

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

*E számunk a
Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelent meg*

124. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2011. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bagi Zoltán PhD, főlevéltáros, Csongrád Megyei Levéltár, egyetemi oktató, Szegedi Tudományegyetem; Csorba György történész, Országgyűlési Könyvtár; Káli Csaba főlevéltáros, igazgató-helyettes, Zala Megyei Levéltár; Kemény Krisztián levéltáros, Hadtörténelmi Levéltár; Kincses Katalin Mária kandidátus, szerkesztő, Hadtörténelmi Közlemények; dr. Makai Ágnes ny. főmuzeológus; Martelli, Fabio egyetemi tanár, Università di Bologna; Nagy Levente PhD, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK; Oross András főlevéltáros, Magyar Országos Levéltár; Polgár Balázs PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK; Pop, Ioan-Aurel egyetemi tanár, Universitatea „Babeş-Bolyai”; Pósán László PhD, egyetemi docens, Debreceni Egyetem; Simon, Alexandru egyetemi docens, Universitatea „Babeş-Bolyai”; Solymosi József levéltáros, Hadtörténelmi Levéltár; Speck István PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem; Süli Attila százados, Hadtörténelmi Múzeum; Szakály Sándor az MTA doktora, egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem; Tóth Ferenc PhD, főiskolai tanár, Nyugat-magyarországi Egyetem; Tóth Zsolt HM Társadalmi Kapcsolatok és Hadisírgondozó Hivatal; Veszprémy László az MTA doktora, alezredes, igazgató, Hadtörténelmi Intézet

A tartalomjegyzékeket Bognár Katalin (angol), Márkus Andrea (francia), Zachar Viktor Kristóf (német) és Cinkóczi Botondné (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Igazgató: Hermann Róbert
Felelős szerkesztő: Hausner Gábor
Szerkesztő: Kincses Katalin Mária

Szerkesztő bizottság:

Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Horváth Miklós, Lenkefi Ferenc, Markó György, Okváth Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimir Segeš, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-46, E-mail: hkszerk@gmail.com
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:

a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04
A kiadásért felel a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum főigazgatója.
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 2400,- Ft, negyedévre 600,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).
További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténelmi Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

TANULMÁNYOK

PÓSÁN LÁSZLÓ

A NÉMET LOVAGREND ÉS A LENGYEL–LITVÁN ÁLLAM KÖZÖTTI „NAGY HÁBORÚ” (1409–1411)

A 600 évvel ezelőtti, 1410. július 15-én a poroszországi Grünwald, Tannenberg és Ludwigsdorf falvak alkotta háromszögben vívott nagy ütközetről, amelyben a Német Lovagrend súlyos vereséget szenvedett a lengyel–litván erőktől, a történetírás – politikai felhangoktól sem mentesen – már igen sokat írt.¹ Nem csoda, hiszen ez a csata – amit a kortársak is *magnus conflictus*nak neveztek – lényegében a háború összes többi eseményét elfedte, eljelentéktelenítette, így azok a történeti érdeklődés perifériájára szorultak. Jelen tanulmányunkban megpróbáljuk számba venni a háború kirobbanásához vezető körülményeket, okokat, s a grünwaldi/tannenbergi csata ismertetésétől eltekintve bemutatjuk a közel kétéves konfliktus katonai és politikai eseményeit.

A XIV. század első harmadának katonai és politikai viszálykodását lezáró 1343. évi kaliszi szerződés 66 évig tartó hosszú békét teremtett Lengyelország és a Német Lovagrend között.² A békeszerződés értelmében Kázmér lengyel király elismerte, hogy Pommerellen, Kulmerland, valamint a Visztula bal partján, kujáviai területen, Nessau és Orlow a lovagrend fennhatósága alá tartozik, a lovagok pedig kivonták csapataikat Dobrin tartományból és a kujáviai Michelau vidékéről, s ezeket a területeket visszaadták Lengyelországnak.³ Majd tíz évvel később azonban, 1352-ben III. Kázmér 40 000 aranyforint kölcsön fejében ismét átengedte, 12 évre zálogba adta a Német Lovagrendnek Dobrin tartományt.⁴ A lengyel királynak ekkoriban a tatárok elleni háborúhoz volt szüksége pénzre, akik 1352-ben a litvánokkal együtt végigrabolták Lublin térségét. Fenyeye-

¹ C. Krolmann: Die Schlacht bei Tannenberg. Ihre Ursachen und ihre Folgen. Königsberg, 1910.; S. Ekdahl: Die Schlacht bei Tannenberg 1410. (Berliner Historische Studien 8/1.) Berlin, 1982.; A. Nadolski: Grunwald. Problemy wybrane. (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego 115.) Olsztyn, 1990.; C. Jorgensen: Tannenberg, 1410. In: K. Devries-M. Dogherty – I. Dickie – P. G. Jesticu – C. Jorgensen: A középkor nagy csatái: 1000–1500. Hastingstól Konstantinápolyig. Budapest, 2007. (A továbbiakban: Jorgensen 2007.) 168–175. o.; Font M.: A német lovagrend alkonya. Pécs, 1997. (A továbbiakban: Font 1997.); S. Ekdahl: Die „Banderia Prutenorum” des Jan Długosz – eine Quelle zur Schlacht bei Tannenberg 1410. Göttingen, 1976.; A. Prochaska: Długosz a Cronica conflictus o grunwaldzkiej bitwie. *Kwartalnik Historyczny*, 1910. 405–421. o.; S. M. Kuczyński: Bitwa pod Grunwaldem. Katowice, 1985.; S. Ekdahl: Tannenberg/Grünwald – ein politisches Symbol in Deutschland und Polen. *Journal of Baltic Studies*, 22. (1991.) (A továbbiakban: Ekdahl 1991.) 271–324. o.; G. Evans: Tannenberg 1410–1414. London, 1970.; S. M. Kuczyński: Wielka wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409–1411. Warszawa, 1966. (A továbbiakban: Kuczyński 1966.)

² A XIV. század első harmadának viszályairól lásd: pl. S. Gouguenheim: Le procès pontifical de 1339 contre l'Ordre Teutonique. *Revue Historique*, 647. (2008.) 567–603. o.; H. Chłopocka: Procesy Polski z zakonem krzyżackim w XIV wieku. (Studium Źródłoznawcze.) Poznań, 1967.

³ Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525. Pars II: Regesta privilegiorum Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Mit einem Anhang: Papst- und Konzilsurkunden. Hrsg. von: E. Joachim – W. Hubatsch. Göttingen, 1948. (A továbbiakban: Regesta II.) Nr. 738.

⁴ Preußisches Urkundenbuch V,1. Hrsg. von: K. Conrad. Marburg, 1969. (A továbbiakban: PUB V,1.) Nr. 202.

tésük mértékét Krakkóban annyira komolynak ítélték, hogy a lengyel udvar keresztes hadjárat meghirdetésére kérte VI. Kelemen pápát.⁵ Az 1364. évi zálogkiváltást követően a dobrini földek 1392-ben ismét a Német Lovagrend kezére kerültek, de ezt már kisebb csapatmozgások is kísérték. 1391 májusában Ulászló, Oppeln hercege, Thorn város közelében 6632 magyar aranyforintért zálogba adta a lovagrendnek Slatoria várát a hozzá tartozó földekkel.⁶ Sziléziai herceggént ezt azért tudta megtenni, mert I. Lajos magyar–lengyel király uralkodása alatt lengyelországi helytartóként tett szolgálatai jutalmául megkapta Dobrin és Kujávia tartományokat. 1392. július 28-án 50 000 aranyforintért zálogba adta a dobrini területeket a Német Lovagrendnek.⁷ Jagelló király azonban megkérdőjelezte a két tartomány egykori eladományozásának jogosságát, s így a lovagrend zálogbirtokosi jogait is. A lengyel király nyomásgyakorlásként csapatokat vezényelt Kujáviába. Oppeln Ulászló védelmében a lovagrend is katonákat vonultatott fel a határnál.⁸ A dobrini terület elsősorban stratégiai szempontból volt fontos a lovagok számára: Poroszország legrégebbi és egyik legjelentősebb városának, a határmenti Thornnak (Toruń) a biztonsága és gazdasági érdekei egyaránt indokolták egy szélesebb katonai, biztonsági zóna kialakítását. Nem véletlen, hogy a zálogba adott tartomány kiválthatóságának feltételeit a Német Lovagrend igyekezett a saját érdekeinek megfelelően alakítani. 1394. május 21-én Ulászló herceg újabb 20 000 aranyforintnyi kölcsönt vett fel a lovagoktól, s abban állapodtak meg, hogy a dobrini területet csak úgy válthatja ki a zálogból, ha egy korábbi, 2838 forintnyi, az 1392. évi 50 000 és az 1394. évi 20 000 arany összegű kölcsönt egyszerre, egy összegben fizeti vissza.⁹ Dobrin tartomány elzálogosításakor a herceg arról tájékoztatta annak nemességét, hogy a lovagrend nagymestere előtt hűség esküt kell tenniük, s ugyanolyan kötelezettségekkel tartoznak majd neki a zálogbirtoklás időtartama alatt, mint amivel eddig neki tartoztak.¹⁰ A thorni évkönyvek feljegyzései szerint azonban voltak olyanok, akik megtagadták a Német Lovagrend előtti hódolatot és hűség esküt.¹¹ Ezek a lengyel nemesek szükségképpen Jagelló király udvaránál kerestek politikai támogatást, ezért ez a körülmény komoly teherként jelentett a porosz (lovagrendi) – lengyel viszonyban, ami a dobrini földek zálogbavételének jogosságát megkérdőjelező krakkói álláspont miatt amúgy is feszült volt. A zálogösszeget végül 1405-ben Jagelló király fizette ki a nagymesternek, s Dobrin tartomány ezzel újra visszakerült a lengyel koronához.¹²

Mazóvia kérdése szintén feszültséget keltett a lengyel király és a nagymester között. A mazóviai Piast-hercegek ugyanis III. Kázmér halála (1370) után lengyel trónigénnyel

⁵ Monumenta Poloniae Vaticana. III. Ed.: J. Ptasnik. Krakau, 1914. Nr. 347.

⁶ Codex diplomaticus Prussicus. Urkunden-Sammlung zur ältern Geschichte Preussens. Bd. I–IV. Hrsg. von: J. Voigt. Königsberg, 1836–1861. (A továbbiakban: CDP I–IV.) Bd. IV. Nr. 94.

⁷ Lites ac Res Gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum. Ed.: J. Zakrzewski. Poznan, 1892. Nr. 29.

⁸ Pósn L.: Zsigmond és a Német Lovagrend. *Hadtörténeti Közlemények*, 111. (1998.) 3. sz. (A továbbiakban: Pósn 1998.) 634–635. o.

⁹ K. Neitmann: Die Pfandverträge des Deutschen Ordens in Preußen. *Zeitschrift für Ostforschung*, 41. (1992.) Heft 1. (A továbbiakban: Neitmann 1992.) 7. o.

¹⁰ CDP IV. Nr. 96.

¹¹ Annales Thorunensis. In: *Scriptores rerum Prussicarum*. Tom. I–V. Hrsg. von: T. Hirsch – M. Toeppen – E. Strehlke. Leipzig, 1861–1874. (A továbbiakban: SRP I–V.) III. köt. 180–182. o.

¹² Neitmann 1992. 35. o.

léptek fel, s törekvésükhöz igyekeztek a Német Lovagrend támogatását is megszerezni. 1382-ben IV. Siemowit herceg 7000 magyar aranyért zálogba adta a lovagoknak Wizna tartományt, 1384-ben pedig 3600 Schock cseh garasért Zowkrze földjét.¹³ A mazóviai hercegek 1386 után ugyan hódolatot tettek az új király, Jagelló előtt, de továbbra sem mondtak le a politikai önállóság eléréséről.¹⁴ Az elvi deklaráláson túl azonban ennek a mazóviai törekvésnek nem sok realitása volt, ezért a lovagrend aktuális politikai érdekeinek megfelelően cselekedett: Samogitia (Schamaiten) litván tartomány megszerzése érdekében (amely a lovagrendi állam két része, Poroszország és Livónia közötti szárazföldi összeköttetést jelentette) 1392-ben a porosz–litván–mazóviai határon két várat is épített (Neugarden, Mettenburg), a következő évben pedig lerombolta a mazóviai hercegek épülő határvárát, Sloterie-t.¹⁵ Az 1390-es évek elején történt események feszültté tették a porosz–mazóviai viszonyt, ami minden bizonnyal szerepet játszott abban, hogy IV. Siemowit herceg 1399. január 15-én Zowkrze, 1402. január 29-én pedig Wizna tartományokat kiváltotta a zálogból.¹⁶

Nem szolgálta a lengyel-lovagrendi viszony javulását Lengyelország 1392. évi felosztásának terve sem. A Német Lovagrend feljegyzései szerint a Luxemburg-testvérek, Vencel és Zsigmond, valamint unokatestvéreik, Johan görlitzi herceg és Prokop morva örgróf, továbbá a hozzájuk csatlakozó I. Vilmos meißeni örgróf és III. Albert osztrák herceg egyezsége jutott abban, hogy Lengyelországban többé semmilyen királyt sem ismernek el. A Kalisztól északra eső lengyel területek Mazóviával együtt a Német Lovagrendhez kerülnének, az attól délre fekvő területek Magyarországhoz, ami pedig a Warthe-folyótól nyugatra esik, az a Birodalomhoz fog tartozni.¹⁷

1402. július 25-én Luxemburgi Zsigmond magyar király, s brandenburgi örgróf – pénzügyi gondjainak megoldására – 63 200 magyar aranyforintért zálogba adta a Német Lovagrendnek a Brandenburghoz tartozó, de már az Odera jobb partján fekvő Neumark tartományt.¹⁸ Neumark elzálogosításáról Zsigmond előtte Pomeránia és Lengyelország fejedelmeivel is tárgyalt, hogy felstrófolja a zálogösszeget. A tartomány lengyel kézbe kerülése teljesen elszigetelte volna Poroszországot a Birodalomtól, ezért a lovagrend

¹³ CDP IV. Nr. 26. és 126.; 60 garast tekintettek 1 Schock-nak (*sexagena grossorum*), s ezt 1 márka színezüsttel vették azonosnak. Lásd: *Pósán L.*: A Német Lovagrend pénzügypolitikája a kezdetektől a 14. század közepéig. Debrecen, 2000. 96. o.

¹⁴ *H. Samsonowicz*: Dzieje polityczne (połowa XIV–początek XVI w.) In: *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*. Wyd. A. Gieysztor – H. Samsonowicz. Warszawa, 1994. 213–220. o.

¹⁵ *W. Długokęcki*: Die Bildung der Grenze zwischen dem Deutschordensland Preußen und dem Herzogtum Masowien in den Jahren 1343–1422. In: *Grenze und Grenzüberschreitung im Mittelalter*. Hrsg. von: U. Knefelkamp – K. Bosselmann – Cyran. Berlin, 2007. 142. o.

¹⁶ Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert. Bd. I–II. (1398–1467). Registerband. Hrsg. von: K. Neitmann. Marburg, 1970. (A továbbiakban: Staatsverträge I–II.) I. Bd. Nr. 4–5.

¹⁷ CDP IV. Nr. 110.: „...dass sie auch also vor, was auf diesseit Kalisch ist, dass das alles, und auch die Massow gen Preussen gehören soll, und was auf jenseits Kalisch is und Krakau, Sandomir, Leczyca, Rotrussland und den Strich daher, sollte gen Ungarn gehören, was aber von der Warthe wäre und den Strich daher, sollte zu der Mark und dem römischen König gehören.”

Lengyelország felosztásának tervéről részletesebben lásd: *H. Schaefer*: Geschichte der Pläne zur Teilung des alten polnischen Staates seit 1386. (Deutschland und der Osten 5.) Leipzig, 1937.; *Z. H. Nowak*: Polityka pólnoczna Zygmunta Luksemburskiego do roku 1411. Toruń, 1964. (A továbbiakban: *Nowak* 1964.) 53–55. o.

¹⁸ Staatsverträge I. Nr. 17.

számára különösen fontossá vált. Megszerzése a Rendet erősítette, mert közvetlen összeköttetést teremtett Németországgal, területéről pedig – szükség esetén – nyugati irányból is támadást lehetett indítani Lengyelország ellen. Neumark birtoklásával a lovagok ellenőrzésük alá vonták a Balti-tengerhez vezető itteni utakat, különösen az Odera vízi útját. De a tartomány adófizető népessége és katonai szolgálattal tartozó nemessége is jelentős számú volt. Krakkóban – érthető módon – nagyon komoly rosszallást váltott ki ez a zálogszerződés.¹⁹ Neumark mellett a Német Lovagrend máshol is gyarapította uralmi területét: 1398-ban kiűzte a vitalinus-testvéreket fő menedékhelyükről, Gotlandról, és birtokba vette a balti-tengeri kereskedelmi forgalomban stratégiai fontosságú szigetet.²⁰

A területi- és határkérdéseken, politikai terveken és törekvéseken túl gazdasági, kereskedelmi problémák is egyre jobban beárnyékolják a porosz–lengyel viszonyt. Az 1343. évi kaliszi béke kedvező feltételeket teremtett a lengyel, sziléziai, halicsi és magyar területek felé irányuló porosz kereskedelmi forgalom számára.²¹ Ugyanakkor a lengyel király a megélénkülő kereskedelemben igyekezett kedvező helyzetbe hozni Krakkó városát, s már 1358-ban arra kötelezte a kereskedőket, hogy áruikkal Krakkón keresztül menjenek.²² Ennek ellensúlyozására Winrich von Kniprode, a Német Lovagrend nagymestere 1365-ben árumegállító joggal ruházta fel Thorn városát.²³ 1372-ben I. Lajos, Magyarország és Lengyelország királya is árumegállító jogot adott Krakkó városának, és úgy rendelkezett, hogy a poroszok, de különösen a thorniak, áruikkal Krakkón túl (azaz Magyarországra vagy az orosz területekre) már nem mehetnek.²⁴ 1380-ban megtiltotta, hogy a porosz Hanza-városok Krakkó megkerülésével a Visztulán, a Dunajecen vagy szárazföldi utakon Magyarországról származó rezes és vasat szállítsanak.²⁵ 1387-ben Jagelló király megújította Krakkó árumegállító jogát.²⁶ A lengyel intézkedések érzékenyen érintették Thorn kereskedelmét, mely a kaliszi békekötés óta egyre nagyobb mértékben fordult a magyar, sziléziai, halicsi és lengyel termékek felé, s a XIV. század folyamán különösen a magyar réz forgalmazásáért egyre erőteljesebb küzdelmet folytatott a krak-

¹⁹ C. Krollmann: Politische Geschichte des Deutschen Ordens in Preußen. Königsberg, 1932. (A továbbiakban: Krollmann 1932.) 82. o.; J. K. Hoensch: König/Kaiser Sigismund, der Deutsche Orden und Polen-Litauen. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung, 46. (1997.) Heft 1. (A továbbiakban: Hoensch 1997.) 10. o.

²⁰ F. Benninghoven: Die Gotlandfeldzüge des Deutschen Ordens 1398–1408. Zeitschrift für Ostforschung, 1964. Heft 3. (A továbbiakban: Benninghoven 1964.) 421–452. o.

²¹ Ehhez lásd pl. III. Kázmér lengyel király kiváltságlevelét: Hansisches Urkundenbuch. Bearb. von: K. Kunze, W. Stein, K. Höhlbaum. Hrsg. von: Rundstedt. Bd. I–VIII. Leipzig–Weimar, 1876–1939. (A továbbiakban: HUB I–VIII.) III. Bd. Nr. 59. (1344), 147. (1345), 156. (1349), 159. (1350).

²² Magyar diplomáciai emlékek az Anjou korból. Szerk.: Wenzel G. I–III. köt. Budapest, 1874–1876. (A továbbiakban: ADE I–III.) II. Bd. Nr. 395.

²³ O. Gönnerwein: Das Stapel- und Niederlagsrecht. (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte, NF XI.) Weimar, 1939. 79. o.

²⁴ ADE III. Nr. 25.

²⁵ Kodeks dyplomacyzny miasta Krakowa, 1275–1506. Część pierwsza. Wydał i przypisami objaśn. Krakowie, 1879. (A továbbiakban: KDMK.) Nr. 43.

²⁶ H. Samsonowicz: Die wirtschaftlichen und politischen Beziehungen zwischen Flandern, Polen und Preußen. In: Hansekaufleute in Brügge, teil 4: Beiträge der Internationalen Tagung in Brügge, April 1996. (Kieler Werkstücke, Reihe D: Beiträge zur europäischen Geschichte des späten Mittelalters 13.) Hrsg. von: N. Jörn, W. Paravicini, H. Wernicke. Frankfurt am Main, 2000. 316. o.

kői kalmárokkal.²⁷ Az árumegállító jognak köszönhetően a XIV. század utolsó harmadában a krakkói kereskedők kezdtek egyre jelentősebb szerepet játszani a magyar réz Flandriába történő kivitelében.²⁸ A Thorn és Krakkó közötti kereskedelmi háború, tekintettel arra, hogy az egyiket a Német Lovagrend nagymestere, a másikat pedig Lengyelország királya támogatta, egyre feszültebbé tette a két ország viszonyát. VI. Bogislaw, Pomeránia és Wolgast hercege 1390. május 29-i kiváltságlevelében vámkedvezményben részesítette a Lengyelországból, Magyarországról, Litvániából és Ruténiából érkező kereskedőket. Ugyanakkor Jagelló király 1390. augusztus 18-án vámkedvezményt adott azoknak a Hanza-kereskedőknek, akik nem a Visztulán, hanem az Oderán, vagy szárazföldi úton, azaz Thorn kikerülésével érkeznek Krakkóba.²⁹ Bogislaw herceg és a lengyel uralkodó kiváltságlevellei összehangolt, Poroszország ellenes gazdaságpolitikai lépéseket mutattak. A porosz városok 1394. évi thorni gyűlésükön már az akadozó magyarországi rézszállításokról tárgyaltak.³⁰ 1398-ban Krakkóban több thorni kalmár Magyarországról érkezett rézszállítmányát is lefoglalták, 1399-ben pedig a német Lovagrend nagymestere járt közben Hedvig királynőnél, hogy a Magyarországról jövő porosz kereskedőknek engedélyezze a Krakkó által megtagadott átutazást.³¹ A XIV. század végére a magyarországi rézkivitel legfőbb szervezői immár nem a thorni, hanem a krakkói kereskedők lettek.³² Thorn elveszítette a felső-magyarországi rézüzletben korábban élvezett primátusát. Nem véletlen, hogy egy XV. század elején keletkezett német vers már Krakkót nevezte *Kupferhaus*nak, azaz a rézpiac központjának.³³ Thorn kereskedelmi pozícióinak romlása politikai következményekkel is járt, hiszen Poroszország ura, a Német Lovagrend közvetve és közvetlenül egyaránt érdekelt volt a kereskedelemben. A lovagok jelentős összegeket folyósítottak a thorni kereskedőpolgárságnak üzleti vállalkozásaik finanszírozására, Thorn lakosságának pedig közel 10%-a a Kárpátokig terjedő távolsági kereskedelmi érdekeltségei révén közvetlen gazdasági kapcsolatban állt a Renddel.³⁴ Üzleti, kereskedelmi feltételeik romlása így a lovagrendet is érintette.³⁵ Maga a Német Lovagrend ugyancsak kiterjedt kereskedelmi tevékenységet folytatott, s ebben egyáltalán nem volt jelentéktelen a magyar, orosz, dél-lengyel vagy sziléziai termékek volumene.³⁶

²⁷ Teke Zs.: Kassa külkereskedelme az 1393–1405. évi kassai bírói könyv bejegyzései alapján. *Századok*, 2003/2. 391. o.

²⁸ Paulinyi O.: A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége. Budapest, 1933. 6. o.

²⁹ HUB IV. Nr. 1017–1018., 1021–1022., 1034.; KDMK Nr. 72–75.

³⁰ Hanserecesse, 1. Abt., Die Recesse und andere Akten der hansetage von 1256–1430. Bearb. von: K. Koppmann. Bd. III–VIII. Leipzig, 1875–1897. (A továbbiakban: HR III–VIII.) HR (1) IV. köt. Nr. 185.

³¹ Zsigmondkori Oklevéltár I. Szerk.: Mályusz Elemér. Budapest, 1951. (A továbbiakban: ZSO.) Nr. 5655.; és Paulinyi 28. jegyzetben hivatkozott műve, 7. o.

³² W. Kehn: Der Handel im Oderraum im 13. und 14. Jahrhundert. Wien, 1968. 269. o.

³³ HUB III. Nr. 624.

³⁴ R. Czaja: Kredyt pieniężny w Starym Mieście Torunin do roku 1410. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 49. (1988.) 18. o.; R. Czaja: Der Handel des Deutschen Ordens und der preußischen Städte – Wirtschaft zwischen Zusammenarbeit und Rivalität. In: Ritterorden und Region – politische, soziale und wirtschaftliche Verbindungen im Mittelalter. (Ordines militares. Colloquia Torunensia Historica VIII) Hrsg. von: Z. H. Nowak. Toruń, 1995. (A továbbiakban: Czaja 1995.) 114. o.

³⁵ 1368-ban például a poroszországi rézexport összértéke 21 420 lübecki márkát tett ki, ami kb. 20–25 hájorakomány réz ellenértékének felelt meg. Lásd: O. R. Halaga: Kosice – Balt. Košice, 1975. 321. o.

³⁶ A Német Lovagrend magánkereskedelméről lásd pl. W. Böhnke: Der Binnenhandel des Deutschen Ordens in Preussen und seine Beziehung zum Aussenhandel um 1400. *Hansische Geschichtsblätter*, 80.

A Rend 1390 és 1405 közötti kereskedelmi bevételei között például csak a Kárpátok térségéből származó réz üzletág átlagosan évi 7,6%-kal részesült.³⁷ A kialakult helyzetben a Német Lovagrend ellenlépéseket tett: 1403 márciusában Konrad von Jungingen nagymester megerősítette Thorn árumegállító jogát, és megtiltotta a lengyelországi Bydgoszcz (Bromberg) város lakóinak, hogy a Visztulán Poroszországba hajózzanak vagy árut szállítsanak. E döntéssel a porosz városok messzemenően egyetértettek.³⁸ 1404. augusztus 10-én a nagymester javaslatokat tett Jagelló királynak a helyzet rendezésére, de mindkét fél ragaszkodott az általa bevezetett intézkedésekhez és privilégiumokhoz, így a megegyezési kísérlet eredménytelenül végződött,³⁹ és a feszültség a lengyel–porosz viszonyban tovább nőtt.

Az 1409–1411 közötti „nagy háború” kirobbanását közvetlenül a lovagrendi–litván kapcsolatokban bekövetkezett változások okozták, amit már egy évszázada tartó háborús időszak előzött meg. A XIV. század folyamán gyakorlatilag állandósult a fegyveres konfliktus a porosz–litván határvidéken. 1305 és 1409 között a Német Lovagrend kereken 300 katonai vállalkozást indított a litván területek ellen, amelyekre a litvánok ellenakciókkal válaszoltak.⁴⁰ A litvánokkal, Európa utolsó pogány népével vívott háborúk keresztes vállalkozások formáját öltötték, melyek széles visszhangra találtak a keresztény világban. A Német-római Birodalomból, Franciaországból, Angliából, Itáliából számos fejedelem, főúr és nemes vett részt ezekben a hadjáratokban.⁴¹ A pogány litvánok elleni háború a korabeli felfogás szerint igazságos és jogos volt, melynek célja a pogány fenyegetés elhárítása, megfékezése.⁴² Emellett azonban a lovagrend litván területek meghódítására is törekedett, különösen a porosz és livóniai birtokai közé ékelődő Žemaitija (latin *Samogitia*, német *Schamaiten*, lengyel *Żmudź*) megszerzését tartotta fontosnak. II. Frigyes császár már 1245-ben a Német Lovagrendet ismerte el Litvánia urának.⁴³ Mindaugas litván nagyfejedelem, aki 1251-ben római katolikus hitre tért,⁴⁴ 1253. évi ki-

(1962.) 26–96. o.; Czaja 1995.; K. Forstreuter: Die ältesten Handelsrechnungen des Deutschen Ordens in Preussen. *Hansische Geschichtsblätter*, 74. (1956.) 13–27. o.; E. Maschke: Die Schaffer und Lieger des Deutschen Ordens in Preußen. In: E. Maschke: *Domus Hospitalis Theutonicorum*. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 10.) Bonn–Godesberg, 1970. 69–103. o.; H. Samsonowicz: Der Deutsche Orden und die Hanse. In: *Die geistliche Ritterorden Europas*. Hrsg. von: J. Fleckenstein, M. Hellmann. Sigmaringen, 1980. 317–328. o.; J. Sarnowsky: Die Wirtschaftsführung des Deutschen Ordens in Preußen (1382–1454). Köln, 1993. (A továbbiakban: Sarnowsky 1993.)

³⁷ F. Renken: Der Handel des Königsberger Großschäfferei des Deutschen ordens mit Flandern um 1400. Weimar, 1937. 165. o.

³⁸ HUB V. Nr. 571.; Acten der Ständetage Preußens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens. Hrsg. von: M. Toeppen. Bd. I–V. Leipzig, 1878–1886. (A továbbiakban: ASP.) I. Bd. Nr. 65–68.

³⁹ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin, XX. Hauptabteilung, Staatsarchiv Königsberg, Ordensfolianten (A továbbiakban: OF.) 3., 168–169., 326. o.

⁴⁰ J. Sarnowsky: Der Deutsche Orden. München, 2007. 48. o.

⁴¹ W. Paravicini: Die Preußenreisen des europäischen Adels I–II. Sigmaringen, 1989–1995.; K. Forstreuter: Deutschland und Litauen im Mittelalter. (Studien zum Deutschtum im Osten.) Köln–Graz, 1962. (A továbbiakban: Forstreuter 1962.) 5. o.

⁴² E. Weise: Der Heidenkampf des Deutschen Ordens. *Zeitschrift für Ostforschung*, 1963/3. (A továbbiakban: Weise 1963.) 459. o.

⁴³ Regesta II. Nr. 91.; Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. Bd. I–XI. Hrsg. von: F. G. Bunge, H. Hildebrand, P. Schwartz. Riga, 1852–1905. (A továbbiakban: LUB I–XI.) I. Bd. Nr. 185.

⁴⁴ Livländische Reimchronik. Hrsg. von: L. Meyer. Paderborn, 1876. (A továbbiakban: Reimchronik.) Vers 3543–3575.

rállyá koronázásakor⁴⁵ a lovagoknak adta Samogitia nyugati részeit,⁴⁶ 1260-ban pedig úgy rendelkezett, hogy örökösök nélküli halála esetén egész Litvánia a Rend birtoka legyen.⁴⁷ (Mivel Mindaugasnak számos gyermeke volt, ezt az „adományt” csak baráti gesztusként lehetett értelmezni.) 1337-ben Bajor Lajos császár, mint az egyetemes kereszténység legfőbb hatalma, újra a Német Lovagrendnek adományozta Litvániát.⁴⁸ A lovagrend és a litván fél katonai téren nagyjából azonos erejű volt, így jó egy évszázados küzdelmük során egyik sem tudott a másik fölé kerekedni. Az előny, amivel haditechnikai téren a lovagok a XIV. század elején, első felében még rendelkeztek, a sűrű erdőkkel és mocsarakkal borított balti térségben semmit sem jelentett, a század végére pedig fokozatosan semmissé is vált.⁴⁹ A Német Lovagrenddel szembeni közös érdek a XIV. század első felében átmenetileg még lengyel–litván szövetséget is teremtett, amikor 1325-ben Kázmér, a lengyel trón várományosa, feleségül vette Gediminas litván nagyfejedelem (1316–1341) Aldyna nevű lányát (aki a kereszttségben az Anna nevet kapta).⁵⁰ Gediminas orosz területek felé irányuló hódító politikájának köszönhetően uralkodása alatt Litvánia hatalmas kiterjedésű kelet-európai birodalommmá vált, amely – úgy tűnt – keresztény ország is lesz. A nagyfejedelem ugyanis az 1320-as évek első felében számos oklevelében megtérési hajlandóságáról és országa katolikussá tételének szándékáról számolt be.⁵¹ Alapvetően ez a körülmény tette lehetővé az 1325. évi lengyel–litván szövetségkötést és dinasztikus kapcsolatot. A litván nagyfejedelemség azonban pogány litvánokat, nagy tömegben ortodox keleti szlávokat, moszlim tatárokat és zsidókat fogott össze egy politikai keretbe, nyugati keresztényeket igazából nem. Ez a belpolitikai helyzet sem Gediminast, sem pedig utódait jó ideig nem ösztönözte a római katolikus hit felvételére,⁵² a Német Lovagrendnek pedig okot s ürügyet szolgáltatott a litván földekre irányuló kereszties hadjáratok szervezésére. Gediminas halála után hét fia felosztotta egymás között a birodalmat, akik közül a nagyfejedelemi méltóságot és székhelyet, Vilniust, Jawnut örökölte. 1345-ben két testvére, Olgiard (Algirdas) és Kiejstut megfosztotta hatalmától. Olgiard lett a nagyfejedelem (1345–1377), Kiejstut pedig különleges státust nyert mellette: többi testvére fölé emelkedve, Samogitia uraként a Német Lovagrend elleni küzdelmet irányította, lehetővé téve ezzel bátyja számára, hogy az Aranyhorda rovására további hatalmas keleti szláv területeket hódítson meg.⁵³ A volhiniai-halicsi földek miatt konfliktusba került Lengyelországgal. A lengyel–litván viszony megromlását a Német Lovagrend igyekezett a maga javára kihasználni: 1348 feb-

⁴⁵ LUB I. Nr. 243.

⁴⁶ PUB I,2. Nr. 39.

⁴⁷ PUB I,2. Nr. 106.

⁴⁸ PUB III. Nr. 134.

⁴⁹ A középkori baltikumi hadviselésről lásd: F. Benninghoven: Zur Technik spätmittelalterlicher Feldzüge im Ostbaltikum. *Zeitschrift für Ostforschung*, 1970/4. (A továbbiakban: Benninghoven 1970.) 632–647. o.; K. Militzer: Die Geschichte des Deutschen Ordens. Stuttgart, 2005. (A továbbiakban: Militzer 2005.) 116. o.

⁵⁰ M. Hocij: Die Krone des Mindaugas. *Zeitschrift für Ostforschung*, 3. Jhg. (1954.) Heft 3. 408. o.; Font 1997. 32–33. o.

⁵¹ Regesta II. Nr. 520., 524–526., 534.

⁵² Forstreuter 1962. 59. o.

⁵³ S. Zajęzkowski: Die Geschichte Litauens bis 1386 in der polnischen Geschichtsschreibung der letzten 20 Jahre. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 4. (1939.) Heft 1–2. 139. o.

ruárjában győztes csatát vívott a litván fejedelmi központ, Vilnius közelében, 1362-ben pedig elfoglalta és lerombolta Kaunas várát.⁵⁴ Ugyanebben az évben az ún. „Kék Víznél” (feltehetően a Bug egyik bal oldali mellékfolyójánál, a mai Szinyuhánál) viszont a litvánok nagy győzelmet arattak a tatárok felett, s megszerezték a Podólia feletti uralmat.⁵⁵ A Halicsért vívott lengyel–litván háború 1366-ban III. Kázmér győzelmével ért véget, 1370-ben pedig a Poroszországba betörő litvánok Rudau mellett (alig 20 km-re Königsbergtől) súlyos vereséget mértek a lovagrend seregére.⁵⁶ Olgierd nagyfejedelem halála (1377) után a Német Lovagrend számára ismét kedvező helyzet állt elő: Litvániában hatalmi harc tört ki fiai között. Az örökébe lépő Jogaila (Jagelló) nagyfejedelemi hatalmát nem ismerte el öccse, Skirgaila (Skirgiełło), de a küzdelemben alulmaradt, s Poroszországba menekült. A lovagrend 1378-ban és 1379-ben is hadat vezetett Samogitia ellen, ami az idős Kiejstut és fiai uralmi területe volt. Ezek a támadások egyáltalán nem sértették a litván főhatalom megszerzésére törekvő Jagelló érdekeit. Nagybátyjával és unokatestvéreivel szemben igyekezett kibékülni testvérével. 1379 szeptemberében Jagelló és Skirgaila Kiejstut-ellenes szerződést kötött a Német Lovagrenddel, amelyben lényegében felajánlották a lovagoknak Samogitia földjét. Skirgaila 1380-ban elismerte bátyja nagyfejedelemi címét és visszatért Litvániába.⁵⁷ Kiejstut azonban gyorsan Vilniusra, Jagelló székhelyére támadt, s foglyul ejtette unokaöccsét. Jagellónak sikerült kiszabadulnia a fogságból, és ismételten megerősítette a nagybátyja ellen irányuló szövetséget a lovagrenddel, majd 1382-ben támadásba lendült. Most ő ejtette foglyul unokatestvérét, Vytautast (Witoldot), Kiejstutot és híveit pedig meggyilkoltatta. Az 1377–1382 közötti litván hatalmi harc Jagelló győzelmével végződött. Azt követően, hogy hűséget esküdött a nagyfejedelemnek, Witold visszanyerte szabadságát, s azonnal el is menekült Litvániából. Mivel Jagelló és a Német Lovagrend között szövetségi viszony állt fenn, Poroszországba nem mehetett, ezért a lengyel koronára jogot formáló, s emiatt a lovagokkal is baráti kapcsolatokat ápoló mazóviai hercegségben kért oltalmat. Ugyanebben az évben (1382) Jagelló Dubissenwerderben (a Neumas-folyóba ömlő Dubissa torkolatánál) szerződést kötött a Renddel, melynek értelmében a Dubissa-folyótól nyugatra eső samogitiai területek (azaz a tartomány közel kétharmad része, Witold apai öröksége) a lovagok fennhatósága alá kerültek. Egyúttal ígéretet tett arra, hogy négy év alatt családjával és egész népével katolikus hitre tér. Azokat a híreket hallva azonban, hogy a keleti, délkeleti szláv földekre történő hódításban érdekelt kis-lengyelországi főurak Jagellót szerették volna a lengyel trónon látni, a nagymester Witold támogatása mellett döntött, aki nemcsak azonnal megkeresztelkedett, de a támogatás fejében Samogitia tartományt egészen a Nevezis-folyóig (lényegében a Kaunasig, ahol a Nevezis a Neumasba ömlött) a Rendnek ígérte. Ez jóval nagyobb területet jelentett, mint amit Jagelló engedett át a lovagoknak. Azzal, hogy kész volt egész Samogitiáról lemondani, Witold elveszítette litvániai

⁵⁴ Weise 1963. 667. o.; Forstreuter 1962. 62. o.; A. Ehlers: Die Ablasspraxis des Deutschen Ordens im Mittelalter. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 64.) Marburg, 2007. 60. o.

⁵⁵ S. M. Kuczyński: Sine Wody Rzecz o wyprawie Olgirdowej 1362 r. Warszawa, 1935.; Vásáry I.: Az Aranyhorda. Budapest, 1986. (A továbbiakban: Vásáry 1986.) 121. o.; B. Spuler: Die Aussenpolitik der Goldenen Horde. Die Horde als Großmacht in Osteuropa und Vorderasien. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 5. (1940.) (A továbbiakban: Spuler 1940.) Heft 1–2. 1–75. o. és uo. Heft 3–4. 285. o.

⁵⁶ Forstreuter 1962. 5. o.

⁵⁷ Krollmann 1932. 61. o.; Font 1997. 34. o.

híveit, ezért megszökött Poroszországból, visszatért Litvániába, s kérte unokabátyja megbocsátását. A Kiejstut-háznak még mindig sok támogatója volt a litván társadalomban, ezért Jagelló békét kötött Witolddal, s kormányzására bízta a litván fennhatóság alá tartozó északkeleti orosz területeket. Testvérét, Skirgailát Troki, azaz a litván központi területek urává tette, s így helyreállította a fejedelmi ház egységét. 1385 elején már köz tudott volt, hogy Jagellónak nagy esélye van elnyerni Hedvig királynő kezét. Lánykérőbe testvérét, Skirgailát üldte, aki bátyja nevében ígéretet tett arra, hogy a litván nagyfejedelem és alattvalói római katolikus hitre térnek. Hedvig királynő Vilmos osztrák herceggel kötött korábbi eljegyzésének felbontásáért 200 000 aranyforint kárpótlást fog fizetni, a lengyel koronához tartozó összes egykori tartományt (így a Német Lovagrend uralma alatti Kulmerlandot és Pommerellent) a saját költségén visszaszerzi, a litván és a hozzá tartozó orosz földeket pedig egyesíti Lengyelországgal. A lengyel korona egykori földjeinek visszaszerzésére vonatkozó feltétel már magában hordozta egy jövőbeni fegyveres konfliktus valószínűségét. A lehetséges következmények súlya miatt a lengyel–litván unióval kapcsolatos tárgyalások egy teljes évig húzódtak.⁵⁸ A formálódó lengyel–litván unió kedvezőtlen külpolitikai helyzetet teremtett a Német Lovagrend számára, ezért megpróbálta megakadályozni annak létrejöttét. Diplomáciai lépésekkel igyekezett viszályt szítani a litván fejedelmi házon belül, s katonai szerződést kötött Jagelló egyik testvérével, az ortodox vallású Andrej polocki fejedelemmel. Szvjatoszlav szmolenszki fejedelmet is igyekezett Jagelló ellen fordítani, de egyik próbálkozása sem tudta megakadályozni a litván nagyfejedelem és a lengyel királynő 1386. február 18-i házasságkötését. 1386. március 4-én Jagellót lengyel királlyá koronázták. Megkeresztelkedése, házasságkötése és koronázása ünnepeire a Német Lovagrend nagymesterét is meghívták Krakkóba, de a Rend vezetője visszautasította az invitálást. Az ünnepekkel egyidejűleg csapatai betörték Litvániába, s egészen Vilniusig nyomultak, hogy bizonyítsák a keresztény világnak: Jagelló és a litvánok megtérése csupán látszat, valójában továbbra is pogányok.⁵⁹ A Litvánia elleni támadással diplomáciai szempontból igen érdekes helyzet állt elő: Jagellóval, mint litván nagyfejedelemmel a lovagrend háborúba keveredett, de Jagellóval, mint lengyel királlyal az 1343. évi kaliszi szerződés értelmében békében állt. 1387-ben Jagelló (I. Ulászló) visszatért Litvániába, hogy eleget tegyen ígéretének, s keresztény hitre térítse pogány alattvalóit. Vilniusban katolikus püspökséget alapított, testvére, Skirgaila pedig támadást indított a lovagrenddel szövetkező, ortodox testvérük, Andrej polocki fejedelem ellen.⁶⁰ Jagelló egy személyben akart litván nagyfejedelem és lengyel király lenni, s a litván ügyek irányításában az eddigieknél még nagyobb szerepet szánt öccsének. Lengyelország és Litvánia szorosabb összekapcsolása helyett azonban a litván előkelők és bojárok többsége inkább a nagyfejedelemség nagyobb önállóságát akarták, és a helyzetével elégedetlen, becsvágyó Witold mögé sorakoztak fel, aki magának követelte a nagyfejedelemi címet. Saját helyzete erősítése, illetve Litvániának a lengyel koronától történő erőteljesebb függetlenítése érdekében Witold tárgyalásokat kezdett a Német Lovagrenddel. Sem ő, sem az őt támogatók nem akarták az unió teljes

⁵⁸ Krollmann 1932. 62–64. o.; J. Topolski: Lengyelország története. Budapest, 1989. 81. o.

⁵⁹ H. Boockmann: Johannes Falkenberg, der Deutsche Orden und die polnische Politik. Untersuchungen zur politischen Theorie des späten Mittelalters. Göttingen, 1975. (A továbbiakban: Boockmann 1975.) 54–55. o.

⁶⁰ Krollmann 1932. 64., 74. o.

felbomlását, de jóval lazább kapcsolatot szerettek volna Lengyelországgal.⁶¹ 1390 januárjában Witold szövetségi szerződést kötött a lovagrenddel, amelyhez a tavasz végéig 30 samogitiai előkelő is csatlakozott, és a nagymester kívánságának megfelelően elismerték a Rend hűbéri fennhatóságát Litvánia felett.⁶² Ezek a tárgyalások és fejlemények, valamint a Német Lovagrend hatalmi pozícióinak erősödése (ti. 1392 júliusában Ulászló, oppelni herceg zálogba adta a lovagoknak Dobrin tartományt) és a Luxemburgok és szövetségeseik Lengyelország felosztására irányuló tervei a Witolddal történő megegyezésre ösztönözték Jagellót.⁶³ De a litvániai katonai helyzet is kedvezőtlenül alakult számára. A Német Lovagrend újabb hadjárata, amelyben a meißeni örgróf és számos német nemes is részt vett, komoly csapást mért öccsének, Skirgailának a helyzetére. Jagelló leváltotta Litvánia kormányzóí tiszteréről öccsét, és helyére egy lengyel főurat, Jan Oleschniczát állította.⁶⁴ A sértett és megalázott Skirgaila az Aranyhordához menekült, és a tatárok segítségét kérte bátyjával szemben. Toktamis kán figyelmét azonban ekkoriban a Timur Lenkkel vívott harcok kötötték le.⁶⁵ Ennek ellenére az a tény, hogy Witold északnyugaton a lovagrend támogatását, Skirgaila pedig délkeleten a tatárok oltalmát élvezte, nyugtalansággal töltötte el Jagellót, reális veszéllyé vált Litvánia esetleges elvesztése. Lényegében emiatt szánta el magát az unokaöccsével folytatandó tárgyalásokra. 1392 nyarának végén Witold és Jagelló kiegyezett egymással: Litvániában Witold kezébe került a teljes kormányzati hatalom, ő pedig elismerte unokabátyja *de iure* főhatalmát. Ez a megállapodás azt is jelentette, hogy érvénytelennek nyilvánították Samogitia tartomány nagy részének korábbi átruházását a lovagrendre. Az északnyugati litván határoknál így állandósult a lovagokkal folytatott háborúskodás, sőt 1397 szeptemberében Ragnit komtúrja nagyobb szabású támadó akciót is vezetett Samogitia földjére.⁶⁶ A megállapodást követő években azonban Witold figyelme nem a nyugati határokra irányult, hanem a kisebb-nagyobb litván részfejedelemségek felszámolásával, azaz uralma megszilárdításával volt elfoglalva. Ezek a részfejedelemségek, amelyeket megszüntetett, jórészt Jagelló (és így az ő) rokonainak irányítása alatt álltak. Hatalma alatt egyesítette Litvániát, de elismerte a lengyel korona főségét. Folytatni akarta a keleti szláv területekre irányuló hódító politikát, amihez kedvező feltételt kínált a tartár hordák közötti hatalmi küzdelem. 1394–1395 között Timur Lenk legyőzte Toktamis kánt, és feldúlta az Aranyhorda földjét. 1397-ben Temür-Kutlug lett a romokban heverő Aranyhorda új kánja, Toktamis és hívei pedig Litvániába menekültek. Witold Troki környékén telepítette le őket.⁶⁷ A kortársak „litván tatárnak” nevezték őket. Witold tőle függő vazallus uralkodóként vissza akarta ültetni az Aranyhorda trónjára Toktamist, ezért megtagadta kiadatását Temür-Kutluginak. Ez *casus bellit* jelentett. 1397-ben a Don-folyónál, 1398-ban pedig a Dnyeper-vidéken a litvánok kisebb győzelmeket arattak a tatárok felett, a döntő összecsapáshoz, nagyobb arányú ka-

⁶¹ Forstreuter 1962. 10–12. o.

⁶² CDP IV. Nr. 72.; Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae. Ed.: A. Prochaska. (A továbbiakban: CEV.) Cracoviae, 1882. Nr. 67.

⁶³ Pósan 1998. 635. o.

⁶⁴ Krollmann 1932. 76. o.

⁶⁵ Vásáry 1986. 138. o.

⁶⁶ Johann von Posilge: Kronike Prusslant. SRP III. 214–215. o.

⁶⁷ CEV Nr. 146.; Spuler 1940. 309. o.; Vásáry 1986. 138–143. o.

tonai erő délkeletre történő átcsoportosításához azonban békére volt szüksége északnyugaton, ezért tárgyalásokat kezdett a Német Lovagrenddel.⁶⁸ A lovagoknak kapóra jött a litván békeajánlat, mert figyelmük ekkor már a Gotland elleni hadjárat előkészítésre irányult.⁶⁹ 1398. október 12-én Sallinwerderben a két fél békét kötött. Elhatározták orosz érdekszféráikat: Pleskau lovagrendi, Novgorod pedig litván érdekkörbe esett. Witold átengedte a Rendnek Samogitia tartományt, aki így ismét szárazföldi összeköttetést teremtett poroszországi és livóniai országrészei között.⁷⁰ Samogitia nemcsak a béke, hanem Witold politikai és akár katonai támogatásának az ára is volt, hiszen a sallinwerderi szerződés Jagellótól függetlenül megtett lépésként határozott elfordulást jelentett Lengyelországtól.⁷¹ Witold tatárok elleni hadjáratában Markwart von Salzburg ragniti komtúr vezetésével lovagrendi csapatok is részt vettek.⁷² A Rend elszámolókönyvei szerint ez a katonai vállalkozás 425 márkába került.⁷³ 1399. augusztus 12-én a Vorszcla-folyónál (a Dnyeper egyik bal oldali mellékfolyója) Temür-Kutlug kán nagy győzelmet aratott a litvánok felett.⁷⁴ A katonai kudarc meggyengítette Witold helyzetét, aki még inkább rászorult a lovagrend támogatására, de nagy szükségét érezte annak is, hogy javítsa kapcsolatát Jagellóval. A vesztés csata után követeket küldött Krakkóba, és hűségéről biztosította unokabátyját. Az unió fenntartására irányuló litván szándék Jagelló számára is fontos időben történt, ugyanis felesége, Hedvig halálával (1399) politikai szempontból nehéz helyzetbe került. Házasságából nem született örökös, így jogcíme a lengyel trónra némileg ingatagrá vált. Szüksége volt Litvánia politikai támogatására, ezért kész volt megegyezni Witolddal.⁷⁵ Mindkettőjüknek időre volt szüksége ahhoz, hogy meggyengült belpolitikai helyzetüket megerősítsék. Megegyezésüket alapvetően ez a közös érdek motiválta, s nem valamiféle konkrét lovagrend ellenes politikai szándék, hiszen a Német Lovagrend és Witold közötti baráti kapcsolatok továbbra is fennmaradtak.⁷⁶ Sőt, a következő évben (1400) Witold részt vett a lovagok oldalán a samogitiai lázadók elleni hadjáratban.⁷⁷ A lovagrend két várat épített a tartományban, a nyugalmat pedig kezesek, túsok szedésével igyekezett fenntartani. A lovagokkal szembeni növekvő elégedetlenséget látva, politikai megfontolásból, Witold felkarolta a samogitiaiak ügyét: 1401-ben elfoglalta és lerombolta a Rend itt épített várait, 1402-ben pedig feldúlta Memel városát. A keresztény nyugati világban a Német Lovagrend mindezt úgy állította be, hogy Witold valójában mégis pogány, ahogyan unokatestvére, Jagelló is *apostata*.⁷⁸ A tatároktól Poroszországba szökött Skirgaila támogatásával igyekezett belső egyenetlenséget szítani Litvániában, és azt ígérte Jagelló öccsének, hogy az ismét önálló litván nagyfejedelmi

⁶⁸ Posilge, SRP III. 222. o.

⁶⁹ Benninghoven 1964. 430. o.

⁷⁰ Staatsverträge I. Nr. 2.

⁷¹ Forstreuter 1962. 12. o.

⁷² Posilge, SRP III. 222., 229–230. o.

⁷³ Das Marienburger Treßlerbuch. Hrsg. von: E. Joachim. Königsberg, 1896. (A továbbiakban: MTB.) 34. o.

⁷⁴ Spuler 1940. 311–312. o.

⁷⁵ Hoensch 1997. 10. o.

⁷⁶ Krollmann 1932. 79. o.

⁷⁷ Posilge, SRP III. 240. o.

⁷⁸ Uo. 242. o.

székbe segíti. 1403-ban némileg lecsendesedtek a harcok Samogitiában, mert Szmo-lenszk térségében felkelés robbant ki a litván uralommal szemben, így Witold ismét orosz hadjáratra készült.⁷⁹ 1403 késő őszén Margit királynő, a kalmari unióban egyesült skandináv országok uralkodója visszafoglalta Gotland szigetét a Német Lovagrendtől, így a nagymester figyelme is Samogitiáról a Balti-tengerre irányult.⁸⁰ A lovagrend és a litván fejedelem egyaránt az egymás elleni akciók, a samogitai háború beszüntetésében volt érdekelt, s 1404 májusában Raciącz-ban békét kötöttek. A megállapodás lényegében megismételte a sallinwerderi szerződést, és Samogitia így újból a Rend fennhatósága alá került. Cserébe a nagymester ígéretet tett, hogy a jövőben nem fogja támogatni a Witold ellenes litván szervezkedéseket (azaz Skirgailát), de segíteni fogja a litván fejedelem orosz háborúját. A békeszerződéshez Jagelló király is csatlakozott, aki ezzel – mint Lit-vánia legfőbb ura – elismerte, hogy Samogitia a lovagrendi államhoz került. A nagymes-ter viszont kész volt arra, hogy Ulászló oppelni hercegtől zálogba vett dobrini területeket a zálogösszeg megfizetését követően visszaadja Lengyelországnak. (Ez 1405 júniusában meg is történt.) A megállapodáson túl Jagelló ünnepélyesen megerősítette az 1343. évi kaliszi békét is, azaz elismerte, hogy Pommerellen (és Kulmerland) Poroszországhoz tar-tozik.⁸¹ Ugyanakkor azon a pecséten, amellyel Jagelló megerősítette a raciaçi békét, a lengyel király címei között az is szerepelt, hogy „Pommerellen örököse”. Krakko tehát nem mondott le végérvényesen arról, hogy egyszer majd ezeket a területeket visszasze-rezze.⁸² A békekötést követően a Német Lovagrend két hadjáratral erősítette meg uralmát Samogitiában, új faváratokat épített, a tartomány élére pedig Michael Küchmeister (a későbbi nagymester) személyében egy Vogtot (*advocatus*) állított.⁸³ Samogitia lakossága és előkelői azonban komoly ellenállást tanúsítottak a lovagokkal szemben, így a Rend ha-marosan ismét szembe találta magát a korábbi helyzettel: Witold *de iure* ugyan lemondott erről a tartományról, gyakorlatilag azonban élénk kapcsolatokat ápolt az elégedet-lenkedő helyi erőkkel.⁸⁴ Mivel a raciaçi békekötés miatt a samogitaiak sem Witold, sem Jagelló kézzelfogható támogatására, közvetlen katonai segítségére nem számíthat-tak, 1407-től széles körű propagandába kezdtek a keresztény Nyugaton a Német Lovag-rend ellen. Ezek a levelek, pamfletek valószínűleg Witold fejedelem kancelláriáján íród-tak, s egy majdani samogitai fegyveres felkelés kirobbanását készítették elő.⁸⁵ A litván fejedelem ekkor még el akarta kerülni a nyílt háborút a lovagrenddel, mert figyelmét és erejét az orosz ügyek kötötték le: 1408-ban Vaszilij Dmitrijevic moszkvai fejedelemmel hadakozott. A harcokba az Aranyhorda új kánja, Pulad (1408–1410) is beavatkozott, s csapatai 1408 telén keményen megsarcolták Moszkvát.⁸⁶ Az Aranyhorda korábbi hatalmi helyzetének helyreállítására törekvő Edigü emír ugyan megpróbálta Witoldot szövetsé-

⁷⁹ Krollmann 1932. 83. o.

⁸⁰ Benninghoven 1964. 454. o.

⁸¹ Staatsverträge I. Nr. 22–24. o.

⁸² Krollmann 1932. 84. o.

⁸³ Posilge, SRP III. 283. o.

⁸⁴ W. Nöbel: Das Problem der Einrichtung der Ordensvogtei Samaiten. *Zeitschrift für Ostforschung*, 17. (1968.) 692–693. o.

⁸⁵ Boockmann 1975. 82. o.

⁸⁶ Spuler 1940. 316. o.; Vásáry 1986. 145. o.

gesnek megnyerni a Moszkva elleni hadjáratához, de a tatárok és a litvánok közötti 1409. évi béketárgyalásokból arra következtethetünk, hogy ez nem járt sikerrel.⁸⁷ Tény azonban, hogy a tatár csapatok Moszkva elleni fellépése jelentősen megkönnyítette a litvánok helyzetét, és nagymértékben hozzájárult az 1408. év végén megkötött orosz–litván békéhez. Ugyanakkor az Aranyhorda esetleges újbóli megerősödése sem állt Witold érdekében, ezért zárkozott el egy Moszkva-ellenes tatár–litván szövetségkötéstől.⁸⁸

Az 1408. szeptember 14-i orosz–litván békeszerződést követően Witold nagyobb figyelmet kezdett szentelni Samogitia kérdésére, s támogatásával, ösztönzésével (amivel Jagelló is egyetértett) 1409 májusának végén nagy felkelés robbant ki a tartományban a Német Lovagrend uralma ellen. Ebben minden bizonnyal szerepet játszott az, hogy – Balga komtúrjának 1409. április 9-i, ill. május 25-i levelének tanúsága szerint – a Német Lovagrend a német-római császárra, a keresztény világ legfőbb hatalmára hivatkozva, Samogitia mellett a Fehér-Oroszország északi határánál fekvő, Grodno-ig elterülő litván földeket is fennhatósága alatt álló területnek deklarálta.⁸⁹ Samogitia kérdése azonban most nem maradt lokális konfliktus, hanem azt követően, hogy 1409. július 17-én Łęczycában a lengyel nemesség Litvánia támogatása mellett döntött, s augusztus 1-jén Lengyelország hadat üzent a Német Lovagrendnek, eskalálódott és nagy háborúvá szélesedett. 1409. augusztus 6-án a nagymester is hadat üzent Lengyelországnak, s ezzel kezdetét vette a lengyel–litván állam és a lovagrend közötti „nagy háború”.⁹⁰

A konfliktus tehát már régóta érlelődött, s mindkét fél készült az összecsapásra. A Német Lovagrend például már 1407 nyarától csökkentette pénzeinek ezüsttartalmát, és a pénzverés, a kibocsátott Schillingek (solidusok) számának növelésével igyekezett finanszírozni a háborús előkészületeket. A névérték változatlanul hagyása mellett a Schillingek 1,26 grammos korábbi ezüsttartalmát 1,17 grammra szállította le.⁹¹ Az 1408. szeptember 14-i orosz–litván béke lehetővé tette Witoldnak, hogy átcsoportosítsa erőit keletről északnyugatra, a lovagrend elleni háborúra, amit a samogitiai felkelők támogatásával már évek óta igyekezett előkészíteni. 1408 őszén tehát már tudni lehetett, hogy a litván haderő felszabadult keleten, ezért az év végén a Rend nagymestere sorra végiglátogatta a határvidék várait, hogy ellenőrizze a katonai, védelmi előkészületek állapotát.⁹² 1408 őszén a délkeleti erdővidék, a mazóviai és litván határterület megerősítésére a lovagok újjáépítették a litvánok által lerombolt Lyck várát.⁹³ 1405 és 1407 között Gotland

⁸⁷ CEV Nr. 29.

⁸⁸ Spuler 1940. 318. o.

⁸⁹ CEV Nr. 393., 399.

⁹⁰ Militzer 2005. 143–144. o.; Font 1997. 82. o.

⁹¹ M. Dygo: Die Münzpolitik des Deutschen Ordens in Preussen in der ersten Hälfte des 15. Jahrhundert. *Studia Maritima*, 7. (1989.) 10. o.; O. Volckart: Die Münzpolitik im Ordensland und Herzogtum Preußen von 1370 bis 1550. (Deutsches Historisches Institut Warschau. Quellen und Studien 4.) Wiesbaden, 1996. 62. o.; E. Waschinski: Die Münz- und Währungspolitik des Deutschen Ordens in Preußen, ihre historischen Probleme und seltenen Gepräge. Göttingen, 1952. (A továbbiakban: Volckart 1952.) 94. és 235. o.

⁹² H. Plehn: Geschichte des Kreises Strasburg in Westpreußen. (Materialien und Forschungen zur Wirtschafts- und Verwaltungsgeschichte von Ost- und Westpreußen II.) Leipzig, 1900. (A továbbiakban: Plehn 1990.) 74. o.

⁹³ W. Długokęcki: Die Bildung der Grenze zwischen dem Deutschordensland Preußen und dem Herzogtum Masowien in den Jahren 1343–1422. In: Grenze und Grenzüberschreitung im Mittelalter. Hrsg. von: U. Knefelkamp, K. Bosselmann-Cyran. Berlin, 2007. 144. o.

szigetének katonai biztosítására közel 3000 márkát költött a Rend, így a sziget birtoklása pénzügyi szempontból egyre nagyobb teherként jelentett. De politikai szempontból is fenyegető lett: a lengyel–litván állammal éleződő helyzetben a sziget visszaszerzésére törekvő kalmari unióval kétfrontos háborúval fenyegetett.⁹⁴ Ennek elhárítása, valamint a pénzügyi és katonai erőforrásoknak a porosz határok védelmére történő átcsoportosítása érdekében a Német Lovagrend 1408-ban 9000 angol Nobel kártérítés ellenében visszaadta Gotlandot Pomerániai Eriknek, a kalmari unió királyának.⁹⁵ A háború kitörését megelőzően 1409-ben a lovagok 216 márka 8 Scot értékben vásároltak páncélokat, 1265 márka 16 Scotért vettek salétromot, s 370 márka 5 Scotot fordítottak löfegyverek beszerzésére.⁹⁶ A hadikiadások között különleges szerepet játszott az ágyúöntők és puskaművesek fizetése. A *Treßlerbuch* feljegyzései szerint 1409-ben a lovagrend havi 4 márka bérért fogadta fel Peter Werdener puskaművest.⁹⁷ Nicolaus Flinst puskaműves, aki 1405–1409 között állt a lovagok szolgálatában,⁹⁸ szintén jó fizetést kaphatott, mert 1406-ban 85 márkáért földbirtokot is vett magának.⁹⁹ Rajtuk kívül a források még számos más fegyverkészítőről is megemlékeztek: Hannus Lutkéről (1406),¹⁰⁰ egy bizonyos Engilkéről (1401–1404),¹⁰¹ Jacob von Bergéről (1402–1403),¹⁰² vagy Hannus Meissenerről (1403–1406).¹⁰³ 1405 és 1409 között a Német Lovagrend 4909 márkát fordított fegyverek, 1014 márkát lovak vásárlására, és 189 márkát puskaművesek bérére.¹⁰⁴ 1409 tavaszán a Német Lovagrend vezetése úgy döntött, hogy a küszöbön álló nagy háborúhoz zsoldosokat is fog felfogadni, ezért megbízottakat küldött a Birodalomba, hogy ott zsoldosokat toborozzanak. Erre azért volt szükség, mert a küszöbön álló háborút már nem kizárólag pogánynak mondott litvánok ellen, hanem a katolikus Lengyelország ellen is fogják vívni, emiatt – a korábbi litván hadjáratoktól eltérően – nyugati keresztesekre, támogatókra nem számíthatott a Rend, pótlásukat zsoldosokkal kellett megoldani.¹⁰⁵ A thorni komtúrnak szóló 1409. június 15-i nagymesteri instrukciók szerint a lovagrend vezetése a katolikus lengyel nemesség körében igyekezett Jagelló-ellenes propagandát kifejteni, s megakadályozni, hogy Samogitia kérdése az eddigieknél nagyobb figyelmet kapjon. A Német Lovagrend azzal érvelt, hogy a pogányokkal szemben a kereszténységet védelmezi, Jagelló pedig valójában elbitorolja Vilmos osztrák herceg elől a lengyel koronát. Elismerte ugyan, hogy Jagelló támogatja az egyházat, de nem a római, hanem

⁹⁴ Benninghoven 1964. 473. o.

⁹⁵ Staatsverträge I. Nr. 50–51, 55.; HR(1) V. Nr. 423–424., 426., 504., 507.

⁹⁶ MTB 527., 557–559., 583–584. o.

⁹⁷ Uo. 554., 559., 562., 580. o.

⁹⁸ Uo. 336., 341., 365., 384., 471., 474., 478., 536., 580. o.

⁹⁹ Uo. 385. o.

¹⁰⁰ Uo. 401. o.

¹⁰¹ Uo. 116., 252., 257., 273. o.

¹⁰² Uo. 171., 259. o.

¹⁰³ Uo. 245., 248., 250., 384. o.

¹⁰⁴ Sarnowsky 1993. 400. o.

¹⁰⁵ M. Biskup: Das Problem der Söldner in den Streitkräften des Deutschordensstaates Preußen vom Ende des 14. Jahrhunderts bis 1525. In: Das Kriegswesen der Ritterorden im Mittelalter. (Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica VI.) Hrsg. von: Z. H. Nowak. Toruń, 1991. (A továbbiakban: Biskup 1991.) 51. o.

az ortodoxot: „ha a litvánok közül egy római keresztény, akkor 100 másik ortodox”.¹⁰⁶ Ezzel szemben Jagelló és Witold a samogitaiak érveit ismételték meg: a Német Lovagrend valójában csak világi uralma kiterjesztésére, s nem a kereszténység megszilárdítására törekszik Litvániában. A katolikus hit valódi terjesztője a lengyel király, míg a lovagrend igyekszik azt megakadályozni.¹⁰⁷ 1409 július közepén Németországból Neumarkon keresztül Pommerellen földjére érkeztek az első zsoldos csapatok. Egy részüket a neumarki, többségüket pedig a pommerelleni várak és városok helyőrségébe osztották be. Egy kontingensüket a Visztula bal partján, a lengyel határhoz közeli, Thorn városával szemben fekvő Nesauba (Nieszawa) vezényelték.¹⁰⁸ Jóllehet a hadiállapotot először Lengyelország deklarálta (1409. augusztus 1.) – amire néhány nap múlva (augusztus 6.) Poroszország hasonlóképpen válaszolt –, az első tényleges katonai lépéseket a lovagrend tette meg: csapatai több irányból is támadást indítottak a lengyel határok mentén.¹⁰⁹ Tíz nappal a hadüzenet elküldését követően, 1409. augusztus 16-án Neumark és Pommerellen területéről a lovagrend zsoldosai rátörtek Nagy-Lengyelország északi részeire, Walcz (Deutsch-Krone) környékére.¹¹⁰ Ugyanezen a napon a nagymester vezette főszereg a porosz–lengyel határon fekvő Strasburg városából betört Dobrin tartományba, elfoglalt néhány kisebb várat, udvarházat, és a terület nagy részét feldúlta.¹¹¹ A Pommerellenben állomásozó zsoldosok egy része Tuchel (Tuchola) komtúrnak parancsnoksága alatt 1409. augusztus 27-én Kujávia északi területeire támadt, és néhány napi ostrom után elfoglalta Bydgoszcz (Bromberg) városát. A zsoldosok ezután kapitányuk Heinz Borsnitz vezetésével lovagrendi helyőrségként a városban maradtak. Parancsnokuk Heinrich von Plauen, Schwetz komtúrja lett.¹¹² A dobrini terület elleni támadáskor csak a hadfelszerelésre 1700 márkát költött a Rend.¹¹³ A Német Lovagrend csapatai a Jagelló oldalára állt Janusz mazóviai herceg földjeire is betörték.¹¹⁴ A lengyel–litván vezetést minden bizonynyal meglephette a lovagrend többirányú, gyors offenzívája. Feltehetően nem számoltak azzal, hogy a samogitai hadszíntér mellett alig két hét leforgása alatt új frontok nyílhatnak, azaz mind a lovagok háborús felkészültségének mértékét, mind pedig hírközlésük és mozgósító képességük gyorsaságát alábecsülték. Jagelló király csak 1409 őszére tudott felállítani egy ellentámadásra alkalmas sereget, és szeptember végén ostrom alá vette Bydgoszcz-ot. A lengyel erők 1409. október 6-án foglalták vissza a várost.¹¹⁵ Ezt követően – az alaposabb háborús felkészülés érdekében – mindkét fél kész volt fegyverszünetet kötni. A status quo alapján 1409. október 8-án megkötött fegyverszüneti meg-

¹⁰⁶ CEV Nr. 409.

¹⁰⁷ Boockmann 1975. 85. o.

¹⁰⁸ Biskup 1991. 52. o.

¹⁰⁹ Font 1997. 82. o.

¹¹⁰ E. Kutowski: Zur Geschichte der Söldner in den Heeren des Deutschordensstaates in Preußen bis zum ersten Thorer Frieden 1.2.1411. *Oberländische Geschichtsblätter*, 14. (1912.) (A továbbiakban: Kutowski 1912.) 435. o.

¹¹¹ Plehn 1990. 75. o.

¹¹² Biskup 1991. 52. o.

¹¹³ Sarnowsky 1993. 393. o.

¹¹⁴ Krollmann 1932. 86. o.

¹¹⁵ Kutowski 1912. 458–459. o.

állapodás 1410. június 24. napnyugtáig tartott.¹¹⁶ Jagelló ígéretet tett arra, hogy a fegyverszünet ideje alatt nem támogatja a samogitai felkelőket. Diplomáciai szempontból ez a Német Lovagrend sikerét jelentette: az 1407-ben indított samogitai litván propagandával ellentétben a fegyverszünet lényegében azt rögzítette, hogy a tartomány földjén a lovagok nem hódítóként, hanem a kereszténység védelmezőiként jelentek meg.¹¹⁷ A fegyvernyugvást követően a lovagrend elbocsátotta zsoldosait, akik legkésőbb október végéig hazatértek a Birodalomba. Átlagosan 2,5 hónapot szolgáltak, számuk 800 „lándzsa”, azaz kb. 2400 fő volt. Minden „lándzsa” (=általában 3 fő) havonta 11 porosz márkát kapott, így 1409-ben a Német Lovagrend 22 500 márkát fizetett ki zsoldosok-
ra.¹¹⁸ Az 1409 augusztusától októberig jórészt Kulmerlandon, Pommerellenben és Neumarkban összevont s mozgósított lovagrendi haderő létszáma kb. 10 000 fő volt, melynek közel 25%-át zsoldosok alkották.¹¹⁹

A háború sikeres megvívása szempontjából mindkét fél szükségesnek érezte a fegyverszünetet. Jagelló és Witold időt akart nyerni a lengyel, de még inkább a litván csapatok mozgósítására és felvonultatására. A lovagrend igyekezett szorosabbra fűzni kapcsolatait eddigi szövetségeseivel, s arra törekedett, hogy diplomáciai-politikai támogatáson túl katonai fellépésre is rávegye őket. A császári méltóságra pályázó Luxemburgi Zsigmond a Birodalomban viszonylag nagy népszerűségnek örvendő Német Lovagrend védelmezőjeként lépett fel, amit megválasztása érdekében propagandaként igyekezett felhasználni a német fejedelmek körében. A Birodalom leendő uralkodójának támogatásáért a nagymester vállalta, hogy a zálogba vett Neumark után még további 40 000 aranyforintot fizet.¹²⁰ Ezt követően 1409. december 20-án Budán a lovagrend nevében Werner von Tettingen elbingi komtúr és főispotályos, valamint Albrecht von Schwarzburg thorni komtúr katonai szövetséget kötött a magyar királlyal. A megállapodás értelmében Zsigmond ígéretet tett arra, hogy háború esetén katonai erővel is támogatni fogja a lovagokat, amennyiben Jagelló király pogányokat vagy schismaticusokat (azaz tatárokat és oroszokat) is felvonultat seregében.¹²¹ Tekintettel arra, hogy a litván nagyfejedelemség nagyszámú ortodox, sőt még moszlim népességgel is rendelkezett, a budai szerződés határozott ígéret volt arra, hogy a Német Lovagrend oldalán Luxemburgi Zsigmond is beavatkozik a háborúba, s délről megtámadja Lengyelországot. A Rend melletti elkötelezettségét a magyar király azzal is kifejezésre juttatta, hogy Cillei Borbálától született lányának a két lovagrendi követ lett a keresztapja.¹²² Nem sokkal a budai tárgyalások előtt, 1409. november 30 és december 7. között Bresztben Jagelló és Witold is haditanácsot tartott a következő évi hadjáratról. A sereg gyülekezőhelyéül a Visztula-parti Czerwińsket jelölték ki, mert szomszédos volt Mazóviával és Dobrinnal (Dobrzyń), s kb. egyenlő távolságra feküdt a lengyel és a litván hatalmi-fejedelmi székhelyektől. A kato-

¹¹⁶ Font 1997. 83. o.

¹¹⁷ Pószán L.: Németország a középkorban. Debrecen, 2003. (A továbbiakban: Pószán 2003.) 284. o.

¹¹⁸ MTB 599. o.; S. Ekdahl: Kilka uwag o Księdze żołdu Zakonu Krzyżckiego z okresu „Wielkiej wojny” 1410–1411. *Zapiski Historyczne*, 33. (1968.) 3. sz. (A továbbiakban: Ekdahl 1968.) 119. o.

¹¹⁹ Biskup 1991. 52. o.

¹²⁰ Staatsverträge I. Nr. 64.; Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról. Ford., s. a. r.: Skorka Renáta. (História Könyvtár, Elbeszélő források I.) Budapest, 2008. 32. o.

¹²¹ Staatsverträge I. Nr. 77–78. o.

¹²² Hoensch 1997. 11. o.

nai egyeztetésen támadó háború mellett döntöttek, s a hadműveletek céljával a Német Lovagrend székhelyének, Marienburgnak az elfoglalását tűzték ki.¹²³ Zsigmond bátyja, Vencel, cseh király, aki nem tudott belenyugodni a császári korona elvesztésébe, döntőbírói szerepet vállalva igyekezett „császári” minőségben fellépni. Az 1410. február 15-én meghozott döntése egyértelműen a Német Lovagrendnek kedvezett: felszólította a lengyel királyt, hogy ne szövetekezzen pogányokkal és schismaticusokkal, s megerősítette a lovagokat Dobrin és Samogitia birtokában.¹²⁴ Egy későbbi forrás szerint mindezért a nagymester 60 000 aranyforintot ígért Vencelnek.¹²⁵ A döntőbírói ítéletet Jagelló nem ismerte el igazságosnak és jogszerűnek.¹²⁶ Állásfoglalása egyértelművé tette, hogy a felek közötti vitás kérdéseket nem lehet békés úton megoldani. A döntőbíráskodási procedúra ugyanazt a célt szolgálta, mint a fegyverszünet: mindkét oldal időt akart nyerni az összezsapásra való felkészüléshez. A lovagrend már 1410 elején nagyszabású zsoldos toborzásba kezdett Csehországban, Sziléziában és Meißenben. A felfogadott zsoldosoknak 1410. június 15–17. között kellett szolgálatba állniuk és jelentkezniük az Odera melletti Krossenben (Krosno), ahol a Rend megbízottjától előleget, ún. *offfrschung*-ét kaptak.¹²⁷ 1410. március 31-én Marienburgban a nagymester és Zsigmond követei olyan megállapodást kötöttek, melynek értelmében a lovagrend a magyar király tudta és beleegyezése nélkül nem köt különbékét Lengyelországgal.¹²⁸ A katonai előkészületek részeként 1410 áprilisában Zsigmond 1500 lovat küldött a sziléziai származású Kristof Gersdorffal Poroszországba, a nagymester megbízottai pedig Sziléziában, Csehországban és Ausztriában fegyvereket, s egyéb katonai felszereléseket vásároltak. Ulrich von Jungingen nagymester szövetségi tárgyalásokat kezdett Jagelló király öccsével, Skirgailával.¹²⁹ Luxemburgi Zsigmond viszont a lengyel–litván unió felbomlasztásának szándékával – jövőbeni római királlyá (azaz császárrá) választásának reményére alapozva – királyi címet és koronát ígért Witold litván nagyfejedelemnek.¹³⁰ A megfoghatatlan ígéretnél azonban belpolitikai okokból Witold számára fontosabb volt Samogitia visszaszerzésének ügye. Mivel 1410 tavaszának végéhez közeledve nyilvánvalóvá vált, hogy a háború elkerülhetetlen, Zsigmond, mint a Német Lovagrend szövetségese, hazarendelte Lengyelországban tartózkodó alattvalóit, s minden lengyelt kitiltott országából.¹³¹ A közelgő összezsapásról azonban a magyar király figyelmét fontosabb események vonták el: 1410. május 8-án meghalt Ruprecht császár, így minden erejével római királlyá választásának kérdésére koncentrált.¹³²

¹²³ Font 1997. 86–87. o.; Jorgensen 2007. 170. o.

¹²⁴ Staatsverträge I. Regest 80.

¹²⁵ Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an die Kurie I–II. Bearb. von: K. Forstreuter. Göttingen, 1960–1961. (A továbbiakban: Berichte I–II.) Nr. 59.

¹²⁶ Pósan 1998. 641. o.

¹²⁷ Biskup 1991. 53. o.

¹²⁸ Staatsverträge I. Nr. 86.

¹²⁹ Font 1997. 83–84. o.

¹³⁰ Nowak 1964. 98. o.; Boockmann 1975. 89. o.

¹³¹ Hoensch 1997. 12. o.

¹³² Pósan 2003. 285. o.

Ahogy közeledett 1410. június 24., a fegyverszünet lejártának napja, felgyorsultak a csapatmozgások. A litván sereg már június 3-án elindult a Vilnius környéki gyülekezőhelyről nyugat felé. Június 11-én a Narew-folyónál orosz és tatár egységek csatlakoztak hozzá. A Narew mentén haladt egészen a torkolatig, majd a Bug mentén vonult a Visztuláig, egészen a Varsótól mintegy 50 kilométerre fekvő Czerwińskig.¹³³ A lovagrend vezetése nem ismerte a lengyel–litván sereg gyülekezési helyét, felvonulási tervét. Nem tudhatta, hogy Lengyelország vagy Litvánia felől várható-e a támadás, ezért a nagymester a porosz határok mentén több ponton is csapatokat vont össze. A litván határvidéken Rhein (Ryn) komtúrjának vezetésével állt fel egy jelentősebb lovagrendi sereg, Neumarkban a litván háborúban már bizonyított Michael Küchmeister parancsnoksága alatt, Pommerellenben, a Visztula mellett, Schwetz komtúrjának, Heinrich von Plauennek a vezetésével egy tartalék sereget állítottak fel, maga a nagymester pedig a fősereggel a kulmerlandi határoknál, a Drewenz (Drwenca)-folyónál sorakozott fel. A korábbi háborúk tapasztalata ugyanis éppen az volt, hogy a Visztula vízi útját utánpótlási szállításokra felhasználva, a lengyel támadások leginkább Kulmerland ellen irányultak, ezért a lovagrend itt összpontosította erői javát.¹³⁴ Június 15–17. között az Oderától megérkezett a Birodalomban felfogadott zsoldosok egy része, akik Pommerellen földjén Scholchauba és Konitzba vonultak, ahonnan többségük Tuchelen keresztül a Visztulához, a lengyel-porosz határhoz ment, hogy csatlakozzon Ulrich von Jungingen nagymesterhez. A lovagrendi hadvezetés összezavarására, megtévesztésére, elterelő hadműveletként Witold csapatokat küldött Memel ellen, Jagelló pedig a pommerelleni határvidéken rendelt el katonai mozgást. Azt akarta elhitetni, hogy itt, a kelet-pomerániai térségben fog támadni, s nem a Visztula-vidéken, a nagymester azonban nem dőlt be ennek a cselnek, és fősergével változatlanul a déli határvidéken maradt.¹³⁵

1410. június 24-én, a fegyverszünet lejártának napján, Jagelló Walbórzban hivatalosan is hadba szólítva Lengyelország nemeseit, hadakozó népeit, deklarálta a háború megkezdését. Mivel jó előre tudni lehetett, mikor ér véget a fegyverszünet, a katonai mozgósítás már jóval hamarabb megkezdődött, sőt a távolabbi területekről már úton is voltak a csapatok a gyülekezőhelyre. Ennek köszönhetően a kis-lengyelországi sereg két nap alatt össze is gyűlt. Itt Walbórzban a lengyel király még találkozott Luxemburgi Zsigmond követével, akik a fegyverszünet lejárta előtti utolsó napokban még kísérletet tettek a konfliktus tárgyalásos rendezésére.¹³⁶ Június 26-án Jagelló megindult Walbórból észak felé. Ugyanezen a napon a nagy-lengyelországi hadak is elindultak Czerwińsk felé. 1410. június 30-án és a következő nap a Kis- és Nagy-Lengyelország különböző területeiről jött csapatok megérkeztek a gyülekezőhelyre. A mintegy 600 méter széles Visztulán pontonhidat vertek, amelyen az átkelés három napig tartott. A folyó túlsó (jobb) partján találkoztak Witold litván seregével.

Az egyesült lengyel–litván had július 3-án indult tovább a Visztula jobb partján Płock irányába, onnan pedig a porosz határ felé.¹³⁷ De nem a természetes közlekedési és szállí-

¹³³ Font 1997. 88. o.

¹³⁴ Krollmann 1932. 89. o.

¹³⁵ Jorgensen 2007. 170–171. o.

¹³⁶ Mályusz E.: Zsigmond király uralma Magyarországon. Budapest, 1984. 83. o.; Rázsó Gy.: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393–1437). *Hadtörténelmi Közlemények*, 1973. 3. sz. 429. o.

¹³⁷ Font 1997. 88–93. o.; Jorgensen 2007. 171. o.

tási útvonalat jelentő Visztula mentén vonult a lovagrend nagy határ menti városa, Thorn felé – ahogyan azt feltételezni lehetett volna –, hanem a lovagok hírszerzőinek félrevezetésére Plock után a lengyel-litván sereg északnak fordult. Mintegy 30–40 kilométer után a Wkra-folyó mentén folytatta a menetelést Poroszország felé. 1410. július 7-én Jagelló és Witold serege, mely egy hét alatt közel 130 kilométert tett meg (napi 20–25 kilométert), átlépte a porosz határt.

A fegyverszünet lejárta nem véletlenül esett június végére: ekkorra már szárazzá váltak az utak, levonultak a tavaszi árhullámok, így alkalmassá váltak a katonai felszerelések, az utánpótlás szállítására. Minél nagyobb volt egy sereg, annál több felszerelést, csomagot kellett magával vinnie. A szállítási kapacitás szükséglete általában nem egyenes, hanem annál nagyobb arányban nőtt a katonák létszámával. Nyáron viszont, aratási időszakra eső hadjárat esetén, kisebb volt a szállítandó hadtápigény. A seregnek nem kellett nagy mennyiségű takarmányt vinni magával, és azzal is számolhatott, hogy a megtámadott területen is talál gabonát. Nyáron a húsellátás biztosítása is jóval egyszerűbb volt: a vágóállatokat lábon a sereg után hajtották. A gyalogos katonák, a szállítószekerek vagy a vágóállatok azonban csak lépésben tudtak haladni, ezért egy középkori hadsereg naponta átlagosan 20 kilométert tudott megtenni.¹³⁸

Ettől az értéktől a lengyel-litván had menetteljesítménye sem tért el. Jagelló felvonuló hadereje 23–24 000 fő lehetett, vele szemben a nagymester vezette lovagrendi főszereg pedig kb. 16 000.¹³⁹ A lengyel zászlók alatt szép számban cseh zsoldosok is szolgáltak. Egyes vélemények szerint a későbbi huszita vezér, Jan Žižka is köztük volt.¹⁴⁰ A lengyel-litván sereg július 9-én ért Lautenburg (Lidzbark Welski) alá, mert a Drewenz-folyón ehhez közel, Kauernik településnél (Kuzętniknél) volt átkelésre alkalmas gázló. Jagelló azt remélte, hogy még a lovagrendi csapatok megérkezése előtt át tud kelni a folyón, de a jórészt zsoldosokból álló lovagrendi határvédő erők 1410. július 9–10-re teljes hosszában ellenőrzésük alá vonták a Strasburg (Brodnica) – Kauernik (Kurzętnik) vonalat, s megghiúsították a lengyel-litván csapatok átkelését.¹⁴¹ A Birodalomban toborzott zsoldosok egy része csak július elején érkezett meg Neumark tartományon keresztül Pommerellenbe, így őket a Német Lovagrend már nem tudta a Drewenz melletti határszakaszra vezényelni. 1410. július közepéig 5751 zsoldos érkezett Poroszországba, ebből 3712 került a nagymester vezette főszereghez (azaz kb. kétharmad részük), a többi, mintegy 2039 fő Pommerellen déli határainak védelmezésére maradt. A főszereghez érkezett zsoldosokat szétszortották a lovagrendi kontingensek között, és egy-egy lovagrendi tisztségviselő parancsnoksága alá rendelték őket.¹⁴² A 16 000 főnyi lovagrendi főerő kb. negyedét tehát zsoldosok alkották. Mivel a Drewenz-folyón megghiúsult az átkelés, a lengyel-litván hadvezetés úgy döntött, hogy északkeletre, a folyó erdőkkel borított forrásvidéke felé indulnak el, megkerülik a folyót, s azt követően fordulnak nyugatra, a lovagrendi székhely, Marienburg felé. 1410. július 12-én a litvánok által elfoglalt lovagrendi városban, Soldauban (Dziatdowóban) Luxemburgi Zsigmond követi hadüzenetet

¹³⁸ Benninghoven 1970. 635–636. o.

¹³⁹ Ekdahl 1991. 271–324.; Biskup 1991. 53. o.

¹⁴⁰ Font 1997. 103. o.

¹⁴¹ Uo. 93. o.; Biskup 1991. 53. o.

¹⁴² Ekdahl 1968. 118. o.

adtak át Jagellónak, hogy megállásra, visszafordulásra bírják rá.¹⁴³ A lengyel király és vezérkara azonban jól tudta, hogy a magyar uralkodó hadüzenete csak politikai nyomás-gyakorlás, és szó sincs Dél-Lengyelország elleni előkészített katonai támadásról, ezért azt figyelemre sem méltatta. Július 13-án Jagelló serege megostromolta és elfoglalta Gilgenburg városát (Dąbrówno), lakóit lemészárolta, majd tovább nyomult előre.¹⁴⁴ A lovagrendi sereg, amelyik a Drewenz-folyótól követte a lengyel–litván hadat, Gilgenburg-tól alig 10 kilométerre, Löbauban (Lubawa) tartózkodott. 1410. július 15-én a két sereg a Grünwald, Tannenberg és Ludwigsdorf falvak alkotta háromszögben ütközött meg egymással. Az egész napos csata a Német Lovagrend súlyos vereségével ért véget.¹⁴⁵ Az ütközetben elesett a nagymester, a főispotályos kivételével a lovagrend összes főbb tiszt-ségviselője, a komtúrok fele, igen sok lovag, világi porosz birtokos, hadba vonult városi polgár és fizetett zsoldos. A lovagrend tagjainak mintegy harmada vesztette életét Grünwaldnál.¹⁴⁶ A fogságba esettek száma is igen tekintélyes volt. A lovagrendi sereg maradéka Marienburg felé menekült. Heinrich von Plauen, schwetzi komtúr, aki úton volt az erősítéssel a fősereg felé, a menekülőktől értesült a vereségről. Azonnal visszafordította csapatait, és gyorsított menetben a lovagrendi állam székhelyének megvédelmezésére sietett. Július 18-án már Marienburgban tartózkodott, azaz a kb. 110 kilométernyi távolságot figyelemre méltó gyorsasággal tette meg.¹⁴⁷ A lengyel–litván sereg a csatát követő nap még pihenőt tartott, s július 17-én indult tovább. Jagelló király azonban már az ütközetet követő napon levélben szólította fel a nagyobb porosz városokat meghódolásra. Július 18-án, amikor Heinrich von Plauen kézbe vette Marienburg védelmének megszervezését, a litván csapatok elfoglalták és feldúlták Osterode (Olsztyn) városát.¹⁴⁸ Jagelló serege Grünwaldtól nyolc nap alatt tette meg a Marienburgig terjedő utat. A viszonylag lassúbb haladás oka az volt, hogy az útjába eső tágabb körzet porosz városai, mint Löbau (Lubawa), Neidenburg (Nidzica), Ortelsburg (Szcztyno), Preußisch Mark (Przezmark) vagy a Visztula-öbölnél Elbing (Elbląg) meghódoltak előtte. Mivel korábbi levelére semmilyen választ sem kapott, július 22-én a lengyel király újabb követet küldött Thorn városába, hogy hódoljon meg előtte. Jóindulata jeléül szabadon engedte a grünwaldi csatában foglyul ejtett thorni fegyvereseket, polgárokat, köztük Johann von der Mersche városi tanácsost. A thorni patrícíusi réteg attól tartott, hogy a lengyel korona fennhatóságának elismerésével visszavonhatatlanul Krakkó javára fog eldőlni eddigi kereskedelmi rivalizálásul. Ezért megbeszéléseket kezdett a lovagrendi állam irányítását kézbe vevő Heinrich von Plauennel a lehetséges katonai védelemről. A schwetzi komtúr figyelme azonban Marienburg küszöbön álló ostromára és megvédelmezésére

¹⁴³ G. Hermanowski: Ostpreußen. Augsburg, 1996. (A továbbiakban: Hermanowski 1996.) 272. o.; Font 1997. 93. o.

¹⁴⁴ Militzer 2005. 144. o.

¹⁴⁵ Kuczyński 1966.; G. Evans: Tannenberg 1410–1414. London, 1970.

¹⁴⁶ Militzer 2005. 144. o.; A. Czacharowski: Die Führungssicht in Thorn (Toruń) am Anfang des 15. Jahrhunderts – ihre politische und ökonomische Problematik. In: Städtische Führungsgruppen und Gemeinde in der Werdenenden Neuzeit. Hrsg. von: W. Ehbrecht. (Städteforschung A/9.) Köln–Wien, 1980. (A továbbiakban: Czacharowski 1980.) 350. o.

¹⁴⁷ M. Pelech: Heinrich von Plauen. In: Die Hochmeister des Deutschen Ordens 1190–1994. Hrsg. von: U. Arnold. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 40.) Marburg, 1998. 114–116. o.; Font 1997. 135. o.

¹⁴⁸ Hermanowski 1996. 227. o.

irányult, s nem tudott segítséget ígérni Thornnak. Július 25-én a lengyel–litván seregek megérkeztek a nagymesteri székhely falai alá, a következő napon pedig Jagelló újabb levelet küldött Thornba, s a meghódolás megtagadása esetén a város elpusztításával fenyegetett. Ezt követően Thorn polgárai elfoglalták a Német Lovagrend városi rendházát (várát), s elűzték annak helyőrségét. Ez történt Graudenzben (Gmidziadz) és Strasburgban (Brodnica) is.¹⁴⁹ Marienburgot, melynek ostroma július 25-én megkezdődött, mintegy 3000 részben Grünwaldtól elmenekült, részben pedig Pommerellenből ide vezényelt zsoldos védelmezte.¹⁵⁰ A vár nyugati, Nogat-folyó felé eső oldalának védelmezésére Heinrich von Plauen 400 ún. „hajósgyermeket”, azaz bárkákon, hajókon szolgáló íjász matrózokat is felfogadott. Igen magas, heti 1 márka zsoldot kaptak.¹⁵¹ A grünwaldi vereségről még nem értesült Luxemburgi Zsigmond – mint a német korona várományosa – 1410. augusztus 2-án a háborús kiadások finanszírozására, s hogy jobb fizetőeszköz birtokában könnyebben lehessen zsoldosokat toborozni, engedélyezte a Német Lovagrendnek, hogy magyar mintájú aranypénzt veressen.¹⁵² Magára az engedélyre azért volt szükség, mert a Birodalomban az aranypénzverés uralkodói privilégium volt, s az 1356. évi aranybulla csak a választófejedelmeknek adta meg ezt a jogot.¹⁵³ A háború idején a Német Lovagrend a Birodalomhoz való tartozását hangsúlyozta, ezért szüksége volt a leendő római király engedélyére, aki a német fejedelmeket, nemeseket és városokat a lovagok támogatására szólította fel.¹⁵⁴

1410. augusztus 10-én a kulmerlandi városok, világi birtokosok, sőt még Poroszország legfontosabb tengeri kikötővárosa, Danzig is meghódolt a lengyel király előtt.¹⁵⁵ Jagelló pénzverési jogot ígért a porosz városoknak, kereskedők szabad mozgását Lengyelországban (azaz Krakkó árumegállító jogának visszavonását), és a városokra kívánta bízni Poroszország legfontosabb árucikkének, a gabona exportjának ellenőrzését. Mivel 1410 augusztusában a porosz rendek többsége behódolt a lengyel király előtt, a lovagrend lényegében csak zsoldosokra támaszkodhatott, és csak az ő segítségükkel tudta védelmezni Marienburgot. Emiatt még ebben a hónapban Heinrich von Plauen Csehországba küldte a königsbergi fősfáért, Georg von Wirsberget, hogy ott további, mintegy 4000 „lándzsa” (azaz kb. 12 000) zsoldost toborozzon.¹⁵⁶ Irányítása alatt Marienburg sikerrel állt ellent az ostromnak, s a több hetesre nyúlt várívás során a lengyel–litván seregben egyre komolyabb élelmezési, ellátási gondok jelentkeztek. Az éhező katonák fel dúlták, kirabolták az egész Alsó-Visztula térségét. Pusztításaik miatt a nem oly régen behódolt Danzig városa 1410 szeptemberében már szembe fordult a lengyel királlyal. Jagelló seregében járvány is felütötte a fejét. A lengyel nemesek egyre jobban sérelmezték

¹⁴⁹ Posilge, SRP III. 486. o.

¹⁵⁰ Kutowski 1912. 481. o.; Ekdahl 1968. 124. o.

¹⁵¹ S. Ekdahl: „Schiffskinder” im Kriegsdienst des Deutschen Ordens. Ein Überblick über die Werbungen von Seelenten durch den Deutschen Orden von der Schlacht bei Tannenberg bis zum Brester Frieden (1410–1435). In: Kultur und Politik im Ostseeraum und im Norden 1350–1450. *Acta Visbiensia*, IV. (1971.) 250–251. o.

¹⁵² Regesta II. Nr. 1672.

¹⁵³ E. Nau: Epochen der Geldgeschichte. Stuttgart, 1972. 49. o.

¹⁵⁴ Regesta Imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410–1437) Bd. I–II. Hrsg. von: J. H. Böhmén. Innsbruck, 1896–1900. (A továbbiakban: RI XI.) Nr. 10.

¹⁵⁵ Czacharowski 1980. 350. o.; Krollmann 1932. 92. o.

¹⁵⁶ Biskup 1991. 54. o.

a hadjárat elhúzódnását, a cseh és egyéb zsoldosok pedig fizetésük elmaradozása miatt zúgolódtak. Jagelló hírt kapott arról is, hogy a königsbergi főséfár Csehországban már szerződtetett zsoldosokat, a Deutschmeister (a Német Lovagrend németországi előjárója) a német tartományokban szintén zsoldosokat toborzott, s tartani lehetett attól, hogy ezek az új csapatok rövid időn belül Poroszországba érkeznek. Olyan hírek is érkeztek, hogy a Német Lovagrend livónia rendága a kelet-poroszországi csapatokkal együtt meg akarja támadni Litvániát, ami bizonytalanná tette, hogy Witold és a litván sereg meddig marad a Visztulánál. Dél-Lengyelországban viszont tartani lehetett attól, hogy Luxemburgi Zsigmond esetleg mégis valóra váltja hadüzenetét és magyar csapatok törnek be a határon. 1410. szeptember 21-én, 9 heti sikertelen ostrom után Jagelló arra kényszerült, hogy beszüntesse az ostromot és elvonult. A kudarcba fulladt hosszú ostrom a lengyel-litván hadvezetés háborús tervének összeomlását is jelentette: nem sikerült a nagymesteri székhely megszerzésével politikai engedményekre kényszeríteni a lovagokat, és a lovagrendi kincstárra sem tehetette rá a kezét, amelyből kifizethette volna zsoldosait. A lengyel csapatok egyenesen dél felé vonultak vissza, és a meghódolt Kulmerlandon keresztül szeptember végén lépték át a lengyel határt, s érték el Dobrin tartományt.¹⁵⁷ Arról azonban még szó sem volt, hogy a lengyel király befejezte volna a háborút, hiszen a hadjárat még nem érte el célját. A dobrini és kujáviai területeken rendezni akarta serege sorait és újjászervezni az utánpótlást. De Zsigmond magyar király támadásával is foglalkoznia kellett. 1410. szeptember végén Stibor vajda 12 bandériummal betört Dél-Lengyelországba. Elfoglalta és kifosztotta Szandecet és környékét, majd visszatért Magyarországra. Az öt üldöző lengyelekkel Bártfánál csapott össze, de vereséget szenvedett, s katonaságának maradékával visszavonult Bártfára. Az egész magyar hadjárat és ellen-csapás alig egy hónapig tartott.¹⁵⁸ A déli porosz határnál fekvő Thorn, melynek vezetése elégedett volt a Jagelló által megígért kiváltságokkal, szeptember 28-án még ünnepélyesen köszöntötte, s hűségéről biztosította a visszavonuló lengyel királyt, sőt néhány nappal később 1000 márká kölcsönt is adott neki.

A lengyel sereg visszavonulását követően azonban a Német Lovagrend, új zsoldos csapatokkal megerősítve, visszafoglalta várainak s városainak többségét, az elpártolt nemeseket, világi birtokosokat vagy egyházi méltóságokat újra hűségre és engedelmes-ségre szorította. Neumark Vogt-ja, Michael Kuchmeister, Pommerellen földjén már szeptember második felében Németországból érkezett új zsoldos erőkkkel (kb. 3000 fővel) kibővített seregével visszafoglalta a lengyelek által elfoglalt Konitz és Tuchel városát.¹⁵⁹ 1410. október elején Balga komtúrjának vezetésével erős lovagrendi sereg vonult be Kulmerlandra, és Stuhm, Strasburg, Rehden, Thorn, valamint Nessau kivételével az egész tartomány újra a lovagok fennhatósága alá került.¹⁶⁰

A még lengyel kézen maradt várak helyőrsége, utánpótlási lehetőségeitől elvágva, lét-fenntartása érdekében kirabolta, feldúlta a várak környékét. 1410 decemberében például a gollubi komtúr azt panaszolta a november 9-én nagymesterré választott Heinrich von Plauennek, hogy a Strasburgot megszállva tartó lengyelek feldúlták Gollub térségét, s

¹⁵⁷ Krollmann 1932. 93. o.; Font 1997. 137. o.; Militzer 2005. 145. o.

¹⁵⁸ D. Dvořáková: A lovag és királya. Stiborici Stibor és Luxemburgi Zsigmond. Pozsony, 2009. 287. o.

¹⁵⁹ Biskup 1991. 54. o.

¹⁶⁰ Posilge, SRP III. 323. o.

115 lovat, 211 szarvasmarhát, valamint 388 juhot raboltak el. Egy részüket ugyan sikerült visszaszerezni, de végül így is elhajtottak 38 lovat, ugyanannyi marhát és 88 juhot. A kár értéke 130 márkát tett ki.¹⁶¹ Ezt megelőzően, 1410 novemberében Gollub komtúrja a várban állomásozó, lovagrendi szolgálatban álló sziléziai zsoldosokra is panaszkodott, akik összeverekedtek a lengyelektől zsákmányolt javakon, és nem teljesítették a parancsokat. A komtúr emiatt ezeknek a zsoldosoknak a visszahívását kérte Heinrich von Plautentől.¹⁶² Schönsee komtúrja 1411. január 19-én ugyanígy panaszkodott az ottani zsoldosokra.¹⁶³

A Német Lovagrend Michael Küchmeister vezette pommerelleni serege 1410 októberében átlépte a porosz–lengyel határt, és betört Kujáviába, hogy legyőzze és szétszórja az ott gyülekező lengyel erőket. A Koronowo mellett (Polnisch Krone) vívott csatában (1410. október 10.) azonban vereséget szenvedett, és 120 lovagjával, valamint 5 zsoldos kapitányával lengyel fogságba esett.¹⁶⁴ A koronowoi csata után a Német Lovagrend az addigi „lándzsánkénti” 11 márka zsoldot felemelte 12 márkára, a fogságba esett lovagrendi fegyvereseket pedig lengyel foglyokért kicserélte. 1410. október közepén újabb zsoldosok érkeztek Poroszországba, akiket Georg von Wirsberg fogadott fel Csehországban, novemberben pedig Németországból jöttek zsoldosok, így 1410. december közepére Heinrich von Plauen közel 8000 főnyi zsoldossereggel rendelkezett.¹⁶⁵ Az 1410. október elején Kulmerlandba bevonult lovagrendi sereg egy része Thorn ostromára indult. Altstadt-Thorn tanácsa Albrecht Rothe polgármester és Petrasch Cziros tanácsos személyében követeket küldött Jagelló királyhoz, hogy segítséget kérjen. 1410. október 12-én a lovagrendi csapatok elfoglalták Neustadt-Thornt, de a thorni vár elleni támadás, ahol lengyel helyőrség állomásozott, kudarcot vallott. Altstadt-Thorn vezető rétegét komoly gazdasági és politikai érdekek fűzték Lengyelországhoz, ezért kitartottak Jagelló oldalán, amit az a körülmény is megkönnyített, hogy a lengyel király erős sereggel Thorntól alig 40 kilométerre, Kujávia földjén, Inowrocławban tartózkodott.¹⁶⁶

Grünwaldnál ugyan a lengyel–litván had nagy győzelmet aratott a Német Lovagrend felett, de Marienburgot már nem tudta elfoglalni, 1410/1411 fordulójára pedig a porosz területek – néhány vártól és várostól eltekintve – lényegében újra a nagymester ellenőrzése alá kerültek. Jóllehet Kujáviában Jagelló nagy sereget tartott fegyverben, de a lovagok is sok zsoldost fogadtak fel, s 1410 októberében már arra is vállalkoztak, hogy lengyel területekre támadjanak. Koronowo mellett ugyan vereséget szenvedtek, de Jagellónak sem volt elegendő pénze ahhoz, hogy sokáig háborúzzon. Cseh zsoldosai kifizetetlen zsoldjuk miatt zúgolódtak, s egyre gyakrabban vetették fel azt a gondolatot, hogy inkább a Német Lovagrend szolgálatába szegődnek, mert a Rend folyamatosan toborzott fegyvereseket, és rendben fizetett is. Nagy-Lengyelország rendjei körében egyre nagyobb nyugtalanságot keltett a porosz határ mentén elhúzódó háború lehetősége, Kis-

¹⁶¹ Geheimes Staatsarchiv, Preußischer Kulturbesitz, Berlin, XX. Hauptabteilung, Staatsarchiv Königsberg, Deutschordensbriefarchiv 1410, 26 Dez., Schiebl. XXa. Nr. 44.

¹⁶² Uo. 1410, Nov., Schiebl. XXI. Nr. 53.

¹⁶³ Uo. 1411, 19, Jan., Schiebl. XXa. Nr. 119.

¹⁶⁴ Kutowski 1912. 486–487. o.; Z. Spieralski: Bitwa pod Koronowem 10. 10. 1410. In: Bitwa pod Koronowem 10. X. 1410. Bydgoszcz, 1961. 66–67. o.

¹⁶⁵ Biskup 1991. 54–55. o.

¹⁶⁶ Czacharowski 1980. 351. o.

Lengyelországban pedig attól tartottak, hogy megismétlődik Luxemburgi Zsigmond támadása. De Witold litván nagyfejedelem és Janusz mazóviai herceg sem akarta, hogy a Német Lovagrend esetleges legyőzésével Jagelló túlzottan megerősödjön.¹⁶⁷ Emiatt egyikük sem mutatott hajlandóságot a lovagokkal vívott háború folytatására. Ráadásul az Aranyhorda anarchikus belső viszonyai ismét jó lehetőséget kínáltak Witold számára, hogy aktívabb délkeleti politikát folytasson, így figyelme Poroszországról egyre inkább a délkeleti szláv földekre irányult.¹⁶⁸ Pulad kán, Temür kán és Edigü emír hatalmi harciba Toktamis 13 fia is beavatkozott, Witold pedig mindig örömmel fogadta a tatár trónkövetelőket, hogy egy vazallus Aranyhorda jöjjön létre. 1410-ben az ő támogatásával jutott hatalomra Dzselaiddin. A moszkvai fejedelem viszont egy másik Toktamis fiút, Kerimberdit igyekezett trónra ültetni.¹⁶⁹ Ilyen bel- és külpolitikai körülmények között Jagelló király békétárgyalásokra kényszerült a lovagrenddel. Mivel a nagy zsoldossereg fenntartása a porosz kincstárát is alaposan megterhelte, a nagymester szintén hajlandó volt tárgyalóasztalhoz ülni.

Az 1409 óta tartó hadiállapotot az 1411. február 1-jén Thorn városában aláírt békeszerződés zárta le, amely a grünwaldi vereség mértékéhez mérten alapvetően kedvező volt a Német Lovagrend számára. Dobrin tartomány ugyan a lengyel koronához került, de sem a Pommerellenre, sem pedig a Neumarkra támasztott lengyel igények nem teljesültek. Samogitia sem került ki végérvényesen a lovagok fennhatósága alól: csak Witold és Jagelló élete végéig csatolták vissza Litvániához, haláluk után pedig visszakerül a nagymester uralma alá.¹⁷⁰ Egyéb területi veszteségek nem érték a lovagrendet, a porosz határok változatlanok maradtak, habár a mazóviai szakaszon, a nagy erdőségekben továbbra is voltak vitatott részei.¹⁷¹ A foglyokért és a lengyelek által még megszállva tartott várak és városok kiürítéséért 1411 végéig a Rend 100 000 Schock cseh garast tartozott fizetni.¹⁷² Annak érdekében, hogy a határterületeken esetleg fegyveres rablóbandák vagy rablóakciók nehegy nagyobb konfliktust okozzanak, egy 12 fős egyeztető határbírórságot állítottak fel, amelybe a lengyel és a porosz fél hat-hat főt delegált. A februári békekötést követően ez a testület csak egyszer, 1411 szeptemberében ült össze, többször már nem.¹⁷³ A thorni békében Jagelló és Witold kötelezettséget vállalt arra, hogy pogány és ortodox alattvalóikat katolikus hitre térítik.¹⁷⁴

A lengyel csapatok nagy dúlás és fosztogatás közepette ürítették ki a kezükön lévő porosz várakat és városokat. Strasburgban például még a templomot is kirabolták. A Német Lovagrend részletes összeírást készített a lengyelek által okozott károkról. Strasburg város kárértéke például 20 000 porosz márkát tett ki.¹⁷⁵ Máshol, mint például Thorn városában, a rövid lengyel fennhatóság idején olyan személyek kerültek a városi tanácsba,

¹⁶⁷ Krollmann 1932. 93–94. o.

¹⁶⁸ Spuler 1940. 318. o.

¹⁶⁹ Vásáry 1986. 148. o.

¹⁷⁰ Staatsverträge I. Nr. 83.

¹⁷¹ Lites II. Nr. 18.

¹⁷² Staatsverträge I. Nr. 84.

¹⁷³ A. Szweða: Po „wielkiej wojnie”. Zjazdy polsko-krzyżackie w 1411 roku. In: Kancelaria Krzyżacka i polska kancelaria królewska w XV wieku. Red.: J. Trupinda. Malmö, 2006. 267–298. o.

¹⁷⁴ Staatsverträge I. Nr. 84.

¹⁷⁵ Plehn 1990. 76–77. o.

akik egyértelműen szemben álltak a Német Lovagrenddel. A békekötést követően Heinrich von Plauen – figyelmen kívül hagyva a városi autonómiát és kiváltságot – azonnal eltávolította azt a hét embert a tanácsból, akik a lengyel uralom fő szószólói voltak.¹⁷⁶

Az 1411. évi (első) thorni béke a kezdetektől magában hordozta a konfliktus kiújulásának, egy új háborúnak a lehetőségét. A hadisarcként fizetendő 100 000 Schock cseh garas közel a kétszerese volt a lovagrendi állam háború előtti éves bevételének (közel 141 000 porosz márkának, azaz kb. 22 mázsa ezüstnek felelt meg). Mivel Poroszország a háborúban komoly pusztítást szenvedett, már a béke aláírásakor számolni lehetett azzal, hogy a Német Lovagrend nem lesz képes egy éven belül ezt a hatalmas összeget kifizetni.¹⁷⁷ A marienburgi komtúrság éves bevételei például 1398–1410 között általában 8100–8700 márka körül voltak, 1411-ben azonban alig haladták meg a 2000 márkát, azaz a háború 75%-os bevételkiesést okozott.¹⁷⁸ Az osterodei komtúrság területén összesen 348–348 márkát tett ki a háború okozta kár mértéke.¹⁷⁹ A 100–000 Schock cseh garas összegű fizetési kötelezettség a következő évekre a Német Lovagrend egész pénzügypolitikáját meghatározta: a lengyel követelések miatt a gazdasági szempontok a politikai szempontok alá rendelődtek. Így például Jagelló nem akarta elfogadni azt, hogy a lovagrend porosz pénzérmékben fizessen, hanem veretlen, tiszta ezüstben vagy cseh pénzérmékben követelte a hadisarcot.¹⁸⁰ Három héttel a békekötés után, 1411. február 22-én Osterodében a nagymester összehívta a porosz rendek képviselőit, hogy a Lengyelországnak fizetendő összeg előteremtéséről tárgyaljanak. A rendek kölcsön felvételét javasolták, Heinrich von Plauen azonban általános vagyonadó bevezetését határozta el: minden márka érték után 3 Vierchent, azaz 1,6%-os adót kellett fizetni. Ezzel együtt a porosz Schillingek pénzlábát is lecsökkentették 0,68 grammnyi ezüsttartalomra.¹⁸¹ A pénzláb leszállításának minden bizonnyal nagy szerepe volt abban, hogy 1413 januárjában a lovagok a hadisarc egészét kifizették Jagelló királynak.¹⁸² Egy újabb konfliktus megelőzéséhez azonban ez kevésnek bizonyult, hiszen a lengyelek sem akarták megtartani a békét. A pogány és ortodox alattvalók katolikus hitre történő áttérésének szerződésbe foglalt kötelezettsége litván belpolitikai okokból vállalhatatlan volt. Az 1409–1411. évi háborúhoz vezető korábbi fő lengyel politikai cél, ti. hogy Pommerellen és Neumark kerüljön vissza a lengyel koronához, nem járt sikerrel. De a Krakkó és Thorn közötti kereskedelmi háborút sem sikerült lezárni, így ezek az ügyek a kezdetektől kérdésessé tették a thorni béke tartósságát. A Német Lovagrend és Litvánia viszonya sem rendeződött, hiszen Samogitia csak a lengyel és litván fejedelmek életére került vissza Litvániához, utána a lovagok joggal támaszthattak rá újra igényt. Az 1411. évi békeszerződés lényegében konzerválta a korábbi konfliktusokat, s nem tartós békét teremtett, hanem új háborút hordozott magában, ami alig két évvel később, 1413. szeptemberében be is következett.¹⁸³

¹⁷⁶ Czacharowski 1980. 352. o.

¹⁷⁷ Volckart 1952. 67–68. o.

¹⁷⁸ Das Marienburger Konventsbuch der Jahre 1399–1412. Hrsg. von: W. Ziesemer. Danzig, 1913. 8–9. o.

¹⁷⁹ Kinya Abe: Die Komturei Osterode des Deutschen Ordens in Preussen 1341–1525. Köln–Berlin, 1972. 90. o.

¹⁸⁰ CEV Nr. 467., 509.

¹⁸¹ Volckart 1952. 69–70. o.

¹⁸² ASP I. Nr. 171.

¹⁸³ Krollmann 1932. 95., 113. o.; Militzer 2005. 146. o.; Boockmann 1975. 102–103. o.; W. Nöbel: Michael Küchmeister, Hochmeister des Deutschen Ordens 1414–1422. (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 5.) Bad Godesberg, 1969. 79–80. o.

THE 'GREAT WAR' BETWEEN THE TEUTONIC ORDER
AND THE POLISH-LITHUANIAN STATE (1409–1411)

Summary

The study enumerates the causes leading to the outbreak of the so-called 'Great War' (1409–1411) between the Teutonic Order and the Polish–Lithuanian State, and presents the military events of the conflict that lasted for almost two years. Prussian–Polish and Prussian–Lithuanian relations are discussed separately when talking about the causes leading to the war. Although peace had been ruling between the Order and Poland since the 1343 Treaty of Kalisz, their relationship was burdened by a number of problems: territorial debates (over the status of Dobrin province, over the Mazovian–Prussian border), the idea of Poland's dismembering in 1392, clashes of commercial interests. The relationship of the Order and Lithuania was characterised by constant wars. The knights, aiming to conquer Samogitia, a Lithuanian territory between the Order's Prussian and Livonian lands, launched 300 attacks against Lithuania between 1305 and 1409. Lithuania responded with about the same number of counter-attacks. The Teutonic Order took every effort after 1386 to disintegrate the Polish-Lithuanian Union, and tried to make use of the conflicts of power within the Lithuanian ruling family.

The Samogitian uprising that started against the Order at the end of May, 1409 widened two months later to a great war between Prussia and the Polish-Lithuanian State. The Order's troops attacked first and made a raid into Poland. No sides were yet prepared for war and both needed time to recruit mercenaries, thus an armistice was signed as early as October. In summer 1410 the Polish–Lithuanian army launched the attack. On July 15 they won a great victory at Tannenberg (Grünwald) but were unable to occupy the knights' headquarter Marienburg in a two-month siege. At the end of September 1410 Jagiello's army withdrew from Prussia. The Order's mercenary army, recruited in Germany, made a raid into Poland a month later. Lithuanian prince Vytautas (Witold) did not want his cousin Jagiello to gain excess power by defeating the Teutonic Order, and his attention was at the same time focused on the possibility of eastward conquest, thus he did not support further warfare against the knights. Both Prussia and Poland was weighed down by the financing of the huge mercenary armies, and eventually the sides concluded peace on February 1, 1411 in Thorn (Torun). This treaty however did not settle any of the debated questions, bearing thus the threat of a new war, which in fact broke out about two years later in September 1413.

László Pószán

LA «GRANDE GUERRE» ENTRE L'ORDRE DES CHEVALIERS TEUTONIQUES
ET L'ÉTAT POLONO-LITUANIEN (1409–1411)

Résumé

L'étude examine les raisons du déclenchement de la «grande guerre» 1409–1411) entre l'Ordre des chevaliers teutoniques et l'État polono-lituanien et présente les événements militaires de ce conflit qui a duré près de 2 ans. Parmi les raisons qui ont conduit à la guerre, l'étude traite séparément l'évolution des relations polono-prussiennes et lituano-prussiennes. Certes, la paix régnait entre l'Ordre des chevaliers et la Pologne depuis le traité de Kalisch de 1343, mais de nombreux problèmes persistèrent : contestations territoriales (sur l'appartenance de la région de Dobrin et de la frontière masovo-prussienne), idée de diviser la Pologne en 1392, intérêts commerciaux opposés. Les relations entre l'Ordre des chevaliers et la Lituanie furent caractérisées

par des guerres permanentes. Entre 1305 et 1409, les chevaliers lancèrent exactement 300 offensives contre la Lituanie pour occuper la Samogitie, une région lituanienne située entre leurs territoires de Prusse et de Livonie et les contre-offensives lituaniennes ne furent pas beaucoup moins nombreuses non plus. Après 1386, l'Ordre des chevaliers teutoniques s'efforça de dés-agrégier l'union polono-lituanienne en cherchant à profiter des conflits de pouvoir au sein de la dynastie lituanienne.

L'insurrection éclatée en Samogitie à la fin mai 1409 contre l'Ordre des chevaliers devint en 2 mois une grande guerre entre la Prusse et l'État polono-lituanien. La première offensive fut lancée par les troupes de l'Ordre des chevaliers qui pénétrèrent en Pologne. Puisque les adversaires n'étaient pas encore préparés à la guerre et ils avaient besoin du temps pour recruter des mercenaires, ils conclurent un armistice en octobre. En été 1410, l'armée polono-lituanienne lança une offensive et le 15 juillet, elle remporta une victoire importante à Tannenberg (Grünwald). Néanmoins, malgré le siège qui dura 2 mois, elle ne réussit pas à prendre Marienburg, le centre de l'Ordre des chevaliers. A la fin septembre 1410, l'armée de Jagellon se retira de Prusse. Les troupes de mercenaires de l'Ordre qui furent recrutées en Allemagne pénétrèrent un mois plus tard en Pologne. Le prince lituanien Vytautas (Witold) ne fut pas favorable à la poursuite de la guerre, car il ne voulait pas que la victoire remportée sur l'Ordre des chevaliers teutoniques consolide la position de son cousin Jagellon d'une part et il se concentra sur la possibilité d'expansion vers l'Est d'autre part. Puisque le financement des grandes armées de mercenaires représenta une charge lourde tant pour la Prusse que pour la Pologne, les adversaires finirent par conclure la paix à Thorn (Torun) le 1er février 1411. Toutefois cette paix ne régla aucun litige, ce qui menaçait d'une nouvelle guerre qui éclata deux ans plus tard (en septembre 1413).

László Pószán

DER „GROßE KRIEG“ ZWISCHEN DEM DEUTSCHRITTERORDEN
UND DEM POLNISCH-LITAUISCHEN STAAT (1409–1411)

Resümee

Die Studie gibt einen Überblick über die Gründe, die zum Ausbruch des sogenannten „großen Krieges“ (1409–1411) zwischen dem Deutschritterorden und dem polnisch-litauischen Staat geführt haben und stellt die militärischen Ereignisse des beinahe zwei Jahre dauernden Konflikts vor. Bei den zum Krieg führenden Gründen werden der Verlauf des preußisch-polnischen und des preußisch-litauischen Verhältnisses gesondert behandelt. Zwar herrschte zwischen dem Ritterorden und Polen seit dem Vertrag von Kalisch im Jahre 1343 Frieden, aber ihre Beziehung war von zahlreichen Problemen belastet: territoriale Streitigkeiten (über die Zugehörigkeit des Landkreises Dobrin, die masowisch-preußische Grenze), Idee der Auflösung Polens im Jahre 1392 und Zusammenprall der Handelsinteressen. Das Verhältnis des Ritterordens und Litauens war durch ständige Kriege geprägt. Die Ritter wollten Žemaitien, das zwischen den preußischen und livländischen Landesteilen eingekeilte litauische Gebiet, erobern und leiteten zwischen 1305 und 1409 genau 300 Angriffe gegen Litauen ein, auf die die Litauer mit nahezu genauso vielen Gegenreaktionen antworteten. Nach 1386 war der Deutschritterorden um die Auflösung der polnisch-litauischen Union bemüht und versuchte, die Machtgegensätze innerhalb der litauischen Herrscherfamilie zu nutzen.

Der Ende Mai 1409 gegen den Deutschen Orden ausgebrochene Aufstand von Žemaitien erweiterte sich zwei Monate später bereits zu einem großen Krieg zwischen Preußen und dem polnisch-litauischen Staat. Der Angriff ging von den Truppen des Ritterordens aus, die nach Polen eindringen. Da keine der Parteien auf den Krieg vorbereitet war und Zeit zur Rekrutierung von Soldaten benötigte, wurde im Oktober bereits ein Waffenstillstand vereinbart. Im Sommer 1410 wurde ein Angriff von der polnisch-litauischen Armee eingeleitet, die am 15. Juli bei Tannenberg (Grünwald) einen großen Sieg erringen konnte, jedoch Marienburg, den Sitz des Ritterordens,

ауч nach einer zweimonatigen Belagerung nicht erobern konnte. Ende September 1410 zog sich das Heer Jogailas aus Preußen zurück. Das in Deutschland rekrutierte Söldnerheer des Ordens fiel einen Monat später in Polen ein. Der litauische Großfürst Vytautas (Witold) wollte nicht, dass sein Cousin Jogaila mit dem Sieg über den Deutschritterorden allzu viel Macht gewinnt. Zudem richtete sich seine Aufmerksamkeit auf die Möglichkeit der Eroberung in Richtung der Ostgebiete, sodass er den weiteren Krieg mit den Rittern nicht weiter unterstützte. Die Finanzierung der großen Söldnerheere bedeutete in Preußen und Polen gleichermaßen eine schwere Last, sodass die Parteien am 01. Februar 1411 in Toruń (Thorn) Frieden schlossen. Dieser Frieden regelte jedoch keine einzige Streitfrage, sodass er die Gefahr eines weiteren Krieges in sich barg, der kaum zwei Jahre später (im September 1413) auch eintrat.

Ласло Пошан

„ВЕЛИКАЯ ВОЙНА“ МЕЖДУ ГЕРМАНСКИМ ОРДЕНОМ РЫЦАРЕЙ
И ПОЛЬСКО-ЛИТОВСКИМ ГОСУДАРСТВОМ (1409–1411)

Резюме

В статье рассматриваются причины, приведшие к развязыванию так называемой „великой войны“ (1409–1411) между Германским Орденом Рыцарей и Польско-Литовским государством и показываются военные события этого конфликта, длившегося два года. Рассматривая причины, приведшие к войне, исследователь по отдельности анализирует складывание прусско-польских и прусско-финляндских отношений. Правда со времени заключения калисского договора в 1343 году между Рыцарским орденом и Польшей был мир, однако их отношения были обременены рядом проблем: территориальные споры (о том, куда принадлежала провинция Добрын, о границе между Мазовией и Пруссией, идея раздела Польши в 1392 году, а также столкновение торговых интересов. Отношения Рыцарского ордена и Литвы характеризовались постоянными войнами. Рыцари стремились захватить территорию, вклинившуюся между Пруссией и Ливонией – Самогитию, и в период 1305–1409 годов осуществили ровно 300 наступлений против Литвы, на что литовцы отвечали примерно таким же числом наступательных акций. После 1386 года Германский Рыцарский Орден работал над разрушением польско-литовского союза и стремился воспользоваться противоречиями на почве власти, имевшимися внутри правившей литовской фамилии.

В конце мая 1409 года против рыцарского ордена поднялось самогитское восстание, которое спустя два месяца переросло в большую войну между польским и литовским государствами. Наступление было начато войсками Рыцарского ордена, которые ворвались в Польшу. Поскольку ни одна из сторон не была готова к войне, и необходимо было время для вербовки наемников, противники уже в октябре заключили перемирие. Летом 1410 года польско-литовская армия начала наступление, 15 июля у Танненберга (Грюнвальд) была одержана крупная победа, но резиденцию Рыцарского ордена Мариенбург не смогли занять даже после 2-х месячной осады. В конце сентября 1410 года армия Ягелло отступила из Пруссии. Завербованная в Германии наемная армия Ордена спустя один месяц ворвалась в Польшу. Литовский князь Витаутас (Витольд) не хотел, чтобы с победой Германского Рыцарского Ордена слишком бы усилился Ягелло. Его внимание и далее было приковано к восточным территориям, которые можно было захватить, поэтому он не поддерживал дальнейшую войну с рыцарями. Финансирование крупных наемных армий являлось тяжелым бременем как в Пруссии, так и в Польше, таким образом в конце концов 1 февраля 1411 года в Торне (Торун) заключили мир. Однако этот мир не урегулировал ни одного спорного вопроса, поэтому он был и далее чреват опасностью новой войны, которая вновь началась спустя едва два года (сентябрь 1413 года).

MONTECUCCOLI ÚJ HADÁSZATI ELKÉPZELÉSEI A TURENNE ELLENI HADJÁRAT FÉNYÉBEN

Néhány évvel ezelőtt, Raimondo Montecuccoli stratégiai elméleteit és politikai eszméit elemezve arra próbáltam választ találni, mi lehetett a „megsemmisítő háború” kifejezés lényege hadművészeti felfogásában. A kifejezés magyarázatát természetesen a kor sajátos viszonyai között kell keresnünk, vagyis egy olyan korszakában, amelyben a háború szükségszerűen – szinte *per definitionem* – „korlátozott” volt, így természetesen került ellentmondásba a totális háború kifejezéssel, amely aztán oly hatalmas és balszerencsés karriert futott be a XX. században.¹

A XVII. században azonban még nemhogy a fogalom nem létezett (és így az elmélet sem), de az államok lehetőségeinek keretein egyenesen túlra mutatott. A megsemmisítő háború kifejezést tehát anakronisztikus módon és önkényesen használok a jelenség megjelölésére, méghozzá azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy élesen szembeállítsam azzal a jelentéssel, amelyet a háború képviselt a XVII. században. Eszerint a háború mintegy a végső megoldást jelentette a hasztalannak bizonyuló politikai nyomásgyakorlás és a különféle diplomáciai alternatívák bukását követően, hiszen ez utóbbiak elkerülhetetlenül a legyőzött, ámde meg nem semmisített ellenféllel kötött békepaktummal végződtek, a lehető legkedvezőbb feltételek mellett.

Megsemmisítő háborúnak tehát kizárólag azt a háborút tekinthetjük a XVII. században, amely a területi, politikai, gazdasági jellegű, tehát mint ilyen, korlátozott célkitűzések elérésén jóval túlmutatva, ha nem is az ellenséges állam, de mindenképpen annak irányítási központjainak a teljes megsemmisítéséig akart elmenni, a végletekig, azaz a monarchia vagy az azt irányító hatalom pusztán hipotetikus úton megvalósuló vereségéig.

Valójában ez utóbbi felfogás csak nyomokban létezett, sőt, szinte teljesen hiányzott a kor hadászati kézikönyveiből, és legfeljebb avégett emlegették, hogy bizonyítékul szolgáljon a kor új szellemiségű hadművészetére, amely éles ellentétben állt a klasszikus világban elterjedt gyakorlattal, különösen, ha a római birodalomra gondolunk, amikor is gyakran támadtak meg egész államokat, a háború pedig mindaddig tartott, amíg a megtámadott államot tartománnyá nem ígázták.

Az európaiak ugyan már korábban is alkalmazták – legalábbis politikai eredményei tekintetében – ehhez több szempontból hasonló taktikát az öreg kontinensen kívüli harcokban, különösen az amerikai és visszafogottabb mértékben a távol-keleti terjeszkedések során, ahol az ellenséges állam (sokszor konkrétan az uralkodó) lefejezését követően gyakran nyílt lehetőség a kolóniává vált terület teljes újraszervezésére, ám ezek a hadműveletek a római hadsereg harci szokásairól tanított klasszikus hadelmélettől jelentősen eltértek. Meglehetősen szerény haditervvel rendelkeztek, és jórészt teljes mértékben logisztika híján voltak, így szinte minden siker a kicsi hódító csapatok merészségére és az indiánnal szembeni kétségtelen technikai és katonai szervezettségbeli erejükre volt bízva.

¹ *Fabio Martelli*: Le leggi, le Armi e il Principe. Studi sul pensiero politico di Raimondo Montecuccoli. Bologna, Pitagora, 1990., különösen: 1021–1120., 1246–1485. o.; a témát újra tárgyalta *Rafaella Gherardi* – *Fabio Martelli*: La pace degli eserciti e dell’economia. Montecuccoli e Marsili alla corte di Vienna. Bologna, Il Mulino, 2009., különösen: 1–150. o.

Ehhez hasonló dolog azonban csak kivételes esetekben fordulhatott elő európai területeken. A kivételek közé tartoznak talán az emlékezetes burgundiai háborúk, amelyek elsősorban arra tanítottak meg mindenkit, hogy a vezér vakmerősége könnyen vesztét okozhatja a csata során, nemcsak az ország legyőzetését, hanem teljes megsemmisülését maga után vonva. Ez történt Burgundia hercegével, és – némiképp eltérő formában – hasonló dolog ismétlődhetett volna meg I. Sebestyén portugál király szerencsétlen kimenetelű, bukott észak-afrikai hadjárata után is.

Ezeknek a kisebb, epizódyszerű eseményeknek valójában kevés köze volt a klasszikus ókor nagy példáihoz. Minden kommentár hangsúlyozni igyekezett, hogy csak az örült-ségbe hajló vakmerősége miatt tudja az ellenség a szembenálló állam vezérét legyilkolni a csatamezőn, hiszen rendes körülmények között ez nem fordulhat elő. Még a szörnyű-séges harmincéves háború is békekötéssel végződött, pedig ott aztán végeszakadatlan sorban követte egymást a sok hatalmas és véres csata. A császári erők és a spanyolok egyértelmű vesztesként hagyták el a csatamezőt, látványos területi veszteségeket szenvedtek, és kénytelenek voltak elfogadni az európai politikai életben betöltött hatalmi szerepük drasztikus hátrébe szorulását, miközben a francia hegemonia árnyéka alatt újrarendeződött Európa nagyhatalmi térképe. Ennek ellenére soha egyetlen pillanatra, még a legzajosabb hadi győzelem után sem ötlött fel senkiben sem a gondolat (kivéve talán néhány rendkívül radikális, kisebbségben lévő politikai csoportosulás utópisztikus elképzeléseit), hogy letörölje ezeket az ellenséges államokat Európa földrajzi térképéről.

A megsemmisítő háború tehát – pusztán hipotetikus keretek között – olyan végsőig elmenő háborúra utalhatott a XVII. században, amely azt követően is folytatni szándékozta a hadműveleteket, hogy az offenzív vagy defenzív hadjárat elérte, esetleg meg is haladta az eredeti célkitűzéseket.

A témában született írásaimon dolgozva – melyekre a fentiekben utaltam – meggyőződtem arról, hogy bár kizárólag elméleti keretek között, de Montecuccoli elképzeléseitől nem volt idegen a megsemmisítő háború stratégiai kidolgozásának és megvalósításának gondolata, legalábbis abban az értelemben, ahogyan a XVII. században ezt gondolták.

Feltételezésemben két alapvető ismeretre támaszkodtam, amelyek Montecuccoli sok művében megjelentek. Egyrészt a császár birodalmi hadseregének tábornagya többször megerősítette elképzelését, hogy növelni kell – szinte mértéktelenül, és látni fogjuk, milyen technikai jellegű korlátokkal – a hadsereg effektív potenciálját, mígnem alkalmassá válik a „nagyszabású de rövid ideig tartó háborúk” viselésére, amit a római birodalmi politika megkülönböztető sajátosságának tartott, és amelyek miatt a későbbi korok méltán irigyelhetnék az ókori cészárok háborús erejét. A másik dolog az a kérdés volt, lehet-e kegyelmet gyakorolni a csata során, vagy sem. Ez utóbbi szempontból Montecuccoli álláspontja mindvégig koherensnek tűnt minden szigorúságával, hova tovább kegyetlenségével együtt, hiszen tagadta, hogy az ellenséggel szembeni kegyelemgyakorlás akár gyümölcsöző, akár legitim lehetne (különösen a császári csapatok számára).

E két elemnek az együjtése, valamint a nyomtatott műveiben és kézírataiban a kérdésnek szentelt számos egyéb passzus alapján arra a következtetésre jutottam, hogy Montecuccoli figyelemmel és csodálattal tekintett a háború eme fajtájára: elsősorban azokról a háborúkról volt szó, amelyek – a szerzőt idézve szabadon – egyetlen ütközet-

ben eldöntötték államok széthullását vagy megmaradását, az ellenség szükségszerű megsemmisítésének nyilvánvaló korolláriumával együtt, különösen, ha történelmi ellenségről volt szó, amely régóta fenyegette szomszédjainak határát.

A téma kapcsán most arról a Montecuccoli vezérlete alatt folytatott hadjáratról szeretnék beszélni, amely a hadművészetben jártas kortárs, valamint a későbbi XIX–XX. századi szakemberek véleménye szerint taktikai főművévé vált. Jóllehet, Montecuccoli neve a köztudatban elsősorban a törökök fölött aratott 1664. évi szentgotthárdi győzelemhez kötődik, a tudós stratégiák szinte azonnal az 1673–1675 között franciák ellen folytatott hadműveleteket értékelték a modenai hadvezér hadi tudományának csúcspontjaként.

Természetes, hogy a köztudatban nagyobb figyelmet kapott az 1664. évi győzelem, hiszen mindössze egyetlen csatában, egy létszámban jóval erősebb és addig a pillanatig – főleg szárazföldön – lényegében veretlen ellenféllel szemben vívta. Tegyük még hozzá, hogy egy kulturális és vallási szempontból oly mértékben különböző ellenségről volt szó, amely eleve lehetetlenné tette a legyőzöttekkel szembeni megértés vagy empátia legkisebb árnyékát is. A törököket a keresztény Európa természetes ellenségeként láttatták, így az öreg kontinens egyetlen emberként sorakozott fel Montecuccoli sok tekintetben váratlan győzelmének ünneplése és éltetése mögött.²

Teljes mértékben más jellegűek voltak a franciákkal szemben vívott csaták, melyek megannyi kétség, zavarodottság, szándékolt elhallgatások közepette zajlottak, és maga a császári udvar is ambivalensen viszonyult hozzájuk.

Az 1673., majd az 1675. évi hadjáratokban a kor legjelentősebb hadvezérei vettek részt, ennek ellenére egyik alkalommal sem került sor döntő ütközetre. Más szavakkal, Montecuccoli győzött ugyan, de csak stratégiai szempontból. Természetesen voltak véres ütközetek, látszólag bizonytalan kimenetelű csaták (különösen a két harcoló fél veszteségeinek tekintetében), és bár maguk az események egyértelmű végkimenetellel zárultak, azaz a franciák kénytelenek voltak a korábbiakban megszerzett pozícióikat feladni, a császári csapatok pedig taktikai szempontból szemmel láthatóan biztosan győzedelmeskedtek, mégsem került sor egyetlen meghatározó, hősie ütközetre sem.

Ráadásul 1674-ben Montecuccoli viták és vádak örvénylése közepette otthagya a fővezéri posztot, visszatért Bécsbe, Souches és Lotharingiai Károly parancsnokságára bízva, hogy leszakítsák a császári birodalom tábornagya által előző évben aratott győzelmek gyümölcsét. A két tábornok ekkor váratlan vakmerőséggel benyomult a francia területekre, ahol eleinte kisebb, korlátozott sikereket értek el, melyek időleges területszerzéssel jártak, ám a francia ellentámadás során zajos vereséget szenvedtek, arra kényszerülve, hogy keserves küzdelemben megpróbálják visszaszerezni a kezdeti pozícióikat. Ezt követően a bécsi udvar minden morgása és vitája egy csapásra elült, és a következő évben ismét Montecuccolira bízták a császári hadsereg általános parancsnokságát, annak ellenére, hogy a tábornagy láthatóan vonakodott elfogadni a terhet.

A két híres hadvezér közötti döntő csatára azonban 1675-ben sem került sor. A végső ütközet előkészítése során ugyanis egy tüzéségi sortűz lefejezte a francia hadvezetést: Turenne elesett, és a vezérkar tisztjeinek nagy része is csúfos sérüléseket szenvedett.

² A szentgotthárdi csatában aratott győzelem európai vonatkozásaival kapcsolatban lásd *Martelli: Le leggi... 911–940. o.*

Természetes következménye lett a vereségnek, hogy a Napkirály visszarendelte hadserégét, s így az események sajátos összjátéka megakadályozta, hogy Montecuccoli nyílt győzelmet arathasson a nagy ellenfél fölött.

Hogy a győzelmi pálmát ki kapja meg, bizony nem volt egyértelmű a kor közvéleménye számára, amelyet a két fél ezernyi pamfletje befolyásolt mind a párizsi, mind pedig a bécsi udvarban. Pártok és klikkek érdekei feszültek erőszakosan egymás ellen mindkét fővárosban, kölcsönösen sodró sikerekként tüntetve fel a jelentéktelen kis előretöréseket, vagy – hasonlóképpen túlozva – felnagyítva az ellenség által elszenvedett vereségeket.

Ne csodálkozzunk tehát, ha elsőként katona emberek mondták ki a végső ítéletet a hadmozdulatok szakszerűségére vonatkozóan. Meghatározónak tűnhet Napóleon véleménye, aki szerint a modenai hadvezér túljárt Turenne eszén, minthogy rávette, vonuljon Elzászba, miközben ő Köln felé igyekezett.

Egy ilyen végzetes hiba – a császár szavaival élve – örök teherként telepedett volna a nagy Turenne emlékezetére is, és egy életre megpecsételte volna Montecuccoli katonai dicsőségét, annál is inkább, mivel a csel megnyitotta volna az utat a dicsőséges császári előrenyomulás előtt Koblenz irányába, amelyet aztán Bonn meghódítása követett volna, mint az első fontos lépés afelé, hogy a Rajna addig biztos francia kézben lévő ellenőrzését átvegyék, illetve hogy hidakat építsenek a folyó fölé. (Montecuccoli hívei természetesen azonnal analóg vonásokat fedeztek fel eme epizód és Julius Caesar évszázadokkal korábbi katonai vállalkozása között.)

A leginkább ideológiailag terhelt megközelítésben Nagy Frigyes porosz király láttatta a történeteket. Néhány híres verssor kíséretében kijelentette, hogy Montecuccoli Németország legfőbb megszabadítója volt, aki fölülmúlhatatlan stratégiájának köszönhetően megalázta Turenne-t, és ezzel távol űzte tőlük a francia tombolást.

Érdemes azonban nemcsak a bevetett stratégia tipológiájára vagy egyes mozzanataira, a hadjárat dinamikájára koncentrálnunk, hanem arra a dedukcióra is, amelyet Montecuccoli az események alakulása alapján vezetett le. Egyrésről ahogyan először megvalósította a csataterén a stratégiáját, másrésről, ahogyan ezt követően, a történetek fényében elméleti szinten módosította hadászati elemzését.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy minden egyes katonai hadműveletre erőteljes politikai-diplomáciai teher nehezedett. Említettük már, hogy legalább két pártra szakadt mind a Habsburg-, mind pedig a Bourbon-udvar.

Bécsben egyértelműen a Franciaország elleni háború ellen lépett fel a nagy hatalmú miniszter, Lobkowitz, aki azok közé a politikusok közé tartozott, akik – bár a háborút magát kimondva nem ellenezték, még kevésbé adták hallgatólagos beleegyezésüket XIV. Lajos Egyesült Németalföldi Tartományokkal szembeni terjeszkedéséhez – instrumentális szempontokból előtérbe helyezték a magyar kérdést. E politikusok úgy vélték, a lázadás elég erős volt Magyarországon ahhoz, hogy először azt fojtsák el végérvényesen, így arra az időre átmenetileg kiegyezzenek Franciaországgal. A legkeresztényibb királlyal szerintük elegendő lett volna csupán diplomáciai keretek között tárgyalni a holland kérdésről, anélkül, hogy gazdasági és főleg katonai erőforrásokat vontak volna ki Magyarországról, ahol a felkelés – mondták kicsit eltúlozva az arányokat – a győzelemhez közeli állapotba ért, s ezzel a császári hatalmat veszélyeztette.

A Montecuccoli vezette ellenzéki párt, melyben a modenai hadvezér által elnökölt Udvari Haditanács számos befolyásos embere vett részt, épp ellenkezőleg érvelt, és bizony nagyobb logikai evidenciával.

A harmincéves háború csapásai után a császári hatalom gyorsan pusztá birodalommmá (*Reich*) olvadt, és csak a második Északi háború során, a brandenburgi nagy választófejedelemséggel és a Hollandiával kötött szövetségen keresztül sikerült valamit visszaszereznie a császár (*Kaiser*) presztízséből.

A német fejedelemségek közül már sokan tekintettek bizakodón a császárra, többen azok közül is, akik eredetileg a mainzi választófejedelemség által kezdeményezett Rajnai Szövetséghez húztak, amely rövid idő leforgása alatt a Napkirály hatalmának előretolt állása lett német földön. A francia hatalom a német fejedelmek többsége számára veszélyforrást jelentett, és sokan az eredetileg Habsburg-ellenes álláspontjukat feladva, a bécsi udvar támogatásának többé-kevésbé nyílt keresésébe fogtak.

Ha tehát a császár nem lépett volna közbe Hollandia védelmében, a Napkirály hegemóniáját többé semmi nem akadályozta volna német földön. Bécs minden szövetségesét elveszítette volna, köztük azokat is, akik gyengeségükből adódóan csak most kezdték keresni a császári udvar támogatását, mind pedig azon kevesek, akik – kezdve Brandenburggal – egyébként önálló katonai fellépésre is képesek lettek volna.

Végül, ha Hollandia mérhetetlen pénzügyi forrásai a párizsi udvarba kerültek volna, amely már anélkül is hatalmas kincseket halmozott fel, többé semmi nem akadályozta volna meg, hogy Franciaország egész Európára fölé kiterjessze hegemóniáját.³

Brandenburg, az Egyesült Tartományok helytartója (*Stadtholder*) és természetesen Spanyolország is támogatta a háborút. Spanyolország érezte a közvetlen veszélyt Flandriában. És ott volt még a Reich több kisebb fejedelmének a jóváhagyása, még ha a francia megtorlástól való félelmükben jórészt informális módon is. Nem megfelelni ilyen elvárásoknak totális összeomlást jelentett volna a császárság számára, azt kockáztatva ezzel, hogy az osztrák ház elveszíti hitelét egész Európában, és hamarosan magát a császári címet is, amelyre a franciák már eddig is annyira óhajtoztak, egyelőre mindhiába.

Ne feledjük továbbá, hogy a magyarok épp XIV. Lajos személyében találták meg a legfőbb, ha nem egyetlen támogatójukat, legalábbis pénzügyi és politikai szempontból. A Napkirály legyőzése tehát egyben a magyar kérdés azonnali és hathatós megoldását is jelenthette.

A két álláspontot nem lehetett volna ettől egyértelműbben szembehelyezni egymással, ráadásul mindkettőben explicit módon ott volt a klasszikus „korlátozott háború” szándéka. Még a háború támogatói is meglehetősen behatárolt célokat tűztek ki: egyrészt meg akarták menteni az Egyesült Tartományokat, hogy ezáltal megakadályozzák a több évszázados francia hegemónia kialakulását a kontinensen, másrészt – messze nem másodlagos eredményként – újból vissza szerették volna állítani a császár hagyományos szerepkörét, mint a német területek egyetlen és legfőbb védelmezőjét.

Mindezeket a célokat könnyedén el lehetett volna érni, ha létrehoznak egy Hollandiától Spanyolországon át Brandenburgig terjedő hatalmas szövetséget, amely megállíthatta, sőt hátrálásra készíthette volna XIV. Lajos csapatait a harcmezőn.

³ *Martelli*: Le leggi... 1123. sk. o.; lásd még: *Gherardi – Martelli*: La pace degli eserciti... 129. sk. o.

Eltekintenék most e hadjárat különböző, egyébként jól ismert és a történészek részéről számos alapos elemzést szülő mozzanatainak részletes ismertetésétől.

Amikor Montecuccoli átvette a császári seregek parancsnokságát, a hadsereg jórészt veterán csapatokból állt, amelyek az Északi háború kemény ütközeteiben és a törökellenes hadjáratban edződtek. Ezek alkották annak az állandó hadseregnek a meglehetősen testes magját, amelyet Montecuccoli kitartóan sürgetett a császári udvartól, és amelyet több mint elfogadható pénzügyi megfontolásokból Lobkowitz erősen ellenzett.⁴

Montecuccoli tehát nem egy felkészületlen, szedett-vedett hadsereg élére állt, mint ahogyan ez korábban már többször megesett a császáriakkal, hanem – ahogyan több kortársa is megjegyezte akár az egyik, akár a másik oldalon – egy erőteljes, a franciákban félelmet kelteni képes haderő élére.

A szemben álló csapatok méreteiről nehéz bármit is mondanunk, az adatok attól függően változnak, hogy milyen forrásból származnak. Pusztán valószínűsíthető számadatok alapján úgy véljük, a császári és francia csapatok legfőbb ütközetei során ez utóbbiak valamivel nagyobb létszámbeli fölényben voltak, de a különbség nem volt különösebben számottevő.⁵

Európa figyelme mindenekelőtt arra a tényre összpontosult, hogy a kor legtekintélyesebb hadvezérei szálltak harcba egymással. A franciák részéről elsősorban Condé, Rocroi hőse, akinek a különböző politikai és személyes események – melyek miatt eleve kudarcra volt ítélve – az évek alatt elhomályosították a dicsőségét, de neve örökre bevésődött a hadtörténeti krónikákba. A Napkirály inkább Turenne-re bízta a hadseregét, a verhetetlen tábornokra, aki közel járt ahhoz, hogy kora legnagyobb hadvezére legyen. Persze Montecuccoli is hatalmas hírnévnek örvendett: sikerrel vezette a császári csapatokat az Északi háborúban, és mindenekelőtt elsöpörte a törököket Szentgotthárdnál.

A két ember 1648-ban egyszer már szembekerült egymással, amikor Turenne elfoglalta Lauingent, átkelt a Dunán, és legyőzte a csatában elesett Holtzapel császári haderőit. A fiatal Montecuccolira várt a feladat, hogy újrarendezze a legyőzött hadsereg sorait, és a csodával határos módon sikeresen véghez vigye az elszakadó hadműveletet, amelynek köszönhetően a sereg megmenekülhetett a teljes pusztulástól. Maga Turenne is elismerte ellenfele ügyességét, mondván „nem lehetett volna jobban irányítani, mint ahogyan tette ama visszavonulás során”. Két olyan ellenfélről volt tehát szó, akik összemérték már kardjuk erejét, és akik köztudottan kölcsönösen tisztelték egymást. Az európai közönség joggal tekintett tehát az előttük álló eseményekre, mint a „titanok ütközetére”, hatalmas és véres csatákat várva tőle.

Az igazat megvallva egyetlen ilyenre került csak sor, de – mint említettük – a kimenetele ennek is bizonytalan maradt, még ha lényegét tekintve inkább a császáriaknak volt is kedvező, stratégiai szempontból pedig egyértelműen számukra volt gyümölcsöző, lévén, hogy az ütközet után a franciák azonnali visszavonulásra kényszerültek.

Montecuccoli győzelmének titka egyébként a támadások és ellentámadások folyamatos váltakozásában rejlett, amire azért volt lehetősége a modenai hadvezérnek, mert –

⁴ *Gherardi – Martelli: La pace degli eserciti... 115. o.; Martelli: Le leggi... 500–886. o.*

⁵ *C. J. Ekberg: The Great Captain's greatest mistake: Turenne's german campaign of 1673. Military Affairs, XLI (1977). 3. 144 sk. o.; lásd még Archives de la guerre, Párizs, A1 110., 154., 224., 347.; Archivio di Stato, Modena, ASE Avvisi di Vienna, 17 agosto 1673.*

határozott parancsokat adva és közben vasfegyelmet tartva – a harcmezőn különböző geometriai alakzatokban tudta felállítani seregét. Ezekről az alakzatokról egyébként ő maga is büszkén írt hadművészeti értekezéseiben, bár a mai olvasó számára túlságosan is tökéletesnek, már-már absztraktnak tűnnek.

Különösen a '73-as hadjárat bizonyította be, milyen zseniálisan és erőteljesen tudta a hadmozdulatokat a csatatéren végrehajtani, olyannyira, hogy még a kivételes tehetségű hadvezért, Turenne-t is folyamatos visszavonulásokra kényszerítette, így ellensúlyozva, hogy korábban nem került sor nyílt ütközetre. Később újra találkozott a két hadvezér, immár távol a helytől és az alapvető stratégiai pozíciók birtokában, ami arra készítette a vereségtől fenyegetett franciákat, hogy az ellenkező irányba mozogjanak, jelentős területeket engedve át az ellenfélnek.

Ez volt tehát Montecuccoli hadjáratának a menete. Miután először elkerülte a francia hadsereg által felkínált nyílt csatát, üldözőbe vette őket, pozícióról pozícióra haladva előnyt csikart ki, s e közben visszavonulásra kényszerítette Turenne-t, megszabadítva a német területet a francia seregek zavarba ejtő jelenlététől.

A csatamezőn – újabb adalék a korlátozott háború fogalmához – jogszolgáltatási problémák ezrei bonyolították a kérdést az egyes német fejedelmek kiváltságai miatt. Sokan közülük, annak ellenére, hogy a császári erőkkel szimpatizáltak, nem adták beleegyezésüket a területeiken való áthaladásra, mert félték a franciák megtorlásaitól, ha esetleg mégis ők kerültek volna ki győztesként a háborúból. Több kisebb állam egyszerűen a semlegességi jog mögé burkolózott, és miközben a vesztfáliai és a Cleves-i békére hivatkoztak, nemcsak a felülkerekedő hadsereg bosszújának elkerülése, hanem a szövetséges, baráti területeken végigvonuló csapatok nyomában járó szokásos rablások, bűncselekmények, pusztítások és fosztogatások elkerülése végett is elzárkóztak az együttműködés elől.⁶ A Montecuccoli által megkövetelt és Gusztáv Adolf svéd király stratégiai példája nyomán kidolgozott vasfegyelem tehát nem ért semmit a helyi fejedelmek aggodalmaival szemben, akik sokkal nagyobb biztonságban érezték magukat a semlegességi joguk védőszárnyai alatt. Ráadásul a nagyhatalmak – köztük Franciaország – sem akarták elsőként magukra vállalni a vesztfáliai rend megsértésével járó erkölcsi és politikai terhet.

Németországban különleges stratégia alkalmazása volt formálódóban, a két vetélytárs pedig kitűnt ebben a művészetben. Condé a háttérben maradt, közbeavatkozásai egyre kevésbé voltak építő jellegűek, legalábbis addig nem, amíg Montecuccoli szövetséges katonai gépezetével kellett megütköznie. Jóval hatékonyabban működött Turenne, akcióit azonban eredményesen blokkolta Montecuccoli, és visszavágásainak köszönhetően végül sikerült megállítani, majd meghátrálásra kényszerítenie az ellenséget.

A két sereg közvetlen összecsapásai gyakran csak kisebb egységeket érintettek, az előőrsöket vagy a háttvédeket, és ebben a felölőrlő taktikában egyértelműen Montecuccoli volt a jobb. Mindig a franciák voltak meglepve, és mindig ők húzták a rövidebbet.

Turenne kénytelen volt tehát folyamatosan pénzt és újabb csapatokat könyörögni XIV. Lajostól. Ám a háború folytatását a párizsi udvarban is többen ellenezték, élükön Louvois-val, a híres pénzügyminiszterrel, aki egyre kevésbé volt hajlandó újabb pénzforrásokat felszabadítani a már egyébként is meglehetősen költséges hadjárat finanszírozá-

⁶ F. Martelli: *Le leggi...* 1280. sk. o.

sára. A francia seregek gyors hollandiai sikerei lassan kezdték megmutatni fonák oldalukat: a Napkirály csapatai egy helyben toporogtak, és ahogy a figyelem, úgy a szükségesség vált katonai utánpótlások is mindinkább német föld irányába fordultak.

Az Egyesült Tartományok helytartójának ekkor lehetősége nyílt, hogy felajánlja a császári és brandenburgi erők német földön való megsegítését. A francia nyomás csökkenni kezdett Flandriában, így a spanyol csapatok is ugyanígy tehettek. A franciák elsöpörő holland előretörésével kezdődő háború, amelyet csak az orániai herceg által szorgalmazott gát megnyitása tudott lassítani, immár német háborúvá változott.

Montecuccoli rákényszerítette a franciákat, hogy ide áramoltassák tartalékaik jelentős részét, először lassítva, később teljesen összezavarva ezzel az Egyesült Tartományok területein végzett hadműveleteiket. Német területen szintén diadalmaskodni látszott stratégiája. Úgy tűnt, Turenne képtelen előre kitalálni Montecuccoli húzásait, és egyre másra veszítette el meghatározó hadállásait. Hadserege továbbra is támadásoknak volt kitéve, amelyek ha nem is voltak meghatározóak, mind Montecuccoli győzelmével végződtek. Egyetlen nyílt terepen lefolytatott csata kimenetele maradt bizonytalan a számszerű adatok tekintetében, stratégiai szempontból viszont kétségkívül a franciák maradtak alul, hiszen további hátrálásra kényszerültek.

Miután a Rajna vidéke felszabadult tőlük – természetesen jelentős mértékben köszönhetően a brandenburgi nagy választófejedelem győzelmeinek is – két lehetőség maradt nyitva: vagy a holland és spanyol csapatok számára meghatározó támaszhadműveletbe kezdenek, vagy ez utóbbiak támogatásával előretörnek, és francia területeket szállnak meg. Montecuccoli azonban egyik megoldást sem választotta, sőt inkább azon volt, hogy megakadályozza Turenne csapatai előtt a visszavonulás útjának elvágását. Még drasztikusabbnak tűnt azonban az a döntése, hogy nem egyesítette saját erőit a nagy választóval, pedig a két csapat egyesítése olyan erőfölényt jelentett volna a franciákkal szemben, amely végre lehetőséget adott volna a nyílt csatára.⁷

A Turenne fölött aratott váratlan győzelem babérjával a birtokában, és a gyülekező fekete felhőkkel a feje fölött, hiszen a császár akaratával szegült szembe, amikor nem volt hajlandó a brandenburgiakéval egyesíteni a saját erőit, Montecuccoli lemondott a hadsereg vezetéséről, és meglehetősen bagatell kifogások kíséretében visszatért Bécsbe. Ettől kezdve Montecuccolinak a csatátér és főváros közötti ingadozásait nem elsősorban a stratégiai megfontolások, mint inkább a szükség határozta meg. Udvari jelenlétével tompítani akarta ellenségei vádjait, sőt megpróbálta saját magukkal szembe fordítani őket, így akarván végleg lerendezni a császár kegyeinek megszerzéséért már jó ideje versengő két párt közötti vitát.

Az udvaron belüli klikkek közötti csatározások fényében a két párt pamfletírói kihegyezték tollaikat, és az árulás szó gyorsan elterjedt a kor politikai szótárában. Montecuccoli Lobkowitzot vádolta árulással, mert – elmondása szerint – titokban tárgyalásokat folytatott Franciaországgal, sőt önkényesen megváltoztatta magának a császár-

⁷ Archivio di Stato, Modena ASE, Avvisi di Vienna, marzo-aprile 1613. A témában összegyűjtött archívum: Letterati, cs. 38. fs. 5; Carteggio di osservatori e di agenti estensi presso corti, uo. b. 49.; Memoires du Maréchal de Villars. In: Memoires pour servir à l'histoire de France. Paris, Didot, 1887. XV. 4 sk. o.; Relazioni degli andamenti e successi dell'armata spedita nell'Impero.... *Archivio Storico Italiano*, 1847 (V). 188. sk. o.; lásd még: *F. Martelli: Le leggi...* 507–508. o., 189. jegyzet.

nak a parancsait is, arra kényszerítve ezáltal Montecuccolit, hogy a háború látszata alatt visszafogott politikát folytasson, holott ez nem egyezett eredeti szándékával. Lobkowitz, Montecuccoli csatáterein mutatott érthetetlen magatartására utalva (nevezetesen, hogy elmulasztotta a saját seregét a brandenburgiakéval egyesíteni), szintén megvádolta Montecuccolit azzal, hogy Franciaország zsoldjában áll. Lobkowitz, aki eredendően élesen ellenezte a háború ötletét, a birodalmi hadsereg tábornagyát azzal a váddal illette, hogy nem csak kedvezett a Napkirálynak, de valójában annak szolgálatában is állt (100 000 dukátért), mintha Montecuccoli háború melletti érvelése az udvarban csupán feledhető epizód lett volna.

Jegyezzük meg azért, hogy – a témában született tanulmányok fényében – természetesen sem Montecuccoli, sem pedig Lobkowitz esetében nem beszélhetünk tényleges árulásról. A politikai csatározás eme két főszereplője valójában két, egymással tökéletesen ellentétes tervvel a tarsolyában próbált meg a császár ügyében cselekedni.

Lobkowitz valóban folytatott titkos tárgyalásokat Gremontville-lel, azaz a párizsi udvarral, és ezekről tényleg elfelejtett beszámolni úgy a minisztereknek, mint a császárnak, a találkozások célja azonban nem az árulás, hanem egy grandiózus terv megvalósítása volt, bár Montecuccoli a maga részéről ezt teljességgel „földtől elrugaskodottnak” ítélte. A Napkirály ugyanis azt ajánlotta Lobkowitznak, hogy tekintettel a hamarosan bekövetkező spanyol trónváltásra, támogatni fogja annak a bécsi koronával való egyesülését. I. Lipót vagy fia voltak ugyanis a madridi trón várományosai, és XIV. Lajos azt ígérte, hogy, ha kell határozott francia katonai fellépéssel is nyomást gyakorol a spanyolokra az ő megválasztásuk érdekében. Lobkowitznak cserébe garantálnia kellett XIV. Lajosnak a holland kérdésben való császári semlegességet. Még csak feltételezni sem tudjuk, miféle hihetetlen naivságtól vezéreltetve gondolta Lobkowitz, hogy Lajos – ha egyszer Hollandia ura lesz – betartja majd ígéretét, hiszen Európa leggazdagabb és leghatalmasabb uralkodójaként semmiképp sem hagyhatta volna, hogy unokatestvére és örök ellensége, Lipót a madridi trónra ülve ellensúlyozza a mérleg nyelvét. Magánírásaiban Lobkowitz bizonyos garanciákat emlegetett, amely a pápai államon keresztül érkezett volna: vonzó, ám gyenge lábakon álló perspektíva annak a tényleges hatalomnak az ereje fényében, amelyre a Napkirály azonnal szert tehetett volna.⁸

Másrészről Montecuccoli egészen biztosan nem állhatott a franciák zsoldjában, hiszen ők voltak azok, akikkel folyamatosan küzdött, és akiket úgy állított be Lipót előtt, mint a birodalom legfőbb ellenségeit, mint akiktől még a törököknél is jobban kell félni. Valójában az ok, amiért Montecuccoli nem engedelmeskedett a császárnak, egyszerre volt katonai és politikai jellegű. Egyrészt, bár erős és tapasztalt hadsereg állt szolgálatában, amely már megmutatta, mire képes, mikor Németországban legyőzte Turenne-t, tisztában volt vele, hogy elég gyenge, azaz tehetetlen logisztikai apparátusra számíthat, amely elégtelen lett volna egy francia területen vívott hatékony háborúhoz. Azonban még fontosabbak voltak a politikai megfontolásból született érvek. A hadjárat fejlődése miatt gyorsan megjelentek német területeken a holland és főleg spanyol kontingensek, akiknek célja a császári csapatok megsegítése volt.

⁸ F. Martelli: *Le leggi...* 1280–1445. o.; Gherardi – Martelli: *La pace degli eserciti...* 129. sk. o.

Montecuccoli mindig is nyomatékosította a császárhoz intézett memoárjaiban a madridi udvar abszolút megbízhatatlanságát, minisztereinek – esetleg magának a királynak – a hajlandóságát, hogy pusztán instrumentális értelemben használják a birodalom pénzforrásait, egyoldalú előnyöket csikarva ki a maguk számára, hogy aztán a bajban majd magára hagyják a császáriakat.

Montecuccoli tehát, összhangban több német fejedelem elképzelésével, nem tartott igényt az ibér erők további jelenlétére a Birodalomban, hiszen még túlságosan élénken élt a tragikus események emléke az ottaniakban. (Néhány rendelkezésünkre álló dokumentum alapján láthatjuk, mekkora energiával és milyen megvető határozottsággal hajtották végre Montecuccoli tábornokai a parancsokat, miközben katonai kíséret alatt kivonultak a holland és spanyol erőktől szabaddá lett német területekről.⁹) Bizonyos stratégiai változtatások váltak tehát szükségessé mind a spanyol parancsnokság hatékonyságának hiánya miatt, mind pedig a madridi korona mindenféle homályos cselszövései miatt, amelyeket a háttérben sejtett.

De volt még más is: Montecuccoli úgy vélte – és talán joggal – hogy a franciák egyfajta forradalmi folyamatot indítottak volna el az öreg kontinensen. Egyik szövetségesének, Windischgratznek a kapcsolatai biztosították volna számára, hogy több francia királyságbeli tartomány hajlandó legyen fellázadni a király ellen, ha megindul az invázió, ráadásul sokan a hugenották közül is csatlakoztak volna hozzájuk.¹⁰ Nem mintha Montecuccoli szerint XIV. Lajost le lehetett volna taszítani a trónjáról, egyszerűen nem szerette volna, hogy a Napkirály birodalmának mégoly kis területén is táboroznia kelljen, tehát védelmeznie azt a helyi lázadók segítségére szorulva, különösen, ha a háttérben vallási okok húzódtak meg.

De engedtessek meg ezen a ponton egy kis kitérő. Montecuccolit mindig is végtelenül nyugtalanította, ha politikai kérdésekbe vallási jelenségek vegyültek. Egyként félt a „fegyveres” és „fegyvertelen prófétáktól”. Először is vitatta, hogy a vallás törvényes eszköz lenne birodalmak terjeszkedéséhez, hiszen még azok részéről is ellenőrizhetetlen érzelemről volt szó, akik életre hívták az emberekben. Mohamed hatalomra kerülése, mely oly kedves téma volt a kor libertinus szerzői számára, többször visszatérő téma volt Montecuccoli írásaiban is. Szerinte a kereskedő sohasem válhatott volna egyetlen nagy birodalom „uralkodói székének” aspiránsává sem, ha nem tudta volna a maga javára fordítani a tömeg vallási fanatizmusát.¹¹

Mellőzve most minden további okfejtést, a témában született tanulmányok fényében jelzem, Montecuccoli gondolata vallási tekintetben igen közel állt a művelt libertinusok álláspontjához, akiknek műveit nemcsak olvasta, de többjükkel közülük – például Brusonival – baráti kapcsolatban állt.¹² Ebben a perspektívában tekintve a vallás, mint a

⁹ Relazione degli andamenti. i. m. 188–190. o.; Archivio di Stato, Modena, ASE, Archívum a témában: Letterati, cs. 36, fs. 5.

¹⁰ L'imperatore e l'impero tradito, da Chi, e come. Venezia Ciera 1682. 18. sk. o.; *F. Buonvisi*: Nunziatura a Colonia. (Fonti per la Storia d'Italia, Roma Istituto Storico Italiano per l'età moderna e contemporanea.) Roma, 1950. I. 376 sk. o., II. 409–410. o.

¹¹ *R. Montecuccoli*: Della guerra col turco in Ungheria. In: *Le opere di Raimondo Montecuccoli*. Roma, 1988. (SME) I. 487 sk. o.

¹² *F. Martelli*: Le leggi... 379–493. o.; *Gherardi – Martelli*: La pace degli eserciti... 38–64. o.

politikai étellel összeegyeztethetetlen és lármás faktor jelenik meg. Inkább lelkiismereti fórumnak kellett volna lennie, amely elméletileg többfelekezetű is lehet, kívül esvén egyes emberek spontán elkötelezettségén, hogy erőszakosan lépjenek fel a hasonló kontextusban, vagyis a saját vallási identitásukat az intézményekkel való kapcsolatukra vetítsék ki. Ha egyszer elkezdődne a fejedelmek államhoz kötődő központi hűségének felदारabolódási folyamata, ahogyan történt az Egyesült Tartományok esetében, Montecuccoli szemében – sok libertinus szerző gondolatához hasonlóan – a vallás hatalmi vagy ellenhatalmi eszközzé vált volna, amely akár ilyen, akár olyan formában, de megengedhetetlen és nehezen kontrollálható volt. Ha a fejedelem ehhez az eszközhöz nyúlna – írja Montecuccoli – a fegyver kicsúszna kezei közül, és saját maga ellen fordulna, hogyha viszont az alattvalók használnák, igen hamar alávetve találnák magukat valamely vallási vezető által gyakorolt teokratikus hatalomnak.¹³

A Windischgratz által felvetett esetleges monarchia-ellenes lázadás akár a hugenoták, akár néhány francia tartomány előkelőségeinek képviselői részéről nem jelentett elégséges motivációt Montecuccoli számára, hogy erre alapozva belekezdjen az ellenséges területek megszállásába, és főleg elfoglalásába. Az ő szemében a lázadók és árulók csak rövid ideig használható mellékes eszközök voltak, akiket gyakran tudatosan küldött a vérfürdőbe, de sohasem fogta fel őket úgy, mint bármely katonai hadjárat alapjait vagy támaszait, még kevésbé egy olyan potens birodalom akárcsak korlátozott és részleges elfoglalásának az alapjaiként, mint amilyen Franciaország volt.¹⁴

Más szóval, Montecuccoli félt, hogy a győzelem okozta eufóriában és ama tény hatására, hogy a Napkirály birodalmának határterületeinél élő fejedelmek kinyilvánították készségüket, hogy átálljanak a birodalmi erőkhöz, a császár belebonyolódik majd valami vallásos mellékízű háborúba, arra kényszerülve esetleg, hogy messzi idegen területeken védekezzen, a helyi lázadó csapatok bizonytalan és hatástalan segítségére támaszkodva, amelyekben ráadásul egyáltalán nem volt szabad megbízni.

Jegyezzük meg továbbá, hogy Montecuccoli politikai teológiájában magának a lázadásnak a fogalma is a legrosszabb bűnök szintézisét jelentette, amellyel szemben – meglátása szerint – a monarchiáknak kötelességük volt kölcsönös támogatást nyújtani lázadás esetén.¹⁵

Idézzük végül azokat a passzusokat, amelyekben azt tanácsolja, vegyék igénybe az árulók szolgálatait, de nem információszerzés végett, hanem azért, hogy kiküldjék őket az ellenséges csatamezőre, leleplezve ezzel kettős játékukat, és így zavart, félelmet, pánikot és bizalmatlanságot szítva az ellenséges sorokban. Ugyanez vonatkozik a lázadókra is: bármiféle politikai, vallási vagy anyagi megfontolások álljanak is a háttérben, nem szabad strukturális értelemben alkalmazni őket, csakis az ellenség ellentámadásának megnehezítésére. Más szóval fogalmazva – elnézést a kemény kifejezésért – „ágyútöltelékként” kell őket használni, hogy megnehezítsék az ellenség dolgát a területek visszafoglalásában vagy akár csak az átvonulásban.

¹³ F. Martelli: *Le leggi...* 493–766. o.

¹⁴ R. Montecuccoli: *Trattato della guerra*. In: *Le opere di Raimondo Montecuccoli*. i. m. I. 247. sk. o., például 264 sk. o.

¹⁵ F. Martelli: *Le leggi...* 651. sk. o.

A logisztikai jellegű premisszák tehát egybeestek a politikai természetű megfontolásokkal, amelyek végül is óvatosságra intették Montecuccolit, ez az óvatosság pedig ellenkezett a császár parancsaival, ráadásul soha sem tudta volna betartani, ha csapatait egyesítette volna a nagy választófejedelem csapataival.¹⁶

A választófejedelem már az Északi háború során azzal fenyegetett, hogy folytatja ellenségeskedését a svédek ellen egyedül, és csak akkor mondott le szándékáról, amikor Párizsból elég határozott figyelmeztetést kapott: amennyiben Brandenburg folytatja a háborút, fejedelmét a vesztfáliai béke felforgatójának nyilvánítják, a francia csapatok pedig megszállják területét.¹⁷ Ha ez a hadvezér is felsorakozik a császáriak csat sorába, egy Turenne visszavonulóban lévő seregére mért súlyos vereség esetén végleg elbillenthetné volna a mérleg nyelvét, a francia területek gyors megszállásának kedvezve. Ekkor semmi oka nem maradt volna Montecuccolinak, hogy figyelmen kívül hagyja a császár pontos parancsait, hiszen Lipót is hajlamos volt megrészesülni a pillanat hozta váratlan sikerektől, miután szertefoszlani látszott a franciák verhetetlenségének mítosza.

XIV. Lajos és tábornokai verhetetlenségének mítosza egyébként egész Európában előre nem sejtett és erőteljes átértékelésen ment keresztül. Volt rá ok, hiszen a rendszert kigúnyolt, mert oktanul gyengének tartott I. Lipót, akiről az a hír járta, hogy a saját birodalmán sem tud uralkodni, először érezhette, hogy elérkezett a pillanat, amikor viszájára fordíthatja a helyzetet.

Mindezt Montecuccoli nem fogadta el, sőt – mint láthatjuk majd – nem riadt vissza a különböző kis hazugságoktól sem, csak hogy a saját politikáját fenntarthassa. A brandenburgiakkal való egyesülés azonban, amire Montecuccolinak a császár határozott utasítást adott azzal a céllal, hogy Turenne nyomában járjon egészen Franciaország belsejéig kísérve és a lehető legtovább előre hatolva, mindezt veszélybe sodorta volna. Franciaország egy részének megszállása, a Napkirály elkerülhetetlen ellentámadásának kivédése Montecuccoli számára mind katonai, mind pedig politikai szempontból elfogadhatatlan volt. Egy esetleges vereség a francia földön igazi törést jelentett volna, nem beszélve arról, hogy veszélybe kerülhetett a nagy türelemmel megteremtett német egyensúlyhelyzet, az új szövetségesek politikája, valamint a korábban a *Reich*-beli francia térnyerés eszközét jelentő Rajnai Szövetség befolyásának visszaszorulása.

Kijelenthetjük tehát, hogy a reálpolitika iránt különösen fogékony Montecuccoli épp a lojalitása miatt nem engedelmeskedett a császárnak, inkább Bécsbe futott, hogy személyes pozícióját és tágabb összefüggésekben vizsgálva, a saját politikai gondolkodását mentse.

Ezen a ponton elkerülhetetlenül utalást kell tennem korábbi írásaimra, amelyekben azt vizsgáltam, hogyan védekezett Montecuccoli Bécsben a személyét ért vádakkal szemben.¹⁸

Mikor megérkezett a bécsi udvarba, mindenekelőtt a tények finoman fogalmazva is fantáziadús rekonstrukcióját adta elő védekezésképpen. Először is, szerinte meglehetősen általános parancsokból kellett kiindulnia, amelyek óvatosságra intették, elsősorban, hogy ne tegye kockára egyetlen csatában a rábízott erős hadsereget – mindez megfelelni látszik a valóságnak.

¹⁶ R. Montecuccoli: Della guerra col turco in Ungheria. i m. 432., 448., 454. sk. o.

¹⁷ Urkunden und Actenstücke zur Gesch. des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Berlin, Stadt. Ed. 1864–1887. VII. 307. sk. o.; VIII. 390., 423. sk. o.

¹⁸ F. Martelli: Le Leggi... 1280., 1368. sk. o.

Mint láhattuk a bécsi udvarban szinte egyensúlyi helyzetben volt a háborúpárti és a Napkirállyal inkább egyezsége hajló párt, így Montecuccolinak minden politikai erejét, sőt, még az Udvari Haditanácson belüli szövetségeseinek a befolyását is latba kellett vetnie, hogy meggyőzze Lipótot, szánja rá magát az akkor még vakmerőnek, sőt mi több, hazardírozónak tűnő lépésre. Szinte elkerülhetetlenné vált ebben a helyzetben, hogy a császár óvatosságra intse a birodalmi hadsereg tábornagyát, megfelelően annak, amit Lipót maga is folyton ismételtetett a háború első hónapjaiban.

Mindez tehát elfogadható volt. Az már viszont, amit Montecuccoli ezt követően hozott fel a maga védelmére, teljességgel valószínűtlennek hatott. Azt állította ugyanis, hogy a franciák fölött aratott első fontos győzelmek után új parancs érkezett Bécsből, amelyben nemcsak megerősítették a tökéletes óvatosság vezette stratégia kívánalmát, hanem – épp ennek a célnak megfelelően – mindenáron elkerülendőnek ítélték a brandenburgi erőkkel való újraegyesülést.¹⁹

Montecuccoli állítása szerint ez utóbbi parancs magának a császárnak az aláírásával érkezett. Ő tehát nem tett mást, mint alkalmazkodott a *Kaiser* elhatározásához. Lipót természetesen tisztában volt azzal, hogy Montecuccoli a parancssal ellentétes értelemben cselekedett, így a tábornagy kénytelen volt a következőképpen kimagyarázkodni előtte: a Bécsből érkezett parancsokat felcserélték, márpedig egyetlen olyan ember volt, akinek lehetősége volt erre, ő pedig nem volt más, mint a nagy ellenfél, Lobkowitz, akinek Franciaországgal szembeni szimpátiája már régtől ismert tény volt.

A modenai hadvezér tehát jóhiszeműen cselekedett, amikor megálljt parancsolt csapatainak, holott készségesen csatlakozott volna a nagy választófejedelemhez, hogy együttes erővel támadják meg Turenne-t. Az egyetlen dolog, amiben vétkezett, hihetetlen naivsága volt. Montecuccoli érvelésének végső konklúziója szerint tehát Lobkowitz változtatta meg az üzeneteket, egyenesen meghamisítva a császár aláírását, így hát nem őt, hanem épp a híres minisztert kell árulással vádolni. A két tábor közötti összeecsapás természetesen erőszakkal és drámai feszültséggel teli volt, a vita végkimenetele viszont, a körülmények szerencsés együttállásának köszönhetően, határozottan Montecuccolinak kedvezett.

Fontos kiemelni Montecuccoli kijelentéseinek hamisságát. Ahogyan a rokonához maximálisan hű és azokban a hónapokban épp Bécsben tartózkodó jezsuita Carlo Antonio Montecuccoli levelezéséből is kiderül, a modenai hadvezér jó ideje informálva volt a császár szándékai felől, mely szerint egyesítenie kell majd csapatait a brandenburgiak seregével, hogy együtt szállják meg Franciaországot. Carlo Antonio természetesen – persze nem teljesen explicit módon – védelmére kelt a birodalmi hadsereg tábornagyát óvatosságra intő érveknek, sőt határozottan osztotta a véleményét, és világosan kérte az eget, hogy adjon elég erőt rokonának, hogy legyen ereje ellenállni a Bécsből érkező nyomásnak. A levelezés jól bizonyítja, hogy a birodalmi hadsereg tábornagya kettős információkat küldött a csatamezőről. Míg Carlo Antoniónak az egyetlen nyílt csatával kapcsolatban egyértelmű győzelemről számolt be, addig – ezzel szinte teljesen egy időben – a bécsi udvarba egy másik jelentést küldött, amelyben minimalizálni próbálta a

¹⁹ Archivio di Stato, Modena, ASE, Avvisi di Vienna, settembre 1674; marzo 1674; gennaio 1673; uo. ASE, Carteggio di osservatori e di agenti estensi presso corti, b. 99; L'impero e l'imperatore tradito ... i. m. 55–68. o.

csata jelentőségét, bizonytalan kimenetelű ütközetként írva le, s csak a franciák ütközet végi visszavonulásáról számolva be.²⁰ További bizonyítékot szolgáltat a milánói Szenátus elnökének, Aresének a levelezése, aki szintén Montecuccoli egyik közeli embere volt, és mint ilyen folyamatosan rendelkezett információkkal a Madridból és Bécsből érkező diplomáciai utasításokról. Aresének is tudomása volt a stratégiai álláspontok közötti összeütközésről, és hogy a véghezvitt jelentős győzelmek ellenére Montecuccoli inkább a német terület fölötti ellenőrzés mellett tartott ki, ezzel elutasítva, hogy a császár meggondolatlanságától kényszerítve – mintegy kalandor módjára – bizonytalan kimenetelű, nagyobb katonai hadjáratba kezdjen.

A szóban forgó levelek, amelyek egyébként utalnak Montecuccoli sürgönyeire is, jóval hamarabb születtek az állítólagos császári rendeletnél, amelyre Montecuccoli hivatkozott annak igazolásakor, miért döntött amellett, hogy mégsem egyesíti hadseregét a brandenburi csapatokkal. De legfőképpen pedig – a fenti dátumot követően is – mind Arese, mind pedig Carlo Antonio Montecuccoli szilárd meggyőződésükről tesznek tanúbizonyságot, hogy a birodalmi hadsereg tábornagyára és csakis rá vár a feladat, hogy magára vegye a császári döntéseknek való ellentmondás súlyos terhét, ezáltal akadályozva meg az esztelen francia földi kalandot.²¹

Raimondo Montecuccoli tehát jól tudta, mit parancsolt az uralkodó, és a későbbiekben az egyetlen lehetséges mentegőzéssel hozakodott elő, hogy ne derüljön ki mindaz, amit máshol írt, vagyis hogy azért volt szükség a császárnak való engedelmesség elmulasztására, hogy ezáltal jobban szolgálhassa, és azért kellett ellentmondania a *Kaiser* döntéseinek, sőt parancsainak, hogy így hatékonyabban védelmezhesse a hadjárat során elért katonai és politikai előnyöket.

„Földtől elrugaszkodottnak” ítélte tehát Lobkowitz várakozásait arra vonatkozóan, mi lett volna, ha Lipót fején egyesül a két Habsburg korona, amelynek nevében elkerülhető lett volna a Franciaországgal folytatott háború is, de ugyanígy „földtől elrugaszkodott” volt szemében az az elképzelés is, hogy büntetlenül lehet súlyos támadást indítani francia földön, akár tartományokat hódítva meg belőle, amiként maga Lipót képzelte.

Ahogy már máskor is tette, Montecuccoli megpróbálta a két véglet közötti közeputat választani: háborút akart, de kizárólag azokra az elsődleges politikai célkitűzésekre korlátozódva, amelyeket eredetileg maga az udvar is kitűzött, következésképpen – nyilvánvaló gögtől és túlzott autoritarizmustól hajtva – önkényes módon figyelmen kívül hagyta mindazt, amit a császár később határozott. Az udvarban található szövetségesei, és főleg az előre nem látott szerencsés körülmények részben védelmére szolgáltak.

Ahogy egyik kortárs ellenfele, Porzia is elismerte, senki nem vádolhatta azzal Montecuccolit, hogy „akár egy fillért is” jogtalanul szerzett volna. Vagyoni helyzete mindenki előtt nyitott könyv volt, józan és átlátszó. Valószerűtlennek tüntek tehát Lobkowitznak és szövetségeseinek vádjai, mely szerint a birodalmi hadsereg tábornagya számára hatalmas pénzutalások érkeztek a Napkirálytól annak fejében, hogy a fentiekben említett, szokatlan és furcsa viselkedést tanúsítsa a csatamezőn.

²⁰ Archivio di Stato, Modena, ASE, Avvisi di Vienna, gennaio 1673.

²¹ Estratti da un Codice di lettere originali del Conte Bartolomeo Arese, Presidente del Senato di Milano... quando era residente per la Corte Cesarea in Venezia. *Archivio Storico Italiano*, V (1847). 157–162. o. (1672. augusztus 31. és 1674. december 13. között Milánóban kelt levelek.)

Ráadásul Lobkowitz valóban titkos egyezséget szövögetett Franciaországgal, bár ő is a császár érdekeinek nevében, nem pedig személyes haszon reményében, még kevésbé, mert a francia királynak szeretett volna kedvezni. Míg azonban Montecuccolival szemben semmiféle korrupciós vádat nem lehetett bizonyítani, Lobkowitz titkos találkozóit Gremonville-lel nem lehetett tagadni: ott voltak a levelek, a tanúk, vagyis mindazok a tények, amelyek alapján valószínűsíthetővé lehetett tenni a Montecuccoli által visszájára fordított vádakat.

A császár hangulatingadozásai hol Lobkowitzot, hol meg Montecuccolit fenyegették menesztéssel, potenciálisan megnyitva ezzel a per, és a rákövetkező esetleges elítélés felé vezető utat. Ebben a bizonytalan helyzetben került sor az 1674-es eseményekre. Souches tábornok támogatásával a háta mögött Lotharingiai Károly azt tette, amit eredetileg Montecuccolinak is parancsoltak: a csapatai által német földön visszahódított területekről kiindulva megtámadta a franciákat, és megszállta az ellenséges területeket, ezt követően azonban – főleg Souches hibájából – súlyos vereséget szenvedett.

Lobkowitz és Montecuccoli, a két hű szolga valódi szándékaival Lipót tökéletesen tisztában volt, jóval intelligensebb és briliánsabb politikus lévén, mint ahogyan általában a kora gondolta. Tudta, hogy az ügye iránt teljes mértékben elkötelezett emberekről van szó, akik csupán a perszonalizmus bűnében vétkeztek azzal, hogy figyelmen kívül hagyták döntéseit, vagy eltitkolták a saját lépéseiket. Mindketten „bűnösök” voltak tehát, így akár egyikük, akár másikuk melletti döntés csakis pragmatikus szempontokra támaszkodhatott: az uralkodónak mérlegelnie kellett, hogy kettejük közül ki szolgálta jobban az ő konkrét birodalmi érdekeit.

Természetesen nem Lobkowitz, hiszen Lipót ugyanúgy, mint bármely más jó politikus, felismerte a Gremonville-lel szőtt egyezség elméletének „földtől elrugaszkodottságát”. Annál inkább méltánytalannak tündek a Montecuccolival szembeni vádak, legalábbis a lényegét tekintve, nem pedig formai szempontokból, hiszen kiderült, hogy a modenai hadvezér által figyelmen kívül hagyott parancsok – amiért Lobkowitz árulással vádolta –tényleg nem működtek a gyakorlatban, és végül a császári erők súlyos vereséghez vezettek. Az egész hadjárat addigi rendje felborult a megtört Habsburgokkal és a Pfalzot – mintegy kárpótlásképpen – fosztogató Turenne-nel. Újra franciák táboroztak német földön, és sokan a fejedelemségek közül, amelyek hátrahagyva semlegességüket formálisan a császárság ügyét támogatták, most gyorsan álláspontot változtattak. A birodalom szövetségesei, ugyanazok, akik egy évvel korábban maguk kifogásolták Montecuccoli túlságosan visszafogott magatartását, most mérhetetlen nehézségbe ütköztek, hogy tartani tudják a franciák ellentámadását.

Nem maradt más választása Lipótnak, mint ismét az egyre jobban neheztelő Montecuccolira bízni a hadsereg irányítását, miután persze az elméleti árulások bonyolult kérdésében végérvényesen mellette tette le voksát. Így hát Lobkowitzot nyilvánították árulónak, még akkor is, ha mind a miniszter, mind pedig „pártja” hívei tökéletesen tisztában voltak azzal, hogy bízhatnak az uralkodó kegyelmében, aki szintén tudta, hogy a vád önmagában tekintve alaptalan volt, és hogy az ő döntésének sem volt más célja, mint a császári udvaron belüli konfliktus lecsendesítése. Ezért döntött végül Montecuccoli és a mellette álló *Militärpartei* támogatása mellett.²²

²² F. Martelli: *Le Leggi... 1176–1484. o.*; *Uő*: *Stato e guerra nell'opera di Raimondo Montecuccoli. Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento, XXVII (2001). 368. sk. o.*

Montecuccoli tudatában volt, hogy ettől függetlenül még sok ellensége maradt a bécsi udvarban, ezért nem akart többet kockáztatni, és csak azzal a feltétellel fogadta el a parancsnoki tiszteletet, ha abszolút szabad kezét kap az irányításban, azaz esetről esetre szabad mérlegelésének tárgyát képezi, milyen katonai műveletet akar alkalmazni. Így próbálta elkerülni, hogy újból megvádolják, ha nem engedelmeskedik valamely távoli, Bécsből jött parancsnak. Amikor megérkezett Németországba, azonnal nekikezdett a súlyos vereségek után hazatérő hadsereg újrászervezéséhez, új lelkesedést öntött belé, új osztagokkal erősítette meg a sorokat, és visszatért a csataterre.

A hadjárat kezdete ismét szerencsét hozott számára. Gyorsan arra kényszerítette Turenne-t, hogy hagyja el Pfalzot, ugyanakkor nem tudta elkerülni a frontális ütközetet. A szerencse ezúttal is melléállt, mert – mint arról már korábban szó esett – amíg a hadvezérek a megfelelő csapatok elrendezésével voltak elfoglalva, egy tűzérségi löveg megölte a francia tábornokot, és lekaszált a vezérkarát is. A franciák ezen a ponton úgy vonultak vissza, hogy Montecuccolinak még döntő csapást sem kellett mérni rájuk.²³

A hadvezér azonban csak a határvonalig üldözte őket, és miután – Nagy Frigyes savaival élve – újból megszabadította Németországot a Napkirály seregei által jelentett fenyegetéstől, a helyzet stabilizálása után rögtön visszatért Bécsbe, ahol konszolidálni akarta politikai hatalmát, és ahol még mindig összeesküvések folytak ellene.

Ez utóbbiakról számol be részletesen Magalotti levelezése. A toszkán követ annak elenére, hogy hercege erősen kötődött Montecuccolihoz, megpróbálta a modenai parancsnok hitelét csorbítani.

²³ Turenne haláláról megoszlanak a nézetek az európai kultúrában. A felmerült kérdések nem a körülményekre vonatkoznak: a tragédiára Sassbach mellett került sor július 27-én 16 óra körül. Egyesek szerint a sortűz a Badeni herceg ütegétől indult, én viszont valószínűbbnek tartom, hogy Kokolitz szállásmester ágyúí felől érkezett.

Az, hogy esetleg nagy hadvezérek, sőt királyok is odaveszhetnek a csatában, tény volt, sőt az ellenfél szempontjából dicsőség. Más megítélés alá esett viszont, ha az ellenség tábornokát előre kitervelt módon akarták eltenni láb alól, még mielőtt az ütközet elkezdődhetett volna. Ez csakis árulás lehetett, tehát alantas cselekedet. Ne feledjük, hogy a korban a nemesség tagjai közül kerültek ki a tábornokok, és a nemesek rendjük feltételezett becsületkódexét érvényesnek tartották a csatamezőn is.

A bajvívás törvényen felül álló megoldás volt, a nemesség egyik kiváltsága, így az arisztokrácia nem csak a rendes törvényszék és annak ítélete alól vonta ki magát, de elutasította a születőben lévő abszolutista állam jogformálását is, mely szerint kizárólagosan a korona számára volt fenntartható az erőszakos cselekedet monopóliuma.

A nemesek ugyanezt az ideológiát vitték át a háborúra: a csata nem volt más, mint a parancsnoki székben ülő arisztokraták közötti hatalmas párbaj. Az arisztokraták megjátszották a formális csatlakozásukat ezekhez az elképzelésekhez, kivéve azokat az – egyébként gyakori – eseteket, mikor a saját céljaik érdekében módosították őket.

Turenne meggyilkolása természetesen összeegyeztethetetlen volt ezzel az íratlan kódexszel, és eredményeképpen a vádak végeláthatatlan sora indult meg Montecuccolival szemben. Hangsúlyozzuk, hogy Montecuccoli lelkes támogatója volt az új erőre kapott Habsburg abszolutizmusnak, mivel államideáljából a rendi privilégiumoknak még a látszatát is száműzni szerette volna. Nem tudhatjuk, hogy a császári tűzérségi erők Montecuccoli parancsára lőttek-e a francia tábornokokat jelző piros katonai köpönyegekre, vagy előzetes utasításoknak engedelmeskedtek. Az azonban bizonyos, hogy szándékosan az ellenséges parancsnokok álltak a sortűz célpontjában. Montecuccoli elméletileg több ízben is papírra vetette az ellenséges tábornokok lelövésének szükségességét, még jóval a szóban forgó csata előtt. Szerinte az ellenséges hadsereg lefejezése lehetett csak az egyetlen célravezető eszköz: bármilyen áron, akár orrgyilkosok vagy felbékelt árulók bevetésével is; lásd például *R. Montecuccoli: Tavole militari*. BUB, ms. 4006. cc. 16 sk. o. (Ebben a vonatkozásban helytállóbbnak vélem ezt a változatot idézni a nyomtatottal szemben, mivel ez utóbbihoz képest figyelemre méltó variánsokat tartalmaz, amelyek mindegyike egy mára már elveszett autográf archetípusra vezethető vissza.)

Ellenfelei attól való félelmükben, hogy Montecuccoli udvari jelenléte Bécsben esetleg megint az ő javára hajtja a malmot, mindenáron arra akarták kényszeríteni, hogy maradjon a csatamezőn. Montecuccoli szövetségesei, Dietrichsteintől kezdve, a tőlük telhető legnagyobb mértékben megpróbálták ugyan ellenállni az ellenzéki frakció támadásainak, de – ahogyan Magalotti írta – csakis a hadvezér személyes jelenléte lett volna perdöntő, hiszen – megint csak Magalottit idézve – neki volt meg a képessége, hogy „zsarnoki módon viselkedjen Lipóttal”, és így a saját akarata irányába hajlítsa az uralkodót.

Montecuccoli visszatérése az udvarba valóban az ellenzéki klikk gyors bukását eredményezte, amely épp, hogy lábra állt a Lobkowitz okozta válság után. Ezt követően a birodalmi hadsereg tábornagyának végleg sikerült bebiztosítania maga számára Lipót támogatását.²⁴ Nincs értelme tovább elemezni a katonai hadműveletek következményét, és főleg nem a háború diplomáciai lezárását.

A fentiekben felvázolt rövid politikai-katonai eseményelemzés elsősorban Montecuccoli szövegeinek kontextualizációjához volt szükséges, amelyeket majd a hadvezér által kidolgozott „megsemmisítő háború” fogalmának tematikájával kapcsolatban szeretnék elemezni.

A szóban forgó művek ’73–’75 között születtek, amikor a franciák elleni háború fellobbant. Látszólag a Montecuccoli által vezetett háború minden szempontból megfelelt a klasszikus korlátozott háború követelményeinek. A hadvezér és a bécsi udvar eredeti elképzelése az Egyesült Tartományok felszabadítása volt a francia megszállás alól, amelyet természetesen kísérni kellett volna a Párizs által elsősorban politikailag, de akár katonailag is gyakorolt ellenőrzés korlátozása, jó esetben teljes megszüntetése a Rajna-vidék legnagyobb részén. Valójában a ragyogó győzelmeken keresztül elért eredmények világosan megmutatták, hogy Montecuccoliban a legkisebb hajlandóság sem volt a hadjárat további folytatására, és különösen nem a francia területek megszállására.

A hadvezér tehát *a priori* elzárkózott az elől, még hipotetikus szinten is, hogy végérvényes győzelmet arasson a nagy ellenség fölött, aki terjeszkedő potenciájával felvértezve a harmincéves háborútól kezdve állandósította a *Reichet* és intézményeit sújtó válságot, valamint Lipót megalázását. Ha a harcmezőt el is érték volna – mintegy előre nem várt módon – bármely ilyen jellegű hadművelet előjelei, Montecuccoli minden kétséget kizáró módon kinyilvánította akarátát (akár még azon az áron is, hogy nem engedelmeskedik a császár parancsának, és ezért árulással vádolják), hogy nem hajlandó átlépni a politikai célkitűzések határát.

Maga is dédelgette ugyan az álmat, hogy sikerül végleg gátat vetni a francia veszélynek, és a párizsi királyság hatalmát drasztikus módon csökkenthetik, egyelőre azonban úgy tűnt számára, hogy ez a perspektíva meghaladja a hadsereg és legfőképpen a birodalom gazdasági-politikai berendezkedésének aktuális lehetőségeit. Így semmiképpen nem hagyhatta belesodorni magát olyan kockázatos helyzetbe, amilyen a francia tartományok akárcsak részleges elfoglalását követően is kialakult volna.

A Montecuccoli által vezetett háborúban tehát a politikai célkitűzések fölülkerekedtek a katonai megfontolásokon. A harcmező kínálta kedvező feltételek háttérbe szorultak, figyelmen kívül hagyta, vagy semmisnek tekintette őket a hadjárat komplex politikai

²⁴ F. Martelli: Le Leggi... 1446. sk. o.

céljainak fényében, olyannyira, hogy a hadvezér magának a császárnak a szemében is gyanússá lett. Mindennek alapján arra a következtetésre juthatnánk, hogy Montecuccoli korában sem a hadsereg, sem pedig az állam számára nem volt elfogadható a megsemmisítő háború viselésének gondolata, amennyiben a jelenség alatt az ellenséges katonai apparátus progresszív legyőzését és elpusztítását értjük, amely szükségszerűen az ellenség számára megalázó feltételekkel kötött békével végződik.

Montecuccoli gondolatai valójában épp az ellentétes irányban haladtak az említett években.

Az első reflexiók természetesen a hadsereg dimenzióiból indultak ki. Elfogadott nézet, hogy Montecuccoli állandó hadseregének, a *miles perpetuus*-nak a maximális nagyságát 50 000 főben határozta meg.²⁵ Ha figyelmesen elolvassuk Montecuccoli írásának szövegében forgó passzusát, láthatjuk, hogy valójában teljesen másról volt szó. Az 50 000 fő kizárólag a csatában mozgatni szándékozott haderőre vonatkozott, miközben Montecuccoli elismerte, hogy egy nagyobb dimenziókkal rendelkező hadsereg sikeresen mozoghat ellenséges területeken is. Más szóval: Montecuccoli elképzelése szerint egyenes arányosság áll fent a hadsereg állománya és a területi hódításokban és megtartásokban mutatott politikai potencia között. Ilyen szempontból vizsgálta Julius Caesar galliai hadjáratait. Montecuccoli szerint ugyanis kizárólag a római hadsereg nagysága tette lehetővé a nagy hadvezér számára, hogy Gallia számos népét szövetséges, majd segédc csapatokká tegye annak ellenére, hogy korábban a rómaiak ellenségei voltak, vagy akár csak meg akarták tartani a semlegességüket. Ennek eredményeképpen egy eleve nagy hadsereg vált még erőteljesebbé a helyi segédc csapatokkal (*auxilia*) gyarapodván.²⁶

A későbbiekben tovább pontosítja elképzelését: a hadseregnek tulajdonképpen nagy létszámúnak kell lennie, mivel a harcmezőn anyagi és emberi áldozatok tekintetében egyaránt jelentős veszteséggel kell számolni. A frontvonalon fegyveres egységeknek kell egymást váltani, miközben a többiek más feladatokat látnak el. Aki visszatér a frontról, újra kell rendeznie a sereg sorait, pihennie kell, újra fel kell készítenie a csapatait, és logisztikai szempontból is meg kell erősítenie, meg kell szerveznie őket. A csaták után már új erőre kapott csapatoknak ezzel szemben az a feladatuk, hogy őrizzék a sereg háttérét, illetve felsorakozzanak a terepen, miközben a friss erők harcolnak.²⁷

Tehát a hadseregnek legalább négy részből kell állni, és ezek közül csupán egy harcol közvetlenül a csatamezőn. Montecuccoli létszámmaximalizálása (ti. az 50 000 fő) kizárólag a harcoló egységre vonatkozott. A mennyiség pedig könnyen magyarázható hadműveleti szempontokból: a kor technológiai fejlettsége nagyobb létszámú állomány esetében nem tette lehetővé a hatékony koordinációt, és ezt Montecuccoli már a törökök elleni háború kapcsán is megírta.

A különböző ezredeknek tökéletes összhangban kellett mozogniuk Montecuccoli elképzelése szerint, és szigorú, szabályos geometriai alakzatokat kellett felvenniük, amelyeket ő maga is több alkalommal kidolgozott, újra átgondolt és legfontosabb traktátu-

²⁵ Proposta sincera d'istituire una milizia durevole e perpetua negli stati... s. l. 1664.; *R. Montecuccoli: Della guerra col turco in Ungheria*. i. m. 465. sk. o.; *G. Gualdo Priorato: Historia di Leopoldo imperatore*... s. l. 1668. 20. sk. o.

²⁶ *R. Montecuccoli: Trattato della guerra*. In: *Le opere di Raimondo Montecuccoli*. i. m. 418. sk. o.

²⁷ *R. Montecuccoli: Della guerra col turco in Ungheria*. i. m. 464. sk. o.

saiban előterjesztett. Mindez megkövetelte a gyorsfutárok, optikai jelek és zászlók használatát. Következésképpen elkerülhetetlenné vált a kizárólag pragmatikus megfontolások alapján történő mérlegelés: egy 50 000 főnél többet számláló hadsereget egyszerűen nem lehetett tökéletes, fegyelmezett rendben mozgatni, és a nagyobb létszámú, ám szabályozhatatlan seregnél Montecuccoli többre tartotta a kisebb létszámú, de a parancsnok által elrendelt taktikai alakzatok azonnali, gyors és tökéletes megvalósítására alkalmas hadat.²⁸

Valójában tehát Montecuccoli a kommunikációs rendszerek miatt vélte úgy, hogy 50 000 fő az optimális létszám egységekre lebontva, de legalább 150 000 fős hadseregnek kellene még fegyverben állnia (a logisztikai feladatok ellátására kijelölt személyeket nem számolva) a hátvonal védelmezésére, a terület ellenőrzésére és mindenekelőtt a fegyveres küzdelemben részt vevő csapatok szigorú és hatékony felváltásának biztosítására. Montecuccoli eszményi hadserege tehát hatalmas sereg lett volna valójában, jóval nagyobb annál a 100 000 fősnél, amelyet I. Lipót az állandó hadsereg számára megállapított.

Praktikus szempontból ez utóbbi reform mindenképpen elégedettséggel kellett, hogy eltöltse Montecuccolit, hiszen jóval túlszárnyalta a birodalom által korábban megszabott, gazdasági és politikai jellegű megfontolásokat szem előtt tartó limitet, ugyanakkor elméleti hadtudományi szakemberként másként kellett megítélnie a hadsereg optimális létszámbeli állományát. Egy ilyen nagy hadsereg lehetővé tette volna ellenséges területek megszállását és hosszan tartó megtartását, írta Montecuccoli. Ennek kapcsán próbálta aztán a lehető legtökéletesebben meghatározni és megfogalmazni a korábban már kidolgozott elképzelését, mely szerint különösen nagy jelentőséggel bírnak azok a csaták, amelyekben birodalmak bukását vagy terjeszkedését döntik el. Elméleti vonalon tehát nem került a megsemmisítő háborúk kérdését, sőt, igen nagyra tartotta őket, hiszen ez volt az a totális típusú harc, amely lehetővé tette a „nagy és rövid” háborúk elterjedését, mintegy római mintára. Elképzelése a politika, gazdaság és háború hármas kapcsolatáról korábban folytatott elmélkedésén alapult.²⁹

Montecuccoli úgy vélte, az állam különböző funkciói között pontosan meghatározható hierarchikus szintaxis van. Először is – szerinte – vannak a fejedelem által kirótt törvények, amelyeknek célja a „jó intézmények” létrehozása, hiszen csak ezek tudnak hatékony gazdasági rendet előírni, amely szükséges, sőt elégséges feltétel lehet az állami apparátus utolsó elemének, azaz a szilárd és erős hadseregnek a támogatásában.

Valójában a szintaktikai kör ezen a ponton összedől, mivel a hatalom legitimitása csakis és kizárólag attól függ, hogy a fejedelem, ha szükségesnek ítéli, képes-e maximális hatékonysággal használni a katonai eszközt.

A félig-meddig társadalmi szerződésen alapuló elméletében ugyanis Montecuccoli úgy vélte, a társadalom, mint rendezett struktúra a „kicsik” ama szükségletéből születik, hogy megszabaduljanak a „nagyok” zsarnoksága alól, ezért szabadságukat a fejedelemre bízzák, mintegy „kardot” adva a kezükbe, amellyel a fejedelemnek kell majd megvédeni őket a hegemoniára törő rétegek önkényeskedéseitől, és természetesen a külföldi fenyegetésektől. Montecuccoli odáig jutott érvelésében, hogy az egyeduralkodó, aki nem tudja, nem akarja vagy nem képes a katonai eszközt az alattvalói érdekében használni,

²⁸ R. Montecuccoli: Della guerra col turco in Ungheria. i. m. 432. sk. o.

²⁹ F. Martelli: Le Leggi... 892. sk. o.

azonnal megbukik a legitimitás tekintetében, méghozzá a saját hatalmából kifolyólag. Az alattvalók akkor újból visszavehetik a korábban a fejedelemre bízott szabadságrészüket, és választhatnak bármely más társadalmi rendszert, egy másik fejedelmet vagy akár a köztársasági államformát.³⁰

Természetesen ez utóbbi felvetés gyűlöletes volt Montecuccoli számára, ennek ellenére a modenai hadvezér úgy vélte, csakis olyan mértékben lehet távol tartani a rosszat, amilyen mértékben a fejedelem képesnek és méltónak mutatkozik az alattvalók által saját védelmük érdekében rá bízott „kardnak” a használatára.

Mindennek érdekében az egyeduralkodónak képesnek kell lennie megfelelő módon és mértékben finanszírozni a hadseregét, hogy erőnlétben tarthassa, bármikor készen a bevetésre, vagyis meg kell tudnia szerveznie, és fenn kell tudnia tartania az állandó hadsereget. Legalább ennyire fontosnak ítélte továbbá, hogy jól megalkotott törvények álljanak rendelkezésére, amelyek biztosítják számára a különböző civil és katonai intézményekkel való rendelkezési jogot, hogy ezáltal hatékonyan koordinálja a katonai eszköz bevetését anélkül, hogy mindenféle uracsákkal és helyi hatalmasságokkal alkudozni kényszerülne, vagy akár tárgyalásokba kellene bonyolódnia velük.

A Montecuccoli által megálmodott centralizált állam eszménye tehát a katonaság eszközén alapult, míg ez utóbbi csak akkor és csak annyiban nyerhette el a teljes hatékonyságot és funkcionalitást, amikor és amennyiben a birodalom törvényei biztosították számára a fejedelmi autoritással közvetlen kapcsolatban lévő *statust*.

Természetesnek tűnik ezen a ponton, hogy Montecuccoli számára az optimális háború ideálja – birodalmi vonatkozásban – a „nagy és rövid” háború volt, legalábbis absztrakt értelemben véve: nagy, mert csak ezáltal sikerülhet az ellenséget néhány meghatározó csatában végérvényesen megfutamítani, így a hadjáratok idejét is „röviddé” téve, és csak korlátozott mértékű pénzbeli forrásokat téve szükségessé. Más volt persze Franciaország helyzete, ahol több hadsereg hosszú időn keresztül fenntartására volt lehetőség. A császárság azonban nem engedhette meg ugyanezt magának, így rákényszerült, hogy teljesen más jellegű stratégiát dolgozzon ki, vagyis egy olyan stratégiát, amely lehetővé tette a parancsnokok számára a háborúk gyors és kedvező körülmények közötti lezárását.³¹

Montecuccoli meg volt győződve róla, ahogyan sok más kortársa is osztotta véleményét, hogy a pénz és általában a gazdaság alkotják a *nervus bellit* (a háború lelkét). Mindazonáltal a hadvezér nézete jóval artikuláltabbnak tűnik a kor számos hadtudományi szakemberének vagy a születőben lévő politikai gazdaságtudomány képviselőinek a gondolkodásához képest. Montecuccoli ugyanis nem elégedett meg azzal, hogy egy birodalom erejét pusztán finanszírozási keretekbe helyezve értékelje. Szívesebben mélyedt el a gazdaság komplexebb mozgatórugóinak tanulmányozásában, amelyek a merkantilista filozófia új befolyásoló tényezőiből merítettek. Ez utóbbiak például az állam erejének fokozásában oroszlánrészről vállaló nagy kereskedelmi vállalkozások fontosságát hirdették, vagy a – Hollandiában és Angliában már jelen lévő – gazdasági társaságok számotvető politikai szerepére mutattak rá.

³⁰ F. Martelli: *Le Leggi...* 560. sk. o.

³¹ R. Montecuccoli: *Trattato della guerra*. i. m. 420. sk. o.

Mindezek tudatában Montecuccoli még több értelmét látta, hogy abszolút centralizált tagolást adjanak a gazdasági berendezkedésnek. Feladata ugyanúgy stratégiai feladat, mint a hadseregé, miután ez utóbbi a járulékos pénzbeli *diszponibilitás* mellett kizárólag az előbbi erős struktúráin alapulhat. A bel- és külkereskedelmet tehát némiképp úgy kell felfogni, mint az állam közvetlen hozzátartozóját, amelyet kontrollálnia kell, optimalizálnia kell a hatékonyságát, amellet, hogy a gazdaság legfontosabb részterületeit privát személyek irányítására bízzák.³² A birodalom kizárólag így lesz képes több hosszan tartó hadjárat megindítására, míg ellenkező esetben gyengének mutatkozik ellenfelei előtt.

Mindez azonban a jövő zenéje: az adott pillanatban a hadtudós Montecuccoli már az 1670-es évek elején felvetette a nagy meghatározó nyílt hadműveletekből álló hadjárat szükségességét, amelynek során – ahogyan írta – egy birodalom terjeszkedésének vagy eltűnésének a kérdése dől el, ugyanazon minta alapján, amely egykor nagyra tette Rómát. Megsemmisítő ütközetekre van tehát szükség, amelyek viszont új mentalitást és új stratégiát követelnek: mindennek a háttérében pedig mindenekelőtt hadfilozófiai forradalomra van szükség, és csak utána a háborús technológia fejlődésére.

A XVII. század során a háborús szokások részben humanizálódtak: a német–francia felekezeti háborúk barbárságai, hasztalan kegyetlenségei és embertelenségei a harmincéves háború elején még újból előkerültek, elsősorban Tilly csapatainak vak tombolásában. Ezt követően azonban valami megváltozott. Gusztáv Adolf bebizonyította, mennyivel gyümölcsözőbb lehet politikai és katonai téren egyaránt, ha a civil lakossággal emberségesebbé válik a kapcsolat, és így nem fosztogatásról szól elsősorban, hanem a katonákkal való kereskedésről.

A svéd király megmutatta egész Európa számára, hogy a vasfegyelemmel nevelt katonasággal szemben az eredetileg ellenséges érzelmű helyi lakosság is jóakarató semlegességbe hajlik át. A példa olyannyira feltűnő volt, hogy Wallenstein a későbbiekben megpróbálta – természetesen nem erkölcsi elvektől hajtva – részben a magáévá tenni a gyakorlatot.

A vesztfáliai jog hézagjaiban is megjelent a *jus in bello* informális módosítása, amelynek keretében a semleges államok és általában a civil lakosság jogainak nagyobb tiszteletben tartását irányozták elő. Lényegtelenné vált ebben az esetben, hogy csak átvonulnak területeiken a hadak, vagy a nagy csaták epicentrumába kerülnek földjeik.

Jól megmutatkozik az előző korszakhoz képest a különbség abban, hogy 1674-ben Turenne pfalzi fosztogatásait általános megvetés kísérte Európa szerte, még Franciaországban is, hiszen úgy tűnt egy pillanatra, visszatértek a régi szokások.

Az egymás ellen harcoló csapatok kapcsolatában is változások következtek be, kezdve a foglyok kérdésével. A tiszteknek és ismert, gazdag vagy nemesi családok tagjainak a váltságdíja mindig is központi kérdés volt gazdasági szinten, és ebből a szempontból semmi nem változott, kivéve a legyőzöttekkel való bánásmódot. Ha ez utóbbiak nemesi származásúak voltak, gyakran a „vendégek” mércéjével mérték őket. Sczeczeni fogsága idején maga Montecuccoli is élvezhette a megváltozott klíma áldásait.

Természetesen továbbra is nagy pénzüsszegek fejében voltak hajlandók visszaadni a foglyok szabadságát, a velük való viszony azonban jelentős mértékben megváltozott:

³² F. Martelli: Le Leggi... 766. sk. o.

többé nem testi fenyegetések, fenyegetések és embertelen börtönkörülmények vártak rájuk, hanem egyfajta „védő őrizetről” volt szó mindaddig, amíg az ellenségtől vagy a fogoly családtagjaitól meg nem érkezett a szabadon engedésért kért pénzösszeg.

Előtérbe került továbbá a kegyelem kérése és megadása; a harmincéves háború elején szokásos kegyetlen megsemmisítő háborúk helyébe, amelyek során – részben a szemben álló táborok lobogóit tápláló felekezeti pátosz miatt – nem adtak menekülési lehetőséget a megtört ellenséges csapatoknak, most egyfajta nagyobb „szakmai tisztelet” lépett. Ha a legyőzött fél elismerte vereségét, ritkán tagadták meg a kegyelmet tőle. Természetes módon váltak ilyen esetekben foglyokká, de gyakran hagyták azt is, hogy a legyőzött sereg jelentős része eltávozzon a harcmezőről, megelégedvén az ellenfél soraiban található nemesség legprominensebb tagjainak elfogásával.

Világosan megfigyelhető tehát az átmenet, amelynek során a harcoló katonából nemes ember lett, aki épp azért válhatott azzá, mert katonaként szolgált a királyát. Mindez bizonyos jogokat és kötelezéseket vont maga után, amelyeket a tisztek a civil lakossággal, a meghódított városok és országok hatóságaival, és mindenekelőtt a legyőzött ellenséggel szemben voltak kötelesek betartani.

Elindult tehát a katona alakjának további professzionalizációját eredményező fejlődés, amely majd a XVIII. század során nyilatkozik meg a maga teljességében: a katona becsületének záloga az volt, tiszteletben tudja-e tartani a feletteseinek és az ellenségnek adott szavát.³³

Mind gyakoribbá váltak az olyan esetek, amikor a legyőzött fél megadta magát az ellenfélnek azzal a feltétellel, hogy a továbbiakban nem vesznek részt személyesen az ellenséggel folytatott harcokban, de megmaradva a saját királyuk szolgálatában, a korábbiakhoz képest valamely új hadművelleti területen működnek. Hasonlóképpen lehetőség volt arra – természetesen jó adag fenyegetés és kényszer hatása alatt –, hogy a legyőzött sereg a győztesek soraiba állva szabaduljon meg a börtöntől.

A katonák, különösen a tisztek, de gyakran a közkatonák is a társadalom autonóm komponenseivé váltak, saját szabályokkal és saját ideológiával, amelyek révén bizonyos mértékben kívül estek a civil társadalom normál kontextusain, egyfajta keresztirányú erő képviselve, amely túlmutatott országhatárokon, hadrendeken és a háborúkban megnyilatkozó rivalizálásokon. Az új *jus in bello* érvényes volt tehát a harcoló erőkre is.

Érdekes, hogy Montecuccoli, aki fogságában maga is megtapasztalhatta az új felfogás előnyeit, a ’73–’75 között született írásaiban ismét elővette a már korábban elkezdett gyakorlat körül kialakult vitát, méghozzá újult szigorral és pontossággal vizsgálva a kérdést. Nem tartotta szerencsésnek ugyanis a foglyok megváltásának egyre könnyebb módját eredményező tendenciát, amelynek lényege az volt, hogy az éppen legyőzött emberek pénz fejében újra fegyvert foghattak ugyanazok ellen, akik nem sokkal korábban legyőzték. Ily módon mind a katonák, mind a tisztek még a legegyszerűbb alakulatban is tökéletesen tisztában voltak vele, hogy ha foglyul is ejti őket az ellenség, nem kell hosszú ideig és kemény börtönben szenvedniük. A kínzásokat és a szélsőségesen embertelen bánásmódot egészen biztosan elfelejthették, és még a legrosszabb esetben is – ha a ne-

³³ Egy ilyen jellegű változás első jele már megfigyelhető a gyakran háttérbe szorított G. F. Fiammelli: *Il principe cristiano guerriero* (Roma, Zannetti 1602.) c. munkájában.

mességhez tartoztak – egy viszonylag kényelmes, fronttól távoli „arany börtön” várta őket. A modenai hadvezér szerint mindez oda vezetett, hogy kevesebb lelkesedéssel harcoltak, kisebb meggyőződéssel és kisebb elszántsággal. Ellenben – vélte Montecuccoli – minden tisztnek és katonának azzal a meggyőződéssel kellett volna a harcmezőre mennie, hogy az egyetlen elfogadható eredmény, csakis a győzelem lehet, a vereség, a bukás és a börtön egyet jelent a halállal, vagy még annál is rosszabb.³⁴

Montecuccoli sokáig sorolta érvelése alátámasztásául a klasszikus vagy akár középkori történelemből vett példákat és helyzeteket arra hivatkozva, hogy még a közelmúltban is jó okkal vetették alá a foglyokat kínzásnak. A lehetőség, hogy életük hátralevő idejét nyomorúságosan, fájdalmak, mindenféle megalázások és embertelen bánásmód közepette kell eltölteniük, a modenai kapitány szerint olyan elszántsággal kell, hogy eltöltse a sereget a csata során, amellyel ő maga sem a császári seregben, sem pedig a császár ellenfeleinek soraiban nem találkozott.

Ez az a pont, amelynél Montecuccoli okfejtése egybecsengett a libertinus gondolkodással. Azt a meglehetősen régi, ám a XVI–XVII. században újra divatba jött kijelentést vizsgálta, mely szerint a keresztény kultúra ártott volna a hadseregek kiválóságának. Nem kevesen vélekedtek úgy ugyanis, hogy attól a pillanattól kezdve, hogy az egyeduralgó átölelte az egy igaz hitet, kénytelen volt tiszteletben tartani annak előírásait a mindennapi cselekedetekben és a hadműveletek során is, mindebből pedig az következett, hogy immár nem lehetett többé a legyőzöttek, még kevésbé a foglyok felett kegyetlenkedni. A keresztény apologéták a késő ókortól kezdve kénytelenek voltak ezzel az ősrégi polémiával szembeszállni, egészen azoktól az időktől kezdve, amikor a római birodalom katonai dekadenciáját szintén a puhány irenizmusra kezdték visszavezetni, amely – a pogányok szerint – megfosztotta a császárokat és seregeiket az erejétől.

A témát több alkalommal is elővették a művelt európai libertinizmus képviselői is, és a leghíresebb teológusok szintén oldalakat szenteltek annak bizonyítására, hogy épp ellenkezőleg, a keresztény doktrína által vezérelt cselekedetek semmilyen értéktől nem fosztották meg a hadseregeket, sőt a hit miatt eggyel több okuk volt a kemény és lelkesedéssel teli harcra.

Montecuccolit nem győzte meg a fenti álláspont, amelynek szerzői, mint a keresztény erkölcs elkötelezett védelmezői, hosszú és semmitmondó körmondatokban igyekeztek bizonyítani, hogy mennyire fontos a keresztény erkölcsiséget a háborúban is alkalmazni, ellenkezőleg, megfordítva mindazt, amit addig mondtak, kijelentette, hogy sajnos a szentek és a pápák minden jó szándéka ellenére is, amelynek célja ugyan a harcoló felek háborúban tanúsított brutalitásának enyhítése volt, az egyetlen eredmény, amelyet elértek, az, hogy erőtlenné, ernyedtté tették a seregeket és parancsnokaikat.³⁵ Ha tehát félretesszük, mint említettük, a vereség esetén alkalmazott legfélelmetesebb testi fenyegetések rémképét, túlzott és nagyon is veszélyes lazasággal harcolnak majd a katonák. Vagyis épp az a reményvesztett düh vész el belőlük, amely az egész klasszikus korban és részben a középkorban is jellemezte őket. Montecuccoli nem riadt vissza attól sem, hogy a törökök viselkedésének jogosságát igazolja, akik – elmondása szerint – joggal kegyet-

³⁴ R. Montecuccoli: Della guerra col turco in Ungheria. i. m. 89. sk. o.; Uő: Trattato della guerra. i. m. 156., 269–282. o.

³⁵ R. Montecuccoli: Trattato della guerra. i. m. 419. sk. o.

lenkedtek oly véres eszközökkel a legyőzöttek felett, melyért cserébe maguk sem vártak külön bánásmódot az ellenség részéről. És ez tette az oszmán hadsereget olyan hatalmas és félelmetes, sok tekintetben (természetesen nem stratégiai vagy technológia szempontból, hanem az odaadásuk miatt) egyenesen a keresztény seregekhez képest felsőbbrendű haddá.

Montecuccoli szerint tehát a kereszténység – és itt következik az egyértelműen libertinus ízü kijelentés – megfosztotta a harci dühtől a hadsereget egy olyan etika bevezetésével, amely akárhogyan is akarjuk magyarázni, végeredményben problémát jelentett a katonai műveletek hatékony irányítása számára.³⁶ A parancsnokoknak tudatában kellett lenniük, hogy az alattuk szolgáló tisztek és katonák könnyedén hajlanak majd nemcsak a vereség elfogadására és az azt követő fogság vállalására, hanem könnyen kérnek kegyelmet már akkor is, ha a vereségük csak körvonalazódni látszik. Mindez pedig eleve megfosztotta őket annak lehetőségétől, hogy egy látszólag veszített csata végkimenetelét megfordítsák a harcmezőn, vagy hogy, még ha el is veszítik a csatát, legalább súlyos veszteségeket mérjenek az ellenségre.

Montecuccoli ideológiai szempontból próbálta megközelíteni a kérdést, félig-meddig jogi jellegű kijelentést fogalmazva meg. A harmincéves háború nyomasztó éveire visszatekintve ugyanis kétséget kizárólag kijelentette, hogy ha a császári erők kegyelmet kértek vagy adtak volna az ellenségnek, amellett, hogy az azt eszközlő fél részéről nem lett volna helyénvaló cselekedet, valóságos büntetés is lett volna.

Montecuccoli szerint a császár elsőbbsége a többi uralkodóval szemben a *Christiana Res Publica*-n belül egyszerűen nem engedhette meg parancsnokai számára az ilyen viselkedésmódot (nyilvánvaló az érvelés sémájának régi középkori íze), hiszen ebben az esetben feltételeződne a császár és az ellenség seregei közötti nyilvánossági jog megadása. Az ellenséget, mint lázadó *reguli*-t kell tekinteni, mondta a hadvezér, szinte idézve Bartolo de Sassoferrato szavait, a csapataikat pedig úgy, mintha felkelők lennének, akik – laikusán fogalmazva – a császár által mindig és bármilyen helyzetben képviselt intézményes felsőséget próbálták meg felforgatni.³⁷

Montecuccoli tehát a '73–'75-ös írásaiban arra hívta fel a figyelmet, hogy alapjaiban újra kell gondolni a háború kérdésének kezelését. Nemcsak egy viszonylag nagy létszámú, több, mint 100 000 fős állandó hadsereg biztosításáról volt szó, amit a korábban meglehetősen berzenkedő Lipót meg is adott neki; nemcsak arról, hogy nélkülözhetetlenné vált egy olyan gazdasági és technológiai háttértámogatás, amely lehetővé tette volna a császári erőknek, hogy azonos esélyekkel ütközzenek meg a Napkirály hatalmas seregeivel vagy a nagy török fegyveres erővel, hanem mindenekelőtt arról az új harci filozófiáról, amely háború idején nem engedte meg a foglyok szabadon bocsátását, így a császári katonáknak is biztosaknak kellett volna lenniük abban, hogy hasonló esetben, ők sem várhatnak kíméletesebb bánásmódot az ellenség részéről, és amely szerint a háborúban nem lehetett sem kegyelmet kérni, sem kegyelmet gyakorolni. Más szóval: akár kicsi, akár nagy ütközetről legyen is szó, minden esetben megsemmisítő háborúról beszélhetünk, amelyet mindkét fél az ellenséges seregek totális megsemmisítéséig folytat.

³⁶ R. Montecuccoli: Trattato della guerra. i. m. 419. sk. o.

³⁷ Uo. 264–301. o.

Jegyezzük meg, hogy maga Montecuccoli ettől jóval kevesebbet szenvedett személyesen, mikor fogságba esett, és még kevesebbet ültetett át a gyakorlatba a harcmezőn, különösen azokban az években. Ismételten hangsúlyoznunk kell tehát, hogy határozott különbséget kell tennünk Montecuccolinak, mint a császári birodalom tábornagyának katonai gyakorlata, és a jövő kivetítéseként, absztrakt módon érvelő hadtudós írásai között, aki korát átugorva hagyta hátra a történelemnek és a császárnak a *Memorandum*-át, elemzéseit és tanulmányait, amelyek alapján újra strukturálhatják, de legalábbis elkezdhetik újra strukturálni majd a császárság harci gépezetét.

Ennek alapján kijelenthetjük, hogy '73–'75 közötti években Montecuccoli ugyan a korlátozott háború feltétlen követőjének tűnik, amelyben a politika, nem pedig a csatamező diktálja a hadjárat ritmusát és céljait, elméleti munkáiban, mint hadtudós, aki a harc művészetét a tudomány rangjára kívánta emelni, még a korábbi munkáihoz képest is merőben új és ellentétes véleménynek adott hangot. Immáron igazi megsemmisítő háborúk perspektívájában gondolkodott, amelyek hipotetikus értelemben „nagyok és röviddek” voltak (a gyakorlatban nyilvánvalóan szükségszerűen igazodtak a birodalom gazdasági feltételeihez), azaz írásai hatalmas ütközetekről szóltak, amelyek nem csupán valamely elfogadható béke eléréséig mentek el, hanem államok és királyságok pusztulásáról vagy diadaláról döntöttek.

Valami hasonló dolgot már sugalmazott a korábbi években Montecuccoli, egy jóval kisebb horderejű dolog kapcsán, amikor is az ún. castrói háborúban a pápai seregekkel szembeni szövetséges csapatok vezérletével volt megbízva. D'Este herceg kérésére maga a császár bízta meg a meglehetősen eltérő szándékoktól és céloktól vezérelt kormányzók (a Velencei Köztársaság, a d'Este-ház és a Pármai Hercegség képviselőit) vezette, egymással összehangolatlan erőkből álló kis sereg parancsnokságával. A rövid és jelentéktelen konfliktus során számos *Emlékirat*ot készített az általa vezetett seregek fejedelmi számára.

A közeli bolognai pápai követségtől kiinduló pápai csapatok részéről folyamatosan megszálló fenyegetésnek voltak kitéve a modenai területek. Ezekkel kapcsolatban például azt nyilatkozta, hogy megfontolandó lenne a falvak és kisvárosok egész lakosságát mozgósítani, beleértve az időseket, nőket és gyermekeket is, és miután felfegyverzték őket hatásos fegyverekkel, legyenek bár a legkezdetlegesebbek, az ellenség támadásakor az első vonalba kell küldeni őket *pro aris et focis* (oltárért és tűzhelyért) harcolni, ahogyan írta. Montecuccoli mondatának szemantikai lejtése a régi középkori ostromok világát idézi, amikor ugyanígy az egész lakosság részt vállalt a védekezésben a maga szerény eszközeivel, valamint a Római Köztársaságét, ahol az egész városi polgárság társadalmi helyzetére, nemre és korra tekintet nélkül kész volt azonnal fegyvert rántani *pro salute Rei publicae*.³⁸ Montecuccoli tulajdonképpen ezeknek az elképzeléseknek az újraértelmezését adta az Este-ház XVII. századi állapotára áttüntetve.

Akiket ő hadba szólított, sem megtámadott középkori várerőd lakói nem voltak, még kevésbé republikánus eszméktől hajtott római polgárok. Néhány nappal korábban csak egyszerű parasztok vagy polgárok voltak, akiket a herceg szándékosan távol tartott a háborús tevékenységtől, sőt akiket szigorúan ellenőrzött, nehogy fegyvert birtokoljanak.

³⁸ Österreichisches Staatsarchiv, Kriesgarchiv, Bécs MEM XXVIII, AD 296. 1642–1644.

Hogy most hirtelen első sorba szólítja őket, mintegy nagy ívű mélységi védekezés főszereplőivé téve őket, részben azt is jelentette volna, hogy a háború anómiájában tényként könyvelik el a hatalom társadalmi irányítási rendszerének szükségszerű felülvizsgálatát. A konfliktusba olyanokat is bevontak volna, akiknek normál esetben a fegyverre csak, mint uruk hatalmának távoli és rettegett szimbólumára lett volna szabad tekinteniük. Montecuccoli elképzelése nem a romantika világának népi háborúja, ahogyan majd von Clausewitz fogja feltételezni, hanem mindenekelőtt az antik római modell intelligens és hatásos újraolvasása, megfosztva természetesen a köztársasági identitás minden ideológiai elemétől.

Ugyanebben a kontextusban születik meg később forradalmi javaslata is, amelynek megszerkesztése során a szövetségesek tehetetlenségéről panaszkodva a következő elképzeléssel állt elő: hátrahagyva a stagnáló fázisba érkezett hadműveleteket az északi frontvonalon, inkább közvetlenül Róma irányába venné az irányt, hogy megtámadja és kifossa az *Urbs*-ot. Célja megvalósításához azonban, bevallása szerint, szüksége lett volna Richelieu segítségére, sőt még egy flottát is kellett volna kérnie a szultántól: mi más ez, mint a megsemmisítő háború egyik paradox példája? A Barberiniket fővárosukban kellett legyőzni, és ebből a szempontból lényegtelen tény maradt, hogy ugyanezen város adott helyt a pápaságnak is: a háborút racionális elvek alapján kellett folytatni, teljesen a végső következményekig elmenve, és miután kizárólag az ellenséges főváros lerombolása feleltethet meg ennek a célkitűzésnek, az olyan „kényelmetlen” szövetségeseket is el kellett fogadni, mint amilyen Richelieu és a török.³⁹

Az *Emlékiratok*nak valójában van egy paradox vonása: mint ahogyan már másutt írtam, a célja az volt, hogy rámutasson a konfliktus jelentéktelenségére, arra, hogy – szemben azzal, amit Farnese várt – képtelenség volt döntő eredményt elérni, ha csak azokra az eszközökre és erőforrásokra támaszkodhattak, amelyek a szövetség rendelkezésére álltak. A paradoxon tehát segítette Montecuccolit, hogy rámutasson a Farnese- és az Este-család törekvéseinek abszurd jellegére, és így meggyorsíthassa az oly hön óhajtott visszatérését Bécsbe.⁴⁰

Ugyanakkor dióhéjban már benne rejlik érvelésében az elképzelés, mely szerint kizárólag az ellenséges főváros elfoglalásával lehet döntő eredményt elérni, nem pedig az ellenséges területek progresszív megszállásával. Ebben az értelemben kell olvasnunk az 1674 és 1675 között írt *Trattato dell'arte militare* (Traktátus a harc művészetéről) című munkáját.

Szintén említettem már más helyütt, hogy egy véletlen kis átírás megváltoztatta a dátumot, az értekezés tartalma azonban kétséget kizáró módon segít a szöveg pontos kronológiai elhelyezésében.⁴¹ Befejezetlen, sőt a másoknak szánt megjegyzések miatt meg lehetőségen kusza műről van szó. Számozott pontokba rendezve sorjázza Montecuccoli a különböző témákat és a látszólag semmiféle logikai kapcsolattal nem rendelkező érveléseket, a száraz és határozott mondatokat, a főleg francia történelmi exemplumokat, első sorban Comynes és más francia történészek által írt rövid passzusok átíratait.

³⁹ A Visszaemlékezés megjelent: *C. Campori*: Raimondo Montecuccoli la sua famiglia e i suoi tempi. Firenze, Le Monnier, 1876. 551. sk. o.

⁴⁰ *F. Martelli*: *Le Leggi*... 319. sk. o.

⁴¹ Uo. 1508. o., 189. jegyzet.

Összességében azonban itt-ott átviláglik az egész szöveg születésének eredeti célja. Montecuccoli ugyanis a különböző témájú pontokban többször visszatért ugyanahhoz a gondolathoz: egy nagy hatalmú ellenséges birodalom meghódításához nem feltétlen kell nyílt csatamezőn megütközni annak seregeivel. A katonai manőver bonyolult, hosszas és valószínűleg vereséghez vezető háborút eredményezne. Tanácsosabb tehát elkerülni az ütközetet az ellenséggel, és még inkább tanácsos – írta egy másik pontban – ellenállni a kísértésnek, hogy hatalmas területeket foglaljanak el. Inkább fel kell vállalni a kisebb stratégiai erődítmények ellenőrzését, míg az ellenséges hadakat megfordítva, a főváros irányába kell indulni.⁴² Több helyütt más-más körülírásokkal ugyan, de ugyanarra a magvas konklúzióra jutott: egy birodalom meghódításához fővárosának bevétele szükséges. Ha megfosztják a kormányzás székhelyétől, az egész birodalom meghajol.

Az érvelések aztán az egyik pontban hirtelen pontos időbeli és geográfiai meghatározást nyernek.

Mint említettük, minden egyes pont példákat tartalmaz, amelyeket jórészt – nem véletlenül – a francia történelemből vett a szerző, és amelyek azt illusztrálják, milyen nehezen tudták a francia királyok a középkorban a területeiket ellenőrzésük alatt tartani, és ezzel szemben, milyen könnyedséggel tudták Burgundia hercegei a monarchiával szemben hatalmukat érvényesíteni a késő-középkor egy bizonyos korszakában. Több epizódot a százéves háborúból vett Montecuccoli.⁴³ A komplex szöveggörnyezet tehát Franciaországba visz bennünket, az egyik utolsó szövegrész azonban segít pontosan meghatározni a teljes tematikát. Montecuccoli itt pár sorban összegezte azt az alapvető fontosságú kérdést: hogyan hódítsuk meg Párizst? Néhány általános és briliáns útmutatást adott a kulcsfontosságú pozíciókra és a folyók ellenőrzésére vonatkozóan, amelyeken keresztül – mintegy igazi „villámháborúval” – meg lehet szerezni a Napkirály fővárosát.⁴⁴

Minden arra mutat, hogy feljegyzései – mint említettem más helyütt – egyfajta naplót alkottak, amelyet a fiatal Lotharingiai Károlynak, barátjának, politikai szövetségésének és bizonyos értelemben „gyámsága alá helyezett” védencének szánt, akinek 1674-ben azzal a kényelmetlen teherrel kellett megbirkóznia, hogy Montecuccoli győzelmeiből kiindulva, és annak határozott stratégiája és tanácsai ellenére megszállja a francia területeket. Befejezetlensége és sok szempontból titokzatos dimenziói ellenére a szöveg tehát bebizonyítja, hogy Montecuccoliban megvolt az elméleti hajlandóság, hogy ne csak absztrakt módon értekezzen a megsemmisítő háborúról, hanem katonai karrierje e meghatározott korszakának valóságára is alkalmazza, még hozzá kifogástalanul.⁴⁵

Más szóval: a hadvezér pontos tervvel rendelkezett Franciaország megszállására vonatkozóan, felvázolta azt, és – a császárral ellentétben – nem elégedett meg a határterületek nehéz és kockázatos elfoglalásával. Ha bele akarunk vágni egy ilyen hadműveletbe, mondta paradox módon Montecuccoli, mintegy megidézve a castrói háború során szövetségésekhez küldött emlékiratait, az ellenséges birodalom széthullására kell közvetlenül koncentrálni, kikerülve erős hadseregét, hiszen az összecsapások minden bizonnyal a

⁴² R. Montecuccoli: *Dell'arte militare*. In: *Le opere di Raimondo Montecuccoli*. i. m. 572. sk. o.

⁴³ Uo. 573–575. o.

⁴⁴ Uo. 574. o.

⁴⁵ F. Martelli: *Le Leggi...* 1353. sk. o.

teljes megsemmisítésig mennének, és látva a franciák erejét, parancsnokaik rátermettségét, bizonytalan lenne a végkimenetelük. Összegezve tehát, nem a területi hódításra, hanem az ellenséges főváros elfoglalására kell koncentrálni.

Mindez természetesen nem jelentette azt, hogy a Napkirály elmozdításáról álmodozott volna, azt sem, hogy a Bourbonok helyébe egy másik dinasztiát akart volna ültetni. Elsősorban Franciaország térdre kényszerítését jelentette, hogy megalázó békére kötelezzék, a kormány részéről érkező parancsoknak és rendeleteknek híján lévő seregei pedig, ahogyan Montecuccoli feltételezte, a teljes széthullás felé rohanva megszűnjenek hatékony katonai erő képviselői. A német „villámháború” egyfajta előképe volt, csak a térképen maradva.

Ez lenne Montecuccoli ’73-’75-ös hadjáratban szerzett tapasztalatának utolsó, ugyan-csak paradox jellegzetessége. Egyrészt az ütközetek a korlátozott háború elméletét irányzó stratégia főművei voltak: egy szinte elkerülhetetlen és szükségszerű eszköze, amely ugyanakkor tudatos, mindennapi kontingentálást igényelt, és a hatalmi egyensúly megőrzését célzó politikai cselekvés szolgálatában állt, még ha az egyensúlyt meg is próbálta a maga javára fordítani. Másrészt, mint absztrakt értelemben vett elméleti hadtudós, megelőzte korát, szakított a régi sémákkal, a végén csaknem önmagával kerülve ellentmondásba.

Technikai értelemben nagy hadseregekről álmodott, meghatározó, döntő csatákról, megsemmisítő ütközetekről, melyeket inkább a reményvesztettség, mint lelkesedéstől hajtott csapatok vívtak dühösen, a végsőkig harcolva, nem kérve és nem kapva kegyelmet. Végül ő maga hozakodott elő azzal a briliáns és újszerű megoldással (bizonyos tekintetben az 1870-es porosz hadmozdulatokat előlegezve), amely a francia birodalom széttzilálását, és ez utóbbiak részéről egy megalázó béke kényszerű elfogadását vonta maga után, megalázóbbat, mint amilyet a birodalom 1648-ban volt kénytelen aláírni.

A „villámháborúról” volt szó, igen, amelyben a megsemmisítő csaták helyébe az ellenség körülkerítésének ügyes technikája lépett, ám egyetlen célra összpontosítva: az ellenség fővárosának meghódítására. Ebben állt újdonsága.

Az ilyen jellegű és ekkora horderejű hadművelet, amely képes volt a vesztfáliai béke után kialakult, alapvetően egyensúlypárti politika arányait felforgatni, felfoghatatlannak, szinte rombolónak tűnt az európai politikai közösség szemében.

Annak idején már XIV. Lajos ötlete is, hogy francia földbe integrálják az Egyesült Tartományok jelentős részét, veszélyesnek tűnt a párizsi udvar több képviselője számára. És Lipót császár is megerősítette Buonvisi bécsi pápai nunciusnak, hogy a németországi hadjáratok nem korlátozódhattak a birodalom és különösen Montecuccoli részéről Cleves és más francia ellenőrzés alatti területek meghódítására.⁴⁶ Európa egyensúlya szempontjából (figyeljünk újból az „egyensúly” kifejezésre) fontos volt, hogy Németországban helyre álljon a nyugalom, és megszűnjön a francia fenyegetés.

Montecuccoli ezzel a képpel szakított végérvényesen, mikor előállt merész és briliáns hadjárata ötletével, amely a megsemmisítő ütközetekre képzett, nagy seregek által vívott késő-republikánus ókori hadjáratok modellje és egy nagy, jól felfegyverzett hadsereg és mozgásai, valamint a császári emlékezet új víziója közötti szintézisből született. Képes-

⁴⁶ F. Buonvisi: Nunziatura. i. m. 337–345. o.

nek és alkalmasnak kellett lennie a frontális ütközetek kikerülésére, hogy ettől sokkal fontosabb cél felé tekintsenek: egy olyan hatalmas város elfoglalására, mint Párizs, az ellenfél fegyveres erői és legfőképpen az ellenséges állam totális felőrlésének céljával.

A „totális” jelző ezennel visszavezet bennünket írásunk kezdő soraihoz. A hadvezér Montecuccoli számára a harcmezőn elsődlegesen – hanem kizárólagosan – a korlátozott háború fogalma létezett; az elméleti hadtudós számára ellenben idővel mind tágabb horizontok nyíltak meg, mígnem megfogant benne – mintegy megjövendőlvé – az igazi „nagy és rövid”, döntő csapást mérő háborúk előképe, amelyeket hatalmas és irgalmat nem ismerő hadseregek vívnak, amelyek inkább készek elesni a harcmezőn, mint hogy megadják magukat, és képesek egyetlen nap leforgása alatt államok megdicsőüléséről vagy megsemmisüléséről dönteni.

(Dávid Kinga fordítása)

Fabio Martelli

MONTECUCCOLI'S NEW WARFARE CONCEPTIONS AS SEEN THROUGH THE CAMPAIGN AGAINST TURENNE

Summary

Since his extensive monograph on Montecuccoli (*Le leggi, le Armi e il Principe. Studi sul pensiero politico di Raimondo Montecuccoli. Bologna, 1990.*) Fabio Martelli has not stopped analysing the Modenese strategist's deeds and military works. Examining Raimondo Montecuccoli's strategy theories and political ideas he had already pointed out that, though strictly in theory, the idea of the strategic elaboration and execution of an annihilating war was not foreign to Montecuccoli's conceptions, at least in the 17th century sense of the phrase.

In connection with this subject Martelli now speaks about a Montecuccoli campaign which was seen by contemporaries familiar with the art of war and by experts of the 19–20th century as the tactical masterpiece of the Imperial strategist. Montecuccoli's name for the common knowledge is linked foremost with the 1664 victory over the Turks at Szentgotthárd, unlike scholarly strategists who almost immediately say that the peak of the Modenese leader's military work are the manoeuvres against the French between 1673 and 1675.

The conclusion of the study states that the battles lead by Montecuccoli in 1673 and in 1675 are the masterpieces of his strategy of restricted war theory: an almost inevitable and necessary means which served the political measures intended to keep the balance of power, even though trying to upset the balance to his own favour. On the other hand, Montecuccoli as an abstractly meant theoretical war expert was ahead of his time, he broke with old patterns and eventually he almost got into contradiction with himself. Technically speaking he dreamt of large armies, decisive battles, annihilating fights. His furiously fighting troops were driven by hopelessness rather than enthusiasm, fighting till the end, not asking and not receiving mercy.

Finally it was him who came up with a brilliant and new idea (an anticipation of the 1870 Prussian manoeuvres in a certain regard) which eventually resulted in the disarrangement of the French Empire and in the latter's forcing into accepting a humiliating peace treaty; a more humiliating treaty than the one the empire was forced to accept in 1648. This idea, the 'blitzkrieg' replaced annihilating battles with the clever technique of surrounding the enemy, focusing only on one target: to occupy the enemy's capital. This was its new feature.

LES NOUVELLES IDÉES STRATÉGIQUES DE MONTECUCCOLI
À LA LUMIÈRE DE LA CAMPAGNE CONTRE TURENNE

Résumé

Depuis sa grande monographie sur Montecuccoli (*Le leggi, le Armi e il Principe. Studi sul pensiero politico di Raimondo Montecuccoli*. Bologna, 1990), Fabio Martelli continue de se consacrer à l'activité du commandant en chef originaire de Modène et à son œuvre de science militaire. Après l'analyse des théories stratégiques et des idées politiques de Raimondo Montecuccoli, Martelli avait déjà constaté que sur le plan de la théorie, les idées de Montecuccoli n'étaient pas étrangères à la mise au point et à la mise en œuvre stratégiques d'une guerre de destruction telle qu'elle était conçue au 17e siècle.

Dans cette étude, l'auteur traite de la campagne conduite par Montecuccoli qui devint l'œuvre tactique principale du commandant en chef de l'armée impériale selon les spécialistes de l'art militaire de l'époque et aussi des 19e et 20e siècles. Bien que le nom de Montecuccoli soit avant tout lié à la victoire remportée sur les Turcs en 1664 à Szentgotthárd, les stratèges contemporains se mirent très vite à dire que ce sont les opérations militaires menées contre les Français entre 1673 et 1675 qui furent le sommet de la science militaire du chef de Modène.

Selon la conclusion de l'étude, les batailles menées par Montecuccoli en 1673 et en 1675 furent les œuvres principales de la stratégie s'inscrivant dans la théorie de la guerre limitée : un outil inévitable et nécessaire au service de l'action politique qui vise à conserver l'équilibre du pouvoir, même s'il voulait utiliser cet équilibre en sa faveur. Par ailleurs, comme théoricien militaire au sens abstrait, Montecuccoli fut en avance sur son temps et il rompit avec les vieux schémas. A la fin, il ne fut pas loin de tomber en contradiction avec lui-même. Techniquement, il rêvait de grandes armées, de batailles décisives et destructrices qui sont livrées par des troupes en rage plus désespérées qu'enthousiastes, mais prêtes à combattre jusqu'au bout sans demander, ni accorder de la grâce.

Montecuccoli finit par avancer une solution brillante et innovante (dont certains aspects anticipent les opérations prussiens de 1870) qui permit de désorganiser l'empire français et d'imposer à ce dernier une paix plus humiliante que celle signée en 1648. Il s'agit de la «guerre éclair» qui remplaça les batailles destructrices par une technique d'encerclement habile en visant un seul objectif : la prise de la capitale de l'ennemi. C'est en cela que réside sa nouveauté.

Fabio Martelli

DIE NEUEN STRATEGISCHEN VORSTELLUNGEN MONTECUCCOLIS
IM LICHT DES FELDZUGS GEGEN TURENNE

Resume

Die Tätigkeit des Feldherrn aus Modena und sein kriegswissenschaftliches Werk beschäftigt Fabio Martelli auch seit seiner großen Montecuccoli-Monografie (*Le leggi, le Armi e il Principe. Studi sul pensiero politico di Raimondo Montecuccoli*. Bologna, 1990) weiter. Die Strategietheorien und politischen Ideen Raimondo Montecuccolis analysierend gelangte er bereits früher zu der Feststellung, dass der Gedanke der strategischen Ausarbeitung und Verwirklichung des vernichtenden Krieges, zwar nur im theoretischen Rahmen, aber nicht so fremd von den Vorstellungen Montecuccolis war. Zumindest nicht in dem Sinne, wie man dies im 17. Jahrhundert dachte.

Im Zusammenhang mit dem Thema beschäftigt sich der Verfasser nun mit dem Feldzug unter der Führung Montecuccolis, der nach Meinung der in der Kampfkunst bewanderten zeit-

генössischen, sowie der späteren Fachleute aus dem 19–20. Jahrhundert zum taktischen Hauptwerk des in kaiserlichem Dienst stehenden Feldherrn wurde. Zwar wird mit dem Namen Montecuccoli in der Öffentlichkeit in erster Linie der Sieg gegen die Türken 1664 bei St. Gotthard (Szentgotthárd) in Verbindung gebracht, aber als Höhepunkt der Kriegskunst des Feldherrn aus Modena wurde von den Strategen-Wissenschaftlern beinahe sofort nach den Ereignissen die Operation gegen die Franzosen zwischen 1673 und 1675 gewertet.

Der Konklusion der Studie zufolge waren die Gefechte 1673 und 1675 unter der Leitung von Montecuccoli die Hauptwerke der Strategie, die die Theorie des eingeschränkten Krieges vertrat: eines unabwendbaren und notwendigen Mittels, das im Dienst eines politischen Handelns stand, das auf die Bewahrung des Machtgleichgewichts gerichtet war, auch wenn er versuchte, das Gleichgewicht zu seinen Gunsten zu nutzen. Andererseits war er als theoretischer Kriegswissenschaftler im abstrakten Sinne seiner Zeit voraus, brach mit den alten Schemata und geriet am Ende beinahe in Widerspruch zu sich selbst. Technisch gesehen träumte er von großen Armeen, bestimmenden Schlachten, vernichtenden Gefechten, die auf wütende Weise von Truppen gefochten wurden, die viel eher von Hoffnungslosigkeit, als von Begeisterung motiviert waren; die bis zum Äußersten kämpften und weder um Gnade baten, noch diese bekamen.

Schließlich brachte er selbst die brillante und neuartige Lösung hervor (in bestimmter Weise die preußischen Kriegsoperationen des Jahres 1870 vorwegnehmend), die letztlich die Zerrüttung des französischen Reiches und die zwangsweise Akzeptierung eines demütigenden Friedens seitens Letzterem nach sich zog. Dieser Friede war noch demütigender, als derjenige, den das Reich im Jahre 1648 hatte unterzeichnen müssen. Diese neuartige Lösung war der „Blitzkrieg“, bei dem anstelle der vernichtenden Schlachten die geschickte Taktik der Umzingelung des Gegners trat, jedoch konzentriert auf ein einziges Ziel: die Eroberung der Hauptstadt des Gegners. Darin bestand die Neuartigkeit dieser Idee.

Фабио Мартелли

НОВЫЕ СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ЗАМЫСЛЫ МОНТЕКУКОЛИ В СВЕТЕ ПОХОДА ПРОТИВ ТУРЕННЕ

Резюме

Фабио Мартелли со времени появления монографии (*Le leggi, le Armi e il Principe. Studi sul pensiero politico di Raimondo Montecucoli*. Bologna, 1990) исследователей и далее занимается деятельностью полководца Модены и его военно-научные труды. Анализируя стратегические теории и политические идеи Раймонда Монтекуколи исследователь уже ранее приходит к выводу о том, что – правда исключительно лишь в теоретических рамках – мышлениям Монтекуколи не была чуждой мысль о стратегической разработке и осуществлении уничтожающей войны, по крайней мере в том смысле, как об этом думали в XVII веке.

В связи с этой темой он рассуждает теперь о военном походе, возглавленном Монтекуколи, который согласно мнению опытных в военном искусстве современников, а также живших позже специалистов XIX–XX веков был главным тактическим детищем полководца, стоявшего на службе императору. Ибо хотя имя Монтекуколи в общественном сознании связано в первую очередь с Сентготтхардской победой над турками в 1664 году, ученые стратеги почти тотчас же оценили операции моденского полководца, проводимые против французов в 1673–1675 годах как вершину его военной науки.

Согласно конклузии этой работы, сражения, проведенные под командованием Монтекуколи в 1673, а затем в 1675 годах, были главными творениями военной стратегии, направляющей теорию ограниченной войны, они стали неизбежным и необходимым средством, поставленным на службу политике, направленной на сохранение равновесия власти, даже и в том случае, если она и пыталась это равновесие обратить в свою пользу.

С другой стороны, как теоретический военный ученый, взятый в абстрактном смысле, Монтекукколи опередил свою эпоху, порвал со старыми схемами, в конце концов чуть ли не вступил в противоречие с самим собой. В техническом смысле он мечтал о больших армиях, решающих судьбу сражений битвах, все сметающих сражениях, которые ожесточенно вели воины, побуждаемые скорее не воодушевлением, а безнадежностью, воюя до последней капли крови, не прося и не получая пощады.

В завершение всего он сам выступил с этим бриллиантным и новаторским решением (в некотором смысле опережая прусские военные движения 1870 года) которое в конце концов имело результатом разрушение французской империи и вынудило французов принять унижительный для них мир, еще более унижительный, чем тот, который французы были вынуждены подписать в 1648 году. Речь шла о „молниеносной войне“, в которой на место уничтожающих сражений вступала ловкая техника окружения противника, однако концентрируясь на одной единственной цели: захват столицы противника. В этом состояло его новаторство.

ERDÉLY ÉS A SZOMSZÉDOS MEGYÉK HADSZÍNTÉRRÉ VÁLÁSA 1848-BAN

1848 őszén Erdély teljes területe hadszínterré vált. Október közepétől a Román Nemzeti Comité felhívására az országrész román nemzetiségű lakosai megindították a felkelésüket, amelyet a Nagyszeben körül összevont császári hadtest koncentrált támadása követett. Ennek következtében a székely csapatok november 5-én Marosvásárhelynél, az észak-erdélyi magyar erők pedig november 15-én Apahidánál vereséget szenvedtek a császári alakulatoktól. Az előbbi következménye – Háromszék kivételével – a Székelyföld, míg az utóbbié lényegében egész Erdély átmeneti elvesztése lett. Az országrész visszafoglalására indított akció november 24-én Désnél kudarcba fulladt. Mind Kolozsvár feladása, mind a dési vereség miatt az Országos Honvédelmi Bizottmány hadbírószági vizsgálatot indított, ítélet azonban az előbbi esetben nem született, míg az utóbbi felmentéssel zárult.

A fenti rövid, kudarcokkal teli időszak nem tartozott a hadtörténetírás sokat kutatott témái közé. Az elmúlt évtizedekben általánosan elterjedt az a nézet, hogy Bem megérkezéséig az erdélyi magyar politikai és katonai vezetést hozzá nem értés jellemezte, nem tanúsítottak kellő forradalmiságot, ellenben a lengyel tábornok, aki egyben forradalmár is volt, egy csapásra megoldott mindent: december 15-től vezetésével megindult a magyar ellentámadás, amely 1849. március végére Erdély teljes visszafoglalásához vezetett.¹ Azt azonban teljes mértékben figyelmen kívül hagyták, hogy az Erdélyt novemberben feladó magyar dandár és a decemberben ellentámadást indító hadtest mind mennyiségben, mind minőségben különbözött egymástól. Ez a leegyszerűsítő felfogás jelent meg az 1950-es évek történelemszemléletét tükröző „Föltámadott a tenger” című film-ben,² ahol Bem a csüggedt népfelkelőket rohamra vezeti,³ és egyben megállítja a császári csapatok előrenyomulását.

A másik irányzat szerint az egyes erdélyi magyar katonai vezetők ugyan nem voltak áru-lók, de sorozatos szakmai hibákat és mulasztásokat követtek el, ami elvezetett a kudarchoz. Ilyen vádak érték Sombory Sándor ezredesét, a székely tábor, Baldacci Manó

¹ Az összefoglalások többnyire tömörséggel mutatják be az eseményeket: *Kővári*, 1861. 116–121. o.; *Horváth*, 1863. II. 143–150. o.; *Heydte*, 1863. 166–169. és 179–181. o.; *Gelich*, I. 380–399. és 480–486. o.; *Márki*, 1898. 166. o. A politikai és katonai vezetőket elítélő magatartás megalapozója Czetz János vezérőrnagynak, az erdélyi hadtest parancsnokának emigrációban megjelent történeti munkája. *Czetz*, 1850. 58–59. o. Hasonló álláspontot képviselt Jakab Elek. *Jakab*, 1880. 429. o. E felfogást építette be Kovács Endre a Bem tábornokról megjelent monográfiájába. *Kovács*, 1979. 24. o. A magyar katonai vezetés alkalmatlanságát hangsúlyozta Miskolczy Ambrus is a három kötetes Erdély történetében. *Miskolczy*, 1988. 1405. o. Ettől az irányzattól csak a magyar hadtörténetírás egyik legjelesebb művelője, Gyalóky Jenő tért el, aki értékelését a tényleges erőviszonyok figyelembevételével tette meg. Az általam kutatott korszakkal azonban ő csak érintőlegesen foglalkozott. *Gyalóky*, 1931. 9–11. o.

² Magyar filmdráma. 1953. Rendező: Nádasdy Kálmán és Ranódy László. E szemlélet tükröződött a Képes Történelem sorozat 1966-ban megjelent kötetében, amely a történelmet általános iskolások körében volt hivatott népszerűsíteni. *Márkus István*: Forradalom és szabadságharc 1848–49. Budapest, 1966.

³ Az erdélyi hadtest kötelékében népfelkelők nem harcoltak, csak mozgósított nemzetőrök, akiknek a felszereltsége és kiképzettsége nagy számuk ellenére csakugyan hiányos volt. Bem első intézkedései közé tartozott, hogy hazaküldte őket, mivel csekély harcértékük miatt bevetni nem tudta a nemzetőröket, akiknek az ellátása komoly problémát jelentett a magyar hatóságok számára. *Kovács*, 1979. 50. o.

br., vezérőrnagyot az észak-erdélyi magyar erők és Katona Miklós őrnagyot, a nagybányai tábor parancsnokait.⁴ Ugyanezeket a tendenciákat figyelhetjük meg Czetz János vezérőrnagynak, az erdélyi hadtest egykori parancsnokának az emigrációban megjelent történeti munkájában. Czetz állásfoglalását akár szakértői véleményként is elfogadhatnánk, hiszen ő az erdélyi kiegészítésű 62. (Turszky) sorgyalogezred tisztjeként lépett át a honvédséghez 1848-ban, és ami a leglényegesebb: 1848. október végétől Kolozsváron tartózkodott, így közvetlen rálátása volt a napi eseményekre. Csakhogy a tábornok az emigrációban kevés dokumentummal rendelkezett, a bajtársak adatközlései többnyire pontatlanok voltak, így e munkát csak nagyon szigorú forráskritikával tudjuk hasznosítani.⁵ A XIX. században megjelent szemtanúi visszaemlékezések közül ki kell emelnünk Bauer Lajos őrnagyét, aki 1848 őszén Baldacci segédtisztje volt. Bauer – Czetzhez hasonlóan – Baldaccit nem tartotta árulónak, hanem a hadvezéri képességeit vélte hiányosnak.⁶

Jelen tanulmányomban az 1848 őszi erdélyi eseményeket, a polgárháború és önvédelmi harc előzményeit és hátterét eddig alig vagy egyáltalán nem kutatott hazai és erdélyi kútfők górcső alá vételével kívánom felvázolni. Mivel az észak-erdélyi harcokban a tartománnyal határos törvényhatóságok mozgósított nemzetőrsei is részt vettek, illetve az ott folyó harcok hatással voltak az erdélyi eseményekre, az ottani történésekre is kitérek.⁷

Az erdélyi császári és királyi hadszervezet 1848 őszén

Az Erdély feletti katonai hatalmat a nagyszebeni székhelyű, közvetlenül a bécsi Udvari Haditanács, majd az osztrák hadügyminisztérium alárendeltségébe tartozó erdélyi főhadparancsnokság (*General Commando*) gyakorolta.⁸ Az erdélyi főkormánysszék legfeljebb a nagyfejedelemség területén állomásozó császári–királyi alakulatok ellátásában, valamint a katonai és polgári intézmények közötti kapcsolattartásban játszott szerepet.

1848. október elején az alábbi soralakulatok voltak Nagyszeben és Naszód környékén összevonva:

Gyalogság:

- 31. Leiningen sorgyalogezred 1 zászlóalja,
- 41. Sivkovich sorgyalogezred 1 zászlóalja,
- 51. Károly Ferdinánd sorgyalogezred 3 zászlóalja,

⁴ Somboryra: *Bona*, 2000. 626. o. A vádakat Oroszhegyi Józsa fogalmazta meg a *Marczius Tizenötödike* hasábjain. Ennek nyomán az Országos Honvédelmi Bizottmány vizsgálatra utasította Vay Miklós br., királyi biztost. Vay, 2136. Nyáry Pál levele. Pest, 1848. november 8. Baldaccira: *Bona*, 2000. 144–145. o. Gelich Rikárd jellemzése szerint „Baldacci, mint az olvasóink már tudják, igen nagy műveltségű katona volt, nagyon képzett férfiú, de a gyakorlottság terén kevésbé volt jártas, hogy egyébiránt jó terveit kellőképpen keresztül vihesse. Végre meg nem is bírt határozottsággal; ezen hiba valószínűleg az ügy iránti lelkesedés hiányából származott, midőn a törvényes állapot ingadozni kezdett.” *Gelich*, I. 399 o. Katona Miklósról: *Bona*, 2000. 421–422. o.

⁵ Czetz, 1850.; Czetz, 2001.

⁶ Életútja: *Bona*, 2000. 226. o.; *Bauer*, 1870. 49. o.

⁷ Itt szeretnék köszönetet mondani a dolgozatom elkészítéséhez nyújtott segítségért a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány „Dunatíji Népek Kutatása” Szakalapítványának, Hermann Róbertnek, Solymosi Józsefnek, Egyed Ákosnak (Kolozsvár) és Demeter Lajosnak. (Sepsiszentgyörgy).

⁸ A szervezet élén a selmecbányai születésű Anton Puchner br., altábornagy állt. Az 1848-ban 59 éves Puchner harctéri tapasztalatokkal rendelkezett, mivel a napóleoni háborúkat végigharcolta. Tevékenységének értékelése: *Gyalóky*, 1931. 8–10. o.

62. Turszky sorgealozezred 1 zászlóalja,
63. Bianchi sorgealozezred 2 zászlóalja,
Uracca gránátos zászlóalj,
A 16. (1. román) határerezred egy zászlóalja,
A 17. (2. román) határerezred két zászlóaljjal.

Lovasság:

5. Savoyai Eugen dragonyosezred 6 százada,
3. Ferdinánd Miksa könnyűlovasezred 8 százada (köznyelvben Max-svalizserek),
A 11. (székely) huszárezred 2 százada.

Tábori tüzéség:

- 2 db 6 fontos és egy 3 fontos üteg, összesen 18 ágyú.

A fentiekben felsorolt alakulatok többsége idegen (osztrák, cseh, morva, lengyel, ukrán és legfőképpen román) kiegészítésű volt. A 31., 51. és a 62. sorgealozezredekben azonban számottevő magyar sorállomány szolgált, akiknek többsége 1848 nyarán és őszén áttért a honvédséghez, jelentősen csökkentve zászlóaljaik harci értékét.

A másik fontos szempont, hogy az alakulatok feltöltöttsége rendkívül alacsony volt, illetve harci tapasztalatokkal nem rendelkeztek.⁹

Erdélyben több kisebb erődtípus is létezett (Marosvásárhely, Déva, Fogaras stb.), amelyek többnyire laktanyaként funkcionáltak, de komolyabb jelentőséggel csak a gyulafehérvári bírt, amely egyben az erdélyi csapatok arzenálja volt.

Az erdélyi főhadparancsnokság – bár a nyílt színvallástól még tartózkodott, erre csak októberben került sor – 1848 szeptemberétől a Bécsből kapott titkos utasítások alapján megszakította együttműködését az erdélyi magyar kormányzervekkel. 1848. szeptember 10-én a 16. (1. román), szeptember 27-én pedig a 17. (2. román) határerezred mondta fel nyíltan az engedelmisséget a magyar kormánynak. Szeptember 17-én Puchner megtiltotta a császári alakulatoknak, hogy segítséget nyújtsanak a törvényhatóságok tisztségviselőinek az újoncösszeírást megtagadó települések ellenében.¹⁰ A magyar hadügyminisztérium által Pestre rendelt Uracca gránátos zászlóaljat pedig visszavezényelte Erdélybe, és az alakulat tisztjei sem a hadügyminisztérium, sem a budai főhadparancsnokság követelésére nem voltak hajlandók eltérni Puchner rendeletétől.¹¹ Október elején megszüntették a fegyver és felszerelés kiszolgáltatását a honvédek részére, illetve a beteg Puchnert helyettesítő Alois Pfersmann altábornagy visszarendelte a császári katonaságot a toborzóhelyekről, noha a 32. honvédzászlóalj szervezése miatt még szükség lett volna a közreműködésükre. Az utóbbi döntést a gubernium kétszeri erőlyes tiltakozására sem volt hajlandó visszavonni.¹²

⁹ Trócsányi, 1956. 421. és 434. o.; Heydte, 1863. 80. és 109. o.; Gyalókey, 1931. 11. o.; Kovács, 1979. 21–22. o.

¹⁰ A 200 000 újonc és 42 millió forint kivetését az országgyűlés elfogadta, ezután Szemere Bertalan belügyminiszter elrendelte a törvényhatóságok számára az összeírások végrehajtását, amely Erdélyben a román lakosság heves ellenállását váltotta ki, de az újoncozás a székelység körében sem örvendett nagy népszerűségnek. A jogszabályt az uralkodó nem szentesítette. Urbán, 2007. 291. o. Erdélyre: Deák, 1943. 157. o.; 171–172. sz. iratok.

¹¹ Az erdélyi császári hadtest elit alakulatának számító zászlóalj a három erdélyi kiegészítésű sorgezred (Leiningen, Turszky és Károly Ferdinánd) két-két gránátos századaiból épült fel. A zászlóalj útjáról: Heydte, 1863. 46. o. 52–61. o.; Bauer, 1870. 18–19. o.; KLÖM XIII/I. 22. sz. irat.

¹² A főhadparancsnokság immár nyíltan is fellépett a magyar kormánnyal szemben. Ehhez a felhatalma-

Október 18-án Puchner kiáltványban jelentette be, hogy saját kezébe veszi az ország-rész kormányzását, a nemzetőrséget saját parancsai alá rendeli, a honvédtoborzást leállítja, a rendelet megszegőit haditörvényszék elé állítja. A főhadparancsnok a magyar helységek nemzetőrségeinek lefegyverzésében igénybe vette a román bizottságok segítségét, akik sok helyen módszeresen legyilkolták és kifosztották a magyar lakosságot.¹³

Ezzel a szakítás a magyar kormányzervek és a császári katonai vezetés között teljesé vált, az országrész a háború, illetve a polgárháború szélére sodródott.

A román és szász népfelkelés

Az erdélyi császári hadvezetés több esetben igénybe vette a román és szász nemzet segítségét a magyar csapatok ellenében.

A szászok esetében ez elsősorban a meglévő nemzetőrségek katonailag képzetesebb és felszereltebb részének mozgósítását és harcterre küldését jelentette. Emellett a nemzeti egyetem egy vadászszázalój kiállítását határozta el, amelybe a történetíró szerint a szász ifjak lelkesen jelentkeztek. Az utóbbi a brassói helyőrség kötelékébe került.¹⁴

Szeptembertől a Román Nemzeti Comité fő feladataként a nép lefegyverzését jelölte meg. Azt is követelték, hogy nemzetőrségük a főhadparancsnokság alá tartozzon.

A harmadik balázsfalvi gyűlés (szeptember 25.) után a hazatérő küldöttek megkezdték a nép lefegyverzését. Erdélyt 9 prefekturára tagolták (egy prefektura alá általában 30 helység tartozott). Élükön a prefektek és az alprefektek álltak. A prefekturákat tribusokra osztották, amelyek élén a tribun és az altribun állt. A tribun katonai és politikai feladatokat egyaránt ellátott. A falusi csapat élére centuriót választottak. Mindenhol megtörtént a löfegyverek számbavétele, beszerzése és a lándzsák készítése. Falvanként egy-egy lovas decuriát is felállítottak. A lovasok lándzsával és két pisztollyal rendelkeztek. A csapat az esküt a templom előtt tette le, a császárra és a balázsfalvi pontokra.¹⁵

A román légiókat Puchner a magyarok „lefegyverzésére” használta, azonban a harcértéküket maga sem becsülte sokra. Emellett számos újoncot adtak a létszámukban erősen megcsappant erdélyi sorgyalogezredek számára.¹⁶ Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy Puchnernek ugyan nagyszámú nemzetőr és népfelkelő egység állt rendelkezésére, ezeket azonban a soralakulatokkal szemben csak nehézségekkel tudta alkalmazni.

zást Theodor Baillet de Latour gr. tábornaszernagy, osztrák hadügyminiszter október 3-án kelt utasítása adta meg. Közli: *Kövári*, 1861/a. XLII. sz. irat. *Spira György*: Puchner altábornagy öntevékenységére kényszerülése 1848 őszhaviában. In: *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 1999. 436–454. o.; *Vay*, 1267. és 1463.

¹³ A proklamációt közli: *Kövári*, 1861/a.. XLVII. sz. irat; *Gelich*, I. 258–260. o.; *Kovács*, 1979. 18. o. A polgárháború kezdetéről: *Miskolczy*, 1988. 1402. o. Míg Puchner Dél-Erdélyben a sorkatonaságot vetette be a nemzetőrségek lefegyverzésére, addig Nagyenyed és Kolozsvár között a román felkelőket. Ezzel a nemzeti-ségek közötti ellentéteket még jobban elmérgesítette.

¹⁴ *Teutsch*, 1910. 251–253. o.

¹⁵ *Szilágyi*, 1898. 96. o.; *Varga*, 1995. 23. és 30–31. o.; *Trócsányi*, 1956. 418–419. o.

¹⁶ *Varga*, 1956. 33. o.; *Heydte*, 1863. 64. o.

A nemzetőrség

1848. március végén és április elején, az anyaországi példákon felbuzdulva az erdélyi vármegyékben és városokban is megkezdődött a nemzetőrségek alakulása. Ezeket szerveződések a gubernium felügyelte, és a magyarországi követelményeket, vagyis a vonatkozó jogszabályok előírásait próbálta meg alkalmazni. A magyar kormány a kezdetektől fogva támogatta a főkormányshé ez irányú tevékenységét. A szervezés a szabad királyi, illetve a nemesi és bányavárosok többségében kedvező visszhangra talált, a román többségű vármegyékben azonban elsősorban a magyar birtokosok és tisztségviselők voltak érdekeltek a nemzetőrségek létrehozásában. A vegyes lakosságú városokban kezdetben a különböző nemzetiségű polgárok még közösen alakítottak nemzetőr csapatokat, amelyek általában a nyár folyamán kettészakadtak. A székely székek közül Csíksban és Háromszékben nagyban nehezítette az organizációt a határőrtisztek ellenállása, akik féltek alakulataik felbomlásától. Maros és Udvarhelyszékben pedig az összeírást megtagadók ellen rögtönítélő bíraskodást vezettek be. Júniustól az erdélyi nemzetőrségek felügyeletét átvette a magyar kormány, pontosabban annak teljhatalmú képviselője, br. Vay Miklós királyi biztos. Az egyes települések alakulatainak felfegyverzése vagy a gyulafehérvári raktárból kiutalt – többnyire – kovás puskákkal, vagy egyéni beszerzések útján történt. Egy augusztus eleji kimutatás szerint a megyékben és városokban 8269, a székely székekben 27 732, a szász székekben 180 magyar nemzetőr volt. A fő gond az volt, hogy kevés lőfegyver állt rendelkezésre. Az alakulatok kiképzését kiszolgált vagy aktív tisztek és altisztek végezték. A legjobban felszerelt és kiképzett az 1400 fős kolozsvári nemzetőrség volt, amelynek lovas és vadászszázada is volt.¹⁷

Noha a magyar nemzetőrségek létszáma nem volt elenyésző, a nemzetőri erőket csak bizonyos korlátok között lehetett alkalmazni. Bár a megyei nemzetőrségek az ősszel többször sikeresen szálltak szembe a román felkelőkkel, a császári soralakulatokkal szemben esélytelenek voltak. A nemzetőrség – hasonlóan a magyarországi tapasztalatokhoz – tartós harctéri szolgálatra alkalmatlan volt.

A honvédség

Június elejétől kezdődött meg Erdélyben a négy önkéntes zászlóalj toborzása Kolozsvár, Marosvásárhely, Déva és Fogaras székhellyel.¹⁸ Az érdemi szervezőmunkát a Vay királyi biztos felügyelete alá rendelt főkormányshé végezte, amely fogadta az e célra magánszemélyek által felajánlott adományokat is. A hadügyminisztérium rendelete alapján a főhadparancsnokság megadta a szükséges támogatást, amely ekkor még abban merült ki, hogy a hadfogadó helyekre magyarul beszélő tiszteket és altiszteket rendeltek ki. Július második felében a zászlóaljok szervezését Dobay Károly ezredes, a 15. (2. székely) határőrezred parancsnoka vette át, aki augusztusban elkészítette a zászlóaljok fegyver és felsze-

¹⁷ Süli, 2000. 605. és 619–624. o.; Egyed, 1998. I. k. 192. o.

¹⁸ A zászlóaljok sorszáma: 11–14. A négy zászlóaljból végül csak kettő alakult meg Erdélyben (11–12.) a 13–14. zászlóalj Magyarországon szerveződtek meg.

relési igényét. A honvédek részére szeptemberben 2000 db csappantyús puskát és 1000 katonára részére egyenruházatot szolgáltattak ki a gyulafehérvári raktárból. Szintén szeptemberben pénzhány miatt a négy zászlóaljat összevonták, a dévai önkénteseket Kolozsvárra, míg a fogarasiakat Marosvásárhelyre rendelték. Október elején a General Commando beosztotta a toborzás támogatását, és megtagadta a további fegyver és felszerelés kiszolgáltatását. Október 18-án Puchner rendeletében egész Erdélyt ostromállapotba helyezte, és elrendelte a honvédzászlóaljak lefegyverzését. A dévai honvédek a Bánságba vonultak vissza, a fogarasiakat a császári-királyi csapatok lefegyverezték. A kolozsvári és marosvásárhelyi zászlóaljak azonban már felvették a harcot a császári csapatokkal és a román felkelőkkel, és a későbbiek folyamán a szabadságharc legvitézesebb alakulataivá váltak.¹⁹

Erdélyben a honvédzászlóaljak szervezésének megkezdődésével döntöttek egy hatfontos gyalogsági üteg kiállításáról. A honvédtűzesség részére Gyulafehérváron egy hatfontos üteget előkészítettek az átadásra, így a felajánlott lovakat és szekereket Vay a várba küldte. A magyar kormányzat és a kamarilla közötti egyre hevesebb szembenállás miatt azonban az átadást Puchner szeptember 19-én felfüggesztette, majd a teljesen felszerelt üteget a Vay által küldött lovakkal és szekerekkel együtt a szász nemzetőrség részére adta át.²⁰

Az Országos Honvédelmi Bizottmány október végén egy háromfontos üteget indított Erdélybe, de a lövegek közül csak egy volt felszerelve. A felszerelt hatfontos üteget október végén utalta ki az Országos Honvédelmi Bizottmány Vay számára. Czetz János százados, tábornoki segéd november 4-én érkezett meg Kolozsvárra a hatfontos üteggel, amelyet Vay királyi biztos a székely tábor megsegítésére akart indítani.²¹

A Kossuth-szabadcsapat

A Kossuth-szabadcsapat előzményeként 1848. július 11-én gr. Mikes Kelemen és gr. Bethlen Gergely²² egy önkéntes lovascsapat alakítására szólították fel Erdély lakóit, amelynek székhelyéül a szervezők Kolozsvárt választották.²³ Alakulatuk – ellentétben a

¹⁹ Dobayra: *Bona*, 2000. 307–308. o.; *Süli*, 2004.

²⁰ *Urbán*, 1999. I. 740. A miniszterelnök rendelete. Pest, 1848. június 30.; ONHT 1289/nő. Levél az önkéntes sereg szervezését intéző bizottmányhoz. Budapest, 1848. július 4.; *Jakab*, 1880. 303. o.; *Lévay*, 1889. 180–183. o.; *Kővári*, 1861. 77. o.; *Heyde*, 1863. 77. o.; *Jakab*, 1880. 380. o. Az erdélyi főhadparancsnokság a későbbiek folyamán sem volt hajlandó lövegeket adni az OHB rendeletére. KLÖM XIII. 74/c és f. sz. irat. Miskolczy Ambrus a lövegek elvesztését Vay hibájának tudja be, aki szerinte nyáron még tudott volna Gyulafehérvárról ágyúkat szerezni, de akkor elszalasztotta a lehetőséget. *Miskolczy*, 1988. 1404. o.

²¹ *Imreh*, 2003. 49. o. Az üteg november 2-án érkezett meg Kolozsvárra. *Jakab*, 1880. 423. o.; MOL H. 2. 2661. Vay jelentése. Kolozsvár, 1848. november 5.; *Vay*, 1867. Czetz őrnagy levele. Nagyvárád, 1848. november 1.; *Vay*, 1777. Nyáry Pál levele. Pest, 1848. október 22.; *Vay*, 1800. Nyáry levele. Pest, 1848. október 26. Közl.: KLÖM XIII/1. 196. sz. irat. Az érkező ágyúk fedezetére Vay 240 honvédet rendelt ki; *Vay*, 1889. Nyáry levele. Pest, 1848. október 29. Az üteg október 29-én indult el Budapestről; *Czetz*, 1850. 52–53. o.; Bauer, 1870. 41. o.; KLÖM XIII/1. 209. sz. irat. Az OHB levele. Pest, 1848. október 30.; *Vay*, 1929. Vay levele a székely tábor főparancsnokságához. Kolozsvár, 1848. november 5.; Kedves Gyula feltételezi, hogy Czetz – Görgey Artúrhoz hasonlóan – rendelkezhetett olyan felhatalmazással Kossuthtól, amely alapján az engedelmességet megtagadó Baldaccit leválthatta, illetve szükség esetén helyébe léphetett. Feltételezését azzal indokolja, hogy Czetz a szolgálati utat megkerülve az Országos Honvédelmi Bizottmánnyal közvetlenül érintkezett. *Czetz*, 2001. 34. o) Az OHB-val azonban más parancsnokok (Haller Sándor gr., Tóth Ágoston) is leveleztek közvetlenül. Mivel Kedves Gyula a hipotézisét forrásokkal nem támasztja alá, nézetét nem tudom elfogadni.

²² Mikesre: *Bona*, 2000. 517–518. o. Bethlenre: *Bona*, 2000. 247. o.

²³ A felhívást közli: *Kolozsvári Híradó*, 26. sz. 1848. július 14. A szabad csapatok Erdélyben történő szer-

honvédszászlóaljakkal, amelyekbe a belépők négyévi szolgálatot vállaltak – csak a háború végéig jött létre, a belépőknek az egyenruházatukról, lovaikról és azok felszereléséről maguknak kellett gondoskodni.

Ezzel párhuzamosan Berzenczey László marosszéki képviselő – Kossuth Lajos pénzügyminiszter 1848. augusztus 17-én kelt rendelete alapján – egy olyan szabadcsapat alakítására kapott megbízást, amely egy huszárezredből, egy gyalogos zászlóaljból, tüzérségből és egy kisebb műszaki egységből épült volna fel. Ebből csak a huszárezred valósult meg, de az is csak 1849-ben. Ezeket a lovasokat először Kossuth-husároknak vagy lovagoknak, majd Hunyadi, végül Mátyás-husároknak nevezték.

Az ezred öt osztályból épült fel, teljes harcértékű azonban csak a Mikes és Bethlen által szervezett kolozsvári két század volt. A többi négy osztály a négy székely székben alakult, bevetetőségüket azonban nagyban befolyásolta a létszám, fegyver és a kiképzés hiánya.²⁴

Az erőviszonyok

Ha két fél erőviszonyait összehasonlítjuk, akkor meg kell állapítanunk, hogy a mérleg egyértelműen a császári oldal javára billen. Puchner hadereje – az októberben Bukovinából érkező erősítésekkel együtt – 13 gyalogzászlóaljat, 16 lovasszázadot, 3 hatfontos és egy háromfontos üteget számlált. E haderő nagyjából Nagyszeben, kisebb részt Naszód környékén volt összehívva. Ezt a haderőt támogatta még a nagyszámú román és szász népfelkelés is.

Ezzel szemben a magyar reguláris erők szét voltak szórva a törvényhatóságokban. Kolozsváron egy honvédszászlóalj és három század huszár, illetve október végétől egy három- és egy hatfontos üteg állomásozott. A székely tábor kötelékében harcolt két határőrszászlóalj, egy honvédszászlóalj és három huszárszázad. Erdély magyar nemzetőrségei és népfelkelései komoly erőt nem képviseltek. Ráadásul a magyar alakulatok felszereltsége és kiképzettsége messze alatta maradt a császári csapatokénak. Egyet kell értenünk Gyalóky Jenővel, aki szerint Erdély csak azért tudott november közepéig magyar fennhatóság alatt is maradni, mert Puchner az erőviszonyokat tévesen ítélte meg, a rendelkezésére álló erőkkel akár egy hét alatt legyűrhetette volna a magyar ellenállást.²⁵

Az önvédelmi harc kezdetei Erdélyben és a Partiumban

A harmadik balázsfalvi gyűlés által útnak indított román felkelés következtében a törvényhatóságban a közigazgatás felbomlott, a megyei tisztviselők és birtokosok többsége a városokba vagy a Székelyföldre menekült. Tekintettel arra, hogy nagyobb létszámú nemzetőri és honvéd erő csak itt állt rendelkezésre, az ellenállás megszervezésére csak itt volt kilátás.

vezését Wesselényi Miklós br. is szorgalmazta Vay királyi előtt. Documente, VII. 152. számú irat. Kőröstopa, 1848. június 29.

²⁴ Berzenczey kinevezésére: KLÖM XII. 397. sz. irat. A rendeletet ismerteti: *Pesti Hírlap*, 142. sz. Urbán, 1988. 644. o.; *Szőcs*, 1972. 170. o.; *Moldovan*, 2007. 186. o.; *Süli*, 2009. 993–1054. o.

²⁵ *Heyde*, 109. és 138. o.; *Gyalóky*, 1931. 10–11. o.

Az erdélyi osztrák hadtest hadműveleti bázisa a Szászföld volt, ugyanakkor a dél-erdélyi megyék lakossága többségében a román nemzetiséghez tartozott, így Puchner szász nemzetőrsek mellett számíthatott a román népfelkelők támogatására. Az elsődleges érdek Hunyad megye biztosítása volt, mivel így tudtak kapcsolatot teremteni a temesvári főhadparancsnoksággal, amely október 10-én fordult szembe a magyar kormánzzal.

1848. szeptember 10-én, a 16. (1. román) határőrezred Orláton tartott gyűlésén a résztvevők az összmonarchia mellett tettek hitet. Joseph Riebel őrnagy, az ezred megbízott parancsnoka a határőröket és felkelőket Orlátra rendelte.²⁶ A parancsnak csak az ezred zömében magyarokból álló rákosdi százada nem engedelmeskedett, amely október elején egyesült a vajdahunyadi nemzetőrseggel, majd összezsáptak a román határőrökkel és felkelőkkel.²⁷ Az ügy előzménye az volt, hogy a rákosdiak századparancsnokukat, Johann Runkan kapitányt vasra verték, és Váradi Dániel²⁸ vezetésével szembefordultak Riebel őrnagy zászlóaljparancsnokkal. Az utóbbi egy zászlóalj határőrt és egy század svalszerst vezényelt ellenük. Segítségükre Kun Gotthárd gr., főispán a dévai nemzetőröket és honvédeket vezényelte, de az otthonaikat és szeretteiket féltő nemzetőrök Papfalvánál visszafordultak, így a rákosdiak kapituláltak.²⁹

A hátszegi zászlóalj tehát október 10-én a nyílt felkelés útjára lépett, együttműködve a gyulafehérvári várőrséggel, más soralakulatokkal, a szászvárosi nemzetőrseggel, valamint a román felkelőkkel. Déva felé a főispán jelentése szerint 4000 sorkatona és 30 ezer román felkelő közeledett, míg a város véderejét mindössze 270 fegyveres honvéd és 64 Hannover huszár képezte. Riebel küldöttje által a várost megadásra szólította fel, a főispán a további ellenállást reménytelennek ítélte. A megyei közigazgatás lényegében megszűnt, a lefegyverzés elkerülése végett a főispán a Magyarországra történő kivonulás mellett döntött.³⁰ A dévai honvédek Krassó megye felé indultak, hozzájuk csatlakozott Kiss Sándor alszázados fél század, főként románokból álló huszárral. Az utóbbiak azonban „bár szerették kapitányukat”, Zám községnél visszafordultak Dobrára, s a továbbiakban az erdélyi császári hadtest kötelékében harcoltak.³¹

Hunyad megye császári „pacifikálása” tehát soralakulatok bevetésével történt, amely által a román felkelők esetleges kihágásainak elejét tudták venni. A térség visszafoglalása érdekében Vay november 8-án Vukovics Sebő kormánybiztostól kért pár ezer fős segítséget, ez azonban nem valósult meg.³²

²⁶ Heydte, 1863. 60. o.; Kővári, 1861. 88–89. o., 95. o.; Szigethy, 1868. 7. o.; Miskolczy, 1988. 1401. o.

²⁷ Ellenőr, 94. sz. 1848. október 15.; Kolozsvári Híradó, 80. sz. 1848. október 17.; Heydte, 1863. 78. o.

²⁸ Nemesi származású határőr tanító, aki több folyamodványt írt a magyar határőrök ügyében. Ellene a főhadparancsnokság vizsgálatot indított, amely folyamán börtönbe vetették. Bona, 2009. II. 514. o.

²⁹ Issekutz, 1905. 69–70. o.; Közlöny, 135. sz. 1848. október 23.

³⁰ Deák, 1943. 193. sz. irat. Pfersmann altábornagy levele Riebel őrnagynak. Nagyszeben, 1848. október 13.; Vay, 1554. Kun Gotthárd gr. jelentései. Déva, 1848. október 13. és október 17. Közli: Deák, 1943. 202. sz. irat. A főispán 2000 honvédet és egy ezred lovasságot kért. Az eseményekről tudósított: Ellenőr, 96. sz. 1848. október 19.; Heydte, 1863. 85. o. A szerző szerint a dévai honvédek és nemzetőrök le akarták fegyverezni a 3. Ferdinánd Miksa könnyűlovas ezred városban állomásozó századát.

³¹ Kiss Sándorra: Bona, 2000. 444. o.; Issekutz, 1905. 77. o.; Kővári, 1861. 95. o.; Közlöny, 159. sz. 1848. november 16.; Trócsányi, 1956. 424. o.

³² Vay, 2016.

Puchner október 18-án kelt rendeletének értelmében október közepén a császári királyi sorkatonaság kivonult Nagyenyedről. Ezzel a vármegyei nemességet és a magyar lakosságot kiszolgáltatta a román parasztmozgalmak dühének. Innentől kezdve egyre gyakrabban intéztek támadásokat a román felkelők a magyar birtokosok ellen, akik közül sokakat családtagjaikkal együtt Balázsfalvára hurcoltak, életüket csak Axente-Sever prefekt személyes fellépése mentette meg.³³ Ezt követte az örményszékési és a kisenyedi nemzetőrsek lefegyverzése, illetve az utóbbi esetben a magukat megadók lemészárlása.³⁴ Október 17-én Vízakna, 20-án Gyulafehérvár és 23-án Zalatna kapitulált.³⁵

A helyi nemzetőrsek a válság kezeléséhez nem rendelkeztek elegendő erővel, a védelem megszervezésére csak Nagyenyed esetében volt komoly kilátás.³⁶ Október 20-án Simeon Prodanu muzsinai görög-katolikus pap, a helyi felkelő tábor parancsnoka megadásra szólította fel Nagyenyedet, ezt azonban elutasították. A várost Axente csapatai Muzsina, Csombord és Marosszentkirály felől akarták megtámadni. A fenti napon tartott haditanácson, amelyen a helyi védelmi bizottmány tagjain kívül jelen volt még Pócsa János őrnagy, Baumgarten József százados (11. huszárezred) és Leitner Ferdinánd százados (51. Károly Ferdinánd gyalogezred),³⁷ akik elhatározták, hogy a várost körülvevő román táborokat külön-külön fogják megtámadni. A támadás napját 22-re tűzték ki. Komoly aggodalmat keltett azonban, hogy a főként román kiegészítésű Károly Ferdinánd század harcokészége kétséges volt. Végül a helyi nemzetőrség egy gyalogos és a vadászszázada, egy század aranyosszéki nemzetőr, valamint 60 Károly-Ferdinánd gyalogos vonult ki. Rövid harc után a felkelő tábor szétfutott, a Károly-Ferdinándok pedig bátran vállalták a harcot a felkelőkkel. A kis csapat miután elfoglalta Muzsinát, visszatért Nagyenyedre. A Károly Ferdinánd század pedig a legénység követelésére elvonult Gyulafehérvárra.³⁸

A végveszélybe került város megsegítésére Vay királyi biztos ide vezényelte a 11. honvédszászlóalj egy részét (380 fő) br. Bánffy János százados vezetésével, 110 Mátyás huszárt gr. Bethlen Gergely kapitány vezetésével és egy szakasz székely huszárt Szentgyörgyi József³⁹ hadnagy parancsnoksága alatt, illetve 200 kolozsvári nemzetőrt. Még

³³ Így a városban a helyi nemzetőrsegen kívül csak 300 aranyosszéki nemzetőr állomásozott. Október 18-án érkezett még Bágyonból 120 tordai nemzetőr, valamint Baumgarten százados vezetésével másfél szakasz aranyosszéki székely huszár. *Szilágyi*, 1898. 108. o. Axente mintegy 200 fogoly életét mentette meg. *Szilágyi*, 1898. 115–116. o.

³⁴ Október 14–15. *Szilágyi*, 1898. 118. o.

³⁵ Gyulafehérváron a román felkelők Franz Horak vezérőrnagy, várparancsnok garanciái ellenére fosztogattak, és felgyújtották a várost. A zalatnáról elmenekült lakosság nagy részét Dobra felkelői a preszakai völgyben lemészárolták. *Szilágyi*, 1898. 119–124. o. Ezt követte a teljes bányavidék (Offenbánya, Verespatak stb.) „pacifikálása”.

³⁶ A megyei védelem bázisa tehát Nagyenyed volt, amelynek nemzetőrsege októberben 600 gyalogosra és 200 lovasra duzzadt. Emellett volt még egy vadászszázaduk és egy kis tüzércsapatuk, amely kettő, egyfontos löveggel rendelkezett. *Süli*, 2004. 610–611. o.

³⁷ Pócsára: *Bona*, 2000. 743. o.; Baumgartnerre: *Bona*, 2000. 226–227. o.; A városban az ezred egy százada állomásozott, amelyet Baldacci október 15-én Vay kérésére indított a nemzetőrség megsegítésére. *Vay*, 1443. Baldacci levele Vayhoz. Kolozsvár, 1848. október 15.

³⁸ A tiszték hajlandók lettek volna tovább maradni, és harcolni a felkelők ellen. *Szilágyi*, 1898. 139–142. o.

³⁹ Bánffyra: *Bona*, 2000. 229. o.; Szentgyörgyre: *Bona*, 2009. II. 405. o.

aznap este haditanácsot tartottak, melyen elhatározták a Nagylak környéki román tábor megtámadását, ahol a felkelők október 16-án jelentek meg. Elölük a magyar nemzetőrök a Maros jobb partjára, Székelykocsárdra húzódtak vissza.⁴⁰ Ezen felül ideérkezett még az aranyosszéki nemzetőrség egy része, valamint a Baumgarten székely huszár kapitány révén Enyedről erősítésképpen küldött egy szakasz székely huszár.⁴¹ A román felkelők Nagylak módszeres kifosztásával voltak elfoglalva, ezzel a magyar erők időt nyertek az összpontosítására. A magyar csapatok október 24-én este érkeztek meg Székelykocsárdra, és rögtön támadást indítottak. A gyalogság kompon, míg a lovasság gázlón kelt át. A románok az átkelést a köd miatt nem érzékelték. Az átkelés után a magyarok három irányból rohanták meg a községet körülvevő román tábort. A felkelők ezt látva vad futásnak eredtek, mire a huszárok üldözőbe vették őket, és a menekülők közül több mint kétszáz főt lekaszboltak.⁴² Az ütközet után a nemzetőrök Székelykocsárdon maradtak, míg a reguláris alakulatok visszatértek Nagyenyedre.⁴³ Még ezen a napon újabb haditanácsot tartottak, ahol elhatározták a marosszentkirályi román tábor megtámadását, melynek vezére Axente perfekt volt. A 11. honvédsázlóalj 3 százada Bánffy százados vezetésével az apahidai révén átkelve a Csombordon tanyázó felkelőket támadta meg. A Mátyás- és székely huszárok Baumgarten kapitány vezetésével a tompaházai révnél keltek át, és a Marosszentkirályon táborozó felkelőket rohanták le. Az Alsó-Fehér megyei és az aranyosszéki nemzetőrök pedig Inczedy Samu⁴⁴ százados vezetésével a szentkirályi révnél keltek át, és a román tábort szemből támadták. A nemzetőrök azonban késlekedtek, így a huszárok kénytelenek voltak nélkülük támadni, amelyet a honvédek rohama követett. Tulajdonképpen ütközet itt sem volt, mert a román tábor szétfutott. Közben a nemzetőrség is támadott, így a felkelők rémülete még nagyobb lett, most már fegyvereiket is eldobálták. A menekülők közül a huszárok ismét sokat levágtak. Az ütközet érdekessége, hogy a mintegy 150 fős lovasság a gyalogság beavatkozása nélkül futamította meg a több ezres felkelő táborát. A huszárok számára a legnagyobb problémát nem a felkelők ellenállása jelentette, hanem a sűrű köd, amely miatt az üldözés közben sokszor egymásra lőttek.⁴⁵ A győzelem kevésbé dicsőséges momentuma volt, hogy a magyar csapatok a felkelés fészkének számító Marosszentkirályt felgyújtották.⁴⁶ Sok idejük nem volt a pihenésre, mert a hegyaljai magyar lakosság sorsa miatt br. Kemény István főispán segítség küldését javasolta, melyet a haditanács elfogadott. A katonai akciót október 28-án tervezték végrehajtani. Ezen nap hajnalán indult Enyedről 250 honvéd (Bánffy százados), egy század Mátyás-huszár (gr. Bethlen Gergely kapitány) és két és fél szakasz szé-

⁴⁰ Pontosabban Nagylak, Hari és Marosújvár nemzetőrségei (kb. 500 fő).

⁴¹ Csulak Dávid főhadnagy parancsnoksága alatt. Életrajza: *Bona*, 2008. I. 260–261. o.

⁴² Bethlen 1849 tavaszán a nagylaki ütközetben tanúsított bátor helytállásáért kapta meg a II. osztályú katonai érdemjelet. *Makai Ágnes*: „Hű vitézségért” Az 1848–1849-es magyar szabadságharc kitüntetett hőseinek emlékére. Budapest, 2001. 61–62. o. Emellett Vay királyi biztos október 29-én kérte Mikes őrnagytól, hogy a románok elleni harcokban magukat kitüntető Mátyás-huszárokat terjessze fel jutalomra. *Vay*, 1889. Az országgyűlés az október 31-én tartott ülésén köszönetet mondott Bethlennek a nagylaki győzelemért és őrnagynak léptették elő. *Közlöny*, 144. sz. 1848. november 1.

⁴³ *Szilágyi*, 1898. 142–146. o.

⁴⁴ Inczedy Sámuel 1848 őszétől Alsó-Fehér vármegye nemzetőr őrnagya volt. *Bona*, 2000. 401–402. o.

⁴⁵ *Szalai*, 1993. 154. o.

⁴⁶ *Vay*, 1688. Vay levele Zeyk József kormánybiztosnak. Kolozsvár. 1848. október 26.

kely huszár (Baumgarten százados). A parancsnoki tisztet Baumgarten vette át, mint rangidős tiszt. Útközben csatlakozott hozzájuk a tövis-diódi nemzetőrség, ezáltal a különítmény létszáma 700 főre szaporodott. A haditerv az volt, hogy a mintegy háromezer fős román tábornok Mindszent felől rohanják meg. Közben olyan köd keletkezett, hogy a katonák sokszor még egymást sem látták. Az ellenséges előőrs észrevette a honvédeket, és a tábor irányában futásnak eredt, mire a román felkelők csatarendbe álltak, de a honvédek első sortüze után szétszaladtak. Ekkor avatkoztak a küzdelembe Baumgarten és Bethlen lovasai, akiket a felkelők puskatűzzel fogadtak. Ezután a honvédek átjutottak a csengői árkon, és a felkelők ellen szuronyrohamot intéztek. Az utóbbiak a huszárok és a honvédek erős rohamát nem bírván, futásban kerestek menedéket. Az üldözést azonban az erős köd miatt nem lehetett folytatni, mivel a honvédek sokszor egymásra lőttek. Ezután a főispán, Baumgarten, Bánffy, Bethlen haditanácsot tartottak, melyen az Enyedre való visszatérés mellett döntöttek. A román felkelőket immár reguláris császári csapatok (román határőrök és Károly Ferdinánd gyalogság) is támogatták, így a kis csapat joggal rettegett a törbe csalástól. Ennek hatására megkezdték Nagyenyed megerősítését, amely során kijavították a kapukat, az utcákra torlaszokat építettek, illetve palisádokat vontak a település köré. Ezek a kezdetleges erősítési munkálatok azonban csak a kedélyek megnyugtatót szolgálhattak, mivel érdemi védelmet szinte alig nyújtottak.⁴⁷ Ennek szellemében a védelem irányítói újabb csapatokat kértek Vay királyi biztostól. A levél írója, gr. Bethlen Gergely kapitány helyzetértékelésében kifejtette, hogy a román felkelők ellenében akár most is, de a nagyobb létszámú sorkatonasággal szemben csak segítség küldése esetén tudnak sikeresen védekezni.⁴⁸ Vay királyi biztos további erősítésképpen a 11. honvédszászlóalj újabb két századát Bittó Károly százados vezetésével, 100 Mátyás-huszárt és a Torda és Egerbegy között gyülekező Torda megyei és aranyosszéki nemzetőrség egy részét rendelte a város megerősítésére. Egyben kinevezte gr. Mikes Kelemen őrnagyot a Nagyenyeden és környékén összevont csapatok parancsnokává, aki az irányítást november 4-én vette át, és egyben kihirdette a haditörvényeket is.⁴⁹

Időközben Kolozsvárról érkezett két háromfontos ágyú a Mátyás-huszárok fedezete mellett november elején.⁵⁰ November 7-én a császári katonaság és a felkelők közeledtének hírére egy erős őrzőjáratot küldtek ki Tövis irányába, amely megerősítette az eddigi híreket. Ezen a napon érkezett meg a marosvásárhelyi vereség híre is. A rögtönzött haditanács mérlegelte a kilátásokat és a város feladása mellett döntött. Emellett megérkezett Vay királyi biztos rendelete az ezredessé előléptetett Mikeshez, hogy a véderő Tordán át húzódjon Kolozsvárra. A visszavonuló csapatok és menekültek november 7-én érkeztek meg Tordára, egyesülvén a Torda megyei nemzetőrséggel. A csoportosítás parancsnoka továbbra is Mikes Kelemen ezredes maradt, aki a város körül akart berendezkedni tartós védekezésre. Ennek szellemében sürgette Vay királyi biztost, hogy erősítésképpen küld-

⁴⁷ Szilágyi, 1898. 171–175. és 190. o. Vö. Vay, 1758. gr. Bethlen Gergely százados levele. Nagyenyed. 1848. október 28.

⁴⁸ Deák, 1943. 209. sz. irat. gr. Bethlen Gergely levele. Nagyenyed. 1848. október 31.

⁴⁹ Bittó Károlyra: Bona, 2000. 255. o.; Vay, 1837. Rendelet Cserey Ignác alezredeshez. Kolozsvár. 1848. október 31.; Vay, 2036. Mikes Kelemen levele. Nagyenyed, 1848. november 4.

⁵⁰ Imreh, 2003. 58. o.; TL 1892/12. 122–123. o.; Vay, 1893. és 1898. Az ágyúk kíséretére a Mátyás-huszárok mellett tordai nemzetőröket is kirendeltek. A két háromfontos ágyút Zeyk József kormánybiztos kevéseknek találta, még kettőt igényelt Vay királyi biztostól. Vay, 1998.

jön két hatfontos és egy háromfontos, felszerelt ágyút tüzerekkel.⁵¹ A helyi nemzetőrség fegyvertelen tagjai számára Vay királyi biztos elrendelte, hogy a Mátyás-huszárok kezelésében lévő karabélyokat osszák ki. A Mátyás-huszárok az aranyosszéki és tordai nemzetőrökkel közösen részt vettek az álladalmi javak kimenekítésében és azok Kolozsvárra történő szállításában.⁵²

Az Alsó-Fehér megyei harcok nem voltak eredménytelenek addig, amíg a honvédek és huszárok csak a román népfelkelő táborokkal kerültek szembe. Október végétől azonban már a sorkatonaság is beleavatkozott a küzdelembe, ráadásul a székely tábor bukása után az összpontosítást a bekerítés veszélye fenyegette. Az egyébként is csekély erők szétforgácsolásáról szó sem lehetett, így Baldacci és Vay az egyetlen lehetséges döntést hozta meg.

Egy lehetőség, amelytől sokat reméltek: a székely tábor kudarca

1848 őszén az erdélyi helyzet megoldását sokan a székelység mozgósításától remélték. A székely had felállítását az október 16–18-án tartott agyagfalvi gyűlés határozta el.⁵³ Ennek élére a 11. (székely) huszárezred parancsnokát, Sombory Sándor ezredest állították. A négy széknek megfelelően 4, egyenként 4000-4000 fős dandár létrehozását mondták ki. A székely tábor tehát lényegében egy közel tizenöt-húszezres létszámú népfelkelő „hadtest” volt, melynek kötelékében kb. 2500 reguláris katona is harcolt. Tüzérséggel egyáltalán nem rendelkeztek.⁵⁴ A reguláris alakulatok közé sorolandók a két székely határőrezred egy-egy zászlóalja, a székely huszárezred három százada és a 12. honvédzászlóalj.⁵⁵ Harcértékük szempontjából a második vonalat képezték a székek és városok felfegyverzett nemzetőrsei, melyek részben a gyulafehérvári fegyverraktárból voltak felszerelve, részben saját, főleg vadászpuskákkal rendelkeztek. A harmadik lépcsőt pedig a lándzsával, kaszával, vasvillával felfegyverzett népfelkelők alkották.⁵⁶ Ekkora tömeg élelmezése azonban

⁵¹ Vay, 1994. Vay levele Mikes Kelemen ezredeshez. Kolozsvár. 1848. november 7. A tordai összpontosítást Vay a székely tábor vereségével indokolta. Vay, 2040. Mikes Kelemen levele. Torda, 1848. november 9.; Vay, 2061.

⁵² Vay, 2062. Rendelet Mikes Kelemen ezredeshez. Kolozsvár, 1848. november 10.; Berde, 149/Sz.K.B. Berde levele Ugron István tordai kormánybiztosnak. Nagyszeben, 1849. április 26.

⁵³ A gyűlés összehívásának kezdeményezője Berzenczey László kormánybiztos volt, aki már szeptember 20-án javasolta a miniszterelnöknek a 30 ezer fős székely had felállítását. Vay, 1291. Székelyudvarhely, 1848. szeptember 20.; Uo. 76/848. Berzenczey Batthyányhoz. Marosvásárhely, 1848. szeptember 28. A gyűlés határozatait először ismertette: Vay, 1479. Mikó Imre gr. levele Vayhoz. Agyagfalva, 1848. október 16.

⁵⁴ Kovács, 1979. 19. o.; Egyed, 1997. I. 196–203. o.

⁵⁵ A 14–15. határőrezredek egy-egy zászlóalja és a székely huszárezred egy osztálya a magyarországi hadszíntereken állomásozott. Erről bővebben: Székely határőrök, 2008. A 12. honvédzászlóalj marosvásárhelyi székhelyű volt, a honvédek mintegy 80%-a korszerű puskákkal rendelkezett. Süli, 2004. 59–61. o.; Pál-Antal, 2001. 145. o.

⁵⁶ A székelyföldi nemzetőrsek részére ismereteink szerint 1100 kovás puskát utaltak ki Gyulafehérvárról. E mellett feltehetőleg sokan jutottak fegyverekhez a három határőrezred fegyverraktáraiból is. Ez azonban csak töredéke volt az igényeknek, a többség nem rendelkezett lőfegyverrel. Süli, 2000. 619–624. o. Vay kért az Országos Honvédelmi Bizottmánytól 5000 fegyvert a székelyek, illetve 1000 darabot a szabad lovas sereg részére, azonban az igényt teljesíteni nem lehetett. Vay, 1373. Nyáry Pál levele. Pest, 1848. október 10. Közl.: KLÖM XIII/1. 156. sz. irat. A hadügyminisztérium közölte, hogy csak 2300 lőfegyver van a raktárakban, ame-

komoly gondot okozott, pénz alig állt rendelkezésre, így az egyes alakulatok sokszor rekvi-rálásra kényszerültek, ami több esetben fosztogatássá fajult.⁵⁷

A székely tábor vezetése a népfelkelőkből nemzetőr-zászlóaljakat kívánt szervezni, melynek létszáma legalább 800, legfeljebb 1200 fő lehetett. Parancsnoknak – ahol kinevezett őrnagy nem volt – egy „tanult” tisztet kellett kinevezni. A nemzetőrök tisztjeiket századosig maguk választhatták, csak megerősítés végett kellett felterjeszteni a személyeket a főparancsnoksághoz. A megválasztott altiszteket a zászlóaljparancsnok erősítette meg. Minden zászlóaljhoz egy hadügyészt, 3 alorvost és egy zászlóvivőt is biztosítani kellett.⁵⁸ Tekintettel arra, hogy a dandárok létszáma az állandó szökések miatt folyamatosan csökkent, a szép elképzelés papíron maradt.

Puchner – fentebb már többször idézett – október 18-án kelt proklamációja után számítani lehetett a császári királyi csapatok koncentrált támadására. Legfenyegetettebb helyzetben a lázadás egyik bázisának számító, 17. (2. román) határőrezreddel közvetlenül határos Marosszék és Marosvásárhely volt. Ennek megbízott parancsnoka, Karl Urban alezredes két gyengén felszerelt határőr-zászlóaljjal, fél század Max-svalizsérrel és két háromfontos ágyúval október 14-én Szászrégenhez vonult, ami Marosvásárhelyen nagy rémületet keltett. Hadoszlopát nagyszámú román és szász népfelkelő kísérte. Marosvásárhelyen ebben az időszakban csak a helyi nemzetőrség, a 12. honvédzászlóalj és a Mátyás-huszárok helyi osztálya állomásozott. Emellett augusztusban gr. Tholdalagi Ferenc főkirálybíró felhatalmazása alapján Tolnay Gábor a Gyulafehérvárról kiutalt 400 db kovás fegyverrel egy mozgó nemzetőr-zászlóalj szervezését kezdte el, amely október elején már harckész állapotban volt.⁵⁹

Urban közeledtének hírére a Mátyás-huszárok, nemzetőrök és a honvédek parancsnokai rögtönzött haditanácsot tartottak, amelyen kijelentették, hogy képtelenek megvédeni a várost. A csapatok ezután Jéd, Koronka és Szered falvakba vonultak vissza, egyesülve a széki mozgó nemzetőrséggel. Időközben azonban Marosvásárhelyre érkezett Urban követe, aki kijelentette, hogy az alezredes nem kívánja megtámadni a várost. Urban passzivitásának az lehetett a magyarázata, hogy a rendelkezésére álló erőket nem érezte elégségesnek ahhoz, hogy a mozgósított székelységgel szembeszálljon, így mindenképpen be kívánta várni a Bukovinából érkező erősítéseket.⁶⁰

Az október 19-én Agyagfalváról kiinduló székelyek hadműveleteiket három irányba kezdték meg.⁶¹ Az udvarhelyszéki dandár Küküllővár felé a román felkelők ellen operált, míg a marosszéki Radnót irányában. Az utóbbinak a célja a Kolozsvár és Marosvásár-

lyekre az új honvédzászlóaljaknak szüksége van. Erre vonatkozólag: Vay, 1375. A HM levele az OHB-hez. Pest, 1848. október 9.

⁵⁷ Erre a legkirívóbb példa Szászrégen felprédálása és felgyújtása volt. A veszélyre Mikó Imre gr. már október 21-én felhívta az Országos Honvédelmi Bizottmány vezetését. MOL H 2 1834. Marosvásárhely, 1848. október 21.

⁵⁸ MOL SÁL A székely tábor parancskönyve. Ismerteti: *Németh*, 2008. 140–141. o. A javaslat kidolgozója Gál Sándor százados volt.

⁵⁹ *Heydte*, 1863. 138. o. Tolnayra: *Bona*, 2000. 682. o. A marosszéki véderőre: Vay, szn. gr. Tholdalagi Ferenc jelentése. Marosvásárhely. 1848. október. 14.

⁶⁰ Vay, szn. gr. Tholdalagi Ferenc jelentése. Marosvásárhely. 1848. október 14. és Vay, 1439.; *Heydte*, 1863. 138. o.

⁶¹ A székely tábor harcairól számos kortárs tudósítás, visszaemlékezés jelent meg 1849-ben a kolozsvári kiadású *Ellenőrben* és *Honvédban*. Ezek többségét közli: *Zepeczaner*, 1999. 149–163., 173–183. o.

hely közötti összekötetés létrehozása volt. A háromszéki és csíkszéki dandárok célja Szászrégen elfoglalása és a lázadó Urban alezredes legyőzése volt.⁶² Lényegében néhány napig csak kisebb csatározások és rajtaütések történtek, mivel a császári királyi csapatok még nem álltak készen a koncentrált támadásra. Ennek keretében a háromszéki dandár egyik egységét, a gr. Kálnoky Dénes által vezetett vadászcsapatot, amelyet Erdővidéken alakítottak, október 25-én császári csapatok, román és szász felkelők Magyarsárosnál meglepték és szétverték. A csúfos kudarc után a dandárvezért, Donáth György alezredest felmentették, helyébe Josef Betzman alezredest nevezték ki, akinek udvarhelyszéki dandárja a nagyszámú hazaszökés következtében erősen megfogyatkozott.⁶³

Radnót elfoglalása után a marosszéki dandár elérte hadművelleti célját, így egy biztosító helyőrség hátrahagyása után a gr. Lázár Dénes vezette csapatok is csatlakoztak a székely tábor Urban elleni hadműveleteihez.

Október végén Urban küldöttei a gyergyói románságot is fellázították. Azok a csíkiak, akik táborba nem szállottak, Gyergyószentmiklóson gyűltek össze. Ezek között voltak a még alakulóban lévő Mátyás-huszárok is. A Ditrón keresztül Toplicára menetelő tábor elől a román felkelők egyszerűen szétfutottak.

Október 31-én a Betzman vezette dandár Sárpataknál szétverte Urban főleg népfelkelőkből álló előhadát. A székely erők egy zászlóalj háromszéki határőrből, a 12. honvédzászlóalj néhány századából és 30–40 Mátyás-huszárból álltak. Az egyik oldalról a határőrök, másik oldalról pedig a honvédek által szorongatott felkelők közül a Mátyás-huszárok sokat lekasaboltak, de legalább olyan sokan voltak azok, akik a Marosba fulladtak. Nem jártak szerencsésebben azok sem, akiknek sikerült a folyót átúszni, mivel időközben megérkezett Berzenczey a maros- és udvarhelyszéki nemzetőrökkel, és szörnyű mészárlást vitt közöttük végbe. Jakab Elek szerint csak a folyóba több mint négyszázan fulladtak bele.⁶⁴ A menekülőket üldözve a székelyek Vajdaszentivánnál érték el Urban főerőit.⁶⁵ Időközben ideérkezett Dorsner⁶⁶ dandárja. Betzman dandárja egy század csíki határőrből, két század honvédből (12. honvédzászlóalj), egy zászlóalj háromszéki határőrből (315 fő) és kettő zászlóalj lándzsás nemzetőrből állt. Ezen erőket a parancsnok a falutól északnyugatra állíttatta fel. Ettől mintegy 150 lépés távolságra helyezkedett el Dorsner dandárja és két század honvéd a 12. honvédzászlóaljból. A háromszéki határőr zászlóaljától balra állt fel gr. Kálnoky Dénes vadászcsapata (80 fő) és 38 Mátyás-husár. Az ütközet kezdetén a Betzman parancsára a faluba vonuló két zászlóalj lándzsás nemzetőrt a házakba elrejtőzött felkelők heves tüzelése fogadta, akik csak a segítségükre

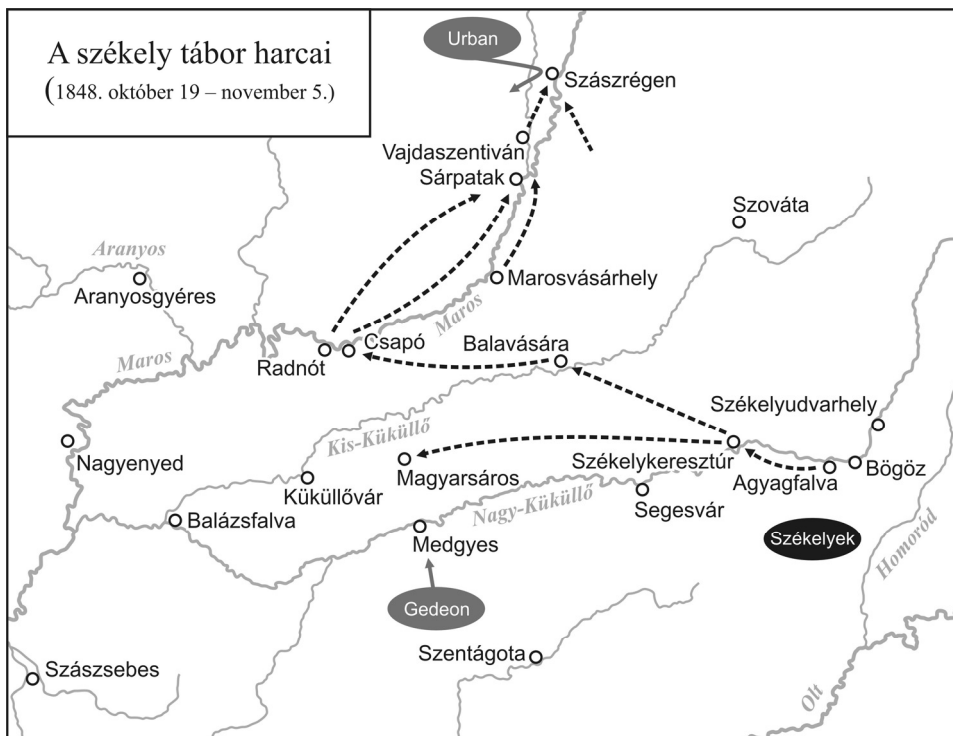
⁶² A dandárok működési irányából látható, hogy a székely tábor csak Maros- és Udvarhelyszék számára nyújtott védelmet, míg Csík- és Háromszék oltalom nélkül maradt. A veszélyre Berde Mózes kormánybiztos hívta fel Vay figyelmét, aki egyben kérte a háromszékiek hazarendelését a táborból. Vay, 1942. Sepsiszentgyörgy, 1848, október 24. Közli: *Egyed*, 2008. 285–286. o.; Vay, 1832. Sepsiszentgyörgy, 1848. október 27. Közli: *Egyed*, 2008. 287–288. o. A problémát a székely tábor vezetése egy népfelkelőkből létrehozott védelmi vonal kiépítésével akarta megoldani. Ennek a főbb pontjai az alábbi települések voltak: Remete–Szépvíz–Csíkszentmárton–Bereczk–Uzon–Hídvég. Vay, 1831. Marosvásárhely, 1848. október 26.

⁶³ *Kővári*, 1861. 103. o. Donáthra: *Bona*, 2000. 311. o. Betzmanra: *Bona*, 2000. 249–250. o.

⁶⁴ *Jakab*, 1880. 402–403. o.; *Orbán*, II. 402. o.; *K. Horváth*, 2003. 17. o.

⁶⁵ Urban parancsnoksága alatt 2 zászlóalj román határőr, 2 század bukovinai határvasár és egy század dragonyos (5. Savoyai Jenő dragonyosezred) állt.

⁶⁶ A dandár parancsnoka Franz Dorsner ezredes, a 14. (1. székely) határőrezred parancsnoka volt.

küldött Kálnoky vadászok segítségével tudtak úrrá lenni az ellenségén. Ezzel párhuzamosan a dragonyosok is rohamot intéztek Dorsner erői ellen, akinek két század székely huszára tétlenül szemlélte az eseményeket, a nehézlovasokat csak a székely határőrök messze hordó puskáinak sortüze állította meg.⁶⁷ A lovasroham megtörése után a honvédek szuronyrohamot intéztek a bukovinai határ vadászok ellen, melynek eredményeképpen Urban elrendelte az általános visszavonulást. A retirálókat üldöző székelyek másnap érték el az ellenség által kiürített Szászrégent. A város ugyan behódolt, de nem teljesítette Berzenczey követeléseit, vagyis nem fizetett hadisarcot, és nem látta el élelemmel a székely tábor. Ennek következtében a székelyek a várost kirabolták és felgyújtották. Ezzel lényegében a székely tábor sorsa beteljesedett. A fegyelem felbomlott, sokan a frissen szerzett zsákmánnyal megrakottan egyszerűen hazatértek. Akik még a táborban maradtak, azok Marosvásárhelyre vonultak vissza.⁶⁸ Itt azonban nem sokáig volt részük nyugalomban, mivel Gedeon József császári tábornok november elején 4000 fővel és 12 ágyúval Marosvásárhely ellen indult.⁶⁹ Támadásának célja a Felvinc–Nyárádtó vonal elfoglalása, az Urban alezredes alatt harcoló csapatokkal való összekötés megteremtése, valamint a Maros-völgy pacifikálása volt.⁷⁰

⁶⁷ A sortűz következtében két tiszt és tizennyolc közlegény esett el. *Jakab*, 1880. 403. o.

⁶⁸ *Berzenczey*, 1873. 22. o.

⁶⁹ Gedeon tábornok dandárja a következő alakulatokból állt: 120 nagyszebeni nemzetőr, 4 század Uracca gránátos, 4 század gyalogos, 2 század svalsíser, 12 ágyú, valamint román népfelkelők. *Heydte*, 1863. 143. o.

⁷⁰ *Dragomir*, I. 18–20. o. Puchner főhadparancsnok levele Gedeon tábornokhoz. Szeben. 1848. november 1.

Az ütközet a székelyek kudarcával végződött.⁷¹ Gedeon tábornoknak elég volt az ágyúival egyetlen egy ösztüzet vezényelnie, mire a székely népfelkelők szétfutottak, és magukkal rántották a reguláris alakulatokat is. Csak a háromszéki határőr zászlóalj és a 12. honvédzászlóalj rohamozta meg az ágyúkat, ezeket azonban elfoglalniuk nem sikerült. A székely tábor maradéka katasztrofális vereséget szenvedett.

A szerencsétlen kimenetelű ütközet után a honvédek és a Mátyás-huszárok tekintélyes része hazaszökött, akik nem hagyták el egységeiket, azok Háromszék felé vették útjukat.

A marosvásárhelyi győzelmük után a császári csapatok meglepték és lefegyverezték a radnóti várkastélyt őrző székelyeket. Maros- és Udvarhelyszéket rövidesen megszállták a császári csapatok és a román népfelkelők, míg Csíkszéket Franz Dorsner ezredes, a 14. (1. székely) határőrezred parancsnoka pacifikálta.⁷² Az önvédelmi harcot csak Háromszék folytatta.

A székely tábor tehát egy rövid, mindössze két hétig tartó időszak után összeomlott. A vereség okait nem lehet egyetlen tényezőre visszavezetni. Már az agyagfalvi gyűlésen is két irányzat létezett: az egyik az azonnali kimozdulásé, melyet Berzenczey képviselt, a másik irányzatot Berde Mózes háromszéki és Mikó Mihály csíkszéki kormánybiztosok képviselték. Az utóbbiak két hét felkészülési időt javasoltak, amelyet hadszervezésre, kiképzésre, az ellátás megszervezésére kívántak fordítani. A gyűlésen Berzenczey, meglovgalva a feszült néphangulatot, kierőszakolta elképzelése keresztültvitelét. Pedig Berde érvei racionálisak voltak, ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy a Háromszékre hazatérő kormánybiztos azonnal nekilátott a szék védelmének megszervezéséhez, és erőfeszítéseit novemberben és decemberben siker koronázta. Az a nézet sem fogadható el, hogy a vereség legfontosabb oka az ágyúk hiánya lett volna. Kétségtelen tény, hogy a jól működő tüzérség – mint például a pákozdi csatában – nagyban elősegítheti a győzelem kivívását, de a vereség kizárólagos oka nem a tüzérség hiánya volt. A székelyek nem azért nem rendelkeztek lövegekkel, mert Vay nem adott, hiszen ágyúkkal november elejéig a királyi biztos sem rendelkezett.⁷³ Azonban ahogy megérkezett a hatfontos üteg Pestről, Vay azonnal a székely tábor kötelékébe akarta rendelni, csak hogy ekkor már késő volt.⁷⁴

⁷¹ Kovács, 1979. 20. o. A székely csapatok száma ugyan felülmúlta a császári csapatokét, de a soralakulatok tekintetében a császáriak voltak kétszeres túlerőben, tüzérséggel pedig a székelyek egyáltalán nem rendelkeztek. Heydte, 1863. 144–145. o.

⁷² Zepeczaner, 1999. 173–178. o.; Jakab, 1880. 411. o.; Kővári, 1861. 105. o.; K. Horváth, 2003. 24–26. o.; Egyed, 1997. I. 311–327. o.

⁷³ Egyed Ákos azzal vádolja Vayt, hogy szabotálta Berzenczey működését és ezáltal a székely haderő megszervezését. Egyed, 1997. I. 186. o. Hivatkozik Vay Batthyány miniszterelnökhöz írt levelére, amelyben a királyi biztos kijelentette, hogy Berzenczey részére nem ad ágyút. (Deák, 1943. 181. sz. irat. Kolozsvár, 1848. szeptember 30.) Csak hogy Egyed Ákos figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a levél írásakor Vay sem lövegekkel, sem löfegyverrel nem rendelkezett, így érdemben nem tudta támogatni a székelyföldi szervezést. Vay Berzenczey iránti ellenszenva a székelyföldi kormánybiztos túlkapásaiból táplálkozott, az utóbbi ugyanis rendszeresen túllépte a hatáskörét, és beleavatkozott a polgári hatalom ügyeibe. Vay, 1250. Vay levele a Guberniumhoz. Kolozsvár, 1848. október 3. Mellette: A királyi biztos levele a miniszterelnökhöz. Kolozsvár, 1848. október 3. Ebben kifejtette, hogy álláspontja szerint Berzenczey lépése még jobban ingerli a románokat, így találkozni kíván vele, hogy rábírja felhívásának visszavonására.

⁷⁴ Vay, 1929. Vay levele a székely tábor főparancsnokságához. Kolozsvár, 1848. november 5. Emellett Vay október 30-án ruházatot is küldött. Vay, 1786. Válasz ifj. Bethlen János kormánybiztosnak. Kolozsvár, 1848. október 30.

A székely tábor összeomlásának fő okait az alábbiakban lehet megjelölni: kevés reguláris haderő, a népfelkelők és nemzetőrök többsége fegyvertelen és kiképzetlen, ellátásuk nem megoldott.⁷⁵ Ezeket a problémákat pedig azonnal orvosolni nem lehetett.

A lázadás zászlajának kibontása: Karl Urban alezredes tevékenysége

Az erdélyi román lázadás fészkeinek számító Belső-Szolnok megyében a magyar országgyűlés által elrendelt újonccsözeírást még 1848. szeptember elején kezdték el a tisztviselők. Ezt azonban nem kísérte túlzott lelkesedés, mert a román lakosság, amelyet a naszódai ezredkormány is bujtogatott, nyíltan szembefordult az intézkedéssel. Mintegy 34 helység szegült ellene az összeírásnak. A szeptember 13-án Naszódra érkező Karl Urban alezredes, megbízott ezredparancsnok a Bécsből kapott titkos utasítások értelmében megkezdte a román felkelés szervezését. Ezen a napon Urban ezredgyűlést tartott, ahol nyíltan felmondták az engedelmisséget a magyar kormánynak, elrendelték az ezred 3. zászlóaljának kiállítását és a magyar nemzetőrök lefegyverzését.⁷⁶ Az eseményeket Weér Farkas főispán szeptember 15-én jelentette a főkormányzónak.⁷⁷ Ettől az időszaktól kezdve Kővár-vidék, Doboka és Belső-Szolnok megyék román lakossága a nyílt lázadás útjára lépett.

Október elejétől kezdve a főispán a dési nemzetőrséget készülségbe helyezte, a megye magyar nemzetőrségeit pedig a székhely körül kívánták összevonni. Emellett Désen állomásozott a 11. honvédszászlóalj egy százada Zeyk Ferenc hadnagy vezetésével. Az egységet Weér Farkas főispán a román lakosság elleniszénve miatt rövidesen átvényeltette Szamosújvárra.⁷⁸

⁷⁵ Berzenczey működésének kortárs kritikája: Vay, 1789. ifj. Bethlen János kormánybiztos levele. Marosvásárhely, 1848. október 27. Bethlen szerint a székely tábor minden előkészület nélkül lett felállítva. Nagy a fegyverzetlenség, hiányzik a ruházat és a pénz. Pálffy, 1939. 79. o. Keller János udvarhelyszéki képviselő és kormánybiztos a visszaemlékezésében így jellemezte Berzenczeyt: „egy ésnélküli büszke, felette ambiciózus számár, fiatal bolond ember.” MOL R 31 I. tétel. Keller János naplója. Kivonatban közli: Szószék és csatátér. Politikusi naplók és visszaemlékezések. 1848–1849. (S. a. r. Hermann Róbert.) Budapest, 2000. 277–284. o. Ezzel szemben a szakirodalomban Egyed Ákos Berzenczey politikai nagyságát hangoztatja, kiemelve azt, hogy csak Berzenczey volt képes összefogni és mozgósítani a székelységet. Egyed, 1998. I. 215. o. Berzenczey politikai érdemeit kétségbe vonni nem lehet, azt azonban nagyon nehéz megmagyarázni, hogy miért küldözgetett a magyar kormányszerveknek olyan jelentéseket, hogy ő szerez annyi fegyvert amennyi kell, ugyanakkor a székely tábor megalakulása után jelentős fegyverigénnyel lépett fel az Országos Honvédelmi Bizottmány felé. MOL H 21 Berzenczey levele. Marosvásárhely, 1848. szeptember 29.; Berzenczey László tájékoztatója Kosuth Lajosnak a Székely Nemzeti Gyűlés utáni helyzetről. Agyagfalva, 1848. október 20. Közli: Egyed Ákos: 1848 erdélyi magyar vezéralakjai. Marosvásárhely. 2004. 201–202. o. Az ellátási nehézségekre: Vay, 1492. Tholdalagi főkirálybíró levele. Marosvásárhely, 1848. október 16. és Vay, 1696. „Székely Tábor Fő Parancsnokságától” Vezérkari állomás, 1848. október 24. (Berzenczey László és Sombory Sándor ezredes) Pénzt, minél több fegyvert és löszert, illetve 24 ágyút kértek. Vay válaszában kifejtette, hogy csak pénzt tud küldeni. (Kolozsvár, 1848. október 27.)

⁷⁶ Urban minden 100 fő után két újoncot szedett a „császárnak”. Jakab, 1880. 362. o.; Dragomir, III. 9/1. sz. irat. Koncz János levele a Guberniumhoz. Beszterce, 1848. szeptember 13.; Egyed, 1998. I. 158–162. o.

⁷⁷ Jakab, 1880. 362–363. o. Weér a magyar kormánytól kért segítséget a birtokosok és a magyar lakosság védelmére, mivel a lázadás elfojtásához semmilyen eszközzel nem rendelkezett. Kádár, 1890. 68–71. o.; Miskolczy, 1988. 1392. o.

⁷⁸ Zeyk Ferencre: Bona, 2009. II. 577. o.; Ellenőr, 88. sz. 1848. október 5.; Kádár, 1890. 75. és 88–90. o.; ONHT 4020/nő. Dobay ezredes levele. Kolozsvár, 1848. szeptember 16.

A dési nemzetőrséget október 11-én újjá kellett szervezni, mert az alakulat tagjai közül sokan beálltak honvédnak és Mátyás-huszárnak. A város 1100 fős nemzetőrsége 600 vadászpuskával, 300 kurtálllyal és 200 lándzsával rendelkezett. A nemzetőrök a város környéki utakat eltorlaszolták, a csomópontokon őrzőpostákat állítottak fel. A védelmi feladatok összehangolására a városban héttagú honvédelmi bizottmány alakult.⁷⁹ A román felkelők a birtokosokat megkötözve Urban alezredeshez hurcolták. A lázadók felöltötték Mikes Benedek gr. debreci udvarházát, a gazdatisztjét és cselédeit pedig meggyilkolták. A dési nemzetőrség egy része (108 fő) és a 45 közbiztostól és 8 tizedesből álló Turszky-különítmény indult ellenük.⁸⁰ A csapatot a román felkelők és határőrök bekerítették és megadásra kényszerítették.⁸¹ A főispáni rendelet következtében a bálványos-váraljai, rettegi, örményfüzesi, némai, alsó-ilosvai nemzetőrségek, illetve 100 szamosújvári nemzetőr Désre érkezett, így a helyi véderő létszáma 1600 főre nőtt.⁸² A feszült helyzetben a megye Vay királyi biztostól kért segítséget, ő azonban Kalotaszeg fenyegetett helyzete miatt képtelen volt csapatokat küldeni. Végül a királyi biztos a bonchidai nemzetőröket indította a megyébe.⁸³

Urban csapataival november 9-én közelítette meg Dést, és a várost megadásra szólította. A város vezetői – külső segítség hiányában – elfogadták a kapitulációt és 10 ezer forint hadisarc megfizetését. A fegyverek letételére a város piacán került sor, amelyet követően a vidéki nemzetőrök hazatértek.⁸⁴ Urban lázadása miatt Szamosújvár 500 fős nemzetőrsége ugyanennyi fegyver kiutalását sürgette a kormánytól.⁸⁵ A város a nemzetőr alakulatát készenlétebe helyezte, a település körül pedig őrzőpostákat állítottak fel. A város november 11-én kapitulált Urban soralakulatai és felkelői előtt, hadisarc megfizetése mellett.⁸⁶

A román felkelés kezdete és kibontakozása a Partiumban 1848 októberében

A Belső-Szolnok megyéből induló lázadás futótűzként terjedt át Kővár-vidékre, Közép-Szolnok, Kraszna, Bihar, Szatmár és Máramaros megyékre. Mivel az ország fegyveres ereje a horvátok és szerbek ellen harcolt, a román mozgalmak megfékezésénél csak a

⁷⁹ A lovas nemzetőrség létszáma 40 fő volt. Kovács, 1887. 130. o.; Kádár, 1890. 106. o.

⁸⁰ Vay, 1542. Zeyk József kormánybiztos jelentése. 1848. október közepe.; MOL H 2 66. d. szn. Forró József képviselő levele az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Dés, 1848. október 19. Más forrás szerint 40 fő a Turszky és 25 fő a Sivkovich sorgealozzerekből. MOL H 21834.; Ellenőr, 98. sz. 1848. október 22.

⁸¹ MOL H 2 1834. Vay Miklós jelentése. Kolozsvár, 1848. 10. 22.; Egyed, 1998. I. 175. o. A lefegyverzés következtében a dési nemzetőrség 50 szuronyos és 60 vadászpuskát veszített. Ellenőr, 102. sz. 1848. október 29.; Csernátoni Sámuel, 12. o.; Kádár, 1890. 97. o.; Kovács, 1887. 125–128. o.

⁸² 25 bálványos-váraljai nemzetőr otthon maradt, őket október végén fegyverezték le a román felkelők. Közlöny, 152. sz. 1848. november 9.; Kádár, 1890. 107. o.

⁸³ Vay, 2015. Válasz Belső-Szolnok megye főispánjának. Kolozsvár, 1848. november 8.; Vay, 2051. A szamosújvári oltalmi bizottmány levele. Szamosújvár, 1848. november 8. Mellette Weér Farkas főispán jelentése, melyben összefogást ajánl a városnak a Bethlen környékén táborba szállt román felkelők ellenében. Dés, 1848. november 8. Kádár József szerint Vay azzal hátrította el a láposvidéki magyarság segítségkérését, hogy minden bevethető erőt Nagyenyed környékén összpontosítottak. Kádár, 1890. 104. o.; Vay, 2056.

⁸⁴ Kovács, 1887. 131–132. o.; Kádár, 1890. 107. o.

⁸⁵ MOL H 2 1681. Novák Márton főbíró levele. Szamosújvár, 1848. október 25.

⁸⁶ Kádár, 1890. 99. és 107. o.

helyi nemzetőrsegekre, a magyar lakosság népfelkelésére és a frissen alakuló honvédszászlóaljakra lehetett támaszkodni. Közép-Szolnok megyének négy nemzetőri zászlóalja volt július végén, ezek parancsnoka Egloffstein Albert br., őrnagy volt.⁸⁷ A megyében összesen 3224 nemzetőrt írtak össze, akikből 24 századot szerveztek, részükre a miniszterelnök szeptember 21-én 500 db kovás puskát utalt ki. A román többségű falvakban azonban erős volt a bujtogatás az összeírás ellen, de a kiszálló biztosokat számos esetben a magyar lakosság sem fogadta nagy rokonszenvvel.⁸⁸ Hasonló problémák jelentkeztek Kraszna megyében is,⁸⁹ ahol szeptember végén 2400 fős nemzetőri zászlóaljat állítottak fel hat századba szervezve. Az alakulat, amely tisztjeit szeptember 27-én választotta meg, zömmel magyarokból állt. A szervezés csak a magyar többségű városokban járt nagyobb sikerrel, Szilágysolymón például már április 9-én megalakult a nemzetőrség. A megyéből önként jelentkező ifjakkól, illetve a helyi Turszky gyalogság átlépő sorkatonáiból egy 200 fős századot szerveztek, tisztjeiket és altisztjeiket maguk választották.⁹⁰ Zilah nemzetőrsége 480 fős volt, tagjai saját tulajdonú kovás vadászpuskákkal, lándzsával és karddal látták el a szolgálatukat. A város 87 önkéntest toborzott, akiket Debrecenbe indítottak.⁹¹ Nagybánya városa az augusztusban kiutalt 100 lőfegyver mellé újabb 400 db biztosítását sürgette.⁹² Máramarosban 400 honvéd önkéntes volt, akiknek felruházásáról a törvényhatóság gondoskodott. A honvédek a tisztjeiket megválasztották, felfegyverzésükről a megye vásárlás útján kívánt gondoskodni.⁹³

Szatmárnémeti városának nemzetőrsége lovas, gyalog- és vadászszázadokra tagozódott, az utóbbinak tagjai saját költségükön fegyverezték és szerelték fel magukat. A városba október elején 300 szuronyos puska, 3 ágyú és 10 ezer gyutacs érkezett a központi készletekből.⁹⁴ Nagykároly városa szeptember 4-én kérte az ONHT-től, hogy 75 fős önkéntes nemzetőri csapata otthon maradhasson a bujtogatások miatt.⁹⁵ A megye önkéntes

⁸⁷ Egloffsteinre: *Bona*, 2000. 317–318. o.; ONHT 2038/nő. Wesselényi Miklós br. főispán jelentése. Pest, 1848. július 24. A román lakosok a nemzetőri szolgálatot úgy értelmezték, hogy az urak a király ellen akarnak harcolni, és ők kellene katonának. *Deák*, 1943. 96. sz. irat. Ion Dragos képviselő a miniszterelnökhöz. Váradoslaszi, 1848. június 7. A megye lovas nemzetőrségének az ONHT egyelőre nem tudott fegyvert biztosítani. ONHT 957/nő. Georg Marziani ezredes levele. Budapest, 1848. július 17. A tisztek kinevezésére a főispán tett javaslatot. ONHT 1853/nő.

⁸⁸ *Urbán*, 1973. 68. o.; *Urbán*, 1999. II. 1409. sz. irat. Rendelet a Hadügyminisztériumhoz; ONHT 1632/nő. Bálint Elek alispán levele. Zilah, 1848. július 24. Válasz: ONHT 2978/nő. Budapest, 1848. augusztus 26. Azt javasolták, hogy a népet ne erőszakkal, hanem felvilágosítással és meggyőzéssel bírják rá a nemzetőri szolgálatra. *Urbán*, 1973. 62–63. o.

⁸⁹ ONHT 1705. és 1750/nő.

⁹⁰ ONHT 4373/nő. A megyei nemzetőr-zászlóalj levele. Szilágysolymó, 1848. szeptember 25. Parancsnoknak Huszár Lajos br. őrnagyot választották. ONHT 2588/nő. A város levele. 1848. augusztus 5.; ONHT 4683/nő. Bogdánfi Antal kormánybiztos és százados levele. Szilágysolymó, 1848. szeptember 28.

⁹¹ ONHT 2914/nő. Wesselényi főispán levele. Pest, 1848. augusztus 28. Tartalmazza a helységek szerinti nemzetőri létszámot. *Urbán*, 1973. 101. o.; ONHT 4767/nő. A város levele. Zilah, 1848. szeptember 27.

⁹² ONHT 4691/nő.

⁹³ ONHT 4753/nő. A megye levele a miniszterelnökhöz. Sziget, 1848. szeptember 27. A honvédeket Debrecenbe indították.

⁹⁴ ONHT 1008/nő. A város levele. 1848. június 20.; *Közlöny*, 119. sz. 1848. október 7.

⁹⁵ ONHT 3468/nő. Végül az Országos Honvédelmi Bizottmány engedélyezte, hogy Szatmár megye önkéntes nemzetőrsége otthon maradhasson. *Urbán*, 1999. II. 1152. sz. irat. Szemere Bertalan levele. Pest, 1848. szeptember 7. Hasonló engedményt kapott Máramaros megye is. *Urbán*, 1999. II. 1463. sz. irat. A miniszterelnök a megyéhez. Pest, 1848. szeptember 23.

nemzetőrsége, amelynek tagjai a „műveltebb” osztályhoz tartoztak, kiváló lövészek voltak, számukra Eötvös Mihály alispán 300 db vont csövű kurtályt kért. A megyének négy ágyúja is volt, amelyek a felszerelését megkezdték, illetve két ifjút küldtek Pestre, ahol tüzér kiképzést kaptak. Végül Eötvös közölte, hogy a román mozgalmak letörésére két század nagykarolyi nemzetőrt rendelt ki.⁹⁶

A ruszin és a román lakosság körében tapasztalható bujtogatások meggátolására István főherceg nádor és Szemere Bertalan belügyminiszter augusztus 24-én Mihályi Gábort királyi biztosnak nevezte ki Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Szatmár, Kraszna, Közép-Szolnok megyék, Kővár-vidék és a 17. (2. román) határőrezred területére. A ki-nevezés azt bizonyítja, hogy a magyar kormányzat tisztában volt azzal a ténnyel, hogy a partiumi lázítás száalai Naszódon gyökereznek.⁹⁷ Mihályi Erdélyben Vay tudta nélkül nem kívánt semmilyen lépést tenni, csak a népet felvilágosítani.⁹⁸ Ennek szellemében szeptember 17-én Mihályi nyilatkozatra szólította fel a naszódi ezredkormányt, hogy ismerik-e a magyar minisztérium és Vay királyi biztos hatáskörét.⁹⁹ A válasz nem sok jóval kecsegtetett, mivel az ezred vezetésének álláspontja szerint a 42 ezres határőri lakosság véleményét az unióról nem kérdezték meg, így a magyar kormányt sem ismerik el. A nép kész harcolni a császárért. Ugyanakkor az 1846-os galíciai eseményeket el akarják kerülni, a személy és vagyonbiztonságot garantálják.

Urban lázadásáról Mihályi Gábor és Teleki Sándor gr., Kővár-vidéki főkapitány értesítette a miniszterelnöket. Kővár-vidék román lakossága ellenszegült az újoncozásnak, a papok megtagadták az anyakönyvek kiadását. Mihályi az újoncozást a további feszültségek mérséklése érdekében felfüggesztette, csak a toborzást folytatták. A törvényhatóságban teljes volt az anarchia, a kevés számú magyar nemzetőr fegyvertelen és kiképzetlen volt.¹⁰⁰ A vadászpuskával, lándzsával és kaszával felszerelt felkelők Remetén és Somkúton összpontosultak, el akarták pusztítani Koltó és Telek magyar településeket.

Batthyány azonnal intézkedett; Vaynak kifejtette, hogy Bécsből fegyvereket vár, amelyből rövidesen küldeni fog Erdélybe, s az addigi négy kormánybiztos mellé még kettőt küldött, akiknek a feladata az általános felkelés megszervezése volt. Puchnernek elrendelte a gyulafehérvári készletek átadását, valamint székely katonaság küldését Ko-

⁹⁶ ONHT 3974. Nagykároly, 1848. szeptember 18. Pontosabban 400 gyalogos, 100 lovas önkéntes nemzetőrt és 7 ágyút. *Közlöny*, 122. sz. 1848. október 10. Az Országos Honvédelmi Bizottmány október 9-én 500 db löfegyvert utalt ki részükre. KLÖM XIII/1. 79/h. sz. irat.

⁹⁷ *Közlöny*, 83. 1848. augusztus 31.

⁹⁸ *Szőcs*, 1972. 174–176. o.; *Solymosi*, 2009. 53. o.

⁹⁹ *Dragomir*, I. 1. Sziget, 1848. szeptember 17. Hasonló megbízatást kapott a miniszterelnöktől Buda Sándor Kővár-vidéki képviselő is, aki azonban kormánybiztosként nem tevékenykedett. *Urban*, 1999. II. 1254. sz. irat. Pest, 1848. szeptember 16. A román nemzetiségű képviselő a továbbiakban Décsey kormánybiztost segítette. ONHT 7598.

¹⁰⁰ *Dragomir*, I. 3. sz. irat. Naszód, 1848. szeptember 20.; *Heydte*, 1863. 60–61. o.; HL 2/177. Mihályi Gábor jelentése a miniszterelnökhöz. Nagybánya, 1848. szeptember 30. A Kővár-vidéki nemzetőrség létszáma augusztus elején 372 fő volt. *Közlöny*, 54. sz. 1848. augusztus 2.; *Dragomir*, I. 4. sz. irat. Mihályi Gábor Szatmár megyéhez. Nagybánya, 1848. szeptember 29.; *Dragomir*, I. 5. sz. irat. Urban a főhadparancsnoksághoz. Naszód, 1848. október 2.; *Csermátoni Sámuel*, 9–10. o.; *Jakab*, 1880. 360. o.; *Csetri*, 1992. 198. o.; *Égyed*, 1998. I. 168. o. Csak érdekességgént jegyzem meg, hogy Petőfi Sándor a partiumi és Kővár-vidéki lázadás miatt a térségbe érkezett, és népfelkelésre szólította fel Eötvös Mihály kormánybiztost. Tapasztalatairól október 1-jén Erdődről számolt be a *Pesti Hírlap*nak. Ismertette Urban lázító tevékenységét és a megyei közigazgatás felbomlását, illetve Teleki Sándor menekülését a román felkelők dühe elől. *Kedves-Ratzky*, 2009. 55–56. o.

lozsvára és Gyulafehérvára. A korábban Debrecenbe rendelt Mátyás-huszárokat a megváltozott helyzetben a helyükön hagyta, illetve 50 ezer forintot küldött a királyi biztosnak a seregszervezésre.¹⁰¹ Mivel Bécsből kevés fegyver érkezett, szeptember 26-án Batthyány arra utasította Vayt, hogy jusson birtokába a gyulafehérvári raktárnak, gyűjtse be a magánszemélyeknél lévő lőfegyvereket, illetve készíttessen lándzsákat.¹⁰²

Október elején Mihályi Gábor jelentette, hogy a Kővár-vidéki lázadás Belső-Szolnok megyéből indul ki, így Vayt megkérte annak leverésére. A szatmári nemzetőrséget Mihályi alá rendelték.¹⁰³ Súlyosbította a helyzetet, hogy Urban Binder nevű századosa beütött Máramarosba, így Mihályi Gábor a falvakat hadi készültségbe helyezte. Egyben székely katonaságot kért Vaytól.¹⁰⁴ Binder rövidesen elfoglalta Borsát, az aggasztó helyzet miatt Mihályi Gábor Szigetre tette át a székhelyét, helyettesítésével pedig Eötvös Mihály szatmári alispánt bízta meg. Nehezítette a munkáját, hogy a Máramaros megyében állomásozó 9. (Hartmann) sorgyalogezred századai ellenségesen viszonyultak a magyar kormányzathoz. Mihályi a beregi és ugoc sai nemzetőri erőket Szigetre rendelte. Végül a megye nemzetőrsége és egy század Hartmann-gyalogság indult Borsa ellen. A nemzetőrség többsége azonban csákánnyal, vasvillával és kaszával volt felfegyverezve. A kiszállól szolgabírónak a falusiak ellentmondtak, kijelentették, hogy csak Urbannak hajlandók engedelmeskedni. Ugyanakkor a sorgyalogság nem nyomult be a faluba, így az expedíció sikertelen volt. A megye sorkatonaságot és lövegeket igényelt az Országos Honvédelmi Bizottmánytól. Javította a helyzetet, hogy a megyébe 47 Vilmos-husár érkezett Galíciából, akiket Mihályi Gábor Szigetre rendelt. A kormánybiztos a lengyel területekről újabb huszárok hazaszökését remélte. Emellett Szabolcsból is érkezett 300 nemzetőr október közepén.¹⁰⁵ Eötvös az eseményekről október 14-én jelentett Vaynak, kifejezésre jutatva azt a félelmét, hogy a Kővár-vidéki lázadás Szatmár megyére is áttérjedhet.

A lázadás elfojtására rendelkezésre álló erők

<i>Törvényhatóság</i>	<i>Rendelkezésre álló erő</i>
Szatmár	Két század gyalogos nemzetőr, 80 lovas nemzetőr, egy 3 és két 6 fontos ágyú
Szabolcs	3000 nemzetőr, ha szükséges a teljes népfelkelést is elrendelik

¹⁰¹ *Kolozsvári Híradó*, 73. sz. 1848. október 5.; Vay, 1213. A miniszterelnök levele. Budapest, 1848. szeptember 21. Mellette a Puchnerhez szóló rendelet. Közli: *Urbán*, 1999. II. 1392. sz. irat. A miniszterelnök korábbi rendelete a főhadparancsnoksághoz: *Urbán*, 1999. II. 1315. sz. irat. Pest, 1848. szeptember 18.

¹⁰² Vay, 1204. Közli: *Urbán*, 1999. II. 1499. sz. irat.

¹⁰³ Kővár-vidéken október közepére a közigazgatás felbomlott, ennek ellenére a helyzet nyugodt volt, mivel a román lakosság a Naszódra érkező segítséget várta. Vay, 1633. Mihályi Gábor levele. Sziget, 1848. október 16. Válasz; Vay, 1376. Kemény Dénes br., belügyi államtitkár levele. Budapest, 1848. október 9.

¹⁰⁴ Vay, 1633.; *Jakab*, 1880. 364. o.; Vay, 1402. Mihályi Gábor levele. Nagybánya, 1848. október 10. Vay az erdélyi román lázadás miatt nem tudott segítséget küldeni. Szabolcs vármegye, 263/e. sz. irat. Vay Miklós Mihályi Gábornak. Kolozsvár, 1848. október 24.

¹⁰⁵ MOL KPA 129. Máramaros megye bizottmánya. Sziget, 1848. október 6.; Vay, 1325. Mihályi Gábor levele. Nagybánya, 1848. október 8. Közli: *Deák*, 1943. 190. sz. irat.; *Dragomir*, III. 27. sz. irat. Mihályi Gábor jelentése a miniszterelnökhöz. Nagybánya, 1848. október 11.; MOL H 2 1454. Mihályi Gábor levele. Sziget, 1848. október 16.; ONHT 6504/nő. A megye alispánjának levele. Sziget, 1848. október 23. A máramarosi eseményekről részletesebben: *Solymosi*, 2009. 60–61. o.

<i>Törvényhatóság</i>	<i>Rendelkezésre álló erő</i>
Bereg	1 század kiképzett gyalogság, 200 kaszás nemzetőr
Ugocsa	300 önkéntes

A fenti erők közül a szatmári nemzetőrséget¹⁰⁶ és a felső- és nagybányai nemzetőrséget a Kővár-vidéki, míg a szabolcsi nemzetőrséget a máramarosi lázadás ellenében kívánta bevetni Mihályi Gábor kormánybiztos.¹⁰⁷

Emellett Halasi Béla szabolcsi nemzetőr százados – Teleki Sándor támogatásával – Szabolcs megye alsó részein egy 600 fős alakulat szervezésébe kezdett a Kővár-vidéki lázadás elnyomására. A szervező a toborzásra és a tisztek napidíjára pénzt kért az Országos Honvédelmi Bizottmánytól, ugyanakkor a fegyverről és a felszerelésről maga kívánt gondoskodni. A leendő önkéntesek két hónapra szerződtek, és a tiszteket – Teleki jóváhagyása mellett – az utóbbiak választották. Halasi 600 fős zászlóaljával október végén Nagybányára indult.¹⁰⁸ Mivel a Biharban szerveződő 27. honvédszászlóaljat a nagybecskereki táborba indította az Országos Honvédelmi Bizottmány, az alakulat felesleges készleteit is Teleki Sándor rendelkezésére bocsátották.¹⁰⁹

Közép-Szolnokban is kitört a lázadás, Zsibó magyar református lelkészét Naszódra akarták hurcolni. A falvak fegyverkeztek, a román nemzetiségű fiatalok sok helyen Naszódra akartak vonulni, példájukat számos magyar község is követte. A megye vezetése javasolta az érmelléki nemesség felfegyverzését és a nemzetőrség megerősítését.¹¹⁰ A felkelés központja Zsibó volt, ahova a megye vezetése leküldte a bakót. A faluban azonban 3000 felkelő gyűlt össze, a bakó személyzetét elfogták és megkötözve Naszódra szállították. Zilah is veszélyben volt a környező falvak lakosságától, emellett Kővár-

¹⁰⁶ A megye nemzetőrsége össze volt írva, de az egyes alakulatok fegyvertelenek és kiképzetlenek voltak. Eötvös Mihály alispán fegyvert, pénzt és kiképzőt igényelt az OHB-tól, igényét azonban elutasították. *Dragomir*, III. 29. sz. irat. Levél Pázmándy Déneshez. Nagybánya, 1848. október 12. Válasz: *Dragomir*, III. 29/I. sz. irat. Pest, 1848. október 15. és KLÖM XIII/1. 116. A megyei nemzetőrség készenlétbe helyezéséről: KLÖM XIII/1. Rendelet Eötvös Mihály kormánybiztoshoz. Budapest, 1848. október 18. A megye önkéntes nemzetőrségének a Kővár-vidéki lázadás ellen történő vezényléséről: *Bartha*, 1981. 29. o.; A megyei önkéntes nemzetőrség első gyalogos századának parancsnoka Jeney Dániel százados. *Kőnya*, 1999. 23. o.

¹⁰⁷ *Vay*, 1633.; Szabolcs vármegye, 245/a. számú irat. Megyeegyülés. Nagykálló, 1848. október 14. Mihályi Gábor kérésére az önként jelentkezők és a rendes nemzetőrség egy részét indították Máramarosba a borsai lázadás elfojtására. Uo. 245/b. sz. irat. Mihályi Gábor segítségkérése. Nagybánya, 1848. október 12.; 245/c-d. sz. irat. A máramarosi hatóságok jelentései a borsai mozgalmakról. A megyétől segítséget kért Bereg (Szabolcs vármegye, 246 a-c. sz. irat) és Kolozs megye (Szabolcs vármegye, 261/a. sz. irat).

¹⁰⁸ MOL H 2 1618. Halasi Béla levele. Pest, 1848. október 24.

¹⁰⁹ KLÖM XIII/1. 167. sz. irat. Levél Teleki Sándorhoz. Budapest, 1848. október 22.

¹¹⁰ *Vay*, 1633.; *Egyed*, 1998. I. 170–172. o.; MOL H 2 924. Bálint Elek alispán Batthyány Lajoshoz. Zilah, 1848. október 6. Közl.: *Dragomir*, III. 17. sz. irat.; ONHT 5047. Décsey László kormánybiztos levele. Zilah, 1848. október 4. Ismerteti a lázadást, illetve a sorkatonaság várható elvonulását, ami szerinte katasztrofális lesz a megye számára, mivel a lakosság $\frac{3}{4}$ része román. Kérte, hogy a megye 250 honvéd önkéntese maradjon a törvényhatóságban, illetve pénzt, 1000 lőfegyvert és egy ágyúüteget igényelt. A 31. honvédszászlóalj megyében tartását október 13-án Décsey ismételten kérte. ONHT 5512. Az OHB először 500 db gyutacsos fegyvert (*Dragomir*, III. 23. sz. irat. Rendelet Láhner őrnagyhoz. Budapest, 1848. október 9.), majd 200 szuronyos pusht és 100 pár pisztolyt utalt ki a Közép-Szolnok megyei nemzetőrség részére. ONHT 8030/nő. Bálint Elek alispán levele. Zilah, 1848. november 9. Rendelet a kiutalásról: Pest, 1848. november 18.

vidék és a Szatmár megyei Dobra román lakossága az érmelléki magyar falvakat fenyegette, így az itteni nemzetőrséget készenlétbe helyezték. A megye vezetése továbbra is segítséget sürgetett.¹¹¹ Október közepén rendelte el az erdélyi főhadparancsnokság a Közép-Szolnok megyében állomásozó két század Turszky-sorgyalogság, Hannover-huszárok Dél-Erdélybe vonulását, illetve a raktári készletek elszállítását.¹¹² Az utóbbiak fedezésére két századot rendeltek ki az 51. Károly Ferdinánd sorgyalogezredből és 54 Max-svalizsért. A sorkatonák azonban „naszódi szellemben” bujtogatták a román népet a földesurak ellen,¹¹³ a Kraszna megyei nemzetőrséget pedig le akarták fegyverezni. A törvényhatóság teljes román lakossága és néhány vegyes etnikumú község felmondta az engedelmisséget. Mivel a felkelők megrohanták az Erdéllyel határos magyar falvakat, a főispán kénytelen volt a nemzetőrséget bevetni ellenük és a rögtönítélő bíraskodást bevezetni. Bár ekkor már úton volt az 1000 fős bihari nemzetőri erő, a megye vezetése elsősorban sorkatonai segítséget igényelt.¹¹⁴ Október végén Közép-Szolnok megye román lakosai Urban felszólítására kaszával, vasvillával, fejszével, lándzsával felfegyverezve vonultak Kisnyíresre Dimbul vezérhez. Az utóbbi egy nyugalmazott határőr hadnagy volt, aki Urban megbízásából szervezte a felkelést Kővár-vidéken. A megye vezetése megkezdte a bujtogatók elfogását. Október 26-án a bogdánházi határban összegyűlt több ezer román felkelőt a krasznai és bihari nemzetőrök megtámadták és szétverték. A nemzetőrök a román lakosságtól 928 fegyvert szedtek be.¹¹⁵

Az események aggodalommal töltötték el Ugocsa megye vezetését, ezért az alispán kérte, hogy a törvényhatóságban kiállított 300 honvédet ne vezényeljék az aradi táborba.¹¹⁶

A fenti mozgalom letörésére Décsy kormánybiztos 3000 fős seregével táborba szállt. Célja a három román felkelő tábor (Szamosudvarhely, Győrtelek és Zsibó) felszámolása

¹¹¹ MOL KPA 178. Bálint Elek jelentése. Zilah, 1848. október 8. Közli: *Deák*, 1943. 191. sz. irat. és *Dragomir*, III. 20. sz. irat; *Dragomir*, III. 16. sz. irat. Bálint Elek jelentése a belügyminisztériumhoz. Zilah, 1848. október 9.; MOL H 2 1593. Jelentés Zsibóról. 1848. október 12. A megye vezetése a zsidói mozgalmat nem román–magyar ellentétként, hanem „kommunistikus” mozgalomként jellemezte. MOL H 2 1393. Zilah, 1848. október 13. Jelentés a kormánybiztosnak. A felkelők a Wesselényi uradalom majorságát felprédálták. MOL H 9 1593/eln. Bálint Elek a Belügyminisztériumnak. Zilah, 1848. október 14. Közli: *Dragomir*, III. 33. sz. irat; *Dragomir*, III. 30., 30/I. sz. irat. A dobrai románok lázadásáról: MOL H 106 Gáspár János főbíró levele Hodossy Miklóshoz. Margita, 1848. október 7.; *Kónya*, 1999. 15. o.

¹¹² MOL KPA 174. Bálint Elek jelentése. Zilah, 1848. október 5.; *Dragomir*, III. 22. sz. irat. Bálint Elek alispán jelentése. Zilah, 1848. október 9.; *Kővári*, 1861. 92. o.

¹¹³ *Vay*, 1533. Bálint Elek alispán levele. Zilah, 1848. október 17. Bálint 100 Mátyás-huszárt kért segítségül, illetve készenlétbe helyezte a megye nemzetőrségét. Egyben bevezették a rögtönítélő bíraskodást. Az eseményekről beszámolt még: *Vay*, 1548. Décsy László kormánybiztos levele. Zsibó, 1848. október 18. és *Vay*, 1549. Wesselényi Miklós br., főispán levele. 1848. október 9.; *Vay*, 1573. Kossuth Lajos levele. Budapest, 1848. október 17. Felszólította, hogy lépjen fel a sorkatonaság hasonló jellegű akciói ellen; *Kolozsvári Híradó*, 78. sz. 1848. október 13. Az Országos Honvédelmi Bizottmány október 10-én utasította Puchnernt a csapatok visszavonására. KLÖM XIII/1. 86/f. sz. irat; *Bauer*, 1870. 35. o.

¹¹⁴ Az előbbieket a megye margitai, diószegi és székelyházi járásainak mozgósított nemzetőrei voltak. MOL H 106 701. Dobozy István főszolgabíró levele. 1848. november eleje; MOL H 2 szn. Kabos József főispán levele. Szilágysolymó, 1848. október 25.; ONHT 7430/nő. A megyei nemzetőrség levele. Szilágysolymó, 1848. november 3.

¹¹⁵ MOL KPA 1028. Bálint Elek jelentése. Zilah, 1848. október 28.; Dimbul szerepéről: *Csetri*, 1992. 201. o.; ONHT 7430/nő.; MOL H 106 701. Dobazy István főszolgabíró jelentése. 1848. november eleje; *Hegyesi*, 2000. 87. o.; Partium, 2000. 38. o. és 50. o.

¹¹⁶ MOL KPA 129. Nagyszöllös, 1848. október 6.

volt, hosszabb távú célkitűzése pedig a Kővár-vidéki táborral és a bihari nemzetőrökkel történő egyesülés és a kolozsvári magyar erőkkel együtt egy Naszód elleni támadás. Décsey tábora heterogén volt: 530 fegyveres honvéd (31. honvédszászlóalj),¹¹⁷ 1000 lőfegyverrel ellátott nemzetőr (400 szuronyos, a többi vadász), 1400, lándzsával, vasvillával, kaszával felszerelt nemzetőr. A sereg október 29-én indult meg Tasnádról Alsó-Szaponba. Október 30-án Hadadra érkeztek, ahol 207 honvéd csatlakozott hozzájuk, akiket Tóth Ágoston őrnagy felszerelt és kiképzett.¹¹⁸ Kővár-vidék ellen pedig Katona Miklós működött az alárendelt szatmári nemzetőrséggel, aki október 22-én érkezett meg Nagybányára. A városban „egyebet nem lehet látni a piacon és utcákon, mint magyar gatyás önkéntes katonákat”.¹¹⁹ Ezzel szemben reményre adott okot, hogy Munkács várát a Hartmann-gyalogság elhagyta, helyüket a beregi nemzetőrök vették át.

Október végén Máramarosban a helyzetet sikerült stabilizálni,¹²⁰ így az itt felszabaduló erőket Katona Miklós alá rendelték, aki kidolgozta a Kővár-vidék elleni támadás tervét. Mihályi Gábor egyeztetett Décsey Lászlóval, és elhatározták, hogy az utóbbi a zsigói, Katona Miklós pedig a Kővár-vidéki lázadás ellen fog működni. Az Erdélynek nyújtandó segítséget csak a fenti hadműveletek befejezése után tartották lehetségesnek.¹²¹ A fenti erőkhöz kívül az Országos Honvédelmi Bizottmány még a Miskolc környékén felállított tartaléksereget kívánta a partiumi és erdélyi harcokban bevetni. Az Országos Honvédelmi Bizottmány az utóbbi esetben 6 ezer fővel és 8 löveggel számolt, a tényleges létszám azonban a folyamatos elvezénylések miatt ennek csak töredékét tette ki. A csoportosítás parancsnoka Károlyi Ede gr. volt.¹²²

Október 25-én az Országos Honvédelmi Bizottmány új kormánybiztosokat nevezett ki, illetve Mihályi Gábor működési területét Máramarosra korlátozta. Az új vezetők az alábbi személyek voltak: Eötvös Mihály: Szatmár megye, Teleki Sándor gr.: Kővár-vidék, Décsey László: Közép-Szolnok, Kraszna megyék. Az új biztosok rendelkezése alá 1500 fegyvert és 7 löveget ígértek.¹²³

¹¹⁷ MOL H 2 Ad. XIII. 352/g. Décsey jelentése. Hadad, 1848. október 30. A 31. honvédszászlóalj Közép-Szolnok megyében alakult, székhelye Szilágysolymó volt. *Irmédi-Molnár*, 1938. 70–71. o.

¹¹⁸ Tóth Ágostonra: *Bona*, 2000. 684–685. o.; ONHT 8036/nő. Tóth Ágoston őrnagy levele. Zsigó, 1848. november 22.

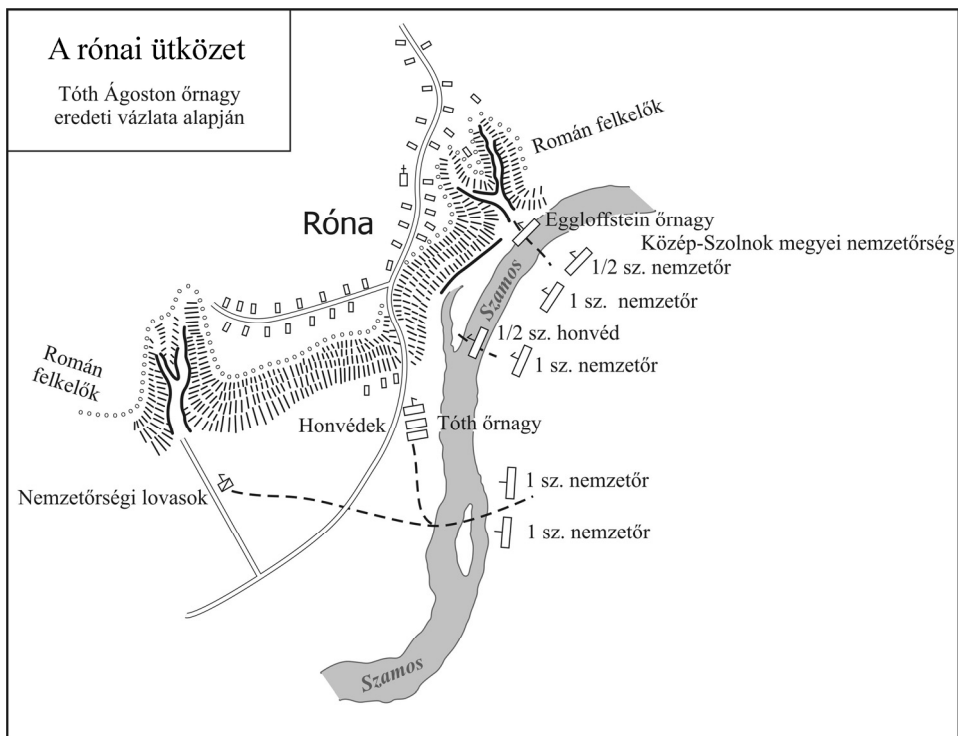
¹¹⁹ Czetz János történeti munkája szerint Katona Miklós elsődleges feladata már októbertől az lett volna, hogy az észak-erdélyi magyar erőkkel együttműködve vegyen részt Erdély megtartásában. A terv kidolgozója Teleki Sándor volt. *Czetz*, 1850. 59–60. o. Megítélésem szerint Czetz túloz, hiszen Katona október végéig mindössze a szatmári önkéntes nemzetőrséggel rendelkezett. Csak november 10-től – a beérkező erősítések után – gondolhatott az Erdélybe való benyomulásra. Ismereteim szerint Czetz állítását korabeli forrás sem támasztja alá. Ugyanakkor Vay Katona Miklóst csak november 15-én kelt levelében szólította fel, hogy a rendelkezésére álló csapatokkal induljon meg Kolozsvár segítségére. *Deák*, 1943. 215. sz. irat. A szatmári nemzetőrök mozgósításáról: *Bartha Mór*, 1981. 29. o.; *Nagybánya és vidéke*, 12. sz. 1888. március 18.

¹²⁰ Vay, 1768. Décsey jelentése. Zilah, 1848. október 28.; Vay, 1878. Mihályi Gábor levele. Sziget, 1848. október 31. Ehhez az is hozzájárult, hogy az ellenséges Hartmann-gyalogság elhagyta a megyét. MOL H 2 1454. A szabolcsi nemzetőrök elvezényléséről: Szabolcs vármegye, 263/a-c.; *Egyed*, 1998. I. 175. o.

¹²¹ Vay, 1796. Mihályi Gábor levele. Nagybánya, 1848. október 27.; Vay, 1799. Mihályi Gábor levele. Nagybánya, 1848. október 24.; Vay, 1833. Décsey levele. Hadad, 1848. október 30. Vay ezt tudomásul vette. Vay, 1886. Kolozsvár, 1848. november 2.

¹²² Károlyi Edére: *Bona*, 2000. 428. o.; Vay, 1889. Nyáry Pál levele. Pest, 1848. október 29. Közli: KLÖM XIII/1. 307–308. o.; Vay, 2093. Nyáry Pál levele. Pest, 1848. november 1.; KLÖM XIII/1. 217/d. sz. irat. Levél Eötvös Mihályhoz. Budapest, 1848. november 1.; KLÖM XIII/1. 231/a. sz. irat.

¹²³ *Dragomir*, III. 17/1. sz. irat; Vay, 1738.

A fentiek szellemében Décsey a rendelkezésre álló erőkkel november 2-án megtámadta a lázadás fészkeinek számító Zsibót. A települést két irányból rohanták meg: Az egyik csapatot Tóth Ágoston, míg a másikat Egloffstein nemzetőr őrnagy vezette. A falu gyorsan megadta magát, azonban a Szamos túlszárnyán, Róna falunál több ezer román felkelő gyűlt össze. A folyón a 31. honvédszászlóalj, 24 lovas és 18 szabolcsi gyalogos nemzetőr kelt át, a többszöri sortűzben sok felkelő elesett, Róna falut felgyújtották, a tűz eloltása után a hamuban 47 holttestet találtak. Décsey a győzelem kivívását Tóth Ágoston őrnagy érdemeinek tulajdonította, emellett a harcokban kitűntek Balási Pál és Varjú Pál hadnagyok. Bár „e egyszerű demonstrációnak” köszönhetően sok falu megadta magát, Décsey helyzetét továbbra is súlyosnak tartotta, így Erdély számára segítséget küldeni nem tudott. A Zilah környéki román falvak állandóan gyűléseket tartottak, a városban csak négy század honvéd és négy század nemzetőr állomásozott. Emellett Tóth Ágoston őrnagy két század honvéddel és két század nemzetőrrel a bükkaljai románok lecsendesítésére indult, ezért Décsey fenti érveit megalapozottnak tarthatjuk.¹²⁴

¹²⁴ ONHT 7598. Décsey jelentése az OHB-hez. Zsibó, 1848. november 4. A kormánybiztos két felkelővezér felakasztatott. Vay, 1943. Décsey levele. Zsibó, 1848. november 5. Vay, 2128. Tóth Ágoston őrnagy levele. Zilah, 1848. november 11.; Vay, 2137. Közép-Szolnok megye oltalmi bizottmányának levele. 1848. november eleje. ONHT 8036/nő. A harcokról tudósított: *Ellenőr*, 111. sz. 1848. november 14., *Közlöny*, 159. sz. 1848. november 16.; *Szatmár*, 1884. 59. o.; *Irmédi-Molnár*, 1938. 72–74. o.; MOL H 2 3222. Tóth Ágoston őrnagy levele. Hadad, 1848. november 15. Tóth a Katona Miklós táborával való egyesülést csak a megye konszolidálása után tartotta lehetségesnek.

Ennek ellenére a székely tábor veresége következtében előállt helyzet miatt Vay az összes Partiumban lévő katonai erőt Kolozsvárra rendelte november 6-án.¹²⁵

Október végén a szatmári nemzetőrszázadok Kővár-vidéket bekerítették, így november elején Katona Miklós őrnagy megindíthatta hadműveleteit a Kővár-vidéki lázadás leverése érdekében. Katona hadművelési bázisa Nagybánya volt. A rendelkezésére álló erőkkel november 2-án megvédte a katalinfalusi hidat Dimbul felkelőitől, majd megakadályozta a magyar lakosú Koltó felpredálását.¹²⁶ A román felkelők 68 halottat, 100 sebesültet és 17 foglyot veszítettek. Katona jelentése szerint a futó felkelők Szakállas falut felgyújtották. A döntő támadást november 5-én vagy 6-án tervezte. A máramarosi helyzet konszolidációja után Mihályi Gábor 120 Vilmos huszárt és 160 szabolcsi lovas nemzetőrt, illetve az ugocsa és szabolcsi önkénteseket küldte Katona Miklós segítségére. Ezen felül Debrecen városa – az OHB rendeletére – ágyúit Katona Miklós rendelkezésére bocsátotta.¹²⁷ Táborának hadrendjét az alábbi táblázat mutatja:¹²⁸

<i>Elhelyezés</i>	<i>Parancsok</i>	<i>Alakulat</i>	<i>Fegyverzet</i>
Jobbszárny	Becsky József százados	2027 gyalog nemzetőr	28 szuronyos, 661 vadászpuska, 1287 lándzsa, kasza stb.
Közép	Pongrácz László őrnagy	2269 gyalog, 131 lovas nemzetőr	451 szuronyos, 257 vadászpuska, 262 pisztoly, 1426 lándzsa, kasza stb., 4 hatfontos és 4 háromfontos löveg

¹²⁵ Vay, 1958. Décsey válasza: Vay, 2049. Szilágycseh, 1848. november 7. A kormánybiztos a régió nehéz helyzete miatt ismételten megtagadta a segítségküldést. Vay, 2137. Közép-Szolnok megye honvédelmi bizottmányának levele. 1848. november eleje; MOL KPA 1035. Bálint Elek alispán jelentése. Zsibó, 1848. november 2. Ismerteti: *Ellenőr*, 111. sz. 1848. november 14.; *Irmédi-Molnár*, 1938. 76. o.

¹²⁶ Katona Miklós őrnagyot a 27. honvédszázlálj parancsnokává nevezték ki november 2-án, azonban az Országos Honvédelmi Bizottmány a Szatmár megyében, a Kővár-vidéki lázadás leverésére létrehozandó nemzetőri sereg vezetésével bízta meg. A választásban szerepet játszhatott, hogy Katona Kővár-vidéki birtokos volt, tehát helyismerettel rendelkezett. Emellett kilépett tiszt lévén katonai ismeretekkel is bírt. ONHT 7361/nő. Budapest, 1848. november 2.; KLÖM XIII/1. 217/d. sz. irat. Koltót Maróthy János lovas nemzetőrei mentették meg. *Kónya*, 1999. 26. o.

¹²⁷ MOL KPA szn. Katona Miklós jelentése. Nagybánya, 1848. november 3. Az eseményekről tudósít: MOL R 110 2. tétel. Nagybánya, 1848. november 3.; *Nagybánya és vidéke*, 12. sz. 1888. március 18.; Nagybánya és környéke, 1894. 64. o.; *Kónya*, 1999. 26. o.; Partium, 2000. 73–83. o.; KLÖM XIII/1. 241/f. sz. irat. Levél Mihályi Gábornak. Budapest, 1848. november 7.; ONHT 8110/nő. Mihályi Gábor levele az OHB-hoz. Sziget, 1848. november 10.; *Bene*, 1998. 21. o.; Vay, 2048. A város levele. Debrecen, 1848. november 2.

¹²⁸ *Dragomir*, III. 192. o. Nagybánya, 1848. november 3. Csetri Elek szerint Katona erőinek létszáma már ekkor 15 ezer fő volt, és 16 ágyúval rendelkezett. A sereg felszereltsége, fegyelme és kiképzettsége gyenge volt. A tisztek megyei tisztviselők voltak, akiket a kaland és zsákmányolási vágy hajtott. Katona Miklós fő hibájának a hadi tapasztalat hiányát tartja. *Csetri*, 1992. 201. o. A sereg létszámára vonatkozó állításának Katona Miklós alábbi jelentése ellentmond. A megyei nemzetőr tisztekről tett sablonos megállapításának Pongrácz László őrnagy esete szintén ellentmond. Az tény, hogy Katona Miklós harcéri tapasztalatokkal nem rendelkezett, de ez az állítás a szabadságharc számos tehetséges tábornokára is alkalmazható, mivel első harcéri tapasztalataikat ők is az önvédelmi harc folyamán szerezték meg. Katona Miklós kilépett tiszt lévén, katonai ismeretekkel, Kővár-vidéki birtokosként pedig helyismerettel rendelkezett. Katona parancsnoki hiányosságait hangsúlyozta Bartha Mór is a visszaemlékezésében: „rokonszenves, törültszett magyar, de óvatosság tekintetében s nem lehetetlen, hogy a katonai kiképzettségben is nagyon fogyatékos volt.” (*Bartha Mór*, 1981. 30. o.) és Palmer Kálmán a Nagybánya történetét feldolgozó művében. Nagybánya és környéke, 1894. 66. o. Vö. *Kalmár*, 1896. 760. o.

<i>Elhelyezés</i>	<i>Parancsok</i>	<i>Alakulat</i>	<i>Fegyverzet</i>
Balszárnny	Andics Tádé őrnagy	2792 gyalog nemzetőr	129 szuronyos, 829 vadászpuska, 20 pisztoly, 1727 lándzsa, kasza stb.
Tartalék	Péchy Károly ¹²⁹ őrnagy	431 lovas nemzetőr	400 pisztoly, 350 lándzsa, kard
Összesen		7088 gyalog, 562 lovas nemzetőr	608 szuronyos, 1747 vadászpuska, 682 pisztoly, 4785 kasza, lándzsa, kard stb., 4 hatfontos és 4 háromfontos ágyú

A Nagybánya ellen irányuló román támadás visszaverése után Katona benyomult a Kővár-vidékre, és megszállta Berkeszt. Seregének balszárnnya visszafoglalta Urbantól Oláhlápost és Domokost,¹³⁰ míg a jobbszárnnya Kővár-vidéken 32 falut fegyverzett le és 92 lázadót elfogott, akiket Katona haditörvényszék elé állított. A seregvezér szerint „a polgári vér lehetőleg kíméltetett”. Más források szerint azonban számos túlkapás, törvénytelenység történt. Buda Sándor képviselő feljelentése szerint Katona a rendelkezése alatt lévő csapatokat Kővár-vidéken felhatalmazta a szabad rablásra és gyűjtögetésre. Amíg Buda híveivel Zsibón harcolt a román felkelők ellen, addig a Remete faluban lévő otthonát a nemzetőrök feldúlták, két testvérét úgy megkínózták, hogy az egyik a fájdalomba beleőrült. A rögtönítélő bíróság ítélete alapján 17 személyt kivégeztek, ezzel akarva elejét venni a további lázadásnak. A seregvezér eljárásával Pongrácz László nemzetőr őrnagy nem értett egyet, mivel vitatta a katonai törvénykezés illetékességét a polgári személyek felett. Pongráczot Teleki Sándor kormánybiztos maga elé idézte, azonban az őrnagy hajthatatlan maradt és beadta a lemondását.¹³¹ A beszedett fegyvereket és harangokat Katona őrnagy Eötvös Mihály rendelkezésére küldte Nagybányára, a vadász-fegyvereket a törvényhatóság 800 fős nemzetőrségének adták át, míg a kaszákat és lándzsákat raktárban helyezték el. A sikerek elérésében a főérdem a szatmári nemzetőröké volt, akiknek tisztjei – Katona jelentése szerint – nem mindig álltak a helyzet magaslatán.¹³² Egyben megkezdték az előkészületeket a 17. (2. román) határőrezred területére

¹²⁹ Pongráczra: Bona, 2000. 576–577. o. Andicsra: Bona, 2000. 201. o. Péchyre: Bona, 2000. 568–569. o.

¹³⁰ Itt Andics Tádé őrnagy szatmári nemzetőrei harcoltak. Kónya, 1999. 26. o.

¹³¹ MOL H 2 AD. XIV. 355–356. Buda Sándor Kossuth Lajosnak. Debrecen, 1849. február 5. Buda és Katona személyesen is jól ismerték egymást, mivel mindketten tagjai voltak Kővár-vidék választmányának. Csetri, 1992. 196. o. Szatmáry Károly szerint Katona Miklós Kisnyírest is felgyűjtotta. P. Szatmáry, 1884. 61. o. Katonát a Kossuth Hírlapjának tudósítója is értelmetlen pusztítással vádolta. MOL R 110 Kossuth Hírlapja 3. tétel. Tudósítás a dési vereségről. A Katona által elpusztított román falvakról: Dercsényi, 43. o.; ONHT 8136/nő. Katona Miklós jelentése. Berkesz, 1848. november 12. Mellette Pongrácz lemondása: Berkesz, 1848. november 10. A kérés teljesítését az OHB jóváhagyta. (Pest, 1848. november 17. Kossuth Lajos a hadügyminiszternek.)

¹³² MOL H 2 szn. Katona Miklós jelentése. Berkesz, 1848. november 10. A jelentést közli: Közlöny, 161. sz. 1848. november 18. Elsősorban Jeney Dániel, Gyene Károly és Haray Viktor századosokra gondolt. MOL H 2 286/1848. Katona Miklós jelentése. Kisnyíres, 1848. november 16.; Ellenőr, 111. sz. 1848. november 14.; Kádár, 1890. 120–123. o.; Csetri, 1992. 201. o. Belső-Szolnok megye monografikusa. Kádár József történeti művében azt állítja, hogy Katona már ekkor rendelkezett a 21., 22., 27., 28. honvédszázláljakkal, sőt az utóbbi

történő benyomulásra, illetve a polgári tisztség támogatására „tartáléksereget” hagytak hátra. Az előbbire november 12-én került sor, Katona Erdély határát öt század gyalogsággal, egy század lovassal és két háromfontos löveggel lépte át. Seregéhez a Közép-Szolnok megyei nemzetőrség egy része és a 31. honvédszászlóalj – Katona külön kérésére – Szamosudvarhelyen szándékozott csatlakozni. Emellett segítségére indult a miskolci tartálékseregből Szatmáry Károly százados a hevesi nemzetőrökkel, a zempléni lovas nemzetőrökkel, a bécsi légióval és lövegekkel. Szatmáry a hevesi nemzetőrök szellemiségét nem tartotta megfelelőnek, mivel az utóbbiak azzal érveltek, hogy ők csak öt hétre indultak ki. A tüzerek kiképzettségét sem tartotta kielégítőnek. Az erősítés feltehetőleg november 21. körül érte el Erdélyt.¹³³ November 23-én érkezett Déshez Újhelyi Sándor őrnagy vezetésével hét század ugoccai önkéntes nemzetőr.¹³⁴ Emellett Bihar megyében népfelkelést rendeltek el, melynek koordinálásával Bernáth Zsigmond képviselőt bízta meg az Országos Honvédelmi Bizottmány.¹³⁵ Ugyanakkor Urban megtámadását veszélyesnek ítélte meg Eötvös Mihály kormánybiztos az Országos Honvédelmi Bizottmánnal november 14-én intézett jelentésében, mivel a nemzetőrök kilenczted része újonc, többnyire csak kaszával és lándzsával van felszerelve. Így útközetet vállalni kockázatos, mert vereség esetén az eddigi eredmények semmivé foszlanak.¹³⁶ A veszély elhárítására Urban alezredes Désnél vonta össze a rendelkezésére álló soralakulatokat és román felkelőket. Táborának létszáma – egy korabeli jelentés szerint – elérte a 10 ezer főt.

1848. november elejére az Erdéllyel határos megyék román lázadásán a helyi erők mindenhol felülkerekedtek. A román népfelkelők szervezetlenek voltak, sorkatonai támogatást nem kaptak, tüzérséggel nem rendelkeztek. Meg kell azonban jegyezni, hogy a helyzet rendkívül bizonytalan volt, mivel a magyar hatóságok képtelenek voltak minden településre rendfenntartó erőt küldeni. A lázadás lángjának újjáélesztéséhez elegendő volt egy kis szikra, amit Naszódon mindig készenlétben tartottak. Így nem véletlen, hogy a helyi vezetők (Eötvös Mihály, Décsy László) kockázatosnak tartották az Erdélybe való benyomulást, és mindvégig ellenezték azt.

Az észak-erdélyi hadszíntér eseményei Kolozsvár feladásáig

Urban lázadása a régiót közvetlenül érintette, mivel a lakosság többsége itt is a román nemzetiséghez tartozott. A magyar kormányzat, amelynek központja Kolozsvár volt, elsősorban csak a 11. honvédszászlóaljra és a Mátyás-huszárok egy osztályára támaszkod-

kettő részt vett a Kővár-vidéki harcokban. *Kádár*, 1890. 120. o. Ennek ellentmond Katona fenti létszámjelentése, amely szerint csak nemzetőrökkel rendelkezett, ráadásul ezek többsége is csak mozgósított nemzetőr volt és nem önkéntes. A rendelkezésre álló források valószínűsítik, hogy a fenti honvédszászlóaljak biztosan nem vettek részt Katona Miklós hadműveleteiben. (Hermann Róbert szíves közlése.) A sereg nagy része rosszul felszerelt és kiképzetlen volt, a ruházat és az élelmezés pedig gyenge. Emellett soraikat a kolera is tizedelte. *Kádár*, 1890. 125. o.

¹³³ MOL H 2 3386. Bálint Elek jelentése. Zilah, 1848. november 16.; KLÖM XIII/1. 231/g. sz. irat. Levél Décsy Lászlóhoz. Budapest, 1848. november 4.; ONHT 8962/nő. Szatmáry százados jelentése. Nagykároly, 1848. november 7.

¹³⁴ Újhelyire: *Bona*, 2000. 692. o.; ONHT 9429/nő.

¹³⁵ KLÖM XIII/1. 209/d. sz. irat. Rendelet Bernáth Zsigmondhoz. Budapest, 1848. október 30.; *Vay*, 2091. Bernáth Zsigmond levele Hodossy Miklóshoz. Nagyvárad, 1848. november 7.; *Hegyesi*, 2000. 83. o.

¹³⁶ MOL H 2 3112. Nagybánya, 1848. november 14.

hatott. Mindkét alakulat újoncnak számított, felszereltségük és kiképzésük azonban megfelelő volt. A kolozsvári nemzetőrség 10 gyalog, 1 lovas és 1 vadászszázadból állt, s mint utaltunk már rá, az országrész legfejlettebb ilyen jellegű alakulata volt. Október végén egy darab három-, november elején pedig egy darab hatfontos üteg érkezett Pestről. Az előbbi azonban nem volt felszerelve, ráadásul mindkét ütegehez tüzéreket kellett tobozozni. November elején vonultak vissza Kolozsvárra az Alsó-Fehér megyei, Torda megyei és aranyosszéki nemzetőrsegek, illetve a bágyoni székely huszárszázad három szakasza és a marosszéki mozgó nemzetőri zászlóalj Tolnay Gábor őrnagy vezetésével. Emellett még Szabolcs, Bihar megyék, illetve a Hajdú-kerület küldött nemzetőri segítségét. Bár november elején Kolozsvár körül jelentős létszámú magyar csoportosítást hoztak létre, a sorkatonaság ellen csak a honvédeket és a huszárokat tudták bevetni. A nemzetőrök a császári sorkatonasággal szemben nem képviseltek komoly harcértéket.¹³⁷

Október közepétől a Kolozsváron állomásozó sorkatonasággal megromlott a magyar alakulatok viszonya. A hónap végén a 3. Ferdinánd Miksa könnyűlovas ezred 2. őrnagyai osztályának 2. százada – a Puchnertől kapott parancs értelmében – Nagyszebenhez akart nyomulni. A kolozsvári nemzetőrség, a 11. honvédzászlóalj és a Mátyás-huszárok a kasszánya elé vonultak, a meglepett századot ebédelés közben lefegyverezték.¹³⁸ A veszélyes helyzet miatt a főbíró megkezdte a magánszemélyeknél lévő fegyverek begyűjtését a nemzetőrség számára. Egy kereskedő tulajdonában például 25 szuronyos puská és 10 kétsövényű csappantyús vadászpuská volt, amelyeket 675 ezüst forintért vásárolt. A fegyvertelen nemzetőrök számára a város 150 db lándzsa készítését rendelte meg.¹³⁹ A nemzetőrség és a városban állomásozó Károly Ferdinánd zászlóalj közötti bizalomvesztést jelezte, hogy a főbíró október 30-án javasolta Vaynak, hogy a lőporkészletek őrzését vegyék át a nemzetőrök és a honvédek. A Kolozs megye alsó kerületében jelentkező román felkelés elfojtására a kolozsvári nemzetőrség néhány századát rendelték ki október közepén. Mivel a városban sok menekült tartózkodott, felszólították őket a nemzetőrségbe való belépésre.¹⁴⁰

Ettől az időszaktól kezdve a kolozsvári védsereg a románok lázadása miatt állandó készenlétben volt. A rendszeres őrjáratok során a Mátyás-huszárok sok menekültet kísérték be a városba,¹⁴¹ egyre sűrűbben összecsapva a román felkelőkkel. Kolozs megye alsó kerületében és a Mezőségben Alexandru Batraneanu prefektus szervezkedése következtében a közigazgatás lényegében megszűnt, ami a Guberniumot is cselekvésre készítette. Október 11-én a 11. honvédzászlóalj két százada (Alsó Sándor százados) és 50

¹³⁷ A kolozsvári védseregből rendes katonaságnak csak az alábbi alakulatok tekinthetők: 11. honvédzászlóalj (1000 fő), Mátyás-huszárok osztálya (300 fő), székely huszárszázad (100 fő), tüzérek (120 fő). Összesen: 1000 gyalogos, 400 lovas és egy hatfontos üteg. Vay, 2140. gr. Karacsay Sándor élelmezési biztos jelentése. Kolozsvár, 1848. november 12.

¹³⁸ *Imreh*, 48. o. Pontosabban a Cukorgyár épületéhez, amely a Mátyás-huszárok és a sivalizserek közös szálláshelye volt. Vay, 1825.; *Dercsényi*, 23.; *Dercsényi L.*

¹³⁹ Vay, 1593. A főbíró levele. Kolozsvár, 1848. október 17. A fegyverek felvásárlását Vay november 5-én ismét utasításba adta a főbírónak. Vay, 1953.; Vay, 1649. A város levele. Kolozsvár, 1848. október 24.

¹⁴⁰ Vay, 1791.; Vay, 1596. A főbíró levele. 1848. október 19.; Vay, 1953. Vay a kolozsvári főbíróhoz. Kolozsvár, 1848, november 5.

¹⁴¹ *Imreh*, 2003. 50–51. o.; uo. 57. o. Vö. A város határában lévő fogadóhoz fél század honvédet és 12 Mátyás-huszárt rendelték ki őrszolgálatra. Vay, 1993. Rendelet Cserey Ignác alezredeshez és Kolozs vármegye főispánjához.

Mátyás-huszár (Bethlen Gergely kapitány) szállt ki Baré és Katona községekbe a lázadás elfojtására. A felkelőket lefegyverezték, összesen 110 lándzsát, pisztolyokat és egyéb fegyvereket zsákmányoltak. A környező falvakból harangzúgásra összefutó felkelőkkel Bethlen lovasai összecsaptak, amelynek következtében nyolc fő életét veszítette. A Batra-neanu mellett elfogott Vasile Simonis prefektet Kolozsvárra kísérték, ahol másnap rögtönítélő bíróság elé kellett állniuk, amelynek ítélete alapján 13-án délelőtt kivégezték őket.¹⁴²

A Kolozs megyei nemzetőrség tényleges létszáma október közepére 1300 főre nőtt, melynek élére a törvényhatóság Berzenczey Antalt javasolta őrnagynak, segédtsíztjének pedig Gyarmati Sándort főhadnagyi rangban.¹⁴³ Karacsay Sándor¹⁴⁴ gr., a megyei nemzetőrség szervezésével megbízott főbiztos október 22-én jelentette az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, hogy a törvényhatóságban a magyar ajkú lakosokból 4000 fős nemzetőrséget szervezett. A belépőkből három zászlóaljat hozott létre, melyeket tisztekkel és altisztekkel látott el. A nemzetőrök, akik a Kolozsvártól Feketetőig fekvő falvakban laktak, „fiatal, izmos férfiak”, akik szerint még a gránátosokkal is felérnek. Sürgelt 2000 db fegyvert is, amelynek a hiányában a lelkesedés folyamatosan csökken. A szervező szerint a székelységen kívül nincs ilyen erő Erdélyben.¹⁴⁵

A megyei nemzetőrség október elején az alábbiak szerint épült fel:

<i>Század</i>	<i>Helység</i>
1.	Bánffyhunyard
2.	
3.	Kalotaszentkirály, Zentelke, Damos
4.	Körösfő
5.	Valkó, Monostor
6.	Bikal, Ketesd

A megyei nemzetőrség legnagyobb gyengesége a fegyverhiányon kívül az volt, hogy az alkotmányhoz hű magyar települések szétszórtn helyezkedtek el.¹⁴⁶ A főispán az erők koncentrálását javasolta Vaynak, egyben kérte, hogy Karacsay Sándort nevezzék ki pa-

¹⁴² A kísérő honvédek és a polgárok állandóan inzultálták őket, ennek következtében a prefektusok megsérültek. *Egyed*, 1998. I. 184–186. o.; *Kádár*, 1890. 99–100. o.; *Szalai*, 1993. 151–552. o.; *Imreh*, 2003. 46. o.; *Dercsényi*, 20. o.; *Koós*, 1890. 179–180. o.; *Varga János – Miskolczy Ambrus*: Egy prefekt halála. *Levéltári Közlemények*, 1988/1.

¹⁴³ Vay, 1501. A megye csendőri bizottmányának jelentése. Kolozsvár, 1848. október 16.

¹⁴⁴ Berzenczeyre: *Bona*, 2000. 245. o. Karacsayra: *Bona*, 2000. 418. o.

¹⁴⁵ *Kolozsvári Híradó*, 74. sz. 1848. október 6.; MOL H 2 KPA Karacsay Sándor Kolozs megyei nemzetőrségi főbiztos levele. Kolozsvár, 1848. október 22.

¹⁴⁶ A megye közgyűlése október 27-én kimondta, hogy a nemzetőrséget csak az alkotmányhoz hű polgárokból fogják kiállítani, ami lényegében egyet jelentett a román lakosság kizárásával. MOL Kolozs megye közgyűlési jegyzőkönyvei.

rancsnoknak ezredesi rangban, segédtisztjéül pedig Jékei Lajost, a kolozsvári nemzetőrség főhadnagyát javasolta. Az 1200 fős megyei nemzetőrszázlóaljón kívül Nagy- és Kiskapuson, Gyalun, Bánffyhunyadi, Magyarmonostoron, Szászfenesen, Kajántón, Bogártelkén, Középlakon, Petri-Egresen, alakult még összesen 1700 fős nemzetőrség. Körösfőn a szervezet még alakulóban volt, emellett a többi községben is akartak szervezni nyolc század nemzetőrséget. A teljes megyei nemzetőrség létszáma már meghaladta a 4000 főt, fegyverrel azonban csak a bánffyhunyadi és kiskapusi rendelkezett.¹⁴⁷ A megyei nemzetőrség szervezésével párhuzamosan Kolozs városa október végén 150 db lándzsa készítéséről döntött nemzetőrsége számára. A nemzetőrök az álladalmi pénztárt őrző 7 sorkatonát, ellenséges magatartásuk miatt lefegyverezték, őket fogolyként Kolozsvárra kísérték. A várossal határos Szovát nemzetőrsége, amely egy századot képviselt november elején egyesült a kolozsi alakulattal.¹⁴⁸

A térség védelmi erejét gyengítette, hogy a 11. honvédszázlóalj Bánffyhunyadira kiülönített százada visszatért Kolozsvárra, a honvédek őrhelyeit a nemzetőrök vették át. A megye felső kerületében élő fellázadt nagymási románság lefegyverzésére a főispán a nemzetőrséget vetette be. Az Urban által életre hívott román népfelkelés miatt pedig Vay királyi biztostól löfegyvert, löszert és lövegeket igényelt. A megye szorongatott helyzetében nem tudott eleget tenni a székely tábor parancsnoksága azon felhívásának, hogy a teljes nemzetőri erőt küldjék a Torda és Egerbegy körül szerveződő táborba. Döntésüket azzal indokolták, hogy a megyei magyarság szétszórta él, egy falut sok román lakta település vesz körül. A megye felső részében van ugyan 18 egymással határos település, melynek magyarsága hú a kormányzathoz, de ha az erőket innen elvonják, akkor a Kalotaszeg és a Mezőség védtelen marad. A megye birtokosainak többsége pedig Kolozsvárra menekült.¹⁴⁹ Időközben a havasok felől román felkelők gyülekeztek, akiknek a segítségére egy század sorkatonaság érkezett. A felkelőtábor parancsnoka Avram Iancu topánfalvi prefekt volt, aki november 5-én indult meg csapataival Gyulafehérvárról a Kalotaszeg felé.¹⁵⁰ A helyi nemzetőri erők kevés löfegyverrel rendelkeztek, löszrel pedig egyáltalán nem, ezért Berzenczey őrnagy segítséget kért Vay királyi biztostól. Vay fél mázsa lőpor és másfél mázsa ólomgolyó kiutalására intézkedett.¹⁵¹ A támadás

¹⁴⁷ Vay, 1750. Matskási Pál főispán levele. Kolozsvár, 1848. október 26.; Mellette: Karacsay levele a megyéhez. Kolozsvár, 1848. október 26.; *Egyed*, 1997. I. 212–215. o.

¹⁴⁸ Vay, 1649. A város levele. Kolozs, 1848. október 21.; Vay, 1771.; *Közlöny*, 167. sz. 1848. november 24.; Vay, 2054. Kolozs levele. Kolozs, 1848. november 8. A zsákmányolt 7 gyutacsos fegyvert a nemzetőrök Vay rendeletére Kolozsvárra vitték és átadták a honvédeknek. Vay, 2057.; TL 1893/I. 5. o.; Vay, 1803. Houchard József levele. Kolozs, 1848. november 2.

¹⁴⁹ Vay, 1350. Baldacci vezérőrnagy levele. Kolozsvár, 1848. október 11.; Vay, 1883. Matskási Pál főispán levele. Kolozsvár, 1848. november 1. Mellette: Székely tábor parancsnokságának rendelete. (Másolat); Vay, 1608. Matskási főispán levele. Kolozsvár, 1848. október 21.; Vay, 1639. Matskási főispán levele. Kolozsvár, 1848. október 21.

¹⁵⁰ Vay, 1930. Berzenczey őrnagy jelentése. Erősítésképpen két század kolozsvári nemzetőrt kért. Bánffyhunyadi, 1848. november 5.; Vay, 1926. Vay levele Berzenczey Antal őrnagyhoz. Kolozsvár, 1848. november 5. A székely tábor marosvásárhelyi döntő veresége után elrendelték a megyében a teljes népfelkelést, és a nemzetőrséget készenléti állásba helyezték. A katonai vezetés az összes rendelkezésre álló erőt Kolozsvár körül kívánta összpontosítani. Ezt a rendelkezést azonban Iancu készülő támadása miatt végrehajtani nem lehetett. Vay, 1958. Ezzel szemben a kolozsi nemzetőrség a város eleste után Kolozsvárra vonult. Vay, 2108. Houchard József őrnagy levele. Kolozsvár, 1848. november 12.

¹⁵¹ Vay, 1892. Berzenczey Antal őrnagy levele. Bánffyhunyadi, 1848. november 2.; Vay, 1912. Matskási főispán levele. Kolozsvár, 1848. november 2.

elhárítására Berzenczey az erőket az alábbiak szerint állította fel: egy századot Magyarmonostorra rendelt, ennek feladata Valkó fedezése volt. A kalotaszentkirályi századot a segítségükre küldte. Maga Berzenczey három századdal indult meg Kalotaszentkirályra, itt azonban semmi veszélyt sem tapasztalt, így tábort ütött és előőrsöket állított. Időközben a havasok felől 9000 fős román felkelőtábor rohanta meg a környéket, Zentelkét és Kalotaszentkirályt felgyújtották, a menekülő lakosok egy részét pedig legyilkolták, Berzenczey pedig újból erősítéseket kért.¹⁵² Először a bihari nemzetőr-zászlóalj érkezett Bánffyhunadra, amelynek parancsnoka, Haller Sándor őrnagy november 9-én tájékoztatta Vay királyi biztost a kalotaszegi harcokról. A 400 fős bihari zászlóalj november 8-án érkezett Feketetőről ide, a tisztjeik által elhagyott városi nemzetőrséget a legnagyobb rendetlenségben találta. Haller őrnagy a helyi erőkkel egyesülve ellentámadást indított, amely során a két felégetett falut visszafoglalták. A havasokba visszahúzódó és onnan rajtaütéseket szervező román népfelkelőkkel szemben a három lázadó román falut felégető Haller tehetetlen volt, így megyéjétől további erősítéseket kért.¹⁵³ A kalotaszegi harcokban 36 román ajkú nemzetőr kitüntette magát, akiket Cserey Ignác alezredes jutalomra terjesztett fel. A térségben zajló harcok eredményességét jelzi, hogy a román települések sorra keresték fel fehér zászlóval Haller őrnagyot, aki Kraszna megyéből is kapott 300 fős nemzetőri segítséget. Az utóbbiak vadászpuskával voltak felfegyverezve, tölténnyel azonban nem rendelkeztek, így Haller Vaytól kért segítséget.¹⁵⁴

Október 24-én a román felkelők megtámadták a Doboka megyei Szék városát és összecsaptak a helyi és a segítségükre érkező bonchidai nemzetőrökkel. Az összecsapásban 9 felkelő életét veszítette, 345 fogságba esett. Erre a román felkelés helyi vezetői a város felgyújtásával fenyegetőztek. A rémült település katonai segítségért könyörgött Vay királyi biztostól. A város 800 fős nemzetőrsége 40 lőfegyverrel rendelkezett, a többi lándzsával és vasvillával volt felfegyverkezve. A megye szorongatott helyzete miatt a királyi biztos a kolozsvári nemzetőrség egy századát rendelte ki Bonchidára.¹⁵⁵

A Marosvásárhelyt elfoglaló császári királyi csapatok szemmel tartására egy szakasz Mátyás-huszárt vezényeltek Csánra, akiknek a környéken cirkálva kellett információt szerezni az ellenséges alakulatok mozgásáról.¹⁵⁶

Urban előnyomulása miatt a kolozsvári oltalmi bizottmány október 16-án általános felkelést rendelt el. A város nemzetőreinek harckésztségét Vay egyébként kiválóan ítél-

¹⁵² Vay, 2020. Berzenczey őrnagy levele. Bánffyhunad, 1848. november 7.; Vay, 2021.; *Kővári*, 1861. 116. o.; *Márki*, 1898. 166. o.; TL 1893/23. 219–220. o.

¹⁵³ A segítség küldését október végén határozta el Bihar megye. MOL H 106 358. Vay Miklós levele Hodossy Miklóshoz. Kolozsvár, 1848. október 24.; ONHT 8030. Bálint Elek alispán jelentése. Zilah, 1848. november 9.; MOL H 2 2864. Haller Sándor őrnagy levele. Bánffyhunad, 1848. november 9.; MOL H 2 Vay jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Kolozsvár, 1848. november 10.; MOL H 106 Mikó Imre gr. levele Hodossy Miklós kormánybiztoshoz. Kolozsvár, 1848. november 12. Haller Sándorra: *Bona*, 2000. 371. o.

¹⁵⁴ Vay, 2249. Cserey levele. Bánffyhunad, 1848. november 16.; Vay, 2118. Haller őrnagy levele. Bánffyhunad, 1848. november 11.; KLÖM XIII/1. 270/f. sz. irat. Az OHB Vay Miklósnak Budapest, 1848. november 12. Felszólították, hogy biztosítsa az Erdély és Magyarország közötti összeköttetést. *Egyed*, 1997. I. 212. o.; *Egyed*, 1998. I. 232. o.

¹⁵⁵ *Kossuth Hírlapja*, 117. sz. 1848. november 14.; Vay, 1654. A város levele. Szék, 1848. október 24.; Vay, 1723. A város levele. Szék, 1848. október 27. Egyben 100 lőfegyvert és 100 nemzetőrből álló segítséget kértek a királyi biztostól.; MOL H 2 1893. Vay jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Kolozsvár, 1848. október 26.

¹⁵⁶ Vay, 1960. Rendelet a Mátyás-huszárok kolozsvári parancsnokához. Kolozsvár. 1848. november 6.

te. Egy november 11-én kelt levelében Haller Sándor őrnagynak kifejtette: „Mi Kolozsvár szellemét illeti, e részben biztosíthatom őrnagy urat, hogy itt oly nagy a lelkesültség, miszerint készek a legnagyobb számú ellennel is szembeszállni, s a törvényes szabadságokért utolsó csepp vérig vívni.”¹⁵⁷ Erre a megítélésre az elkövetkező események azonban rácsáfoltak.

November elején császári hadoszlopok közeledtek Kolozsvár irányába. Az úgynevezett „északi hadcsoport”, amelynek parancsnoka August Wardener vezérőrnagy volt, 3800 sorgyalogossal, 180 lovassal és 5 hatfontos és 2 háromfontos löveggel rendelkezett. A dandár november 9-én szállta meg Dést. Emellett Balázsfalva felől román felkelők tömegei nyomultak Észak-Erdély felé. A népfelkelő tábornok Losenau alezredes vezetésével egy három gyalogos, egy lovas századból, illetve 3 háromfontos lövegből álló különítményt támogatta.¹⁵⁸

A kolozsvári magyar csapatoknak csak abban az esetben volt esélyük a sikerre, ha a több oszlopban támadó császári csapatokra külön-külön mérnek csapást. Először Urban dandárjára ellen kívántak fellépni, mivel ez volt a legközelebb lévő ellenséges csoportosítás, a támadás tervét a Kolozsváron tartott haditanácson határozták el. Ezen jelen volt Baldaccin kívül gr. Mikes Kelemen ezredes, a Mátyás-huszárezred frissen kinevezett parancsnoka, Czetz János őrnagy az észak-erdélyi csapatok vezérkari főnöke és a hatfontos ágyúút tüzérek kiképzője,¹⁵⁹ Tolnay Gábor nemzetőr őrnagy,¹⁶⁰ gr. Bethlen Gergely és Makray László. A magyar csapatok november 12-én indultak el Szamosújvár felé Baldacci tábornok vezetésével.¹⁶¹ A kis sereg a 11. honvédszászlóalj öt századából, egy osztály Mátyás-huszárból, a kolozsvári nemzetőrségből, 250 aranyoszéki nemzetőrből, fél század aranyoszéki székely huszárból és egy hatfontos ütegből állt. Ehhez csatlakoztak Szamosújvárnál a kolozsi, bonchidai, szováti és széki nemzetőrségek. A különítményt Válaszútnál Baldacci a következőképpen osztotta fel: balszárnynon Makray kapitány vezetésével fél század Mátyás-husár és kevés gyalogság, középen Baldacci vezetésével másfél század husár és a nemzetőrség a hat ágyúval, jobb szárnynon a 11. honvédszászlóalj. Először Baldacci három vak töltést lövetett az ellenséges csapatokra, erre azonban válasz nem érkezett. Ezek után a lövegeket lemozdonyozták, és ettől kezdve lényegében tétlenségre voltak kárthatóak.¹⁶² Makray kapitány hiába kérte a tábornokot, hogy legalább három ágyút indítson előre a Mátyás-husárok fedezete alatt, Baldacci nem engedett. Így a tüzérségi fedezet nélkül rohamozó nemzetőrökre és honvédekre Urban heves ágyútűz zúdított, mire azok szétfutottak. Ezután Baldacci a mene-

¹⁵⁷ Vay rendelete: MOL R 32 10. cs. szn.; Vay, 2118. Kolozsvár, 1848. november 11.

¹⁵⁸ A császári hadoszlopokat több ezer román felkelő támogatta. *Heydte*, 1863. 164–167. o.

¹⁵⁹ Az erdélyi csapatok első tüzérsége, a háromfontos üteg, amely egy felszerelt és öt felszeretlen lövegből állt, október 25–26-án érkezett Kolozsvárra. November elején pedig Czetz János őrnagy vezetésével a hatfontos üteg. A városból jelentkező tüzéreket Czetz képezte ki, de az idő rövidsége miatt nem magas határfokkal. *Czetz*, 1850. 52–53. o.; Vay, 1777. Az OHB levele. Pest. 1848. október 22. A Nagyváradról Kolozsvárra szállítandó ágyúkat és löport biztosítsa.

¹⁶⁰ Tolnay Gábor őrnagy a marosszéki mozgó nemzetőr-zászlóalj parancsnoka volt, amely a székely tábor bukása után Kolozsvárra szorult vissza. TL 1895/1. 2–3. o. Életrajza: *Bona*, 2000. 682. o.

¹⁶¹ *Bauer*, 42. o.; Vay, 2130. Baldacci jelentése. Kolozsvár. 1848. november 12.

¹⁶² Természetesen az is problémát jelentett, hogy az újdonsült tüzérek az ágyúkat nem tudták kezelni. *Szigethy*, 1868. 17–19. o.

külők után indult Kolozsvárra, a vezérletet pedig Mikesnek adta át. A vereség után Urban könnyűlovas járőrei cirkálásaikkal már a város határát is megközelítették.¹⁶³

Időközben a városba nemzetőri erősítések érkeztek. Szabolcs megye nemzetőri zászlóalja november 14-én érkezett Kolozsvárra, Eötvös György őrnagy vezetésével. Az alakulat lándzsával lett felszerelve, így Eötvös rögtön fegyvert kért Vaytól, aki azonban csak 70 szuronyos puskát, 25 karabélyt és 150 lándzsát tudott adni.¹⁶⁴ Emellett Bihar megyéből 500 honvéd¹⁶⁵ és 10 mázsá puskapor küldését helyezték kilátásba, amelyből az utóbbi rövidesen megérkezett. A honvédek november 7-én indultak el Nagyváradról, ellátásukról Vay gondoskodott. Kolozsvárig azonban nem jutottak el, hanem a kalotaszegi harcokba kapcsolódtak be a helyi nemzetőrség oldalán, amelyet már fentebb ismertettünk.¹⁶⁶ Végül Kolozsvárra november 15-én a Kraszna megyében harcoló bihari nemzetőr-zászlóalj érkezett, amely 700 gyalogosból állt. Hadrafoghatóságukat azonban nehezítette, hogy tölténnyel nem rendelkeztek.¹⁶⁷ Szabolcs és Bihar megyéken kívül még a Hajdú-kerület küldött segítséget. Vámospércsre 630 fegyveres önkéntes nemzetőrt gyűjtöttek össze, amelyből 30 fő lovas nemzetőr volt, tisztikaruk 3 századosból, öt főhadnagyból és hét alhadnagyból állt, parancsnoka Kovács Sámuel százados volt. A nemzetőrök november 7-én indultak, fegyverzetük belga lökupaos puskákból állt, amelyhez azonban lökupaosokkal nem rendelkeztek, így a zászlóalj parancsnokságát Szilágysolymón átvevő Eötvös György őrnagy ötvenezer lökupaost kért Vaytól. Az utóbbi azonban lökupaosokkal nem rendelkezett, így a kérést az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz továbbította.¹⁶⁸ Emellett az Országos Honvédelmi Bizottmány közölte Vayval, hogy az erdélyi román lázadás leverésére sereget szerveznek, melynek élén Katona Miklós és Károlyi Ede őrnagyok, illetve Eötvös Mihály kormánybiztos áll. Felszólították, hogy hadi műveleteit hangolja velük össze. Ennek tényét Vay november 12-én kelt levelében ismertette Baldaccival.¹⁶⁹

November 15-én Urban csapataival Apahidára érkezett. Ellene Baldacci 5 század honvédet, a Mátyás-huszárok osztályát, fél század aranyosszéki székely huszárt és a ko-

¹⁶³ Imreh, 2003. 59–68. o.; Dercsényi, 28. o.; Kovács, 1979. 23. o.; Kádár, 1890. 112–119. o. Dercsényi László szerint Urban ágyúit egy székely huszár lovát ellőtték, mire a kolozsvári nemzetőrök gyáván szétfutottak. A menekülőket hiába próbálta 6 huszárral feltartoztatni. Dercsényi L. 6. í.v.; Vay, 2142.; Bauer, 1870. 18. o.

¹⁶⁴ Eötvös Györgyre: Bona, 2000. 321. o.; Vay, 2121. Eötvös György őrnagy levele. Szilágysolymó, 1848. november 10.; ONHT 9547. Eötvös György őrnagy jelentése. Nyíregyháza, 1848. december 2. Közli: Szabolcs vármegye, 291/e. sz. irat; Bene, 1998. 21. o.

¹⁶⁵ Az alakulat két századra tagozódott, tisztikaruk két századosból, két főhadnagyból és négy alhadnagyból állt. Vay, 2018. Rendelet Baldaccihoz. Kolozsvár, 1848. november 7.

¹⁶⁶ Vay, 1893. Hodossy Miklós levele. Váradolaszi, 1848. november 1.; Vay, 1944. Csanády Sándor főszolgabíró levele. Váradolaszi, 1848. november 4.; Vay, 1947.; Vay, 2026. Rendelet a kolozsvári főbíróhoz. Kolozsvár, 1848. november 9. A bihari honvédek november 8-án érkeztek Bánffyhungyadra. Részükre Vay ruházatot és töltényt utalványozott. Vö. Vay, 2188. Rendelet a kolozsvári főbíróhoz. Kolozsvár, 1848. november 15.

¹⁶⁷ Vay, 2155. Levél Baldaccihoz. Kolozsvár, 1848. november 13.; MOL H 106 872. Dobozy István Hodossy Miklóshoz. Kolozsvár, 1848. november 15.

¹⁶⁸ Vay, 2190. A zászlóalj jelentése. Kolozsvár, 1848. november 15.; Vay, 2018. Péli Gábor főkapitány levele. Hadház, 1848. november 6.; KLÖM XIII/1. 241/c. sz. irat. Péli Gábor levele. Hadház, 1848. november 7.; Vay, 2119. Tóth Samu futár jelentése. Szilágysolymó, 1848. november 10.; Vay, 2121., 2155., 2165, 2186. A hajdú és a szabolcsi nemzetőrök november 10-án Szilágysolymón egyesültek.

¹⁶⁹ Vay, 2093. Nyáry Pál levele. Pest, 1848. november 1.; Vay, 2126. Nyáry ismételt levele a tárgyban. Pest, 1848. november 5.; Vay, 2126.

lozsvári nemzetőrség egy részét, valamint a hatfontos ágyúüteget vezényelte ki. A városban a Károly Ferdinánd zászlóalj, a bihari és a hajdú nemzetőrök maradtak. A szabolcsi lándzsás nemzetőröket a hatfontos üteg biztosítására rendelték ki, Az utóbbiak azonban rövidesen szétfutottak, példájukat a tüzerek villámgyorsan követték.¹⁷⁰ A Szamosfalváiig kivonuló csapatok ellen Urban tüzérsége és gyalogsága erős tüzelést intézett, melynek hatására a magyar csapatok visszavonultak egy mezőre, ahol Baldacci a huszároknak pihenést és abrakolást rendelt el, mintha nem is egy ütközet kellős közepén lennének.¹⁷¹ Makray kapitány azonban lóra vezényelte a huszárokat, ami azért is indokolt volt, mert Urban ugyan visszavonulást színelte, azonban más egységei oldalba támadták a táborozó magyar egységeket. Az előrenyomuló császári csapatokra a szamosfalvi kertekben meghúzódó honvédek sortüzet adtak, mire a román határőrök fegyvereiket és borjúikat eldobálva fejvesztetten menekültek. A gyalogsági tüzelés hatására a falu házai kigyulladtak, és a lángok megvilágították a csatateret, így a rohamozó svalszíresek jól kivehetők lettek. Ellenük Makray azonnal rohamot vezényelt. Noha az ellenség visszavonult, a városból visszatérő Baldacci közölte a csapatokkal, hogy a város vezetőivel elhatározták Kolozsvár feladását, és a magyar alakulatok Bánffyhungyadig történő retirálását.¹⁷² A Kolozsvárra történő visszavonulás nagy rendetlenségben történt. A lövegeket a honvédek és a Mátyás-huszárok fedezték, azonban az éjszakai tüzelés sok kiképzetlen huszárlóvat megvádított, s ezek lovasaikat a mocsárba vitték, a lovakat gazdáik csak sok vesződés után tudták újból befogni. Látva a zűrzavart, az ellenség megtámadta az ágyúkat, de a honvédek sortüze ismételtelen elűzte őket.

Kolozsváron a város feladása miatt elkeseredett polgárok Vay királyi biztost és Baldaccit fogságra vetették. Ez az eljárás mind a honvédek, mind a Mátyás-huszárok körében ellenérzést szült, így Mikes Kelemen vezetésével kiszabadították a fogva tartottakat. Ezt követően a magyar csapatok Bánffyhungyadra, majd Csucsára vonultak vissza.¹⁷³

A visszavonulás alatt az alakulatok fegyelme meglazult, ezért Bánffy őrnagy javasolta a 11. honvédszászlóalj feloszlását. Erről Szigethy Miklós akkori főhadnagy így emlékezett: „Zászlóaljunkkal a Kolozsvárról Gyalu felé vezető országútra kiérve elszomorító látvány lepett meg. Mind azon különböző apróbb testületek, melyek a várost előttünk hagyták el, minden rend nélkül, tökéletes feloszlásban, a mennyire csak a szem elláthatott, ellepték az utat.” A rendezetlenséghez rövidesen fegyelmetlenség is párosult. Komáromi Sándor közlegényt például Lukerevics őrmester lőtte agyon a fenti vétségért. November 19-én mind Baldacci, mind Bánffy őrnagy napiparancsot adott ki az engedetlenkedők ellen. A fosztogatások miatt pedig rögtönítélő törvényszéket állítottak fel, amelynek az elnöke Kemény Farkas őrnagy volt. Bár az OHB tervezte a feloszlást, a lépésre mégsem került sor. Ehhez az is hozzájárulhatott, hogy Cserey alezredes – kiemelve a zászlóalj korábbi bátor helytállását – a feloszlást ellen nyilatkozott.¹⁷⁴

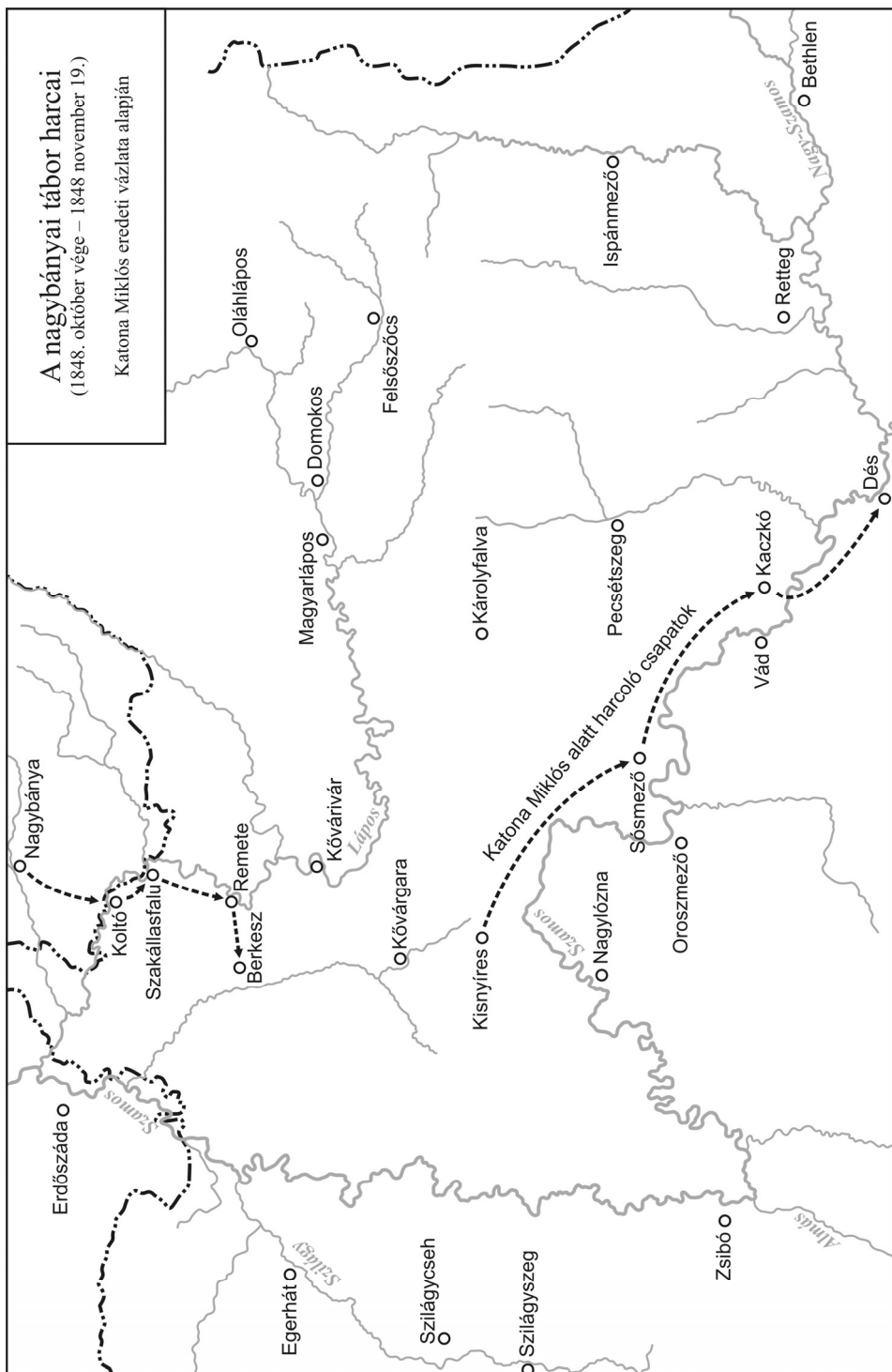
¹⁷⁰ Imreh, 2003. 62. o.; Bauer, 1870. 55. o.; ONHT 9517/nő.

¹⁷¹ A nemzetőrök többsége már ekkor elfutott. Bauer, 1870. 18. o.

¹⁷² Imreh, 2003. 62–65. o.; Dercsényi L. 7. ív.; Kovács, 1887. 133. o.

¹⁷³ Szigethy, 1868. 25. o. Czetz János honvéd tábornok visszaemlékezése szerint a visszavonuló csapatokat a széteséstől Mikes Kelemen erélyessége mentette meg. Czetz, 1850. 374–375. o.

¹⁷⁴ Szigethy, 1868. 26. o.; MOL R 106 1848. november 19.; KLÖM. XIII. 398. sz. irat. Kossuth levele Bánffy őrnagynak. Pest, 1848. december 2.; MOL H 75 11572. Cserey levele. 1848. december 16.

A város feladásáról Minorich Károly nemzetőr százados készített jelentést az Országos Honvédelmi Bizottmány számára 1848. november 19-én. Eszerint a szamosfalvi vereség után mind Vay, mind Baldacci reménytelennek ítélték meg az ellenállást, álláspontjukat osztotta Groisz Gusztáv főbíró és Mikes János nemzetőr főparancsnok is. A román felkelők bosszújától rettegő polgárok Baldaccit és Vayt fogságba vetették, azonban Mikes Kelemen ezredes a honvédek és Mátyás-huszárok támogatásával kiszabadította őket. Az ellenállást egyébként a rendelkezésre álló reguláris katonaság elégtelensége miatt Mikes Kelemen is céltalannak vélte, ugyanakkor a nemzetőrséget a harcéri tapasztalatok alapján teljesen használhatatlannak tartotta. Minorich javasolta Baldacci, a két Mikes és a főbíró szigorú megbüntetését a város feladása miatt. Minorich vádjai miatt Mikes János parlamenti vizsgálatot kért maga ellen. Minorich megvádolta a Kolozsvárra vezényelt bihari nemzetőröket is, akik szerint a visszavonulás során a kolozsvári nemzetőrök fegyvereit erőszakkal vették el.¹⁷⁵ Czetz János tábornoki őrnagy jelentése szerint Baldacci a sereg vezérletét csak a nép nyomására vette át. A város feladását Baldacci és Mikes Kelemen szorgalmazták. A sereg gyengeségeit az alábbiakban látta: a honvédek és a Mátyás-huszárok újoncok, a nemzetőröket a harcteren alkalmazni nem lehet. Baldacci fő hibájának tartotta, hogy nem engedte a városban állomásozó Károly Ferdinánd sorzászlóaljat lefegyverezni, illetve nem működött együtt Katona Miklóssal. A visszavonulás a legnagyobb rendetlenségben történt, így Czetz szerint az erdélyi magyar haderőt újjá kell szervezni.¹⁷⁶ Czetz jelentése szerint november 21-én Wardener dandárja Dés felé vonult Katona Miklós ellen, de helyette Tordáról Gedeon dandárja érkezett, így Kolozsvárt csak rendes haderővel lehet visszafoglalni, a jelenleg rendelkezésre álló erőkkal csak a csucsai pozíciót lehetett tartani. Czetz löszert és kiképzett tüzéreket kért, mert az utóbbiak hiányában a hatfontos üteget nem tudja használni. November 25-én Czetz egy erélyes és tapasztalt fővezér kinevezését sürgette, egyben kérte, hogy Nagyváradon hozzanak létre tüzértartalékot, küldjenek néhány honvéddzászlóalj erősítést, mivel Csucsán csak egy honvéddzászlóalj, egy osztály huszár, egy három- és egy hatfontos üteg állomásozik. Az utóbbiakat azonban bevetni nem tudja, mivel a tüzérek képzetlenek. Az erősítés küldése azért is indokolt, mivel az ellenség nagyszámú rendes gyalogsággal és begyakorlott tüzéséggel rendelkezik. Kijelentette, hogy szükség esetén hajlandó Nagyváradig, sőt Debrecenig is visszavonulni, hogy ott olyan sereget alakítson, amellyel képes Magyarországot megvédeni és Erdélyt visszafoglalni.¹⁷⁷

Az észak-erdélyi magyar csapatok vezetői november 22-én tettek jelentést az eseményekről. A vereség okát elsősorban abban látták, hogy a nemzetőrök – a tordai-aranyosszéki zászlóalj kivételével – gyáván megfutottak. A sort az ágyúk fedezetére rendelt szabolcsi nemzetőrök nyitották meg, őket követték a tüzérek, így a lövegek kezelők nélkül maradtak. Amikor Urban ágyúi eldőrdültek, a kolozsvári nemzetőrök is hazafutot-

¹⁷⁵ MOL H 2 3426.; MOL H 2 Mikes János levele Bernáth József kormánybiztoshoz. Nagyvárad, 1848. november 19.; MOL H 106 2. d. 668–670. f.

¹⁷⁶ Ez a vád figyelhető meg Dobozi István főszolgabíró levelében is, aki már ekkor javasolta Baldacci felelősségre vonását. Vay, 2287. Szilágysolymó, 1848. november 20.; MOL H 2 3523. Bánffyhunad, 1848. november 22.; MOL H 75 9950/3850. Baldacci a minisztériumnak. Bánffyhunad, 1848. november 23.

¹⁷⁷ MOL H 75 3913. Czetz őrnagy levele. Bánffyhunad, 1848. november 23.; MOL H 2 3978/e. Czetz J. jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Csucs, 1848. november 25.; MOL H 2 4411. Czetz jelentése. Kraszna, 1848. november 30.

tak. Urban Szamosfalvánál nem volt fölényben, de a magyar csapatok közül csak a honvédek és a Mátyás-huszárok mutattak készséget a harcra. Szintén kiállt Baldacci mellett Vay királyi biztos, aki kiemelte a tábornok által tanúsított bátorságot a szamosújvári ütközetben.¹⁷⁸

Ezzel szemben Baldacci eltávolítását javasolta a rónai ütközetben érdemeket szerzett Tóth Ágoston őrnagy, aki szerint a seregnek nincs bizodalma a tábornokban. Hasonló álláspontot képviselt Kraszna megye védelmi bizottmánya is.¹⁷⁹

A sereg állapotáról Baldacci november 19-én küldött jelentést Bánffyhunadról az Országos Honvédelmi Bizottmánynak. Ebben közölte, hogy megpróbálja a sereg gyenge fegyelmét helyreállítani és a kiképzést folytatni. Várja az erősítést, mert eltökélt célja Kolozsvár visszafoglalása. A gyenge fegyelemre való tekintettel – Czetzhez hasonlóan – ő is javasolta, hogy Debrecenig vonuljanak vissza. Baldacci a rossz közlekedés miatt Katona Miklós seregéről nem rendelkezett információval. Kolozsvár elvesztésének okát egy november 20-án kelt levelében abban látta, hogy a vele szemben álló erők (4000 sorkatona, több ezer felkelő) lényegesen erősebbek voltak az övéinél (egy újonc honvédszázlólaj, kevés lovasság, nemzetőrök). Baldacci a császári csapatok támadása esetén Csucsáig akart visszavonulni és ott védelemre berendezkedni.¹⁸⁰

A kolozsvári nemzetőrség gyáva magatartásával indokolja a szamosújvári vereséget August Heydte 1863-ban megjelent munkájában. Kádár József, Belső-Szolnok megye monografikusa szerint a nemzetőrök gyávasága és a tűzérség rossz működése okozta a vereséget, ugyanakkor Urban nem volt fölényben.¹⁸¹

A szabolcsi nemzetőrszázlólaj megfutamodása miatt Eötvös György őrnagy ellen vizsgálat indult. Eötvös védekezésében kifejtette, hogy a nemzetőröket gyorsan mozgósították, századokra bontásuk és a tisztek megválasztása az úton történt. Lőfegyverrel nem rendelkeztek, csak kaszával, lándzsával és bottal, de voltak fegyvertelen nemzetőrök is.¹⁸²

Az utolsó felvonás: Dés, 1848. november 24.

A partiumi harcokat felvázoló fejezetben már utaltunk arra, hogy a Kövár-vidéki lázadást leverő Katona Miklós őrnagy november 12-én nyomult be Erdélybe. Hadműveletének célja az volt, hogy a Kolozsvár központtal harcoló erdélyi magyar erőknek támogatást nyújtson, illetve megakadályozza Erdély elvesztését. A Dés felé vonulás rossz időjárás mellett történt, a nemzetőrök az ellenséges román falvakon kívül táboroztak.

¹⁷⁸ Vay, 2290. Mikes Kelemen, Baumgarten József, Bethlen Gergely, Kemény Farkas, Bánffy János levele. Bánffyhunad, 1848. november 22.; *Dék*, 226. Vay Miklós Kossuth Lajoshoz. 1848. november 22.

¹⁷⁹ Tóth Ágoston jelentése: MOL KPA 431. Szilágysolymó, 1848. november 22.; MOL KPA 428. Szilágysolymó, 1848. november 23. Kraszna megye védelmi bizottmánya lényegében Czetz vádjait ismételte meg.

¹⁸⁰ MOL H 75 9813.; *Bauer*, 1870. 55–56. o. Bauer szerint Baldacci nem tudott Katona Miklós tevékenységéről, az információ birtokában nem adták volna fel Kolozsvárt. MOL KPA 428. Baldacci a Kraszna megyei honvédelmi bizottmányhoz. Bánffyhunad, 1848. november 20.

¹⁸¹ *Heydte*, 1863. 169. o.; *Kádár*, 1890. 114–115. o.

¹⁸² MOL H 75 10034/1848. Debrecen, 1848. november 25.

A magyar támadásról az osztrák katonai vezetés november 16-án értesült, annak elhárítására Urban vezetésével 2300 sorgyalogos, 150 Max-svalízsér indult 5 löveggel. Emellett több ezer román felkelő állt még a rendelkezésére. Ez a hadoszlop november 23-án Szamosújváron volt, majd 24-én Déshez érkeztek.

Katona november 19-én támadta meg Dést, amelyet a benne állomásozó „csekély” katonaság 5 ágyúval védett.¹⁸³ Jeney Dániel százados önkéntes nemzetőri százada előre nyomult, majd a Szamos hídját felszedve visszavonult. Ezután a tábor előőrsét 2000 román felkelő támadta meg, mire az minden parancs ellenére szétfutott. Egy idősebb tüzér azonban hátramaradt, Teleki Sándor biztatta a futókat, hogy mentsék ki, a menekülők azonban erre nem voltak hajlandók. Végül a hátramaradtat Teleki maga mentette ki. Katona – minden elővigyázatosság megtétele után – 21-én kívánt benyomulni a városba, egységeinek minden kihágást megtiltott. A támadás előtt Jeney Dániel századost 12 Vilmos-huszárral kémszemlére küldte. Emellett Haray Viktor őrnagyot szintén 12 Vilmos-husár kíséretében Urban táborába küldte, akit megadásra szólított fel. Dés városától pedig 20 ezer adag kenyeret és 7 ezer icce pálinkát kért csapatai élelmezésére, nyugta ellenében.¹⁸⁴ Mivel Urban Katona felszólítását elutasította, az utóbbi elrendelte Dés ágyúzását, melynek hatására Formacher őrnagy térparancsnok kiűrtette a települést. Ezt követően Katona bevonult Désre, és magához rendelte a város főhadnagyát. Egy szemtanú visszaemlékezés szerint serege „Számban nagy tömeg, de jó része fegyvertelen, s koros emberek nemzetőri cím alatt”. A nemzetőrök a város piacán telepedtek le, ahol négy nagy tábornőt raktak, Dést csak az időjárás mentette meg a tűzvészől.¹⁸⁵ Katona a főhadiszállását a Haller-háznál rendezte be, s rögtön haditanácsot tartott tisztjeivel. Ezen a seregevezér javasolta Kolozsvár megtámadását, amelyet a nemzetőr tisztek kisebb része és Teleki Sándor kormánybiztos támogatott, míg a tisztek jelentős része ellenezte azt. Az utóbbiak arra hivatkoztak, hogy ők családok nemzetőrök, akik csak a Kővár-vidéki lázadás leverésére lettek kimozdítva, így most már teljesítették kötelességüket. Végül abban egyeztek meg, hogy aki el akar távozni, az hazamehet. Katona a városból kivezető utakra nemzetőrszázadokat rendelt, akik előőrsi szolgálatokat láttak el. A sereg harckészültségének ellenőrzésére pedig az éj folyamán próbariadókat rendelt el. Másnap megérkezett a miskolci tartalékseregéből a 75 fős bécsi légio, a 73 fős zempléni lovas, a 440 fős hevesi mozgó nemzetőrség,¹⁸⁶ egy század Vilmos-husár és egy hatfontos üteg. Kovács Samu szemtanú visszaemlékezése szerint „Az egész inkább egy szüreti készülődést tüntetett fel, mint egy komoly, vért és életet követelhető hadjáratot, bárha az Óvár fokán felállított tizenhét ágyú komoly eshetőségre engedett következtetni.”¹⁸⁷

¹⁸³ Bartha Mór, 1981. 29. o.; Heydte, 1863. 177. o. Urban erői: 2 zászlóalj román határőr (17. határőrezred), a 28. (Parma) sorgyalogezred 3 zászlóalja, az 51. (Károly Ferdinánd) sorgyalogezred 2. zászlóalja, 2 század bukovinai határvasdász, egy osztály Max-svalízsér és 5 ágyú. Csernátóni Sámuel, 14. o. Ugyanakkor a reguláris katonaság tekintetében Urban volt fölényben. Bartha Mór, 1981. 30. o.

¹⁸⁴ MOL KPA 483. Katona Miklós jelentése. Kaczkó, 1848. november 20.; Heydte, 1863. 179. o.; MOL H 75 13912/1849. Jeney Dániel Haray Viktornak. Nagybánya, 1849. március 22.; Kádár, 1890. 125. o. A kérést a város az osztrák megszállás miatt teljesíteni nem tudta.

¹⁸⁵ Kovács, 1887. 135. o.; Kádár, 1890. 127. o.; Nagybánya és környéke, 1894. 66. o. A nemzetőrök gyenge felszereltségére és kiképzettségére: Kalmár, 1896. 760. o.

¹⁸⁶ Kádár, 1890. 129. o. A hevesi zászlóalj összetétele az alábbi volt: 150 egri, 56 tiszafüredi és 136 gyöngyösi mozgósított nemzetőr. 1848-as nemzetőrök Heves és Külső-Szolnok vármegyében. (Összeállította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Kovács Melinda, Kozma György Bertalan, Szabó Jolán.) Eger, 1999. XIII. 52. o.

¹⁸⁷ KLÖM XIII/1. 324. sz. irat. Levél Vay Miklóshoz. Pest, 1848. november 11.; Csernátóni Sámuel, 16–

A zempléni lovas nemzetőrség Vay Ferenc őrnagy vezetésével november 23-án Somkútról Dés felé indult lövegekkel. November 24-én a Retteg felé vezető úton állította fel a csapatait, ahonnan azonban rövidesen visszarendelték őket a somkúti töltésekre. Az itt lévő alakulatokra Urban heves ágyútűzet zúdított, majd ezt követte a svalzsérek rohama, mire a gyalogság többsége szétfutott. A menekülést az ugoc sai önkéntes nemzetőrök kezdték meg.¹⁸⁸ Az utóbbiak parancsnoka a fejvesztett menekülést Katona Miklós ellentétes parancsaival indokolta. A menekülők a városban feltorlódtak, ami a káoszt csak erősítette, ráadásul a Szamos hídját Urban a svalzsérekkel elzárta. Ennek következtében sokan a folyó jéghideg vizén gázoltak át. A hóolvadás következtében az utak feláztak, így a sár is nehezítette a menekülők haladását. Vay Ferenc a zempléni lovas nemzetőrökkel és egy szakasz Vilmos-huszárral, illetve a bécsi légió kis csapatával (75 fő) a hídnál lévő ágyúkat fedezte. Ekkor azonban a tűzerek hadnagya alól kilőtték a lovat, amire a tűzerek elhagyták a lövegeiket. Más források szerint a tűzerek a svalzsérek rohama miatt futottak szét.¹⁸⁹ A futókat megállítani nem lehetett, a sereg Alőr felé vonult. Kosálynál Katona Miklós megpróbálta az alakulatokat rendezni. A visszavonulók a Kisyíres–Nagyilosva–Sósmező–Kaczkó vonalon át november 25-én Nagybányára érkeztek. A Dést elfoglaló császári csapatok és román felkelők a települést kifosztották, a háramaradt nemzetőröket legyilkolták. Hasonló sors várt a Désaknára menekült nemzetőrökre is, akiknek a hullái több napig temetetlenül heverték.¹⁹⁰ Katona seregének élelmi-szer és lőszer készletei zömében az ellenség birtokába kerültek. Nagybányán általános rémület uralkodott, amelyet csak tetézett Katona eltávozása. Vay próbálta a nemzetőreit a városban tartani, az utóbbiak azonban erre semmi hajlandóságot sem mutattak. A tisztek többsége lemondott.

November végére Katona serege 16 ezerről 2500 főre apadt.¹⁹¹ Ugyanakkor a Laposvidékre Eötvös Mihály kormánybiztos vezetésével nemzetőrök vonultak be, akik előtt Oláhlaposbánya és Sztrimbul román felkelői kapituláltak.¹⁹² Végül Urban előrenyomulása miatt Katona november 29-én feladta Nagybányát, a helyi nemzetőrség fegyvereit begyűjtötte, melyet a bányapénztárral és a nemesfémkészletekkel Szatmár felé in-

17. o.; Kovács, 1887. 135. o.; Kádár, 1890. 131–132. o.; Nagybánya és környéke, 1894. 65. o.; Kónya, 1999. 29. o.

¹⁸⁸ Vay Ferencre: Bona, 2000. 698. o. Az eseményt ábrázolja az Armee Bulletin sorozat VII. lapja. Litográfia. Kincses, 2010. 88. o.

¹⁸⁹ ONHT 9430/nő. Újhelyi Sándor őrnagy levele. Halmi, 1848. november 30.; Kovács, 1887. 137. o.; Bartha Mór, 1981. 33–34. o.; Csernátóni Sámuel, 18–19. o.; Heydte, 1863. 180. o.

¹⁹⁰ Kovács, 1887. 137–139. o.; Kádár, 1890. 131. o. Kalmár Elek szerint a visszavonulás fedezésében és az ágyúk megmentésében a szatmári nemzetőrök is résztvettek. Kalmár, 1896. 760. o. Ennek azonban az egykorú források ellentmondanak; Kovács Gyárfás: Désakna 1848–49-ben. TL 1897/3–4. 18–19. o.

¹⁹¹ ONHT 9429/nő. Vay Ferenc őrnagy jelentése. Nagybánya, 1848. november 26.; MOL H 2 5150. Vay Mihály gr., nemzetőr őrnagy levele. Berkesz, 1848. december 3.; ONHT 9429/nő. Vay Ferenc zempléni és Újhelyi Sándor ugoc sai nemzetőr őrnagyok jelentése. Vay javasolta, hogy a megfutamodókat töröljék a nemzetőrök „díszes” sorából, ellenben a bátrán helytállókat jutalmazza meg. Ezt tegyék közhírré. Ez meg is történt. KLÖM XIII/1. 458/a. sz. irat. Budapest, 1848. december 15. Közlemény a Désnél gyáván megfutott nemzetőrök elleni vizsgálatról. Nagybánya és környéke, 1894. 66. o.; Bartha Mór, 1981. 34–36. o.; Kónya, 1999. 30–31. o.; Heydte, 1863. 181. o.; Csetri, 1992. 201. o.

¹⁹² MOL H 2 4341/e. Szakmáry Sámuel főigazgató jelentése a pénzügyminisztériumhoz. Nagybánya, 1848. november 29.; MOL H 2 4278. Katona Miklós jelentése. Nagybánya, 1848. november 27.; MOL H 2 4650. Karl Urban alezredes jelentése a dési ütközetről. Nagysóskút, 1848. november 30.; MOL H 2 4650. Nagybánya, 1848. november 27. Katona Miklós őrnagy Nagybányát a haditörvények alá helyezett.

díttott.¹⁹³ Az ugocsai nemzetőröket Mihályi Gábor kérésére Máramaros védelmére küldte. A város elhagyásakor a polgárok rátámadtak Katonára, aki a parancsnokságot Zsurmai Lipót századosnak adta át és Pestre indult. Zsurmai a töredék sereget rövidesen Szatmárnémetire vezette.¹⁹⁴ Nagybánya városa a személy és vagyonbiztonság garantálása mellett november 30-án hajlandónak mutatkozott kapitulálni Urban előtt, aki azonban erre nem tartott igényt, mivel csapataival december elsején Dés felé vonult.¹⁹⁵ A dési vereség után Szatmárnémeti városa honvédelmi bizottmányt alakított, és segítséget kért a szomszédos megyéktől. Szabolcs vármegye a kérés nyomán a nyírbátori és nádudvari járásában 1200 nemzetőrt mozgósított, illetve a Máramarosból hazatérő 600 nemzetőrt Nyírbátorba összpontosította. Egyben elrendelték 4000 lándzsa készítését. Emellett elhatározták egy 200 fős lovas csapat felállítását.¹⁹⁶ Egy következő levelében Katona a nemzetőrök gyávasága mellett a tisztjeik engedetlenségére hivatkozott, akiknek a felelőségre vonását javasolta.¹⁹⁷ A hazatérő megyei nemzetőrök beszámolóí alapján az ugocsai alispán erősítést küldését javasolta Nagybanára. Felhívta az Országos Honvédelmi Bizottmányt, hogy a szatmári nemzetőrtisztek zsákmánnyal megrakottan tértek haza, ami szerinte „hazafias” bűn. Ugyanilyen vádakkal illette a szabolcsiakat is, amelynek hatására a megye vizsgálatot rendelt el.¹⁹⁸

A dési vereségről Eötvös Mihály november 25-én Nagybanáról tudósította az Országos Honvédelmi Bizottmányt. Eötvös ismertette a Partium fenyegetett helyzetét, illetve a szétzilált sereg rendbe szedésére tett intézkedéseit. Közölte, hogy a lövegek mind megvannak, egyben sorkatonaságot kért.¹⁹⁹ Katona Miklós beszámoló jelentése szerint a november 22-én Désre vonult tábor az engedelmességet lényegében felmondta, a nemzetőrök sürgették a hazabocsátásukat. A tiszti gyűlésen döntöttek a visszavonulásról. A harcok folyamán 23 halottat vesztett, 12 fő könnyebben megsérült, ő az összes ágyúval a sorkatonaság fedezete mellett visszavonult Nagybanára. Az ellenség veszteségét Katona 60 főben határozta meg. Osztrák források szerint a magyar fél vesztesége 100 halott, 2 lőszeres kocsi és számos élelmiszerrel megrakott szekér volt.²⁰⁰ Nagybanán 805 fő maradt a lövegekkel, a várost Katona védelmezni kívánta, de csak az ágyúk veszélyeztetése nélkül. A nemzetőrök folyamatosan vonultak haza. Végül a seregvezér kifejtette, hogy ő a döntéseit minden esetben egy hattagú haditanáccsal egyetemben hozta

¹⁹³ MOL H 2 4650. Jelentés az OHB-hoz. Nagybánya, 1848. november 29.

¹⁹⁴ Zsurmaira: *Bona*, 2000. 735–736. o.; MOL H 2 Katona Miklós levele. Ittola, 1848. november 29.; MOL H 2 4934.

¹⁹⁵ MOL H 2 4650. A város levele. Nagybánya, 1848. december 2.; Nagybánya és vidéke. 12. sz. 1888. március 18.; *Kádár*, 1890. 147. o. Urban visszavonulásának oka az volt, hogy Wardenertől parancsot kapott erre. Csapatait a csucsai magyar tábor elleni hadműveletben akarták bevetni.

¹⁹⁶ MOL H 2 4578. Szatmárnémeti Debrecennek. 1848. december 2.; Szabolcs vármegye, 291/a. sz. irat. Nagyikálló, 1848. december 4. A dési vereség következményeiről Szabolcs és Szatmár megyékben: *Kónya*, 1999. 34–36. o.

¹⁹⁷ ONHT 9492/nő. Nagybánya, 1848. november 28. A levelet a hadbíróági vizsgálat miatt december 8-án továbbították a HM-hez.

¹⁹⁸ MOL H 2 4205. 1848. november 28.; Szabolcs vármegye, 303/a. sz. irat. Nagyikálló, 1848. december 4.; uo. 303/b. sz. irat. Katona Miklós levele a tárgyban a megyéhez. Nagybánya, 1848. november 27.

¹⁹⁹ MOL KPA 491. A jelentés nyomán az Országos Honvédelmi Bizottmány intézkedett a szatmári nemzetőrség újjászervezéséről, meghatározva annak a szempontjait. MOL H 2 4224. Pest, 1848. november 27.

²⁰⁰ *Heydte*, 1863. 181. o. Az Armeé Bulletin szerint 150 halott és 60 sebesült. *Kincses*, 2010. 88. o.

meg, így a felelős nem lehet. Sorkatonai segítséget kért, és fel szándékozott utazni Pestre, hogy a tetteiről beszámoljon. A vezetést addig Jeney és Szatmáry századosoknak kívánta átadni. Az ugocsei nemzetőrök körében elterjedt az a nézet, hogy Katona Miklós valójában áruló volt („kik hozzá a’ legnagyobb bizalommal csatlakoztunk, most a’ legnagyobb utálattal fordulunk el tőle”).²⁰¹ Katonát végül Márton József szatmári nemzetőr jelentette fel, amelynek nyomán a HM Igazságügyi Osztálya kérte az OHB-t, hogy a vizsgálatot –Katona tisztí becsülete – érdekében minél gyorsabban indítsa meg. A vád lényegében csak feljelentéseken és hírlapi cikkeken alapult, ráadásul a vádat Teleki Sándor kormánybiztos és Jeney Dániel százados hamisnak tartották. Az utóbbiak szerint az egykori seregvezér jó hazafi és képzett katona, aki ennek Désnél is tanújelét adta. A vereség igazi oka a nemzetőrök kiképzetlensége és a tisztjeik alkalmatlansága volt. Az ideiglenes parancsnoksággal megbízott Zsurmai százados is méltánytalannak tartotta a Katona Miklós elleni vádakat. Időközben Katona Miklóst letartóztatták, azonban az Országos Honvédelmi Bizottmány az egykori seregvezér igazoló jelentését elfogadta. Ennek nyomán Hodossy Miklós kormánybiztos intézkedett szabadon bocsátásáról.²⁰²

A nemzetőröket ért vádakra ismereteink szerint először Péchy László szatmári nemzetőr őrnagy reagált kemény hangnemben írt levelében. Péchy tagadta a rablás és a gyávaság vádjait, illetve ünnepélyes óvást emelt a gyanúsítások ellen. A vizsgálat folyamán kérdezték ki Boros Pál szolgabíró, aki Szatmár megye gombási századának parancsnoka volt, és a Katona Miklós által Kővár-vidéken hátrahagyott századával Somkúton állomásozott. Boros a dési ütközet után menekülő lovas nemzetőröket próbálta feltartóztatni sikertelenül. Találkozott Katona Miklóssal, aki az ágyúkat kísérte Nagybányára. Tőle Boros semmi utasítást nem kapott a továbbiakra nézve. Boros Katona Miklós hibájának tartotta, hogy nem intézkedett a menekülő sereg újjászervezésére, a katalinfalusi hidat, Kővár-vidék védelmének kulcsát fedezetlenül hagyta, lefegyverezte a szatmári nemzetőrséget, és nem gondoskodott Nagybánya védelméről. Javasolta, hogy Beöthy Ödön erdélyi teljhatalmú kormánybiztos indítson vizsgálatot, mert nehezményezik, hogy Katona az Országos Honvédelmi Bizottmánynál a nemzetőrök ellen nyilatkozott.²⁰³

A dési vereségről Eötvös Mihály kormánybiztos személyesen is tájékoztatta december elején, Budapesten az Országos Honvédelmi Bizottmányt. Eljárását Teleki Sándor, mint a táblabíró politika megnyilvánulását károsnak tartotta, mivel Eötvös a haditanácsban maga is támogatta Nagybánya feladását.

Décsey László kormánybiztos Katona Miklós fő hibájának azt tartotta, hogy nem működött együtt az erdélyi csapatokkal.²⁰⁴

²⁰¹ *Deák*, 1943. 228. sz. irat. Böszörményi Károly Böszörményi Eleknek. Szatmárnémeti, 1848. december 2.

²⁰² A vizsgálat elrendeléséről: ONHT 9429/nő. Levél az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz. Buda, 1848. december 4. és MOL H 2 Budapest, 1848. december 5.; MOL H 2 Debrecen, 1849. január 20. Mellette Teleki és Jeney közös levele. Szatmárnémeti, 1848. december 2.; MOL H 2 4934. Zsurmai százados levele. Szatmárnémeti, 1848. december 2.; ONHT 9466/nő.; MOL H 2 5236. A szatmári mozgó sereg haditanácsától. Szatmár, 1848. december 8.; KLÖM XIII/1. 430/h. sz. irat. Rendelet Dobozy Istvánhoz Katona Miklós szabadon bocsátásáról. Pest, 1848. december 9.; *Kádár*, 1890. 144. o.

²⁰³ ONHT 9639/nő. Péchy őrnagy levele. Nagykároly, 1848. december 24.; MOL H 2 49:753. Boros Pál szolgabíró levele Szatmár megye bizottmányának. Aranyosmeggyes, 1849. január 3. A nemzetőrök szerepét védi és helytállásukat hangsúlyozza: *Kalmár*, 1896. 760. o.

²⁰⁴ MOL H 2 6139. Teleki Sándor levele. Szatmár, 1848. december 11.; MOL H 2 5516. Décsey levele. Zilah, 1848. december 10.

A dési vereségről *Kossuth Hírlapja* tudósított. A cikkíró szerint a szatmári „kortes” nép, amely a vereség fő előidézője, csak örökös homályt hozhat. A vereség fő oka a vezér tapasztalatlanságában keresendő, aki ráadásul személyesen nem vett részt az ütközetben. „Katona és táblabíró közt lényeges a különbség.” Bár Katona 16 löveggel rendelkezett, a serege gyalázatosan szétfutott, jelenleg Nagybányán tanácskoznak a vezérek, mialatt Urban elfoglalta Magyarlápост. A tudósító azonban teljesen figyelmen kívül hagyta azt a szempontot, hogy a nemzetőrök többsége lándzsával volt felfegyverezve és kiképzetlenek voltak.²⁰⁵

Összegzés

Dolgozatomban Erdély hadszíntérré válásának folyamatát vázoltam fel, a két fél erőviszonyainak számbavételével, összehasonlításával, a hadi események bemutatásával. A szembenálló felek haderőinek vizsgálatánál egyértelművé vált, hogy a mérleg a császári oldal felé billen. A rendes haderő tekintetében Puchner háromszoros fölényben volt, a gyulafehérvári hadikészletek birtokában pedig lehetősége volt újabb alakulatok felszerelésére és a meglévők kiegészítésére. Erőit Nagyszeben környékén összpontosította, ami a támadó hadműveletek szervezésénél jelentős mozgásteret biztosított számára. A közel kétmillió szász és román lakosság népfelkelése pedig elősegítette Erdély régióinak tartós birtoklását.

Ezzel szemben a magyar fél kevés rendes alakulattal rendelkezett, központi segítségre nem számíthatott. A két honvéddzászlóalj és a Mátyás-huszárok kolozsvári osztálya még újonc volt, a székely határőrség fele az anyaországi hadszíntereken harcolt. A nemzetőrsegeket a román népfelkelés miatt – a Székelyföld kivételével – összpontosítani nem lehetett. Az utóbbi a sorkatonaság elleni harcra egyébként alkalmatlan volt. A magyar erők két nagyobb csoportosítást hoztak létre: az egyiket Kolozsvár központtal. A másik a székely tábor.

Véleményem szerint nagyobb lehetőségekkel a székely tábor rendelkezett, mert itt rendelkezésre állt 2500-3000 fő rendes haderő. Megfelelő szervezés mellett a Mátyás-huszárok alakuló századaiból és a nemzetőrség löfegyverrel rendelkező egységeiből szintén több zászlóalj bevethető erő létrehozására volt mód. A székely határőrezredek fegyverraktáraiból²⁰⁶ ki lehetett volna állítani a 3. zászlóaljkat és a tartalék huszárszázadot. Az így nyerhető haderő létszáma megközelíthette volna akár a tízezer főt is, amelyet az egyes települések népfelkelései támogathattak. A székely tábor legfőbb gyengesége a tűzérés hiánya volt, mert a határőr alakulatok képzett tűzerekkel rendelkeztek.²⁰⁷ Megfelelő szervezés mellett – Háromszék példájára – a helyi ágyú-, fegyver- és lőszergyártás beindításával ki lehetett volna elégíteni az igényeket. Ugyancsak Háromszék későbbi példájára a székely tábor logisztikai hátterét (ételmezés, ruházat) meg lehetett volna oldani. Az így kiállított haderő alkalmas lett volna a négy szék területének megvédésére,

²⁰⁵ MOL R 110. *Kossuth Hírlapja* 3. tétel. Tudósítás a dési vereségről; Bartha Mór, 1981. 30. o.

²⁰⁶ Pl. a kézdivásárhelyi fegyvertárban 417 kovás és 82 gyutacsos puská volt. Vay, 1729. Pap Mihály őrnagy, ideiglenes ezredparancsnok jelentése. Kézdivásárhely, 1848. október 22.

²⁰⁷ Minden határőrezred századonként 4 tüzérral rendelkezett. Vay, 971.

lekötve ezzel jelentős császári erőket. A szervezéshez azonban idő kellett, márpedig Berzenczey László fellépése erre nem adott lehetőséget. A székelység nagy tömegben, hadművelleti bázis nélkül folytatott hadműveleteket, több esetben ellenséges területen. A népfelkelő és rendes alakulatokat vegyesen alkalmazták, bár az előbbiek folyamatosan szökdöstek. A vereség elkerülhetetlenné vált.

A kolozsvári csoportosítás mindössze 1000-1200 fő rendes alakulattal rendelkezett, amelynek tagjai kivétel nélkül újoncok voltak. A két tüzerűteg csak november elején érkezett meg tüzerek nélkül, a gyorsan toborzott tüzerek kiképzésére sem idő, sem szakember nem állt rendelkezésre. Ennek következtében a hatfontos üteget a kolozsvári harcokban nem lehetett bevetni. A kolozsvári nemzetőrség nagy száma ellenére a harctéren minden esetben megfutott. A Magyarországról jövő nemzetőri erősítések pedig egyrészt későn érkeztek, másrészt még a kolozsvárinál is gyengébbek voltak. November 15-én Baldacci az egyetlen lehetséges döntést hozta meg, amikor Kolozsvárt feladta.

A magyar erőeknek a Partiumban, Kalotaszegen és Alsó-Fehér megyében sikerült úrrá lenni a román lázadáson, de a császári sorkatonasággal szemben már tehetetlenek voltak. A vereség oka Marosvásárhelynél, Kolozsvárnál és Désnél nem az ellenség létszámfölénye volt, az erőviszonyok kiegyenlítették voltak, de a rendszeren kiképzett és felszerelt alakulatok vonatkozásában a császári fél fölénybe került. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az Erdélyben történtek a szabadságharc történetében nem képviseltek egyedi esetet. A magyar kormányzat a koncentráltan támadó császári hadoszlopok ellen 1848 végén többnyire csak a mozgósított nemzetőröket tudta kiküldeni. Az utóbbiak több esetben sikeresen harcoltak a másodvonalbeli egységekkel szemben, de amint elsővonalas császári alakulatokkal szembe kerültek, a legtöbb esetben alulmaradtak.²⁰⁸ Arról azonban nem szabad megfeledkeznünk, hogy a XXII. törvénycikk megfogalmazásai szerint a nemzetőrség egy belbiztonságot garantáló fegyveres erő volt, márpedig a reguláris alakulatokkal való harc nem rendfenntartó, hanem háborús feladat. Décsey László és Katona Miklós mozgósított nemzetőrei sikeresen állították helyre a törvényes rendet a Partiumban, de Katona serege Désnél a rendes katonasággal szemben vereséget szenvedett. Hasonlóképpen mint a Pulszky Sándor alezredes vezette újonc honvédzászlóalj és nemzetőrök Budamérnél 1848. december 11-én. Az utóbbiak Franz Schlik gróf, altábornagy tüzerségének első ágyúlövésére szétfutottak, ugyanúgy mint a többi nemzetőr alakulat Kosztolnánál, Schwechatnál, Kolozsvárnál, Désnél.²⁰⁹ A mozgósított és önkéntes nemzetőr-zászlóalj a legfeljebb négy hónapra vállalt szolgálati idejük letelte után többnyire hazatértek, függetlenül a hadi helyzet alakulásától. Ez még akkor is igaz volt, ha némelyik zászlóalj átalakult honvédzászlóaljjá, mert még ebben az esetekben is hazatért a legénységi állomány jelentős része.²¹⁰

²⁰⁸ Erre példaként hozható fel Perczel Mór hadteste, amely a Muraközben sikeresen harcolt a horvát határőrezredek 4. és 5. zászlóaljaival, de Mórnál dacára a kiegyenlített erőviszonyoknak súlyos vereséget szenvedett Jellasics harcedzett csapataitól. Hermann Róbert szíves közlése.

²⁰⁹ Hermann, 2001. 196–197. o.

²¹⁰ A problémára Görgey Artúr vezérőrnagy nyomatékosan felhívta az Országos Honvédelmi Bizottmány figyelmét. *Görgey Artúr: Életem és működésem.* Budapest, 1988. I–II. (Görgey István fordítását átdolgozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: *Katona Tamás.*) Pro Memoria sorozat. I. k. 238. o.

A másik lényeges kérdés a csoportosítások élére állított parancsnokok szakmai alkalmasságának kérdése. 1848 októberében három császári-királyi főtiszt került a magyar kormányzat látókörébe, és nyert vezérőrnagyi kinevezést: Sombory Sándor ezredes a székely tábor parancsnoka, Dobay Károly ezredes az előbbi helyettese és Baldacci Manó ezredes az észak-erdélyi magyar erők vezetője. Mindhárom ezredest Vay Miklós királyi biztos terjesztette fel tábornoki előléptetésre. A kinevezéseket az OHB azzal a megfigyeléssel kézbesítette, hogy ezeket Vay csak akkor adja át, ha az illetők hazafiságáról meggyőződik és tetteikért a felelőséget vállalja. Kossuth Baldacci kinevezése ellen óvást emelt, mert az ezredes szeptember 22-én lemondott az Országos Nemzetőrségi Haditanács Elnökségéről, és hazatért Kolozsvárra ezrede parancsnokságát átvenni. Forradalmár egyikük sem volt, magatartásukat a császár iránti hűség és a magyar alkotmányossághoz való ragaszkodás közti örlődés határozta meg. Árulóvá azonban egyikük sem vált, a szabadságharc leverése után mindhárman rangfosztást és börtönbüntetést szenvedtek. Ráadásul Sombory és Dobay 1849 tavaszán kérték újbóli alkalmazásukat a honvéddadsegről.²¹¹ Baldacci Manó ezredes a magyar kormány és az udvar közötti konfliktus kiéleződésekor átmenetileg visszavonult, de Kolozsvárra érkezve azonnal fellépett az ezrede tisztjeit bujtogató Gustav Jablonsky alezredes ellen, kifejezve ragaszkodását a magyar alkotmányhoz. Ezrede tisztjeit ismételtelen megeskette a magyar alkotmányra. Urban lázadását levélben jelentette Puchnernek, akitől szigorú fellépést kért a naszói ezredkormány ellen.²¹² Tettei alapján Vaynak nem volt oka kételkedni a hűségében. Az tény, hogy zászlóalja ellen nem lépett fel, így az utóbbi Kolozsvár elestekor csatlakozott a császári csapatokhoz. Pontosabban csak egy része, mivel egy százada Baldacci rendeletére Alsó-Fehér megyében harcolt a román felkelők ellen, majd a gyulafehérvári helyőrséghez csatlakozott. Másik századát Kemény Farkas Tordán lefegyverezte. A zászlóalj állományából 166 fő átlépett a 11. honvéddzászlóaljhoz.²¹³ Így mindössze három teljes század maradt, amely jelentősebb erőt nem képviselt. Baldacci a magyar oldalon vállalta a harcot Puchner október 18-án kelt proklamációja után, pedig az felszólította a tiszteket, hogy hagyják el a törvénytelennek titulált kormány szolgálatát. Két ízben szállt szembe a Wardener csapataival, noha a rendelkezésére álló alakulatok száma és minősége messze alatta volt az ellenséges erőknek. Ez még az öt intenzíven bíráló Czetz jelentéseiből is kiderült, aki csak néhány rendes zászlóalj és tüzérség átvezénylése esetén tartotta a magyar ellentámadást sikeresnek. Baldacci viselkedése és hezitálása sok emberben joggal keltette az alkalmatlan parancsnok benyomását,²¹⁴ de a Kolozsvárnál rendelkezésre álló erőkkel megítélésem szerint más vezető sem tudott volna érdemben többet tenni. Bem hadteste közel háromszorosa volt a Baldacci rendelkezésére álló erőknek. Az utóbbi az ellene felmerült vádakát megvetéssel fogadta, ő kért maga ellen vizsgálatot, és Pestre utazott.

²¹¹ Hermann, 2007. 70–71. o. A magyar oldalon harcoló ezredparancsnokok közül Vay Franz Dorsner tábornoki kinevezését nem javasolta. Bona, 2000. 311. o.; Hermann, 2007. 81. o.

²¹² Bauer, 1870. 32. o.

²¹³ Orbán, 1986. I. 519–520. o.; Vay, 2025. Vay Miklós levele a tordai honvédelmi bizottmányhoz. Kolozsvár, 1848. november 8.; Maendl, 1899. 301. o.; ONHT 6947/nő. Cserey jelentése. Kolozsvár, 1848. október 27. Az átlépések elleni Főkormányzékai fellépésre: Vay, 1360. Kemény Ferenc br. levele. Kolozsvár, 1848. október 9.; Vay, 1532. Dobay ezredes levele. Kolozsvár, 1848. október 19.; Vay, 1538. Baldacci tiltakozása a sorozatos átlépések miatt. Kolozsvár, 1848. október 19.; Bauer, 1870. 40. o.; Heydte, 1863. 125. o.

²¹⁴ Czetz, 1850. 59–60. o.; Bauer, 1870. 49. o.; Irmédi-Molnár, 1938. 78–79. o.

Katona Miklós megítélésénél figyelembe kell vennünk, hogy eredeti feladatát, Kővár-vidék lecsendesítését sikerrel oldotta meg, a régióval a későbbiek folyamán több probléma nem volt. Tény, hogy a rendelkezésére álló nemzetőri erők felett megfelelő feyelmet tartani nem minden esetben tudott, de ez bizonyos esetben (a schwechati csatából menekülő nemzetőrök esetében) még Kossuth Lajosnak sem sikerült. A nemzetőr alakulatok nagyobb része már Désnél, a harcok megkezdése előtt nem volt hajlandó engedelmessé válni, a hazavonulást részben megkezdték. Hiába volt 15 ezer embere és három ágyúütege, ennyi népfelkelője Urbánnak is volt, de a császári parancsnok 4000 rendes katonával és kiképzett tüzérekkel is rendelkezett. Így az ütközet kimenetele nem lehetett kétséges. Katona Miklóst véleményem szerint annyiban terheli felelősség, hogy az Országos Honvédelmi Bizottmánytól kapott utasítások ellenére, Décseyhez és Tóth Ágostonhoz hasonlóan meg kellett volna fontolnia az Erdélybe vonulást. A Kővár-vidéki sikereken felbuzduló Katona felderítés nélkül nyomult be Észak-Erdélybe, kockáztatva ezzel az eddig elért sikereket.

RÖVIDÍTÉSEK

<i>Bartha Mór</i> , 1981.	<i>Gacsányi Gábor</i> : Az 1848/49-es szabadságharc eseményei Bartha Mór naplója alapján. In: Honismereti kutatások Szabolcs-Szatmárban. IX. Helytörténet. IX. Nyíregyháza, 1981. 3–124. o.
<i>Bauer</i> , 1870.	Bauer őrnagy Bem tábornok főhadsegédének hagyományai 1848 és 1849-ből. (Közli <i>Makray László</i> képviselő és volt honvédezedes.) Pest, 1870.
<i>Bene</i> , 1998.	<i>Bene János</i> : Szabolcs a honvédelemért 1848–49-ben. In: Szabolcsi honvédek a szabadságharcban. (1848–1849.) Nyíregyháza, 1998. 9–31. o.
<i>Berde</i>	MOL Berde Mózes kormánybiztosi iratai. F 247
<i>Berzenczei</i> , 1873.	<i>Berzenczei László</i> : Rovás. Kolozsvár, 1873.
<i>Bona</i> , 2000.	<i>Bona Gábor</i> : Tábornokok és törzstisztek az 1848–49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000.
<i>Bona</i> , 2008–2009.	<i>Bona Gábor</i> : Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2008–2009.
<i>Czetz</i> , 1850.	<i>Johann Czetz</i> : Bem's Feldzug in Siebenbürgen. Hamburg, 1850.
<i>Czetz</i> , 1868.	<i>Czetz János</i> : Bem erdélyi hadjárata 1848–49-ben. (Fordította <i>Komáromi Iván</i> .) Pest, 1868.
<i>Czetz</i> , 2001.	<i>Czetz János</i> : Emlékezéseim. (A szöveget gondozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta <i>Dr. Kedves Gyula</i> .) Budapest, 2001. Magyar-Örmény Könyvtár I.
<i>Csernáttoni Sámuel</i>	Csernáttoni Sámuel naplója 1848–1849-ből. Kézirat. Lelőhely: Székely Nemzeti Múzeum Kézirattára, Sepsiszentgyörgy.

<i>Csetri</i> , 1992.	<i>Csetri Elek</i> : Teleki Sándor 1848–1849-ben. <i>Aetas</i> , 1992/1–2. 194–209. o.
<i>Deák</i> , 1943.	<i>Deák Imre</i> : 1848, a szabadságharc története levelekben, ahogyan a kortársak látták. Budapest, 1943.
<i>Dercsényi</i> <i>Dercsényi L.</i>	<i>Dercsényi Kálmán</i> : Bem tábornok erdélyi hadjárata. 1848–49. é. n. Dercsényi László visszaemlékezése. Dobák Géza magángyűjteménye, Budapest.
Documente, VII.	Documente privind Revoluția de la 1848. în Țările Române. C. Transilvania. Vol. VII. 17 iunie–26 iunie. (Volum întocmit de: <i>M. Bodor, E. Cosma, G. Neamțu.</i>) Cu cuvânt introductiv de Acad. Camil Mureșanu. București, 2005.
<i>Dragomir</i> , I.	<i>Silviu Dragomir</i> : Revoluția românilor din Transilvania în anii 1848–49. Sibiu, 1944. I. k.
<i>Dragomir</i> , III.	<i>Silviu Dragomir</i> : Revoluția românilor din Transilvania în anii 1848–49. Cluj, 1946. III. k.
<i>Egyed</i> , 1997.	<i>Egyed Ákos</i> : A korszerűsödő és hagyományörző Erdély. Csíkszereda, 1997. I–II.
<i>Egyed</i> , 1998–1999.	<i>Egyed Ákos</i> : Erdély 1848–1849. I–II. Csíkszereda, 1998–1999.
<i>Egyed</i> , 2001.	<i>Egyed Ákos</i> : A kolozsvári nemzetőrség megszervezése és szerepe 1848-ban. In: Erdélyi várostörténeti tanulmányok. (Szerk. <i>Pál Judit, Fleisz János.</i>) Csíkszereda, 2001. 146–156. o.
<i>Egyed</i> , 2008.	<i>Egyed Ákos</i> : Háromszék 1848–1849. Forradalom, szabadságharc. Harmadik, bővített kiadás. Sepsiszentgyörgy, 2008.
<i>Ellenőr</i> <i>Gelich</i> , I–III.	<i>Ellenőr</i> . Kolozsvár, 1848. (Szerk. <i>Kővári László, Dózsa Dániel.</i>) <i>Gelich Rikárd</i> : Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. I–III. Pest, 1882–1889.
<i>Gyalókay</i> , 1931.	<i>Gyalókay Jenő</i> : Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása. 1849. január 31–március 28. Budapest, 1931.
<i>Hegyesi</i> , 2000.	<i>Hegyesi Márton</i> : Bihar vármegye 1848–1849-ben. (Sajtó alá rendezte <i>Ruszoly József.</i>) Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei. 24. Debrecen, 2000.
<i>Hermann</i> , 2001.	<i>Hermann Róbert</i> : 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001.
<i>Hermann</i> , 2007.	<i>Hermann Róbert</i> : Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. Budapest, 2007. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára
MOL H 2	MOL Miniszterelnökség, OHB, Kormányzó-elnökség. Általános iratok. H 2
MOL H 9	MOL Belügyminisztérium. Elnöki iratok. H 9
MOL H 21	MOL Kossuth Lajos miniszteri iratai. H 21
MOL H 75	MOL Honvédelmi minisztérium. Általános iratok. H 75
MOL H 106	MOL. Hodossy Miklós kormánybiztosi iratai. H 106
HK	<i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , Budapest
HL	Hadtörténelmi Levéltár. Budapest. Az 1848–49-i forradalom és szabadságharc katonai iratai.

HM	Hadügyminisztérium, Budapest
<i>Heydte</i> , 1863.	<i>August Heydte</i> : Der Winter-Feldzug des Revolutionskrieges in den Jahren 1848 und 1849. Leipzig, 1863. (2. kiadás)
<i>Horváth</i> , 1863.	<i>Horváth Mihály</i> : Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. Genf, 1863. I–III. k.
<i>Imreh</i> , 2003.	<i>Imreh Sándor</i> : Visszaemlékezés az 1848–49-ik évi szabadságharcra Erdélyben. (S. a. r. <i>Pásztai László</i> .) Budapest, 2003.
<i>Irmédi-Molnár</i> , 1938.	<i>Irmédi-Molnár László</i> : Felsőszopori Tóth Ágoston honvédezredes, a XIX. századbeli magyar térképezés úttörőjének élete és működése. A <i>Térképészeti Közlöny</i> 8. számú külömfüzete. Budapest, 1938.
<i>Issekutz</i> , 1905.	Issekutz Antal feljegyzései az 1848–49-ben Hunyad megyében történt eseményekről. I–II. közlemény. In: Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat XV-ik Évkönyve. Déva, 1904–1905.
<i>Jakab</i> , 1880.	<i>Jakab Elek</i> : Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések. Budapest, 1880.
<i>Kalmár</i> , 1896.	<i>Kalmár Elek</i> : A deézi csata történetéhez. <i>Századok</i> , 1896. 759–761. o.
<i>Kádár</i> , 1890.	<i>Kádár József</i> : Belső-Szolnok és Doboka vármegye története. 1848–49. Dész, 1890.
<i>K. Horváth</i> , 2003.	<i>K. Horváth Ignác</i> : Töredékek az 1848 és 1849-ki székely hadjáratokból. (S. a. r. <i>Demeter Lajos</i> .) In: Határvidék. I. Sepsiszentgyörgy, 2003. 7–52. o.
<i>Kedves–Ratzky</i> , 2009.	<i>Kedves Gyula–Ratzky Rita</i> : A csataterék Petőfije. Budapest, 2009. Timp-Militaria. XI.
<i>Kincses</i> , 2010.	<i>Kincses Katalin Mária</i> : Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc ábrázolásokon. Budapest, 2010.
<i>Koós</i> , 1890.	<i>Koós Ferenc</i> : Életem és emlékeim. 1828–1890. I. Brassó, 1890.
KLÖM XII.	Kossuth Lajos Összes Munkái. XII. k. Kossuth Lajos az első magyar minisztériumban. (S. a. r. <i>Sinkovics István</i> .) Budapest, 1952.
KLÖM XIII.	Kossuth Lajos Összes Munkái. XIII. Kossuth Lajos az OHB élén. I. rész. (S. a. r. <i>Barta István</i> .) Budapest, 1952.
<i>Kolozsvári Híradó</i>	Erdélyi, majd Kolozsvári Híradó. Kolozsvár, 1848.
<i>Kossuth Hírlapja</i>	<i>Kossuth Hírlapja</i> . Pest, 1848. (Szerk. <i>Bajza József</i> .)
<i>Kovács</i> , 1887.	<i>Kovács Samu</i> : Visszaemlékezések. 1830–1850. Dész, 1887.
<i>Kovács</i> , 1979.	<i>Kovács Endre</i> : Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979.
<i>Kónya</i> , 1999.	Szatmáriak a szabadságharcban. (Szerk. <i>Kónya László</i> .) Szatmárnémeti, 1999.
<i>Kővári</i> , 1861.	<i>Kővári László</i> : Erdély története 1848–49-ben. Pest, 1861.
<i>Kővári</i> , 1861/a.	Okmánytár az 1848–49-ki erdélyi eseményekhez. (Szerk. <i>Kővári László</i> .) Pest, 1861.
<i>Közlöny</i>	<i>Közlöny</i> . 1848. (Szerk. <i>Gyurmán Adolf</i> .)
MOL KPA	MOL Kossuth-Polizei-Akten. 1848–1849. H 2

<i>Lévay</i> , 1889.	Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből. (<i>Lévay József</i> bevezetésével.) Budapest, 1889.
<i>Maendl</i> , 1899.	<i>Maendl, Maximilian</i> : Geschichte des K. und K. Infanterie-Regiments Nr. 51. Klausenburg, 1897–1899.
<i>Marczius Tizenötödike</i>	<i>Marczius Tizenötödike</i> . Pest. 1848.
<i>Márki</i> , 1898.	<i>Márki Sándor</i> : Az 1848–49-ik évi szabadságharcz története. In: A Magyar Nemzet Története. (Szerk. Szilágyi Sándor.) A modern Magyarország. (1848–1896.) Budapest, 1898. 10. k. 3–394. o.
<i>Miskolczy</i> , 1988.	<i>Miskolczy Ambrus</i> : Erdély a forradalomban és szabadságharcban. (1848–1849) In: Erdély története tárom kötetben. Budapest, 1988. III. k. 1346–1425. o.
MOL	Magyar Országos Levéltár. Budapest
<i>Moldovan</i> , 2007.	<i>Peter Moldovan</i> : Önkéntes lovasezred szervezése Erdélyben. „Kossuth-„ vagy „Mátyás-huszárok” 1848. őszén. In: „Hadi történet kútfeje minden hadtudománynak.” Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére. (Szerk. Szabó János. Közreműködő: Hausner Gábor.) Budapest, 2007. 175–190. o.
Nagybánya és környéke	Nagybánya és környéke. (Szerkesztette <i>Palmer Kálmán</i> .) Nagybánya, 1994.
Nagybánya és vidéke	Nagybánya és vidéke. (Nagybánya)
<i>Németh</i> , 2008.	<i>Németh György</i> : Gál Sándor honvédezzredes 1848–1849-es tevékenysége. Csíkszereda, 2008.
OHB	Országos Honvédelmi Bizottmány
ONHT	MOL Országos Nemzetőrségi Haditanács. Közös en kezelt általános iratok. H 92
<i>Orbán</i> , I–VI.	<i>Orbán Balázs</i> : Székelyföld leírása. I–IV. Pest, 1868–1870.
<i>Orbán</i> , 1986.	<i>Orbán Balázs</i> : Torda város és környéke. I–II. (S. a. r. <i>Lászlóffy Aladár</i> .) Budapest, 1986. Pro Memoria
<i>Pál-Antal</i> , 2001.	<i>Pál-Antal Sándor</i> : Marosszék és Marosvásárhely az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején. Székelyudvarhely, 2001.
<i>Pesti Hírlap</i>	<i>Pesti Hírlap</i> . Pest, 1848.
MOL R 31	MOL K Papp Miklós gyűjtemény. R 31
MOL R 32	MOL Az 1848–49-i forradalomra, szabadságharcra és emigrációra vonatkozó nyomtatványok. R 32
MOL R 110	MOL Kossuth Hírlapjára vonatkozó iratok. R 110
MOL R 306	A XI. honvédszázlólaj parancskönyve. MOL Katonai iratok. R 306
MOL SÁL	MOL Mikrofilmtár. 19170–19171. tekercs. Kovászna Megyei Állami Levéltár. Sepsiszentgyörgy.
<i>Solymosi</i> , 2009.	<i>Solymosi József</i> : A forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben. Doktori (PhD) disszertáció. Budapest, 2009.
<i>Süli</i> , 2000.	<i>Süli Attila</i> : A nemzetőrség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és őszén. HK 2000/3. 605–628. o.
<i>Süli</i> , 2004.	<i>Süli Attila</i> : A honvédség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és őszén. <i>Fons</i> , 2004/1. 39–77. o.

- Süli, 2009. Süli Attila: Kossuth Lajos szabadsapatának szervezése Erdélyben 1848 őszén. HK 2009/4. 993–1054. o.
- Szabolcs vármegye Szabolcs vármegye 1848/1849-ben. (Válogatta és szerkesztette László Géza.) Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai. II. Közlemények. 22. Nyíregyháza, 2000.
- Szalai, 1993. Szalai Elek visszaemlékezései 1848–49-re. (Közli Lenkefi Ferenc.) HK 1993/1. 145–173. o.
- Partium, 2000. A szabadságharc zászlaja alatt. Az 1848–1849-es forradalom a Partiumban és a Bánságban. Nagyvárad, 2000. Partiumi Füzetek. 13.
- P. Szatmáry, 1884. P. Szatmáry Károly: Emlékeim. Szilágysolymó, 1884.
- Székely határőrök, 2008. Csikány Tamás–Demeter Lajos–Egyed Ákos–Kedves Gyula–Urbán Aladár: Székely határőrök a magyarországi hadszíntereken. Budapest, 2008.
- Szigethy, 1868. Szigethy Miklós: Adatok a XI. honvédszászlóalj történetéhez. Kolozsvár, 1868.
- Szilágyi, 1898. Szilágyi Farkas: Alsó-Fehér vármegye 1848–49-ben. Nagyenyed, 1898.
- Szócs, 1972. Szócs Sebestyén: A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban. Budapest, 1972.
- Teutsch, 1910. Friedrich Teutsch: Geschichte der siebenbürger Sachsen. Hermannstadt, 1910. III.
- TL 1848–1849. Történelmi Lapok. Kolozsvár, 1892–1904. (Szerk. Kuskó István.)
- Tórcsányi, 1956. Tórcsányi Zsolt: Az erdélyi parasztság története. Budapest, 1956.
- Urbán, 1973. Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.
- Urbán, 1988. Urbán Aladár: Kossuth és szabadsapata 1848 őszén. HK 1988/4. 638–668. o.
- Urbán, 1999. Gr. Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. (A dokumentumokat válogatta, jegyzeteket készített, az előszót írta Urbán Aladár.) Budapest, 1999. I–II. k.
- Urbán, 2007. Urbán Aladár: Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogása és halála. Budapest, 2007.
- Vay MOL Vay Miklós kormánybiztosi iratai. H 113
- Varga, 1995. Varga János: Magyarok és románok 1848–49-ben. Budapest, 1995.
- Zepeczaner, 1999. Zepeczaner Jenő: Udvarhelyszék az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején. Tanulmány és okmánytár az udvarhelyszéki eseményekhez. Székelyudvarhely, 1999.

TRANSYLVANIA AND THE NEIGHBOURING COUNTIES
TURNING INTO AREA OF WAR IN 1848

Summary

During the autumn of 1848 the whole of Transylvania turned into area of war. Upon the call of the Romanian National Committee, inhabitants of Romanian nationality started their uprisings in this part of the country from the middle of October, which was followed by an attack of the imperial corps concentrated around Nagyszeben. At first the Hungarian government had tried to break the Romanian movements and beat off the Austrian attack with the help of volunteers and national guards.

When comparing the forces of the two sides, it has to be stated that it is clearly the Imperial side of the scale that sinks. The Austrian forces, joined by the reinforcement arriving from Bukovina in October, were made up of 13 infantry battalions, 16 cavalry companies, three six-pound batteries and one three-pound battery. The majority of this army concentrated around Nagyszeben, the rest around Naszód. The regular army was supported by numerous Romanian and Saxon uprisings. On the other hand, Hungarian regular forces were scattered in the municipalities. One Honvéd battalion and three hussar squadrons were stationed at Kolozsvár, which were joined by one three-pound and a six-pound battery at the end of October. Székely forces were made up of two border battalions, one Honvéd battalion and three hussar squadrons. The Hungarian national guards and popular uprisings in Transylvania did not give significant support. On top of all, the equipment and training of Hungarian units was well under that of Imperial forces.

Hungarian forces managed to put an end to the Romanian uprisings in Partium, Kalotaszeg and in Alsó-Fehér County, but they were powerless against the Imperial regular troops. The cause of the defeat at Marosvásárhely, Kolozsvár and Dés did not lie in the higher numbers of the enemy; forces were even, but in terms of regularly trained and equipped units the Imperial side had the upperhand. It has to be noted here that the Transylvanian events are not unique in the history of the War of Independence. At the end of 1848 the Hungarian government could send only the mobilized national guards in most of the cases against the concentrated attacks of Imperial columns. The guards scored victories against the second-class units in many cases, but as soon as they faced first-class Imperial troops, they came off defeated in most of the cases. However, one must not forget that according to the article 1848:XXII the National Guard is a military force securing internal security, but fighting against regular troops is not an order-keeping but a wartime task.

The present study focuses on the professional competence of the commanders leading Hungarian military groupings. In October 1848 three Imperial and Royal company officers were chosen by the Hungarian government and received a major general rank: Colonel Sándor Sombory, commander of the Székely troops; his deputy, Colonel Károly Dobay; and Colonel Manó Baldacci, leader of the North Transylvanian Hungarian forces. None of them was a revolutionary, their attitude was characterized by the hesitation between loyalty to the kaiser and cleaving to the Hungarian constitution. Yet none of them became a traitor either, after the defeat of the War of Independence all three were punished by degradation and imprisonment. Their behaviour and hesitation justly made the impression of ill-qualified commanders in many people, but with the forces at their disposal no other leader could have been able to do much more.

LA TRANSFORMATION DE LA TRANSYLVANIE ET DES COMITATS VOISINS
EN THÉÂTRE D'OPÉRATIONS MILITAIRES EN 1848

Résumé

En automne 1848, l'ensemble du territoire de la Transylvanie devint un théâtre d'opérations militaires. Les habitants de nationalité roumaine se soulevèrent à l'appel du Comité National Roumain dès la mi-octobre, ce qui fut suivi d'une offensive concentrée du corps d'armée impérial réuni autour de Nagyszeben. Au début, c'est avec des volontaires et des gardes nationaux que le gouvernement hongrois tenta de mater les mouvements roumains et de repousser l'offensive autrichienne.

En comparant les rapports de forces entre les deux parties, nous devons constater que la balance penche sans équivoque du côté des troupes impériales qui comptaient, avec les renforts arrivés de Bucovine en octobre, 13 bataillons d'infanterie, 16 escadrons, 3 batteries de six livres et une batterie de trois livres. La plupart de ces forces furent rassemblées à Nagyszeben et le reste aux alentours de Naszód. L'armée régulière fut également soutenue par les nombreuses insurrections des peuples roumain et saxon, tandis que les forces régulières hongroises furent dispersées dans différentes municipalités. A Kolozsvár stationnaient un bataillon de honveds (défenseurs de la patrie), trois escadrons de hussards et, après la fin octobre, une batterie de trois et une autre de six livres. Le camp des Sicules combattait avec deux bataillons de garde-frontière, un bataillon de honveds et trois escadrons de hussards. Les gardes nationaux et les insurrections populaires hongrois ne représentaient pas une force importante et, de plus, l'équipement et la formation des troupes hongroises furent loin de ceux des troupes impériales.

Les forces hongroises réussirent à maîtriser la révolte roumaine dans le Partium, à Kalotaszeg et dans le comitat de Alsó-Fehér, mais elles furent impuissantes face aux troupes impériales régulières. Les défaites à Marosvásárhely, à Kolozsvár et à Dés n'étaient pas dues à la supériorité numérique de l'ennemi, mais les impériaux avaient des troupes mieux formées et mieux équipées. Il convient toutefois de remarquer que les événements transylvaniens ne furent pas isolés dans l'histoire de la guerre d'indépendance: à la fin de 1848, dans la plupart des cas, le gouvernement hongrois ne put envoyer que les gardes nationaux contre les colonnes impériales. Les gardes nationaux combattirent plusieurs fois avec succès les troupes de seconde ligne, mais généralement, ils échouèrent face aux troupes impériales de première ligne. Nous ne devons toutefois pas oublier qu'au sens de l'article 1848-22, la garde nationale fut censée garantir la sécurité intérieure, alors que la lutte contre les troupes régulières ne servait pas le maintien de l'ordre, mais elle fut une mission de guerre.

Mon étude examine de manière approfondie la capacité professionnelle des commandants placés à la tête des groupes militaires hongrois. En octobre 1848, trois officiers supérieurs furent nommés général de brigade par le gouvernement hongrois: colonel Sándor, commandant du camp sicule, son adjoint, le colonel Károly Dobay et colonel Manó Baldacci, chef des forces hongroises du Nord de la Transylvanie. Aucun des trois n'était un révolutionnaire, ils furent tiraillés entre la loyauté envers l'empereur et le respect de la constitution hongroise. Aucun des trois ne devint pour autant traître et après l'échec de la guerre d'indépendance, tous les trois furent dégradés et emprisonnés. Du fait de leur attitude et de leurs hésitations, ils pouvaient donner l'impression d'être des commandants incapables, mais les autres chefs n'auraient pas pu faire mieux non plus avec les forces à leur disposition.

SIEBENBÜRGEN UND DIE WANDLUNG DER BENACHBARTEN KOMITATE
ZU KRIEGSSCHAUPLÄTZEN IM JAHRE 1848

Resumee

Im Herbst 1848 wurde das gesamte Gebiet Siebenbürgens zum Kriegsschauplatz. Ab Mitte Oktober begannen die Einwohner rumänischer Nationalität des Landesteils auf den Aufruf des Rumänischen Nationalen Comités mit ihrem Aufstand, gefolgt vom konzentrierten Angriff des um Hermannstadt (Nagyszeben, Sibiu) herum zusammengezogenen kaiserlichen Korps. Die ungarische Regierung versuchte anfangs, die rumänischen Bewegungen mit Hilfe von Freiwilligen und Nationalgardisten zu brechen, bzw. den österreichischen Angriff abzuwehren.

Vergleichen wir die Kräfteverhältnisse der beiden Parteien, so müssen wir feststellen, dass sich die kaiserliche Seite eindeutig in Überzahl befand. Die österreichische Streitkraft bestand – zusammen mit der im Oktober aus der Bukowina gekommenen Verstärkung – aus 13 Infanteriebataillonen, 16 Kavalleriekompanien, 3 Sechspfund- und 1 Dreipfundbatterie. Diese Streitkraft war größtenteils um Hermannstadt, zum kleineren Teil um Nussdorf (Naszód, Násáud) herum zusammengezogen. Die regulären Truppen wurden zudem durch den zahlenmäßig bedeutenden rumänischen und sächsischen Volksaufstand unterstützt. Demgegenüber waren die ungarischen regulären Kräfte in den einzelnen Munizipalstädten zerstreut. In Klausenburg (Kolozsvár, Cluj) waren ein Honvéd-Bataillon und drei Kompanien Husaren, bzw. ab Ende Oktober eine Dreipfund- und eine Sechspfundbatterie stationiert. Im Verband der Sekler kämpften zwei Grenzbataillone, ein Honvéd-Bataillon und drei Husarenkompanien. Die ungarischen Nationalgarden und Volksaufstände Siebenbürgens stellten keine bedeutende Kraft dar. Zudem blieb die Ausrüstung und Ausbildung der ungarischen Verbände weit hinter der der kaiserlichen Truppen zurück.

Den ungarischen Kräften gelang es im Partium, in Kalotaszeg und im Komitat Alsó-Fehér die rumänischen Aufstände unter Kontrolle zu bringen, aber gegen die kaiserlichen Linientruppen waren sie bereits hilflos. Der Grund für die Niederlage bei Neumarkt am Mieresch (Marosvásárhely, Tîrgu Mureş), Klausenburg und Burglos (Dés, Dej) war nicht die Überzahl des Gegners. Die Kräfteverhältnisse waren ausgeglichen, aber hinsichtlich der ordentlich ausgebildeten und ausgerüsteten Verbände gewann die kaiserliche Partei Übermacht. Wir müssen jedoch anmerken, dass die Geschehnisse in Siebenbürgen in der Geschichte des Freiheitskampfes keineswegs einen Einzelfall darstellen. Die ungarische Regierung konnte gegen die konzentriert angreifenden kaiserlichen Heerzüge Ende 1848 größtenteils nur die mobilisierten Nationalgardisten aussenden. Letztere kämpften in mehreren Fällen erfolgreich gegen die Einheiten zweiter Reihe, sobald sie jedoch den kaiserlichen Verbänden erster Reihe gegenüberstanden, waren sie zumeist unterlegen. Wir dürfen jedoch nicht vergessen, dass die Nationalgarde gemäß der Formulierung des Gesetzesartikels 1848:XXII. eine die innere Sicherheit gewährleistende bewaffnete Kraft war, wobei der Kampf gegen die regulären Verbände keine Aufgabe zur Aufrechterhaltung der Ordnung, sondern eine Kriegsaufgabe war.

Die Studie untersucht insbesondere die fachliche Qualifizierung der an die Spitze der ungarischen Militärgruppierungen gestellten Kommandanten. Im Oktober 1848 gerieten drei kaiserlich-königliche Oberoffiziere ins Blickfeld der ungarischen Regierung und wurden zum Generalmajor ernannt: Oberst Sándor Sombory, Kommandant des Sekler Lagers, Oberst Károly Dobay, Stellvertreter des Ersteren, und Oberst Manó Baldacci, Kommandant der ungarischen Kräfte in Nordsiebenbürgen. Keiner von ihnen war Revolutionär; ihr Verhalten ist dadurch gekennzeichnet, dass sie zwischen Kaisertreue und Treue zur ungarischen Verfassungsmäßigkeit hin- und hergerissen waren. Keiner von ihnen wurde jedoch zum Verräter; nach der Niederschlagung des Freiheitskampfes wurden alle drei ihres Ranges beraubt und mussten eine Gefängnisstrafe erleiden. Ihr Verhalten und ihr Zaudern erweckte in vielen Menschen zurecht den Eindruck ungeeigneter Kommandanten, aber auch andere Führungspersonen hätten mit den ihnen zur Verfügung stehenden Kräften nicht bedeutend mehr erreichen können.

ПРЕВРАЩЕНИЕ ТРАНСИЛЬВАНИИ И СОСЕДНИХ КОМИТАТОВ
В ТЕАТР ВОЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ В 1848 ГОДУ

Резюме

Осенью 1848 года вся территория Трансильвании превратилась в театр военных действий. По призыву Румынского Национального Комитета с середины октября население румынской национальности этой части страны подняло восстание, за которым последовало концентрированное наступление императорского корпуса, сосредоточенного вокруг Надьсебена. Венгерское правительство в начале пыталось с помощью добровольцев и национальных гвардейцев сломить румынское движение и отразить наступление австрийцев.

Если сравнить соотношение сил обеих сторон, можно констатировать, что чашечка весов однозначно перевешивает в пользу стороны императора. Австрийские вооруженные силы – совместно с подкреплениями, прибывшими в октябре из Буковины, – насчитывали 13 пехотных батальонов, 16 конных эскадронов, 3 шестифунтовых и одну трехфунтовую батарею. Эти силы большей частью были сосредоточены в районе Надьсебена, меньшая часть их находилась в окрестностях Насода. Регулярное воинство поддерживалось еще многочисленным румынским и саксонским народным восстанием. В противоположность этому венгерские регулярные силы были рассыпаны по административным единицам. В городе Коложваре дислоцировался один хонведский батальон и три гусарских батальона, а с конца октября – одна трехфунтовая и одна шестифунтовая батарея. В звене секейского табора воевало два пограничных батальона, один батальон хонведов и три гусарских роты. Венгерские национальные гвардейцы и народные повстанцы Трансильвании серьезной силы не представляли. В довершение к этому оснащенность и выучка венгерских войск намного уступали императорским войскам.

В Партиуме, Калотасеге и в области Альшо-Фехер венгерским силам удалось подавить румынское восстание, но они были уже бессильны в боях с императорскими рядовыми солдатами. Причиной поражения у Марошвашархей, Коложвара и Деш было не численное превосходство противника, соотношения сил были уравновешены, но в отношении обученности и оснащенности войск императорская армия имела неоспоримое превосходство. Необходимо однако заметить, что в Трансильвании произошел исключительный случай, имевший место в освободительной борьбе. Венгерское правительство против концентрированно наступавших императорских военных колонн в конце 1848 года могло посылать лишь мобилизованных национальных гвардейцев. Последние во многих случаях успешно сражались с частями второй линии фронта, но как только они вступали в бой с императорскими частями первой линии, они зачастую терпели поражение. Однако мы не должны забывать о том, что согласно формулировке статьи закона 1848:XXII, национальная гвардия – это вооруженные силы, гарантировавшие внутреннюю безопасность, в то время как бои с регулярными частями имели целью не поддержание внутреннего порядка, а выполнение боевой задачи.

В своей статье автор особо исследует профессиональную годность командиров, стоявших во главе венгерских военных группировок. В октябре 1848 года три старших офицера из императорско-королевской армии оказались в поле зрения венгерского правительства и им было присуждено воинское звание генерал-майора, это были полковник Шандор Шомбори, командир секейского лагеря, его заместитель полковник Карой Добаи и полковник Марио Балдацци, венгерский начальник северной Трансильвании. Ни один из них не был революционером, их поведение характеризовалось как преданностью императору, так и приверженностью к венгерской конституции. Предателем ни один из них не стал. После поражения освободительной борьбы все трое были лишены офицерского звания и посажены в тюрьму. Их поведение и нерешительность на многих по праву производили впечатление того, что они были недостойны занимать должность командира, но с имеющимися в распоряжении силами другие руководители также не могли бы больше сделать.

KÖZLEMÉNYEK

OROSS ANDRÁS

ÍR EZREDEK MAGYARORSZÁGON

**Adalékok az állandó hadsereg téli beszállásolásának gyakorlatához
az 1690-es években**

Magyar–ír kapcsolatok

A magyar és az ír két olyan nép, amelynek hasonló a történelme, irodalma és kapcsolatauk – a viszonylag nagy távolság ellenére – bővelkedik jelentős eseményekben. Bár a most következő sorok, az ír–magyar viszonyoknak egy kevésbé fényes oldalát mutatják be, ám mind az ír, mind a magyar történelem vonatkozásában érdekes és megvizsgálandó témát jelentenek. Az írországi toborzású ezredek magyarországi tevékenysége ugyanis – a törökellenes felszabadító háborúban (1683–1699) nyújtott kétségtelen segítség ellenére – inkább szenvedést hozott az ország lakosai számára.

A két nemzet történelme közötti párhuzamokra Arthur Griffith ír politikus, újságíró hívta fel egy politikai röpiratban a figyelmet. 1904-ben megjelent munkájában példaként tekintett mind az 1848–49-es forradalom és szabadságharcra, mind az 1867. évi kiegyezésre. Felvetésében – amellyel az ír népet szerette volna felrázni – utalt arra, hogy a magyar nemesség ugyanannyira elnémetesedett a XVIII. században, ahogy az ír nemesség elangolosodott, de a történelem bebizonyította, hogy egy sikeres politikai kurzus – a reformkor – és a nép saját nyelvébe vetett hit mekkora erőt jelent egy nemzet megmaradásában.¹

A két ország közötti közvetlen kapcsolatok elsősorban irodalom- és egyháztörténeti vonalon mondhatók jelentősnek. Kiemelhető, hogy a győri székegyházban lévő híres ún. Gyermekecs Mária képét, Walter Lynch, a katolikusok üldöztetése miatt hazájából elmenekült galway-i püspök hozta a nyugat-magyarországi városba az 1650-es évek végén. Írország teljes elfoglalása után Dublinban jóváhagyták az ún. száműzetési törvényt (1697. március 16.), amelynek nyomán minden pápához egyházi személyt kiűztek az országból, az eseményt követően egy nappal pedig a menekült ír püspök által hozott kép – éppen Írország védőszentjének, Szent Patriknak az ünnepén! – reggel 6 és 9 óra között vérrel könnyezett. A csodás eseményről az akkori püspök, Keresztély Ágost vizsgálatot rendelt el, a csoda bebizonyosodását követően a könnyező Szűzanya kegykép oltárra került és ma is a győri székesegyház becses kincse.

Tar Lőrinc, Luxemburgi Zsigmond magyar király udvari emberének írországi utazása irodalomtörténeti vonatkozásban tartogat érdekességeket: 1411-ben az Ulster tartomány-

¹ *Kabdebó, Thomas*: Ireland and Hungary: A study in parallels. With an Arthur Griffith bibliography. Dublin, 2001. (A továbbiakban: *Kabdebó* 2001) és *Griffith, Arthur*: The resurrection of Hungary: a parallel for Ireland. Dublin, 1904., magyarul: *Arthur Griffith: Magyarország feltámadása példa Írország számára*. Ford. és jegyz.: *Kabdebó Tamás*. Budapest, 2002.

beli, Donegal grófságban lévő Angyalok-szigetén járt Szent Patrik „purgatóriumában”, ahol a kiáramló gázoktól látomásai voltak. A lovag élményeit szóbeli elbeszélése alapján, Jacob Yonge, dublini királyi jegyző írta le, ám a kéziratnak csak a másolata maradt fenn egy kódexben, amelyet napjainkban a British Museum őriz.²

Írországot Anglia uralkodói 1171 óta próbálták uralmuk alá hajtani: az évszázadok során ennek a folyamatnak legfontosabb eszközei a protestáns telepések ír területre történő behívása és több katolicizmus ellenes, diszkriminatív törvény megalkotása voltak. Az 1641-ben fellázadt katolikusok leverésére személyesen Olivier Cromwell vezetett sikeres hadjáratot Írországba. A győzelmet követően rengeteg cromwelliánus katona, protestáns jutott birtokhoz Írországon és az elűzött katolikusok túlnyomórészt nem kapták vissza földjeiket (érdekesség, hogy míg 1641-ben az összes föld 60 %-a volt a katolikusok kezén, addig a következő száz évben fokozatosan csökkent ez az arány: 1670-ben 20%, 1700-ban 15%, 1778-ban 5%), egyúttal a protestánsok töltötték be a közigazgatás és a kereskedelem legfontosabb pozícióit. A katolikus hitre áttért Stuart-házból származó II. Jakab 1685. évi trónra lépését követően több kulcspozícióba ismét katolikusok kerültek; úgy tűnt, megérett a helyzet a katolikusok számára a hatalom átvételére Angliában és Írországon egyaránt. A londoni parlamenti képviselők azonban, nehezményezve a számukra egyre kedvezőtlenebb királyi döntéseket, az uralkodó vejét, a protestáns Orániai Vilmost hívták meg az angol trónra.

Az 1688-ban elűzött Jakab Franciaországban talált menedéket, majd francia segítséggel Írország partjaira lépett, hogy az ottani katolikusok támogatását kihasználva szerezze vissza elvesztett királyi székét. Jakab politikája azonban bizonytalanságot ébresztett az írekben, hiszen a korabeli mondás szerint egyik lábán angol, a másikon ír cipő volt, nem csoda, hogy helyzete a kitört polgárháborúban mindkét oldalon ingatag volt. Az ún. két király háborújában a Jakab megfutamodásával véget ért 1690. július 1-jei boyne-i csata³ volt a fordulópont, amely az ír nép történetében is sorsfordító volt. Ezt követően már csak kisebb harcok folytak a szigeten, utolsóként a délnyugat-írországi Limerick városa adta meg magát, a szabad katolikus vallásgyakorlat biztosításának reményében. A város feladása után indult meg az ír katonák igazi kirajzása hazájukból és ekkor kezdődött meg tömeges szolgálatvállalásuk az európai hadseregekben, elsősorban Franciaországban, ahová 1691–1789 között félmillió ír katona emigrált.⁴

Az elmondottak alapján látható a hasonlóság az írországi és a Magyar Királyságban a törökellenes visszafoglaló háború idején lejátszódott helyzet között: Magyarországon is hatalmas birtokok vándoroltak idegen származású, elsősorban katolikus vallású tisztek, hivatalnokok kezeire; az ország életének intézésében a rendek, rendi intézmények helyett mind nagyobb szerephez jutottak a bécsi udvari tanácsosok. Nem mellékesen párhuzam vonható ír-magyar viszonylatban a francia támogatás tekintetében is, hiszen XIV. Lajos

² Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók. (Válogatta, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta V. Kovács Sándor) Budapest, 1985. (Magyar Ritkaságok sorozat)

³ A csata emlékére minden évben felvonulnak a protestánsok (az ulsteri Orániai Rend híres belfasti felvonulása). Érdekesség, hogy a csatát követően az Angliával szövetséges Habsburg Monarchia székesegyházaiban Te Deum énekletét rendelték el!

⁴ A rövid történeti összefoglalót az alábbi művek vonatkozó fejezetei alapján állítottam össze *T. W. Moody – F. X. Martin: Írország története.* Budapest, 1999.; *Roy Foster: The Oxford Illustrated History of Ireland.* Oxford, 2001. Különösen a Colonization, Resistance and Plantation c. fejezet, 125–134.o.

arra használta fel az ír polgárháborút, hogy lekösse az angol csapatok egy részét, akiket így nem tudtak bevetni a Rajnánál, a holland hadszíntéren. Az ekkor zajló Pfalzi örökösödési háborúban (1688–1697) kialakult erővonalaknak megfelelően Franciaország ellen szövetkezett a Habsburg Monarchia, Anglia, Hollandia. XIV. Lajos minden lehetőséget megragadott, hogy kitörjön elszigeteltségéből: ehhez kiváló eszköz volt az ellenség hátországaiiban szított lázadás, az írországi és a magyarországi is. Ez utóbbira példa a spanyol örökösödési háború (1701–1714) alatt kitört Rákóczi-szabadságharc is.⁵

Írek a Habsburg Monarchiában

Írorszáiban közkedveltnak számít a kora újkorban különböző okokból külföldre távozott ír emberek sorsának kutatása. A tanulmányok elsősorban a nagy nyugat-európai országokba (Franciaország, Spanyolország) települt emigrációkról, menekültekről ill. az ír katolikus hittérítés jelentőségéről (pl. a prágai ír ferencesek) szólnak.⁶

A hazájukból menekült ill. emigrált ír származású katonákat Wild Geese, azaz Wildgänse („Vadlibák”) névvel illették a kortársak és illeti ma is a történeti szakirodalom. A rendszeres publikációk, konferenciák mellett az ír történészek kedvelt területe a különböző időpontokban, különféle európai hadseregekben szolgálatot teljesítő katonák sorsának feltérképezése. Ennek egyik közelmúltbeli jelentős gyümölcse volt, hogy 2002–2004 között vándorkiállítás rendeztek Dublinban, ill. Bécsben az írek Habsburg Monarchiába történt emigrációjáról, szerepükről, megtelepedésükről, integrációjukról a befogadó társadalomba (Wild Geese Exhibition, Collins Barracks Museum; Wildgänse Ausstellung, Heeresgeschichtliches Museum⁷). A sokat sejtető rendezvény a harmincéves háborútól az első világháborúig tekintette végig az ír katonák ausztriai szolgálatban eltöltött évszázadait. Ez a nagyobb korszakot felölelő kísérlet annyiban jelentett újdonságot, hogy korábban a kutatók szinte kizárólag az ír katonák „hőskorszakának” tekintett XVIII. századra koncentráltak.⁸

Az egyik legfontosabb kérdés mégis az marad az érdeklődő számára, vajon miért vállalkoztak a Zöld Sziget elhagyására az ír katonák és miért a távoli Habsburg Monarchiát választották új hazájuknak? A Német-római Birodalom katolikus uralkodója és a protestáns Anglia szövetséges volt, a XVIII. század elején a Birodalom mégis kedvelt célja az

⁵ II. Rákóczi Ferenc a következőképpen fogalmazta meg az államjogi hasonlóságokat: „Magyarország kapcsolata Ausztriával olyan, mint Angliáé és Skóciáé, de Ausztria azt akarja, hogy olyan legyen, mint Anglia és Írország kapcsolata: azaz egy meghódított ország, anélkül, hogy valaha meghódította volna.” *Kabdebó* 2001. 21. o.

⁶ *The Irish in Europe, 1580–1815.* Ed. Thomas O'Connor. Dublin, 2001.; *Irish migrants in Europe after Kinsale, 1602–1820.* Ed. Thomas O'Connor and Mary Ann Lyons. Dublin, 2003.; *Irish communities in early modern Europe.* Ed. Thomas O'Connor and Mary Ann Lyons. Dublin, 2006.; *Silke, J.: The Irish Abroad, 1534–1691.* In: T. W. Moody and W. E. Vaughan et al.: *A New History of Ireland* (9 vol., Oxford, 1986.) III. köt. 587–637. o.; *Simms, J. G.: The Irish on the Continent, 1691–1800.* In: uo. IV. köt. 629–656. o.

⁷ A kétnyelvű kiállítási katalógus 2003-ban Bécsben jelent meg: *Die Wildgänse. The Wild Geese. Irische Soldaten im Dienste der Habsburger.* Sonderausstellung 17.9.2003–8.2.2004. (A továbbiakban: *Wildgänse*, 2003.)

⁸ A XVIII. századi császári állandó hadseregekben jelentős karriert befutott személyekről több monográfia is készült: *Duffy, Christopher: The Wild Goose and the Eagle: A Life Of Field Marshall von Browne, 1705–1757.* London, 1964.; *Duffy, Christopher: Some Irishmen in the Imperial service. The Irish Sword*, 5. (1962.) 197–206. o.; *McGrath, Kevin: Count Maximilian Ulysses Browne. An Irish Field-Marshal in the Austrian army. The Irish Sword*, 1. (1949.) 191–196.o.

ír nemességnek, azaz a Stuartokat befogadó XIV. Lajos ellenségeinek álltak szolgálatába, tehát egy papíron ellenséges ország állandó hadserege kötelékében kerestek és találtak alkalmazást.

Az írországi katonák birodalmi hadseregben történő tetteivel doktori disszertációjában foglalkozó Ernst Schmidhofer a kivándorlás okaként első helyen a politikai és vallási okokat fogalmazta meg.⁹ Valóban, a vallási és nemzetiségi üldözések elől a harmincéves háború európai méretű konfliktusa és a hatalmas katonaigény nagy „felvevőpiacot” jelentett a hazájukat elhagyni szándékozókna. A későbbiekben a protestáns Anglia elnyomásának növekedésével párhuzamosan egyre többen gondolták úgy, hogy külföldi szolgálatba lépve próbálnak szerencsét, és találják meg megélhetésük forrását. Némely ír kutató emellett az ír nép kalandvágyát, nyughatatlan karakterét is hangsúlyozza. A harmincéves háború óta folyamatosan zajló kisebb bevándorlások eredményezték azt, hogy a már a Habsburg Monarchiában megtelepedett katonatisztek rokonai is – mintegy a hagyomány folytatóiként – az uralkodó állandó hadseregében vállaltak szolgálatot. Emellett ösztönzőleg hathatott, ha egy-egy sikeres hadvezér birtokokhoz jutott a Monarchiában. Elsősorban a cseh protestánsok elkobzott cseh- és morvaországi birtokait osztották szét közöttük. Jó példa erre a folyamatra a skót származású, katolikus vallású O’Gilvy család, hiszen George Jakob O’Gilvy a morvaországi Spielberg kapitányként szerzett érdemeiért morva indigenátust és birtokokat kapott, így nem csoda, ha fia, a későbbi ezredtulajdonos, és tokaji várparancsnok George Benedikt O’Gilvy már nem is Írországban, hanem Morvaországban (Scheltschitz) látta meg a napvilágot 1651-ben.

Ír katonák nagyobb tömegben az 1620-as évektől jelentek meg a Habsburg uralkodó seregében, ugyanis először a harmincéves háborúban Wiliam Butler vezetése alatt szolgált egy főleg ír katonákból létrehozott dragonyos-ezred a formálódó állandó hadseregben. Butler nevezetes még arról is, hogy honfitársaival együtt ő gyilkolta meg a korszak legnagyobb hadivállalkozóját, Albrecht Wenzel Eusebius von Wallensteint 1634 februárjában.

A legfőbb motivációs tényező a tisztek számára a soknemzetiségű Habsburg Monarchia, soknemzetiségű seregében a gyors előremenetel ígérete lehetett, ahol tehetségük alapján egyre jelentősebb rangokat tölthettek be. Mivel a többször is kétfrontos háborúra kényszerülő Habsburgok minden lehetőséget megragadtak, hogy különféle nemzetek segédcsapataival egészítsék ki haderejüket, így más népek – köztük az írek is – harcosai is sikerrel vehettek részt a hosszabb-rövidebb hadjáratokban, ahol a remélt javadalmazás mellett zsákmányban is reménykedhettek. Nem véletlenül írta Lotharingiai Ferenc császár a következő sorokat az ír katonákról: „Minél több ír áll Ausztria szolgálatába, annál jobb! Csapataink így fegyelmezettek maradnak, gyáva írt látni nagy ritkaság, és ha valamivel szemben ellenszennvel is viseltetnek, azt is megteszik, csak hogy hírnévre tegyenek szert.” A dicsérő szavak fényében érthetővé válik az ausztriai írek császárhűsége még akkor is, amikor saját honfitársaik ellen kellett harcolniuk. Így volt ez az 1702. augusztus 15-ei luzzara-i csatában, amely Savoyai Jenő győzelmét hozta a franciák felett, és amelyben mindkét oldalon jelentős számú ír „Wild Geese” vesztette életét egymás kezétől, idegen földön, idegen szolgálatban.

⁹ Schmidhofer, Ernst: Das irische, schottische und englische Element im kaiserlichen Heer. Phil. Diss. Wien, 1971. (A továbbiakban: Schmidhofer 1971.); Schmidhofer, Ernst: Das irische Element im kaiserlichen Heer. Österreich in Geschichte und Literatur, 19. (1975.) Heft 2. 81–90. o.

A források tanúsága szerint az ír katonák többnyire nem tömegesen, ezrekbe szerveződve vállaltak szolgálatot a Habsburg Monarchia állandó hadseregében, mint Franciaországban, hanem elsősorban képzett katonák, tisztek átállásáról volt szó, akik egy-egy századot hoztak csak magukkal. Ennek ellenpéldája a jelen tanulmány témáját képező két írországi toborzású ezred története. Tény azonban, hogy a Habsburg Monarchia állandó hadseregében több mint 100 ír származású tiszt érte el a tábornoki, admirálisi rangot, és ennél még jóval magasabb volt a különféle rangú tisztek száma. Az ír emigránsok közül hetet még az Aranygyapjas Renddel is kitüntettek.¹⁰

A Habsburg Monarchiában befutott jelentős karrierre kiváló példa a Taaffe család. Franz Taaffe még Írországbán született, Carlingford 3. grófjaként, de egész karrierje már új hazájához köthető, hiszen több franciaellenes háborúban is részt vett, jelen volt Bécs felmentésénél, Buda felszabadításánál, sőt idős korára ő lett Lotaringia első minisztere is. Utódai századokon át szolgálták a Habsburgokat, közülük a legjelentősebb Eduard Taaffe, aki ciszlajtán miniszterelnök és belügyminiszter lett (1879–1893). Hasonlóan a többi ír nemesi család sarjaihoz, a Taaffék is ausztriai főnemesi vagy cseh nemes famíliák lányai-val kötött előnyös házasság révén jutottak mind magasabb és elismertebb pozíciókba.

Számos nevezetes ír származású hadvezért sorolhatnánk fel, akik személyükben és családjuk révén is jelentős szolgálatokat tettek a mindenkori Habsburg uralkodónak. Magyar szempontból mégis fontosnak tartom kiemelni, hogy a XVIII. századi, az Oszmán Birodalom ellen folytatott háborúkban kik játszottak nagyobb szerepet. Georg Olivier Wallis 1716-ban Temesvár átadási szerződését írta alá Musztafa pasával, 1717-ben Belgrád elfoglalását döntötte el az általa vezetett csapat rohamával, majd 1739-ben a török ellen harcoló csapatok főparancsnoka lett. Öccsét, Franz Paul Wallist Savoyai Jenő Temesvár parancsnokává nevezte ki. Franz Wallis később birodalmi grófi címet is nyert, végül 1729-ben Erdély főparancsnoka lett és Nagyszebenben halt meg 1737-ben. A szintén ír származású Johann Joseph O'Dwyer 1717–23 Belgrád, majd 1723–29 között Eszék várának parancsnoka volt. Maximillian Ulyssess Browne az osztrák örökösödési háborúban tüntette ki magát; Franz Moritz Lacy, az Udvari Haditanács 1766–1774 közötti elnöke volt.¹¹ A rövid kitekintésből is leszűrhető, hogy az ír katonák legfényesebb időszaka III. Károly és Mária Terézia uralkodásához köthető.

Az írek ausztriai szerepét feldolgozó Ernst Schmidhofer, amikor kitért arra, hogy az ír „ezred” 1689 szeptemberében elérte a magyar határt és Pozsonyba szállásolták el, csak annyit jegyzett meg, hogy: „Das Schicksal, das diese Menschen in Ungarn erlitten, liegt weitgehend im Dunklen”. Tanulmányom témaválasztásának külön érdekessége abban áll tehát, hogy a két alább bemutatandó ír ezred tevékenységét a sok tekintetben alapos nyugat-európai kutatások is mindeddig teljesen fehér foltként kezelték. Történetük, tetteik pedig az említett pozitív cselekedetek helyett meglehetősen negatív kicsengést váltott ki a kortársakból.

¹⁰ Downey, Declan M.: Die Wildgänse und der Doppeladler. Irische Integration in Österreich von 1630 bis 1918. In: Wildgänse, 2003. 43–59. o. (A továbbiakban: Downey 2003.) 1694: Franz Taaffe, 1751: Franz Wenzel Wallis von Carringham, 1757: Maximilian Ulysses Browne, 1766: Franz Moritz Lacy, 1810: Joseph O'Donnell, 1852: Laval Nugent, 1878: Eduard Taaffe.

¹¹ Az összefoglalás alapjai a következő művek voltak: Schmidhofer 1971. passim; Downey 2003. 47–51. o.

A témafelvetésnél már említettem, hogy az ír toborzású ezredek történetén keresztül próbálom meg bemutatni és elemezni az állandó hadsereg téli kvártélyozásának problémakörét. Annyiban hiánypótlóak a mostani észrevételek, hogy a magyar történetírás korábban az elszállásolás rendszerével kevésbé foglalkozott,¹² sokkal inkább kiemelte azt a hatalmas megterhelést, amelyet a biztosítandó kvártély és porció jelentett a magyarországi lakosság számára.

A katonai beszállásolás nem más, mint a hadsereg egészének vagy egy részének a béke vagy a hadműveletek szüneteltetésének idejére elsősorban a hátszországban történő átlomásoztatása. A Habsburg Monarchia XVII. század második felében formálódó állandó hadseregének¹³ pontosan ez az egyik legjellemzőbb ismérve, mert a hadjáratok időszakával sem bocsátották el a felfogadott századokat, ezredeket, hanem téli szállást biztosítottak nekik az egyes helyőrségekben, városokban, falvakban. A nagy törökellenes háború idején (1683–1699) az ezredeknek a Magyar Királyságban történő tartása óriási hadászati előnnyel is járt az oszmán sereggel szemben, mert így minimálisra csökkent a felkészülési, felvonulási periódus. Az 1680-as, 1690-es években Magyarországon még nem állt rendelkezésre elegendő férőhellyel rendelkező kaszárnya,¹⁴ így a Főhadbiztosság kénytelen volt a katonákat az elsősorban szabad századok (azaz nem az állandó hadsereg kötelékébe tartozó haderők) által őrzött nagyobb várak épületeiben, fallal védett városok polgárainál és kisebb falvakban elhelyezni.

A XVII. század végi törökellenes háborúban a magyarországi hadszíntéren évente mintegy 50–55 ezer fős haderő vett részt. A hatalmas katonatömeg felszerelése, élelemmel és szállással történő folyamatos ellátása a rengeteg pénz mellett óriási logisztikai szervezőmunkát rótt a központi kormányzatszervekre – zökkenőmentes megvalósulása éppen ezért nem is következhetett be. Minden hadjárat év kezdetekor, március–április folyamán, megindult az év végi téli beszállásolás rendszerének kidolgozása, amelyet a Főhadbiztosság (Generalkriegskommissariatamt) készített, több központi kormányszervvel történő folyamatos egyeztetés után.¹⁵ Természetesen az Udvari Haditanács (Hofkriegsrat) jelölte ki a legmagasabb rangú tisztekkel, illetve a magyarországi seregek fővezérével

¹² Kivételnek tekinthető legújabban: *Zachar József*: Habsburg-uralom, állandó hadsereg és magyarság 1683–1792. Budapest, 2004. (a továbbiakban: *Zachar* 2004.) c. könyvének II. Az anyagi fedezet című fejezete (64–103. o.), ahol források alapján mutatja be a kérdéskört. Megyei szinten közöl értékes adatokat: *Ványó Tihamér*: Sopron vármegye hadügyi, gazdasági viszonyai és közállapotai (1640–1690). *Soproni Szemle*, 30. (1976.) 20–38., 113–129., 211–227. o., *Holub József*: Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1703-ig. *Tanulmányok Tolna megye történetéből V. Szekszárd*, 1974. 5–124., A későbbi időszakra remek összefoglalást ad: *Dr. Demkó Kálmán*: Az országos conscriptio és az állandó katonaság téli elszállásolása 1719–1720-ra. *Hadtörténelmi Közlemények*, (a továbbiakban: *HK*) 14. (1913.) 89–105, 247–263. o. és *Szabó Dezső*: Az állandó hadsereg becikkelyezésének története III. Károly korában. *HK*, 11. (1910.) 23–51., 349–387., 549–587. o.

¹³ A korszak hadügyi, katonapolitikai problémáiról ad összefoglalást: *Czigány István*: Új katonai berendezkedés Magyarországon, 1683–1703. *HK*, 116. (2003.) 3–4. sz. 714–741. o. és *Zachar* 2004. passim.

¹⁴ Az erődített helyeken a kaszárnyák építése csak az 1690-es évek második felében vett lendületet, bár a kivitelezés nagyon sok esetben nem érte el a kívánt szintet, hiszen a forrásokban rengetegszer találkozhatunk a javításukra irányuló kérelmekkel. Vö. *Oross András*: Végvárból kaszárnyák. A Budai Kamarai Adminisztráció szerepe Magyarországon új katonai berendezkedésében a 17–18. század fordulóján. *Századok*, 140. (2006.) 6. sz. 1441–1473. o.

¹⁵ A felsorolt kormányszervek szerepére a hadügyi rendszerben lásd: *Hochedlinger, Michael*: Austria's Wars of Emergence. 1683–1797. New York–London, 2003. 118–123. o.

való konzultációk után a következő évi hadjárat céljait. Az Udvari Kamara (Hofkammer) állandó levelezésben állt a magyarországi kamarákkal, hogy az általuk felügyelt területek eltartóképességéről¹⁶ friss információkkal rendelkezzen. A pénzügyigazgatási szervek az alárendelt kamarai hatóságoktól szereztek be értesüléseiket, így az élelmiszerraktárakat felügyelő élésmesterektől,¹⁷ a kamarai birtokok gazdálkodását ellátó provizoroktól¹⁸ és a kereskedelmi forgalmat nyilvántartó harmincadosoktól.¹⁹ Természetesen a vármegyék is próbálkoztak a döntési folyamat lehetőségei szerinti befolyásolásával, hiszen küldötteik a Főhadbiztossággal is együttműködtek a hadiadó vármegyék szerinti kivetésében, ám a rendszeres panaszokból úgy tűnik, csekély sikerrel. A neves arisztokrata családokból származó, esetleg országos, udvari tisztséget is betöltő főispánok azonban sikeresebben kérvényezhették vármegyéjük terheinek csökkentését.²⁰

A magyarországi területek átmeneti megkönnyebbülését jelentette, amikor a főszereg Belgrád 1688. évi elfoglalása után két éven keresztül a Balkánon folytatta a hadjáratot, hiszen ekkor az ezredek nagy része a mai Szerbia, Bosznia-Hercegovina, Románia²¹ területén tudott áttelelni (1690-ben Erdély véglegesnek tekinthető elfoglalásával még tovább nőtt az eltartóterület nagysága). A Magyarországon maradó ezredek pedig részben a „forradalmakra és nyugtalanságokra hajlamos magyar vér”²² fékentartására, azaz rendvédelmi funkció miatt, ill. a nagyobb várak elleni folyamatos blokád fenntartása (pl. Kani-za, Várad) céljából maradt itt, elsősorban azon a Felső-Magyarországon, amely már 1670 óta lényegében katonailag megszállt terület volt.

A második ír ezred magyarországi tartózkodása idejére, 1692/93 telére a beszállásokkal kapcsolatban a kérdés fontosságára való tekintettel 1692. szeptember 2-án Titkos Konferenciát tartottak, amelyen a Főhadbiztosság előterjesztését tárgyalták meg. A testület elé került az 1693. évi hadjárat hadi költségeinek, a téli beszállásolás

¹⁶ A hadviselés XVII–XVIII. századi logisztikájára lásd összefoglalóan *Perjés Géza*: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a XVII. század második felében 1650–1715. (Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat 29.) Budapest, 1963.

¹⁷ Österreichisches Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn, (a továbbiakban: ÖStA HKA HFU) 17. Dez. 1692. Rote Nummer (a továbbiakban: r. Nr.) 351. fol. 195–200. A Szepesi Kamara jelentése, hogy 1692 októberében a felső-magyarországi élelmiszerraktárakban (Kassa, Eperjes, Bátfá és Makovica, Szepesvár, Lőcse, Murány, Szendrő, Eger, Tokaj, Patak, Munkács, Kálló, Kisvárd, Ecsed, Szatmár, Szentjób) mekkora mennyiségű élelem fordul elő.

¹⁸ MOL E 286 (Magyar Országos Levéltár, Budai Kamarai Adminisztráció Számvevőrsége) 1700. №. 81. Beszámoló a Budai Kamarai Adminisztráció területén lévő provizor hivatalok által az 1696–1698. években összegyűjtött tizedgabona mennyiségéről.

¹⁹ *Tagányi Károly*: A budai kamarai jószágkormányozóság jövedelmei és kiadásai. 1686–1700-ig. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 4. (1897.) 285–297. o.

²⁰ Erre példa lesz a későbbiekben említésre kerülő beadvány, amelyben Zichy Ádám Moson vármegye főispánja kéri, hogy az ír csapatokat vonják ki Moson megyéből.

²¹ Johann Friedrich Veterani gróf Nišben tartózkodott a főszereggel 1690 januárjában (ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. 1690. jan. №. 103. fol. 22^v), míg Donat Johann Heissler Bukarestben telelt át ezredével, miután Havasalföldön nem talált megfelelő szállást (uo. 1690. jan. №. 108. fol. 23^v–24^f).

²² Az ún. Einrichtungswerk megfogalmazása a katolikus német telepesek behívásának kapcsán a magyarok jelleméről uralkodójukkal szemben. A berendezési tervet kidolgozó albizottság vezetője Kollonics Lipót egyébként keményen ostromozta a katonaságot és a Főhadbiztosságot a hadsereg-élelmezés korabeli rendszere miatt. *Theodor Mayer*: Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit. Wien–Leipzig 1911.; *Varga J. János*: Berendezési tervek Magyarországon a török kiűzésének időszakában. Az „Einrichtungswerk”. In: *A Magyar Királyság berendezésének műve. Századok füzetek*, 1. 19–20. o.

repartíciójának, az ezredek ellátásának témaköre. A katonai kérdésekről tárgyaló konferencia tekintélyét mutatta Ferdinand Dietrichstein főudvarmester és Leopold Wilhelm Königsegg-Rothenfels birodalmi alkancellár jelenléte elnökként. Tagjai pedig Franz Karl Graf von Kollowrat-Liebsteinsky, a morvaországi tartományi kormány elnöke, Franz Ulrich Kinsky, cseh főkancellár, Johann Quintin von Jörger zu Tollet, alsó-ausztriai helytartó, Wolfgang Andreas Orsini de Roesenberg, az Udvari Kamara elnöke, Theodor Heinrich Strattmann, osztrák udvari kancellár, Heinrich Ernst Rüdiger von Starhemberg, az Udvari Haditanács elnöke, Antonio Caraffa, a Főhadbiztosság vezetője, Karl Maximilian Thurn-Valvassina valóságos titkos tanácsos voltak.²³ 1691 után Esterházy Pál nádor vezetésével tartott ún. nádori konkurzusokon és gyűléseken a magyar rendek is beleszólhattak ugyan a döntési folyamatba, de kevés sikerrel, álláspontjukat többször nem fogadták el a központi kormánysszervek.²⁴

A téli beszállásolás ugyanis komoly összefüggésben volt a magyarországi adóüggyel is. A hadiadót az országgyűlés (tehát a rendek) szavazta meg, aminek részét képezte a porció is, amennyiben a terményben és pénzben a szállásadók által kiszolgáltatott és kifizetett porciók a következő években kivetett hadiadó repartíciójakor (felosztásakor) a vármegyére kivetett összegből levonásra kerülhettek. A porció két részből állt: az orális vagyis emberporció, amely kenyérből, húsból, borból vagy sörből állt; míg az equilis vagyis lóporció, amely szénából, szalmából, zabból tevődött össze. A későbbiekben az ír ezredek kapcsán is látni fogjuk, hogy egy közlegény ugyan egy porciót kapott naponta, de a magasabb rangú tisztek ennek többszörösét, amit természetesen nem tudtak mind (tehát sem ők, sem kíséretük!) elfogyasztani, így a fennmaradó részt pénzben kellett megváltani. Egy havi emberporció értéke Magyarországon 6–6,5, míg egy lóporció értéke 5–5,5 forint volt,²⁵ (más forrás szerint havonta 5–6 ill. 3–4 forint volt ez az adat²⁶), míg az ír ezred porciói havi 3 Ft-tal kerültek elszámolásra.

1697-ben és 1699-ben is tartottak olyan általános, elvi ügyekkel foglalkozó, I. Lipót jelenlétében zajló konferenciákat, amikor a hadak magyarországi állomásoztatása, ellátása, fizetettsége (helyesebben inkább fizetelensége) volt a legfőbb téma, kiemelve mind-egyiken, hogy az 1690-es években szokásban volt rendszer nem megfelelő, tovább nem alkalmazható, mert az a lakosságnak akkora terhet jelent, hogy újabb, komolyabb láza-

²³ ÖStA HKA HFU 19. Sept. 1692 (r. Nr. 350. fol. 389–407.) „Conferenz Referat über die Kriegs Erfordernus ad bellica pro anno 1693 mit Beischliessung einer eventual Winter Repartition in Hungarn, Croation, und Siebenbürgen.” A felsorolt személyek eredetileg csak vezetéknévükkel szerepeltek a forrásban, így beazonosításukat és az ebben az időpontban betöltött tisztségeik meghatározását *Wurzbach, Constant*: Biographisches Lexikon des Kaiserthum Oesterreichs. Bd. 1–60. Wien, 1856–1889. vonatkozó kötetei alapján végeztem el. A XVII. század második felének meghatározó politikusaira lásd legújabban: *Sienell, Stefan*: Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I.: Personelle Strukturen und Methoden zur politischen Entscheidungsfindung am Wiener Hof. Frankfurt, 2001.

²⁴ A nádor szerepére a hadiadó felosztásában és a beszállásolási rendszer kidolgozásában lásd: *Iványi Emma*: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége 1681–1713. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 10.) Budapest, 1991. 93–223. o.

²⁵ *Wellmann Imre*: Gazdasági élet Magyarországon a töröktől megszabadító háború idején. In: Gazdaság és mentalitás Magyarországon a török kiűzésének idején. Szécsény, 1985. december 3–4. Salgótarján, 1987. (Discussiones Neograiensis 4.) (A továbbiakban: Gazdaság és mentalitás.) 40–78. o.

²⁶ *Zachar* 2004 72. o. A porció természetben naponta két font kenyeret, egy font húst, egy icce bort vagy két pint sört, fekhelyet, tüzelőt és gyertyát, fuvarozást, illetve hat font zabot, nyolc font szénát, és heti két-három köteg szalmát jelentett.

dásokhoz vezethet a békétlenség (utalva ezzel a hegyaljai felkelésre és annak esetleges megismétlődésére is).²⁷ A formálódó birodalmi hadsereg számára a XVII. században többször is kiadtak olyan rendelkezéseket, amelyek a téli beszállásolás idejére esedékes természetbeni és pénzbeli ellátást szabályozták. Az 1697. évi konferencia eredményeként jelent meg a katonaságnak a járandóságok mértékét előíró új rendelet (az ún. *Regulamentum*), amelyben már az egyes katonai rangokhoz, tisztségekhez megfelelő számú porciót rendeltek. A katonaság a megszabott napi porciómennyiségek (azaz élelem) mellett elvileg igényt tarthatott havonta a neki járó porció értékére is forintban.²⁸ Ezt a gyakorlatot már 4 évvel korábban, azaz a második ír ezred járandóságainak elszámolásánál is követték. A porciók értékét az adó felosztásakor megpróbálták havi szinten pénzben is kifejezni: ebből adódtak azután a jelentős számításbeli különbségek, hiszen az élelmiszerárak területenként és évszakonként is állandóan változtak.

A téli időszak kezdetével a király rendeletben hozta Magyarország tudomására az adott évi beszállásolás rendszerét a Magyar Királyi Udvari Kancellárián keresztül, amely azután továbbította a vármegyékhez annak tartalmát. A Főhadbiztosság tehát az egyes ezredek elhelyezése mellett a számukra kiadandó porciók mennyiségét is megszabta:²⁹ 1684/85 telén például Nógrád megyébe Disznósy Horváth Ferenc hadait szállásolták el, de engedély nélkül Czobor Ádám ezrede is bekvártélyozta magát, akiket végül csak több felszólítás után sikerült kiharcolni onnan. A következő évi repartíció idején 900 porciót, 2000 cölöpöt és 45 szekeret osztottak ki a vármegyére, akik kérvényezték, hogy a Czobor-féle katonáknak kiadott adagokat vonják le a megszabott mennyiségből.³⁰ 1698/99 telén a Guido Starhemberg- és a Kollonics-féle ezredek szállásolták el Tolna vármegyébe, nekik 17 168 Ft 55 dénárt fizettek ki, így a vármegye adóssága a hadipénztárral szemben 2030 Ft 9 dénárra csökkent. Még véget sem ért a tél, 1699 februárjában máris következett Tolna számára az újabb teher, hiszen 59 573 Ft-ot róttak ki rájuk, amely összeg 2/3-át az itt állomásozó ezredeknek kellett kiutalni a 6 téli hónapért.³¹ A vármegyei közgyűlések adatai szemléletesen tudósítanak arról, hogy a beszállásolt ezredeknek juttatott porciók és pénzbeli összegek jelentősen növelték az újjátelepülő országrész nehézségeit. A felsorolt adatokból is látható, hogy Magyarország lakosságának terhei a kifizetett adók mellett a téli beszállásolással jelentősen növekedtek. A hadművelési területnek számító ország viselte 1685-ben a teljes Habsburg Monarchiát tekintve az összes kivetett porció 70%-át, 1686-ban 51%-át, Csehország, Morvaország, Szilézia, Alsó-, Belső- és Felső-Ausztria ellenében.³²

²⁷ Az 1697. évi konferencia: ÖStA KA HKR Akten Exp. 1697. Mai №. 68., az 1699. évi: ÖStA HKA HFU 9. Julius 1699 (r. Nr. 400. fol. 148–166.)

²⁸ Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. I. Serie. I. Band. Einleitung zur Darstellung der Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Wien, 1876. 276–283. o. (A továbbiakban: Feldzüge I.)

²⁹ Varga J. János számításai szemléletesek az ország téli beszállásolással kapcsolatos terheit illetően. A vármegyei árlimitációk alapján végzett becslései szerint az 50 000 fős hadsereg havonta 1500 t kenyeret, 750 t húst, 12 750 hl bort vagy 76 500 hl sört fogyasztott el; a mintegy 30 000 ló 2700 t zabot, 3600 t szénát, 240–360 000 kötés szénát evett meg. Ez pénzben kifejezve az egész téli kvártély idejére mintegy 5,6 millió forintot jelentett! Varga J. János: Insurrekció, kvártély, porció. (Megyei teherviselés a felszabadító háború időszakában). In: Gazdaság és mentalitás, 125–133. o. (A továbbiakban: Varga J. 1987.)

³⁰ Oborni Teréz: Nógrád megye haditerhei a felszabadító háborúban. In: Gazdaság és mentalitás, 134–141. o.

³¹ Várady Zoltán: Tolna vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1696–1703. Szekszárd, 1992. 8–12. o.

³² Varga J. 1987. 128. o. és Esterházy Pál nádor számításaira hivatkozik: Zachar 2004. 73. o.

Az alábbi fejezetekben részletezésre kerülő ír ezredek példáján keresztül is látni fogjuk, hogy az említett terhek mellett mekkora nehézséget jelentett a lakosság számára a katonaság folyamatos jelenléte. A zsoldfizetés és az élelem-ellátás gyakori akadozása miatt a katonák sok kihágást követtek el,³³ amelyekkel szemben a kivizsgálásra jogosult hatóságok tehetetlenek voltak.

Az 1689/90. évi írországi toborzású katonaság sorsa

Szándékosan nem használtam a fejezet címében az ezred kifejezést, hiszen az 1689/90. években Magyarországra érkezett ír toborzású katonaság ezredbe szervezési kísérlete végül kudarcot vallott: a hosszú menetelést követően megmaradt századokat több, az állandó hadsereg kötelékébe tartozó ezred között osztották szét, kiegészítve azokat az előírt keretlétszámmra. Az állandó hadsereg ezredeinek történetét részletesen ismertető, XX. század elején megjelent több kötetes osztrák munka beszámol ugyan az „Irlandische Regiment zu Fuss”-ról, mindezt azonban úgy teszi, hogy összemossa a két külön kötelékben működő és más időpontban verbuvált katonák sorsát. Ezredtulajdonost sem tüntet fel (látni fogjuk, hogy Georg, Hessen-Darmstadt grófja személyében 1691 óta volt tulajdonosa a második ír ezrednek), kapitányukként Jakob Wilsont nevezi meg (valójában Eduard Wilsonról van szó), állomáshelyüknek egyértelműen Budát mondja (pedig több magyarországi településen is tartózkodtak), adatai egyedül a felosztás és az egyes ír századok más ezredbe történő beosztása tekintetében pontosak.³⁴ Céлом tehát nem lehet más mint, hogy a források segítségével tisztázzam az ír katonák sorsát és pontos információkat adjak magyarországi tevékenységükről.

Érkezésük, mint arról korábban szó volt, I. Lipót és az akkor még angol király II. Jakab közötti szerződés³⁵ értelmében valósulhatott meg, utóbbi így támogatta segédcsoportokkal a törökellenes háborút Magyarországon. Az Udvari Haditanács 1689 áprilisában szólította fel a Főhadbiztosságot, hogy egy hadbiztost küldjenek ki Hamburgba, aki a hajókon érkező ír katonákat átveszi és a kijelölt állomáshelyre vezeti őket.³⁶ Megérkezésük azonban csak két hónappal későbbre tehető, hiszen Johann Severin Preg hadbiztos 1689. június 11-én jelentette partraszállásukat Hamburg mellől. Leveléből megtudjuk, hogy az ígért 1800 fő helyett csak mintegy 900 katona érkezett. A hadtest az akkor Dániához tartozó Itzehoe³⁷ melletti mezőkön táborozott, annak ellenére, hogy XIV. Lajos felszólította V. Keresztély dán királyt, hogy ne engedje az íreket partra szállni a kontinensen. Preg látva a katonákon a háromhetes vízi út okozta nélkülözések nyomait és lerongyolódott állapotukat javasolta, hogy a kimerítőnek ígérkező szárazföldi menetelés helyett az El-

³³ A befogadó családokban is „örök élményt” hagyott a beszállásolt katona ott-tartózkodása, mint arra az írek esetében a pécsi lakosok levele rávilágít: „... nec virgines, nec uxores nostrae securae manent...” MOL E 281 (Budai Kamarai Adminisztráció, Berichte und Schreiben) 1693. jan. 5.

³⁴ *Wrede, Alphons*: Geschichte der k.u.k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des 19. Jahrhunderts. Bd. I–V. Wien, 1898–1905. (A továbbiakban: *Wrede.*) II. 170. o.

³⁵ *Schmidhofer* 1971 74–76. o.

³⁶ ÖStA Kriegsarchiv (továbbiakban: KA) Protokolle des Wiener Hofkriegsrates, Registratur. (A továbbiakban: HKR Prot. Reg.) Bd. 379. 1689. Apr. №. 218. fol. 196^r.

³⁷ A forrásban: Irzehoff névvel illetett település Hamburgtól északra fekszik, ma Németország Schleswig-Holstein tartományban.

bán hajózva induljanak el Sziléziába. Tervei között szerepelt, hogy az Udvari Kamarától igényelt 10 000 forintból megfelelő ruházatot vásárol nekik és fejenként 3 forintot is kioszt közöttük, mintegy felfogadási pénz gyanánt.³⁸ Preg kérését a Haditanács is felkarolta, hangsúlyozva, hogy az Udvari Kamarától folyósítandó 10 000 forintot Sziléziában az ír katonaság felszerelésére, cipőre, nadrágra, ingre fogják költeni.³⁹ Preg javaslata a vízi útról azonban nem valósult meg, hanem a szárazföldön menetelve indultak el az ír seregcsapatok. Két és fél hónap alatt a feltárt források tanúsága szerint az Itzehoe (1689. jún. 11.) – Hamburg (jún. 18.⁴⁰) – Wittstock/Dosse, Brandenburg tartomány (júl. 7.⁴¹) – Breslau/Wrocław (júl. 26–29.⁴²) – Troppau/Opava (aug. 19.⁴³) – Jablonkai-hágó (aug. vége⁴⁴) – Pozsony megye (aug. vége, szept. eleje⁴⁵) útvonalon érkeztek meg Magyarországra. A menetelés alatt többször is kinyilvánították a katonák, hogy ők nem akarnak Magyarországra menni harcolni, ezért lázadást is szítottak, például július végén Parchawitz városánál⁴⁶, vagy augusztus közepén Ullersdorfnál⁴⁷. A lázadókat, elszökötteket azonnal megbüntették, bár elvileg a halálbüntetést is engedélyezték,⁴⁸ valójában például várerődítéseknel dolgoztatták a bűnösöket.⁴⁹ Preg ki is fakadt egyik jelentésében, hogy nagyon nehéz dolga van a vonuló katonákkal, mert az írek rendkívül fegyelmezetlenek, és a melléjük kirendelt Franz Taaffe gróf betegségére hivatkozva nem csatlakozott még hozzájuk.⁵⁰

Pedig már megérkezésükkor eldöntött tény volt, hogy a magyarországi főereghez kell csatlakozniuk, csak az Udvari Haditanács abban nem határozott, hogy milyen feladattal. Taaffe már valóban Magyarországon várta meg az ír csapatokat, sorsukat azonban nem ő, hanem az Udvari Haditanács rendelete értelmében a lipótvári főkapitány Johann Areyzaga határozta meg, ugyanis őt és Thaedeus O’Hasssie-t bízták meg az ír katonák századokba osztásával és a főereghez történő továbbirányításával.⁵¹ A Pozsony és Moson megyékbe, illetve Pozsony és Modor városokba szeptember elején ideiglenesen beszállásolt csapatok a még Hamburgban megígért és Sziléziában átveendő ruházat-

³⁸ ÖStA HKA HFU 13. Juli 1689. (r. Nr. 330. fol. 139–141.)

³⁹ Uo. fol. 138.

⁴⁰ Uo. fol. 141.

⁴¹ Uo. fol. 144.

⁴² ÖStA Kriegsarchiv. (A továbbiakban: KA.) Protokolle des Wiener Hofkriegsrates, Expedit. (A továbbiakban: HKR Prot. Exp.) Bd. 380. 1689. Aug. №. 3. fol. 48^r.

⁴³ Uo. 1689. Aug. №. 118. fol. 65^v.

⁴⁴ Uo. 1689. Aug. №. 90. fol. 61^v.

⁴⁵ Uo. 1689. Aug. №. 142. fol. 69^r.

⁴⁶ Uo. 1689. Aug. №. 3. fol. 48^r; ma: Prohowice, Lengyelország.

⁴⁷ Uo. 1689. Aug. №. 132. fol. 67^v, ma: Velky Losiny, Csehország. A Cseh Kancellária többször is panaszkodott a Szilézián és Morvaországon átvonuló hadtest által elkövetett kihágások, jogtalanságok miatt. Uo. 1689. Aug. №. 90. fol. 61^v. Valószínűleg csak lelki támaszt jelentett az íreknek és nem anyagi segítséget, hogy a breslaui püspök Franz Ludwig von Pfalz-Neuburg meglátogatta őket és misét celebrált körükben. Uo. 1689. Aug. №. 123. fol. 66^r.

⁴⁸ Uo. Bd. 379. 1689. Juli №. 190. fol. 335^r.

⁴⁹ Uo. Bd. 380. 1689. Aug. №. 132. fol. 67^v. Az Ullersdorfnál megszökött 19 ír katonát elfogásuk után az olmutzi vár erődítésénél dolgoztatták.

⁵⁰ Uo. Bd. 380. 1689. Aug. №. 145. fol. 69^v. „Preeg... erindert das es ein undisciplinirtes Volckh seie, grosse Revolten anfangen, der graff Taff aber, der sie commandiren solle, fast continuirlich Kranckh zuruckh bleibe...”

⁵¹ Uo. Bd. 382. 1689. Aug. №. 108. 34^v–35^r.

ból semmit sem kaptak meg, így az említett szökések sem voltak véletlenek. Nem is csodálkozhatunk, ha Magyarországra egy lerongyolódott, fáradt és szervezetlen kontingens érkezett. A problémát tovább tetőzte, hogy az elmúlt évek beszállásolásaitól, adóitól elszegényedett Pozsony és Moson vármegye sem tudott nekik megfelelő mennyiségű élelmet biztosítani. Pozsony vármegye hatósága⁵² mellett Zichy Ádám, Moson vármegye főispánja⁵³ és Pozsony város tanácsa⁵⁴ a beszállásolás kezdete óta követelte az ír csapatok továbbvonulását, mert véleményük szerint elviselhetetlen jogtalanságokat követtek el a katonák. Mintegy egy hónapos jelenlétük alatt tehát nemcsak az ír tisztek, Preg hadikomisszárius, de a vármegyék is egymásra panaszkodtak. Előbbiek az ellátatlanságra, Preg az ígért felszerelés, hadi eszközök elmaradása miatt, a vármegyék a katonák által elkövetett rablásokra, kihágásokra.

Sziléziában kapott ugyan Preg 3000 forintot,⁵⁵ de ez nem volt elég a kívánt ruházat és fegyverzet vásárlására. A főszerephez való csatlakozásnak ugyanis elengedhetetlen feltétele volt a katonák egyenruhával, fegyverekkel és zászlókkal történő ellátása.⁵⁶ Az újabb és újabb rendelkezések értelmében ezeket részben a bécsi udvar legnagyobb hadi szállítójával, Samuel Oppenheimerrel kötött szerződés⁵⁷ eredményeként kapták volna meg, részben a budai és felső-magyarországi hadszertáraknak kellett volna biztosítani. Ki is dolgozták azt a tervet, hogy mind a katonákat, mind a nekik szánt ruházatot, fegyverzetet a Dunán szállítsák Belgrádig. A nyár végére azonban az Udvari Haditanács úgy döntött, – immáron végérvényesen – hogy mégsem a Szerbiában harcoló Bádeni Lajos vezette főszerephez, hanem Felső-Magyarországra, konkrétan Várad blokádjához vezénylik őket.⁵⁸

Az ír csapatok mustrálására 1689. szeptember végén Lipótvár mellett került sor. Areyzaga és O'Hassie 4, egyenként 200 fős századot (a tiszteket is beleszámítva) alakított ki.⁵⁹ Felső-Magyarországra vezető újabb menetüket nem Taaffe, hanem O'Hassie vezette, aki október 5-én Besztercebányáról jelentett a polgárok és az írek szállásmestere közötti kisebb összetűzésről, majd október 22-én már Kassáról írta megérkezésüket.⁶⁰ A 4 századba osztott ír kontingens további sorsáról az itt tartózkodó hadvezérek döntöttek. A Várad blokádját irányító Johann Andreas Corbelli szerette volna, ha ő kapja meg mind a 800 embert, de a felső-magyarországi hadak parancsnoka, Ferdinand Aspremont gróf – valószínűleg a kettőjük közötti nézeteltérés miatt is⁶¹ – különböző helyőrségekbe osztotta szét őket, így 2 századot Kassán tartott, egy Eperjesre és egy Szatmárra került.

⁵² ÖStA Kriegsarchiv. (A továbbiakban: KA.) Protokolle des Wiener Hofkriegsrates, Expedit. (A továbbiakban: HKR Prot. Exp.) Bd. 380. 1689. Sept. №. 16. fol. 112^r.

⁵³ Uo. 1689. Oct. №. 43. fol. 168^r.

⁵⁴ Uo. 1689. Sept. №. 49. fol. 117^v.

⁵⁵ Uo. 1689. Aug. №. 115. fol. 37^v.

⁵⁶ ÖStA HKA HFU 14. Sept. 1689 (r. Nr. 331. fol. 290–292.)

⁵⁷ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 380. 1689. Sept. fol. 76^v–77^v. Oppenheimer Sámuel hadiszállító tevékenységére ld. *Szakály Ferenc*: Oppenheimer Sámuel működése, különös tekintettel magyarországi kihatásaira. (Magyar-zsidó oklevéltár XIV.) Budapest, 1971. 31–78. o.

⁵⁸ Uo. 1689. Sept. №. 79. fol. 124^v–125^r.

⁵⁹ Uo. 1689. Sept. №. 2., 3., 4. 5., 6. fol. 110^r és ÖStA KA HKR Akten Exp. 1692. 1692. Juli №. 142. fol. 12–13.

⁶⁰ Uo. 1689. Nov. №. 22. fol. 210^v.

⁶¹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. 1690. Jan. №. 87. fol. 20^v–21^r. A nézeteltérés oka konkrétan az volt, hogy Várad blokádjá alól Aspremont hazaküldte Corbelli engedélye nélkül a hajdúvárosok katonáit.

Az Aspremontot 1689 decemberében váltó Ottavio Nigrellire hárult végül az a feladat, hogy a Felső-Magyarországon téli szálláson lévő állandó hadsereg kötelékébe tartozó ezredbe integrálja az ír katonákat. Jelentéseiből tudjuk meg, hogy 1690 folyamán a Jörger-féle⁶² (akiket aztán Belgrádba vezényelték), a Souches-féle,⁶³ a Bielke-féle⁶⁴ és végül, saját ezredébe⁶⁵ osztott be egy-egy századot, az állomány kiegészítésére. Johann Butler ír származású egri várparancsnok is igényelt 50–60 katonát honfitársai közül, de csak feltételezni tudjuk, hogy a 4 századon felüli, esetleg be nem osztott írek (elfogott szökevények, felépülő betegek) végül kerültek az egri várba is.

A fent leírtakból is világossá válhat, hogy az ezredbe történő szervezés sikertelen volt. Nem is sikerült egyben tartani az ír származású katonákat, hanem sorsuk annak az ezrednek a további sorsával fonódott össze, ahová beosztották őket. 1690 nyarán megcsillant előttük a lehetőség, hogy esetleg Lengyelországon keresztül visszaszökjenek az időközben Angliából elkergetett és Írországból polgárháborút szító II. Jakabhoz, hiszen Franciaország lengyelországi rezidense több felszólító levelet is küldött a Magyarországon lévő íreknek, hogy menjenek vissza hazájukba. Nigrelli azonban az egyik ilyen levél elfogása után szigorú ellenőrzés alá vonta a határokat és komoly büntetést helyezett kilátásba a szökevények számára. 1690. július végén azonban már arról számolt be a bécsi udvar lengyelországi diplomatája, hogy az említett rezidens látva akciója sikertelenségét és ismerve Jakab július 1-jei vereségét, visszatért Franciaországba.⁶⁶

Az 1692/1693. évi ír ezred magyarországi tevékenysége

Jóval több forrást sikerült hasznosítani a most bemutatásra kerülő ír ezred tevékenységéhez, hiszen sikerült megtalálni az ezred mustralistáját és elszámolását is, amelyek pontos képet rajzolnak az állandó hadsereg ezen alakulatának szervezetéről és finanszírozásáról. Hosszú életűnek azonban ez a kötetek sem mondható, hiszen mindössze két évig működött, majd hasonlóan az előző fejezetben tárgyalt ír katonasághoz, 1693/1694 folyamán az állandó hadsereghöz tartozó ezredek között osztották szét őket, kiegészítve azokat az előírt keretlétszámmal.

Georg, Hessen-Darmstadt grófja a délnyugat-írországi Limerick városából 1691. szeptember 1-jén kérvényezte, hogy 3000 katonát toborozhasson saját költségén és belőlük egy önálló ezredet alakítson. Az íreket I. Lipót szolgálatába ajánlotta, hogy azok az állandó hadsereg kötelékébe tartozzanak és ebben a szervezeti formában harcoljanak Magyarországon az oszmánok ellen.⁶⁷ A katonahiányban szenvedő Udvari Haditanács természetesen igent mondott a gróf kérelmére, 1691. november 9-én megadta az engedélyt, egyúttal felvetette, hogy ha még 1000 gyalogost hozna a hadseregbe, azokat a töb-

⁶² ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 383. März. №. 96. fol. 81^v, ezredtulajdonos: Christian Andreas Jörger; a regiment sorsa: *Wrede* II. 443–451. o.

⁶³ Uo. 1690. Mai №. 94. fol. 181^r, ezredtulajdonos: Karl Ludwig Graf de Souches; a regiment sorsa: *Wrede* II. 254–255. o.

⁶⁴ Uo. 1690. Aug. №. 208. fol. 354^r, ezredtulajdonos: Nils Graf Bielke till Salsta; a regiment sorsa: *Wrede* II. 168. o.

⁶⁵ Uo. 1690. Mai №. 85. fol. 179^v; a regiment sorsa: *Wrede* I. 305–314. o.

⁶⁶ Uo. Bd. 383. 1690. Juli №. 98. fol. 292^{r-v}. és 1690. Aug. №. 54. fol. 333^r.

⁶⁷ Uo. Bd. 385. 1691. Nov. №. 67. fol. 605^v.

bi ezred kiegészítésére használnák. A megbízólevélben az Udvari Haditanács tájékoztatta Hessen-Darmstadt grófját, hogy már november 1-jétől a Habsburg állandó hadsereg kötelékébe veszik az íreket, azaz innentől kezdve már a bécsi udvar fogja állni a katonák felszerelését. A gróft kinevezték a szerveződő ezred parancsnokának, öt évre.⁶⁸

Az 1692 júniusáig tartó időszak szervezőmunkával és az utazással telt. Március–április folyamán még hazájukban voltak, az angol király ugyanis – Heinrich Johann Franz Strattmann londoni követ fáradozásai ellenére⁶⁹ – a szállításra pénzt és hajót nem, csak élelmet biztosított.⁷⁰ Hessen-Darmstadt grófja jelentette, hogy a kívánt 3000 fő helyett csak 2100-at sikerült verbuválnia, akiket majd 14, egyenként 150 fős századba osztana be. Kérte egyúttal, hogy az Udvari Kamara a katonák további ellátásához szükséges összeget Hamburgba utalja át.⁷¹

1692 júniusában érkeztek az ír katonákat szállító hajók Hamburg közelébe, ahol Karl Philipp Freiherr von Gödens, I. Lipót hamburgi képviselője várta őket. A Mylord Ivaghy Jusagghe által vezetett csapatok a Gödens által biztosított dereglyéken az Elbán lehajózva végül Bergedorf⁷² melletti mezőkön szálltak partra. Itt egy teljes éjszakát kellett étlen-szomjan a zuhogó esőben eltölteniük, ugyanis sem élelmet, sem szállást nem utaltak ki nekik. A megérkezés után került sor mustrájukra és kaptak fejenként fél guldent. Már ekkor mintegy 100 beteg katona utazott a kontingenssel. Állapotukon nem csodálkozhatunk, hiszen Gödens beszámolt arról, hogy az írek táplálék híján voltak, lerongyolódottan, harci felszerelés nélkül érkeztek. Ígéretet tett nekik, hogy megfelelő ruházatot, fegyverzetet majd Sziléziában fognak kapni. A kiosztott pénzt és az ezred számára szükséges szekereket egy hamburgi kereskedő, Isaac Deleboy által biztosított 15 ezer forintos hiteltől fedezte. Az ezred mellé kirendelt hadbiztos nem érkezett meg 1692 júniusában, ezért Gödens útnak indította a mustrát követően a csapatokat Szilézia felé Theobald von Kurtzrock sziléziai tanácsos, Dumont ezredes és von Rost sziléziai nemes vezetésével. Részükre 1692. június 20-án részletes instrukciót adott ki, amely tartalmazta többek között a 2100 fős ír alakulat útvonalát, Sachsen-Lauenburg, Mecklenburg, Brandenburg tartományokon keresztül Sziléziába. A 11 pontos utasítás kikötötte számukra, hogy fegyelmet tartsanak, gondoskodjanak élelemtől és fogatokról. Utasította Kurtsackékat, hogy naponta 2–3 mérföldet tegyenek meg, míg háromnaponta pihenőt kellett tartaniuk, éjszakai szállásról pedig az alattvalók háborgatása nélkül kellett gondoskodni. Az elkövetett kihágásokat az érvényben lévő hadi jog szerint kellett büntetni. Az instrukció értelmében elvárta, hogy a kiadásokról vezessen számadást, a katonáknak kiosztott pénzről és élelemtől pedig az érkező hadbiztosnak tegyen jelentést. Gödens egyúttal levelet írt az említett tartományok uralkodóinak, hogy tájékoztassa őket az átvonuló ír csapatokról, egyúttal a breslauer püspöknek, Franz Ludwig von Pfalz-Neuburgnak és a Sziléziai Kamara elnökének Christoph Leopold von Schaffgotschnak, hogy készüljenek fel az ír csapatok fogadására.⁷³

⁶⁸ ÖStA HKA HFU 5. Jan. 1693 (r. Nr. 352. fol. 78.)

⁶⁹ Uo. Bd. 386. 1691. Nov. №. 40. fol. 536^r.

⁷⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd 388/2. 1692. März №. 374. fol. 554^r.

⁷¹ Uo. 1692. Apr. №. 179. fol. 219^r.

⁷² Bergedorf ma Hamburg része, a városközponttól délkeletre helyezkedik el.

⁷³ ÖStA KA HKR Akten Exp. 1692. Juli №. 142. fol. 1–5.

A pontos menetírányról kevesebbet tudunk, mint az előző fejezetben tárgyalt írek esetében, de feltételezhető, hogy hasonló útvonalon juthattak el végül Magyarországra. Ami tény, hogy augusztus folyamán voltak Csehországban és Morvaországban, ahol csatlakozott hozzájuk Johann Andreas Piazza hadi komisszárius, akit Hessen-Darmstadt grófja bízott meg az ezred hadbiztosi teendőivel.⁷⁴ A körületekintően megfogalmazott instrukcióból alig valósult meg valami, hiszen a Cseh Udvari Kancellária augusztus folyamán beszámolt arról, hogy az ír katonák közül már 800-an megbetegedtek, így vonulásuk lelassult. A Hadszertári Főhivatal rendelkezése értelmében a hiányzó ruházatot, felszerelést a budai hadszertárból kellett fedezni, ahol kiosztásra kerülhet majd a nekik járó 2000 muskéta és ugyanennyi bajonett 3900 Ft értékben.⁷⁵

Egyértelmű úti célt nem jelölt ki nekik az Udvari Haditanács, egyelőre csak annyit határoztak meg, hogy a Magyar Királyság területén fognak szolgálatot teljesíteni az oszmánok elleni háborúban. Állást foglaltak abban is, hogy itt, azaz Magyarországon kell téli szállásra vonulniuk. Megérkezésük időpontját 1692. szeptember vége, október elejére tehetjük, hiszen Ferdinand Frey, alsó-magyarországi főhadbiztos panaszt tett az Udvari Haditanács előtt, hogy az írek komoly kihágásokat követtek az itt lévő vármegek lakosai ellen.⁷⁶ A Bádeni Lajos vezette Magyarországon harcoló főszereg ekkor Pétervárad mellett táborozott, ahonnan a fővezér azt jelezte, hogy nemcsak, hogy szüksége van az ír csapatokra, de mindenképpen tanácsosnak tartaná, ha őket rendes ezredbe szervezve kapná meg, és így alkalmazhatná őket segédcsapatokként a hadjáratban.⁷⁷ Hasonlóan azonban az 1689/90 folyamán jött ír csapatokhoz, a Mylord Ivaghy és Piazza vezetésével érkezett katonák sem kaptak a sok ígéret ellenére megfelelő ellátást, ami miatt mind az ezredtulajdonos, mind a hadbiztos többször panaszkodott, hogy így nehéz feyelmet tartani a kötelékben.⁷⁸

A Főhadbiztosság és az Udvari Kamara tehát csak azután volt hajlandó a téli beszállásolás pontos helyszínének meghatározására és bármilyen összeg kiutalására, ha előbb pontos mustrára kerül sor. A mustrát, amelynek összesítő táblázatát a Függelékben közlöm, 1692. november 18-án végezték el Mohács mellett és kiderült, hogy 24 században összesen 2114 fő szolgált eredetileg, akik közül többen már elhunytak út közben (162 fő), többen betegek voltak, őket Eszéken ápolták (60 fő), az ezred tisztikara nem jelent meg, hanem Péterváradon tartózkodott (150 fő), így összesen 1742 ír katona pontos szálláshelyét kellett kijelölni.

Tudomásunk van arról, hogy az íreknek kijelölt szálláshelye a Mohács melletti mustáig nem volt, a Duna menti falvakban, városokban szállásolták el ideiglenes magukat. Néhány esetben a helyszín is ismert: egy század Pomázon és (Buda)Kalászon,⁷⁹ egy nagyobb csapategység (talán három század) pedig Szigetvár, Kanizsa és Székesfehérvár váraiban⁸⁰ tartózkodott. A mustrát követően azonban azonnal téli szállásra vonult az ez-

⁷⁴ Piazza megbízólevele: ÖStA HKA HFU 5. Jan. 1693 (r. Nr. 352. fol. 69.)

⁷⁵ ÖStA HKA HFU 16. Aug. 1692 (r. Nr. 349. fol. 184–187.)

⁷⁶ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 388/1. 1692. Sept. №. 278. fol. 432^v; Uo. №. 294. fol. 434^v.

⁷⁷ Uo. 1692. Okt. №. 151. fol. 467^r.

⁷⁸ ÖStA HKA HFU 5. Jan. 1693 (r. Nr. 352. fol. 73–75.)

⁷⁹ MOL E 281 1693. jan. 3.

⁸⁰ Uo. 1692. nov. №. 30.

red: az Udvari Haditanács rendelete alapján 5 század került Budára, Pestre és Érsekújvárra, 5 század Fejér és Veszprém megyékbe, 14 század pedig a Dél-Dunántúlra, azaz Tolna és Baranya megyékbe, míg az ezred vezető tisztviselőit és a századok kapitányait Péterváradra irányították. Nem véletlenül tartottak a magyarországi lakosok az írek beszállásolásától, talán hallottak az előző ír ezred Moson és Pozsony megyei pusztításairól, vagy csak tudták, mekkora nehézségekkel jár a katonaság befogadása házaikba.

Valódi mikrotörténeti vizsgálódásokra ad lehetőséget az elszállásolt ír hadak és a lakosság közötti kapcsolatokra vonatkozó források feltárása. Nemcsak az itt élő emberek panaszkodtak ugyanis folyamatosan az elküvetett kihágások miatt, de a katonák sem elégedtek meg a polgárok által biztosított ellátással. Mindhárom területen, ahová az íreket a mustrát követően elszállásolták, komoly összeütközés alakult ki, ám eltérő indokok miatt.

Az öt Budára⁸¹ rendelt század közül végül csak a Kenn, Buttler és Flemming kapitányok által vezetett három század (mintegy 200 fő) kapott itt szállást, a közvetlenül az ezredtulajdonos parancsnoksága alá tartozó századot, azaz a „Leib Compagnie”-t Pestre, a Nugeant-századot Érsekújvárra vezényelték. Meglepő módon azonban nem a budai várban lévő kaszárnyákban kerültek a katonák elhelyezésre, hanem a Vízivárosban, az egyes polgárok, mesteremberek házaiban. A századok tisztikara a fogadókban (Három Király, Arany Hajó) kapott szállást.⁸² 1693 januárjától erőteljesen felerősödött az az igény, hogy az ír katonákat mielőbb vonják ki Budáról. Ennek egyik oka a kitört fertőző betegség volt, a másik pedig, hogy Johann Anton Schweidler budai főhadbiztos jelentése szerint az élelmezésükre szánt liszt mennyisége a budai élelmezési raktárban vészesen lecsökkent.⁸³ A megbetegedések veszélybe sodorták a várban lévő kaszárnyákban állomásozó Max Wenzel Frankenberg várparancsnok alatt álló szabad századokat is, ezért a Budai Kamarai Adminisztráció és a város vezetése úgy döntött, hogy őket ideiglenesen az Erzsébet-szigeten (mai Margitsziget) lévő tábori kórházba költöztetik.⁸⁴ Bár az írek továbbra is a vízivárosi polgárok házaiban voltak, többen meghaltak közülük fertőző betegségben (a források nem fogalmaznak egyértelműen, milyen járványról volt szó, de egy tűnik, hogy pestis ütötte fel a fejét közöttük), míg az ezred Péterváradon tartózkodó orvosát – akire nagy szükség lett volna – Eduard Wilson ezredparancsnok csak úgy engedte volna el, ha a Budai Kamarai Adminisztráció 30 Ft-ot fizet neki havonta.⁸⁵ Az Udvari Haditanács a panaszok és a folyamatos megbetegedésekről érkező hírek miatt úgy rendelkezett, hogy az íreket ki kell vonni Budáról és Pestről.⁸⁶ A kérdésben az Udvari Kamara is rendelkezett, ők 1693. január végén elrendelték, hogy az íreket egy külön erre a célra felállított kórházba kell elhelyezni,⁸⁷ ruháikat el kell égetni, velük minden érintkezést meg kell tiltani, tartózkodási helyeiket lezárni és azokat teljesen kitisztítani.⁸⁸ Az

⁸¹ A Budára történő beszállásolás ellen már 1692 októberében tiltakozott a budai vár parancsnoka, Max Wenzel Frankenberg. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 389. 1692. Okt. №. 19. fol. 506^r.

⁸² MOL E 281 1693. jan. 3. és Budapest Főváros Levéltára (BFL), Buda város tanácsának iratai, Tanácsai levelezések IV-1002.j., 1692. jan. 3. (az irat tévesen az 1692. évnél szerepel!)

⁸³ MOL E 281 1693. jan. 6.

⁸⁴ MOL E 281 1693. febr. 3.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 392. 1693. Febr. №. 80. fol. 59^r.

⁸⁷ MOL E 280 (Budai Kamarai Adminisztráció, Hofbefehle) 1693. Jan. №. 9.

⁸⁸ Uo. 1693. febr. №. 8., №. 10., №. 11.

egészséges ír katonák végül 1693. március 10-én masíroztak Egerbe, ahol Johann Christoph Penz egri provizor feladatává tette a Budai Kamarai Adminisztráció, hogy számukra a polgárok házaiban jelöljön ki szállást.⁸⁹ A Pesten és Érsekújváron állomásozó írek viszont Esztergomba vonultak.⁹⁰

Sokkal könnyebb helyzetben a veszprémi és székesfehérvári lakosok sem voltak. Az ide beszállásolt von Niels, Nuygthon, Hanton, Geogehans és Edmond Hurly kapitányok vezette csapatok közül kettő Veszprém megyébe és három Székesfehérvárra került.⁹¹ Az elszállásolt írek a szokásos porció mennyiség kiosztása mellett követelték, hogy a télre őket megillető egyéb szolgáltatásokat is kapják meg. Nuygthon kapitánynak a Budai Kamarai Adminisztrációhoz írt panaszlevelében olvasható, hogy a székesfehérvári polgárok nem hajlandók katonái számára a nekik járó tűzifa, gyertya, só, bors, vaj megadására. A forrásból világossá válik azonban, hogy az ellenkező polgárokat a kapitány erővel szerelte le, azaz elvette tőlük, ami véleménye szerint járt neki. Így a Budai Kamarai Adminisztráció az ír kapitány panasa mellett megkapta a székesfehérvári lakosok felháborodott hangú levelét is, amelyben az őket ért zaklatások ellen emeltek szót.⁹² Jellemző a korszak viszonyaira, hogy a hivatalos szerv kénytelen volt a fizetetlen katonaság túlkapásai felett szemet hunyni, így az ügyben a lakosok kárára döntöttek. A polgárok – sorozatos panaszaik ellenére – egész télen kénytelenek voltak biztosítani az ír csapatoknak a fent említett egyéb járandóságokat. A város saját maga ezeket a szükségleteket nem tudta előteremteni, ezért január végén már a környező falvakból vásárolták fel az árukat.⁹³

A Főhadbiztosság elkövette azt a hibát, hogy Veszprém megye enyingi járásának három falvába egyszerre két ezred csapatait is téli szállásra utalta. Fok, Hídvég és Nyék⁹⁴ falvakba Pálffy Miklós ezrede mellett az ír ezred egy részét is beszállásoltatta. A települések a Pálffy-féle ezredet december elején már befogadták, így a Magyar Királyi Udvari Kancellárián keresztül utasították Veszprém vármegyét, hogy saját hatáskörben máshová ossza be a csapatokat.⁹⁵ Minden bizonnyal a veszprémi vár adott otthont a téli hónapokban a két századnak, akiket március végén felszólítottak, hogy csatlakozzanak székesfehérvári társaikhoz és együtt vonuljanak a főszereg gyülekezési helyére.⁹⁶ A veszprémi magyar huszárok és a beszállásolt írek viszonya nem volt felhőtlen, a közöttük kitört kisebb összecsapás nyomán ifj. Zichy István győri vicegenerális rendelt el és folytatott le vizsgálatot. A tanúvallomások alapján megállapítást nyert, hogy az idegen katonák miatt tört ki a nézeteltérés.⁹⁷

⁸⁹ MOL E 281 1693. márc. 10., márc. 16. A betegeket az elkülönített kaszárnnyákban egyelőre hátrahagyták. MOL E 280 1693. ápr. №. 14. Fogalmazványa: ÖStA HKA HFU 20. Apr. 1693 (r. Nr. 354. fol. 504.)

⁹⁰ MOL E 281 1693. márc. 31.

⁹¹ ÖStA HKA HFU 5. Jan. 1693 (r. Nr. 352. fol. 98.) és MOL E 281 1693. jan. 6.

⁹² MOL E 281 1693. jan. 6.

⁹³ Uo. 1693. jan. 29.

⁹⁴ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 388/2. 1692. Dez. №. 85. fol. 526^v. Ma: Szabadhídvég (Fejér megye); Fokszabadi, ma: Balatonszabadi (Somogy megye); Felsőnyék (Tolna megye).

⁹⁵ MOL A 14 (Magyar Királyi Udvari Kancellária, Insinuata Consilii Bellici) 1692. №. 571.

⁹⁶ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 391. 1693. Apr. №. 15. fol. 155^v.

⁹⁷ Uo. 1693. Aug. №. 192. fol. 379^v. Sajnos a lajstromkönyvi bejegyzésen kívül nincs közelebbi információ a nézeteltérés okáról és a lefolytatott vizsgálat pontos eredményéről. Az ítélethozatal időpontjában azonban az

Talán a leghevesebb nézeteltérések az írek és a lakosok között a többségben rácok által lakott dél-dunántúli régióban voltak. Ebben közrejátszott az is, hogy ide kerültek a legtöbben elszállásolásra, hiszen 14 századot⁹⁸ vezényeltek Tolna és Baranya megyei falvakba, városokba. A főszeregnél tartózkodó tábori főélelmester, Christian Vorster és az eszéki hadbiztos, Johann von Lewenau kapták a feladatot, hogy helyezték el a Pécs környéki településeken az ír katonákat. Arra törekedtek, hogy inkább városokba, falak közé zárva legyenek, mint a nyílt terepen, ahol nehéz volna rabló magatartásuk ellen védeni a lakosságot.⁹⁹ Az ír csapatok a mohácsi mustrát követően a falvak mellett egy-egy nagyobb helyőrségbe is kerültek téli szállásra, minden bizonnyal Szigetvár, Pécs, Siklós falai fogadtak be századokat. Simontornya várába is rendeltek egy századot, de az itt állomásozó vegyes magyar–rác helyőrség kiváltságaira hivatkozva nem engedte be falai közé az ír katonákat.¹⁰⁰ Tiltakozásuk sikeres volt, hiszen végül az ide irányított csapatokat Pécsre szállásolták be.

Siklós környékén, a Budai Kamarai Adminisztráció provizora, Johann Haunold kapott megbízást az írek élelemmel történő ellátásának megszervezésére, valamint a lakosság panaszainak kivizsgálására. Utóbbiból volt bőven: az írek által a baranyai falvakban elkövetett kihágásokról jegyzőkönyvet vettek fel, amelyben szerepelt, hogy a falvak mekkora kártérítést követeltek a jogtalanul elvett természetbeni szolgáltatások után. A megszabott orális és equilis porción felül az egyes helyeken jóval többet fogyasztottak el a katonák. Érthető módon itt, a Villányi-hegységben a nekik járó bormennyiség többszörösét itták meg az erőszaktól sem visszariadó írek. A panaszok között felmerültek még, hogy kenyérből, húsból, gyertyából is többet vettek el maguknak, mint amennyi járt volna. A téli hat hónapot Nagyharsány, Kisharsány, (Magyar)bóly, Lőcs, Pélmonostor, Kistótfalu, Nagytótfalu, Diósvizlő, Matty, Harkány, Egyházasharaszti Ipacsfa, Kovácsbida, Siklósnagyfal, Drávaszerdahely, Drávacsehi és Cún falvai sínyleték meg leginkább.¹⁰¹ Pavics Ignác provizor is hasonló esetekről, inzultusokról számolt be Pécsről, ahol 256 ír katona lakott a polgárok házaiban.¹⁰² A pécsi lakosok az őket ért hátrányok miatt kérték, hogy az Adminisztráció egy évre adjon nekik mentességet a tized és az accissa (fogyasztási adó) fizetés kötelezettsége alól.¹⁰³ A Budai Kamarai Adminisztráció, miután nem talált megoldást a követelések enyhítésére, felkérte az Udvari Kamarát, hogy döntsön az ügyben. A budai kamara adminisztrátora, Ferdinand Helffrich Plass von Mühlleiten szemléletesen ecsetelte a lakosok kárait, az elszenvedett jogtalanságokat, egyúttal felhívta a figyelmet, hogy a beszállásolás miatt több falu lakói is inkább elmenekültek, semmint, hogy tovább szenvedjenek.¹⁰⁴

írek már a főszeregnél, Belgrád alatt harcoltak, így nem valószínű, hogy az általuk elkövetett kihágásokat bárki is megtérítette volna a károsultaknak.

⁹⁸ A következő parancsnokok századai kerültek a Dél-Dunántúlra elszállásolásra: Mylord Jussage, Franz Reyli, Jean Reyli, Hug von Donel, Thomas Barqons, Franz von Brean, Breean in Dermoth, Scheldon, Walds, Roger Maguire, Edmond Maguire, Corneli, M. Donet, Agsuy Honbons.

⁹⁹ MOL E 281 1692. Nov. №. 30. „.... dise Irländer zwischen der Mauer besser als in offenen Land zu Disciplin angehalten werden können.”

¹⁰⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 388/2. 1692. Dez. №. 23. fol. 518^r.

¹⁰¹ Az említett jegyzőkönyvben a felsorolt falvak panaszai, követelései szerepelnek. MOL E 281 1693. febr. 3.

¹⁰² MOL E 281 1693. jan. 11.

¹⁰³ Uo. 1693. jan. 5.

¹⁰⁴ ÖStA HKA HFU 17. März 1693. (r. Nr. 353. fol. 351–356.) Az Udvari Kamara semmilyen konkrét lépést nem tett, hogy a lakosok követeléseinek eleget tegyen.

Egyetlen és valós megoldást mindhárom vidék nehézségeire az jelentett, ha az íreket minél hamarabb a fősereghez vezénylik. A téli beszállásolási időszak hivatalosan április 30-án ért véget, azonban már 1693. április 4-én kiadták a parancsot, hogy az ír katonának Péterváradon kell gyülekezni.¹⁰⁵ Láthatóan az Udvari Haditanács is szorgalmazta, hogy minél hamarabb olyan helyőrségbe kerüljön az ír ezred, ahol nem kell a lakossággal érintkezniük. Június-július folyamán – az Egerbe ment századok kivételével – a Székesfehérváron és a Dél-Dunántúlon áttelelt csapatok megérkeztek Péterváradra, ahol von Thomas Valentin Felstain (Veldtstein) várkapitány szállásolta el őket a kaszármányokban.¹⁰⁶

Az alábbiakban elemzésre kerülő elszámolások¹⁰⁷ rávilágítanak arra, hogy a fizetetlen katonaság miatt folyamodott a védtelen lakosság elleni erőszakhoz az élelem megszerzése érdekében, hiszen az elméletben nekik járó porciómennyiséget és egyéb juttatásokat sem kapták meg, nem is beszélve a felszerelésről. A tervezetek szerint az ezrednek járó élelmet és összegeket három forrásból biztosították. A porciókat a kijelölt élelmiszerraktárakból, a dél-dunántúli településeken a húst és a bort az ellátó körzettől kapták, míg a havonta nekik járó összegeket az Udvari Hadi Fizető Pénztár finanszírozta. Az 1692. december 19-i elszámolás még csak tervezet volt, az 1693. március 30-i viszont már konkrétumokkal is szolgál. Így sokkal inkább támaszkodtam az utóbbi – már Donat Heisler von Heitersheim, a Főhadbiztosság új vezetője (Antonio Caraffa 1693. március elején hunyt el) által készített – a Hadipénztárból kifizetendő és már kifizetett pénzek kimutatását tárgyaló összegzésre. A mohácsi mustra alapján készített 1692. decemberi tervezetben meghatározták, hogy az ezred tisztikara 90 1/2 ember- és 46 lóporcióra jogosult naponta.¹⁰⁸ Ezen napi porciómennyiség 3 Ft-tal számított pénzbeli értékét havonta kiutalta a Hadipénztár, tehát 409 Ft és 30 krajcárt kellett elszámolni. A mustra 24 században tüntette fel a katonákat és az elszámolás ez alapján határozta meg a nekik járó napi porciómennyiséget és az élelem-kiegészítésként kifizetendő havi pénzösszegeket.¹⁰⁹

A budai főhadbiztos, Johann Anton Schweidler által ellátandó öt század 439 1/2 porciót kapott naponta, amely mennyiség kétszeres értéke, 879 Ft havonta került elszámolásra. Nicolas von Hochburg győri élésmesternek naponta 429 1/2 porciót és havonta

¹⁰⁵ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 392. 1693. Apr. 59. fol. 120^v.

¹⁰⁶ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 391. 1693. Juni 149. fol. 290^v. Felstain beszámolt arról is, hogy nagyon rossz állapotban voltak a katonák, hiszen többségük cipő nélkül, mezítláb érkezett. Uo. 1693. Juli №. 239. fol. 335^v.

¹⁰⁷ Mindkét elszámolás csak a Hadipénztárból kifizetett készpénz elszámolását tartalmazza, az élelmiszerraktárak és az ellátó terület által kiadott porciók értékét nem tárgyalja részletesen! Az ezred költségvetés-tervezete és a pontos elszámolás és ellenszámadás az Udvari Kamara Hoffsfinanz Ungarn sorozatában maradt fenn, az ÖStA HKA HFU 5. Jan. 1693 (r. Nr. 352. fol. 53–104.) és Uo. 20. Apr. 1693. (r. Nr. 354. fol. 303–318.) jelzetek alatt. Mivel a következőkben ezek elemzését végzem el, így külön nem hivatkozom rájuk.

¹⁰⁸ Az ezredes (Oberst) 50 és 12, az alezredes (Oberstleutnant) 13 és 8, az őrnagy (Obristwachtmeister) 5 és 6, a titkár (Sekretär) 2 1/2 és 2, a hadbíró (Auditor) 3 és 2, a szállásmester (Quartiermeister) 4 és 3, a káplán (Kaplan) 2 1/2 és 2, a hadsegéd (Adiutant) 2 1/2 és 2, az élésmester (Proviantmeister) 2 és 2, a szekérmester (Wagenmeister) 2 és 2, a porkoláb (Profos) 4 és 5 ember- ill. lóporciót kapott. A járandóságokat és a készpénzben történő kifizetést az 1697. évi rendelet szabályozta pontosan. Feldzüge I. 281.o.

¹⁰⁹ Az 1692. december 19-i tervezet az egy századnak járó porciókat is részletezte: a százados (Hauptmann) 9, a hadnagy (Leutnant) 4, a zászlós (Fähnrich) 2, a 3 őrmester (Sergeant, Feldwebel) 4 1/2, az őrzető (Kapitän, Gefreite) 1, az élelmezési altiszt (Fourier) 1, a mustraírnok (Musterschreiber) 1, az orvos (Feldscher) 1, a 4 káplár (Korporal, Führer), a 2 dobos (Tambour) 2, a közlegények (Gemeine) 1 emberporcióra voltak jogosultak. Minden században voltak olyanok, akiknek a rendfokozatát elvették, de az ezrednél maradtak (Reformierte), ők csökkentett porciómennyiségeket kaptak.

859 Ft-t kellett elszámolnia az 5 Veszprémben és Székesfehérváron elszállásolt század felé. A 14 dél-dunántúli század és az Eszéken lévő beteg katonák napi 1213 porcióra voltak jogosultak. Porciónként 2 Ft-tal számított havi pénzt (409 Ft) csak azon tisztek után lehetett elszámolni, akik természetbeni ellátmányukat nem az élelmiszer-raktárakból, hanem a „vidéktől” kapták. A tervezet szerint havonta az ezrednek 2502 Ft járt volna, amely kiegészítve néhány kisebb juttatással a 6 hónapra 19 123 Ft kifizetését jelentette a Hadipénztárnak. Az élelem-kiegészítésként kapott összeg mellett az ezred katonái zsoldként a havi porciómennyiség értékének háromszorosát készpénzben is megkapták. A tervezet úgy számolt, hogy ez az összeg 6 hónapra 42 912 Ft. Egyszeri juttatásként szerepelt a kiadások között a mindegyik századnak kiosztandó élelemszállító szekerek (Proviantwagen), a zászlók (Fahne), a zászlótartó rúd (Schweinfeder) értéke. Ezekkel együtt a hat havi, Hadikassza által elszámolandó járandóságuk 65 635 Ft volt.¹¹⁰

A lassan csordogáló kifizetések és a magasnak tűnő összegek miatt döntött úgy a Haditanács, hogy redukcóra van szükség az ír ezrednél is. Jelen esetben azonban egyáltalán nem a katonaság elbocsátásáról, hanem a tisztii állomány csökkentéséről volt szó. A rendelkezés értelmében¹¹¹ a 24 helyett csak 12 századdal kellett számolni. A megszüntetett 12 század tisztjei közül csak a főbb tisztségek – a százados, a hadnagy, a zászlós – kaptak az élelem mellé pénzben járandóságot, de csak a felét a korábbi tervezetben megfogalmazottnak. Az 1693. március 30-i, immár véglegesnek tekinthető elszámolás a következő összegekkel számolt: az ezred tisztikara gyarapodott Eduard Wilson ezredessel (ő csak az ezredeseknek járó fele porciómennyiséget kapta naponta, 25 ember- és 7 lóporciót), valamint egy-egy meg nem nevezett alezredessel és őrnaggyal (ketten együtt 9 ember- és 7 lóporcióval kerültek elszámolásra). A tisztikar ennek megfelelően immár 124 ember- és 59 lóporcióra volt jogosult naponta. A 12 század tisztikara 420 ember- és 84 lóporciót jelentett,¹¹² a 12 redukált század három említett főtisztje 186 porciót, a 48 dobos és trombitás, a 72 káplár és a 144 őrzetető 432 emberporciót kapott naponta. A megmaradt 1242 közlegény egy-egy porcióra volt jogosult. Az Eszéken lévő betegeknek kiutalt 222 porció és a Péterváradon lévő 142 közlegénynek járó 142 porció mellett 94 „redukált” tiszt kérvényezte, hogy nekik továbbra is utaljanak ki egy fél porciót (47). Összesen tehát az ír ezred 2958 porcióval került elszámolásra. A forrásban szereplő 110 568 Ft-os végösszeg úgy jött ki, hogy a porciómennyiséget felszorozták hattal (három forinttal számolták a havi ellátmány egyik felét élelem-kiegészítésként, a másik felét szintén három forinttal zsoldként), hozzáadták a szekerek, zászlótartó rudak és a zászlók értékét.

¹¹⁰ Az ellenszámadás rávilágított arra, hogy az elszámolás-tervezet készítője az egyik rubrikában lévő számsort túlbuzgón, „véletlenül” kétszer adta össze, így 100 719 Ft-ot hozott ki az ezred költségvetéseként. Egyébként a 2100 fős, 14 századba osztott, az állandó hadsereg kötelékébe tartozó gyalogezredek hat hónapos költségvetése minden havi porciót 6 Ft-tal (azaz az élelem-kiegészítést és a zsoldot is 3 Ft-tal) számolva 105 714 Ft-ot tett ki. ÖStA HKA HFU 5. Jan. 1693 (r. Nr. 352. fol. 77.)

¹¹¹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 392. 1693. Apr. №. 59. fol. 120^v.

¹¹² A százados 15 és 3, a hadnagy 5 és 2, a zászlós 4 és 2, az őrmester 3, az őrzetető 2, az írnök 2, a must-raírnok 2, a felcser 2, azaz összesen 35 ember és 7 lóporciót kapott egy század tisztikara.

1. Az ír ezred katonáinak járó porciómennyiségek

<i>Porciójárandóság</i>	<i>Ember</i>	<i>Ló</i>	<i>Összesen</i>
Ezred tisztikara	124	59	
12 század tisztikara	420	84	
Redukált századok 3 főtisztje	186		
Zenészek, káplárok, örvezetők	432		
Közlegények	1242		
„Redukált” tisztek	47		
Betegek Eszéken	222		
Pétersváradon lévő közlegények	142		
Összes porció/nap	2815	143	2958

2. A követelések kimutatása a porciók alapján

<i>Készpénz követelések</i>	<i>Összeg</i>
Porciók 6 havi értéke (2958×3×6)	53 244
Zsold 6 hónapra	53 244
Szekerek	2400
Zászlótartók	1200
Zászlók	480
Végösszeg	110 568

Nézzük, hogy a fent tárgyalt követelésekből mi valósult meg az 1692. november 1. – 1693. március 30. közötti időszakban bevételként:

3. Az ír ezred hat téli hónap alatti „bevételeinek” szerkezete¹¹³

<i>Bevételek</i>	<i>Forint</i>	<i>Krajcár</i>
Az O'Gilvy ezredtől átvett 8 szekér értéke	1600	
Tábori Hadi Pénztár kifizetése	1611	
Dietrich Knopp, szegedi élésmester befizetése a beszolgáltatott hadiadóból	1500	
A pécsi körzet lakosai által kiadott porciómennyiség értéke	9828	
A mohácsi Tábori Hadipénztár kifizetése	3187	
A Veszprémben és Székesfehérváron állomásozók decemberi járandósága	890	
A pécsi körzetben elszállásolt századok tisztikarának decemberi járandósága	411	

¹¹³ Az elszámolásban megemlíti az 1691–1692-ben nekik kiosztott összegeket is: a Gödens által kifizetett 15 ezer Ft-ot és a Szilédiában ruházatra kapott újabb 15 ezer forintot.

<i>Bevételek</i>	<i>Forint</i>	<i>Krajcár</i>
Az ezred tisztikarának novemberi és decemberi járandósága	648	
Tábori Hadi Pénztár kifizetése januárra	3895	30
Udvari Hadipénztár kifizetése februárra	2502	
Zala vármegye által kiadott porciók ellenértéke	5400	
A redukált O'Gilvy-ezredtől felszabadult porciómennyiségek pénzbeli értéke	2832	
Összes kifizetés 1693. március 30-ig	34 304	30
Követelés	76 263	30
Költségvetés végösszege	110 568	

A táblázatból is látható, hogy a legkülönbözőbb forrásokból, a legkülönbözőbb jogcímenek számoltak el összegeket bevételként. Nyilvánvalóvá válhat, hogy ezen összegek egy része nem valós készpénzforgalom eredménye, hanem pénzügytechnikai műveletekkel átutalt „pénzekről” van szó. Ilyen tranzakció például a felszámolt Benedict O'Gilvy-féle ezred tulajdonában volt szekerek bevételként történő elkönyvelése az ír ezrednél, pedig valójában használati tárgyak tulajdonosváltásáról van szó. A porció ellenértékeként feltüntetett összegek (18 060 Ft, az összbevétel 52,6 %-a) sem valós készpénzösszegek, hanem a vármegyék által természetben kötelezően kiadott porciók pénzben kifejezett együttesét tüntették fel ilyen módon. Zala vármegyében Johann Georg von Frischenhausen főhadbiztos a téli hat hónapra a vármegye által kiadott 1800 porciót vette át, amelynek 3 Ft-tal szorozott értéke 5400 Ft volt, míg a pécsi körzet 546 porciót szolgáltatott ki 9828 Ft-ért. Készpénzt egyedül a különféle hadipénztárakból (tábori, udvari, élésmesteri) kaptak a katonák, amelynek összértéke 14 644 Ft 30 kr volt (42,6 %).

Az elszámolást egyébként az egyes országok kamaráinak (köztük az Udvarinak is) számadásait ellenőrző hatóság, az Alsó-ausztriai Kamarai Számvevőség vette górcső alá. Véleményében kifejtette, hogy a kiosztott élelem elszámolása visszaélésekre és pontatlanságokra ad alkalmat. Felvetette egyúttal, hogy a mohácsi mustra óta eltelt időben, a megbetegedések miatt több haláleset is történt az ezred katonái között, ezért felül kellene vizsgálni a jelenlegi állományt, új mustrára és az alapján pontosabb porciómeghatározásra van szükség. Kíváncsúnak tartotta továbbá, hogy a kihágásaikkal okozott károkat (minden bizonnyal a siklói körzetben elkövetett erőszakoskodásra utaltak) az ezred költségvetéséből levonva kell megtéríteni.¹¹⁴

Későbbi kifizetésekről már nincs konkrét tudomásunk, egy-egy elszórt adaton kívül. Piazza április végén kérte a 76 263 Ft 30 kr kifizetését, mert megfogalmazása szerint jelenlegi lerongyolódott állapotukban nem csatlakozhatnak a fősereghez. Az Udvari Kamarához fordult, hogy legalább 50 000 Ft-ot utaljanak ki neki, mert különben a szökéseket sem tudja megakadályozni és így a hadegység egyszer s mindenkorra fel fog bomlani.¹¹⁵ Tudomásunk van arról, hogy a cseh rendek által befizetett hadiadóból két havi zsoldot fizettek ki a Magyarországon, Erdélyben, Horvátországban téli szálláson volt regimentek katonáinak, így az ír ezred is kapott az Udvari Hadipénztártól 17 748 Ft-ot

¹¹⁴ ÖStA HKA HFU 20. Apr. 1693 (r. Nr. 354. fol. 303.)

¹¹⁵ Uo. fol. 304.

(a 2958 porciót 3 Ft-tal számolták, azaz egy havi zsold 8874 Ft volt).¹¹⁶ Úgy tűnik, hogy ez volt az utolsó kifizetés, amely az ír katonákhoz eljutott, hiszen a nyári hónapokban, a fősereghez történő csatlakozásukat követően ellátásukat már a tábori élésmester és a tábori Hadipénztár fedezte.

Visszatérve a hadügyi kérdések tárgyalására, a téli hónapok végének közeledtével új állomáshelyeket jelöltek ki az ír ezred egyes századai számára. Szó volt már arról, hogy néhány századot Egerbe vezényeltek, míg a Dunántúlon áttelelt összes ezred gyülekezési helyéül Péterváradot jelölte ki az Udvari Haditanács. Az 1693. évi hadi eseményekben Eduard Wilson ezredes vezetésével vettek részt. Minden bizonnyal többségük jelen volt Belgrád sikertelen ostrománál, ahol többen életüket veszítették.¹¹⁷ Az Udvari Haditanács a nyár végén elrendelte, hogy az ír ezredet, mint az állandó hadsereg egyik alakulatát fel kell számolni és a katonákat más ezredbe kell szétosztani.¹¹⁸ A feladatot Donat Heisler von Heitersheim főhadikomisszáriusra bízta, aki november végén jelentette ennek végleges elintézését, amelynek nyomán két-két ír századot Guidobald Starhemberg és Dietrich Heinrich Nehem ezredei kaptak.¹¹⁹ Az ír csapatok sorsa így összefonódott annak az ezrednek a további sorsával, ahová beosztották őket.

Összegzésként elmondható, hogy az ír csapatok ezredbe szervezési kísérlete a Habsburg Monarchia állandó hadseregében kudarcra végződött. Az ír származású katonák részt vettek ugyan több magyarországi hadműveletben az oszmánok elleni harc során, ám emlékeztetések mégiscsak az általuk elkövetett kihágások miatt maradtak. A téli szálláshelyeiken véghez vitt vétségeik fizetelenségükből és az ellátási rendszer nem megfelelő, illetve nehezen megoldható voltából adódtak. Hasonló jogtalanságokat minden beszállásolt alakult követett el, így ezzel nem egyedülállóak a magyar történelemben. A bemutatott ezred-költségvetések és a pénzügyi elszámolások ugyanakkor szemléletesen világítanak rá a korabeli helyzet visszaállására, a finanszírozási rendszer összefüggéseire és bonyolultságára. Nem véletlen az sem, hogy I. Lipót igyekezett minden évben rendre inteni a katonaságot, különböző parancslevelekkel próbálta elejét venni a katonák túlkapásainak, de erre – valljuk meg – az egyenlőtlen erőviszonyok, a lakosság kiszolgáltatottsága miatt kevés esély volt.¹²⁰

¹¹⁶ ÖStA HKA HFU 20. Mai 1693 (r. Nr. 355. fol. 206–214.) Hessen-Darmstadt grófja még 1694 januárjában is kérte a neki járó 24 ezer Ft kifizetését az Udvari Haditanácstól. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 393. 1694. Jan. fol. 3e.

¹¹⁷ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 391. 1693. Sept. №. 177. fol. 409e.

¹¹⁸ Uo. HKR Prot. Reg. Bd. 392. 1693. Aug. №. 85. fol. 350e.

¹¹⁹ Uo. HKR Prot. Exp. Bd. 391. 1693. Dez. №. 85. fol. 515e. A Főhadbiztosság 1693. decemberi jelentésében számba vette az összes Magyarországon tartózkodó és az állandó hadsereg kötelékébe tartozó ezredet. A kimutatásban szerepeltek az említett ezredek is, kiegészítve azzal a megjegyzéssel, hogy két ír századot osztottak be hozzájuk. ÖStA HKA HFU 2. Dez. 1693. (r. Nr. 360. fol. 58–63.)

¹²⁰ Pl. az 1693. év végén is – részben talán az ír ezredről érkezett hírek miatt is – próbálta a tiszteket rendre inteni, hogy ne éljenek vissza erőfölényükkel. BFL IV-1002.j. 1693. nov. 4.

Muster Tabella der Röm. Kays. May. des Löbl. Prinz Darmstattische Irrländer Regiments zu Fuß, wie dasselbe sich bei heüt dato

A század neve	Hauptmann	Leithenant	Fendrich	Veldwebell	Führer	Fourier	Muster-schreiber	Veldscherer	Tambours	Corporalen
Leib Compagnie	1	com	1	3	1	1	1	1	2	4
Habtmann Ken	1	1	1	3	1	1	1	1	2	4
Butlar	1	1	1	3	1	1	1		2	4
Flemming	1	1	1	3	1	1	1		2	4
Obristleuthenant von Niels	1	com	1	3		1	1	1	2	4
Nuygthons	1	1	1	3	1	1	1		2	4
Hantons	1	1	1	3	1	1	1	1	2	4
Geogehans	1	1	1	3	1	1	1	1	2	4
Edmond Hurly	1	1	1	3	1	1	1	1	2	4
Nugeant	1	1	1	3	1	1	1		2	4
Franz Reily	1	1	1	3	1	1	1	1	2	4
Jean Reily	1	1	1	3	1	1	1	1	2	4
Huy O'Donee	1	1	1	3	1	1	1	1	2	4
Thomas Barsons	1	1	1	3	1	1	1	1	2	4
Franz von Bryan	1	1	1	3	1	1	1	1	2	4
Bryan in Dermoth	1	1	1	3	1	1	1	1	2	4
Scheldon	1	1	com	3	1	1	1	1	2	4
Walots	1	1	1	3	1	1	1	1	2	4
Coton Milord	1	1	1	3	1	1	1	1	2	4
Roger Moguiere	1	1	1	3	1	1	1	1	2	4
Edmond Moguiere	1	1	1	3	1	1	1	1	2	4
Corneli	com	1	1	3	1	1	1	1	2	4
M. Donel	1	1	1	3	1	1	1	1	2	4
Oghey Hontons	1	1	1	3	1	1	1	1	2	4
Summarum	23	22	23	72	24	24	24	20	48	96

(MOHÁCS, 1692. NOVEMBER 18.)

5. Jan. 1693. (r. Nr. 352. fol. 98.)

den 18 9bris 1692. zu Mohaz vorgenommener Musterung effective und sambt angegebenen
commandirten befunden habe

Gemeine	Reformierte	Summa effective	hierüber sind commandierte				Summa in allen	Portiones	
			Aussen schiessen	Krancken zu Ossec	Zu Peterwardein, Officier	Zu Peterwardein, Gemeine		Mund	Pferd
51	2	68	5		1	6	80	83	2 1/2
47	2	65	9	1		6	81	86 1/2	3 1/2
34	4	53	6	2		6	67	73 1/2	3 1/2
63	4	82	7			6	95	101 1/2	3 1/2
42	9	66	8	10		6	90	100	3 1/2
60	3	78	2	4	1	6	91	96	3 1/2
50	3	69	6	2		6	83	89	3 1/2
51	5	72	8			6	86	93	3 1/2
46	3	65	4	2		6	77	83	3 1/2
79	3	97	5	8	1	6	117	122	3 1/2
51	4	71	4	3		6	84	87	3 1/2
40	2	58	6	4		6	74	77	3 1/2
66	8	90	5	2		6	103	106	3 1/2
48	3	67	3			6	76	79	3 1/2
55	5	76	5	4		6	91	94	3 1/2
58	5	79	3	3		6	91	94	3 1/2
55	2	72	8			6	86	89	3 1/2
47	3	66	6	2		6	80	83	3 1/2
60	6	82	14	2		6	104	107	3 1/2
62	4	82	2			6	90	93	3 1/2
41	2	59	14	1		6	80	83	3 1/2
54	4	73	12	3	1	8	97	90 1/2	2
58	3	77	11	4		6	98	101	3 1/2
54	5	75	9	3		6	93	96	3 1/2
1272	94	1742	162	60	4	146	2114	2207	81 1/2

András Oross

IRISH REGIMENTS IN HUNGARY

A Contribution to the Practice of Winter Billeting of the
Standing Army in the 1690s

Summary

Irish soldiers appeared in the Habsburg monarch's army in big numbers from the 1620s, for it was during the Thirty Years' War that a regiment of dragoons of mostly Irish soldiers were serving under the leadership of William Butler in the then-forming standing army. Usually they did not join the standing army of the Habsburg Monarchy in masses and regiments like in France, instead it was mainly professional soldiers, officers who changed sides, bringing only one company with them. The subject of this study, the two regiments recruited in Ireland, is a counterexample. Nevertheless, more than a hundred officers of Irish origin reached the rank of a general or an admiral in the standing army of the Habsburg Monarchy, and the number of other rank officers was even higher. Seven of the Irish immigrants were even awarded with the Order of the Golden Fleece.

The attempt to organize Irish units into a regiment within the standing army of the Habsburg Monarchy failed in the second half of the 17th century. Soldiers of Irish origin participated in many operations against the Ottomans in Hungary, but it was their transgressions that made them memorable. Their offences at the winter quarters derived from them being unpaid and from the inadequate and difficult supply system. Similar unlawful acts happened at every billeted unit, so the Irish do not stand alone with these in the history of Hungary. The regiment budgets and financial accounts presented here, however, shed light on the awkward situation, on the inherence and complexity of the financing system. It was not for nothing that Leopold I tried to discipline soldiers every year, endeavouring to forestall trespasses with all sorts of orders, but he had little chance because of the uneven balance of power and the defencelessness of the inhabitants.

András Oross

DES RÉGIMENTS IRLANDAIS EN HONGRIE

Contributions au cantonnement d'hiver de l'armée régulière
dans les années 1690

Résumé

Les soldats irlandais apparurent en plus grand nombre dans l'armée de l'empereur Habsbourg dès les années 1620. C'est durant la guerre de trente ans qu'un régiment de dragons, composé essentiellement de soldats irlandais et placé sous le commandement de William Butler, intégra pour la première fois l'armée régulière en cours de formation. Généralement, les Irlandais ne furent pas assez nombreux pour s'organiser en régiment au sein de l'armée régulière de la Monarchie des Habsbourg, contrairement à la France. Il s'agissait avant tout d'officiers qualifiés qui se rallièrent à l'armée des Habsbourg avec leurs compagnies respectives. L'histoire des deux régiments recrutés en Irlande en est le contre-exemple. Néanmoins, il est un fait qu'une centaine d'officiers d'origine irlandaise parvinrent au grade de général ou d'amiral dans l'armée régulière de la Monarchie des Habsbourg et que le nombre d'officiers de différents grades fut encore plus important. Parmi les émigrés irlandais, sept furent même décorés de l'Ordre de la Toison d'Or.

La tentative d'organiser les troupes irlandaises en régiment au sein de l'armée régulière de la Monarchie des Habsbourg se solda par un échec dans la deuxième moitié du 17e siècle. Certes, les soldats d'origine irlandaise participèrent à plusieurs opérations militaires menées contre les Ottomans en Hongrie, mais ce sont surtout leurs infractions qui firent parler d'eux. Les délits commis dans leur cantonnement d'hiver s'expliquent principalement par l'insuffisance de l'approvisionnement et le fait qu'ils ne furent pas payés. Cependant toutes les formations cantonnées commirent des actes illégaux, ce ne sont donc pas des cas isolés dans l'histoire hongroise. Toutefois les comptes et les budgets des régiments présentés illustrent bien le caractère anormal de la situation de l'époque, ainsi que le fonctionnement et la complexité du système de financement. Ce n'est pas un hasard non plus si Léopold 1er rappela les troupes à l'ordre chaque année et qu'il émit des ordres en vue d'empêcher les soldats de commettre des abus. Toutefois ces ordres avaient peu de chance d'être respectés du fait de l'inégalité des rapports de force et de la vulnérabilité de la population.

András Oross

IRISCHE REGIMENTER IN UNGARN

Beiträge zur Praxis der Winter-Einquartierung des stehenden Heeres in den 1690er Jahren

Resumee

Irische Soldaten erschienen ab den 1620er Jahren in größerer Zahl im Heer des Habsburger-Herrschers: erstmalig diente nämlich im Dreißigjährigen Krieg ein vor allem aus irischen Soldaten aufgestelltes Dragonerregiment unter der Führung von Wiliam Butler im sich formenden stehenden Heer. Mehrheitlich dienten sie jedoch nicht mit Vertrag in Regimentern des stehenden Heeres der Habsburgermonarchie, wie in Frankreich. Es handelte sich in erster Linie eher um den Übertritt qualifizierter Soldaten und Offiziere, die nur jeweils eine Kompanie mitbrachten. Ein Gegenbeispiel hierzu bildet die Geschichte der beiden in Irland rekrutierten Regimenter, die den Gegenstand der vorliegenden Studie bilden. Tatsache ist jedoch, dass im stehenden Heer der Habsburgermonarchie mehr als hundert Offiziere irischer Abstammung den Generals-, bzw. Admiralsrang errangen und die Zahl der Offiziere in diversen Rängen war noch viel größer. Von den irischen Emigranten wurden sieben sogar mit dem Orden vom Goldenen Vlies ausgezeichnet.

Der Versuch, die irischen Truppen im stehenden Heer der Habsburgermonarchie in ein Regiment zu organisieren, scheiterte in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Die Soldaten irischer Abstammung nahmen zwar an mehreren Operationen in Ungarn gegen die Osmanen teil, doch blieben sie eher infolge der Verstöße im Gedächtnis hängen. Ihre Verstöße an den Winterquartieren waren auf ihre Nichtbezahlung und darauf zurückzuführen, dass das Versorgungssystem nicht entsprechend, bzw. schwer zu lösen war. Ähnliche Unrechtmäßigkeiten wurden von jedem einquartierten Verband begangen, sodass sie damit in der ungarischen Geschichte keineswegs einzigartig sind. Die vorgestellten Regimentsbudgets und finanziellen Abrechnungen zeigen jedoch anschaulich, wie misslich die damalige Situation war, und beleuchten zudem auch die Zusammenhänge und Komplexität des Finanzierungssystems. Es ist auch kein Zufall, dass Leopold I. in jedem Jahr bestrebt war, die Soldaten zur Ordnung zu rufen und ihren Übergriffen mit diversen Befehlsschreiben Einhalt zu gebieten. Die Chance hierzu war jedoch infolge der ungleichen Machtverhältnisse und der Ausgeliefertheit der Bevölkerung gering.

ИРЛАНДСКИЕ ПОЛКИ В ВЕНГРИИ

Материалы, связанные с практикой зимнего расквартирования
постоянной армии в 1690 года

Резюме

Ирландские солдаты с 1620 года начали появляться в более крупных массах в армии господствующих Габсбургов, так впервые в тридцатилетней войне под руководством Вильяма Бутлера служил в формирующейся постоянной армии драгунский полк, сформированный главным образом из ирландских солдат. Ирландцы нанимались в армию Габсбургов большей частью не в массовом порядке, как во Франции, а формируясь в полки. Это были прежде всего обученные солдаты, офицеры, приводившие с собой лишь одну роту. Противоположным примером этого является история двух полков, завербованных в Ирландии, о них идет речь в настоящей статье. Факт заключается однако в том, что более ста офицеров ирландского происхождения дослужились здесь до генеральского, адмиральского ранга, а число более низких офицерских чинов было еще выше. Семь человек из ирландских эмигрантов были награждены также Орденом Золотого Руна.

Попытка формирования ирландских войск в полк постоянной армии Габсбургской Монархии во второй половине XVII века окончилась неудачей. Солдаты ирландского происхождения участвовали также во многих операциях в Венгрии в ходе борьбы против османов, однако воспоминания о них связаны все же скорее с ошибками, допущенными ими. Произведенные ими на зимних квартирах промахи состояли в их неплатежах и несоответствующей неправильной организации системы снабжения. Подобные противоправные промахи допускались всеми расквартированными частями, поэтому они не были единственными в венгерской истории. В то же время показанные бюджеты полков и денежные отчетные ведомости наглядно свидетельствуют о противоречивости положения в ту эпоху, о взаимосвязи его с финансовой системой и ее сложности. Не случайно так же и то, что Леопольд I каждый год старался упорядочить бюджет армии, различными приказами и письмами воспрепятствовать перегибам военных, но из-за неравнозначного соотношения сил, подчиненного положения населения на это было мало шансов.

HONORÉ BONNET HADNAGY TITKOS KÜLDETÉSE*

1704. január 1-jén II. Miksa Emmanuel csapatai elfoglalták Passaut, s ezzel lehetőség nyílt rá, hogy az egyesített bajor–francia sereg megszállja Felső-Ausztriát, s tovább nyomuljon Bécs irányába. A stratégiai fontosságú város megszállását követően a francia udvar sürgetni kezdte a bajor választófejedelmet, hogy vegye fel a kapcsolatot a kurucokkal, sőt pénzzel támogassa őket. Miksa Emmánuel azonban csak arra tett ígéretet, hogy elküldi megbízottját II. Rákóczi Ferenchez. Még ugyanebben a hónapban kísérlet történt arra, hogy a bajorokkal együttműködő francia hadak parancsnoka, Ferdinand comte de Marsin¹ marsall felvegye a kapcsolatot a kurucok mozgalom vezetőjével, hiszen Honore Bonnet vagy Boulín² nevű hadnagyát elindította Magyarországra. A tisztet azonban Bécsben elfogták és felakasztották. Bonnet szerencsétlenül járt küldetéséről ez idáig igen keveset tudtunk. Köpeczi Béla *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország* című művében mindössze két mondatot szentelt az eseménynek a bécsi angol követ egyik levele alapján. George Stepney³ ugyanis 1704. július 5-én megírta Harley miniszternek, hogy az előző napon, Bécs kapujában felakasztották azt a korábban elfogott francia tisztet, akinek a nadrággombjában megtalálták Marsin marsall Rákóczinak szánt üzenetét.⁴ A diplomata a levél másolatát is elküldte, eredeti nyelven. Ha stílszerű akarok lenni, akkor azt mondhatnám, hogy a bécsi Kriegsarchiv iratai között⁵ megtaláltam a nadrággombhoz a nadrágot is, hiszen előkerültek Bonnet és a vele együtt őrizetbe vettek, illetve az őket elfogó Johann Georg Eschenauer vallomásai. Mindezekből egyrészt kirajzolódnak Bonnet életpályájának fontosabb állomásai, másrészt arra is fény derül, hogy miért őt választották erre a kényes feladatra, de arra is, hogy miért ért ilyen gyászos véget küldetése.

* Szeretnék köszönetet mondani Balla Tibor és Lenkefi Ferenc bécsi levéltári delegátusoknak, valamint Mészáros Kálmánnak és Czigány Istvánnak munkámhoz nyújtott segítségükért. A tanulmány alapjául szolgáló iratot az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány által biztosított 2009. évi ösztöndíjam idején találtam és dolgoztam fel.

¹ Ferdinand comte de Marsin 1656. február 10-én született Liege-ben. Flandriában szolgált, majd 1701–1702-ben követként Madridba küldték. 1703-ban nevezték ki Franciaország marsalljává. A II. Miksa Emmánuel bajor választófejedelemmel viszálykodó Claude Louise Hector, Villars hercegének felváltására a bajorországi francia csapatok élére nevezték ki. Részt vett az 1704. augusztus 13-i höchstädti csatában. 1706. szeptember 9-én halt meg. Zachar 1990. 39–54. o.; Köpeczi Béla: *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország*. Budapest, 1966. 52. o. Marsin marsallra és a bajor–francia seregek hadműveleteire lásd még: Noorden, von Carl: *Europäische Geschichte im achtzehnten Jahrhundert*. I. Bd. Leipzig, 1870. 451. o.; Feldzüge 1879. passim.

² Köpeczi Béla Baulinként említi: lásd az előző jegyzetben hivatkozott művet, 52. o.

³ George Stepney 1663-ban született. 1692-ben követként a brandenburi választófejedelelem udvarába, Berlinbe küldték. 10 év, különböző német–római birodalmi hercegeknél végzett diplomáciai küldetés után 1702-ben bízzák meg a bécsi angol követség vezetésével. 1707. szeptember 15-én hunyt el. AR II/I. I–IX. o.

⁴ AR II/I. 339–341. o.

⁵ A csomóban található iratokat nem látták el foliószámokkal, így dátumozásuk és tárgyak szerint fogom megkülönböztetni őket. A csomó pontos jelzete: Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv, Hofkriegsratzen. Expedit 1704 August №. 449.

A különböző vallomásokból, valamint a nála talált iratokból (ezeknek a fontosságára a későbbiekben még visszatérek) a következőket lehet megtudni róla: a magát nemesembernek mondó Bonnet (vagy ahogy még használta a nevét: Boulin) elfogása idején a 47. életévében járt. A franciaországi Thourban született, katolikusként keresztelték meg, s családi állapotát tekintve nőtlen volt. 21 évig szolgált a szász választófejedelem hadseregében. Az alább még említendő, nála talált iratok arra engednek következtetni, hogy biztosan részt vett Erős Ágost 1700. és 1701. évi livóniai hadjáratában.⁶ Emellett – állítása szerint – megfordult Buda ostrománál is, és pályafutása során több sebet is szerzett. (Johann Georg Böлке 1704. március 17-i vallomása szerint összesen 128 különböző sebhely borította a hadnagy testét, aki szívesen kérkedett mindezzel.) Saját vallomása szerint először a Zinzendorf-, majd a Röbel- gyalogezred gránátosai között harcolt, ezt követően a Steinau- és a Sacken-ezredek hadnagya volt. Ezzel szemben a szász szolgálatban utolsó ezredtulajdonosa és parancsnoka, Ludwig Carl von Sacken által 1702. május 3-án kiállított és aláírt elbocsátó levélben az szerepelt, hogy Bonnet hét hónapig az egykori Römmer- gyalogezred adjutánsaként, majd tizenkét hónapig az ő ezredében zászlósként (Fehndrich) kapott zsoldot, s ezt a rangot viselte az irat készültének időpontjában is. Egy, a vallomások között fennmaradt a Sacken-féle ezred Helmuth Otto von Bassowitz kapitány vezette századának 1701. szeptemberi mustrájából szintén az derül ki, hogy Bonnet ekkor még zászlósként szolgált havi tizenkét forint zsoldért, a korban egyébként egyáltalán nem meglepő módon igen nemzetközi társaságban. A kompánia 34 fős stábjában, vagy törzskarában ugyanis találunk a franciák mellett ukrán, cseh, milánói, orosz, litván, pfalzi és egy magyarországi származásút is. Bonnet hadnaggyá való előléptetésére valamikor 1702 nyarán kerülhetett sor, hiszen Wackerbard tábornok, a lengyel király és szász választófejedelem rendkívüli bécsi követe által kiállított úti okmányban már ezzel a ranggal szerepel. Az egy hónappal később, 1702 augusztusában Drezdában keltezett, és Friedrich Küblwein szász titkos hadikancelláriai titkár aláírásával hitelesített iratban, amellyel a Lengyel Királyságba kellett visszautaznia, sőtén ez a sarzsi olvasható. Feltételezésem szerint e Wackerbard tábornok megbízásából tett fontos küldetés (saját bevallása szerint kétszer utazott Bécs és Drezda között) jutalmaként történt meg előléptetése.⁷ Kevesebb, mint egy évvel később azonban mégis kérte a szolgálatból való elbocsátását, valószínűleg anyagi okok miatt. A Bonnet-nál talált iratok között ugyanis egyrészt található egy 1701. június 10-én a kokenhauseni táborban⁸ keltezett, mely szerint a lengyel

⁶ *Theatrum Europaeum 1700.* 778–793. o.; *Theatri Europaei Funffzehender Theil* (15. Band) oder außführlich fortgeführte Friedens und Kriegsbeschreibung... 1701–1703. Frankfurt am Main, 1717. 413–459. o.; *Voltaire, François-Marie (Arouet):* XII. Károly svéd király története. Ford.: Justus Pál. Budapest, 1965. 31–51. o.; *Szokolay Katalin:* Lengyelország története. Budapest, 1996. 69. o.; *Heller, Mihail:* Orosz történelem. I. Az Orosz Birodalom története. Budapest, 2000. 265–266. o.; *Ring Éva:* „Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” A nemesi köztársaság válságának anatómiája. Budapest, 2001. 131., 151–152. o.; *Gebei Sándor:* II. Ágost lengyel király és a magyar ügy, 1701–1703. *Hadtörténelmi Közlemények*, 116. (2003.) 3–4. sz. 781–778. o.; *Davies, Norman:* Lengyelország története. Budapest, 2006. 395. o.; *Gebei Sándor:* Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Szeged, 2007. 230–231. o.

⁷ Wackerbard útipasszusának tanúsága szerint Bonnet az utat egy bizonyos Francois de Perozat nevű zászlós társaságában tette meg.

⁸ Kokenhausen, ma Lettországon található település, melynek neve Koknese. A vár stratégiai jelentőségét

király svédellenes hadjáratában részt vevő zászlósnak 1700 novembere és 1701 áprilisa között 90 porció (Mundportion) járt, amiből még csak 26-ot kapott meg. Másrészt 1703. április 3-án immáron Drezdában fordult a város kormányzójához, a tábornagyhoz és a hadi tanácsosokhoz mintegy 300 forintos zsoldhátraléka ügyében. Több mint két évtizedes szolgálatára hivatkozva kérte, hogy szánják meg borzalmas állapotában, és legálább részben fizessék ki.

Bonnet életének utolsó egy éve talán még mozgalmasabb volt, mint az addigiak. 1704. február 14-i és március 15-i vallomása szerint mintegy hét hónappal korábban állt francia szolgálatba. Nem reguláris ezredbe osztották be, hanem hadnagyi rendfokozattal havi 15 forint zsoldért egy pionír csapatot vezetett. Katonáival nem sokkal később két vagy három óra járásra Augsburgtól császári huszárok fogságába esett, amikor épp egy hidat vertek. Így hősrünk három hónapig ette a rabság keserű kenyerét. Mindaddig amíg Augsburgot a francia–bajor csapatok el nem foglalták, s újra szabad nem lett.

A megbízatás és az út Bécsig

Bonnet-t kiszabadulása után Contebourg francia lovassági altábornagy (General-leutnant) rendelte magához, s megkérdezte tőle, hogy vállalna-e egy küldetést Rákóczihoz? Sikeres visszatérte utánra kapitányi rangot, s élete végéig elegendő pénzt ígért, illetve ajánlott. Emellett megtiltotta, hogy úticéljáról bárkinek is beszéljen, még ha fogságba is esne. Miért esett rá a választás? Beszélt németül, s úton-útfélen szász tisztnek adhatta ki magát, amit meg is tett. Ezért vihette magával a különböző, a választófejedelem és lengyel király szolgálatában állását bizonyító iratokat. Sőt még egy 1699-ben kiállított toborzópátenst is őrizgetett, mintha a Benkendorf-gyalogezredben szolgáló Matthias Friedrich von Kow kapitány megbízásából utazna, hogy 355 főt felfogadjon a szász hadseregbe. Emellett, mint láttuk, járt már Bécsben, s ottani ismeretségeit kihasználhatta a továbbutazás megszervezésére és lebonyolítására.

Bonnet 1704. március 15-i vallomásából kiderül, hogy miután vállalta a veszélyes küldetést, Marsin marsall maga elé rendelte augsburgi főhadiszállására. Utazásra 70 dukátot kapott, valamint átvette a Rákóczinak szánt levelet is. Ebben a marsall beszámolt azokról a sikerekről, amelyeket a francia–bajor csapatok a parancsnoksága alatt értek. Úgy vélte, hogy „ezen helyzetből kiindulva Rákóczi fejedelem érdekeinek megfelelő, előnyökkel kecsegtető diverziót tudnak végrehajtani.” A marsall úgy gondolta, hogy erről mindenképpen tájékoztatást kell adnia, mivel az a hír járta, „hogy Őcsászári felsége követeket küldött Rákóczi fejedelem úrhoz a célból, hogy olyan kiegyezést ajánljon neki, ami nem lehet őszinte és az ő érdekeinek megfelelő, ám ami minden bizonnyal számos veszéllyel járna rá nézve. Bizonyos ugyanis, hogy amennyiben a király, a választófejedelem és az ő seregei összehangoltan cselekszenek, akkor képesek lesznek a császár sarokba szorítására. Erről Rákóczi fejedelem tud leginkább helyes ítéletet alkotni ügyei-

az adta, hogy félúton feküdt a Dvina folyó (Daugava) mentén Riga és Dvinaburg (ma Daugavpils, Lettország) között. 1700. október 7-én – négy napi ostrom után – Erős Ágost szász választófejedelem és lengyel király csapatai megszállták, ezáltal igyekeztek megfelelő téli szálláshelyet és raktárbázist biztosítani a következő évi kurlandi, Riga elleni hadjáratához. Theatrum Europaeum 1700. 792. o.

nek szerencsés állása, a saját fontossága és képességei alapján, illetve annak ismeretében, hogy a mi dolgaink miként állnak errefelé.”⁹

A marsall szóbeli instrukciókkal is ellátta Bonnet-t. Egyrészt, ha ellenséges területre ér, rögtön tépje szét francia és bajor úti okmányait. Másrészt arra is kitért, hogy mit mondjon Rákóczinak személyes találkozásuk esetén. Közölnie kellett volna, hogy pénzben nem fognak majd hiányt szenvedni a kurucok, csak a hadnagyon vagy más megbízható tiszten keresztül adjon választ a marsallnak. Másrészt Rákóczi semmiképpen se menjen bele különbéke kötésébe I. Lipóttal, várjon az általános béke megkötéséig. Harmadrészt számoljon be a francia–bajor haderő helyzetéről és mindezeket csak Rákóczinak vagy Bercsényinek mondja el személyesen.

Bonnet 1704. január 17-én indult el Donauwörthből. Hat nap alatt keresztülutazott Bajorországon és Passauba ért. Itt két éjszakát töltött, majd egy bajor kapitány és 36 dragonyos kísérete alatt az utolsó saját állásokig lovagolt. Onnan két polgári személy útmutatásai alapján a cseh határra utazott, ahol lovat vett, s Klattauba¹⁰ lovagolt. Ezek után az országúton 9 napig utazott, 1704. február 6-án Bécsbe érkezett.

Bonnet Bécsben. Konspiráció és lebukás

Hősünk amint megérkezett, a Fekete Medvéhez címzett fogadóban bérelt magának szobát a városkapun kívül, Roßauban. További napjait Martin Schepbach 1704. április 24-i vallomásából rekonstruálhatjuk a legrészletesebben, bár egyúttal, mint kiderül, némi részrehajlással is joggal vádolhatjuk az adatközlőt. Bonnet az előbb említett úriemberrel, aki egy sörfőző mellett dolgozott akkoriban, február 7-én a leopoldstadti borbélynál ismerkedett össze. Szolgálatába fogadta: napi 24 groschen és koszt ellenében az újdonsült inas (Jäger) vállalta, hogy elkíséri Pozsonyig. Másnap már azzal a feladattal bízta meg, hogy két évvel ezelőtti patrónusának, Wackerbard bécsi szász követnek a házmesteréhez, egy bizonyos Eschbachhoz menjen el, s hívja el Roßaubá. Scheppech ezt meg is tette, s a régi ismerős valószínűleg Johann Georg Bölckével együtt meg is látogatta Bonnet-t a Fekete Medvében. Utóbbi a február 14-én tett első vallomásában még úgy nyilatkozott Seifried Leonhard Kirchler ezredszóltész előtt, hogy a franciát csak vasárnap, február 10-én vagy hétfőn, 11-én ismerte meg. Akkor is csak Eschbach megbízásából találkozott vele, mivel az inas nem volt hajlandó megmondani gazdája nevét. Bonnet végül a Wackerbach által számára két évvel korábban kiállított úti passzus felmutatásával igazolta magát.

De térjünk vissza Schepbach vallomására, aki szerint a Fekete Medvében február 8-án a három férfi berúgott, de hogy miről beszélgettek, azt nem tudta, mert miután megkapta a pénzét, hazatért Leopoldstadtbá. Február 9-én az Aranyfához címzett fogadóban ebédeltek, majd ismét visszatértek Roßaubá. Egy nappal később a leopoldstadti Sperlbauer ivóban ittak, majd miután visszatértek a Fekete Medvébe, megjelent Bölke, aki egész éjjel ott is maradt és tárgyalt a franciával, bár azt, hogy miről, az inas nem tudta, mivel hazatért. Bonnet május 8-i vallomásában ezt azzal magyarázta, hogy már bezár-

⁹ AR III/I. 340–341. o. A francia nyelvű szöveg fordítását köszönöm Szász Gézánnak.

¹⁰ Ma Klatovy, Csehországban.

ták a városkapukat, amikor el akart volna indulni, s mivel néhány pipányi dohányja maradt, még azt ott elfüstölte. Utána az ő ágyában elaludt, míg a francia egész éjjel virrasztott. A korábban a szász lovasságnál tizedesi rangban szolgált Bölke május 15-én tett vallomásában tagadta mindezeket, mindaddig amíg Bonnet egy héttel korábbi kijelentéseivel nem szembesítették.

A francia a kihallgatóival május 8-án azt közölte, hogy előtte az átvirrasztott éjszaka után felfedte valódi úti célját, valamint azt, hogy visszatérte után előléptetik. Az egykori szász tizedes természetesen ezt is tagadta először, majd kénytelen volt elismerni, hogy tudott erről is.

Az eseménytelenül eltelt február 11. utáni napon Scheppach újabb megbízást kapott, amely szerint Anton Schentz Leopoldstadtban lakó édesanyját kellett felkeresnie és megérdeklődni, hogy fia Pozsonyban van-e még. Bonnet az említett századossal május 8-i vallomása szerint a Sacken-ezredben szolgált együtt, s feltételezésem szerint az ő segítségével kívánt továbbutazni. Schentz édesanyja azonban közölte, hogy gróf Otto von Abelsberg-Traun alsó-ausztriai tartományi marsall¹¹ egy századnyi milícia vezetését bízta rá, s tudomása szerint Bruckban található meg.

Aznap a Fekete Medvében kellett volna újra találkoznia Eschbachnak, Bonnet-nak és Bölckének, ám a meghívottak ebédig nem érkeztek meg. Azonban utóbbi 14 éves fia lovon hozott egy üzenetet, amelyet mivel a francia nem tudta elolvasni, mert vélhetőleg már túl ittas volt, így Scheppach olvasott el. Ekkor fedte fel az állítólagos szász tiszt valódi kilétét és szándékát inasa előtt, s azt is elárulta neki, hogy Marsin marsall üzenete a nadrágja gombjába van elrejtve. Természetesen megeskette, hogy senkinek se árulja el titkát, s cserébe megígérte, ha Rákóczihoz érnek, kieszközől számára egy hadnagyri rangot, vagy ha nem akarna ottmaradni, megjutalmaztatja és 200 emberrel visszaküldeti.

A következő napon, február 13-án a Burgundi Kereszthez címzett fogadóban találkozott Bonnet, Eschbach és Bölke. A francia és inasa már útrakész volt, ám az elindulásból nem lett semmi, mivel az említettek oly vígan elmulatták az időt. Bonnet így megkérte Scheppachot, hogy egy, a Karintiai kapuhoz közel lévő fogadóba vigye, ahonnan másnap korán reggel tovább tudnak utazni Bruck felé. Az inas a Fekete Sasba vitte a társaságot, ahol azok tovább folytatták a tivornyázást. Majd miután Bölckét hazakísérte, kihasználta az alkalmat, hogy korábbi gazdájához, Johann Michael Beyerhez elmenjen és elmondta mindazt, amit tudott. Ő tanácsolta egykori inasának, hogy keressék fel Johann Georg Eschenauer Wachtmeisterleutnantot,¹² s kérjenek tőle tanácsot. Itt adjuk is át a megdicsőült hadfinak a szót, hiszen ő is vallomást tett az ügyben 1704. március 16-án. Scheppach tehát beszámolt neki a francia tetteiről február 13-án este. Eschenauer erre azt parancsolta, hogy menjen vissza a Fekete Sasba, s igyon tovább a franciával, ő pedig néhány emberrel rajtuk (Bonnet, az inas és Eschbach) ütött. Az elfogottakat saját szobá-

¹¹ Otto von Abelsberg-Traun marsall az 1708. március 3-i pozsonyi országgyűlésen részt vett Lichtenstein herceggel együtt. *G. Etényi Nóra*: Bécsi újsághírek a Rákóczi-szabadságharcról 1708-ból. In: II. Rákóczi Ferenc, az államférfi. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulójára. Szerk.: *Tamás Edit*. Sárospatak, 2008. 280. o.

¹² 1648-tól ezred segédtsízt, adjutáns. Feladata volt az ezredparancs továbbítása, s beosztása szerint az őrnagy (Wachtmeister) mellé rendelték be. Rangja egyenértékűnek számított a legidősebb Feldwebellel. 1752-ig botozással is büntethették. *Wrede, Alphons von*: Geschichte der K. und K. Wehrmacht. I-II. Bd. Wien, 1898. 72–73. o.

jába kísértette és átvizsgálta Bonnet csomagját, amiben iratokat, szegényes ruházatát, valamint összesen 30 dukátot és 40 ezüst forintot talált, de az inas által említett Rákóczinak szóló levelet sehol. Scheppach és Eschenauer vallomása ezen a ponton ellentmond egymásnak. Bonnet inasa ugyanis, mint már említettem, tudott arról, hogy mit rejt a nadrág-gomb. A Wachtmeisterleutnant azonban úgy emlékezett, hogy miután az átkutatás eredménytelenül zárult, Scheppachot kétszer is szobája elé kiszólitotta, s kérdőre vonta a levéllel kapcsolatban. Ő azt válaszolta, hogy a francia valószínűleg az átkísérés alkalmával az utcán eldobta. Eschenauernak eközben jelentéstételre kellett mennie a főőrségre (Hauptwacht) az új jelszóért és egy őrzetű (Gefreite) őrzetére hagyta Bonnet-t az inassal, akik tovább folytatták a borivást, s dupla akkora mámorba kerültek, mint elfogásuk pillanatában. A mintegy másfél óras távollét és a séta saját vallomása szerint a Wachtmeisterleutnant számára meghozta a megoldást. Éles elméjén nem lehetett túljárni, hiszen eszébe jutott, hogy talán valamelyik nadrág vagy kabátgomb rejtheti a Rákóczinak szóló üzenetet. Át is vizsgálta ezeket, s megtalálta a három textillel bevont gomb egyikében a keresett levelet, amelynek létezését Bonnet természetesen mindvégig tagadta. Úgy látszik, Eschenauer magának akarta a teljes dicsőséget, s nem kívánt ebben osztozni az inassal.

A levél előkerülése után a franciát azonnal a városparancsnokhoz (Stadtobrist) kísérte, aki meghagyta, hogy minden ruháját, sőt még a cipőjét is szedjék szét, hátha ott is találunk valamit. Ez a kutatás azonban már eredménytelenül zárult. Másnap elfogták Bölckét is, amint elhagyni készült szállását, s megindultak a kihallgatások, amelyekre Eschenauer mellett Seifried Leonhard Kirchner ezredszóltész jelenlétében került sor. A vizsgálatot ezután az Udvari Haditanácsból kiküldött biztos, Peter Leonhard von Monquintin folytatta le. A március 15-i kihallgatás alkalmával ő közölte Bonnet-val, hogy nem hadifogolyként, hanem kémként bánnak vele. Ezen a francia megdöbben, hiszen – próbált védekezni – csak egy üzenetet küldtek vele.

Kérdések Bonnet bécsi kapcsolatairól

A kihallgatásokat vezető biztosokat természetesen élénken érdekelte, hogy milyen egyéb személyekkel állt kapcsolatban a francia hadnagy, aki mindvégig tagadta, hogy Bécsbe Marsin marsall, vagy a választófejedelem parancsára bárkivel is kapcsolatot kellett volna felvennie. Elsősorban Bonnet-nak II. Rákóczi Ferencnéhez¹³ fűződő kapcsolata után kérdezősködtek, mivel szétépve megtalálták Bölke levelét, amelyben tudatta a dáma, azaz Sarolta Amália hessen-rheinfeldi hercegnő bécsi tartózkodási helyét, s kérte, ne késlekedjen felkeresni őt a Gundelhofhoz nem messze lévő szállásán. A francia, mivel értelmetlennek látta tagadni, már az első, 1704. február 14-i vallomásában elismerte, hogy bevallotta utazása célját a szász tizedesnek,¹⁴ ám ő jelezte, hogy ebben nem tud neki segíteni. Bölke viszont felajánlotta, kideríti, hol lakik Rákócziné.

¹³ Sarolta Amália hessen-rheinfeldi hercegnőről lásd: Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. I. köt. 1676–1707. Budapest, 1907. 118–130. o.

¹⁴ Ekkor még tábori sebésznek nevezte, s nevét nem említette meg. Bölke 1704. március 17-i vallomása szerint három éve élt Bécsben a fiával. Először festőként dolgozott, majd vegyészettel foglalkozott, s gyógyszerkészítéséből tartotta el magát.

Ugyanezen a napon Bölke az első kihallgatásán azt vallotta, hogy a széttépett levelet azért írta, mert a francia nők után érdeklődött, hiszen, ahogy neki Bonnet mesélte, sok pénzt hagyott már rossz asszonyok szobájában, s most már házasodni szándékozott. Emellett a tizedes cáfolta, hogy ő bármit is tudott volna az említett hercegnőről.

Egy hónappal később (1704. március 15-én) a Peter Leonhard von Monquintin biztos által vezetett kihallgatáson újra megkérdezték Bonnet-t ezzel az ügygel kapcsolatban. Ismét azt válaszolta, hogy Bölke mondta neki, hogy Sarolta Amália hercegnő Bécsben van, s a már említett levélben tudatta vele lakhelyét. A francia a kérdésekre pedig, amelyek arra vonatkoztak, hogy eredetileg kapott-e utasítást a Rákóczinéval való kapcsolat-felvételre, illetve beszélt-e vele, kategorikusan nemmel felelt.

A volt szász lovassági tizedes két nappal későbbi (1704. március 17-i) vallomástételénél ismét tagadta, hogy a széttépett levélben nevezett dáma (ahogy eredetileg írta) Rákócziné lenne. Ekkor már úgy nyilatkozott, hogy Bonnet férfiúi vágyainak kielégítésére kérte, hogy keressen számára egy hölgyet. Elmondása szerint a levélben szereplő nő valójában egy drezdai fogadós lánya volt, akit nem is ismert személyesen, csak az apját és a nővérét. Bölke állította, hogy csak azért írta a Gundelhofot, hogy végre megszabaduljon Bonnet-től. A széttépett levélben szereplő sürgetés csak arra vonatkozott, hogy a francia hadnagy szerezzon magának ágyast. Az őrizetbe vett egykori szász lovassági tizedes vallomása mellett akkor is kitarzott – tegyük hozzá: egyelőre – amikor szembesítették Bonnet korábbi válaszaival. A kihallgatási jegyzőkönyv tanúsága szerint egy másik levélkében említés történt egy idősebb és egy fiatalabb nőről. Bölke vallomása szerint ez Eschbach házmester feleségére és leányára vonatkozott.

Természetesen az ügy koronatanúját, Scheppachot is megkérdezték, mit tud Rákócziné és Bonnet kapcsolatáról. Április 24-i vallomásában közölte, hogy – mint ahogy már említettem – felolvasta a Bölke által küldött levelet gazdájának, ám hogy a gundelhofi zöld házban lakó dáma megnevezés a hercegnőre vonatkozik-e, nem tudja. A francia egyébként summásan azt mondta neki az egész dologról, hogy ne bízzanak semmilyen női dologban, vagy praktikában.

Május 8-án újra megkérdezték Bonnet a széttépett levéllel kapcsolatban, s megint csak azt válaszolta mint az addigi kihallgatások alkalmával. Egy héttel később Bölkét is újra kérdőre vonták, s ekkor is kitérő választ adott. Az őrizetbe vettek elfogásánál egyéb cédulákat, levélkéket is találtak. Ezek közül kettőt emelnék ki. Az egyikén báró Cziráky (Ziriackj) László neve szerepelt. Bölke elmondása szerint ezt ő küldte a sógorának, gróf Esterházy Dánielnek, aki akkoriban a közelében lakott. Később Cziráky elutazott, de ő nem tartott vele. A cetlin pedig a neve mellett az állt, hogy a rebelliseknél alezredes (Obristleutnant). Bonnet-t március 15-én megkérdezték a Bölkenél talált cédulákról, azonban mindezekről semmit sem tudott. Az ügy érdekességét az adja, hogy a két magyar főnemes Bonnet Bécsbe érkezésének idején állt át a kurucokhoz. Az egykori szász tizedeset a kérdezőbiztosok a március 17-i vallatás alkalmával meg is kérdezték, volt-e tudomása Cziráky elpártolásáról, de ő ragaszkodott az első vallomásában elmondottakhoz. Siegbert von Heister magyarországi főparancsnok 1704. március 21-én indult,¹⁵ s gyors sikereket

¹⁵ Heckenast 2005. 185. o.

elért dunántúli hadjárata azt eredményezte, hogy április elején – kihasználva az uralkodói amnesztia kínálta lehetőséget – újra átálltak a labancok oldalára.¹⁶ A másik érdekes cédulára több nyugat-magyarországi város (Kismarton, Pozsony, Győr, Sopron) nevét írták fel, s melléje azt, hogy Bécsből hány nap alatt lehet elérni a nevezett településekre. Bölke ezt is megkísérelte megmagyarázni. Állítása szerint ezt egy fél évvel korábban kapta egy gyalogsági kapitánytól (Hauptmann), amikor a Magyar Királyságba akart utazni. Bonnet és Bölke márciusi kihallgatása alkalmával szóba került két tiszt és egy augsburgi házaspár is, akiket előbbi egy alkalommal meghívott ebédelni. A kérdezők igyekeztek felderíteni, hogy részt vett-e valamelyikük a konspirációban. A francia hadnagy tagadta ezt, s csak annyit közölt, hogy egy pohár bort és egy darab húst vett nekik a fogadóban. Bölke két nappal később ugyanerről úgy nyilatkozott, hogy a kérdéses személyek véletlenül kerültek oda, Bonnet pedig mindenkit meghívott, aki csak bejött a helyiségbe. Beszélgetésüket azonban nem érte, mivel francia nyelven folyt a társalgás.

Martin Scheppach április 24-i vallomásában megemlítette, hogy volt gazdája elküldte, hogy érdeklődjön egy herceg után, aki Bécsből nem messze (három mérföldnyire) egy postaállomáson állt meg. A kérdezőbiztosok figyelmét felkeltette a titokzatos idegen, s Bonnet május 8-i kihallgatásán rá is kérdeztek a személyre. A feltett kérdésekre a francia hadnagy elmondta, hogy Fürstenberg hercegéről van szó. Az egyik szolgájával találkozott, aki elmondta neki, hogy a nevezett személy és Erős Ágost is Bécsen át fog utazni a közeljövőben. Bonnet pedig elpanaszolta, hogy még mindig jelentős összeggel tartozik neki a szász kincstár a szolgálataiért. Azokra a kérdésekre, hogy neki át kellett-e adni, illetve vennie valamit a hercegtől, a francia nemmel válaszolt.

Egyéb Bonnet-nak feltett kérdések

A kérdezők igyekeztek minden használható információt kiszedni az őrizetbe vett tiszttól, aki már első kikérdezése alkalmával (1704. február 14.) közölte, hogy a Marsin marsall és Miksa Emmanuel vezette francia–bajor seregeken kívül a Német-római Birodalom területén egy 50 000 fős hadsereg állomásozik Philipsburg és Mainz körzetében. Egy hónappal később, a Peter Leonhard von Monquintin biztos vezette kihallgatás alkalmával újabb kérdéseket tettek fel ezzel kapcsolatban. Bonnet elmondása szerint Marsin marsall serege körülbelül 22 000 főt számlált, amely 15 000 bajor szolgálatban

¹⁶ Esterházy Dániel Cziráky Katalint – Cziráky László nővérét – vette el feleségül. Vö.: Székesi gróf Bercsényi Miklós főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1704–1712. Közli: *Thaly Kálmán*. I. köt. 1704–1705. II. köt. 1706–1708. Budapest, 1875. (Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferencz levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Első osztály: had- és belügy. IV. köt.) 10. o.; *Bánlaky* 1975. 82., 130. o.; *Heckenast* 2005. 89., 134–135. o.; *Mészáros Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711. Budapest, 2006. 73. o.

Heister sikeres dunántúli hadjáratáról: Feldzüge 1879. 141–142. o.; *Markó Árpád*: II. Rákóczi Ferenc szabadságharca. In: *A magyar katona vitézségének ezer éve*. Szerk.: *Pilch Jenő*. I. köt. Budapest, 1933. 387–473. 408. o.; *Bánlaky (Breit) József*: *A magyar nemzet hadtörténelme*. 18. köt. Budapest, 1941. 97–101. o.; *Bánkúti Imre*: *A kurucok első dunántúli hadjárata*. (1704. január–április.) (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 78.) Budapest, 1975. 122–130. o.; *Heckenast Gusztáv*: *A Rákóczi-szabadságharc*. In: *Magyarország hadtörténete*. Főszerk.: *Liptai Ervin*. Szerk.: *Borus József*. I. köt. Budapest, 1985. 347. o.; *Bagi Zoltán*: *Soproni ostromai 1704–1706. Soproni Szemle*, 63. (2009.) 3. sz. 283–299. 290. o.

lévő katonával egészült ki. Erősítést 1704 január elejéig nem kaptak, mindössze néhány német dezertőrt tudtak besorozni a három ír ezredbe. Arra a kérdésre, hogy a már birodalomban lévő hadsereghez mekkora erősítést várnak, a hadnagy – saját február 14-i vallomását megmásítva – azt felelte, hogy pontos számot nem tud, csak azt, hogy a Feketeerdőn keresztül Freiburg érintésével fognak megérkezni. Kihallgatói azonban nem csupán a hadsereg létszámára voltak kíváncsiak, hanem arra is, hogy honnan kapott lovakat a francia–bajor hadsereg. Bonnet válaszában cáfolta, hogy az örökös tartományokból vagy a birodalom valamelyik hercegségéből jutottak volna ezekhez hozzá.

A francia hadnagytól igyekeztek megtudni azt is, hogy Marsin marsall küldött-e olyan tartalmú üzenetet Rákóczihoz, amely a francia–bajor és a kuruc seregek 1704. évi együttműködését ajánlotta volna. Az őrizetbe vett azonban nem tudott sem a Magyarországra küldendő segélyhadakról, sem arról, hogy a rebellesektől elvárnának egy ausztriai, vagy morvaországi betörést, sem a pedig a jövőendő hadműveletek irányáról.

A március 15-i kihallgatáson szóba került az is, hogy Bonnet-én kívül küldött-e más a francia marsall vagy a bajor választófejedelem II. Rákóczi Ferenchez, valamint az, hogy a kurucoktól mikor és ki érkezett tárgyalni Bajorországba. Ezekre a kérdésekre azonban nem tudta a választ az őrizetbe vett.

Ugyanezen alkalommal megkérdezték a francia hadnagytól, hogy találkozott-e a bajor választófejedelemmel vagy Johann Baptist von Arco gróffal.¹⁷ Azt felelte, hogy nem. Scheppach április 24-i vallomásában azonban azt állította, hogy Bonnet járt Münchenben Miksa Emmanuelnél, s a francia királytól levelet hozott neki is, és Marsin marsallnak is. A választófejedelem pedig örömeiben három csókot adott a homlokára. A francia hadnagy május 8-i kihallgatásán ezért újra rákérdeztek arra, hogy járt-e Münchenben a választófejedelemnél, aki ismét azt válaszolta, hogy nem.

*

Május közepére a vizsgálatok befejeződtek, s mint ahogy lord Stepney levele kapcsán már említettük, Bonnet-t 1704. július 4-én kivégezték. Bölke további sorsáról egyelőre nincs információ, de több mint valószínű, hogy ő is erre a sorsra jutott.

A két őrizetbe vett személlyel kapcsolatban a kihallgatási jegyzőkönyvek alapján megállapítható, hogy a francia hadnagy mindent bevallott, már az első alkalommal, azt is amit esetleg lehetősége lett volna letagadni. Marsin marsall Bonnet küldésével rossz döntést hozott, hiszen, bár mint láttuk, a megbízott rendelkezett ugyan megfelelő hely- és nyelvismerettel, s magát százsz tisztnek adta ki a nála lévő papírok alapján, viselkedése, s főleg bécsi

¹⁷ Johann Baptist von Arco gróf 1650 körül született. 1672-ben állt bajor szolgálatban. Részt vett Bécs felmentésében (1683), majd Belgrád ostromában (1688). Harcolt a pfalzi örökösödési háború rajnai és itáliai hadszínterein. 1696-ban II. Miksa Emmanuel bajor választófejedelem a haditanács elnökévé, majd 1702-ben tábornaggyá nevezte ki. 1704. július 2-án a schellenbergi (Donauwörth mellett) csatában vereséget szenvedett John Churchill Marlborough hercegének angol–németalföldi és Badeni Lajos örgróf birodalmi seregétől. Részt vett a höchstädti csatában, majd követte a választófejedeelmet Németalföldre. A gróf a franciabarát bajor politika legfontosabb személyiségének számított, amiért XIV. Lajos kinevezte Franciaország marsalljává. 1715-ben halt meg Münchenben. Neue Deutsche Biographie. Hrsg. von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Bd. 1. Berlin, 1953. 338. o.

tivornyái mégis arra mutatnak, hogy nem mérte fel feladatának valódi fontosságát, illetve – ami szintén valószínűsíthető – a küldetés teljesítése meghaladta képességeit.

Bölke ezzel szemben mindent tagadott, s körömszakadtáig ragaszkodott az első kihallgatásán tett vallomásához. Esetében talán nem a császárellenesség volt az a vezető motívum, amely miatt Bonnet-t igyekezett segíteni, hanem a pénzszerzés vágya. Nyomorban élt, nem tudta ellátni magát és a vele együtt Bécsben tartózkodó fiát. Azt is meg kell jegyezni, hogy a nála, illetve Bonnet-nál talált levélkéik több mint gyanússá tették személyét egy feltételezett és a biztosok által felgöngyölíteni akart uralkodóellenes szervezkedésben. Azt azonban még történeti homály fedi, hogy milyen típusú kapcsolat (ha egyáltalán beszélhetünk Bölke esetében erről) fűzte Cziráky Lászlóhoz, Esterházy Dánielhez, vagy II. Rákóczi Ferenc feleségéhez.

RÖVIDÍTÉSEK

AR II/I.	Archivum Rákócziánum. II. Rákóczi Ferencz levéltára. Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferencz korára. Angol levéltárakból közli <i>Simonyi Ernő</i> . Második osztály I. köt. Pest, 1871.
Feldzüge 1879.	Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1704. Bearbeitet von: <i>Gustav Ratzenhofer</i> . I. Ser. VI. Bd. Wien, 1879.
Heckenast 2005.	<i>Heckenast Gusztáv</i> : Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. S. a. r., kiegészítette és az előszót írta: <i>Mészáros Kálmán</i> . Budapest, 2005.
Theatrum Europaeum 1700.	Theatri Europaei Funffzehender Theil (15. Band) oder außführlich fortgeführte Friedens und Kriegsbeschreibung... 1696–1700. Frankfurt am Main, 1707.
Zachar 1990.	<i>Zachar József</i> : Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században. Budapest, 1990.

Zoltán Bagi

SECOND-LIEUTENANT HONORÉ BONNET'S SECRET MISSION

Summary

On January 1, 1704 the troops of Maximilian Emmanuel II took Passau, giving the opportunity to the unified Bavarian-French army to occupy Upper Austria and to march on towards Vienna. Following the conquest of the town of strategic importance the French Royal Court started to urge the Bavarian Prince-Elector to establish contact with the Hungarian Kuruc insurrectionists and to support them with troops and money. Maximilian Emmanuel however promised only to send his negotiator to Ferenc II. Rákóczi. The same month Marshal Ferdinand Comte de Marsin, commander of the French army siding the Bavarians, made an attempt to establish contact with the leader of the Kuruc insurrectionists by sending his second-lieutenant Honoré Bonnet or Boulou to Hungary. However, the officer was captured and hanged in Vienna. Up to date, little was known about Bonnet's unfortunate mission. In his book „Rákóczi's Insurrection and France,” Béla

Köpeczi devoted only two sentences to this episode, based on one letter of the English envoy to Vienna. That is, George Stepney wrote to Secretary of State Harley on July 5, 1704 that the day before a French officer had been hanged at the gate of Vienna because Marshal Marsin's message to Rákóczi had been previously found in the officer's trousers button. The diplomat sent a copy of the letter as well in the original language. It could be appropriately said that I have matched the trousers for the button, for among the documents of the Kriegsarchiv in Vienna I have found the testimonies of those arrested with Bonnet, as well as Johann Georg Eschenauer's statement, a man who had caught the accused. These documents outline the important stages of Bonnet's career, shed light on why he had been chosen to this difficult task and why his mission ended so badly.

Zoltán Bagi

MISSION SECRÈTE DU SOUS-LIEUTENANT HONORÉ BONNET

Résumé

Le 1er janvier 1704, les troupes de Maximilien Emmanuel II prirent Passau et, de ce fait, les forces franco-bavaroises unifiées eurent la possibilité d'occuper la Haute-Autriche et de continuer leur offensive en direction de Vienne. Après la prise de la ville d'importance stratégique, la Cour française se mit à solliciter le prince électeur de Bavière de prendre contact avec les kuruc et leurs troupes, voire de les soutenir financièrement. Cependant Maximilien Emmanuel ne fit que promettre d'envoyer son émissaire chez François Rákóczi II. Dans le courant du même mois, le maréchal Ferdinand, comte de Marsin tenta de prendre contact avec le chef du mouvement kuruc en envoyant son sous-lieutenant nommé Honore Bonnet ou Boulon en Hongrie, mais l'officier fut capturé à Vienne avant d'être pendu. Jusqu'à présent, nous ne savions pas beaucoup de choses sur la mission malheureuse de Bonnet. Dans son ouvrage «La guerre d'indépendance de Rákóczi et la France», Béla Köpeczi ne consacra que deux phrases à cet événement sur la base d'une lettre de l'ambassadeur anglais à Vienne: Le 5 juillet 1704, George Stepney informa par écrit le premier ministre Harley que l'officier français capturé, dans le bouton de pantalon duquel fut retrouvé le message du maréchal Marsin destiné à Rákóczi, fut pendu à la porte de Vienne. Le diplomate envoya également la copie de la lettre en version originale. J'ai envie de dire qu'après le bouton j'ai aussi retrouvé le pantalon parmi les documents de Kriegsarchiv de Vienne lorsque j'ai découvert les aveux de Bonnet et des personnes qui furent arrêtées au même moment, ainsi que la déposition de Johann Georg Eschenauer qui les captura. Ces documents permettent de retracer les étapes importantes de la carrière de Bonnet et de comprendre pourquoi il fut choisi pour cette mission délicate et pourquoi celle-ci eut une fin si tragique.

Zoltán Bagi

DIE GEHEIME MISSION VON LEUTNANT HONORÉ BONNET

Resümee

Am 01. Januar 1704 eroberten die Truppen von Maximilian II. Emanuel Passau. Damit ergab sich die Möglichkeit, dass das vereinte bayrisch-französische Heer Oberösterreich besetzt und weiter in Richtung Wien dringt. Nach der Besetzung der strategisch wichtigen Stadt drängte der französische Hof den bayrischen Kurfürsten dazu, den Kontakt mit den Kurutzen aufzunehmen

und sie mit Truppen, sowie sogar finanziell zu unterstützen. Maximilian II. Emanuel versprach jedoch nur, seinen Beauftragten zu Ferenc II. Rákóczi zu schicken. Noch im selben Monat gab es einen Versuch, dass der Kommandant der mit den Bayern kooperierenden Armeen, Marschall Ferdinand comte de Marsin, den Kontakt zur Führungsfigur der Kurutzenbewegung aufnimmt, da er seinen Leutnant namens Honore Bonnet oder Boulin nach Ungarn losschickte. Der Offizier wurde jedoch in Wien gefangen genommen und erhängt. Über die unglückliche Mission Bonnets wussten wir bisher nur wenig. Béla Köpeczi widmete diesem Ereignis in seinem Werk „Der Freiheitskampf von Rákóczi und Frankreich“ auf Grund eines Briefes des englischen Gesandten in Wien lediglich zwei Sätze. George Stepney schrieb nämlich am 05. Juli 1704 Minister Harley, dass der früher gefangen genommene französische Offizier, in dessen Hosenknopf eine Nachricht Marschall Marsins an Rákóczi gefunden worden war, am Vortag vor den Pforten Wiens erhängt wurde. Der Diplomat schickte auch eine Kopie des Briefes in Originalsprache zu. Stilgemäß könnten wir sagen: unter den Dokumenten im Kriegsarchiv von Wien haben wir auch die passende Hose zum Hosenknopf gefunden, da die Aussagen von Bonnet und der zusammen mit ihm in Haft Genommenen, bzw. des sie in Haft nehmenden Johann Georg Eschenauer zum Vorschein gekommen sind. Aus diesen zeichnen sich die wichtigsten Stationen der Laufbahn Bonnets ab; zudem wird auch klar, warum er für diese heikle Aufgabe auserkoren wurde und warum seine Mission ein derart trauriges Ende nahm.

Золтан Баги

ТАЙНАЯ МИССИЯ ЛЕЙТЕНАНТА ОНОРЕ БОННЕ

Резюме

1 января 1704 года войска Максимилиана Эммануэля II заняли Пассау, и тем самым открылась возможность на то, чтобы объединенная баварско-французская армия оккупировала Верхнюю Австрию и продвигалась далее вперед в направлении Вены. После оккупации этого города стратегической важности двор французского короля начал настаивать на том, чтобы курфюрст Баварии наладил связи с куруцами, поддерживал их своими войсками и даже деньгами. Максимилиан Эммануэль однако лишь пообещал выслать своего поверенного к Ференцу II Ракоци. Еще в том же месяце была сделана попытка на то, чтобы взаимодействующий с баварцами командующий французскими войсками маршал Фердинанд комт де Марсэнь вступил в контакт с руководителем движения куруцев, он даже направил своего лейтенанта Оноре Бонне или Булэна в Венгрию. Однако этого офицера схватили в Вене и повесили. О злосчастной миссии Бонне до сего времени нам было очень мало известно. Бела Кёпечи в своей научной работе „Освободительная борьба под руководством Ракоци и Франция” на основании одного из писем английского посла в Вене посвятил этому событию всего два предложения. Ибо Жорж Степней 5 июля 1704 года написал министру Харлею, что в предыдущий день в воротах Вены был повешен тот ранее схваченный французский офицер, у которого в пуговице панталон было найдено послание маршала Марсэнь, предназначавшееся Ракоци. Дипломат отослал также копию этого письма на первоначальном (оригинальном) языке. Если оставаться верным стилю, можно сказать, что среди документов венского военного архива к пуговице панталон были найдены и панталоны, ибо были найдены признания (показания) Бонне и арестованных вместе с ним, более того признания схватившего их Иоханна Георга Эшенауэра. Из всего этого вырисовываются наиболее важные этапы жизненного пути Бонне, а во-вторых, проливается свет на то, почему именно Бонне был выбран для этой тонкой миссии, а также и то, почему потерпела фиаско эта экспедиция.

HADIK ANDRÁS AZ 1737–39-ES TÖRÖK HÁBORÚ KATONAI ISKOLÁJÁBAN

Futaki gróf Hadik András (1710–1790) magyar huszártábornok és császári tábornagy a XVIII. század egyik legjelentősebb magyar hadvezére és katonai gondolkodója volt. Életpályának számos jelentős epizódja, különösen Berlin megsarcolásának kalandos története széles körben tette ismertté nevét. Az osztrák örökösödési háború, a hétéves háború és az azt követő évtizedek kétségkívül Hadik András karrierjének leglátványosabb időszakai voltak. Ugyanakkor a győztes ütközetekkel dicsekedhető meglelt korú tábornok látványos pályafutása mellett nem szabad megfeledkeznünk arról a fiatal huszártisztról sem, aki első, ám mindenképpen meghatározó tapasztalatait egy vesztes török háborúban szerezte. Tanulmányunkban szeretnénk felidézni e kevésbé ismert háború kitörésének és lefolyásának körülményeit, valamint az ott tevékenykedő fiatal Hadik és a kisháborús harcászat európai elterjedésében később fontos szerepet játszó neves kortársainak katonai teljesítményét.

A háború előzményei, kezdete és a császári csapatok bekapcsolódása a hadműveletekbe

Az 1737–39-es török háború előzményei a korábbi évtizedre nyúlnak vissza. 1726-ban a bécsi és a szentpétervári udvar egy szövetségi szerződést kötött, amellyel a császári külpolitika igyekezett megerősíteni a Habsburg dinasztia csökkenő nagyhatalmi helyzetét a nyugat-európai hatalmakkal szemben. Amíg VI. Károly császár a leányági örökösödést biztosító *pragmatica sanctio* elfogadával szerette volna leánya, Mária-Terézia és újdonsült férje, Lotaringiai Ferenc uralmát biztosítani, a francia külpolitika riadtan tapasztalta, hogy a korábban semleges vagy inkább franciapárti lotaringiai hercegség osztrák hídfőállássá vált. Katonapolitikailag különösen nyugtalanító volt a tény, hogy a hercegség területéről egy korabeli hadsereg néhány nap alatt Párizs falai alá érhetett. Nem volt tehát kétséges, hogy a kialakult hatalmi feszültség hamarosan háborúhoz vezet a két nagyhatalom között. A háborút kiobbantó szikra végül is lengyel földön pattant ki, ahol 1733-ban II. Ágost király halála után ismét a franciapárti Leszczyński Szaniszlót választották királlyá, aki ekkor már a fiatal XV. Lajos apósa volt. Ugyanakkor az ellenjelölt, a későbbi III. Ágost nemcsak VI. Károly, hanem Anna Ivanovna cárnő támogatását is élvezte, aki hamarosan 30 000 fős hadsereget küldött Lengyelországba. A lengyel válság hamarosan kiterjedt Nyugat-Európára is, mivel a francia uralkodó 1733. október 10-én hadat üzent a császárnak.¹

A császári udvar már a háború kezdetén az orosz szövetségéhez fordult segítségért, amelyet a cárnő és Ostermann gróf orosz külügyminiszter szívesen teljesített, mivel már készülődött egy újabb orosz–török háború terve, amelyben az osztrák szövetségeseinek is fontos szerepet szántak. Az 1730-as évek perzsa háborúi során a krími tatárok segélycsapatai többször is határsértést követtek el a dagesztáni orosz területeken. A határinциден-

¹ Lucien Bély: *Les relations internationales en Europe XVIIe–XVIIIe siècles*. Paris, 2001. 472–473. o.

sek megfelelő ürügyet biztosítottak egy háborúhoz, amely a cári udvar déli terjeszkedő politikájához elengedhetetlennek bizonyult. Az 1735-ös újabb határincidensek után Osermann gróf érkezettnek látta az időt a hadműveletek megindítására.²

Az 1735 őszen Leontyev tábornok vezetésével a krími tatárok ellen küldött orosz hadjárat teljes kudarcot vallott: az utánpótlás nehézségei, a betegségek és a hideg miatt az orosz hadsereg majdnem fele harcképtelen állapotba került. A hadjárat kudarca után a szentpétervári udvar a nyílt háború mellett döntött, és 1736. április 12-én Anna Ivanovna cárnő hadat üzent a Fényességes Portának. Az orosz–török háború kitörése a bécsi udvar számára kényes helyzetet teremtett, hiszen az 1726-os szövetségi szerződés alapján segélycsapatokkal kellett támogatnia az orosz cárnő seregeit. Az osztrák seregek háborúba való bekapcsolódásának lehetősége az európai nagyhatalmak számára sem volt közömbös. A francia nagykövet azonnal felajánlotta a háborús felek közötti tárgyalásokon való közvetítést, a mediációt. Egyrészt a francia politika mindenképpen befolyásolni kívánta a békefolyamat alakulását, másrészt a fekete-tengeri kereskedelemben elfoglalt gazdasági helyzetét érezte veszélyeztetve az orosz hódítások következményei miatt. Hasonló okok miatt az ún. tengeri hatalmak, Anglia és Hollandia is felajánlották a mediációt, de az orosz fél elzárkózott javaslatuk elől.³ 1736 végén a császári rezidens, Léopold Talman a nagyvezír táborába ment, hogy részt vegyen a béketárgyalásokon. Nem annyira a béke elősegítése, mint inkább az időnyerés volt a célja. A semleges mediáció helyett inkább a béke helyreállítására irányuló szolgálatnak nevezte küldetését. A császári diplomácia igyekezett orosz szövetségését előnyben részesíteni a tárgyalások során, bár ezt az első időszakban sikerült elég jól lepleznie. Végül a Porta elfogadta Talman régen felkínált közvetítő szerepét, amely a bécsi udvart elég kényes helyzetbe hozta a szövetséges Oroszországgal szemben. A tárgyalások további elhúzása során a császári diplomácia igyekezett olyan ürügyet találni, amellyel nyíltan is beléphet a háborúba.⁴

Az előzetes tárgyalások 1737 januárjában kezdődtek el a nagyvezír táborában. A francia külpolitika az Oszmán Birodalomban látta kelet-európai befolyásának egyik legfontosabb garanciáját, és így a török háború szerencsétlen kimenetele megfosztotta volna egy hagyományos Habsburg- és oroszellenes szövetségestől, valamint a győztes nagyhatalmak megerősödésével az európai hatalmi egyensúly is felborult volna. Az oszmán miniszterek ragaszkodtak Azov visszaszolgáltatásához és egyaránt számítottak a francia és császári közvetítésre az oroszokkal való megállapodás létrehozásában. A tárgyalások főszereplője a császári követ, Leopold Talman volt, aki az eredeti titkos utasításaiival szemben valóban komolyan vette békítő szerepkörét és már Azov visszaszolgáltatásával kecsegtette a török tárgyalókat. A francia követ március 10-i levelében jelentette, hogy az oszmán vezetés eltökélt a háború mellett és folytatja az európai és ázsiai csapatok mozgósítását. Ugyanakkor a béketárgyalásokat sem adták fel a háborús felek, a legfontosabb vitás kérdés e tekintetben a tárgyalások helyének kijelölése volt. Az oroszok Kijev városát javasolták, amit a törökök elutasítottak, és a lengyel határon fekvő Soroka városát részesítették előnyben. A török tárgyalók között találhatjuk a korábbi ne-

² *Lavender Cassels: The Struggle for the Ottoman Empire 1717–1740.* New York, 1966. 97–99. o.

³ Vö.: *François-Claude Le Roy de Lozembrune: Précis historique et politique de ce qui a donné lieu à la rupture du traité de Passarowitz, et à la guerre de 1737 entre la Maison d'Autriche et la Porte Ottomane.* (H. n., é. n.)

⁴ *Virginia H. Aksan: Ottoman Wars 1700–1870. An Empire besieged,* London, 2007. 106. o.

ves franciaországi oszmán követ, Mehmed efendi fiát, Zaid efendit, aki Ibrahim Müteferrikával együtt a korabeli reformfolyamatok egyik meghatározó személyisége volt.⁵

A béketárgyalások folytatásához a küldöttségek elindultak 1737 márciusában Soroka felé, de a kongresszus végül a semleges lengyel területen lévő Nemirov városában ült össze a cárnő kérésére, aki követeit nem kívánta a diplomáciai személyek immunitását nem igazán tisztelő törökök haragjának kitenni. A tárgyalások végül zátonyra futottak a császári diplomácia kettős politikájának következtében. A bécsi kormány egyre kényelmetlenebbnek érezte a békepárti Talman közvetítő szerepét és radikálisabb eszközökhöz nyúlt. A nagyvezírnek ultimátumszerű levéllel jelezték a hamarosan bekövetkező hadüzenetet, amennyiben nem sikerül a békeszerződést megkötöni. Talman először visszatartotta a levelet, de annak másolatait addigra már elküldték számos európai udvarba. A császári diplomácia teljesen elvesztette hitelét, és 1737 májusában a törökök számára teljesen világossá vált a császáriakkal való háború elkerülhetetlen ténye. A tárgyalások ennek ellenére a hadműveletek kezdetéig folytak.⁶

A lengyel örökösödési háború után a császári hadsereg tragikus állapotban volt. A háború németországi és észak-itáliai hadjáratainak jelentős veszteségei után a hadkiégésítés nehéz feladatai következtek. Noha a korabeli délvidéki területeken állomásozó császári csapatok létszáma a papíron 58 000 főre emelkedett, az 1737-es mustrajegyzékek alapján jelentős kiegészítésre szorult és harcértéke is sok kívánnivalót hagyott maga után. A császári gyalogság szemléje során Seckendorf tábornagy a következőket írta jelentésében: „A muskétás éveken keresztül éhezett, télidőben nem pihenhetett meleg szobában, úgyhogy már kedve és ereje sincs továbbszolgálni.”⁷ Ezen kívül a háborús előkészületek jelentékeny mértékben érintették császári államkincstárt is, amely gyakorlatilag kiürült az előző háború során. Ebben a nehéz helyzetben a császár a birodalmi rendektől kért segítséget és a közelgő török háborúra való tekintettel újabb adókat vetett ki országaiban. E forrásokon kívül még számíthatott néhány uralkodó – köztük a római pápa – pénzbeni segítségére, valamint számos európai állam segélycsapataira, pl. Szászország,⁸ Wolfenbüttel katonai kontingenseire vagy a híres Máltai Lovagrend által küldött tengerésztisztek al-dunai hadihajózást fellendítő hatékony közreműködésére.⁹ A háború során a császári hadsereg nagyszámú önkéntes segítségét is igénybe vehette, akik részvételével a kétféjű sasos zászlók alatt igazi nemzetközi seregek formálódtak. A mustrajegyzékek tanúsága szerint a legkülönbözőbb nemzetiségű katonák neveit találhatjuk az ezrednévsorokban. A sok német, olasz, spanyol, magyar, cseh, lengyel név mellett franciák, valonok, írek, portugálok, angolok is szolgálták a császárt, de még egy perui tiszt egzotikus hangzású nevét is olvashatjuk a Württemberg gyalogezred listáján.¹⁰ Feltételezhetőleg e nagy etnikai tarkaságot mutató csapatok vezényletének megszervezése is komoly gondot

⁵ Ibrahim Müteferrika diplomáciai szerepéről lásd: *Tóth Ferenc*: Ibrahim Müteferrika, egy oszmán diplomata a magyar függetlenség szolgálatában. *Magyar Tudomány*, 2011/1. 38–47. o.

⁶ *Karl A. Roider Jr.*: Austria's Eastern Question. 1982. 91–93. o.

⁷ Idézi *Rédvay István*: Az 1736 és 1739 közötti törökországi háborúk. Az első hadjárat évi. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1935. 66. o.

⁸ Vö.: *Bobi Petroff*: Die Politik Friedrich Augusts II. von Sachsen Königs von Polen, während des Türkenkrieges 1736–39. Leipzig, 1902.

⁹ Vö.: *Robert L. Dauber*: Die Malteser Ordens-Marine im Türkenkrieg 1736–39 an der Donau. Wien, é. n.

¹⁰ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Alte Feldakten 1737 – Kt. 476 №. 13/198. Visitierung–Regimenten.

jelentett az ezredparancsnokok számára, bár a korban elterjedt szokásoknak megfelelően a vezénylet egy keverék – német, francia, latin és olasz szavakból álló – katonai *lingua franca* szaknyelv segítségével előre begyakorolt módon így is kiválóan működhetett.¹¹ A felsorolt nehézségek ellenére, a császári hadvezetés erőfeszítéseinek köszönhetően a háború előtt sikerült egy tekintélyes létszámú hadsereget felállítani. Schmettau báró, aki a hadműveletek részletes történetét hagyta ránk, a következő, elsősorban papíron létező, ám így is impozáns adatokat közölte erre az időszakra vonatkozólag: „a császári csapatok 249 lovas svadronból, 90 gyalogos bataillonból és 71 gránátos kompániából álltak, akik mindösszesen 122 514 katonát jelentettek a könnyűcsapatok és a dunai hadiflotta nélkül.”¹²

E tekintélyes számú hadsereg vezetése azonban a császári hadsereg koraujkori történetében szokatlanul nagy gondot jelentett. Az előző évszázad végének és a XVIII. század első évtizedeinek rendkívül sikeres török elleni küzdelmei elsősorban a hadvezérek zsenialitásának volt köszönhetőek. Sorukban előkelő helyet foglalt el Savoyai Eugén, akinek meghatározó egyénisége, a bécsi Udvari Haditanácsban betöltött elnöksége idején nemcsak a császári hadügyek, hanem a diplomácia alakulására is rányomta a bélyegét. 1736. április 21-én bekövetkezett halála pótolhatatlan veszteséget jelentett a bécsi kormányzat számára, különösen abban a nehéz helyzetben, amely a következő török háborút megelőzte. Ráadásul az Udvari Haditanácsban két egymással ellentétes érdekeket valló frakció küzdött egymással, amely különösen megnehezítette a nagy hadvezér halála utáni helyzetet. A két pártra szakadt Haditanácsban elsősorban vallási alapon tömörültek a tagok: az ún. „protestánsok” és „katolikusok” álltak egymással szemben. A „protestánsok” vezető egyéniségei között említhetjük meg Friedrich Henrik Seckendorf feldmarsallt, Schmettau tábornokot és Saxe-Hildburghausen herceget. Az ellenpárt tagjai elsősorban Pálffy János gróf, Khevenhüller gróf és a császár veje, Lotaringiai Ferenc herceg körül csoportosultak. Az ellentétek kivédése érdekében a császár névleg a vejére bízta a hadseregarancsnokságot, de a valódi főparancsnok Seckendorf lett.¹³

A császári diplomácia már Buda visszafoglalása és az azt követő győzelmek után nagyszabású terveket kovácsolt és szeretne volna a hódításait egészen az Égei tengerig előretolni. A kialakult helyzetben ismét előtérbe kerültek a merészebb hódítási tervek, amelyek közül Talman báróé volt a legambiciózusabb. Egy olyan nagyszabású offenzívát helyezett kilátásba, amelyik Nis és Vidin elfoglalása után a Duna vonalán előrenyomulva déli irányban Szaloniki felé, egészen az Égei-tengerig haladt volna tovább, meghagyva Moldva és Havasalföld egy részét az orosz hódításnak. A kevésbé merész és realistább tervek szintén Nis és Vidin felé képzeltek el a császári hadsereg fő csapásirányát dél felé, és végül ez a terv nyerte el a tábornokok többségének szavazatát. A hivatalos hadüzenetre 1737. július 14-én került sor, és e nevezetes eseményt a bécsi Hofburgból a Stefansdomba vezető ünnepi körmenettel tették ünnepélyessé. Ugyanazon a napon a hadüzenetet átadták a szerbiai Nis várost kormányzó pasának. Az eredeti terv első lépése Vidin elfoglalása lett volna, de a Duna megnövekedett vízállása miatt lemondtak e tervről és Nis elfoglalását tűzték ki célul.

¹¹ *Olivier Chaline*: La bataille de la Montagne Blanche (le 8 novembre 1620). Un mystique chez les guerriers, Paris, 1999. 16–18. o.

¹² *Friedrich Wilhelm Karl von Schmettau*: Mémoires secrets de la guerre de Hongrie pendant les campagnes de 1737, 1738 et 1739. Francfort, 1786. XVIII.

¹³ *K. A. Roeder Jr.*: Austria's Eastern... i. m. 96–98. o.

A császári hadsereg elővédjeként indult el június 15-én báró Festetics ezredes a Desseffy huszárezreddel. Feladata volt a hadsereg útjába eső kisebb völgyzáró erősségek el-lenségétől való megtisztítása. Hadik kapitány egy 50 huszárból és 100 rác lovasból álló különítménnyel Vidinből a Morava völgyének egyik erődfőményét, Banját támadta meg. Hadik önéletírásában megemlékezik a harcokról és a törökökkel folytatott tárgyalásokról, amelyekben személyesen is részt vett. Az erőd átadásának feltételeiről való megállapodás után a törökök megvendégelték a tárgyaló tiszteket. Egy öreg magyarul beszélő parancsnok figyelmeztette őket, hogy a törökök a magyar királyok közül kettőt már megvertek Várnánál és Mohácsnál, és most sem lesz másként: Allah haragja lesúlyt rájuk a hadüzenet nélküli támadás miatt. Hadiknak még azt is kijelentette, hogy szívesen a fiának fogadná, és ha véletlenül török fogságba esne, tudassa vele és ő majd gondoskodik róla.¹⁴

A Hadik irataiban fennmaradt anekdota azért is érdekes, mivel nagyon hasonlít egy történetre, amely Lotaringiai Károly, Lotaringiai Ferenc herceg testvére naplójában maradt fenn, és amely Nis város erődjének feladását meséli el. A történet szerint a parlamenterek tárgyalása során egy furcsa jelenet zajlott le, amelyet Lotaringiai Károly a következőképpen mesélt el: „A küldöttek között volt egy öreg janicsár kapitány, aki elmenőfélben így szólt: Védeni fogjuk magunkat és nyugodtak lehetnek, hogy gyermekeink gyermekei sem fogják elfelejteni ezt a békeszegést! A németek régen nem voltak ilyen szöszegek! Majd a küldöttek lóra ültek és elvágtattak, mindez az ott lévő tisztek jelenlétében zajlott le.”¹⁵ A történet hasonlósága figyelemre méltó, és arra utalhat, hogy Hadik András emlékiratainak írása során a császári levéltár dokumentációját is felhasználva, bizonyos irodalmi értékű betéteket átemelhetett a saját szövegébe is. Mindez a korban egyébként nagyon elterjedt szokás volt, és az emlékiratok jelentős része ilyen jellegű toposzokat tartalmaz.¹⁶ Mídenesetre Nis város török helyőrsége hamarosan, 1737. július 28-án kapitulált és fegyvereit megtartva elhagyta a várost. A császári csapatok egy jelentős helyőrséget hátrahagyva tovább folytatták az előrenyomulást, ugyanakkor nem gondoskodtak annak utánpótlásáról, ami miatt a hadjárat végén Nis harc nélkül ismét török kézre került. Doxat tábornokot, város parancsnokát egyébként hadbíróság elé állították és kivégezték.

A török háborúban résztvevő magyar katonák szerepét nagy mértékben felértékelhette Rákóczi József török földre érkezése, akivel a Porta komolyan számolt a háború kiszélesedése esetére. Rákóczi Bécsből megszökve, 1736-ban az újabb török háború hírére Konstantinápolyba utazott. A francia renegát, Claude-Alexandre Bonneval (alias Bonneval pasa) rábeszélésére a magyar bujdosók vezéréként bekapcsolódott a konfliktusba, amelytől az Erdélyi fejedelemség visszaszerzését remélte.¹⁷ A szultán elismerte fejedelemnek és Ma-

¹⁴ Markó Árpád: Futaki gróf Hadik András tábornagy. Budapest, 1944. 23. o.

¹⁵ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Alte Feldakten 1738 –Kt. 490 Türkenkrieg und Untersuchungsakten XIII №. 13/4 *Relation de campagne de 1738 du jour de l'arrivée de S. A. R. le duc de Lorraine qui la commandoit avec le maréchal de Königseck*. pp. 227–228.

¹⁶ Vö.: Tóth Ferenc: Notes de lecture en marge des Mémoires. Les lectures des mémorialistes francophones hongrois au cours de l'Ancien Régime. In Tatin-Gourier, Jean-Jacques (sous la dir.): La réception des Mémoires d'Ancien Régime: discours historique, critique, littéraire. Paris, 2009. 101–122. o.

¹⁷ Vö.: Albert Vandal: Le pacha Bonneval. Paris, 1885. 66–68. o.; Septime Gorceix: Bonneval-Pacha et le jeune Rákóczi. Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga par ses amis de France et des pays de langue française. Genève, 1978.

gyarország urának is, ám e titulusokat nem sokáig élvezhette az ambíciózus Rákóczi fiú, mivel hamarosan meghalt. Rákóczi József fellépését az európai közvélemény jelentős része elítélte, a pápa pedig kiközösítéssel sújtotta a törökkel szövetséges trónkövetelőt.¹⁸ Az 1737-es hadjárat vége felé, a török offenzíva következtében a császári csapatok szinte minden fronton visszavonultak és Udine kivételével az összes elfoglalt erődöt kénytelenek voltak feladni. Hadik rendkívül nehéz körülmények között a kruseváci utóvédharcokban vállalt fontos szerepet és csak elővigyázatosságának és a tapasztalt öreg huszárok hasznos tanácsainak következtében menekült meg csapatával a török rajtaütéstől.¹⁹

Az 1738-as hadjárat év nagy részét Hadik a hadszíntértől távol töltötte, mivel ezredparancsnoka őt küldte haza, hogy újoncokat, friss lovakat hozzon. A Dessewffy ezred hadilétszáma való feltöltése után pedig Belgrádban teljesített szolgálatot, amelyről viszonylag keveset tudunk. Az itteni szolgálata során kellett szembesülnie a fokozatosan terjedő járványok, a vérhas és az Európa nagy részén már nem jellemző pestis veszélyeivel. Hadik a betegségeket különféle megelőző intézkedéssel, mint az ivóvízkészlet folyamatos frissítésével és fertőtlenítésével, valamint különféle gyógyhatású növények (pl. rebarbara és torma) fogyasztásával igyekezett megelőzni. Elővigyázatosságának köszönhetően alakulatánál egyetlen haláleset sem fordult elő.²⁰

1738 a háború fordulópontja volt. A hadműveletek elsősorban a stratégiai fontosságú Új Orsova erődje körül zajlottak. A bevehetetlennek hitt erődöt 1738. július végén vették körül az oszmán csapatok. A tárgyalások során a magyar származású Ibrahim Mütefferikát rendelték ki, hogy az osztrákokkal tárgyaljon Új Orsova várának átadása ügyében. Az ügyes diplomata segítségével augusztus közepén jelentősebb veszteségek nélkül került a fontos erőd a törökök kezébe. A török háborús tervekben egy ideig szerepelt Rákóczi József erdélyi diverziója, de felmerültek olyan elképzelések is, mely szerint Rákóczi József számára a pozsareváci béke által a császárnak jutatott, de a törökök által elfoglalt Kis-Oláhsországban juttattak volna földeket, elhárítandó a magyarországi diverzióból származó bonyodalmakat. 1738 májusában az orosz és a császári felek kölcsönösen elfogadták a francia békeközvetítést, amellyel lehetőség nyílt egy, a török fél számára kedvező békeszerződés előkészítésére. Rákóczi József további politikai sorsa ezzel megpecsételődött, a rá vonatkozó igényeit az első időszak próbálkozásai után a török fél hamarosan feladta, és az 1738-as hadjárat során sem kapott jelentős szerepet a szerény kísérettel Vidinben és Csernavodában tartózkodó betegeskedő erdélyi fejedelmi sarj, aki sok hányattatás után végül 1738. november 10-én hunyt el Csernavodában.

Az 1739-es hadjárat év során a szövetséges orosz és osztrák kormányok közötti viszony jelentősen megromlott, és valamennyi hadviselő fél a béke mihamarabbi megkötésében vált érdekeltté. Az osztrák hadvezetés egy évvel korábban még megelégedett volna a pozsareváci béke meghosszabbításával is, ám a harmadik háborús évben a legfőbb célja Magyarország déli területei és Erdély megtartása lett. A bécsi udvar az előző év kudarcai után újabb főparancsnokot nevezett ki az ír származású Oliver Wallis személyében. Wallis tábornok 1739. április 19-én érkezett meg Belgrádba. Mivel a rendelkezé-

¹⁸ Vö.: Papp Sándor: József Rákóczi, the last Transylvanian Pretender. Acta Orientalia, 6. (2008.) 1–2. sz. 157–180. o.

¹⁹ Markó Á.: Futaki gróf Hadik... i. m. 26. o.

²⁰ Uo. 29. o.

sére álló térképek nem voltak megbízhatóak, Wallis kikérte a terepet már jól ismerő fiatal Hadik tanácsait a tervezett szerbiai hadműveletekkel kapcsolatban. Hadik két fontos tanáccsal látta el a főparancsnokot: egyrészt keljen át csapataival a Duna déli partjára még az áradások előtt, másrészt mielőbb hagyja el Belgrádot és foglalja el a stratégiai fontosságú Grockát. Hadik felhívta még ezen kívül parancsnoka figyelmét a terep felderítésének fontosságára, különös tekintettel arra, hogy a tervezett menetútvonalak hegyes, erdős területeken át vezetettek, amelyek kiválóan alkalmasak voltak ellenséges rajtaütésekre. Sajnos Wallis tábornok nem követte a fiatal Hadik tanácsait, melynek gyászos következményeit hamarosan megtapasztalhatta az egész hadsereg.²¹

A császári hadsereg már a Belgrádtól délre fekvő területeken gyülekezett 1739. július közepén, amikor a felderítők jelentései erős török seregek vonulásáról számoltak be a már említett Grocka környékén. A kb. 80 000 fős török főereget az új nagyvezír és korábbi vidini pasa vezette, aki híres volt elszántságáról. Miután kijavíttatta az orsovai erőrendszert, lezárta a császári dunai flotta előtt az utat dél felé, és megkezdte az előrenyomulást Belgrád irányába. Az első harcok után, a Wallis az általa összehívott haditanácson bemutatta az uralkodó írásos, nyílt ütközetre szóló parancsát. Ennek megfelelően a tanács azonnal a török erők gyülekezését megakadályozó hadműveletek megindítása mellett foglalt állást. Ugyanakkor, Wallis ekkor még nem tudta, hogy a nagyvezír a csapatai nagy részével ekkorra már Grockánál volt és a környező magaslatokon hadállásokat alakított ki.

A császári csapatok július 21-én éjszaka indultak meg Grocka felé, rendezett menetben. A menet előőrsét a Károlyi és Dessewffy huszárok alkották, akiket a Pálffy vértések, a szavojai dragonyosok, valamint szerb könnyűlovasok és tizennyolc gránátos kompánia követett. Ezután vonultak a tábornokok a lovasság élén. A menet az éjszaka során szétszabdozott, a lovasság eltévedt egy másik úton, és csak nagy késéssel tudott a közben harcba keveredett előörs támogatására indulni. A csapatok a Duna vonalával párhuzamosan haladtak, és nem sokkal Grocka előtt egy vízmosásos útszűkülethez értek, amely egy keskeny fás hegyoldalakkal szegélyezett völgyúton keresztül vezetett tovább. Az út a kijáratánál már csak egy szekérnyi széles maradt és egy szőlődombokból álló emelkedőhöz vezetett, ahol a császári előcsapatok az előre kialakított török harcállásokba ütköztek. A háború történetét összefoglaló francia történész, Kéralio így számol be a két ellenséges sereg találkozásáról: „A szorosból előtörő rácok és huszárok nyugodtan folytatták a szőlőkön át vezető útjukat. Miután egy váratlan sortűz sokakat leterített közülük, a maradékuk elmenekült.”²² Hadik az előörsben foglalt helyet és nagy veszteséggel sikerült csak visszavonulnia, hogy megvigye a hírt Wallisnak: a törökök már Grockán túljutottak.²³

Nem sokkal ezután ért ki a szorosból a Pálffy vérteszereg, amelynek katonái rögtön csatarendbe álltak, és igyekeztek megakadályozni, hogy a törökök bekerítsék őket a gránátosok érkezése előtt. Időközben a nagyvezír csapatokat küldött a szorost övező magaslatokra, hogy onnan támadják az érkező császáriakat. Saxe-Hildburghausen herceg felismerte a helyzet veszélyét, és csapatokat küldött az említett magaslatokra, hogy elűzzék

²¹ Rédvay István: Az 1736 és 1739 közötti törökországi háborúk. Az 1739. hadjáratí év. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1938. 43–44. o.

²² Louis-Félix Guinement de Kéralio: Histoire de la guerre des Russes et des Impériaux contre les Turcs, en 1736, 1737, 1738 et 1739, et la paix de Belgrade qui la termina. Tom. II. Paris, 1780. 153–154. o.

²³ Markó Á.: Futaki gróf Hadik... i. m. 36–37. o.

az ott megjelenő törököket, és az ott elhelyezett ütegekkel folyamatosan löni kezdték a grockai dombokon elhelyezkedő török állásokat. A vértések hősie helyállása után az időközben megérkező gránátosok és a lovasság folytatták a küzdelmet, miközben a császári dunai flotta is igyekezett támogatni a szárazföldi hadműveleteket, ám a heves török tüzerő következtében a flotta genovai parancsnoka, Pallavicini gróf hamarosan kénytelen volt visszavonni a hadihajóit. A csata egész napnyugtáig tartott, amikor is a törökök elhagyták állásaikat.

Elvileg a császáriak nyerték meg a grockai csatát, hiszen ők kényszerítették a törököket visszavonulásra. Ugyanakkor ez csak egy pirruszi győzelemnek bizonyult, hiszen a császáriak óriásik veszteségeket szenvedtek: több mint 5000 embert veszítettek, köztük tíz tábornokot!²⁴ Néhány alegységet szinte teljesen megsemmisített a török túlerő, ide tartozott a már említett Pálffy vérteszred is. A törökök a levágott fejekből valóságos piramisokat raktak, amelyeket még a katonai térképeken is megörökítettek a rajzolóik. Egy néhány évvel később arra járó utazó, Francis Gudenus szerint, az ott maradt koponyákból a helybéli parasztok horrorisztikus madáríjesztőket készítettek... A veszteségek okai egyrészt a felderítés hiányában és a kedvezőtlen csatahelyben keresendőek. Másrészt pedig a Bonneval pasa reformjainak köszönhető török harcászati fejlődésnek is tanúi lehetnek a csata résztvevői, hiszen először számoltak be szemtanúk arról, hogy a törökök szuronyos puskával harcoltak és a megbomlott soraikat folyamatosan rendezték az ütközet során.²⁵

Amint ismeretes, az 1736–39-es orosz–osztrák háború súlyos kudarcral végződött a szövetséges orosz–osztrák csapatok számára. A három évig tartó háborút végül az 1739. szeptember 1-jén megkötött belgrádi béke zárta le. A Habsburg Birodalom számára a háború keserves kudarcokat hozott, hiszen az óriási költségek és a nagy embervesztesség ellenére egy „szégyenletes békével” fel kellett adnia a pozsareváci békével megszerzett a szerbiai és kis-oláhországi területeit és a stratégiai fontosságú Belgrádot, amely hatalmas presztízsvesztést jelentett számára. Nyugodtan elfogadhatjuk Heinrich Benedikt tézisé, amely szerint Belgrád elvesztésével megpecsételődött Szilézia sorsa is, amelyet a déli hatáiraia összpontosító birodalomtól könnyűszerrel szakíthatott le II. Frigyes a következő évben, amikor az osztrák örökség kérdése került előtérbe.²⁶ A fegyverszüneti tárgyalások alatt Hadikot ezredtulajdonosa főstrázsamesterré nevezte ki, és megbízást kapott a törökkel való tárgyalásokban való részvételle is.²⁷

A török háború tanulságai

A háború – bár a vesztes hatalmak haderejére és politikai presztízsére súlyos csapást mért – a katonai gondolkodás terén viszont jelentős előrelépést eredményezett. Ebben nagy szerepet játszott Hadik András is, aki egy érdekes, e háború 1739-es hadjáratának szentelt hadelméleti munka kéziratát hagyta maga után. A német nyelvű kézirat mő je-

²⁴ Brown tábornok szerint a csatában császári seregek veszteségei: 2222 halott és 2942 sebesült. Kéralio adatai szerint: 5722 halott 4536 sebesült.

²⁵ K. A. Roider Jr.: *The Reluctant Ally*... i. m. 160. o.

²⁶ *Heinrich Benedikt: Der Pascha Graf von Bonneval 1675–1747.* Graz–Köln, 1959. 7. o.

²⁷ *Markó Á.: Futaki gróf Hadik...* i. m. 40–41. o.

lenleg a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratárában található.²⁸ A szép bőrkötésben fennmaradt munkát valószínűleg nyomtatásra szánta szerzője, ám az értékes gondolatokat mindeztidáig csak a megsárgult lapok őrzik. Hadik életrajzírója, Markó Árpád így írt a kézitről: „Ez a munka kitűnően szerkesztett kész hadtörténeti tanulmány, amelynek megírásánál Hadik már nemcsak feljegyzéseire és emlékezetére támaszkodott, hanem felhasználta az udvari haditanács levéltárában található összes iratokat, azonfelül pedig mindazokat a francia és német nyelvű hadtörténeti munkákat és emlékiratokat is, amelyek ezzel a háborúval foglalkoznak. Ezzel a nagy történelmi érzékkel, pártatlansággal megírt és az oknyomozó történetírás módszerét követő munkájával Hadik legjobb magyar hadtörténetíróink közé emelkedett.”²⁹

Hadik szövege több szempontból is figyelemreméltó. Az élete vége felé, 1784-ben megírt munka egy tapasztalt tábornok visszaemlékezése ifjúkori tapasztalataira, amelyben központi helyet foglal el a felderítés fontosságának gyakori kihangsúlyozása. Javasolja kisebb alakulatok, portyázó csapatok kiküldését az ellenséges hadsereg várható csapásirányai felé, hogy azok a lehető legtöbb információt szerezzenek az ellenség mozgásairól. Ezek az óvintézkedések – hangsúlyozza helyesen Hadik a kéziratában – még áldozatok árán is szükségesek. Jóval Clausewitz előtt megpróbálja megfogalmazni a háborús „bizonytalanság” elvét és rámutat annak veszélyeire. Ugyanakkor azt is felismeri, hogy racionális gondolkodással és a rendelkezésre álló eszközök optimális felhasználásával, valamint a helyszín egyedi viszonyainak megfelelő ismeretével a háború veszélyeit csökkenteni lehet. Hadik mindezt saját bőrén tapasztalva kellett, hogy megtanulja 1739-ben, amikor a grockai ütközet előtti este a rábízott könnyűcsapatokkal együtt egy ellenséges csapatok által felállított csapdába került. A különítmény megsemmisült és a fiatal huszárkapitány maga is csak nagy nehézségek árán tudott megmenekülni. A mintegy félévszázad távlatából felidézett élmény ténye azt mutatja, hogy ez minden bizonnyal meghatározó volt Hadik későbbi pályára és mélyen bevésődött a neves katonatiszt emlékezetébe.³⁰

A török háború emléke nagy mértékben hozzájárult a hadműveletek során sikeresen helytálló magyar huszárezredek katonai teljesítményének felértékelődéséhez és gyors európai elterjedéséhez. A Hadik által megfogalmazott általános tanulságok egybecsengtek a háború elemzőinek véleményével is. Az 1930-as évek során az 1737–39-es hadműveleteket elemző Rédvay István szerint a kudarc okai egyrészt a szövetséges csapatok közötti kölcsönös együttműködés hiányában, valamint a déli hadszíntér sajátosságaiban keresendők. Ez utóbbi elsősorban a nehéz, hegyvidéki és erdőkkel borított balkáni terep, amely a császári nehézlóvaság számára teljességgel alkalmatlannak bizonyult. A Pálffy vértések veresége Grockánál jól jelképezi ezt a tényt.³¹

Wallis tábornok egyik 1739-es bizalmas jelentésében egyenesen a német nehézlóvaság megrendüléséről beszélt. Ellenben a magyar huszárezredek meglepően jól alkalmazkodtak a sajátos terepviszonyokhoz és alkalmazásuk egyre nélkülözhetetlenebbé vált

²⁸ MTA Könyvtára, Kézirattár Tört. 4° 162. Der Feldzug gegen die Türcken vom Jahr 1739. Beschrieben vom Feldt Marschallen un Hoff-Kriegs-Praesidenten Andreas Grafen von Hadik eigenhändig 1784.

²⁹ Markó Á.: Futaki gróf Hadik... i. m. 28. o.

³⁰ Rédvay I.: Az 1736 és 1739 közötti törökországi háborúk. Az első... i. m. 31–58., 133–152. o.

³¹ L.-F. Guinement de Kéralio: Histoire de la guerre... i. m. Tom. II. 153–154. o.

a felderítésben és a kisháborús hadműveletekben. A háború vége felé szinte valamennyi császári parancsnok a magyar huszárezredek növelését sürgette.³²

Az 1737–39-es török háború azonban nemcsak Hadik András számára volt meghatározó katonai iskola, hiszen a következő évtizedekben felemelkedő neves hadvezérek közül nagyon sokan szintén végigjárták e buktatóktól nem mentes háborús iskola különböző szintjeit. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy e vesztes háború élményei hasonló hatással voltak a császári hadsereg megújulásának folyamatára, mint a hétéves háború nagy vereségei a francia hadsereget újjászervező Choiseul-féle reformok elindítására. Mindenesetre megjelent egy új katonai generáció, amelynek tagjai a lengyel örökösödési háború mellett az orosz–osztrák–török háborúban szerezték a meghatározó katonai tapasztalataikat, és nyitottak voltak az olyan – korábban lebecsült – alternatív harcászati módszerek iránt, mint például a magyar huszárok által eredményesen folytatott kisháborús hadműveletek. Az 1730-as években a spanyol örökösödési háború neves hadvezéreinek – mint például Savoyai Eugén vagy Villars és Berwick marsallok – eltűnésével megnyílt a lehetőség az új generáció tagjai számára is. A kisháborús taktika pedig egyre nagyobb teret hódított magának a nyugat-európai hadviselésben.³³

Nem a teljesség igényével, de szeretnénk itt megemlékezni Hadik András generációjának azon tagjairól, akik bizonyítottan részt vettek az 1737–39-es háború iskolájában és azt követően folytattak jelentős hadvezetési vagy katonai szakírói tevékenységet. A császári hadvezérek közül mindenképpen fontos megemlíteni Leopold Joseph von Daun (1705–1766) és Maximilian Ulysse Browne (1705–1757) nevét, akik különösen kitűntették magukat a XVIII. század nagy háborúi során. Daun maga is megsebesült Grockánál, Browne pedig a háború részletes történetét hagyta az utókorra.³⁴ De igazságtalanok lennénk, ha nem említenénk meg Hadik másik két neves kortársát, akik szintén sokat tettek a császári hadsereg fejlesztéséért: Franz Moritz von Lacy-t és Ernest Gedeon von Laudon-t. Ők nem a balkáni, hanem a távolabbi, krími és ukrajnai területen folyó hadműveletek tapasztalatait kamatoztathatták a későbbiekben. Lacy tábornok apja hadtestparancsnokként tevékenykedett a Krímben a háború során, Laudon pedig Münnich tábornagy főparancsnokságon szolgált a lengyelországi, ukrajnai és krími hadjáratok során.

Szép számmal találhatunk neves magyar katonatiszteket is e háború során a török ellen harcoló császári seregek soraiban. Hadik András mellett mindenképpen fontos megemlékeznünk gróf Batthyány Károly Józsefről (1698–1772), aki nemcsak a harcokban tüntette ki magát, hanem hadtudósként is jelentős szerepet játszott. Erről tanúskodik egyebek mellett hadtudományi művekben gazdag könyvtára,³⁵ és az a tény, hogy a gyermek II. József nevelését az ő gondjaira bízta Mária Terézia. Természetesen nem lepődhetünk meg azon sem, ha a XVIII. század legnevesebb magyar katonai szakírója, Jeney Lajos Mihály nevét is e háborúban 1738–39-ben résztvevő önkéntes huszárok listáján olvassuk. Nevét az általa

³² Rédvay I.: Az 1736 és 1739 közötti törökországi háborúk. Az első... i. m. 64. o.

³³ Vö: Sandrine Picaud-Monnerat: La petite guerre au XVIIIe siècle. Paris, 2010.

³⁴ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, MS Johann Georg Brown: Türkenkrieg, welcher im Jahr 1737 angefangen und im Jahr 1739 mit dem Belgrader Frieden sich geendigt hat (5 vol.).

³⁵ Vö.: Tóth Ferenc: La bibliothèque Batthyány-Strattmann de Körmend: une collection particulière. Opera romanica, 11. (Ceské Budejovice, 2009.) 267–272. o.

írt kisháborús harcászati értekezés, a francia nyelvű *Portyázó (Le partisan ou l'art de faire la petite guerre*, Hága, 1759.) tette világhírvé, igaz, magyar származására csak az 1980-as években Zachar József kutatásainak köszönhetően derült napvilág.³⁶

A kisháborús taktika nagy korabeli teoretikusai közül a svájci Jean-Jacques de Beausobre (1704–1783), későbbi francia huszárezredparancsnok és tulajdonos szintén e török háborúban kezdte katonai karrierjét. 1737-ben a fiatal kapitányt Belle-Isle gróf a császári hadsereghez küldte katonai attasé minőségben. Beausobre a császári hadsereg mellett a főhadiszálláson figyelhette meg a hadműveletek irányítását és alakulását. Néha elkísérte a császári huszárokat felderítő útjaikon és eltanulhatta tőlük jellegzetes harcászatuk számos fontos elemét.³⁷ Jean-Jacques de Beausobre e háborúra vonatkozó visszaemlékezéseit Hadikhoz hasonlóan kéziratban örököltette meg. Egy másik jeles korabeli svájci hadtudós, Charles-Emmanuel de Warnery (1719–1786), szintén részt vett ebben a háborúban. Warnery a későbbiekben az egyik leghíresebb porosz huszárezredes és szakíró lett, aki egyik legmaradandóbb munkájában (*Remarques sur la cavalerie*, Lublin, 1781.) a lovasság reformjáról szólva kifejtette a huszárok harcászatára vonatkozó reformterveit, hozzájárulva ezzel a porosz hadseregben szolgáló huszárezredek sikereihez. Az 1737–39-es török háborúban szerzett tapasztalaira alapul munkája (*Remarques sur le militaire des Turcs et des Russes*, Breslau, 1771.), melynek egyik példányát Hadik András bécsi könyvtára is őrizte,³⁸ a török és az orosz hadtudomány korabeli összefoglalásának is tekinthető. Ez utóbbi munka nagyon hasonlít az olyan XVII. századi török hadtudományt leíró klasszikus munkákhoz, mint Raimondo Montecuccoli és Ferdinando Marsigli művei.³⁹

A háború eseményei egyébként a korabeli elemző hadtudomány képviselőit is igen foglalkoztatták. A hadműveletek első részletes térképekkel ellátott elemzésére Louis-Félix Guinement de Kéralio vállalkozott összefoglaló jellegű munkájában (*Histoire de la guerre des Russes et des Impériaux contre les Turcs, en 1736, 1737, 1738 et 1739, et la paix de Belgrade qui la termina*, Paris, 1780.) vállalkozott. E munkájában Kéralio felhasználta mindazokat a francia és német nyelvű hadtörténeti munkákat és emlékiratokat, amelyek ezzel a háborúval foglalkoznak, és kitűnő összefoglalást nyújtott a háború eseményeiről. Nagy valószínűséggel Hadik is forgatta e munkát a már említett kézírata írásakor. Kéralio egyébként a neves párizsi *École royale militaire* egyik első igazgatója és neves tanára volt, és valószínűleg az 1780-as években oktatta is a mára elfeledett háború történetét e híres intézményben olyan szépreményű hallgatónak, mint Bonaparte Napoleon. Egyébként Kéralio az 1768–74-es orosz–török háború történetét is hasonló alaposággal dolgozta fel, ami jelzi az *École militaire* neves vezetőjének kitartó érdeklődését a XVIII. századi nagy kelet-európai háborúk iránt.⁴⁰

³⁶ Vö.: Zachar József (szerk.): Jeney A Portyázó, avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége korunk géniusza szerint. Hága, 1759. Budapest, 1986.

³⁷ Sandrine Picaut: Hussards hongrois du régiment de Beausobre: illustration de la recherche d'une adéquation entre les troupes et leur mode de combat au XVIIIe siècle. *Tringli Zita – Tóth Ferenc (sous la dir.): Mille ans de contacts II, Relations franco-hongroises de l'an mil à nos jours*. Szombathely, 2004. 86. o.

³⁸ Kincses Katalin Mária: Hadik András könyvtára I. *Hadtörténelmi Közlemények*, 123. (2010.) 4. sz. 940. o. és Uő: Hadik András könyvtára II. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011.) 1. sz. 254. o.

³⁹ Charles-Emmanuel de Warnery: *Remarques sur le militaire des Turcs et des Russes*. Breslau, 1771.

⁴⁰ Louis-Félix Guinement de Kéralio: *Histoire de la dernière guerre entre les Russes et les Turcs* (2 vol.). Paris, 1777.

Az 1737–39-es vesztes osztrák–török háború – amelyet ráadásul egy „szégyenletes”-nek tartott békekötés⁴¹ zárt le –, nagy szerepet játszott nemcsak Hadik András katonai pályájának fejlődésében, hanem az európai katonai gondolkodás átalakulásában is. A háború kudarainak mérlegelése során egyértelműen megmutatkoztak a nyugat-európai ún. „hadügyi forradalom” következtében létrejött nagy és felülről irányított hadseregek gyenge pontjai, amelyek speciális földrajzi környezetben és egy nála gyorsabban mozgó és a helyi viszonyokhoz jobban alkalmazkodó ellenséggel szemben végzetesnek bizonyultak. A háború nagy tanulságai közé tartozott a magyar huszárezredek e speciális körülmények közötti alkalmazásának előnye. A kisháborús taktika előnyei és a felderítés szükségessége egyaránt hozzájárultak e fegyvernem későbbi sikeréhez és széleskörű európai elterjedéséhez. Ennek felismerésében a Hadik Andrással együtt harcoló különböző nemzetiségű fiatal katonatisztek egyaránt nagy szerepet játszottak és hozzájárultak a katonai gondolkodás jelentős átalakulásához.

Ferenc Tóth

ANDRÁS HADIK'S MILITARY SCHOOLING DURING THE 1737–1739 TURKISH WAR

Summary

Hungarian Hussar General and Imperial Field Marshal Count András Hadik of Futak was one of the most outstanding Hungarian leaders and military thinkers of the 18th century. His name is widely known for a number of important episodes of his career, especially for the adventurous ransoming of Berlin. The War of the Austrian Succession, the Seven Years' War and the following decades were undoubtedly the most spectacular periods of Hadik's career. On the other hand, when looking at the middle-aged general of victorious battles one should not forget about the young hussar officer who gained his first but by all means determining experiences during a lost war against the Turks. In 1737 he took part in the manoeuvres in Serbia and got familiar with the place. In 1738 he excelled mostly in recruiting and in the fight against epidemics. During the last campaign year General Wallis asked Hadik's personal counsel when choosing marching route for the army. Hadik fought in the battle at Grocka and recorded his experiences in an analysing war science paper, now safeguarded at the Manuscripts Department of the Hungarian Academy of Sciences. In addition to presenting the young Hadik's work, the study recalls the memory of the renowned generals taking part in this war, as well as that of war science experts, who, together with Hadik, played an important role in spreading the so-called 'small war' tactics in Europe.

⁴¹ Vö.: *Oskar Regele*: Die Schuld des Grafen Reinhard Wilhelm von Neipperg am Belgrader Frieden 1739 und an der Niederlage bei Mollwitz 1741. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, 7. B. Wien, 1954. 373–398. o.

ANDRÁS HADIK À L'ÉCOLE MILITAIRE DE LA GUERRE TURQUE DE 1737–1739

Résumé

Le comte András Hadik de Futak, général hongrois de hussards et feld-maréchal impérial fut l'un des plus grands chefs et théoriciens militaires hongrois du 18e siècle. De nombreux épisodes importants de sa vie, en particulier l'histoire mouvementée du rançonnement de Berlin, firent connaître son nom à un large public. La Guerre de Succession d'Autriche, la Guerre de Sept ans et les décennies suivantes furent sans doute les périodes les plus spectaculaires de la carrière de Hadik, mais le général âgé des batailles victorieuses ne doit pas faire oublier le jeune officier de hussards qui acquit ses premières expériences décisives dans une guerre perdue contre les Turcs. En 1737, il participa aux opérations de Serbie et apprit à bien connaître les lieux. En 1738, il se distingua avant tout dans le recrutement et la lutte contre les épidémies. Dans la dernière année de la campagne, le général Wallis demanda déjà conseil à Hadik pour choisir la route de la marche de l'armée. Hadik participa également à la bataille de Grocka et il rassembla ses expériences dans un ouvrage analytique de science militaire qui est conservé dans les Archives des Manuscrits de l'Académie hongroise des Sciences. Outre l'activité du jeune Hadik, l'étude évoque également le souvenir des auteurs de science militaire et des chefs militaires de renom ayant participé à cette guerre qui, avec Hadik, jouèrent un rôle important dans la propagation en Europe de la tactique de la petite guerre.

Ferenc Tóth

ANDRÁS HADIK IN DER MILITÄRSCHULE DES TÜRKISCHEN KRIEGES
IN DEN JAHREN 1737-1739

Resümee

Der ungarische Husarengeneral und kaiserliche Feldmarschall András Hadik von Futak war einer der bedeutendsten ungarischen Feldherren und Militärdenker des 18. Jahrhunderts. Zahlreiche bedeutende Episoden seiner Laufbahn, insbesondere die abenteuerliche Geschichte der Brandschatzung Berlins, machten seinen Namen in breitem Kreis bekannt. Der Österreichische Erbfolgekrieg, der Siebenjährige Krieg und die folgenden Jahrzehnte waren zweifelsohne die spektakulärsten Perioden in der Karriere Hadiks. Neben dem General, der zur Zeit der siegreichen Gefechte bereits ein Mann im fortgeschrittenen Alter war, dürfen wir auch den jungen Husarenoffizier nicht vergessen, der seine ersten, aber auf jeden Fall bestimmenden Erfahrungen in einem mit einer Niederlage endenden Türkenkrieg gemacht hatte. 1737 nahm er an den Operationen in Serbien teil und erlangte eine hervorragende Ortskenntnis. 1738 zeichnete er sich in erster Linie auf dem Gebiet der Rekrutierung und im Kampf gegen Seuchen aus. Im letzten Feldzugsjahr bat General Wallis bereits um den persönlichen Rat Hadiks bei der Wahl der Route, entlang derer das Heer ziehen sollte. Hadik nahm auch am Gefecht von Grocka teil und verewigte seine Erfahrungen in einer kriegswissenschaftlichen Analyse, die sich im Handschriftenarchiv der Ungarischen Akademie der Wissenschaften befindet. Die Studie beschwört neben der Tätigkeit des jungen Hadik auch das Andenken derjenigen, an diesem Krieg teilnehmenden namhaften Feldherren und kriegswissenschaftlichen Fachautoren herauf, die zusammen mit Hadik auch bei der Verbreitung der Kleinkriegstaktik in Europa eine wichtige Rolle spielten.

Венгерский гусарский генерал и кайзеровский маршал Андраш граф Футаки Хадик был одним из самых знаменитых венгерских полководцев и военных мыслителей 18-го века. Многочисленные значительные эпизоды его воинской службы, особенно похожая на приключение история взятия пошлыны с города Берлина сделали его имя широко известным. Война за Австрийское наследство, Семилетняя война и последовавшие затем десятилетия были, несомненно, самыми импозантными периодами его служебной карьеры. В то же время, отдавая должное зрелому генералу-победителю многих сражений, мы не должны забывать о том молодом гусарском офицере, который получил свой первый, и во всяком случае детерминирующий боевой опыт в одной проигранной турецкой войне. В 1737 году он участвовал в военных операциях в Сербии и приобрел отличное знание местности. В последний год военной кампании генерал Валис уже просит личного совета Хадика в выборе маршрута похода армии. Хадик участвовал и в сражении при Гроцке, свой опыт он увековечил в военно-исторической аналитической работе, которая хранится на складе рукописей Академии Наук Венгрии. Наряду с деятельностью молодого Хадика автор статьи упоминает также всех тех участвовавших в этой войне знаменитых полководцев и военнo-научных специалистов, которые вместе с Хадиком сыграли важную роль также в распространении в Европе тактики малых войн.

CSERKESZ–LENGYEL–MAGYAR SZÖVETSÉG TERVE 1849-BEN

Az 1849 nyarán Konstantinápolyban működő magyar ügynökök sokkal szélesebb körben tevékenykedtek, mint eddig gondoltuk. Az orosz intervenció árnyékában Andrásy Gyula a magyar kormány nevében oroszellenes török–magyar katonai szövetséget ajánlott a Portának, amellyel az adott körülmények között az oszmán vezetés természetesen nem tudott komolyan foglalkozni.¹ Ugyanakkor a szabadságukért küzdő nemzetek akkoriban is keresték egymással a kapcsolatot, így nem csoda, hogy a magyarok ügye egy másik sorsüldözött nép, a cserkeszek figyelmét is felkeltette 1849 július–augusztusában.

Kaukázusi népek harca az oroszok ellen

Cserkeszeknek azokat az északnyugat-kaukázusi törzseket nevezik, akik abház, ubih és adige nyelven beszélnek. Őseik az Azovi- és a Fekete-tenger partján éltek a Kubán-folyó menti síkságon.²

A térség a XVI. század második feléig nem játszott számottevő szerepet a nemzetközi politikában: a szomszédos államok nem mutattak érdeklődést iránta, illetve nem volt közöttük olyan komoly konfliktus, amely felvonulási vagy ütközőterületté tehetné volna a hegyvidéket. Amikor azonban 1556-ban IV. Iván elfoglalta az Asztrahányi Kánságot, gyökeres változás következett be: a Kaukázus felértékelődött a környező országok – az Oszmán Birodalom, a Krími Kánság, Turkesztán, az oroszok, a Nogáj Horda és Perzsia – szemében. Egyik hatalmat sem érdekelt önmagában az ásványkincsekben szegény hegység, de a területen fontos kereskedelmi és katonai útvonalak haladtak át. Moszkva számára a Kaukázus elfoglalása a Fekete-tenger stabilabb ellenőrzését, a perzsa piac, valamint az India felé vezető út megnyitását jelentette. Az oroszok ezért ettől kezdve lépésről lépésre megpróbálták megszerezni a Kaukázus feletti uralmat. A cél érdekében változatos eszközöket használtak fel: katonai akciókat kombinálva újabb és újabb előretolt erődök építésével, letelepítéseket, a helyi előkelők kooptálását a hatalomba, a keresztény hittérítést, amelyek mind lassú, de fokozatos előrenyomulást eredményeztek.

A XVII–XVIII. század fordulóján Kaukázus időlegesen ismét kívül került a nagyhatalmi játszmaikon. Az oroszok Európa felé fordultak, a térségben érdekelt fő ellenfeleik, az oszmánok és a tatárok is veszítettek erejükből. Ez idő alatt komoly hadműveletre nem került sor a hegyvidéken, ugyanakkor egyre jobban kirajzolódott egy orosz–oszmán versengés az Észak-Kaukázusért. Amíg a kereszténység visszaszorult a hegyi törzsek körében, addig az iszlám egyre jobban terjedt a térség nyugati és középső területein, lefektetve a jövő vallási alapú háborúinak alapjait. A korszak másik fontos jellemzője, hogy a hegység keleti lábánál egyre több kozák kolóniát hoztak létre, biztosítva a tartós orosz uralmat a már megszerzett területek felett.

¹ Csorba György: Egy török–magyar szövetség ajánlata 1849-ből. In: A források bővületében. Ünnepi tanulmányok Katona Tamás 75. születésnapjára. (Szerk. Hermann Róbert–Zakar Péter.) Szeged, 2007. 47–60. o. Andrásy konstantinápolyi tevékenységére lásd: Hermann Róbert: „A szép akasztott” Andrásy Gyula 1848–1849-es szerepéről. *Hadtörténelmi Közlemények*, 103 (1990). 43–55. o.

² Čerkes. In: *The Encyclopaedia of Islam*. III., New Edition. Leiden–London, 1965. 21–25. o.

A XVIII. század közepe-vége a tudatos orosz előrenyomulás kezdete. A Krími Kán-ság bukásával (1783) megnyílt az út a Kaukázus felé, ugyanakkor az oszmánok számára ugyanezen terület vált a további orosz előrenyomulás elleni védelmi vonallá. A cári csapatok szisztematikusan megszállták a hegység előterében húzódó síkságokat, és mélyen benyomultak a hegyek közé. A nyelvileg, társadalmilag és vallásilag sem egységes törzsek képtelenek voltak komoly ellenállásra, ráadásul a napóleoni háborúk lezárultával az oroszok rendkívül tapasztalt katonai egységeket és tábornokokat vetettek be ellenük.

A XIX. század húszas éveitől a Szovjetunió megalakulásáig tartó időszakban az észak-kaukázusi törzsek teljes átalakuláson mentek keresztül: a hagyományos, feudális jellegű törzsi társadalom felbomlott, és ezzel párhuzamosan az iszlám egyre nagyobb teret nyert, amelyben szerepet játszott a keresztény orosz hódítókkal szemben táplált ellenséges érzület is. Fontos fordulóponthoz vezetett az 1833-ban kötött hünkár iskelesi orosz–török béke, amely az angolokat ráébresztette a valós fenyegetésére a Közel-Keleten. A brit kormány ettől kezdve mindent elkövetett, hogy visszaszerezze és megerősítse megingott pozícióit az Oszmán Birodalomban és az Indiába vezető útvonal mentén. Ennek a politikának része volt az orosz terjeszkedés irányaiban fekvő térségek, mint például a Kaukázus fokozott megfigyelése, illetve az ottani aktív nyílt és titkos politizálás. Végül az oroszok hosszú háborús évtizedek után csak 1922-re tudták pacifikálni a területet.³

A tárgyköriünket is érintő újkori cserkesz–orosz háborúskodás 1763-ban kezdődött, amikor a cári csapatok Mozdoknál, a Terek-folyó bal partján egy előőrsöt állítottak fel, és egészen 1864-ig tartott, amikor az oroszok elrendelték a cserkesz lakosság deportálását. Az oroszok fokozatosan nyomultak előre a Kaukázusban és 1786-ban már egy kormányzóságot is szerveztek a területen. Az oszmánok is próbálták megerősíteni helyzetüket, s többek között 1781-ben francia hadmérnökök irányításával kiépítették Anapa erődjét, amely az északnyugat-kaukázusi politikai és kereskedelmi kapcsolatok kiindulópontja lett.⁴ Az 1829-es edirnei békében a Kaukázus fekete-tengeri partvidéke Anapától St. Nicholas-ig Oroszország kezébe került. A cserkesz területek valójában soha nem álltak közvetlen oszmán uralom alatt, és a cserkeszek mindig is hangoztatták, hogy az oszmánoknak semmiféle joguk nem volt ezeket a területeket egy harmadik állam számára átadni; angol diplomaták is ezt az álláspontot képviselték.⁵ Mindenesetre a cserkeszek azonnal lépéseket tettek, hogy az edirnei béke őket érintő pontjait megváltoztassák. 1830 novemberében elhatározták, hogy Zankó Sefer Bey vezetésével egy küldöttséget menesztenek Isztambulba. A delegációt a Portán az oroszokkal szembeni ellenállásra buzdították, de ígéreteken kívül semmit sem kaptak, s csak később küldtek 15 öreg ágyút, valamennyi löport és pár tüzértisztet, hogy betanítsák a cserkeszeket ezeknek a kezelésére. Sefer azonban az oszmán fővárosban maradt, és ott a cserkesz diplomácia vezetője lett.⁶

³ Broxup, Marie Benningsen: Introduction: Russia and the North Caucasus. In: *The North Caucasus Barrier: The Russian Advance Towards the Muslim World*. (Ed. Broxup, Marie Benningsen.) London, 1996. 1–4. o.; Puryear, Vernon John: *International Economics and Diplomacy in the Near East*. London, 1935. 11–23. o. Köremezli, İbrahim: *The Place of the Ottoman Empire in the Russo-Circassian War (1830–1864)*. Bilkent University, Ankara, 2004. 8. o.

⁴ Köremezli 2004. 10–11. o. Az erőd többször is gazdát cserélt a következő orosz–török háborúban.

⁵ Köremezli 2004. 19. o.; Puryear 1935. 28–29. o.

⁶ Shauket Mufti: *Heroes and Emperors in Circassian History*. Beirut, 1944. 204–205. o.; Köremezli 2004. 21. o. Sefert egy előkelő cserkesz család sarjaként fiatalkorában túszként adták át az oroszoknak. Odesszában

1833-ban újabb delegációt küldtek a cserkeszek Isztambulba, amely az angol követ-séget is meglátogatta, s ettől kezdve váltak intenzívvé a cserkesz–brit kapcsolatok. 1838-ban Viktória királynő és az angol parlament is fogadott egy cserkesz küldöttséget. Mint fentebb már utaltunk rá, az angolok az évtized második felében kezdenek ráébredni a Kaukázus orosz megszállásának lehetséges következményeire, vagyis, hogy az oroszok előrenyomulásával megnyílik az út Perzsia és India felé.⁷

Az évtized végén az oroszok jelentős stratégiai előnyhöz jutottak a Kaukázusban. Már korábban is számos erődöt emeltek a Fekete-tenger partján, de akkorra sikerült kiépíteni egy olyan erős katonai vonalat, amely lehetővé tette, hogy a cserkeszeket elszigeteljük a tenger felől más államoktól – így az Oszmán Birodalomtól és Angliától –, s lényegében teljesen ellenőrzésük alá vonták a partvidéket, akadályozva a kereskedelmet is. A következő években a cserkeszek megpróbálták feltörni ezt a vonalat, s nem egy erődöt hosszabb időre sikerült is elfoglalniuk.⁸

A lengyel emigráció kaukázusi tevékenysége

Nem meglepő módon a lengyel emigráció számára sem volt közömbös a Kaukázus, illetve ott, az oroszok ellen küzdő különféle törzsek harca, hiszen természetes szövetségeseiket láttak bennük. Egyrészt a térségben zajló harcok jelentős erőket köthettek le egy újabb lengyelországi fegyveres küzdelem alkalmával, másrészt az 1830-as lengyel felkelést követően kényszersorozások és más módon – egyes adatok szerint – akár 25-30 ezer lengyel is szolgált a kaukázusi cári hadseregben.⁹

1834-től kezdve emiatt is fordult a lengyel emigráció vezetőjének, Czartoryski hercegnek a figyelme a kaukázusi hegylakók felé. Ráadásul nemcsak azt ismerték fel a cserkesz és más népek szabadságharcában, hogy fárasztja és megosztja az oroszok katonai erejét, hanem a lengyel kényszersorozottak nagy száma lehetőséget nyújtott arra, hogy tömeges dezertálásra bírva honfitársaikat, növeljék az emigráció bázisát. Ez is az oka, hogy 1835-ben egy lengyel küldöttség a Kaukázusban felvette a kapcsolatot a cserkeszekkel, amely együttműködés még Czartoryski halála után is megmaradt.¹⁰

A dezertált lengyeleket kezdetben azonban, más foglyokhoz hasonlóan, rabszolgaként adták el a helyi lakosok. A párizsi lengyel emigráció első ügynökei ezzel a problémával foglalkoztak, s igyekeztek kiváltani őket.¹¹ Hamarosan a hegylakók is felismerték, hogy főleg a mérnök és tüzér képzettségű lengyel tisztek nagyban emelhetik a kevésbé szerve-

gimnáziumban tanult, majd egy lovasezred kadétjaként szolgált. Amikor összekülönbözött felettesével, dezertált, és az Oszmán Birodalomba menekült. Az 1828–1829. évi orosz–török háborúban az oszmánok oldalán harcolt. 1854-ig az Oszmán Birodalomban élt, amikor is a krími háborúban a kaukázusi Szuhumkale erődjébe nevezték ki parancsnoknak. A háború után Cserkeszföldön maradt 1859-ben bekövetkezett haláláig. *Köremezli* 2004. 21. o.

⁷ *Köremezli* 2004. 21–36. o.

⁸ *Yediç, Batray Özbek: Çerkesya Kronolojisi*, Ankara, 1991. 55–91. o.; *Köremezli* 2004. 41–44. o.

⁹ *Widerszal, Ludwik: 19. yüzyıl Kafkasya direnişinde Avrupalıların rolü*. http://www.bkd.org.tr/tarih_ac.asp?id=1 (2009. október 28.)

¹⁰ *Kukiel, M.: Czartoryski and European Unity 1770–1861*. Princeton, 1955. 235. o.; Muzeum Narodowe w Krakowie Biblioteka Czartoryskich Ew. 1257. MOL Mf. 8370. 10. f.; *Köremezli* 2004. 39. o.

¹¹ *Kukiel* 1955. 248. o.

zett törzsi csapatok minőségét, így elfogadták szolgálataikat.¹² A törökök maguk is számos lengyel menekültet küldtek Cserkeszföldre – akik buzgó turkofilként keleti szokásokat és ruhákat vettek fel –, s akik szintén az ellenállást erősítették.¹³

A lengyelek új Kaukázus-politikája Michael [Czajka] Czajkowski¹⁴ Isztambulba érkezésével kezdődött 1841-ben. A tervek szerint a lengyelországi felkelés kirobbanásakor a dobрудzai kozákoknak egy része Podole-ba, míg más része a Kaukázusba vonult volna harcolni az oroszok ellen. Úgy vélték, a kaukázusi népek és a kozákok képesek lesznek elfoglalni Oroszország egy részét, illetve komoly változásokat elindítani az országban. Mindezeket egy kaukázusi lengyel misszió által akarták előkészíteni. A háború után a Don mentén egy független államot alapítottak volna a kozákok, amely támogatja a lengyelek szabadságharcát. A Kaukázusban is több, független állam születhetett volna meg. A nagyszabású és irreális terveket azonban a Porta nem támogatta, ha egyáltalán ismerte őket.¹⁵

Czartoryski herceg megbízottjai 1843-ban sikeresen tárgyaltak Samil sejjhel, a kaukázusi ellenállás legendás vezetőjével, amelynek következtében javult a lengyel hadifoglyok és dezertőrök bánásmódja.¹⁶ Ismert 1846-ból is egy lengyel tiszt által vezetett komoly cserkesz támadás egy cári erőd ellen, amelyet követően az összes túlélő orosz katonát kitüntették.¹⁷ 1847-ben ismét egy lengyel ügynök próbálta felderíteni a térség viszonyait. Ekkor javasolták többek között, hogy a kaukázusi hadszínterre különböző szakterületen jeleskedő tiszteket kell küldeni a helyi erőket segíteni.¹⁸

A negyvenes évek végén Cserkeszföldön fontos változás történt. 1846-ban Samil egyik bizalmas emberét, Muhammad Emint küldte a cserkeszek közé, hogy összefogják az oroszok ellen harcoló törzseket. 1849 januárjának végén Muhammad Emin cserkesz törzsfőekkel tanácskozott, ahol deklarálták a fő célt: az iszlám zászlaja alatt egyesíteni minden cserkeszt, amelynek következtében komoly villongások robbantak ki a muszlim és nem muszlim törzsek között. Végül Muhammad Eminnek sikerült megszerveznie a különböző törzsek együttműködését, és annak ellenére, hogy nem tudta megszerezni feltétlenül a teljes ellenőrzést, egy évtizeden keresztül állt a cserkesz ellenállás élén.¹⁹ 1849-ben több mint száz támadást intéztek az orosz erők ellen. Többször megtámadták Anapa és Sudjak erődjét, de felismerve, hogy nehézfegyverek nélkül nem tudják bevenni ezeket a fontos erőddöket, visszavonulásra kényszerültek, azonban továbbra is igyekeztek zavarani az orosz utánpótlási vonalakat.²⁰

¹² Köremezli 2004. 36–39. o.; *Captain Jesse: Notes of a half-pay in search of health: or, Russia, Circassia, and the Crimea in 1849–40.* [London], 1841. I. 272–273. o.

¹³ Brock, Peter: *The Fall of Circassia: A Study in Private Diplomacy. The English Historical Review*, vol. 71 (1956). 280., 405. o.

¹⁴ Czajkowski, [Czajka] Michael (1804–1886). Az 1831-es lengyel felkelés leverését követően emigrált és Adam Czartoryski herceg táborához csatlakozott. 1841-től 1850-től a herceg konstantinápolyi ügynöke. 1850-ben áttért az iszlámra és török szolgálatba állt Sadik pasa néven. Személyes ellentétek miatt szakított Czartoryskival a krími háború idején. 1873-ben megadta magát a cárnak és Ukrajnában telepedett le. *Encyclopedia of 1848 Revolutions*. <http://www.ohio.edu/chastain/ac/czajkow.htm>.

¹⁵ Lásd erre: *Widerszal*, oldalszám nélkül.

¹⁶ Muzeum Narodowe w Krakowie Biblioteka Czartoryskich Ew. 1257.; MOL Mf. 8370. 25. f.

¹⁷ Ditson, George Leighton: *Circassia: or, Tour to the Caucasus*. New York, 1850. 195. o.

¹⁸ Muzeum Narodowe w Krakowie Biblioteka Czartoryskich Ew. 1257.; MOL Mf. 8370. 25. f.

¹⁹ *Shauket Mufti* 1944. 206–211. o.; Köremezli 2004. 46–48. o.; Yediç 1991. 91–93. o.

²⁰ www.circassiancanada.com/tr/tarih/074_kafkasyada_nufuz_savasları.htm *Taştekin, Fehim*: *Kafkasya'da nüfus savaşları*. (2009. október 28.)

Czayka értesülései szerint 1849 májusában Samil és Sefer két ügynökének parancsnoksága alatt 12 ezer cserkesz lovas megtámadta és elfoglalta Sotcha Kale erődjét. Száz sebesültet és halottat veszítettek, míg az oroszok vesztesége a hírek szerint 3700 fő volt, s a cserkeszek állítólag 160 ágyút, számos hadfelszerelést és ágyút zsákmányoltak. Czayka megjegyezte, ha a hír igaz, akkor az oroszoknak komoly erősítéseket kell küldeniük a térségbe.²¹

Mindenképpen figyelemre méltó, hogy a cserkeszek akkori oroszellenes harcának volt magyarországi visszhangja. Erről Kohlmann József ezredes Batthyány Kázmér külügyminiszterhez írt, 1849. június 3-án keltezett levele tanúskodik: „Arra a hírre, hogy Oroszország Magyarország ellen vonul, a törökök Ferbisondból [helyesen: Trabizontból, azaz a mai Trabzonból – Cs. Gy.] ügynököket küldtek Circaszinba és a [cserkeszek – Cs. Gy.] ellenségeskedésbe kezdtek. Solcha [Sotcha Kale – Cs. Gy.] erődjét ostrommal vetették be, 1800 orosz maradt, 60 ember a cserkeszek kezébe került. Ha ez a diverzió komolyabb jelleget ölt, Oroszország kénytelen lesz a legjobb csapatát odaküldeni.”²² Kohlmann valószínűleg a Délvidéken is tevékenykedő lengyel ügynököktől kaphatta információit alig egy hónappal az esemény után.

Egy kaukázusi oroszellenes szövetség terve 1849-ből

A fentiek fényében válik érthetővé az a két levél, amelyeket az isztambuli Topkapı Sarayı Müzesi Arşiviben őriznek. Az első irat dátumozása kissé zavaros, ugyanis amíg a török levéltárban őrzött példányon augusztus harmadika szerepel, addig a lengyel emigráció iratai között 1849. július 1-jei keltezéssel találjuk meg ugyanezt az iratot.²³ Az utóbbi példányból derül fény a szerző kilétére is: Czaykowski, Czartoryski herceg konstantinápolyi képviselője fejtette ki nézetét a magyar kérdésről, s azt is megtudhatjuk, hogy a levél augusztus 4-én érkezett meg Párizsba. Elképzelhető, hogy Czayka ezt a levelet utóbb juttatta el az oszmán-török hatóságokhoz, s ekkor természetesen a beadáshoz közeli dátumot jelölt meg.

Czayka szerint úgy kell befolyásolni az oszmán külpolitikát, hogy az a magyar ügyet támogassa, mivel Oroszország mindkét ország közös ellensége, és egy orosz győzelem a Magyarországgal szomszédos területek megszállásához, valamint az Oszmán Birodalom rombadőléséhez vezethet. Anglia és Franciaország nem tudja és nem is akarja támogatni az oszmánokat, míg az a kétszáz ezer magyar, aki ma hazája függetlenségéért harcol, Törökországért is küzd. Arra ösztönözné az oszmánokat, hogy a magyar ügyet ne csak névlegesen támogassák, hanem ténylegesen elismert semlegességgel is, mert ez egyben a magyar kormány elismerését is jelentené, amelyet jól lehetne indokolni az Oszmán Birodalom biztonsága megőrzésének szükségességével.²⁴ Jelenleg Magyarország a törökökön

²¹ Muzeum Narodowe w Krakowie Biblioteka Czartoryskich 5426/IV. No. 17.; MOL Mf. 8851. 639–641. ff. 1849. máj. 20. Istanbul, Czayka levele; Biblioteka Czartoryskich rkp 5372. No. 72.; MOL Mf. 8372. 153–157. ff., 1849. máj. 21. Istanbul, Czayka Dembinskynek.

²² Füzes Miklós: Batthyány Kázmér gróf dilemma (A magyar külpolitika alternatívái 1849 április-júliusában), *Baranya, Emlékszám az 1848-49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére* 1998–1999. Pécs, 1999. 227. o.

²³ Isztambul, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Fransız Evrak (továbbiakban: TSMA Fr. E.) 263.; Muzeum Narodowe w Krakowie Biblioteka Czartoryskich rkp. 5427/IV. No. 30.; MOL Mf. 8852. 431–435. ff.

²⁴ A nemzetközi jog szerint a semlegesség joga csak akkor kerülhet alkalmazásra, ha az adott fél elismeri a hadviselőket. Kardos Gábor: A semlegesség jogának változásai, *Jogtudományi Közöny*, 1997/12. 533. o.

keresztül áll csak kapcsolatban a külvilággal, s azt a Porta titokban támogathatná. A levél kitér arra, hogy a magyarok és lengyelek megsegítése céljából a cserkesz mozgalmaknak új lendületet kellene adni, illetve segíteni egy lengyelországi felkelés előkészítését. E két műveletet úgy kell véghezvinni, hogy véletlenül se hozzák rossz hírbe a Portát, ellenben nem lehet kivitelezni az oszmán kormányzat tudta és hallgatólagos beleegyezése nélkül. Czayka szerint az ehhez szükséges pénzüsszegek hasznosabban szolgálják az ország ügyét, mint a Fejedelemségeket elfoglaló oszmán csapatok fenntartására fordított összegek. Végül kijelenti, hogy ebben az esetben a szultán nemcsak Magyarország, Lengyelország és a Kaukázus tevékeny szövetségese volna, hanem egyszersmind pártfogója is.²⁵

A Cserkeszföld fellázításának tervéről szóló augusztus 10-én keletkezett másik levél lényegében egy cserkesz–lengyel–magyar együttműködési javaslat. Az iratmásolaton elhagyták a címzést, de valószínűleg ezt is Czayka írta, s a tartalmi összefüggések alapján így megmagyarázhatóvá válik az első levél datálási problémája. A szerzőt három cserkesz kereste fel, akik kifejtették, hogy a vezetés és a szervezettség teljes hiánya miatt a cserkeszek harca értelmetlenné vált. Az angol és francia segítségben már nem bíznak, a magyar szabadságharc azonban reményt ébresztett bennük, és fegyverbe lehetne szólítani ezzel minden cserkeszt, amennyiben teljesülne több feltétel. A terv lényege, hogy egy magyar küldöttel és tíz lengyel tiszttel együtt Sefer Beyt Cserkeszföldre kell küldeni, aki egyesítené parancsnoksága alatt az összes cserkesz törzset. A magyar küldött a saját nemzete nevében szólna a cserkeszekhez és tatárokhoz, a lengyel tisztek pedig a katonai műveleteket vezetnék, illetve az orosz hadseregben található honfitársaikat és a kozákokat győznék meg az átállásról. Mindez hatásos elterelő hadművelet lenne a magyarok ügyének elősegítésére, megkönnyítené Lengyelország felkelését, és az oszmán kormányzat számára is komoly előnyt biztosítana a térségben.

Sefer Beyt úgy kell megszöktetni, hogy az oszmánok ne kompromittálódjanak, ezért a külföldi tisztek is saját útleveleikkel utazzanak, ne török papírokkal. A találkozóhelyet a Fekete-tenger egyik pontjára kell megtervezni, ahol könnyű hajókat lehet építeni. Az irat részletezi a költségeket is: 60 ezer piaszter szükséges 3 hajó vásárlására, 12 ezer a három cserkesz fizetésére, 18 ezer piaszter 18 matróz zsoldjára, 6 ezer piaszter 6 hajóágyúk vásárlására, 15 ezer piaszter 100 puska vásárlására, 100 ezer piaszter Sefer Bey embereinek költségeire és végül 200 ezer piaszter a lengyel tisztek felszerelésére, utazására és zsoldjára, beleértve 18 – 22 ezer piasztert a térképek, könyvek és egyéb eszközök megvásárlását is. A cserkeszek számításai szerint a végösszeg 600 ezer piaszterre rúgna,²⁶ de ennek ellentételezéseként hatvanezer cserkesz állna fegyverben, hogy megakadályozza az oroszok Oszmán Birodalommal kapcsolatos terveinek beteljesülését. Az akció sikeressége érdekében mihamarabb a tettek mezejére kell lépni, nem várva meg, hogy mi lesz a magyar–orosz küzdelem kimenetele.²⁷

²⁵ TSMA Fr. E. 262. Ortaköy, 1849. augusztus 3.

²⁶ http://pierre-marteau.com/wiki/index.php?title=Prices_and_Wages_in_the_Ottoman_Empire%2C_1469-1914, *Pamuk, Şevket*: Prices and Wages in the Ottoman Empire, 1469–1914. Összehasonlításként 1840–49 között egy képzetlen munkás napi bére Isztambulban átlagosan 717,2 akce volt, ami körülbelül 6 kurussal (piaszterrel) volt egyenlő [1 kurus = 120 akce].

²⁷ TSMA Fr. E. 262. Konstantinápoly, 1849. augusztus 10.

Összegezve, feltehetően lengyel sugalmazásra néhány cserkesz komoly anyagi támogatás fejében vállalta, hogy az összes cserkesz törzset – hatvanezer harcossal – összefogják Sefer Bey vezetése alatt, aki lengyel tisztek irányításával lekötne és megosztaná az orosz erőket. Ezzel lehetőséget adnának a magyaroknak, hogy sikeresen vegyék fel a harcot a közös ellenség, a cári csapatok ellen, elősegítenék a lengyel kérdés megoldását, valamint hozzájárulnának ahhoz, hogy Oszmán Birodalom megerősítse pozícióit az orosz terjeszkedéssel szemben.

Az idealisztikus terv azonban már a megszületése pillanatában több szempontból is kudarcra volt ítélve. A második levél keletkezésekor a magyar seregek Temesvárnál már elszenvedték a döntő vereséget, így mire megkezdődhetett volna a kivitelezés, szabadságharcunk bukása a cserkesz vezetés számára is ismertté vált volna. Külső szövetséges nélkül pedig még nehezebb lett volna közös harcra bírni az egyébként is megosztott törzseket. Kétséges, hogy sikerült-e meggyőzni az oszmán vezetést egy kaukázusi akció támogatásáról, amely magában hordozta az oroszokkal való komoly konfrontálódás veszélyét. Az előzményeket is tekintve, a válasz valószínűleg nemleges, de a Porta álláspontjáról egyelőre semmiféle forrást nem ismerünk. Túlzónak tűnik a hatvanezer fős sereg felállításra tett ígéret is, ellenben alábecsülték a tapasztalt orosz csapatok képességeit is, amelyik pár évvel később, a számukra sokkal kritikusabb krími háború alatt, hosszú ideig jóval kisebb számú sereggel képes volt megfelelően ellenőrzése alatt tartani a Kaukázust és támadó hadműveletekben győzni a létszámfölénnyel rendelkező oszmánok felett.²⁸ Nem szabad megfeledkezni ugyanakkor a fentebb kifejtett cserkesz törzsi ellentétéről sem, amely a vallási (muszlim-egyéb vallásúak) kérdésen túl – de azzal összefüggésben – hatalmi pozíciókról is szólt (Muhammad Emin – helyi vezetők – Sefer Bey), s amelyeket egy maroknyi magyar és lengyel megjelenése nem oldott volna meg.

Az egész terv realitására és érvrendszerére nézve Milorad Ekmečić szerb történész ide is illő frappáns megállapítását lehet idézni: a lengyelek szeme előtt „egyetlen európai kérdés lebeg, amelyben csak két tényező lényeges. E két tényező közül az egyik mindig a lengyel volt, a másik az a nemzet, amelynél az adott pillanatban valamilyen nagy horderejű esemény zajlott.”²⁹

Az alább is közölt források árnyaltabbá és részletgazdagabbá teszik az Andrássy Gyula vezette konstantinápolyi misszió tevékenységét, kapcsolatrendszerét és mozgásterének lehetőségeit. A magyarokkal együttműködni szándékozó oroszellenes erők diplomáciai erőfeszítései, elképzelései azonban elkésettek és leginkább túl merészek voltak ahhoz, hogy az Oszmán Birodalom ténylegesen bekapcsolódjon a megvalósításukba.

²⁸ Allen, W. E. D. – Muratoff, Paul: *Caucasian Battlefields. A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828–1921*. Cambridge, 1953. 57–102. o.

²⁹ Ekmečić, Milorad: Garašanin, Czartoryski köre és a magyarok 1848–1849-ben. In: Szerbek és Magyarok a Duna mentén II. Tanulmányok a szerb–magyar kapcsolatok köréből 1848–1867. (Szerk. Fried István.) Budapest, 1987. 16. o.

En examinant la question hongroise dans ses rapports avec la Turquie on arrive aux considérations suivantes.

Supposant que le mieux sauvegardé de ses ennemis du dehors et de l'action révolutionnaire à l'intérieur.

Si les Hongrois sont complètement vainqueurs et par leurs victoires et parviennent à soulever la Pologne, alors, l'empire Ottoman sera non seulement à jamais délivré des empiétements de son ennemi extérieur mais a même encore de recouvrer toute sa puissance ancienne et avec elle les pays qui lui ont été ravés et en se débarrassant de ses protecteurs il pourra devenir à son tour le protecteur d'autres nations.

Donnant au contraire que les Hongrois soyent défaits, quand même la Russie par des considérations que nous ne pouvons prévoir aujourd'hui, ne lance pas les Slaves contre la Turquie, elle acquerrera une si grande influence sur ces populations qu'elle sera leur souveraine réelle. Sous prétexte de conserver et de garantir la tranquillité de la Hongrie, elle pourra non seulement occuper la Moldo-Valachie, mais même la Serbie et elle saura amener la ruine de la Turquie comme elle a amené celle de la Pologne et de la Crimée, en telle sorte que toutes les puissances sont convenues alors que ces royaumes ne pouvant se soutenir par eux mêmes, ils devoient être incorporés à la Russie.

Après ces trois considérations vient aussi celle que l'Angleterre et la France dans leurs meilleures dispositions pour la Turquie ne pourroient et ne voudroient pas lui donner pour la soutenir qu'une flotte et tout au plus vingt mille hommes tandis que les deux cent mille hongrois qui combattent aujourd'hui pour l'indépendance de la Hongrie se battent aussi pour la Turquie et sont entièrement à la disposition de la Sublime Porte.

Il faut encore considérer que le succès des Hongrois peut seule empêcher l'Alliance de la France et de la Russie qui pourroit aussi décider celle de l'Angleterre avec la même Puissance, ce qui creuseroit le tombeau de l'Empire Ottoman.

À notre avis toutes ces considérations doivent influencer sur la conduite de la Sublime Porte à l'égard de la cause Hongroise. Nous ne disons pas que la Sublime Porte doit prendre tout de suite une attitude hostile avec les ennemis de la Hongrie, qui sont aussi ceux de la Turquie, mais il faut se préparer à prendre cette attitude au moment que les événements ont été ou seront favorables et il faut tout faire pour préparer ces événements propices.

Il seroit bien de favoriser la cause Hongroise par la neutralité de fait et pas de nom seulement, car celle de nom pourroit amener des contestations, qu'elle ne peut être observée à l'égard d'un pays dont l'existence et le Gouvernement ne sont pas reconnus par aucune puissance, tandis que celle de fait pourroit être très bien expliquée par la nécessité de sauvegarder la sécurité de l'Empire Ottoman.

La Hongrie n'a aujourd'hui de communication avec les autres Pays que par la Turquie, favoriser ces communications sans donner à cela aucune apparence officielle, mais d'une manière confidentielle, ce qu'on pourroit faire au moment où l'on désarme les Hongrois et qu'on livre leurs armes aux Russes, seroit dans l'intérêt de l'Empire Ottoman.

Il seroit encore de cet intérêt d'aider les Hongrois et les Polonais à donner un nouvel élan au mouvement des Circassiens sur le Kouban et sur les côtes de la mer noire, ainsi que d'aider les Polonais à préparer la soulèvement de leur pays. Ces deux combinaisons doivent être conduites sans compromettre nullement la Sublime Porte, mais elles ne peuvent s'accomplir sans la connaissance du Gouvernement Ottoman et sans son autorisation tacite.

Aucune de ces actions ne souffre de retard et plutôt elles seront commencées et plus prompts et plus efficaces seront les résultats qu'elles produiront.

³⁰ TSMA Fr. E. 263. Ortaköy [Konstantinápoly], 1849. augusztus 3. Az iratokat némileg modernizált helyesírással közöljük.

Les fonds employés à toutes ces actions le servient plus utilement que ceux dépensés pour l'entretien des troupes Ottomanes qui occupent la Moldo-Valachie la Russie saura à tous moments exposer la Sublime Porte à de pareilles dépenses. Il vaut mieux dépenser une fois les certaines sommes, pour se débarrasser d'une influence fatale, des empiétements qui menacent pour tôt ou tard l'Empire Ottoman d'une ruine certaine.

Nous sommes persuadés que si la Sublime Porte se préferrait une marche pareille, sans se compromettre ostensiblement avant le temp, elle arriveroit au dénouement, non seulement comme alliée active, mais encore comme protectrice de la Hongrie, de la Pologne et du Caucase et recueillerait tous les avantages qui lui seront dûs, avantages qui rendront doublement glorieux le règne de S. M. I. de Sultan Abdul-Médjid, car c'est alors qu'il pourra achever oeuvre de réforme de son Auguste Père et rendre la dignité et la force à l'Empire de ses Ancêtres.

Orta-Këuy 3. Août 1849.

2. sz. *irat*³¹

Projet pour soulever la Circassie et faire ainsi diversion à l'action Russe et fournir par des Chefs Circassiens

Trois circassiens, Islam Guiray, Halil Doba et Zauer Bey, sont venus me déclarer que le manque d'un chef, l'absence de toute organisation, met en grand péril la cause de la Circassie et annule les exploits de quelques circassiens qui combattent encore contre les Moscovites. Ils m'ont assuré que si cet état se prolonge, l'intrigue et les subventions moscovites feront plus que n'ont pu faire leurs armes et que les Circassiens peuvent être soumis.

Après cette triste et véritable déclaration ils m'ont dit: qu'en Circassie on ne se berçoit plus de l'espoir de voir l'Angleterre et la France venir à leur secours, mais que la guerre des Madjares réveille les esprits et qu'on pourroit mettre sous les armes tous les Circassiens en accomplissant les conditions suivantes.

Faire venir en Circassie Sefer Bey accompagné d'un Envoyé Madjare et d'une dizaine d'officiers Polonais. Sefer Bey, réunirait sous son commandement toutes les Tribus de la Circassie.

L'Envoyé Madjare parlerait au nom de sa nation aux Circassiens et aux Tatars et les officiers Polonois dirigeraient les mouvements militaires et parleraient aux Polonais se trouvant dans l'armée Russe et avec les Cosaques: ce seroit une puissante diversion pour aider la cause Madjare, faciliter l'insurrection de la Pologne et permettrait au gouvernement Ottoman de prendre une attitude qui le mettrait à même de profiter des avantages qui lui reviendraient de droit.

Sefer Bey pourrait s'évader sans connivence des autorités ottomanes et on trouverait les moyens de garder le secret quelque temps après son évasion. L'Envoyé Madjare et les officiers Polonais pourrnt venir au lieu du rendez-vous sans compromettre la Sublime Porte avec des passeports étrangers et prendront les précautions qu'on prend ordinairement dans de pareils cas.

Le lieu du rendez vous pourroit être établi à Guerzi ou à un autre point de la côte de la Mer Noire où l'on préparerait les Caïques. Si on avait l'argent nécessaire pour les frais de l'expédition tout avec l'aide de Dieu se ferait tout de suite et très facilement.

Les Circassiens évaluent comme suit les frais

Piasters

60 000 achat des trois Caïques

12 000 honoraries des trois Beys

18 000 solde des dix huit matelots

6 000 six canons pour l'armement des Caïques

15 000 cents fusils pour le même employ à P 150 le fusil

100 000 dépenses pour les hommes que Séfer Bey voudrait amener avec lui, leur équipement, leur solde, ainsi que la nourriture de tous les hommes pendant l'Expédition.

³¹ TSMA Fr. E. 262. Constantinople, 1849. augusztus 10.

200 000 pour voyages, équipement et la Solde des officiers Polonois calculant de 18 a 22 mille piasters avec l'achat des cartes, livres et instruments.

Le total arriverait ainsi au plus à Piasters six cent-cinquante mille et en retour de cette somme on aurait soixante mille Circassiens sous les armes qui quand même les: Madjares ne pourraient réussir échec la Russie et l'empêcheront d'accomplir ses projets sur l'Empire Ottoman. Mais pour que cette combinaison réussisse il faudrait la mettre en action le plutôt possible, sans perdre du temps pour mettre la responsabilité ostensible sur les Madjares et profiter.

Le que la Russie fait aujourd'hui en Serbie et dans les autres pays. Slaves appartenant à l'Empire Ottoman donne le droit à ce même gouvernement Ottoman d'agir de même contre la Russie.

Constantinople, 10. Août 1849.

György Csorba

PLAN OF A CIRCASSIAN-POLISH-HUNGARIAN ALLIANCE IN 1849

Summary

During the last months of the 1848–1849 Hungarian War of Independence, Polish immigrants in Constantinople elaborated a large-scale cooperation plan against Russia. According to two letters from Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi in Istanbul, a Caucasian Circassian–Polish–Hungarian cooperation and alliance would engage considerable Russian forces in the Caucasus, dividing thus the country's power. It would effectively support the Hungarians' fight, give the Circassians the opportunity to attain their freedom, the Ottoman Empire would considerably strengthen its position in the area, and it would eventually help to restore the independence of Poland. The late and bold plan however contained too many obstacles. The Porte's extensive support would have been by all means necessary, but at that time the Ottomans, considering the political and military circumstances, did not dare to go into a confrontation with Russia yet. At the date of the documents the Hungarian War of Independence was nearing to defeat. Circassians were weakened by tribal, religious and political conflicts; and though they scored numberless tactical victories over Russians, they were unable to inflict strategic defeat on the Tzar's battle-hardened troops. Nevertheless, the sources point out the importance of further studies into Ottoman–Hungarian relationship of the period.

György Csorba

PROJET D'UNE ALLIANCE POLONO-HUNGARO-CIRCASSIENNE EN 1849

Résumé

Dans les derniers mois de la guerre d'indépendance hongroise de 1848–1849, l'émigration polonaise de Constantinople élabora un important projet de collaboration contre les Russes. D'après deux lettres conservées à Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi d'Istanbul, une collaboration et une alliance polono-hungaro-circassiennes en Caucase auraient pu occuper des forces russes importantes, ce qui aurait apporté un soutien efficace à la lutte des Hongrois et aurait permis aux

Circassiens d'obtenir leur liberté, à l'Empire ottoman de renforcer ses positions dans la région et à la Pologne de retrouver son indépendance. Cependant ce projet tardif et audacieux fut plein d'écueils. Pour aboutir, il aurait eu absolument besoin d'un vaste soutien de la Porte, mais à l'époque, les Ottomans n'osaient pas encore se confronter aux Russes en raison des circonstances politiques et militaires. Au moment de la naissance de ces documents, les jours de la guerre d'indépendance hongroise étaient déjà comptés. Les Circassiens furent affaiblis par des conflits tribaux, religieux et politiques, et malgré leur innombrables succès tactiques face aux Russes, ils ne furent pas en mesure d'infliger une défaite stratégique aux troupes tsaristes aguerries. En tout cas, les sources mettent en lumière l'importance de la poursuite des recherches sur les relations hungaro-ottomanes de l'époque.

György Csorba

DER PLAN DES TSCHERKESSISCH-POLNISCH-UNGARISCHEN BÜNDNISSES IM JAHRE 1849

Resume

In den letzten Monaten des ungarischen Freiheitskampfes von 1848–1849 arbeitete die polnische Emigration in Konstantinopel einen groß angelegten Kooperationsplan gegen die Russen aus. Den beiden im Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi von Istanbul verwahrten Briefen zufolge würde eine tscherkessisch-polnisch-ungarische Kooperation und ein solches Bündnis im Kaukasus ebenda bedeutende russische Kräfte binden, damit ihre Kraft teilen und den Kampf der Ungarn effektiv unterstützen. Dadurch würde es möglich werden, dass die Tscherkessen ihre Freiheit erringen, das Osmanische Reich würde seine Position in der Region bedeutend stärken, und dies würde schließlich auch die Wiederherstellung der polnischen Unabhängigkeit unterstützen. Der verspätete und kühne Plan enthielt jedoch viele Hürden. Die vielseitige Unterstützung der Pforte wäre auf jeden Fall notwendig gewesen, die Osmanen jedoch hatten zu dieser Zeit in Anbetracht der politischen und militärischen Umstände noch nicht den Mut, die Konfrontation mit den Russen auf sich zu nehmen. Zur Zeit der Entstehung der Schriften erlebte der ungarische Freiheitskampf bereits seine letzten Tage. Die Tscherkessen waren durch religiös-politische und Stammesgegensätze geschwächt, und obwohl sie zahlreiche taktische Erfolge gegen die Russen erringen konnten, waren sie nicht in der Lage, den kampferprobten Truppen des Zaren eine strategische Niederlage zuzufügen. Die Quellen weisen auf jeden Fall auf die Wichtigkeit der weiteren Erforschung der zeitgenössischen osmanisch-ungarischen Beziehungen hin.

Дьердь Чорба

ПЛАН ЧЕРКЕССКО-ПОЛЬСКО-ВЕНГЕРСКОГО СОЮЗА В 1849 ГОДУ

Резюме

В последнем месяце борьбы за свободу венгров 1848–1849 годов константинопольская польская эмиграция разработала грандиозный антирусский план взаимодействия. Согласно хранящимся в Стамбульском архиве Топкапи Сарайи Мюзеси Арсиви двум письмам

кавказское черкесско–польское–венгерское взаимодействие могло бы связать значительные силы русских на Кавказе, тем самым раздробив их силы, эффективно поддерживать борьбу венгров. Стало бы возможным завоевание свободы для черкесов, Османская Империя значительно усилила бы свои позиции в этом регионе, что в конечном итоге содействовало бы восстановлению независимости поляков. Однако этот запоздалый и дерзкий план содержал слишком много препятствий. Во всяком случае необходимо было получить многостороннюю поддержку Порты, но турки в это время в виду политических и военных обстоятельств не смели вступать в конфронтацию с русскими. Во время создания этих документов освободительная борьба венгров уже доживала свои последние дни. Черкесы были ослаблены племенными-религиозно-политическими противоречиями, и хотя они могли приписать себе многочисленные тактические успехи, они не были в состоянии нанести стратегическое поражение закаленным в боях русским войскам. Источники во всяком случае укаывают на важность дальнейшего исследования османско-венгерских связей того времени.

A „SZIKLAI-ÜGY” – BUDAKESZI, 1956

Budakeszi különleges helyet foglal el az 1956-os forradalom történetében, ugyanis az itt lezajlott események vizsgálata során fontos adatokkal bővíthetjük a kádári megtorlás működéséről szerzett ismereteinket. A település forradalmát beárnyékolja Sziklai Sándor honvédezredes ügye. Sziklai budakeszi otthonában, 1956. október 26-án, sokáig tisztázatlan körülmények között apósával együtt életét vesztette. Haláláról a végletekig különböző állásfoglalásokat olvashatunk. A hivatalos kommunista történetírás Sziklait az „ellenforradalmárokat” elleni harc „hőseként” jegyezte, míg az október 26-i események tanúi szerint Sziklai nem hős volt, hanem gyilkos, aki halálosan megsebesített egy fiatalembert, majd végzett apósával és önmagával.

Bárhogyan is történtek az akkori események, ez az ellentmondásos kép meghatározza Budakeszi egész forradalmának megítélését. Ezért tanulmányomban elsősorban Sziklai Sándor ügyének tisztázására törekszem, ám eközben feltétlenül érdemes figyelmet fordítani a település „egyéb” 1956-os vonatkozásaira, elhelyezve a helyi eseményeket Pest megye, a vidék – és ezzel az ország – forradalmában.

Az „ügy” keletkezése – forradalom Budakeszin

A szovjet megszállás, majd a kiépülő pártállami rendszer radikális változásokat hozott Budakeszi életében. A nagyrészt kitelepített sváb lakosság helyét telepesek vették át, a politikai életben hamarosan a hazatelepült kommunista emigránsok, „partizánok”, „antifasiszták” tettek szert döntő befolyásra, közülük is külön kiemelendők az ún. „spanyolok” (egykori spanyol polgárháborús önkéntesek), mint Gaál Miklós vagy éppen Sziklai Sándor.¹

A változások következtében átalakult a lakosság összetétele, amit gyakran emlegettek az 1956 utáni megtorlás iratai is, mivel az akkori propagandának megfelelően a budakeszi eseményeket is előre eltervezett „ellenforradalomnak” igyekeztek bemutatni, melyben az „előző rendszer” hívei, így a svábok, a „volt volksbundisták”, a Budapestről kitelepített „osztályidegen” elemek állítólag fontos szerepet játszottak.²

Budakeszi lakosai a főváros közelségének köszönhetően a forradalom eseményeibe közvetlenül bekapcsolódhattak, „első kézből” értesülhettek a budapesti eseményekről. A későbbi vizsgálatok során a Sziklai-ügy kapcsán letartóztatott vádlottak közül többek-re próbálták a budapesti „ellenforradalomban” való tevőleges részvételt rábizonyítani, mivel a „hivatalos értékelés” szerint Sziklai „meggyilkolásához” az elkövetők a buda-

¹ Farkas Gyula: A közigazgatás története 1944. december 24. – 1990. november 1. In: Budakeszi évszázadai a harmadik évezred kezdetéig. (Szerk. Kőrösiné dr. Merkl Hilda.) Budakeszi, 2001. (a továbbiakban: *Farkas*) 233–235. o.

² Lásd Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1025. o.; Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTTL) II./8. monográfiák 25. kötet 200. o.

pesti eseményekből „nyertek bátorítást”.³ A kihallgatások során valóban többen vallották, hogy – többnyire szemtanúként – részt vettek a fővárosi forradalomban, de a megtorlás során valószínűleg eltúlozták a fegyveresek számát, hogy alátámasszák a Budakeszin történt események erőszakos, eltervezett „ellenforradalmi” jellegét.

A forradalom egyik első helyi fejleménye a pártháznál október 25-én lezajlott incidens volt. A hivatalos iratok szerint fiatalok és más lakosok egy csoportja Máriy László vezetésével a pártház épületébe hatolva céllövő puskákat, gránátokat zsákmányoltak. Más vallomások szerint azonban a csoport békés szándékokkal érkezett, és a zsákmányolt fegyverekről szóló adatok sem egyértelműek.⁴ Mivel a pártháznál ekkor történteket az eljárások során a Sziklai-ügy előzményeként tüntették fel, a témát a továbbiakban részletesebben is érdemes megvizsgálni.

A Vörös Hadsereg útja (ma Fő út) 12. szám alatti Sziklai-háznál lezajlott eseménysorozatra október 26-án került sor. Ezen a napon délelőtt 10 óra körül egy 4–5 fős, fiatalokból álló csoport érkezett Sziklai Sándor ezredeshez, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnokához, hogy elkérjék tőle fegyverét. Sziklai azonban pisztolyával kilőtt a házból, súlyosan megsebesítve a 25 éves Máriy Lászlót, aki részlegesen megbénult, majd néhány hónap múlva – 1957. március 14-én – a kórházban belehalt sérüléseibe. Mikor a helyszínre érkezett szemtanúk az események kezdete után kb. fél órával behatoltak a házba, Sziklait és annak ugyancsak a házban tartózkodó apósát – Kiss Lajost, a Népfrontbizottság községi elnökét – holtan találták. A jelek szerint Sziklai megölte apósát, majd öngyilkos lett. Az emberek felháborodásukban Sziklait (a hivatalos vizsgálat szerint még élve, mások szerint holtan) kihúzták a ház elé, ahol állítólag leköpdösték, ütlegelték a testet.

Az 1989-ben történt változásokig Sziklai Sándort hősi halottként tartották számon, és az október 26-i eseményeket a legsúlyosabb „ellenforradalmi rémtettek”, a „fehérterror” egyik példjaként emlegették.⁵ E változat szerint ugyanis Sziklai csupán védekezett a házat fegyveresen ostromló ellenforradalmárokkal szemben, akik – miután vezetőjüket Sziklai megsebesítette – gránátot dobtak a házba. A robbanás következtében Sziklai súlyos sérüléseket szenvedett, és a bántalmazások miatt belehalt sérüléseibe, Kiss Lajos pedig a kilátástalan helyzetben öngyilkos lett.⁶

Budakeszi 1956-os eseményei sorában kétségtávol a Sziklai-háznál történtek bírnak a legnagyobb jelentőséggel. A vidék 1956-os történetére vonatkozó kutatási eredmények tükrében kijelenthetjük, hogy Budakeszin a forradalom egyébként lényegében hasonló formákat öltött, mint sok más vidéki településen.⁷

³ ÁBTL II./8. monográfiák 25. kötet 201. o.

⁴ Vö. BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 70–71. o.; Fazekas Eszter: „Eleveneknek és holtaknak joguk van az igazsághoz” – 1956 Budakeszin. In: Budakeszi évszázadai a harmadik évezred kezdetéig. (Szerk. Kőrösiné dr. Merkl Hilda.) Budakeszi, 2001. (a továbbiakban: Fazekas) 253. o.

⁵ Hollós Ervin: Kik voltak, mit akartak? Budapest, 1967. (a továbbiakban: Hollós) 83. o.

⁶ A Sziklai-háznál történt eseménysorozat rövid összefoglalásához lásd: Böör László – Takács Tibor: Pest megye. In: A vidék forradalma, 1956 II. (Szerk. Szakolczai Attila, Á. Varga László.) Budapest, 2006. 276–277. o.; Böör László: Adatok az ’56-os forradalom Pest megyei történetéhez. Budapest, 1997. (a továbbiakban: Böör) 24–26. o.; Horváth Miklós – Tulipán Éva: Keresztutak: Magyar Néphadsereg – 1956. Budapest, 2006. (a továbbiakban: Keresztutak) 98–99. o.; Szovjet katonai intervenció, 1956. (Szerk. Györkei Jenő, Horváth Miklós.) Budapest, 2001. (a továbbiakban: Szovjet katonai intervenció) 102–103. o.

⁷ Lásd ehhez Horváth Miklós: 1956 hadikronikája. Budapest, 2003. (a továbbiakban: Horváth) 338–342. o.

Ahogy az ország településeinek többségében, Budakeszin is alakult Nemzeti Bizottság (a források Forradalmi Bizottmány néven is említik). A későbbi vizsgálati anyagok szerint Dorogi Pál helyére erőszakos nyomásgyakorlással választották új tanácselnökké Szabadkai Róbert „horthysta jegyzőt”.⁸ Ezzel szemben Szabadkai az október 29-i falugyűlésen közmegegyezéssel, jogszerűen és törvényesen választották meg.⁹

A Forradalmi Bizottmány tevékenysége nyomán változások kezdődtek a faluban. Szabadkai vallomása szerint sok vitát követően döntöttek a termelőszövetkezet feloszlatása mellett. Az új szervezetre várt a lakosság ellátásának, a vöröskeresztes adományok szétosztásának feladata.¹⁰

Nemzetőralegység Budakeszin is alakult. A vidéki nemzetőralegységekhez hasonlóan¹¹ a budakeszi nemzetőrség tagjai általában közrendvédelmi feladatokat láttak el, járőrszolgálatot szerveztek, rendfenntartási, őrzési, igazoltatási feladatokat végeztek, ellenőrizték a főbb útvonalakat.¹² A nemzetőrök – talán éppen a Sziklai-háznál történtek hatására – őrizték a helyi kommunisták házait, a fegyverek begyűjtésére, igazoltatásokra szintén közbiztonsági okokból volt szükség.¹³

A nemzetőrség parancsnokát, Bódi Lászlót az iratok „horthysta tisztként” említik,¹⁴ parancsnokhelyetteseként több személyt is megneveznek. A nemzetőrség felállítására az adatok szerint október 26-án került sor, november 5. után pedig a bevonuló szovjet katonaság jóváhagyásával a szervezet néhány napig polgárőrségként működhetett tovább.¹⁵

Mint ahogyan általában a vidéki forradalom többi színhelyén,¹⁶ Budakeszin is a nyílt, kiterjedt harc helyett inkább a hatalom jelképeinek megrongálására, a fegyveres erők tevékenységének zavarására, a helyi vezetőkkel szembeni intézkedésekre volt példa. Az eljárások során többekre próbálták rábizonyítani, hogy részt vettek a szovjet emlékmű megrongálásában, illetve annak felrobbantását tervezték.¹⁷ Egyes adatok szerint intézményekben, valamint lakásoknál a hatalomhoz köthető jelképeket, tárgyakat rongáltak és semmisítették meg.¹⁸

A fegyveres erőkkel szembeni ellenállás kapcsán megemlíthető, hogy október 26-án, még a Sziklai-háznál lezajlott eseményeket megelőzően, a község Budapest felőli határánál néhányan barikádot építettek, mellyel a csapatmozgásokat kívánták akadályozni. A Sziklai-eseten kívül vannak adatok kisebb fegyveres konfliktusokról is. Október 23-án

⁸ ÁBTL II./8. monográfiák 25. kötet 227. o., ÁBTL V-144226 Vizsgálati dosszié: Grozinger Károly és tsa.-i (a továbbiakban: ÁBTL V-144226) 91. o., ÁBTL V-144226/a 358. o.

⁹ ÁBTL V-144226/a 380–381., 391., 395. o.; *Farkas* 238. o.

¹⁰ ÁBTL V-144226/a 393., 397. o.; *Farkas* 238. o.

¹¹ Lásd ehhez *Horváth* 345–346. o.

¹² ÁBTL V-144226/a 357–358. o.; ÁBTL V-144226 14., 42., 66. o.

¹³ *Kresalek Gábor*: 1956. *Keszi László*, 1993. november. 15. o.

¹⁴ ÁBTL II./8. monográfiák 25. kötet 226. o.

¹⁵ ÁBTL B-84467 „Magyar Imre” dossziéja 16. o.

¹⁶ Lásd ehhez *Horváth* 135–136. o.

¹⁷ ÁBTL II./8. monográfiák 25. kötet 201. o.; BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 72. o.

¹⁸ ÁBTL II./8. monográfiák 25. kötet 231. o.; ÁBTL V-144226/a 356., 360–362. o.; ÁBTL V-144226 140–141. o.

éjjel a Budakeszi úton, Budakeszi területén két fejbőlött honvéd holttestét találták meg, de az esetet nem vizsgálták ki, így nem tudni, pontosan hogyan vesztette életét a két személy.¹⁹ Október 28-án a Petőfi Katonai Akadémiáról fegyveres katonák érkeztek Budakeszire és az erdőkbe, és 134 egyént tartóztattak le.²⁰ Fegyveres csoportokat említ a Budakeszi Rendőrőrs – meglehetősen pontatlan – jelentése: állítólag Szabó Béla 10 társával a Prés és Kovácsoltáru Gyárnál megtámadta a szovjeteket, Csók László pedig 25 fős csapatával a János-hegyről lőtte a szovjet csapatokat.²¹

A nyomozati anyagokban több helyen utalnak egy meglehetősen ködös esetre: a „budakeszi ellenforradalmárokról” szóló 1958. július 29-i belügyminisztériumi jelentés szerint Bartha József nemzetőr november 4-én rálőtt egy harcokcsira, súlyosan megsebesítve egy szovjet tisztet.²² Az egész eset valószínűleg mindössze szóbeszéden, pletykákon alapulhat, a meghallgatott tanúk többségének nem volt tudomása lövöldözésről.²³ A november 4-én kezdődött intervenció időszakából komoly ellenállásról nincsen adat, bár állítólag a nemzetőrök részéről történtek erre előkészületek.²⁴

A karhatalmisták decemberi lövöldözéseiről van adat, illetve ismeretlen fegyveresek állítólag rálőttek a Budapestre induló munkásokat szállító buszra.²⁵

Megkezdődik a nyomozás a Sziklai-ügyben

A forradalom bukása után rövidesen megkezdődtek a nyomozások, letartóztatások. A megtorlás a Sziklai-ügyben lefolytatott három peres eljárásban csúcsosodott ki. A peranyagok közt megtalálható Sziklai Sándorné 1956. november 8-án írt levele, melyben férje tetemének „meggyalázásában résztvevők büntetőjogi felelőssége vonását” kéri.²⁶

November 20-án a hatóságok határoztak a nyomozás elrendeléséről „ismeretlen tettek” ellen, „gyilkosság gyanújával”.²⁷ November 27-én megszületett a Sziklai és Kiss orvosi boncolását elrendelő határozat. November 29-én reggel kihantolták a Kerepesi temetőben fekvő két sírhelyet, majd dr. Földes Vilmos és dr. Budavári Róbert igazságügyi orvosszakértők elvégezték a boncolást, melyről részletes jegyzőkönyvet is készítettek (a szakértői véleményekre a későbbiekben még kitérek).²⁸ December 3-án a rendőrség helyszíni szemlét folytatott a Sziklai-házban és közvetlen környezetében, a peranyagok közt szintén megtalálható a részletes jegyzőkönyv, fényképekkel és a ház alaprajzával kiegészítve.²⁹

¹⁹ *Bőőr* 24. o.

²⁰ Uo. 28. o.

²¹ ÁBTL V-144226/a 359. o.; ÁBTL II./8. monográfiák 25. kötet 231. o.

²² ÁBTL II./8. monográfiák 25. kötet 231. o.

²³ ÁBTL V-144226 40., 67–69., 150–152. o.

²⁴ ÁBTL II./8. monográfiák 25. kötet 230–231. o.; ÁBTL V-144226 122. o.; ÁBTL V-144226/a 357–359. o.

²⁵ *Bőőr* 27–28. o.

²⁶ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 170. o.

²⁷ Uo. 1957. év 1990/II. 520. doboz 438–439. o.

²⁸ Uo. 475–476. o.

²⁹ Uo. 487–494. o.

Az ügy zavarosságát az is okozza, hogy a nyomozás a Sziklai-eset után több mint egy hónappal kezdődött meg. Miután dr. Ostoros Gyula és dr. Eckhardt György helyi orvosok még az eset napján felkeresték a tett színhelyét, Ostoros telefonált a budaörsi rendőrségre, hogy vizsgálják ki a bűntényt. Erre azt a választ kapta, hogy „cselekedjen saját belátása szerint”.³⁰ A két hónappal későbbi helyszíni szemlekor a ház természetesen már nem volt érintetlen, mert bár az eset után nem sokkal a házat lezárták, közvetlenül Sziklai halála után többen is jártak a házban, a hozzátartozók pedig még a helyszíni szemle előtt megkezdték a ház kitakarítását.

A BM Országos Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztályán 1957. január 11-én rendelték el a nyomozást,³¹ és ugyanekkor előzetes letartóztatást rendeltek el Straub János, február elsején Fehér István, Tóth Miklós, Tóth István, Tóth Lajos, Ács Vendel István, Farkas Pál, Horváth Zoltán, Lendvai Dániel, Mihály István, Schrödel Mária, Márity Lászlóné és Gárdonyi József ellen „magánosok elleni erőszak”, továbbá Takács Kálmán, Barabási Ferenc és Dombi Béla ellen „halott ember gyalázásának gyanúja” miatt.³² Straub János már 1956. november 9. óta előzetes letartóztatásban volt,³³ Fehér István, Schrödel Mária, a három Tóth testvér, Ács Vendel István, Horváth Zoltán és Farkas Pál pedig disszidáltak.

A letartóztatások és házkutatások többségére február 5-én került sor. Megkezdődtek a kihallgatások, majd február 26-án elrendelték a letartóztatottak terheltként való felelősségre vonását. Az indokok: „magánosok elleni erőszak”, „lőfegyverrel és lőszerrel való visszaélés”, valamint „halott embernek illetve emlékének gyalázása” (Takács és Barabási esetében).³⁴ A kórházban fekvő, súlyos sebesült Márity László felelősségre vonásáról március 4-én született döntés, szintén „magánosok elleni erőszak” és „lőfegyverrel és lőszerrel való visszaélés miatt”,³⁵ azonban Márity még abban a hónapban belehalt sérüléseibe. 1957. március 18-án a nyomozást befejezettnek nyilvánították: a gyanú mindenkivel szemben „magánosok elleni erőszak” volt, kivéve Takácsot, Barabásit és Dombit, akikenél „halott ember gyalázása” olvasható (Ácsnál mindkét cselekmény szerepel).³⁶ Eddig tehát összesen 17 embert kívántak a Sziklai-ügyben felelősségre vonni.

1957. április 30-án megszületett az első vádirat, melyben Fehér Istvánt immár „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom vezetésével”, 11 társát pedig a „mozgalomban való részvétellel” vádolták meg. További három vádlottnál – Takácsnál, Barabásinál és Dombinál – „izgatás” olvasható, míg ebben az iratban Márityné és halott férje már nem szerepelnek.³⁷

³⁰ *Györkei Jenő*: A koronatanú megszólal. *Új Magyarország*, 1993. január 9. (a továbbiakban: A koronatanú...) 8. o.

³¹ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 169. o.

³² BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 182., 185., 188., 234., 237., 240., 243., 246., 249., 269., 301. o.; BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 335., 360., 414., 417. o.

³³ ÁBTL V-142293 Vizsgálati dosszié: Márity László és tsa.-i (a továbbiakban: ÁBTL V-142293) 16. o.

³⁴ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 191., 250., 270., 302. o., BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 337., 361., 420. o.

³⁵ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 173. o.

³⁶ Uo. 1957. év 1990/II. 520. doboz 500–506. o.

³⁷ Uo. 1024–1030. o.

Az eljárás tehát ekkor „Fehér István és 14 társa” ellen folyt, de a vádlottak száma mégsem maradhatott sokáig ennyi. Talán nem véletlen, hogy a Politikai Nyomozó Főosztály májusban újabb két személyre csapott le. A Pest Megyei Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya május 11-én kiadta az előzetes letartóztatási parancsot Bokor János és Dömény László ellen, „Magyar Népköztársaság ellen irányuló ellenforradalmi csoportban való tevékenység és szándékos emberölés büntársi bűncselekményében indított bűnügyben”. Bokor a gyanú szerint ütlegette Sziklai testét, és Döménnyel „gyűlöletet” szított Sziklai és apósa ellen, mely a kommunisták és az államhatalom elleni „izgatásnak” minősülhet.³⁸ 1957. június elsején, a nyomozás lezárásakor Bokort és Döményt „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló cselekmény” büntetnének elkövetésével vádolták.³⁹ Június 7-én elkészült a pótvádirat, melyben a többi vád érintetlenül hagyása mellett már 16., illetve 17. rendű vádlottként „izgatás” vádjával ott szerepel Bokor és Dömény is, így velük ismét 17 főre nőtt a létszám.⁴⁰

Amit az ügygel összefüggésben Sziklai Sándorról tudni kell⁴¹

Az ügy szempontjából fontos kérdés: ki volt Sziklai Sándor, akinek a haláláért végül ennyi embernek kellett felelnie? Sziklai ezredes életéről nagy számban jelentek meg írások, mivel halálát követően a kommunista hatalom „mártírjaként” jelentős kultusz övezte. Az életrajzok többségét felesége írta, sok helyen idézve Sziklai korábbi előadásából, írásaiból.

Sziklai Sándor 1895. december 27-én született a Csanád megyei Tornyan egy bérescsaládban. Az első világháború idején a 2. honvéd gyalogezred katonájaként Przemyslnél orosz fogságba esett. Hadifogsága idején került kapcsolatba a bolsevik mozgalommal, melyhez csatlakozva hamarosan gyors karriert futott be. Az „októberi forradalom” után agitátorra nevezték ki, belépett a pártba és ezután komisszárként szolgált.

Taskentben pártiskolát végzett, majd a moszkvai Szverdlov Egyetemen tanult, ahol később docensként tanított is. 1931–1934 között katonai akadémiát végzett. Később önkéntesként részt vett a spanyol polgárháborúban. Francia fogságba került, és csak 1943-ban térhetett vissza a Szovjetunióba.

1944-ben a Vörös Hadsereggel érkezett vissza Magyarországra, ahol a hadsereg és a pártvezetés közt volt összekötő, majd részt vett az állami szervek megszervezésében. 1945-ben kötött házasságot – a szintén „pártmunkás” – Kiss Gizellával. Apósa, Kiss Lajos szintén a mozgalom „kipróbált harcosa” volt: Kiss részt vett az 1919-es „proletárforradalomban”, román fogságba került, majd Bécsbe emigrált, később Olaszországban és Jugoszlávi-

³⁸ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 852–857., 879–884. o.

³⁹ Uo. 930–931. o.

⁴⁰ Uo. 1031–1032. o.

⁴¹ Sziklai Sándor életéhez lásd: *Sziklai Sándorné: Lobogó élet. (Élmények és gondolatok)* Budapest, 1984. (a továbbiakban: *Lobogó élet*); *Sziklai Sándorné: Sziklai Sándor. In: Forradalmárok, katonák.* (Szerk. *Het és Tibor.*) Budapest, 1968. (a továbbiakban: *Forradalmárok, katonák*) 173–186. o.; *Hadtörténelmi Levéltár Tanulmánygyűjtemény* (a továbbiakban: HL TGy.) 2967. *Sziklai Sándorné: Sziklai Sándor élete.* 1–19. o.; HL TGy. 3195 *Sziklai Sándorné: Útban hazafelé.* (a továbbiakban: HL TGy. 3195) 610–815. o., *Hunyadi Károly: A munkás-paraszt hatalom védelmében.* Budapest, 1981. 224–225. o.

ában tartózkodott. 1944-ben a földosztó bizottság tagja, 1945-ben a Nemzeti Bank egyik szervezője, Budakeszin 1950-től a Prés és Kovácsoltáru Gyár üzemi bizottságának elnöke, pártbizottsági tag, végül 1956-ig a Hazafias Népfrent budakeszi elnöke volt.⁴²

Budakeszi is beleesett a főváros körül kialakítandó „vörös övezetbe”, így több, mint 70 családdal együtt Sziklaiék is itt kaptak juttatott ingatlant. A család részt vett a helyi tanácsi munkában. Sziklai 1948-ban ezredesként a Honvédelmi Minisztériumban és a hadsereg pártbizottságában dolgozott. Sziklainé egyik tanulmányában leírta, hogy férje karrierjében 1949 után bizonyos törés következett be, mivel volt „spanyolosként” zaklatások érték, előmenetele megrekedt, majd az 1953-as változásokkor szintén több hátrány érte a családot.⁴³ Sziklai 1953-tól a Hadtörténeti Intézet, 1956 tavaszától haláláig a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka volt.

A bírósági eljárás megindítása – a Sziklai-Kiss-ügy hivatalos változata

A vádiratokat elfogadva 1957. június 26-án elrendelték „Fehér István és társai” ügyének tárgyalását, „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel” miatt. A Fővárosi Bíróságon dr. Kelemen Gézáné tanácselnök július 5-én megkezdte az ügy nyilvános tárgyalását. Az 1–8. rendű vádlottak (Fehér, Tóth Miklós, Tóth István, Tóth Lajos, Ács Vendel István, Farkas Pál, Horváth Zoltán és Schrödel Mária) disszidáltak, így csak a 9–17. rendű vádlottakat állították elő. A tárgyalást ekkor elnapolták, majd augusztus 9-től kezdve három hónapon keresztül folytak a nyilvános tárgyalások.⁴⁴

A hatóságok kezdetben bizonytalanok voltak az ügy minősítésében. Sziklai halálával kapcsolatban hol a „fegyveres támadás”, hol a gyilkosság, hol az öngyilkosság kifejezés olvasható az iratokban, vagy egyszerűen azt írják: Sziklai és Kiss az események során életüket veszítették. Haláluknak „hivatalos verziójáról” részletesen olvashatunk a periratokban. A Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa 1957. november 4-én kihirdette az elsőfokú ítéletet, és az ebben rögzített tényállás később sem módosult jelentősen.

A bíróság értékelése szerint Budakeszin már október 23. előtt „érezhető volt az ellenforradalom előszele”, annak „jelszavát” már korán „hirdették”, közeledett „a leszámolás órája”.⁴⁵ Az iratok állítólagos röpcédulákat emlegetnek, melyek egy bizonyos „Magyar Nemzeti Ellenállási Mozgalom” nevében fenyegették a „kommunistákat”, a „sváb vagy onyon bitorlóit”.⁴⁶ Sziklai felesége és anyósa a nyomozás során a családot ért személyes fenyegetésekről és támadásokról számolt be, és a bíróság a tényállás megállapításakor is hivatkozik ezekre.⁴⁷

⁴² ÁBTL II./8. monográfiák 25. kötet 202. o.

⁴³ HL TGY. 3195 730–734., 748. o.

⁴⁴ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1058–1062. o.

⁴⁵ Uo. 1981–1990/I. 519. doboz 68., 137. o.

⁴⁶ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 68. o.; BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 497., 1206. o.

⁴⁷ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 68. o.; BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 531–533., 709–712., 1113. o.

A bíróság megállapítása – tehát a „hivatalos verzió” – szerint⁴⁸ az „ellenforradalom” kitörésekor Fehér István, Márity László, Straub János és Horváth Zoltán fegyveresen tevékenykedtek Budapest különböző pontjain, valamint velük tartott Schrödel Mária budapesti lakos is. Budakeszire hazatérve a „felcsigázott” hangulatú helyieknek beszámoltak élményeikről, majd Márity, Márityné, Schrödel és Fehér Márityék lakhelyén az „ellenforradalmi harcokban” való részvételt tervezték.

Október 25-én Márity, Gárdonyi, Horváth, Lendvai és mások (kb. 40–50 fős tömeg) fegyverszerzés céljából a Szabadságharcos Szövetséghez vonultak, majd átmentek a pártszékházhoz, ahova az ottani funkcionáriusok lebeszélése ellenére erőszakosan behatoltak, és a védekezés céljából oda szállított puskákat és kézigránátokat szétosztották. Eközben Márity és Lendvai Dániel hangadóként viselkedtek (Gárdonyi és Horváth is jelen voltak). A tömegből kommunistaellenes kijelentések hangzottak el, a szintén jelen lévő Sziklainak pedig azt mondták: „rád is sor kerül.” Ezután a fiatalok a Mocsnek-vendéglő melletti erdőben elrejtették a fegyvereket, de a Budapestre készülő csoport tagjai (Márity, Fehér, Horváth, Lendvai, Mihály, Schrödel, két Tóth testvér) végül Márityné kérésére hazamentek. Eközben Straub és Horváth a szovjet emlékmű felrobbantását tervezték.

Az október 25-i „megbeszélést” követően másnap többen (köztük Márity, Schrödel, Fehér, a három Tóth testvér, Ács, Mihály, Gárdonyi, Lendvai, Farkas) gyülekezni kezdtek a vendéglő feletti útszakaszon (tehát közel a Sziklai-házhoz), majd fák kidöntésével barikádokat építettek, és igazoltatásokat végeztek. Ekkor szétosztották a fegyvereket, de kevésnek találták azokat. Fehér vetette fel, hogy Sziklaitól akár erővel is elveszik a fegyverét, tehát „előre megfontoltan” indultak támadásra.

Így Márity, Fehér, Tóth Miklós és Tóth István puskákkal és gránátokkal felszerelve a házhoz mentek, Schrödel és Márityné fegyvertelenül követte őket. Sziklai és Kiss, miután a központi szervektől nem kaptak segítséget, már előző nap egy ismerős családhoz küldték az asszonyokat és a gyerekeket, majd védelemre rendezkedtek be a házban. 26-án reggel Kissné és a látogatóba jött Varjaski Milánné (a család régi, jugoszláviai barátja) visszajöttek, majd megegyeztek, hogy a gyerekekkel mégis visszatérnek a házba (Kissné elment értük, Varjaskiné a házban maradt). Mikor a „támadók” megérkeztek, Márity erőszakosan a fegyvert követelte Sziklaitól. Fehér és Schrödel közben levették a zászlót a ház faláról, Schrödel pedig átvitte azt az út túloldalára. Sziklai „csendesíteni próbálta” Márityt, majd a hátsó bejáratához küldte. Itt Kiss szintén próbálta nyugtatni Márityt, de az ismét a fegyvert követelve az első ajtóhoz rohant, rászólt Sziklaira, hogy ne merjen telefonálni, egyik társa pedig elvágta a telefonvezetékét. Márity a kezében lévő gránáttal beverte a bejáratú ajtó üvegét. Sziklai így az „egyre durvábbá váló követelés” elhárítására felvette szovjet TT pisztolyát, a belső szobába küldte Varjaskinét, és önvédelemből Márityra lőtt, aki a golyó találatától elesett. Márityt a társai a közeli Mocsnek-ház udvarába, majd a Korányi szanatóriumba szállították. Ezután Tóth Miklós bedobott egy gránátot, mely repeszeivel könnyebben megebeszítette Kiss és Sziklait a lábuk szárán. A gránátból kirepülő összekötő gyűrű pedig betörte Sziklai orrgyök feletti koponyacsontját, így az ezredes elveszítette eszméletét, arca füstös lett.

⁴⁸ Az események „hivatalos” összefoglalását lásd: BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 68–86., 128–135. o.

A támadásban szünet következett, ezalatt a család egyik barátja, Wachsler Sándorné benézett a házba, majd a felfordulást látva rémülten elrohant. Kiss – reménytelennek ítélve helyzetét – jobb halántékánál Sziklai pisztolyával föbe lőtte magát, miután Varjaskinét is tájékoztatta, mire készül. Varjaskinét hátul, a kerten keresztül tudott elmene-külni: fiatalok igazoltatták, de végül elengedték. Ezután megérkezett a támadók „második hulláma”: ezzel a csoporttal érkezett a barikádtól Tóth Lajos, Ács Vendel István, Farkas, Horváth, Mihály és Straub. Bekerítették a házat, majd fegyverekkel, gránátokkal szabályos ostromot indítottak Sziklaiék ellen. Gárdonyi a közeli Rózsa utca sarkáról figyelte az eseményeket, Lendvai pedig hazament.

A lövöldözés után Farkas, majd társai behatoltak az épületbe, miközben „több száz fő” kíváncsiskodó érkezett a helyszínre, köztük Takács, Barabási, Dömény, Dombi és Bokor. A tömegből egyesek további erőszakra buzdítottak. Ezután többen – köztük Fehér, Tóth István és Tóth Miklós, Dombi – a bejárati ajtó előtti lépcsőn leráncigálták az eszméletlenül fekvő Sziklait és kihúzták a ház elé, ahol karóval, kerítésléccel, doronggal ütlegették, rugdosták, köpködték, gyalázták. Dombinak a vonszoláskor kezében maradt Sziklai csizmája, amit feldobott egy fára. Ezután részt vett a bántalmazásban, Bokor pedig bottal ütlegett. Takács kommunisták ellen és faji alapon izgatott: „Gyerünk a zsidókhoz, gyerünk Groszmann Olgához”, „menjünk Katushoz”. Dömény pedig Sziklai párttagsági könyvét és kereseti céduláját lobogtatva hangoztatta, hogy „azért van nyomor”, mert a „kommunista vezetők ilyen keresettel rendelkeznek”. Ezután viszont védelmébe vette Katus István karhatalmistát és a történeteken sajnálkozó Nagy Sándornét. A tömeg közben szétverte a lakást, elvitték Sziklai fegyverét, néhányan Sztálin-képet és egy gyalázkodó feliratú táblát tettek Sziklai testére, kezébe tették igazolványát, kitüntetésait pedig mellébe szúrták. Később megverték a házat bezáró Farkas Ignác tanácsstagot.

A „tényállás” szerint, a helyszínre érkező orvosok – Ostoros és Eckhardt – felületesen vizsgálták meg a testeket, a házban láttak egy baltát és egy véres zsebkendőt, így tévesen Sziklainál és Kissnél a halotti anyakönyvben a következőket jegyezték fel: „lövés a koponyán, elvérzés”, illetve: „fejszével fejbe verték, olyan agysérülés, mely azonnali halált okozott”, pedig Sziklai a gránátrobbanás és a bántalmazások együttes következményeibe halt bele, Kiss pedig öngyilkos lett. A testeket először november 2-án temették el, következő napon kihantolták és elszállították a holttesteket, majd november 10-től a Kerepesi temetőben feküdtek, egészen a későbbi exhumálásig és vizsgálatig. A család többi tagja menekülni kényszerült, miután értesültek a történetekről.

A tényállás ismertetése után a vádlottak cselekményeinek jogi minősítéséről szóló részben és a büntetés kiszabásakor az eseménysorozatot párhuzamba állították 1956 egyéb „kilengéseivel”, az „országos ellenforradalommal”. Az iratokban ez áll: a budakeszi események „a magyarországi ellenforradalmi események jellegét világították meg”, „a bünper leleplezte az ellenforradalom fasiszta jellegét is”. Az „országos kibontakozást megelőző” budakeszi eseménysorozat mintegy előfutára volt a későbbi „ellenforradalomnak”, melynek célja az államrend megdöntése, eszközei és jellemzői a „fegyveres harc, rablás, gyilkosság és fosztogatás”, „szadista gyilkosság”, „emberélet elleni kíméletlenség”.⁴⁹

⁴⁹ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 136–137. o.

A fentiek egyértelműen mutatják, hogy Sziklai Sándor halálának igyekeztek országos jelentőséget adni, a budakeszi esetről kreált képet szervesen beillesztették a forradalomról a megtorlás során alkotott koncepcióba. A Sziklai-háznál történt fegyveres konfliktust megpróbálták összemosni a nemzetőrség tevékenységével, illetve a Budakeszin lezajlott egyéb eseményekkel: bár a későbbi „szervezkedést” „tapasztaltabb ellenforradalmárok” (Bódi és társai) vették kézbe, de a vádlottak közül Fehér, a három Tóth, Horváth, Farkas és Straub is később nemzetőrként vett részt az „ellenforradalomban”.⁵⁰

A bíróság ítéletet hirdet

Mivel augusztus 21-én az ügyész indítványt terjesztett be vádkiterjesztésre, a vádlottnak végül nem csupán „szervezkedésért”, hanem többek között gyilkosságért, illetve annak kísérletéért is felelniük kellett.⁵¹ Mindennek alapján az elsőfokú bíróság 1957. november 4-én kihirdette az ítéletet „Fehér István és 16 társa” ügyében. Ekkor két vádlottat ítélték halálra: a külföldre távozott Fehér Istvánt és Tóth Miklóst, akiket egyaránt bűnösnek találták egy rendbeli gyilkosság és egy rendbeli gyilkosság kísérlete, valamint rablás büntetésében, ezen kívül Fehért „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezésében”, Tóth Miklóst pedig „szervezkedésben való részvételben”. Tóth István életfogytiglant kapott, míg a többiekre összesen több, mint 100 év börtönbüntetést róttak ki, továbbá majdnem minden vádlottat vagyonelekbazással és (különböző mértékű) egyes jogoktól való eltiltással sújtottak. A vádlottak terhére rótt bűntettek elsősorban szervezkedésben való részvétel, gyilkosság kísérlete, rablás, szándékos emberölés, illetve izgatás voltak.⁵²

A bírósági eljárás azonban még nem ért véget. Még az elsőfokú ítélet kihirdetésének napján megszületett a fellebbezési óvás súlyosbításért, mivel „különösen figyelembe veendő, hogy úgyszólván még a budapesti ellenforradalmi tobzódásokat is megelőzve Budakeszin állami és pártfunkcionárius élete ellen bűncselekményt követtek el”.⁵³

1958. június 16-án – ekkor már zárt keretek közt – a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsán dr. Mecser József tanácsvezető bíró vezetésével megkezdődött a fellebbviteli tárgyalás. Az ügyészi fellebbezés szerint Schrödel és Dömény cselekményének minősítése téves volt, illetve többeknél túl enyhe ítélet született. A védők előzőleg szintén nyújtottak be fellebbezéseket, de Takács, Straub, Barabási, Lendvai, Gárdonyi, Bokor és Dombi hamarosan visszavonták fellebbezésüket. A bíróság ezúttal a Sziklai-háznál történt, a hivatalos verzió szerint beállított eseménysorozatot az „ellenforradalom” leghírhedtebb „rémítettei” közé sorolta: az elkövetők „zárt egységben katonai rendben” támadtak a házra, a „módszerek ugyanazok voltak, mint Budapesten a Köztársaság téri párház ostrománál” – olvasható az iratokban.⁵⁴ A súlyosabb ítéleteket indokoltnak tartották, értékelésük szerint a támadás „valósággal mintát” szolgáltatott a Köztársaság téri, miskol-

⁵⁰ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 87., 129. o.

⁵¹ Uo. 1957. év 1990/II. 520. doboz 1138–1140. o.

⁵² Uo. 1981–1990/I. 519. doboz 54–59. o.

⁵³ Uo. 1957. év 1990/II. 520. doboz 1043. o.

⁵⁴ Uo. 1270–1276. o.

ci, és mosonmagyaróvári vérengzésekhez. A Dömény által elkövetett „rend elleni gyűlöltre” ízgatás „a későbbiek során az ellenforradalom egyik bevált módszerévé vált”. Mivel a vádlottak gátlástalan módon követték el „népi demokratikus rendszer” elleni tetteiket, nem tekinthetők „megtévesztett dolgozóknak”.⁵⁵

Így a június 21-i tárgyaláson – a „dolgozó nép megvédésének érdekében”⁵⁶ – kihirdették az újabb ítéletet. A bíróság másodfokon – a cselekmények minősítéseinek érintetlenül hagyásával – Tóth Lajos, Ács Vendel István, Farkas Pál, Horváth Zoltán, Schrödel Mária, Mihály István és Dömény László esetében új ítéleteket hozott. Tóth Lajos és Horváth Zoltán (4., illetve 7. rendű vádlottak) halálos ítéletével immár négyre nőtt az ügyben halálra ítélték száma – de mivel ők is disszidáltak, az ítéletet nem lehetett végrehajtani. Ács és Farkas büntetését életfogytiglanra növelték, míg Schrödel 10 évet, Mihály a vagyonelkobzás érintetlenül hagyása mellett 15 év börtönt és 10 év közügyektől való eltiltást, Dömény pedig 8 év börtönt, teljes vagyonelkobzást és 5 évnyi eltiltást kapott. A többiek ítélete – egyenlőre – változatlan maradt.⁵⁷

Az „ügy” kiagyalói a négy halálos, de végrehajthatatlan ítélettel továbbra sem érték el céljukat. Élve a lehetőséggel, 1958. szeptember 22-én a Legfőbb Ügyészség – feltehetően ismételt felsőbb utasításra – azzal az indokkal, hogy „a kiszabott büntetések aránytalanul enyhék”, törvényességi óvást nyújtott be. Az Ügyészség újabb értékelése szerint Takács, Bokor, Dombi és Barabási cselekményei nem szándékos emberölésnek, hanem gyilkosságnak minősítendőek, miután – olvasható az indoklásban – nevezettek részt vettek a súlyosan sérült Sziklai megverésében, vagyis felelőssé tehetőek az ezredes meggyilkolásáért. Az Ügyészség szerint helytelenül cselekedett a bíróság, amikor a vádlottak tetteinek „politikai vonatkozásait jogilag értéketlenül hagyta”.⁵⁸

A Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Tanácsa (ismét dr. Mecsér Józseffel az élen) az Ügyészség beterjesztése alapján 1958. november 3-án újabb határozatot hozott, melyben Straub, Lendvai, Gárdonyi, Takács, Barabási, Dombi és Bokor esetében hatályon kívül helyezték az elsőfokú – „túl enyhe”, ezért „törvénysértő” – ítéleteket.⁵⁹ Barabási és Dombi a bíróság szerint Sziklai kivonszolásában, rugdosásában vettek részt, Takács viszont karóval vagy kerítésléccel hatolt be a házba, majd kint véres kezét törölte, Bokor pedig karóval ütleget. Dombinál és Barabásinál enyhítő körülménynek vették, hogy nem használtak karót, Dombi megvédte Tóth István párttitkárt, Barabási pedig a ház felgyújtása ellen emelt szót. Takács arról beszélt, hogy „egyet elrendeztem, most megyek a másikhoz” – „jól megjárta Sziklai”, Bokor pedig Rajeczki Béla pártfunkcionáriust fenyegette, hogy „lőgni fog a többiekkel együtt a piactéren”. Az elkövetőket nem érthették váratlanul az események, ugyanis korábban „ellenforradalmi hangulat” uralkodott Budakeszin, Sziklai ellen is „vérfürdő volt tervbe véve”, tehát az ölés előre megfontolt volt, így gyilkosságnak minősül.⁶⁰

⁵⁵ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 40–43. o.

⁵⁶ Uo. 42. o.

⁵⁷ Uo. 30–43. o.

⁵⁸ Uo. 47. o.

⁵⁹ Uo. 53. o.

⁶⁰ Uo. 48–51. o.

A „politikai” vonatkozások kapcsán az iratok leszögeznek: „Budakeszin történt az ellenforradalom véres, terrorisztikus módszereinek a kipróbálása”, a Sziklai ellen elkövetett „gyilkos merénylet politikai demonstráció kívánt lenni a népi demokrácia híveinek megfélemlítésére a hatalom mielőbbi átvételének lehetővé tétele céljából”. A vádlottak a „munkás- és parasztosztályok árulói”, így társadalmilag rendkívül veszélyesek.⁶¹ Továbbá a bíróság szerint Straub részt vett a budapesti harcokban, Lendvai és Gárdonyi pedig a barikádépítésben vettek részt, amivel a budapesti „ellenforradalmi harcokat” segítették, így az ő esetükben is indokolt a súlyosbítás.⁶²

Ennek alapján a bíróság egy rendbeli gyilkosságért és „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvételért” Takács Kálmánt és Bokor Jánost (a 13., illetve 16. rendű vádlottakat) halálra és teljes vagyonek Kobzására ítélte, míg Dombi és Barabási ugyanezért életfogytiglant, teljes vagyonek Kobzást és egyes jogoktól való 10 év eltiltást kapott. Gárdonyinál és Lendvainál az új ítélet 8 év börtön, teljes vagyonek Kobzása és 5 év eltiltás, míg Straubnál életfogytiglan, teljes vagyonek Kobzása, illetve 10 év eltiltás volt.⁶³

Figyelemre méltó, hogy a legutóbbi ítéletnél az 1–8. rendű vádlottakkal (akik disszidáltak) már nem foglalkoztak, ezzel szemben most a jelenlévők közül azokra került sor, akiknek az ítéletét másodfokon érintetlenül hagyták, tehát a jelenlévők közül csak Mihály István és Dömény László ítéletét nem módosították, mindenki másét igen. A korábbi bírósági eljárások folyamán „csak” a külföldre menekült vádlottakra mondtak ki halálos ítéletet, akiket így nem lehetett kivégezni. Tehát Sziklai és Kiss haláláért végül összesen hat embert ítéltek halálra, akik közül két főt – Takács Kálmánt és Bokor Jánost – 1958. november 6-án kivégeztek.⁶⁴

Mindez véleményem szerint arra enged következtetni, hogy a harmadik per célja az volt, hogy a megtorlás során ténylegesen végrehajtható, súlyos, ezek között halálos ítéletek szülessenek.

Kérdőjelek és magyarázatok Sziklai és apósa halálával kapcsolatban

Mi történt Budakeszin valójában? A Sziklai–Kiss-eset tényleg a „hivatalos verzió” megfelelően játszódtott le? A kutatások során feltárt ellentmondások és bizonyítékok alapján véleményem szerint megválaszolhatóak a fenti kérdések.

A nyomozati- és periratokat figyelmesen tanulmányozva számtalan visszaélésre, szabálytalanságra utaló jelet véltem felfedezni, amelyek megvilágítják a megtorlás koncepciójához a vádlottak és a tanúk vallomásai rendkívül ellentmondásosak, sok tanúvallomás egyértelműen hiteltelenül hat, a bíróság pedig sok esetben csak a vádlottakra nézve terhelő bizonyítékokat fogadta el. A vádlottak a tárgyalásokon számos esetben hivatkoztak arra, hogy korábban rögzített vallomásaikat kényszer, fenyegetés vagy éppen

⁶¹ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 51–51/a.

⁶² Uo. 52. o.

⁶³ Uo. 44–53. o.

⁶⁴ Uo. 1957. év 1990/II. 520. doboz 1803. o.

ígéretetek hatására írták alá. Ráadásul az egykori tanúk beszámolóí és más bizonyítékok alapján egészen más kép rajzolódik ki az 1956. október 26-án lezajlott eseménysorozatról.

Az 1957. november 4-én született első ítélet indoklásában a bíróság kitért annak „hivatalos” magyarázatára, miért születhetett az eljárás során annyi ellentmondásos vallomás. A bíróság szerint ugyanis a vádlottak közösen összebeszéltek abban, hogy terhelő vallomásaikat visszavonják, vonakodó társaikat pedig szintén próbálták „rábírní, erőszakolni”, hogy módosítsák vallomásaikat. A bíróság szerint bár több, mint 80 tanút hallgattak ki, „ennek ellenére kevés volt azoknak a száma, akik a Sziklai ház ostromának körülményeiről, különösen pedig az egyes vádlottak szerepéről tettek tanúvallomást”, mivel a kihallgatottak egy része – politikailag állást foglalva – menteni akarta a vádlottakat, valamint „a demokratikus érzelmű emberek közül csak igen kevesen tartózkodtak a ház ostroma idején annak környékén”. Akik pedig mégis „őszinte” vallomást tettek, azokat inzultusok, fenyegetések érték, így félelemből változtatták vallomásaikat.⁶⁵

Az tény, hogy a nyomozás során, az ügyészségen, valamint a tárgyalásokon tett vallomások sokszor eltértek egymástól, de mindennek a jelek szerint a fentiekől eltérő oka volt.

Straub János például többször próbálta a per során szerepét tisztázni. A nyilvános tárgyaláson történt meghallgatásakor elmondta, hogy Budapesten nem vett részt fegyveres harcban: nézelődött, összetalálkozott Horváthtal, Márityval és Fehérrel. 25-én mások beszámolója alapján értesült a pártháznál történekről, aztán pedig Márity, Fehér és Horváth beszéltek arról, hogy részt vehetnének a budapesti harcokban, de ezt ő ellenezte, így megegyeztek, hogy visszaadják a fegyvereket a Szabadságharcos Szövetségnek. Emlékműrongálásról nem is beszélt, és azt sem tudta, ki és mikor építette a barikádot. A lövésre, majd robbanásra ment a házhoz, ahol tanúja volt, amint néhányan a berendezést rongálták, mások pedig kihúzták a testet. Nemzetőrként rendfenntartási feladatokat látott el, november első napjaiban hazafelé Nagykovácsiban találkozott Király Bélával és Dudás Józseffel, majd Dudással együtt tartóztatták le.⁶⁶ Előadása közben többször is felhívta a bíróság figyelmét arra, hogy a nyomozati kihallgatási jegyzőkönyvet csak félig ismertették vele, nem jól rögzítették vallomását. Valójában fegyvertelenül érkezett a helyszínre, és azért vallotta korábban ennek az ellenkezőjét, mert megfenyegették, hogy addig „rohadhat” a zárkában, míg nem vall.⁶⁷ Májusi észrevételeiben pedig azt írta, hiába kérte, hogy a jegyzőkönyvet kiegészíthesse.⁶⁸

Lendvai Dániel váltig állította, hogy a pártháznál Márityval, Horváthtal, Gárdonyival és másokkal csak zászlót kért békés felvonuláshoz (fegyver egyáltalán nem is volt nála, csak a zászló), a Sziklai-ház elleni támadáskor és utána pedig még csak nem is tartózkodott a helyszínen, hanem otthon volt (ez utóbbi védekezését végül a bíróság is elfogadta, hiszen többen igazolták).⁶⁹ A tárgyaláson pedig elmondta, hogy Fehér és ő is jóban volt Sziklaiékkal (tehát nem volt okuk megtámadni őket), valamint Straubhoz hasonlóan arról számolt be, hogy korábbi vallomásai nem fedik az igazságot. Korábban ugyanis az

⁶⁵ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 88–90. o.

⁶⁶ Uo. 1957. év 1990/II. 520. doboz 1066–1072. o.

⁶⁷ Uo. 1066., 1067., 1068. o. Vö. BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 195–200. o.; BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 969. o.

⁶⁸ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1033–1035. o.

⁶⁹ Uo. 1981–1990/I. 519. doboz 101. o.

internálástól való félelmében állította, hogy segített a barikádépítésben, és az egészről mindössze annyi igaz, hogy reggel – még az események előtt – a barikádnál járt.⁷⁰

Mihály István a tárgyaláson nyíltan szót emelt a nyomozáskor őt ért jogtalanságok ellen. Elmondta, hogy az előzetes letartóztatásban állandóan bántalmazták, verték, a nyomozó pedig fenyegette, hogy „megtanítja gondolkodni”. Elsősorban Straubra és Lendvaira kellett terhelő vallomást tennie – végül a verésektől való félelmében mindent aláírt.⁷¹ (A február 5-i letartóztatásáról szóló dokumentumban egyébként azt írták, hogy „élet szeretetén keresztül meg lehet fogni”⁷² – ezt a jelek szerint a nyomozó szervek ki is használták). Ennek megfelelően a nyomozáskor tett vallomásaiban valóban az áll, hogy Straub Horváthtal tervezte az emlékmű felrobbantását, majd puskával a házhoz rohant, és Lendvai Dániel is fegyverrel ment a házhoz.⁷³ Mihály a bíróságon ezzel szemben lényegében Straubbal egybehangzóan írta le az eseményeket. Szerinte Horváth beszélt robbantásról, aminek hatására ő maga a fegyverek elrejtése mellett döntött, mivel féltette az emlékmű közelében lévő gyógyszerterát. Straubbal később – a fegyverek visszaszolgáltatására készülve – a rejtékhelyet keresték, eközben hallottak egy lövést. Csak hazafelé látta Sziklai kivonszolt testét. Arról is beszámolt, hogy nem tudnak a szállításkor vádlott-társaival összebeszélni.⁷⁴

Gárdonyi József a nyomozati és az ügyészégi vallomásaival ellentétben a tárgyaláson már azt állította, hogy a pártháznál 25-én Straub, Fehér és a Tóth testvérek valójában ott sem voltak, ahogyan másnap Barabási sem volt jelen a Sziklai-háznál. A támadásban ő maga nem vett részt, hanem a robbanások után egy másik férfival (Fogarasi Zoltánnal, aki később valóban igazolta is) figyelte az eseményeket a Rózsa utca sarkáról. Elmondása szerint a börtönben őt is súlyosan bántalmazták, a nyomozók pedig fenyegették.⁷⁵

Takács Kálmán nagyjából mindenhol ugyanazt vallotta, mégpedig hogy aznap a borbélyhoz készült, amikor a Sziklai-ház felől zajokat hallott. Kíváncsiságból a tömeggel a helyszínre indult, ahol látott valakit gránátot dobni, illetve gyerekeket kövel dobálni, majd benézett a házba. Kifelé menet a történetekről érdeklődött, majd Groszmann Olga után kérdezett, akit a faluban „hírharangnak” ismertek. Keze favágás közben sérült meg, ezért be volt kötve – innen eredhet, hogy a háznál kezét törölte. Az ütlegetésben, kihúzásban, izgatásban nem vett részt.⁷⁶

Igen érdekes és sokat elárul az eljárásról mindaz, amit Barabási Ferenc vallomásaiban és későbbi kegyelmi kérvényében állított. Ő a végsőkig – még évek múltán a börtönből is – próbálta bizonyítani igazát. A kihallgatások során tagadta, hogy részt vett volna

⁷⁰ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 970., 1036., 1073–1076. o. Vö. BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 253–257. o.; ÁBTL V-142293 72–74. o.

⁷¹ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1079., 1080., 1084. o.

⁷² ÁBTL V-142293 82. o.

⁷³ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 274–275. o.; BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 559–562. o.

⁷⁴ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1079–1084. o.

⁷⁵ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 306–319. o.; BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 320–321., 972–973., 1085–1089. o.

⁷⁶ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 340–345., 974–975., 1090–1091. o.

Sziklai bántalmazásában – ehelyett arról számolt be, hogy fia keresésére indult, miután értesült a lövésekről. A Fő út és az Erkel utca sarkáról (kb. 200 méterről) látta a kint fekvő testet, de nem ment annak közelébe sem. Ezután találkozott az úton lefelé jövő Takácsal. A házhoz nem ment, másokkal téveszthették össze, hasonlóság alapján.⁷⁷ A jelek szerint az ő nyomozáskor tett vallomásait is manipulálták, mivel később elmondta, hogy a nyomozati anyagban leírtak egy része nem tőle származik: vagyis nem hallotta Takácsot, hogy azt mondta volna, „egyet elintéztem, most megyek a másikhoz”. Ez szerinte azért fordulhatott elő, mert rossz látása miatt nem szokta elolvasni, amit aláír.⁷⁸ 1963. január 19-én írott kegyelmi kérvényében további megdöbbentő részleteket árult el az eljárás egyes részleteiről. Az ellene valló tanúk a tárgyalások fejleményeihez igazodva valótlanságokat állítottak, Bokor pedig saját bevallása szerint azért vallott ellene, mert a nyomozáskor azt mondták, hogy őmiatta vitték be – hamis vallomásaért bocsánatot is kért Barabásitól. Egy másik tanút, Lendvai Mihályt (Dániel testvérét) pedig a tárgyaláson a tanácselnök (Kelemen Gézáné) durván megfenyegette, hogy tartsa fenn nyomozati vallomását (vagyis vallja azt, hogy Barabási ott volt a háznál), különben őt is a vádlottak közé ülteti. Ennek hallatán Lendvai Mihály remegve mindenre igennel felelt. Barabási ügyvédje pedig később azért vonta vissza a fellebbezést, mert „jobb a 13 év, mint a kötélt”. Barabási azt is említi, hogy korábban mindent aláírt, mert azt hitte, nem ítélik el ártatlanul, most mégis börtönben van, pedig semmit sem csinált, és bízik benne, hogy igaza előbb-utóbb kiderül.⁷⁹

Dombi Béla saját szerepéről végig ugyanazt vallotta: akkor ért a helyszínre, mikor Sziklai már kint feküdt mozdulatlanul, és ő maga csupán annyit tett, hogy Sziklai egyik csizmáját – ami előzőleg valahogy lekerült a lábáról – bedobta a ház felé, hogy nehogy elopják, de a csizma fennakadt egy faágon. Ismerőst vagy vádlott-társait nem látta a helyszínen (Tóth Istvánt kivéve).⁸⁰ Aztán az 1957. szeptember 11-i tárgyaláson érdekes módon hirtelen megváltoztatta vallomását: felszólalt, hogy „most jött el az ideje”, hogy őszintén bevallja, részt vett Sziklai kivonszolásában.⁸¹ Későbbi fellebbezésében azzal védekezett, hogy nem láthatta, hogy Sziklai él, és a lépcsőn nem is vonszolta a testet, így nem akart ölni.⁸²

Érdekes a később kivégzett Bokor Jánosnak az eljárás során tanúsított magatartása. A tárgyaláson és a korábbi vallomásai során állította, hogy a robbanások hallatán sietett a Sziklai-ház közelében lakó anyjához, majd miután a jelenlévők kivonszolták Sziklait, ő is kiment a testhez, és felháborodott, hogy Sziklai megölte apósát. Vallomásait folyamatosan változtatta, saját bevallása szerint a kihallgatótiszt, illetve vádlott-társai és ügyvédei ígéretei, tanácsai hatására. Így hol azt állította, hogy ő is bottal sújtott a testre, hol pedig azt, hogy nem tett ilyet.⁸³ Vádlott-társai közül többekre terhelő vallomást tett, ám olyan személyeket is látni vélte a helyszínen, akik valójában ott sem voltak (így például

⁷⁷ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 366–368., 976., 1100. o.

⁷⁸ Uo. 1013. o.

⁷⁹ Uo. 1356–1359. o.

⁸⁰ Uo. 411–413., 981–982., 1037., 1101–1102. o.

⁸¹ Uo. 1152–1153. o.

⁸² Uo. 1378–1380. o.

⁸³ Uo. 862–867., 922–927., 968., 1094–1096., 1265, 1400–1401. o.

Lendvai Dánielt és Barabásit).⁸⁴ Barabási ellenben a már idézett kegyelmi kérvényében is leírta, illetve a bíróságon is elmondta, hogy Bokor az egyik tárgyalás után bocsánatot kért tőle és társaitól valótlán állításaiért, ennek ellenére Bokor a tárgyaláson később mégis fenntartotta állításait.⁸⁵

Dömény László vallomásait nagyjából a következőképpen lehet összefoglalni: két alkalommal járt a helyszínen, ahol ugyan látta Sziklai testét, a házban pedig baltát és véres zsebkendőt, de sem izgatással, sem tettelesen nem kapcsolódott be az eseményekbe. Védelmébe vette a történeteken sajnálkozó Nagy Sándornét és Katus István karhatalmistát is, mikor a tömegben néhányan ellenségesen emlegették őket (egyébként maga Nagy Sándorné is megerősítette ezt).⁸⁶ A bíróság szerint viszont először kommunistaellenes hangulatot keltett a fizetési cédulával és a pártkönyvvel, másodszor viszont védelmébe vette Katust és Nagy Sándornét.⁸⁷ Ez meglehetősen ellentmondásos megállapítás, mint ahogyan ezt Dömény is leírta a fellebbezésében: hiszen nem tanúsíthatott rövid időn belül kétszer teljesen más magatartást. Ráadásul az ellene valló tanúk sem voltak biztosak állításaikban, illetve nem egybehangzóan számoltak be a látottakról.⁸⁸

Tehát a vádlottak állításai alapján a „hivatalos tényállástól” sok szempontból eltérő kép rajzolódik ki a Sziklai-háznál történetekről és az előzményekről. Azonban nem kerülhető meg azon tanúvallomások vizsgálata sem, amelyek felhasználásával a bíróság végül másképp írta le az eseménysorozatot.

Máry László és felesége a Sziklai-eset „főszereplői” közé tartoztak, így természetesen a nyomozás során őket is kihallgatták. 1957. február végén és márciusban „kihallgatták” a szanatóriumban fekvő Máry Lászlót, aki – legalábbis a jegyzőkönyvben rögzítettek alapján – nagyjából a későbbi „hivatalos verziónak” megfelelően írta le az eseményeket.⁸⁹ Fontos azonban megjegyezni, hogy a súlyosan sérült, magatehetetlen Máry ekkorra már számos műtéten esett át, a golyó megsértette a gerincét, így deréktól lefelé béma volt, a morfiomos kezelés hatására pedig „mintegy félálomban” feküdt. Éppen ezért dr. Kelemen Endre bírósági orvosszakértő véleménye alapján nem mutatták be neki a nyomozati anyagokat, mert azokat állapotából fakadóan nem érthette, „beszámítható észrevételeket” sem tehetett.⁹⁰ Ennek ellenére a bíróság később mégis figyelembe vette a jegyzőkönyvbe foglalt állítólagos vallomást, mivel az orvosi véleménynek ellentmondó indoklás szerint Máryt állapota a vallomástételben nem gátolta.⁹¹ A budakeszi lakosok visszaemlékezése szerint Máry felépüléséért mindent megtettek, karhatalmisták őrizték, hogy azután rajta is megtorolhassák Sziklai halálát. Igyekezetük hiábavalónak bizonyult, mivel az orvosok végül nem tudták megmenteni Máry életét.⁹² Máry Lászlóné vallo-

⁸⁴ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1094–1099. o.

⁸⁵ Uo. 1238. o.

⁸⁶ Uo. 892–893., 967., 985., 1039., 1103–1105., 1188. o.

⁸⁷ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 113–114. o.

⁸⁸ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1413–1415. o.

⁸⁹ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 174–177. o.

⁹⁰ Uo. 178–181. o.

⁹¹ Uo. 119. o.

⁹² *Domokos Kázmér*: „A Vörös nem elvtárs”. *Budakeszi Iránytű*, 2005. október. (a továbbiakban: *Domokos*) 3. o., *Kovács István*: *A gyermekkor tündöklete*. Budapest, 1998. (a továbbiakban: *Kovács*) 144. o.

másai szintén megfeleltek a „hivatalos verzióknak”, tehát elismerte a támadó fellépésüket, közben pedig azzal védekezett, hogy ő végig csitítani próbálta „izgága” férjét.⁹³ Végül nem is vonták felelősségre: április 8-án bűncselekmény hiányában elrendelték szabad lábra helyezését, április 30-án pedig ügyében befejezték a nyomozást.⁹⁴

A bíróság a tényállást főként a Varjaski Milánnétól származó adatokra alapozta.⁹⁵ Mivel Varjaskiné az események alatt végig a házban tartózkodott (visszaemlékezésében Fehér István is elismerte, hogy látott a hátsó bejáraton át kijönni egy nőt), így kézenfekvő, hogy ő lehetett – volna – az egyik legfontosabb tanú, szerepe mégis meglehetősen homályos. Bár az iratok több esetben szólnak Varjaskiné hivatalos, hazai meghallgatásának szükségességéről,⁹⁶ de tény, hogy végül Varjaskiné nem jelent meg a tárgyalásokon. Az iratok közt mindössze a Varjaskinét Jugoszláviában meglátogató Vörös Balogh István rendőr alezredes 1956. december 4-i dátumú jelentése,⁹⁷ Varjaskiné 1957. február 4-i, Kissnéhez intézett kézírásos levele,⁹⁸ valamint egy hitelesített magyar fordítással ellátott szerb nyelvű gépelt irat található meg, mely Varjaskiné 1957. augusztus 27-i szabadkai kihallgatásáról készült.⁹⁹

Ezekben a dokumentumokban Varjaskiné előadta a házban történekekről mindazt, amit utána a bíróság a hivatalos tényállásban rögzített: vagyis Márity fenyegetésére Sziklai a belső szobába küldte, körülbelül ekkor egy lány levette a házról a zászlót. Ezután robbanást, lövéseket, üvegcsörömpölést hallott, majd visszanézve Sziklait fejsebbel, kormos arccal a szétroncsolt ajtó előtt fekvé látta. Kihallgatásakor állította, hogy ekkor Sziklai még lélegzett. Vörös Balogh kissé zavaros jelentéséből pedig az olvasható ki, hogy a robbanás és az ajtó szétroncsolódása után Sziklainál pisztoly volt, majd csak a lövéshangok után látta Varjaskiné löporfüstös fejsebbel fekvé, amit a tanú szerint „csak közélről adott lövés” – tehát nem a hivatalos verzió szerinti kézigránát alkatrészt – okozhatott.¹⁰⁰

Egyébként a többi dokumentumban olvasható az is, hogy Varjaskiné nem tudta megmondani, pontosan ki lőtt, honnan és milyen sorrendben, a fiatalokról nem tudott pontos személyleírást adni, a fényképekről nem ismerte fel őket. Ezen felül az egész eseményt október 24-re datálta, tehát a dátumra is tévesen emlékezett. A szerb nyelvű iraton mindezenesre szerepel egy aláírás és a kézírásos levélen is. Ez utóbbi dokumentum viszont szintén kissé furcsa, hiszen itt az olvasható, hogy már január 12-én írt egy levelet, de az visszajött – így a továbbiakban ennek a levélnek a másolatát írja le, benne beszámolójával, előzőleg pedig arról ír, hogy „egy könyvből vagy füzetből” írták neki, hogy Sziklai gránáttól, Kiss pedig baltától sérült meg.¹⁰¹

⁹³ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 421–422., 424–428., 430., 977–978., 1196–1199. o.

⁹⁴ Uo. 1021–1022. o.

⁹⁵ Uo. 1981–1990/I. 519. doboz 119. o.

⁹⁶ Uo. 1957. év 1990/II. 520. doboz 1050., 1612. o.

⁹⁷ Uo. 1981–1990/I. 519. doboz 159–162. o.

⁹⁸ Uo. 1957. év 1990/II. 520. doboz 512–513., 515–517. o.

⁹⁹ Uo. 937–949., 951–955. o.

¹⁰⁰ Uo. 1981–1990/I. 519. doboz 161. o.

¹⁰¹ Uo. 1957. év 1990/II. 520. doboz 512–513. o.

Beszámolóiban az szerepel továbbá, hogy Sziklai sebesülése után Kiss arra kérte, húzza beljebb a testet, de ő nem bírta el. Kiss szintén megsebesült, majd a konyhában föbe lőtte magát. Wachslerné (a család ismerőse, akinél Varjaskiné előző éjszaka tartózkodott) időközben megjelent a feltépett ajtóban, majd sírva elrohant. Varjaskiné végül hátul kiment a házból, az igazoltató fiatalok elengedték, ezután özvegy Molnár Lajosnénál tartózkodott Budakeszin, egészen november 2-ig. Együtt kint jártak a temetőben, ahol egy nő arról mesélt, hogy Sziklai azért ölte meg Kisst, mert nem értettek egyet politikai síkon – Varjaskiné nem merte elmondani akkor, mi történt valójában, hisz kiderült volna, hogy ő is a házban volt. November 2-án gyalog Budapestre ment nővérehez, majd 12-én hazatért Jugoszláviába.¹⁰² Wachslér Sándorné megerősítette Varjaskiné közléseit abban, hogy benézve látta Sziklait kormos, égettnek tűnő arccal, Kiss ekkor még életben volt és marasztalta (az nem derül ki, Kiss ebben a helyzetben miért marasztalta volna), egyébként fegyvereseket nem látott, csak a Márityt elszállító fiatalokat.¹⁰³

A vizsgálat során akadtak egyéb – többségében igen zavaros, ellentmondásos, szóbeszéden alapuló vagy egyenesen hihetetlen – vallomások is. Így például Szováti Ferencné, mikor 1957 januárjában a „budakeszi ellenforradalmárok” ügyében hallgatták ki, a „Sziklai-gyilkosság” egy egészen hihetetlen verzióját adta elő: Szerinte Dombi felrántotta a fejlövessel fekvő, de még élő Sziklait, Sziklai erre beleharapott a kezébe, így Dombi társaival agyonverte, a Sziklai segítségére siető Kisst pedig Ács Vendel baltával fejbe verte.¹⁰⁴ Szovátiné fia, Szováti Ottó és még két másik tanú a nyomozáskor szintén előadta ezt a verziót.¹⁰⁵ A történet nyilvánvaló hihetatlensége mellett természetesen az események egyik verziójával sem egyeztethető össze.

Czinger Istvánné, a kommunista párt helyi funkcionáriusa a nyomozáskor részletesen beszámolt a vádlottak által elkövetett erőszakos cselekményekről. Azonban saját bevallása szerint a Népbolttól figyelte az eseményeket, ami az Erkel utca sarkán van, 200 méterre a Sziklai-háztól – tehát a tárgyalás és a vizsgálatok során is világosan kiderült, hogy ekkora távolságból – ráadásul a tömegből – egyáltalán nem is láthatta világosan, mi folyt a Sziklai-háznál és kik voltak pontosan annak közelében. Amikor a tárgyaláson próbára akarták tenni, illetve helyszíni szemlét elrendelni, az ügyész ellenezte ezt. Végül azonban Czingerné vallomásai olyannyira tarthatatlannak bizonyultak, hogy maga a bíróság sem fogadta el azokat ítélezés alapjául.¹⁰⁶

A bíróság által megbízhatónak tartott, terhelő adatokkal szolgáló egyéb tanúk sem tudtak általában pontos, egybehangzó leírást adni az eseményekről. A támadás jellegéről szóló beszámolók sem egyeznek. Néhányan azt közölték, hogy a támadók valamelyike 3-4 gránátot is bedobott a házba, illetve a házból kifelé is érkeztek lövések, gránátok, míg mások egybehangzóan állították, hogy egyáltalán nem láttak a helyszínen fegyvere-

¹⁰² BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 945–947. o.

¹⁰³ Uo. 520–522., 1116. o.

¹⁰⁴ ÁBTL V-144226 225–226. o.

¹⁰⁵ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 770-771., 1014., 1146–1148., 1253. o.

¹⁰⁶ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 118. o.; BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1245-1249. o. A fényképeket lásd BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 959/a., 966/a.

ket, előzőleg pedig mindössze egy-két lövést vagy robbanást hallottak. Több tanú jellemző módon a tárgyalásokon csak azután „emlékezett” ismét bizonyos részletekre, miután „igazmondásra” szólították fel őket, illetve ismertették velük a nyomozati jegyzőkönyveket.¹⁰⁷ Kirívó példa erre a vallomását percről-percre módosító Lendvai Mihály, akit a tárgyalási jegyzőkönyv szerint „igazmondásra” szólítottak fel, Barabási szerint viszont a tanácselnök, Kelemen Gézáné durva fenyegetése hatására változtatta állításait.¹⁰⁸ A bíróság szerint „megbízható” Mogyorósi Győző – régi párttag – a tárgyaláson korábbi vallomásaihoz képest még részletesebben számolt be a pártháznál és a Sziklai-háznál történetekről. A Sziklait megtámadó, bántalmazó csoport tagjaiként olyan vádlottakat is megnevezett, akik a többi adat szerint valójában nem vettek részt semmilyen „támadásban”, illetve nem is tartózkodtak a helyszínen (mint például Lendvai Dániel, Gárdonyi, illetve Barabási).¹⁰⁹

*„Kiss bácsi úgy halt meg, mint egy mártír,
Sziklai Sándor pedig egy közönséges gyilkos”*

Tovább pontosíthatóak a történetek, ha a fentiekén túl figyelembe vesszük az egykori szemtanúk későbbi visszaemlékezéseit. Dr. Ostoros Gyula, a Sziklait és Kisst megvizsgáló orvos évekkel később nyilatkozott Fazekas Eszter és Móza Katalin cikksorozata kapcsán, majd Györkei Jenő hadtörténésznek is részletesen beszámolt élményeiről.

Elmondása szerint 1956. október 26-án 10 óra tájban hívták a Sziklai-házhoz, mert Sziklai meglötte Márityt. A gyógyszerár és az Erkel utca között lévő parkban összegyűlt emberek figyelmeztették, hogy Sziklai lövöldözik. A ház felé közeledve pisztolylövéseket hallott, de sem a háznál, sem az utcán nem látott senkit, és a Mocsnek-ház udvarán fekvő Márityt körülvevő fiataloknál sem látott fegyvert. Mivel nem segíthetett Márityn, ezért tanácsára a fiatalok a közeli szanatóriumba vitték a sebesült fiatalembert. Ezután rendelőjébe visszatérve az embereknek elmondta, hogy Sziklai lelötte Márityt. Hamarosan ismét felkereste a színhelyet, mivel az emberek újságolták, hogy meghalt Sziklai. Dr. Eckhardt György helyi állatorvossal érkezett a házhoz, ahol látta Sziklai útra kihúzott testét. Megállapítása szerint a test még meleg volt, szívdobogást nem észlelt, Sziklai homlokán lyuk tátongott. A házba belépve a rendetlenségen kívül nem tapasztalt semmi különösét, a bútorok és az ablakok épek voltak, tehát a házban kézigránát semmiképpen sem robbanhatott. Kiss Lajos a konyhában feküdt, a kertbe nyíló hátsó ajtó előtt, fején hatalmas seb tátongott. Ostoros szerint „teste már hideg, merev, a fej körül kiömlött vér alvadt, savós volt. [...] A test helyzete kizárta azt a feltevést, hogy önkézevel oltotta volna ki az életét. A lövést hátulról kaphatta a fejébe, amint a szobából kifelé akart menni.”¹¹⁰ Ostoros rövid vizsgálata során egyértelműen látta, hogy Sziklai sérülése gránáttól nem származhatott, a Kiss homlokán tátongó méretes sebet pedig meggyőződése szerint

¹⁰⁷ Lásd ehhez BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1119–1120., 1168–1169., 1251–1252. o.

¹⁰⁸ Uo. 1156–1163. o.

¹⁰⁹ Uo. 1147–1151. o.

¹¹⁰ A koronatanú... 8. o.

egy hátulról kapott golyó okozhatta, amint a koponyából távozott.¹¹¹ Egyébként a per ténymegállapításával ellentétben a budakeszi lakosok is – Ostoros véleményével megegyezően – meg voltak róla győződve, hogy Kiss előbb halt meg, mint Sziklai, ugyanis az ő vére már alvadt volt.¹¹²

Ostoros ezután sikertelenül próbálta kihívni a rendőrséget, majd Misztl Ferenc temetkezési vállalkozónak szólt, hogy a halottakat vitesse hullaházba, de az kezdetben vonakodott ettől, mert csak hatósági személy kíséretében mehetett be a házba. Végül Martin Antal tanácselnök-helyettes kíséretében kora délután a halottasházba szállították a halottakat. Arra a tényre, hogy Kiss Lajos halotti bizonyítványába mégis baltával való agyoncsapás került, Ostoros a következő magyarázatot adta. A temetés egyre csak húzódott, mivel Sziklainé el akarta szállíttatni hozzátartozóit, de a melegben a testek bomlásnak indultak, így cselekedni kellett. Martin Antal halottkémlelési bizonyítványt kért, mivel a temetkezési vállalkozó enélkül nem vállalta a temetést. Ostoros, bár tisztában volt vele, hogy Sziklai megölte apósát és öngyilkos lett, nem írhatta, hogy lövés végzett Kiss-sel, mert ezzel szükségszerűen Sziklait keverte volna gyilkosság gyanújába. Viszont emlékezett rá, hogy a konyhaasztal sarkán látott egy kisbaltát (véres kendőt bevallása szerint nem látott). Így kétségbeesésében végül amellett döntött, hogy Kiss halálának okául fejseével történt fejbeverést tüntet fel. A testeket így a szükséges papírok kiállítása után október 31-én a temető szélén temették el, de már november elsején megérkezett a Sziklainé által küldött halottaskocsi, ami új nyughelyére szállította a két halottat.¹¹³

Ezzel ellentétben az 1957. október 4-i tárgyalás jegyzőkönyvében Ostoros és Eckhardt vallomása egészen másképp hangzik: mindkettőjük vallomásában az szerepel, hogy bent a konyhában a balta véres zsebkendőn feküdt, és sem Kiss, sem Sziklai nem voltak még hullamerevek. Ostorosnál az is szerepel, hogy rendelőjében robbanást hallott, majd a helyszínre érve szemtanúja volt, amint gyerekek kavicsokkal dobálták Sziklai testét. A holttesteket futólag vizsgálta meg, csak annyit látott, hogy Sziklai homloka véres volt – a felületes vizsgálat miatt tévesen állapította meg a halál okát, rosszul következtetve a látottakból.¹¹⁴

Évekkel később ámuldozva értesült a jegyzőkönyvben leírtakról, ugyanis állítása szerint a bíróságon akkor csak azt kérdezték tőle és Eckhardttól, hogy életben volt-e még Kiss és Sziklai – erre elmondták, hogy már halottak voltak.¹¹⁵ Ostoros saját elmondása szerint azért nem mert évtizedeken át az igazságról beszélni, mert félt.¹¹⁶ Azt állította, hogy a nyomozás folyamán nem bántalmazták, bár Barabási Ferenc – egy fegyőr által elmondottakra hivatkozva – végig ennek az ellenkezőjéről volt meggyőződve. Mindenesetre tény, hogy a doktort nem vonták eljárás alá, így megmenekült a megtorlástól.¹¹⁷

¹¹¹ Fazekas 258. o.

¹¹² Horváth Miklós: A Sziklai-ügy véget ért? *Magyar Nemzet*, 1991. február 26. (a továbbiakban: A Sziklai-ügy...) 6. o.; Fazekas Eszter – Móza Katalin: Sziklai-dosszié 1956–1990. 4. rész: Mit látott az orvos? *Pest Megyei Hírlap*, 1990. november 23. 2–3. o.

¹¹³ A koronatanú... 8. o.; Fazekas 257–258. o.; Fazekas Eszter – Móza Katalin: Sziklai-dosszié 1956–1990. 2. rész: Két kötél és több évtized börtön. *Pest Megyei Hírlap*, 1990. november 21. 2–3. o.

¹¹⁴ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1212–1215. o.

¹¹⁵ Fazekas 258. o.

¹¹⁶ A koronatanú... 8. o.

¹¹⁷ Fazekas 255., 258–259. o.

Fehér István Ausztráliából írt levelében szintén beszámolt utólag az eseményekről. Hangsúlyozta, hogy békés szándékkal, fegyvertelenül mentek a házhoz, hogy a nemzetőrség részére elkérjék Sziklaitól a fegyvert. Ő maga is jól ismerte a családot, elmondása szerint jóban voltak. A házhoz érve bekopogtak, erre Kiss hangja hallatszott bentről: megkérdezte, ki az, majd hátrahívta őket a konyhaajtóhoz, hogy ott bejöhetnek. Fehér hátrament kopogni, várt, de nem kapott választ, viszont bentől furcsa zajokat hallott, „mintha valaki verekedett volna” – elől szólta Máritynak, hogy valami baj lehet bent. Ismét hátramelve egy „középkorú, barna hajú néni” látott kijönni, aki azt mondta, „mindennek vége”. Ekkor Fehér előlről lövést hallott, majd látta Márityt sebesülten fekiüdni. Ahogy a hátsó ajtón belépett a házba, látta a vértócsában fekvő Kisst, mellette egy baltával – közben újabb lövés dördült, ezután Fehér beljebb menve meglátta Sziklait pisztolyával kezében, homlokán vérző sebbel fekiüdni. Hamarosan nagy tömeg jelent meg, akik kivonszolták, köpködtek Sziklai testét. „Én a mai napig megesküszöm akármi-lyen bíróság előtt, és a magyar nép előtt, hogy a leírtak csak a teljes igazságot fedik. Senki oda gyilkossági szándékkal nem ment. Kiss bácsi úgy halt meg, mint egy mártír, Sziklai Sándor pedig egy közönséges gyilkos, aki a gyilkolás után elvette a saját életét.” – írta Fehér levelében.¹¹⁸

A gyilkosság tényét támasztják alá Fehér írásával egybehangzóan azok az adatok is, melyek arra utalnak, hogy a fiatalok megérkezése után a házban súlyos vita alakulhatott ki, mely családi drámába torkollott. Ostoros elmondása szerint a szomszédban lakó Porcsalmi Júlia a dörrenés előtt nagy ordítózást hallott, ami – a Fehér által elmondottakkal egybehangzóan – veszekedésre, dulakodásra utalhatott.¹¹⁹ Mások szintén azt beszélték, hogy politikai jellegű vita állhatott a gyilkosság hátterében. Így például Szőnyi Gyula budakeszi festőművész 2005-ben a felesége által elmondottak alapján úgy emlékezett a történetekre, hogy Sziklai és Kiss között vita alakult ki annak kapcsán, hogy beengedjék-e a fiatalokat. Sziklai erre nem volt hajlandó, és támadólag lépett fel, pedig előzőleg nem alakult ki konfliktus a bebocsátást kérő fiatalokkal. Szőnyi beszámolójában arról van szó, hogy Márityt lelövését követően egy gránátrobbanás után dőlt ki a bejárati ajtó, ekkor hallatszott bentől lövöldözés, és Kiss Sziklaival vitatkozott, miközben annak kezét próbálta bekötözni. A bent lezajlott veszekedésről már akkoriban is folytak híresztelések (amiről egyébként Varjaskiné is beszámolt). Állítólag az akkoriban lezajlott politikai változások indulatokat váltottak ki Sziklai ezredesből.¹²⁰ Sziklainé egyik tanulmányában pedig arról olvashatunk, hogy a családban korábban is sor került „éles vitákra”, elsősorban politikai jellegű kérdések kapcsán.¹²¹

Fehér István beszámolója Kiss Lajos halálát illetően nincs összhangban Ostoros vallomásával, ugyanis a leírtakból az tűnik ki, hogy Sziklai a dulakodáskor mégsem pisztollyal ölhette meg apósát, mivel akkor három lövésnek kellett volna dörölnie, míg Fehér beszámolójában csak két lövést említ (egy Márityt érte, egy másik pedig Sziklai

¹¹⁸ Fazekas Eszter – Mőza Katalin: Sziklai-dosszié 1956–1990. 3. rész: Ausztráliából érkezett a vallomás. *Pest Megyei Hírlap*, 1990. november 22. 2–3. o.

¹¹⁹ A koronatanú... 8. o.

¹²⁰ Koós Hutás Katalin: Gyilkos, gyere ki! *Budakeszi Iránytű*, 2005. október. 7. o.

¹²¹ HL TGy. 3195 689., 730. o.

életét oltotta ki).¹²² Ezenkívül nem illik a képbe a balta sem, mely más szemtanúk szerint véres volt, csakúgy, mint az ott lévő kendő.¹²³

Egy másik kérdéses részlet, hogy a háznál lezajlott események során valóban robbantak-e gránátok: mint a vallomások is mutatják, többen látni vélték, amint a támadók némelyike – vallomásonként eltérő számú – gránátot (vagy annak látszó tárgyat, esetleg követ) dobta a házba, mások gránátrobbanásokról számoltak be (de sokan valószínűleg a lövések zaját is robbanásnak vélhették). A helyszíni szemle jegyzőkönyvében is van szó állítólagosan gránátok okozta nyomokról.¹²⁴ Ellentmondóak a vallomások arról is, hogy a házból vagy a házba repült-e gránát, illetve pontosan mikor is került erre sor. Többen vallomásukban elmondták, hogy a házból kirepült egy gránát, de ezekről az adatokról nem állítható biztosan, hogy pontosan megfelelnek a valóságnak.¹²⁵ A gránátokkal kapcsolatos hírek eredetére talán részben magyarázatot adhat, hogy a budakeszi szóbeszéd szerint Sziklai nem csak pisztolyával lőtt ki a házból, hanem egy kézigránátot is kihajított, amelyet azonban elfelejtett kibiztosítani. Ezt a jelenlévők egyike kibiztosította, majd visszadobta a ház felé, ám a gránát elakadt a ház előtti fa ágaiban, így a ház előtt robbanhatott fel.¹²⁶ Ostoros később ezt annyiban megerősítette, hogy szerinte tényleg robbant egy gránát közel a tetőhöz, mivel látta az összetört cserepeket, ám bent a házban semmi sem utalt robbanásra.¹²⁷

*A hatósági vizsgálatok következtetései – Sziklai Sándor és apósa
„valószínűen öngyilkosok lettek”*

Az ügy részleteiről – így Kiss és Sziklai halálának okáról és körülményeiről – fontos adatok találhatóak a vizsgálati anyagokban is, így a rendőrségi helyszíni szemle jegyzőkönyvében, az orvos- és fegyverszakértők beszámolóiban, valamint a hatóságok korai állásfoglalásaiban.

Az 1956. december 3-án elvégzett helyszíni szemle dokumentumai szintén megtalálhatóak a periratok között, fényképekkel és a Sziklai-ház alaprajzával kiegészítve. A szemlejegyzőkönyvben olvasható leírás szerint a ház falain, a tetőn, a szobákban, az ajtókon és az ablakokon megfigyelhető sérülések, kormos szennyeződések lövésekre és „feltehetően” gránátrobbanásra utalhatnak. Sziklai és Kiss halálának helyén – tehát a bejáratától nem messze, illetve a konyhai hátsó ajtónál – vérfoltok voltak. Mindenesetre nem találtak a házban semmilyen repeszt, vagy töltényhüvelyt – a jegyzőkönyv szerint azért, mert már előzőleg takarítani kezdtek a házban. Mindössze a kertben lévő törmelékből került elő két, honvédségi pisztolyból származó töltényhüvely.¹²⁸ (Ezek valószínűleg

¹²² Fazekas 257. o.; Fazekas Eszter – Móza Katalin: Sziklai-dosszié 1956–1990. 7. rész: Elevenek és holtak joga. *Pest Megyei Hírlap*, 1990. november 27. 2–3. o.

¹²³ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1104., 1143–1144. o.

¹²⁴ Uo. 487–493. o.

¹²⁵ Uo. 641–643., 718–719., 1150., 1208–1209. o.

¹²⁶ Kovács 144. o.; A Sziklai-ügy... 6. o.

¹²⁷ A koronatanú... 8. o.

¹²⁸ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 487–493. o.

núleg Sziklai pisztolyából származhattak, mivel – ha hinni lehet a beszámolóknak – más nem használt pisztolyt a helyszínen.)

Megjegyzendő továbbá, hogy a mellékelt fényképeken¹²⁹ komolyabb pusztítás helyett inkább kisebb sérülések láthatóak, pedig Sziklainé később mindig arra hivatkozott, hogy „fotódokumentumai”, a megrongálódott bútorok bizonyítják az ostrom tényét.¹³⁰ Ezenkívül a szobában lévő sérülésekről sem mondható meg egyértelműen, mikor és hogyan keletkeztek, az állítólagos támadás óta pedig akkor már több, mint egy hónap telt el, mialatt többen is jártak a házban, többek között Sziklainé szerint a településre bevonuló szovjet katonák is.¹³¹

Sokkal egyértelműbb adatokkal szolgál Sziklai és Kiss halálának körülményeiről a boncoláskor készített orvosi szakvélemény, mely a későbbi magyarázatoktól teljesen eltér. Az ügyészégi boncolást Sziklai és Kiss 1956. november 29-i kihantolását követően december elsején végezték el dr. Földes Vilmos és dr. Budavári Róbert igazságügyi orvosszakértők, amelynek eredményeiről részletes jegyzőkönyvben számoltak be. A szakvéleményben – a Sziklai testén talált nyomok alapján – egyértelműen meghatározták, hogy az ezredes „halálának közvetlen oka a fej egyrendbeli sérülése következtében létrejött többszörös koponyatörés és agyroncsolás miatt következett be”. A lövést „minden valószínűség szerint 7 mm-nél nagyobb kaliberű lőfegyver okozhatta” (a TT pisztoly kalibere 7,62 mm volt). A golyó a homlok közepén hatolt be, majd a fejtetőn hagyta el a koponyát. A lövés „legnagyobb valószínűség szerint az orrgyökre rászorított csővel történhetett”, emiatt van a koponyán „szürkés-feketés”, löporfüstre emlékeztető szennyeződés, a többszörös törések oka a „lőporgázok robbantó, illetve feszítő hatása”. Mindez a szakvélemény szerint önkészű lövésre utal, amely „feltétlenül halálos” volt, így a halálnak „igen rövid időn belül” be kellett következnie. A főként a lábszáron található, helyenként fémszilánkokkal szennyezett, robbanásos, felületes sérülések a halállal nincsenek összefüggésben: „Ezekhez a sérülésekhez éppen jellegüknél fogva, cselekvőképte-lenség, eszméletlenség nem társulhatott”. A fej bal oldalán lévő sérülések, az áll törése a holttest elmozdításakor, mozgatasakor következhetnek be.¹³²

Kiss Lajos esetében megállapították, hogy koponyája „többszörösen darabosan törött”, repedezett volt, jobb halántékánál félköríves csonthiány keletkezett, aminél szürkés-fehér füstcsapadéknak látszó szennyeződés figyelhető meg. Ezenkívül Kiss lábán is találtak felületes sérüléseket (idegen anyagok nélkül), kezén pedig füstcsapadéokra emlékeztető elszíneződés volt. Halálának közvetlen oka a vélemény szerint „koponyatörés és durva agyroncsolás” volt, mely a „fej egyrendbeli lövési sérülése következtében jött létre”. Sziklaihoz hasonló módon az orvosok szerint a lövés „a legnagyobb valószínűség szerint rászorított csővel történhetett” 7 mm-nél nagyobb kaliberű lőfegyverrel. A sokszoros töréseket a lőporgázok robbantó hatása okozhatta – a halál Sziklaihoz hasonlóan rövid idő alatt bekövetkezett. A jelek önkészű lövésre utalhatnak, a lábon található sérülések „egészen felületesek” voltak, így a halálhoz nem lehetett közük.¹³³

¹²⁹ A helyszínen készült fényképeket lásd uo. 459/a–473/a.

¹³⁰ *Sziklai Sándorné: Válasz a cikksorozatra. Pest Megyei Hírlap*, 1995. december 5. (a továbbiakban: *Sziklai Sándorné: Válasz...*) 2–3. o.

¹³¹ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 711. o.

¹³² Uo. 477–481. o.

¹³³ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 482–486. o.

A szakvéleményeket – hogy azok a perben a hivatalos változat bizonyítására felhasználhatóak legyenek – később, vélhetően felsőbb utasításra módosították, a bizonyítékokat meghamisították. Így tehát dr. Kelemen Endre bírósági orvossal egyetértésben a két orvossal módosította szakvéleményét, a preparált koponyákon új vizsgálatokat végeztek el, és figyelembe vették a nyomozás eredményeit is.

Az „újabb verzió” szerint Sziklai orrgyök feletti csonttörése 14 mm átmérőjű volt, melyet nem okozhatott Magyarországon használatos fegyver. Ellenben a 48. mintájú kézigránát összekötő gyűrűjének mérete az új vélemény szerint pontosan megegyezik Sziklai sérülésének méretével: az eljárás során kirendelt fegyverszakértők szerint a robbanás-kor a gyűrű Sziklai homlokához vágódott, a légnyomás földre terítette, így eszméletét veszítette.

Kelemen Endre az egyik tárgyaláson többek között azt állította, hogy orvos feltehetően még megmenthette volna Sziklai életét, aki a robbanás után negyed vagy fél óráig életben lehetett, de a vonszolás és a tompa tárgyakkal való ütlegetés következtében a koponya több helyen eltört, a vérzés fokozódott, így a gránát robbanása és a bántalmazások együttesen okozták az ezredes halálát. Sziklai homlokán szürkés-fekete füst rakódott le, csakúgy, mint a bejárati ajtó melletti falon, a villanykapcsoló körül, Kiss sérülése viszont szürkés-fehér füsttől volt szennyezett, így a gyilkos fegyver ezért sem lehetett azonos. A nyomozó szervek tehát „súlyos hibát” követtek el, véleményükben „tévesen” Sziklai koponyáján lévő olyan kimeneti nyílásról számoltak be, ami a boncjegyzőkönyvben előzőleg nem is szerepelt, ráadásul a koponyában sem volt golyó, így Sziklai nem lőhetett föbe magát.¹³⁴

Ezt a véleményt megerősítésként a bíróság azzal egészítette ki, hogy a korábbi „szakvélemény azonban csak az 1956. december eleji politikai légkörben keletkezhetett”.¹³⁵ A korábbi „tévedést” azzal indokolták, hogy a szakértőket befolyásolta az anyakönyvbe bekerült (Ostoros által megállapított) minősítés, illetve a szakértőknek a „legnehezebb, legmostohább” körülmények között kellett dolgozniuk, és csupán annyi információhoz jutottak, hogy Sziklai erőszakos halált halt az „ellenforradalmi események” kapcsán, így tehát az első szakvélemény felületre sikerült.¹³⁶ Jellemző, hogy a Kissről készült szakvéleményt nem kifogásolták, hanem elfogadták halál-oknak az önkézü lövést (tehát a szakértőket a „nehéz körülmények” csak Sziklai vizsgálatakor akadályozták a helyes szakvélemény megalkotásában).

A szakértők elmondták, hogy a szóban forgó gránát 42., illetve 48. mintájú lehetett, ami szerintük kisebb repeszhatással bír, és zárt térben 3-4 méteren belül 20-25 százalékban okozhat halált, ezért fordulhatott elő, hogy Sziklai az elszálló összekötő gyűrűtől súlyos sérülést szenvedett, de nem halt meg.¹³⁷

A gránátrobbanás következményeivel kapcsolatos vélemények sokszor ellentmondóak: Kelemen Endre szerint Sziklai homlokán félköríves csonthiányt csak ütés (vagyis az összekötő gyűrű) okozhatott, lövés esetén pedig a lyuknak csillag alakúnak

¹³⁴ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 120–124. o.; BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1133–1135., 1217., 1219., 1448–1451. o.

¹³⁵ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 124. o.

¹³⁶ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 122. o.; BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1217., 1448–1449. o.

¹³⁷ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1131–1132. o.

kellene lennie, míg a tárgyaláson elhangzott más szakértői vélemény szerint mindkét koponyán csillag alakú törés volt, és a lövéstől és a gyűrűtől származó sérülés mechanizmusa azonos.¹³⁸

Egy másik ellentmondás, hogy mind az ítélet kihirdetésekor ismertetett megállapítások, mind a korábbi boncjegyzőkönyv szerint Sziklai fején szürkés-fekete, Kiss fején pedig szürkés-fehér füstcsapadék volt – ezzel szemben Kelemen a bíróságon azt a megállapítást közölte, miszerint robbanásakor pont világosszürke füstcsapadék rakódik le a környező tárgyakra (ez az égéstermék került a gyűrűről Sziklai homlokára), míg lövésakor a csont sötétebben pörköldök meg.¹³⁹ Tehát ha Kelemen megállapításait fogadnánk el, abból az következne, hogy Sziklai lőtte föbe magát, Kiss sérülése pedig a robbanásakor piszkolódott be, de a bíróság mégis Kissnél állapított meg lövést, Sziklainál pedig robbanást. A módosított tényállást alátámasztó szakértői vélemények ezek szerint még önmaguknak is ellentmondtak, de a bizonyítékok manipulálására más jelek is utalnak.

Barabási Ferenc később elmondta, hogy amikor a tárgyaláson előhozták a preparált koponyákat, Sziklai gránátgyűrű okozta sérülésének bizonyítására egy kis méretű koponyát emeltek fel, az öngyilkosságot pedig egy hatalmas koponya bemutatásával bizonygatták. Mindenki tudhatta, hogy Sziklai nagy termetű ember, míg apósa alacsony, törékeny testalkatú volt – tehát a jelek szerint a két koponyát összezsúrolták.¹⁴⁰

A biztosítógyűrű-elméletet egyébként Fehér István ügyvédje is kétségbe vonta, és újabb fegyverszakértő meghallgatását kérte annak bizonyítására, hogy a szóban forgó alkatrész nem acélból, hanem puha vasból van, így robbanásakor darabokra szakad, nem maradhatott egyben (tehát Sziklai fejsérülését sem okozhatta).¹⁴¹ Mindenesetre az iratokban semmi jel nem utal arra, hogy a bíróság reagált volna az ügyvéd kérésére.

Fontos körülménynek tartom azt is, hogy a gyilkos lövedék – vagy lövedékek – nem kerültek elő – leszámítva az udvaron a helyszíni szemle során talált két hüvelyt –, és sem Sziklai, sem Kiss koponyájában nem találtak golyót. Mint láthattuk, Ostoros és más tanúk szerint a körülmények egyértelműen arra utaltak, hogy Kiss nem lehetett öngyilkos, ráadásul Sziklainé szerint apja balkezes volt, így nem lőhetett föbe magát jobbról.¹⁴² Az a lehetőség is elképzelhető, hogy Sziklai közvetlen közlről lőtt rá apósára, ezért gondolhattak az orvosszakértők rászorított pisztolyból leadott lövésre.

A fent leírtak arra utalnak tehát, hogy Sziklai és Kiss halálának körülményeit a jelek szerint „felsőbb érdekeket” szolgálva – és ezzel tovább szaporítva az ügy ellentmondásait – fokozatosan alakították, átalakították, a szakvéleményeket módosították, a bizonyítékokat felcserélték.

A fentiekhez hasonló kép rajzolódik ki a nyomozó hatóságok állásfoglalásainak vizsgálatakor. Amikor a BM Országos Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Főosztályának Vizsgálati Osztálya 1957. január 11-én „magánosok elleni erőszak” ügyében döntött a nyomozás elrendeléséről, a határozatban – az addig kialakult értékelést elfogadva – azt

¹³⁸ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1134., 1217–1219. o.

¹³⁹ Uo. 1218–1219. o.

¹⁴⁰ Fazekas 260. o.

¹⁴¹ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1279. o.

¹⁴² Fazekas 260. o.

rögzítették, hogy Sziklait és apósát a fegyveres támadók „halálba kényszerítették”, így „valószínűen öngyilkosok lettek”.¹⁴³

A Budapesti Főkapitányság „R” csoportjának 1957. január 24-i keltezésű, meglehetősen pontatlan jelentésében „Sziklai elvtárs gyilkosairól” van szó.¹⁴⁴ Ezzel szemben a Sziklai-ügy őrizetesi dokumentációjában az áll, hogy a fiatalok „fegyveres támadást” indítottak, „melynek eredményeként Sziklai Sándor, majd Kiss Lajos nevű apósa öngyilkosok lettek.”¹⁴⁵

Egy 1957. március 16-i jelentésben pedig az olvasható, hogy miután a fiatalok egyike által bedobott gránát könnyebben megsebesítette Sziklait és Kisst, majd a barikádtól újabb fegyveresek érkeztek, „Sziklai Sándor elvtárs feltehetően ekkor lőtte fejbe magát”.¹⁴⁶ Két nappal később, a nyomozás befejezéséről szóló határozatban is egyértelműen azt írták, hogy Sziklai főbe lőtte magát.¹⁴⁷

Az 1957. április 30-án keltezett – Bül. 543. számú – vádiratot idézve, mindez a következőkkel egészíthető ki: „Az egyre intenzívebb támadás nem kétséges kimenetelét nem várva be Sziklai Sándor és Kiss Lajos öngyilkos lett. Szorongatott helyzetükben más választásuk nem volt, mint az, hogy Sziklai dolgozószobája ajtaján belül főbe lőtte magát, majd ezután apósa veje kezéből kivette a fegyvert és a ház hátsó bejáratánál hasonlóképpen vetett véget életének.”¹⁴⁸

A június elsejei, Bokor János és Dömény László ügyében írt jelentésben és a pótvádiratban pedig már elkenve a dolgokat, mindössze annyi áll, hogy Sziklai és Kiss a „támadás következtében mindketten meghaltak”,¹⁴⁹ az ezredes és apósa „fegyveres támadás” következtében „életüket veszítették”.¹⁵⁰

Mint az véleményem szerint világosan látható, fokozatosan módosult a hatóságok véleménye Sziklai és Kiss halálának körülményeiről, amely ártértékelés-sorozat végén a bíróságok már gyilkosságért, illetve szándékos emberölésért ítélték el a vádlottak egy részét. A Fővárosi Bíróság 1959. október 13-i felszólítására az ítéletben lefektetett tényállásnak megfelelően az anyakönyveket november 4-én kijavították: Kiss halálának okaként az előző bejegyzés („fejszével fejbe verték, olyan agysérülés, mely azonnali halált okozott”) helyére „önkezü lövés”, Sziklainál pedig az eredeti bejegyzés („lövés a koponyán, elvérzés”) helyére javításként „kézigránát robbanásából és ütlegelésből származó sérülés” került.¹⁵¹

¹⁴³ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 169. o.

¹⁴⁴ ÁBTL V-144226 251. o.

¹⁴⁵ ÁBTL II/8. monográfiák 25. kötet 194. o.

¹⁴⁶ Uo. 203. o.

¹⁴⁷ Uo. 216. o.

¹⁴⁸ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1027. o.

¹⁴⁹ ÁBTL II/8. monográfiák 25. kötet 198. o.

¹⁵⁰ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1031–1032. o.

¹⁵¹ Keresztutak 99. o.; BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1715. o. Vö. BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1759–1762. o.

Budakeszi lakossága egy részének meghurcolásával, a megtorlással párhuzamosan alakult, formálódott Sziklai Sándor kultusza. Sziklait még 1956 végén vezérőrnaggyá léptették elő, és halála után kitüntették. Úttörő csapatok, KISZ-szervezetek, szocialista brigádok, utcák, iskolák viselték nevét. Személyes tárgyait kiállították, az egykori házán elhelyezett emléktáblánál évente megemlékezéseket tartottak.¹⁵²

Az igazságról a Kádár-korszakban nem lehetett beszélni, de a Sziklai halálával kapcsolatos propaganda kezdetben sokak jogos felháborodását váltotta ki: egy, a *Népszabadság*-ban az ügyről megjelent cikk miatt a lakosság tiltakozó küldöttséget akart menesztetni a lap főszerkesztőségébe, mivel a cikkben leírtak nem feleltek meg a valóságnak.¹⁵³ A Sziklai-kultusz betetőzéseként Sziklairól 1970-ben *Pro memoriam* címmel filmet forgattak,¹⁵⁴ a „mártírok” „hősi emlékének” költők adóztak. Győri D. Balázs verset írt *Sziklai Sándor balladája* címen, Madarász Emil szintén verset jelentetett meg *Sziklai ezredes* címmel az 1959-ben kiadott *Huszonegy vörös rózsa* című verseskötetében.¹⁵⁵

Sziklai „életéről” – és így a Budakeszin történekről – olyan munkák, könyvek, tanulmányok jelentek meg, melyek sok esetben még a bíróság által megállapított tényálláshoz képest is súlyosan eltorzítva, pontatlanul számoltak be Sziklai és Kiss haláláról. Hollós Ervin *Kik voltak, mit akartak?* című könyvében az eseményeket a könyv propagandisztikus voltának megfelelően erősen túlzóan és pontatlanul festette le: Fehér Istvánt Fehér Sándorként, Schröder Máriát Schröder Mátyásként említi. A Sziklai-esetet „szabályos támadásként” írta le, melynek során Márity (Hollós szerint Marityi) „géppisztoly tusával bevágta a ház üveges verandáját”, majd kézigránát bedobásával fenyegetőzött, mire védekezéséppen Sziklai rálőtt. A gránátrobbanás következtében megsebesült Sziklait ezután „karóval”, „puskatussal” verték agyon, miközben a tömeg izgató, zsidóellenes jelszavakat kiabált.¹⁵⁶

A Sziklai Sándor életéről és munkásságáról szóló írások többsége Sziklai Sándornétól (leánykori nevén Kiss Gizella) származik. Sziklainé az 1960-as években kapott tudományos fokozatot, kandidátusi disszertációját férje életéből írta. *Lobogó élet* című önálló kötetét a Zrínyi Kiadó *Élmények és gondolatok* sorozatában 1984-ben adták ki. Dr. Györkei Jenő recenziója csak évek múlva jelenhetett meg: megállapítása szerint Sziklainé publikációinak „tudományos” mivolta kétségbe vonható, a *Lobogó élet* szubjektív, nem történetírói alkotás, melynek műfaja is kérdéses. Sziklainé a jelek szerint élt a férje halálából fakadó előnyökkel, és a férje életéről született írásainak köszönhetette tudományos fokozatát is.¹⁵⁷

¹⁵² HL TGy. 2967 18. o.; Forradalmárok, katonák 186. o.; A Sziklai-ügy... 6. o.; Fazekas 253. o.

¹⁵³ *Bőőr* 27–28. o.

¹⁵⁴ 1956 kézikönyve II. Bibliográfia. (Sorozatszerk. Hegedüs B. András, Kende Péter, Litván György, Rainer M. János.) Budapest, 1996. 214. o.

¹⁵⁵ HL TGy. 3195 812–815. o.; Forradalmárok, katonák 186. o.

¹⁵⁶ *Hollós* 83–85. o.

¹⁵⁷ A Sziklai-ügy... 6. o.; Fazekas Eszter – Móza Katalin: Sziklai-dossier 1956–1990. 1. rész: Az ezredes betegét jelentett. *Pest Megyei Hírlap*, 1990. november 20. 3. o.

A *Lobogó élet* című kötetben (illetve a többi tanulmányban) leírtak valóban igen szubjektív, túlzó, a valóságnak nem megfelelő formában „tájékoztatnak” arról, hogy október 26-án Sziklai és apósa „egy szál pisztollyal és egy baltával” vették fel „az egyenlőtlen harcot” a „felfegyverkezett”, „lopakodó alakok”, „dühödt, megvadult csöcselék”, „fasiszta ribanc”, „bandavezér” stb. támadásával szemben. Érdekes, hogy Sziklainé férje és apósa haláláról fontos részleteket tekintve mást állított, mint a hivatalos periratok: „Sebesült édesapám még megpróbálta az eszméletét vesztett Sándort bevonszolni a másik szobába, de már nem tudta. Az ellenforradalmi banditák rátörtek és baltával megölték. A súlyosan sebesült Sziklai Sándort pedig kivonszolták az utcára, ott kínozták – több órán keresztül – halálra.”¹⁵⁸

Sziklainé férje halálát követően is jelentős befolyással bírt Budakeszi életében. Farkas Gyula egykori tanácselnök szerint a „spanyolok” (elsősorban Gaál Miklós és Sziklainé) szava, befolyása még az 1987-ben megtartott időközi tanácselnöki választáson is érvényesült.¹⁵⁹

A Sziklai-ügy utóélete – az elítéltek sorsa

Az eljárások folyamán a hatóságok mindvégig a letartóztatottak bűnöző, osztályáruló mivoltát igyekeztek alátámasztani, ennek megfelelően az iratokban többnyire „közismert kötekedőkként”, erőszakos helyi „vagányokként” stb. tüntették fel őket.¹⁶⁰

A tények ezzel szemben azt mutatják, hogy a forradalomban résztvevők többségéhez hasonlóan a Sziklai-ügyben elítéltek is zömében szerény körülmények között élő munkásfiatalok voltak. A 17 elítéltről kialakított kép – miszerint döntően bűnözők voltak – kapcsán pedig elég megjegyezni, hogy az iratok szerint hivatalos rendőrségi nyilvántartásban mindössze hárman szerepeltek.¹⁶¹ A Hollós Ervin által „hatszorosan büntetett előéletű bűnözőként”,¹⁶² Sziklainé által pedig – szintén alaptalanul – „volksbundistaként”¹⁶³ emlegetett Máriy Lászlóval kapcsolatban pedig az igazság az, hogy egy alkalommal, nehéz körülmények között élő családja megsegítése céljából kisebb értékű ingóságokat lopott el, ezért 1 év 6 hónap börtönrre ítélték, de végül kegyelemben részesült.¹⁶⁴ Máriy anyja sem került el a rágalmakat, ugyanis a Budakeszi Rendőrőrs meglehetősen hibás jelentésében azt írták róla, hogy „nyilas” volt, aki elősegítette fia „ellenforradalmi” beállítottságának kialakulását.¹⁶⁵

Az ártatlanul halálra ítélt Takács Kálmánt és Bokor Jánost a Fővárosi Bíróság 1958. november 5-i rendelkezése alapján november 6-án a budapesti Kozma utcai börtönben

¹⁵⁸ *Lobogó élet* 273–274. o.

¹⁵⁹ *Farkas* 235. o.

¹⁶⁰ ÁBTL II/8. monográfiák 25. kötet 204–211. o.

¹⁶¹ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 194., 251–252. o.; BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1628–1630. o.

¹⁶² *Hollós* 83. o.

¹⁶³ *Lobogó élet* 271. o.

¹⁶⁴ Az ügyről lásd BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 813–847. o.

¹⁶⁵ ÁBTL V-144226/a 363. o.

akasztották fel.¹⁶⁶ A munkásszármazású Takács Kálmán a háború után a Szociáldemokrata Pártnak, majd letartóztatásáig a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP), illetve a Magyar Szocialista Munkáspártnak (MSZMP) is tagja volt, kivégzett társa, Bokor János szintén munkás, a Magyar Kommunista Párt (MKP) tagjelöltje volt.¹⁶⁷ Barabási később így emlékezett a 49 évesen kivégzett Takács Kálmánra: „Szegény Kálmán az ítélet kihirdetése után szinte megtébolyodott. Egy fényképet akart átadni nekem, hogy vigyem haza a feleségének. Én, akire életfogytot húztak...”¹⁶⁸ A két ítéletet hivatalosan csak 1992. szeptember 4-én, illetve 1993. augusztus 5-én semmisítették meg.¹⁶⁹ Takács és Bokor a rákoskeresztúri temető 301-es parcellájában, a 18. sor 9. sírjában fekszenek. Takács özvegye férje kérésére beadta a válópert, de ennek ellenére is érték hátrányok, és még évtizedekkel a történetek után is félve nyilatkozott.¹⁷⁰

Fehér István ugyan külföldről írt kegyelmi kérvényében megpróbálta meggyőzni a bíróságot ártatlanságáról, de a halálos ítélet érvényben maradt, egészen 1982-ig, amikor is az ítélet végrehajthatósága elévült.¹⁷¹ Fehér katonatiszt édesapja fia elítélésétől függetlenül élete végéig szolgált, és tisztnek kijáró külsőségekkel temették el. Fehér István testvéreit azonban szintén meghurcolták, aminek eredménye az lett, hogy a bátyja és a nővére Németországba távozott.¹⁷² Szintén disszidált társai közül Tóth Miklós, Tóth Lajos és Horváth Zoltán halálbüntetése, Ács Vendel István, Farkas Pál és Tóth István életfogytiglani börtönbüntetése szintén elévült, a Kanadába távozott Schrödel Mária pedig az 1963-as közkegyelem alapján mentesült a szabadságvesztés végrehajtása alól.¹⁷³

Barabási Ferenc a fogságban sem adta fel a reményt, hogy bebizonyítsa ártatlanságát, és szorgalmasan írta kegyelmi kérvényeit, melyben megromlott egészségére és ártatlanságára hivatkozott. „A nevemet: 121/2 ordítták a vizsgálati fogságban minden éjjel, amikor tizenegy és éjfél között kihallgatásra vittek. Fogaimat egyetlen rúgással verte ki a gyűjtőben egy bv-s őrmester. Csizma volt a lábán...” – emlékezett a fogságban szerzett „élményeire”. A vizsgálati szakaszban heten verték meg, nyombélszakadást kapott, de egy ismerős rabtárs orvos csak vérző sebeit láthatta el.¹⁷⁴ Leveleiben leírta, hogy a börtönben agyvérzést kapott, de ezt az orvosok tagadták, így 1969 decemberében is azt írták, hogy nincs akadálya fogva tartásának.¹⁷⁵ Kegyelemi kérvényeit sorra elutasították,

¹⁶⁶ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1442–1444. o.; Budapest Főváros Levéltára XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok BXII. 1990/1957. III. csom. 1803. o.

¹⁶⁷ 1956 kézikönyve III. Megtorlás és emlékezés. (Sorozatszerk. Hegedűs B. András, Kende Péter, Litván György, Rainer M. János.) Budapest, 1996. 126–127. o.

¹⁶⁸ Fazekas 260. o.

¹⁶⁹ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 157–158. o.

¹⁷⁰ Fazekas 260. o.; Fazekas Eszter – Móza Katalin: Sziklai-dosszié 1956–1990. 6. rész: A két özvegy. *Pest Megyei Hírlap*, 1990. november 25. (a továbbiakban: Fazekas – Móza 6. rész) 2–3. o.

¹⁷¹ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1281–1285., 1466–1468. o. Fehér megmenekült a bitófától, mivel még az eljárás előtt 7 társához hasonlóan külföldre távozott. Először Ausztriába, majd Angliába került, végül Ausztráliában, Sydneyben megbecsült üzletember lett.

¹⁷² Fazekas 256. o., Díjkiosztás az önkormányzati ünnepségen. *Budakeszi Iránytű*, 2006. október. (a továbbiakban: Díjkiosztás...) 11. o.

¹⁷³ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1479–1480., 1489–1491., 1498–1499., 1506–1507., 1515–1516., 1523–1524., 1538. o.

¹⁷⁴ Fazekas 259–260. o.

¹⁷⁵ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1358–1359., 1368–1369., 1618–1619. o.

helyzete mindössze annyiban változott, hogy az 1962-es 10. törvényrendelet alapján életfogytiglani börtönbüntetését 15 évre mérsékeltek.¹⁷⁶ Családjának életjelként szegényes fizetését küldte haza, felesége közben csak nehezen kaphatott állást, és fiát is hátrányok érték.¹⁷⁷ Barabási végül a 15 év letöltése után, 55 évesen szabadult 1972. február 5-én, azonban ezután is hónapokig rendőrhatalósági felügyelet alatt volt.¹⁷⁸ Házát azonban már korábban elvették, és nyugdíjként mindössze 5 ezer forintot kapott, mert a börtönévek alatt végzett munkáját nem ismerték el.¹⁷⁹ Ítéletét 1990. március 23-án semmisítették meg, mivel a hivatalos megállapítás szerint „bűncselekményét” „méltányolható körülmények” közt, a népfelkeléssel összefüggésben követte el.¹⁸⁰

Dombi Béla sorsa sok szempontból hasonlóan alakult. Kegyelmi kérvényeiben szintén említette, hogy a börtönben – részben bántalmazások hatására – súlyos beteg és rokkant lett.¹⁸¹ A börtönben készült jellemzések szerint a rendszerrel szemben „ellenséges” volt, nyíltan hangoztatta, hogy 1956-ban forradalom volt. Barabásihoz hasonlóan véleménye szerint ártatlanul ítélték el.¹⁸² Kegyelmi kérvényeit sorra elutasították. 1962-ben életfogytiglani büntetését 15 évre mérsékeltek, majd 1972. március 11-én szabadult.¹⁸³

A kétgyermekes Dömény László már az első ítélet után kérte szabad lábra helyezését, mivel évek óta igazoltan tüdőbetegséggel kezelték, de Kelemen Endre bírósági orvos 1957-ben nem nyilvánította beteggé, így társaihoz hasonlóan meg kellett kezdenie börtönbüntetését.¹⁸⁴ Vácról írt kegyelmi kérvényéből és anyja – Dömény Lukácsné – kérvényeiből megismerhető a család tragikus sorsa. Dömény felesége ugyanis 1959 januárjában meghalt, így a két árván maradt gyermekről Dömény idős szüleinek kellett gondoskodnia rendkívül szűkös körülmények közt.¹⁸⁵ Dr. Kelemen Gézáné csak 1961-ben javasolt kegyelmet, így Dömény végül 1962. március 14-én szabadult.¹⁸⁶ Ítéletét hivatalosan 1990. május 15-én semmisítették meg.¹⁸⁷

Straub János életfogytiglani büntetését az 1962-es törvényerejű rendelet alapján 15 évre változtatták, így 1971. november 9-én szabadult. Büntetéséből azonban még évtizedekig hátrányai származtak. 1991-ben kérelmezte mentesítését.¹⁸⁸ Ítéletét hivatalosan

¹⁷⁶ XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1624. o.

¹⁷⁷ Fazekas 260. o.

¹⁷⁸ ÁBTL V-142293 42/204-44/204.

¹⁷⁹ Fazekas Eszter – Móza Katalin: Sziklai-dosszié 1956–1990. 5. rész: Karácsonyesti kenyér. *Pest Megyei Hírlap*, 1990. november 24. 3. o.

¹⁸⁰ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 151–152. o.

¹⁸¹ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1382–1383., 1387–1388., 1392. o.

¹⁸² Uo. 1642–1644. o.

¹⁸³ Uo. 1635., 1640., 1641. o.

¹⁸⁴ Uo. 1408–1409., 1452., 1661–1662., 1664. o.

¹⁸⁵ Uo. 1420–1421., 1424–1425., 1429., 1656–1660. o.

¹⁸⁶ Uo. 1431–1432., 1653–1655., 1666. o.

¹⁸⁷ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 150/a.

¹⁸⁸ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1957. év 1990/II. 520. doboz 1552., 1556. o., ÁBTL V-142293 46/204.

1991. november 21-én semmisítették meg.¹⁸⁹ Lendvai Dániel, Mihály István és Gárdonyi József általában azzal az indokkal kérték kegyelmet, hogy megtévedt dolgozók voltak. Mindhárman 1962–1963 folyamán szabadultak.

Tehát a Sziklai-ügyben elítéltek és családjaik még hosszú évtizedekig viselhették a megtorlás következményeit. A Sziklai-ügy árnyéka azonban még sok más emberre is rávetült, mint ahogyan azt a többi „budakeszi ellenforradalmár” ellen folytatott eljárások dokumentumai is mutatják.¹⁹⁰

A budakeszi lakosok ellen folyó eljárások igen sok esetben feltételezésekből, gyenge lábakon álló információkból kiindulva, a formálódó konstrukció, lényegét tekintve koncepció szerint kezdődtek, majd folytatódtak. A hatalom nem döntötte el, hogy – a hivatalos verzió bizonyítása érdekében – végül hány embert ölet meg a gyilkos Sziklai Sándor és az ezredes által meggyilkolt apósa, Kiss Lajos haláláért. Budakeszin még a rendszerváltás után is érezhető volt a félelem, amikor 1956 került szóba. Minden bizonnyal a Sziklai-ügy nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy – mint ahogyan Bobály Mihály egykori tanácselnök emlékezett – „Budakeszi községet az ország, a megye, a járás vezetése az 1956-os forradalom-szabadságharc eseményeinek tükrében túrt állapotban tartotta nyilván”, így például jelentősebb fejlesztések is csak 1968–69 után indulhattak meg a településen.¹⁹¹

Befejezés helyett

Véleményem szerint kutatási eredményeim egyértelműen igazolják Györkei Jenő és Fazekas Eszter megállapításának helyességét, mely szerint a Sziklai-per kétségtelenül „felsőbb szempontoknak” eleget tevő koncepció per volt,¹⁹² mely a tényeket, bizonyítékokat elferdítve, gyenge lábakon álló és gyakran ellentmondásos megállapításokra és vallomásokra alapozva a kádári propagandának megfelelően az „ellenforradalom” kitervelt és erőszakos jellegét hivatott bizonyítani. A Budakeszin történt események minden

¹⁸⁹ BFL XXV. 4. a. Fővárosi Bíróság Büntetőperes iratok 1981–1990/I. 519. doboz 155–156. o.

¹⁹⁰ A hatóságok 1958-ban újabb „komoly csapást” szorgalmaztak a „budakeszi ellenforradalmárok” ügyében. A nyomozás ezúttal elsősorban a volt nemzetőrök és a forradalom más résztvevői ellen irányult, akiket a nyomozó szervek sok esetben igyekeztek belekeverni a „Sziklai-gyilkosságba”. Így az 1958 márciusában letartóztatott Grozinger Károly egykori nemzetőrt meggyanúsították azzal, hogy részt vett a Sziklai-ház elleni „támadásban”, azonban a későbbiekben ez a gyanú alaptalannak bizonyult. Grozinger végül 1958. október 23-án – volt nemzetőr-társával, Tóth Ferencsel együtt – „népi demokratikus államrend elleni mozgalomban való tevékeny részvétel” miatt ítélték el, illetve Grozinger bűnösnek találták továbbá „lőfegyverrel és lőszerral való visszaélés” miatt. Az ítéletben hangsúlyozták, hogy a vádlottak tevékenysége azért is veszélyes, mert ugyanott, Budakeszin „a budapesti Köztársaság téri vérengzéseket megelőzően gyilkos merényletet hajtottak végre Sziklai Sándor nyugalmazott honvédeezredes, a kommunista mozgalom régi, kipróbált harcosa ellen”.

A nyomozó szervek – a dokumentumok szerint a „felsőbb vezetők” sürgetése miatt – a „budakeszi ellenforradalmárok” ellen folytatott nyomozások során több hibát is vétettek, így egyes személyeket tévedésből vettek őrizetbe, illetve szintén alaptalanul gyanúsították meg Pataki János autóbuszkalauzt és Rákosi Kálmánt fegyveres tevékenységgel és a Sziklai elleni „támadásban” való részvétellel. Pataki és Rákosi „ügye” a hatóságok szerint is végül „semmitmondónak”, tévedésnek bizonyult, így az ő esetükben az eljárást megszüntették. A „budakeszi ellenforradalmárok” ügyeihez lásd ÁBTL V-144226, ÁBTL V-144226/a; ÁBTL II./8. monográfiák 25. kötet.

¹⁹¹ *Farkas* 241–242. o.

¹⁹² A Sziklai-ügy... 6. o.; *Fazekas* 261. o.

részletét valószínűleg már nem lehet teljes bizonyossággal rekonstruálni, de a lényeg, az október 25-én és 26-án Budakeszin történt események – a későbbi beszámolóknak is köszönhetően – a következőképpen összegezhetőek:

Október 25-én a tömeg békés szándékkal vonult a pártházhoz, hogy a felvonuláshoz zászlót kérjenek. A fegyverszerzés a vádlottak szerint megtörtént, de ha ez így is volt, az egybehangzó beszámolók szerint mindössze néhányan juthattak kb. 3 darabnál nem több FÉG gyártmányú céllövő kispuskához, valamint néhány gránáthoz, melyek típusáról az iratok ellentmondóak. Márity és kb. 4 társa békés szándékkal mentek Sziklai Sándor házához, hogy a nemzetőrség döntésének eleget téve elkérjék az ezredes fegyverét.¹⁹³ Sziklai azonban nem volt hajlandó tárgyalni, és emiatt bent konfliktusba keveredett apósával. A beszámolók alapján elképzelhető, hogy Kiss kész volt beszélni a fiatalokkal, emiatt küldhette Fehért (vagy Márityt) a hátsó ajtóhoz, ám Sziklai a konyhában összeveszett vele és dulakodás közben megölte őt (baltával, vagy pisztollyal – a fenti adatok alapján ez nem egészen világos). Sziklai az először bejárati ajtónál lelőtte Márityt is, majd föbe lőtte magát. Az esetnek hamar híre ment, így nagyobb tömeg gyűlt a házhoz, az emberek a történeteken felháborodtak, benyomultak a házba, majd néhányan kihúzták az útra Sziklai holttestét.

A bizonyítékok alapján az eset spontán módon zajlott le, a tervszerű ostromról, Sziklai gránátalkatrész okozta sérüléséről, majd agyonveréséről szóló későbbi állítások koncepciózusak, a valóságnak nem felelnek meg.

Minderről természetesen a rendszerváltás előtti évtizedekben nem lehetett beszélni: Sziklai Sándort mártírrá nyilvánították, a megtorlás áldozatai pedig évekig viselhették el sem követett „bűneik” következményeit.

A Sziklai-kultusznak a rendszerváltással szakadt vége. 1988-tól a kommunista párt Budakeszin fokozatosan veszített hatalmából, levették a nemkívánatos utcanévtáblákat, emléktáblákat, lebontották a diktatúra jelképeinek egy részét.¹⁹⁴ 1990 környékén eltűntették a „mártírok emlékét” megörökítő táblát, a nevüket viselő utcákat átnevezték, vége lett a koszorúzásoknak. Fazekas Eszter és Móza Katalin *Sziklai-dosszié 1956–1990* címen cikksorozatot publikált a *Pest Megyei Hírlapban* 1990 novemberében. Lassan előkerültek a bizonyítékok, melyek rámutattak a Sziklai-ügy visszaosságaira, és közben megkezdődött az elítéltek rehabilitálása, néhányan kárpótlást is kaptak, de perújrafelvétel nem történt.¹⁹⁵

A Sziklai-ügy átértékelése azonban nem ment könnyedén. 1990. november 28-án a budakeszi művelődési házban a cikksorozat kapcsán 120 fő részvételével fórum ült össze, ahol tucatnyi tanú számolt be a történetekről, megerősítve ezzel a Sziklai-ügy koncepció voltát. Györkei Jenő szerint „a levegőben még mindig érezhető volt a félelem”, a cikkek szerzői szerint pedig egyik tanújuk burkolt fenyegető levelet kapott.¹⁹⁶

Sziklainé szintén nem nyugodott bele a történetekbe. Bár a cikkek írói megkeresték, nem vállalta sem a személyes találkozót, sem a vele folytatott telefonbeszélgetés leköz-

¹⁹³ Domokos 3. o.

¹⁹⁴ Farkas 249. o.

¹⁹⁵ Fazekas 253. o.

¹⁹⁶ A Sziklai-ügy... 6. o.; Fazekas Eszter – Móza Katalin: Sziklai-dosszié 1956–1990. Válasz a jelenből. *Pest Megyei Hírlap*, 1990. december 6. 2. o.

lését.¹⁹⁷ December 3-án mégis válaszolt a cikksorozatra, melyben a feltárt visszaéléseket figyelmen kívül hagyva továbbra is állította, hogy Budakeszin Máriy, Fehér, Takács, Barabási és a többiek előre eltervezett, fegyveres támadást indítottak házuk ellen, melynek során Sziklait „vasdoronggal verték agyon”.¹⁹⁸

Budakeszin napjainkban az egykori elítéltek megbecsült személyek: 2006-ban Fehér Istvánt díszpolgárrá avatták, Gárdonyi József, Mihály István és Straub János '56-os emléklapot kaptak.¹⁹⁹ Máriy László emlékét ma utcanévtábla őrzi, valamint róla és a Budakeszin történt 1956-os eseményekről film készült *Budakeszi srácok* címmel.²⁰⁰

Ma már az iratok, beszámolók hozzáférhetőek, így egyértelműen állítható, hogy a Sziklai-ügyben folytatott koncepciós perek során a tényeket propagandacélokból ferdítették el, ártatlan embereket elítélve. A kádári propaganda ugyanis a „hősi halottak” számának növelésével kívánta legitimálni a kivégzéseket, így bizonyíthatóan több olyan személy halálát írták az „ellenforradalom” számlájára, akik – a későbbi propaganda-kiadványok állításai ellenére – nem is „a kommunista rendszer védelmében”, hanem más módon (például a szovjet támadásban vagy balesetekben) veszítették életüket. Horváth Miklós szerint a megtorlás során a „szemet szemért, fogat fogért” elv érvényesült.²⁰¹

A fentiek alapján véleményem szerint egyetérthetünk azokkal az állításokkal, melyek szerint Sziklai Sándor és apósa, Kiss Lajos halálának története a kádári „hőstörténetek” egyik legvégteteesebb, leggátlástalanabb példája.²⁰²

¹⁹⁷ *Fazekas – Móza* 6. rész 3. o.

¹⁹⁸ *Sziklai Sándorné: Válasz...* 2–3. o.

¹⁹⁹ Díjkiosztás... 11. o., *Koós Hutás Katalin: Ünnepi megemlékezések az 1956-os forradalom 50. évfordulóján. Budakeszi Iránytű*, 2006. november. 11. o.

²⁰⁰ *Filmek 1956-ról. Budakeszi Iránytű*, 2006. október. 8. o.

²⁰¹ Keresztutak 99. o.; Szovjet katonai intervenció 102. o.; *Horváth* 448. o.

²⁰² Keresztutak 98. o.; Szovjet katonai intervenció 102. o.

Summary

The subject of this study, the 'Sziklai Case', is a controversial and yet unclarified episode of the 1956 Hungarian Revolution and War of Independence. Colonel Sándor Sziklai, commander of the Institute and Museum of Military History, and his father-in-law died in his home in Budakeszi on October 26, 1956. According to the official interpretation of the reprisal period after the revolution, a group of young men raided the Sziklai house, they killed Sziklai in an armed conflict and forced his father-in-law to commit suicide. As a result, the regime declared Sziklai an honoured dead, and the events at the house – similarly to the siege of the party headquarters at Köztársaság tér – came to be one of the frequently cited examples of the bloody 'excesses' of the 'counter-revolution' in the historiography of the Kádár era. Nevertheless, the abuses of the procedures, the numerous contradictions of the case, some other newly found evidence and the reminiscences clearly lead to the conclusion that the events in fact might have happened quite differently: the statements about the raid do not stand the test, and quite probably Sziklai killed himself after he fatally wounded a young man and killed his father-in-law. The author gives an outline of the events of the revolution in Budakeszi, of the antecedents of the incident at the Sziklai house, then by examining the official interpretation of the events and the contradictions he tries to clarify and reevaluate the case as it really took place. In connection with this he discusses the retaliation following the incident, the investigation and judicial procedures, including the show trials in 1957–58. Finally, the study speaks about the afterlife of the case, the life of the accused, and presents the efforts of the regime which propagandistically used this incident to prove the conception of a violent 'counter revolution' and to justify the grave reprisal by distorting facts, forging evidence, and eventually by increasing the number of the 'heroic dead' fallen in 'protection' of the regime.

István Speck

«L'AFFAIRE SZIKLAI» – BUDAKESZI, 1956

Résumé

L'étude traite de «l'affaire Sziklai», un épisode contradictoire de la révolution et de la guerre d'indépendance de 1956 qui n'a pas encore été clarifié. Le colonel Sándor Sziklai, commandant de l'Institut et Musée d'Histoire militaire perdit la vie avec son beau-père dans sa maison de Budakeszi le 26 octobre 1956. Selon la position officielle établie pendant la répression qui suivit la révolution, un groupe de jeunes attaqua la maison de Sziklai. Celui-ci fut tué dans le conflit armé et son beau-père fut contraint au suicide. Par conséquent, le pouvoir en place considérait Sziklai comme mort pour la Patrie et les événements qui eurent lieu dans la maison firent partie des «dérapages sanglants» de la «contre-révolution», comme le siège du bâtiment du parti sur la place Köztársaság, qui étaient souvent cités dans l'historiographie de l'époque de Kádár. Cependant, les anomalies des procédures, les preuves révélées depuis et les mémoires permettent de constater que la réalité devait être toute autre. Les dires sur l'agression ne correspondent pas à la vérité et selon toute probabilité Sziklai mit fin à ses jours lui-même après avoir blessé mortellement un jeune homme et tué son beau-père. L'auteur présente les événements de la révolution à Budakeszi et les antécédents des événements qui ont eu lieu dans la maison de Sziklai et il tente, après l'examen de

la version officielle et des contradictions révélées, d'établir la vérité. L'auteur parle également de la répression liée à cette affaire, du processus des procédures d'investigation et judiciaires, y compris les procès truqués qui ont eu lieu en 1957 et 1958. L'étude examine aussi les conséquences de l'affaire, le sort des accusés et le processus de propagande lors duquel le pouvoir utilisa les événements pour étayer le concept de la contre-révolution et la légitimité de la répression massive en déformant les faits, en falsifiant les preuves et en gonflant le nombre des morts pour la Patrie.

István Speck

DER „FALL SZIKLAI“ – BUDAKESZI, 1956

Resume

Thema der Studie ist eine im Grunde bis heute ungeklärte und mit Widersprüchen belastete Episode des Freiheitskampfes und der Revolution von 1956: der „Fall Sziklai“. Honvéd-Oberst Sándor Sziklai, Kommandant des Instituts und Museums für Militärgeschichte, starb am 26. Oktober 1956 zusammen mit seinem Schwiegervater in seinem Haus in Budakeszi. Der offiziellen Beurteilung zufolge, die sich im Laufe der auf die Revolution folgenden Vergeltung herausgebildet hatte, wurde das Sziklai-Haus von einer Gruppe Jugendlicher angegriffen, und im Laufe des bewaffneten Konflikts wurde Sziklai getötet, sein Schwiegervater zum Selbstmord gezwungen. Dementsprechend wurde Sziklai vom Regime als einer registriert, der den Heldentod gestorben war, und die Reihe der Ereignisse beim Haus zog – ähnlich dem Sturm gegen das Parteigebäude am Köztársaság tér – als ein häufig erwähntes Beispiel der blutigen „Ausschreitungen“ der „Gegenrevolution“ in die Geschichtsschreibung unter János Kádár ein. Demgegenüber kann auf Grund der Missstände der Verfahren, der zahlreichen Widersprüche des Falles und der sonstigen aufgedeckten Beweise, Erinnerungen festgestellt werden, dass sich die Reihe der Ereignisse in Wirklichkeit wohl ganz anders ereignet hat. Die Behauptungen über den gewalttätigen Angriff halten nicht stand, und Sziklai nahm sich aller Wahrscheinlichkeit nach selbst das Leben, nachdem er einen jungen Mann tödlich verletzt und seinen Schwiegervater umgebracht hatte. Der Verfasser zeigt in seiner Studie die Ereignisse der Revolution in Budakeszi und die Vorgeschichte der Geschehnisse beim Sziklai-Haus auf. Anschließend unternimmt er mit der Untersuchung der offiziellen Beurteilung der Ereignisse und der aufgedeckten Widersprüche den Versuch, die Sache der Wahrheit entsprechend zu klären und umzubewerten. In diesem Zusammenhang stellt er die Vergeltung im Anschluss an den Fall vor, gibt den Lauf der Ermittlungs- und Gerichtsverfahren kund, die Schauprozesse in den Jahren 1957–58 mit eingeschlossen. Schließlich kommt die Studie auf das Nachleben des Falles, das Schicksal der Angeklagten, bzw. auf den Prozess zu sprechen, im Laufe dessen die Ereignisse von der Macht mit der Verzerrung der wahren Fakten, der Fälschung der Beweise und der Erhöhung der Zahl derjenigen, die zum „Schutz“ des Systems „den Heldentod gestorben waren“, auf propagandistische Weise zur Untermauerung der Konzeption der gewalttätigen „Gegenrevolution“ und dadurch der Rechtmäßigkeit der schweren Vergeltung benutzt wurden.

Темой настоящей статьи является один до сих пор по существу невыясненный и обремененный противоречиями эпизод из истории революции и освободительной борьбы 1956 года – так называемое „дело Сиклаи”. Хонведский полковник, бывший начальник Военно-Исторического Института и Музея, 26 октября 1956 года погиб вместе со своим свекром в своем доме в Будапеште. Согласно официальному мнению, сложившемуся в ходе репрессий после революции 1956 года группа молодых людей напала на дом Сиклаи и в ходе вооруженного конфликта Сиклаи был убит, а его свекра принудили к самоубийству. Согласно этому правящая власть считала Сиклаи погибшим героической смертью, и серия событий, происшедших у его дома, – аналогично штурму дома партии на площади Республики вошла в „кадарскую” историю как один из часто упоминавшихся примеров контрреволюции. В противоположность этому на основании превратностей судебных разбирательств, многочисленных противоречий дела и вскрытых прочих доказательств, воспоминаний можно установить, что серия этих событий произошла совсем иначе: Утверждения о насильственном нападении не выдерживают критики, и Сиклаи, по всей вероятности, сам покончил с собой после того, как смертельно ранил одного молодого человека, и сам прикончил своего свекра. Автор статьи описывает революционные события, происшедшие в доме Сиклаи, повествует о фактах, предшествовавших революционным событиям, разыгравшимся в доме Сиклаи. Анализируя официальную оценку серии событий и вскрывая выявленные противоречия, исследователь делает попытку выяснить и дать переоценку делу в соответствии с действительностью. В связи с этим исследователь показывает репрессии, последовавшие за этим делом, излагает процессы ведения следствия и судебного делопроизводства, в том числе концепционные процессы, проходившие в 1957–58 годах. Статья в заключение останавливается на последующей жизни дела, на судьбе подсудимых, а также на том процессе, в ходе которого власть страны использовала эту серию событий, извращая действительные факты, фальсифицируя доказательства и вместе с тем повышая число „героев”, погибших „смертью храбрых” за „защиту” своего режима, пропагандистским образом использует для доказательства насильного характера „контрреволюции” и для оправдания справедливости жестокой расправы над ней.

TELEKI BÉLA EGYKORI FŐISPÁN ELSŐ VILÁGHÁBORÚS IRATAI A ZALA MEGYEI LEVÉLTÁRBAN

A Zala Megyei Levéltár személyi iratai közül gróf Teleki Béla egykori Zala megyei főispán irathagyatéka képezi az egyik legjelentősebb tételt.¹ Az iratok 1944-45-ben, a front közeledtével, közvetlenül a család Ausztriába menekülése előtt kerültek be a levéltárba.

Teleki Béla 1896. október 2-án született, grófi család gyermekeként a Pest megyei Gyömrőn. Apja Teleki Tibor (1871–1942) koronaőr, anyja Széchenyi Alice, kinek révén dédunokája volt a „legnagyobb magyarnak”, Széchenyi Istvánnak.² Középiskolai tanulmányait a budapesti Református Főgimnáziumban végezte, majd ezt követően 1914-ben beiratkozott a magyaróvári M. Kir. Gazdasági Akadémiára. Az első év befejezése után megszakította tanulmányait és önkéntesként tartalékos tűzértiszti tanfolyamra ment, ahonnan 1915 decemberében került ki az orosz frontra. Felsőfokú mezőgazdasági tanulmányait csak a háború után, 1919-ben fejezte be. 1921. augusztus 29-én feleségül vette Mailáth Máriát, házasságukból négy gyermek született.³ Teleki Béla eleinte apja gyömrői birtokát igazgatta, majd 1932-ben anyja zalai birtokára, Pölöskére költöztek.

Zala megyében kezdetben csak különböző mezőgazdasági szakmai szervezetekben aktivizálta magát, pár évvel később azonban – kezdeti óztkodása ellenére – már a politikai életben is szerepet vállalt. 1936-ban az újdonsült Darányi-kormány a megüresedett zalai főispáni posztra Teleki Bélát nevezte ki. Külön tanulmányt érdemelne ez a pályafutás, melynek kezdeti szakaszában – közvetlenül főispáni kinevezése előtt – 1935-ben Marton Bélának, a Nemzeti Egység Pártja (NEP) ügyvezető főtitkárának szabályos felszólítását, mely szerint lépjen be a párt helyi szervezetébe, és ott vállaljon aktív szerepet, még visszautasította, ugyanakkor 1944 márciusában azon kevés főispánok közé tartozott, akiket a Sztójay-kormány megerősített pozíciójukban.⁴ Erről a tisztről végül a nyilasok váltották le, 1944. október végén.⁵ 1945 márciusának utolsó napjaiban – mielőtt többek között az alispáni hivatal levéltárnokára bízta magán- és félmagán iratait – családjával együtt

¹ Zala Megyei Levéltár (a továbbiakban: ZML) XIV. 23. gr. Teleki Béla főispán iratai (a továbbiakban: Teleki Béla főisp. ir.)

² Széchenyi Alice (1872–1945), Széchenyi István (1791–1860) fiának, Széchenyi Bélának (1837–1918) volt a leánya. Vö.: *Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. IV. köt. (Sz-Zs) Budapest, 1998. (A továbbiakban: *Gudenus* 1998.) 52. o. Vö.: *István Teleki: Letters to the family*. István (Stephen) Teleki. (Magánkiadás.), [Washington D. C. – Buenos Aires, 2003]. Table I–IV. (A továbbiakban: Letters.)

³ Teleki Alice (1922–1993), Teleki Mária (1925–1996), Teleki Tibor (1928–1997), Teleki István (1934–). Vö.: *Gudenus* 1998. 97–98. o.; Letters. Table IV. Gudenus művében Teleki Tibor halálozási dátuma helytelenül 1998.

⁴ ZML Teleki Béla főisp. ir.

⁵ *Belügyi Közlöny*, 1944. 47. sz.

elhagyta Magyarországot és Ausztriába menekült. Innét 1949-ben Argentínába vándoroltak ki, ahonnan 1957-ben Paraguayba vezetett az útjuk. A gyermekek, ahányan voltak, annyifelé szóródtak az amerikai kontinensen, Teleki Béla számára a paraguayi főváros, Asunción volt a vándorlás utolsó állomása, itt hunyt el 1969. szeptember 12-én.⁶

Ahogy azt az előbb említettük, majdnem mennyiségileg is, de variabilitása okán bizony tekinthetjük ezt az iratanyagot a Zala Megyei Levéltár legértékesebb személyi fondjának. A 19 doboz és két kötet terjedelmű állomány egy megtörtségében is gazdag életutat illusztrál. Az ország elhagyásáig tartó életpálya szinte valamennyi forrása megtalálható itt a gyermekkor első írásos „termékeitől” kezdve a hivatalos életút számos eseményéig bezárólag. A magánleveleken kívül a félhivatalos-félmagán levelezés, a gazdálkodás és birtokigazgatás iratai, valamint a különböző számlák révén a magánember mellett a gazdálkodó és a hivatalviselő ember élete is szépen kirajzolódik. A családi és más társadalmi eseményeket bemutató fotóalbumok még plasztikusabbá teszik azt a képet, ami az iratokból felsejlik. Az írott és képi forrásoknak külön értéket kölcsönöz, hogy abból nemcsak Teleki Béla személyének és szűkebb családjának története elevenedik meg, hanem a rokoni, baráti összefonódások révén a két világháború közötti elitek társadalomtörténetéhez is kapunk egy kis adalékot.

E rendkívül sokszínű iratok között lelhetők fel azok az első világháborúban keletkezett dokumentumok is, amelyek jelen írásunk tárgyát képezik.⁷ A tábori postával megkapott levelek és levelezőlapok, a különböző frontokon készült fényképeket tartalmazó albumok, az általa vezetett napló és a megőrzött katonai térképek mind-mind kitűnő forrásai, illusztrációi a háborúnak, különösen az egyén látószögéből. E látásmódot ráadásul sajátosan árnyalja az a nem mellékes körülmény, miszerint Teleki Béla személyében a korabeli magyar társadalmi elithez tartozó fiatalembről van szó. Teleki nem egészen 19 éves korában, 1915-ben jelentkezett – nyilván a családi elvárásoknak megfelelően – önkéntesként a tartalékos tüzértiszti iskolára. Itt a m. kir. 1. honvéd tábori ágyús ezred kötelékében, tizedesi rangban 1915 szeptemberében adott számot írásban az elsajátított ismeretekről.⁸ Ez az első irat, amelyik a világháborús részvételéhez kapcsolódik.

Teleki a budapesti tartalékos tiszti iskola elvégzése után 1915. december 15-én mint hadapródjelölt-tüzemester⁹ indult Kőbányáról a m. kir. 1. honvéd tábori ágyús ezred tarczós osztály 2. ütegével a volhíniai frontra. Az iratai között megtalálható első világháborús irategyüttesből – történettudományi relevációit tekintve – talán a fronton vezetett naplója a legértékesebb.¹⁰ Más elsőrendű forrás híján például ebből tudhatjuk meg egy-

⁶ *Gudenus* 1998. 97. o. Vö.: *Letters*, 144. o.

⁷ ZML Teleki Béla főisp. ir. 1. doboz 3. pallium, 2. doboz 1–4. csomó, 15. doboz. Az iratok részletes lajstromát lásd: <http://www.zml.hu/nyilvantartasok/earchivum/segedletek/lajstrom/xiv.23.grof.teleki.bela.szemelyi.iratai.pdf>. (A letöltés utolsó dátuma: 2011. január 18.)

⁸ ZML Teleki Béla főisp. ir. 1. doboz 3. pallium.

⁹ A rendfokozatról bővebben lásd: *Paál Gergely*: A magyar királyi Honvédség „egyéves” önkéntese. Lásd: http://portal.zmne.hu/download/bjkmk/bsz/bszemle2004/1/paal_gergely.pdf (A letöltés utolsó dátuma: 2011. január 18.)

¹⁰ ZML Teleki Béla főisp. ir. Hadinaplók II–III. füzet 15. doboz. Részleteiben közölve: *Káli Csaba*: Teleki Béla első világháborús hadinaplója. In: *Hadtörténelmi tanulmányok*. Szerk.: *Molnár András*. (Zalai Gyűjtemény, 36/I.) Zalaegerszeg, 1995. 255–289. o.

ségének történetét, hol, mikor, milyen frontszakaszokon vetették be és az évek folyamán hogyan változott annak elnevezése, alárendeltsége.

Egységét először a volhíniai frontra vezényelték, ahol az oroszokkal szemben Dobry Wodka, illetve Dobratyn falvak¹¹ mellett foglaltak állást. 1916 januárjában az alakulatot átirányították Kolankiba, majd februárban az ettől néhány kilométerre fekvő Potoczyska és Horodenka¹² falvak közelében mentek új állásba. Ez utóbbi állomáshelyükön új típusú tarackokkal szerelték fel az ütegeket, egyúttal Teleki hadapródjelölt-tüzmasterből hadapród-tüzmasterre avansált. Márciusban a bukovinai Rarance térségébe vonultak át, ahol ismét előléptették, mégpedig zászlóssá. Két hónap múlva megint új helyre költöztek, ezúttal a Rarancétól kissé északra elhelyezkedő Oknában és a környékbeli falvakban (Pohorloutz, Holo Gory)¹³ épültek ki az új állások. Ettől kezdve a tüzéség általános átszervezésével az egység új neve: m. kir. 40. honvéd tábori tarackos ezred lett, felvéve a főléje rendelt gyaloghadosztály hadrendi számát. Az 1916. június 4-én kezdődő Bruszilov offenzíva erőteljes visszavonulásra készítette a Monarchia csapatait. Az áttörés Bukovinában érte el a legnagyobb mélységet, mintegy 120 km-t. A 40. honvéd tábori tarackos ezred június 10-én kezdte meg visszavonulását a Kulaczkowce–Turka–Slobodka–Lesna útvonalon és 30-án érkezett meg Bednarowkára. Rövid bednarowkai pihenő után folytatódott a visszavonulás. Július 6-án Strupkowban, majd augusztus 7-én Ovraszynában mentek állásba a lövegekkel, végül augusztus 10-én Sadzawán¹⁴ állapodtak meg az orosz támadás gyengülésének köszönhetően. A román hadüzenet után pár nappal megkezdődött az ezred bevagyonírozása és átszállítása az erdélyi frontra, közelebből Dorna Watra mellé, ahová szeptember 8-án érkeztek meg. Románia elfoglalása után ez a front megszűnt, ezért a tüzegegységet áthelyezték 1917 januárjában a Magyarország és Bukovina határát képező Cibó-patak völgyébe. Egy hónap múlva, február 22-én Teleki Bélát hadnaggyá léptették elő. Ezrede az orosz front ezen szakaszán maradt egészen július 28-ig. Ekkor, a kibontakozó német támadás keretében Bukovina keleti részébe nyomultak előre és Wollowetzbzen szilárdították meg állásaikat augusztus 9-én. Itt, valamint a környező falvakban (Satulmare, Hadikfalva, Temnikpatak) egészen 1918 márciusáig, az oroszokkal és a románokkal történt békekötésig maradtak. Júniusban már az olasz fronton, egészen pontosan a dél-tiroli Mte Cimone hegy oldalán tevékenykedtek, immáron a 140. honvéd tábori tüzer ezred 2. ütegének tüzeiként. Azt, hogy pontosan hogyan, miért és mikor kerültek ide, nem tudjuk, ugyanis a naplói három hónapos tanulmányi szabadságát töltötte március 17. és június 20. között. A naplóból ennél fogva ez az időszak – hasonlóan a többi szabadsághoz – hiányzik, és később sem történik említés az áthelyezés körülményeiről. Teleki Béla számára az utolsó fronton töltött nap 1918. október 5. volt, ugyanis e napon újabb egy hónapos tanulmányi szabadságot kapott, melynek letöltése után az ismert események miatt nem tért vissza a harctérre. Hadnagyként szerelt le, nem sokkal később főhadnaggyá nevezték ki, 1922-ben pedig vitézzé avatták.

¹¹ Ma Ukrajnában lévő települések, Lucktól 20–30 km-rel délre.

¹² Ma Ukrajna délnyugati részén lévő települések, a Dnyeszter és a Szeret folyók találkozásától 30 km-rel keletre.

¹³ Szintén ma Ukrajnában található települések Cernyivcitől (Czernowitz) 30–40 km-rel északra.

¹⁴ Kolomija (Kolomea) és Ivano-Frankivszk (Stanislaw) közötti falvak Ukrajnában.

A hadinapló két bekötött füzetből áll, amelyek a II. és III. sorszámot viselik. Az I. számú füzet a II. füzet elején található bejegyzés szerint: „Hiányzik 1915. dec. 15.–1916. júl. 1. elveszett az oknai visszavonulás alatt jún. 10-én. Megkerült az oknai visszavonulás alatt (Horváth Ferenc 8. h[onvéd] h[uszár ezred] találta meg) jún. 10-én. Megkerüléséről értesültem júl. 31-én.” Az e napi bejegyzésnél is utal a napló megkerülésére, amelyet a fent nevezett huszár betegszabadsága révén vitt haza Magyarországra. Ennek ellenére a kérdéses I. számú füzet nem található a ránk maradt iratok között. A két megmaradt füzet nagyjából egyforma, a II. számú kicsit kisebb alakú és 79 számozatlan, teleírt lapból áll. A III. számú naplófüzet valamivel nagyobb és vastagabb a maga 122 – szintén számozatlan – lapjával, amelyek közül 118-at írt meg a gazdája. Mindkét füzet egyformán van bekötve és feliratozva, ami – ebből következően is – vélhetően utólag történt meg. Mindkét naplóba kizárólag ceruzával estek a bejegyzések, melyek írásképe letisztult, s viszonylag jól olvashatóak. Annak ellenére, hogy a naplóbejegyzések a harctéren születtek, a körülmények révén indokolható fragmentáltság nem jellemző, a szövegek ke-
rek egész mondatokból állnak, javításnak igazából nincs nyoma. A bejegyzések stílusa általában tárgyilagos, tényszerű, érzelmektől, szentimentalizmustól többnyire mentes.

A II. füzet 1916. július 1-jével indul és 1917. május 24-ével fejeződik be. A III. füzetben a rákövetkező nap a kezdő dátum és 1918. október 5-re esett az utolsó harctéri bejegyzés. Ezután két oldalon, 1918. november 3-i dátummal egy hosszabb, zárógondolatnak is tekinthető, az eseményeket minősítő, és ahhoz való viszonyulását kifejező eszmefuttatás olvasható, amely az anarchisztikus állapotok feletti mérhetetlen keserűségről árulkodik: „...Igaz, hogy önálló lett hazánk, de megcsonkulva és lealázva került ki hős népe a küzdelemből, amelyben legtöbbet vérzett az összes népek közül. Azért kellett hát 4 évig küzdenünk a harctéren, hogy hazaárulás következtében gyalázatos békét kössünk és otthoni nyugalunkat is elveszítsük. A gazember lázítók és uszítók miatt. Fölfordult minden rend s ki tudja lesz-e valaha békés élet e földön! Egyedül a jó Isten a megmondhatója és csak önála találhatunk vigasztalást e nehéz napokban!!!.”

Mind a két ránk maradt naplóban valamennyi fronton töltött napról szól valamilyen bejegyzés. Ezek általában négy-öt sorosak, de egy-másfél oldalnál tovább sosem nyúlnak. A naplóbejegyzések nem kis része teljesen általános, látszólag érdektelen. Íme, egy jellemzően szikár leírása egy napnak: „[1916.] júl. 22. Reggel 7 kor kimentem a kiségtőbe Ferdinandyt felváltani. Ismét esik, majd eláll és szél fúj. A bakák még dolgoznak fedezékükön és állásaikon. Este erős zivatar elől egy fészerbe vonultam és ott aludtam.” A szövegekből nem állapítható meg egyértelműen, hogy a naplóíró egyszerre írta-e meg egy adott nap történéseit vagy sem. Ha igen, további kérdés – például a fenti bejegyzésből is következően –, hogy az a nap végén történt-e vagy például a következő nap reggelén. A napok legtöbbször sorban követik egymást, de időnként előfordulnak keveredések, illetve – különösen szabadságról visszatérve – retrospektív leírások, amelyek jellemzően abban az esetben fordulnak elő, ha az üteg a szabadság alatt helyet változtatott. Ilyenkor a naplóíró akkurátusan feljegyezte a helyváltoztatás útvonalát.¹⁵ A naplóbejegyzések – mint azt a fenti példa is mutatta – legtöbbször az időjárásról más esetekben különböző napszaki ét-

¹⁵ ZML Teleki Béla főisp. ir. Hadinapló, III. füzet 1917. július 12. és augusztus 25. közötti szabadság utáni bejegyzések. Esetében nem volt példa nélküli a több hetes szabadság. Ugyaninnét származó naplóbejegyzése szerint június 9. és 17. között is szabadságon volt.

kezésekről, illetve apró-cseprő tevékenységekről szólnak. Erről a „szürkeségről” természetesen nem feltétlenül a naplóról tehet, hiszen az első világháborúban, annak jellemzően állóháborús jellege miatt, kiváltképp a tüzéség esetében korántsem telt minden nap ádáz küzdelemmel. (Ezt a fényképalbum képei is különösen alátámasztják.) A naplók alapvetően írott szövegeket tartalmaznak, rajzok nincsenek benne, esetenként a tüzéség által használt jelzések, ikonok jelennek meg a szövegben, mivel több esetben Teleki a naplójába is feljegyezte az ütegállást vagy más szorosan katonai jellegű dolgot. A magyar nyelvű naplóban időnként előfordulnak német tüzéségi szakszavak, de általában elmondható, hogy kevés az idegen szó. A naplóbejegyzések közül talán azok a legérdekesebbek, amelyek – a később részletezendő tábori levelek mellett – a naplóról ismert köztörténeti eseményekre adott reagálásait tükrözik, illetve saját és ezen keresztül családja, illetve társadalmi csoportjuk, a korabeli magyar arisztokráciának az eseményekhez való viszonyulását érzékeltetik.

A Teleki Béla első világháborús részvételét dokumentáló másik fontos forrásanyaggyűjtemény, a neki írott levelekből és (képes)levelező-lapokból álló gyűjtemény, amely időben a frontra indulás napjától egészen a frontszolgálat végéig, 1918 október-novemberéig tart. A vélhetően hiánytalan dokumentum-együttes kivételes a maga nemében, hiszen eléggé ritka, hogy valaki a csaknem három éves – (beteg)szabadságoktól eltekintve – töretlen frontszolgálatából épségben megőrizze kapott leveleit, levelezőlapjait. Ezen iratoknak páratlan értéket kölcsönöz a tény, hogy segítségükkel a családtagok szemszögéből ismerhetjük meg a hátszág életét, mégpedig az arisztokrácia sajátos prizmáján keresztül. Ezen kívül, a családtagok reflexióiból, indirekt módon természetesen a frontvonal eseményeiről is kirajzolódik egyfajta kép. Az 1915-ös évből 14, 1916-ból 361, 1917-ből 389, 1918-ból pedig 166 levél, illetve (képes)levelezőlap található a gyűjteményben. Ennek tükrében elmondható, hogy átlagban minden nap kapott egy postai küldeményt, sőt annál többet is. A legtöbb lapot természetesen a szüleitől kapta, akik külön-külön írtak neki. Testvéreivel (József, Johanna, Lajos)¹⁶ szintén külön levelezésben állt, rajtuk kívül a tágabb család, illetve a rokonság több tagjától is kapott levelet, értelemszerűen az előbbiekhöz képest nagyságrendekkel kevesebbet. Érthető okokból mindenki első kézből szeretett volna tájékoztatást kapni az ifjú katona hogylétéről. Ebből az is következik, hogy Telekinek a szabadidejéből nem kevés időt kellett levélírással töltenie, amire a már ismertetett naplójában többször is céloz. Erre egyébként „parancsot” is kapott szüleitől egyik első – sőt, vélhetően legelső –, 1915. december 17-i dátumot viselő levelükben: „Mi felváltva, naponta fogunk írni és számozzuk kívülről a borítékot vagy levelezőlapot, maga is tegye úgy kérem.” Be is indult a levélgyártás, amit egy 1915. december 29-én szülei által feladott levél is illusztrál, ahol ezt olvashatjuk: „Ma pompás napunk volt ismét, mert 5 lapja jött meg...” Egyúttal, szintén ebben a levélben a számozásos rendszer feladását kéri Bélától is: „Mi a magának írt kártyákat s leveleket nem fogjuk többé számozni mivel annak célja nincs, mert naponta írunk és dátumot teszünk. Maga se számozza a kártyákat mert úgy is remélem naponta ír ezentúl is, tehát a dátum elég és [ez] a fő dolog.” Emiatt sajnos nem tudjuk megállapítani, hogy valamennyi megkapott levél-postai küldemény bekerült-e a gyűjteménybe, de a fentebb ismertetett, évente megkapott

¹⁶ Teleki József (1900–1985), Teleki Johanna (1901–1988), Teleki Lajos (1905–1921). Negyedik testvére Teleki László (1912–1962) ekkor még túl kicsi volt az íráshoz. *Gudenus* 1998. 97–98. o.

levelek tükrében, az arányokat tekintve nagy valószínűséggel teljesnek, vagy legalábbis közel teljesnek mondhatjuk a kollekción. Ma már furcsának hat a levelezésben tapasztalt családtagok közötti magázódás, főként a fiatalok között, ami akkoriban, különösen írásos forma esetén, természetesnek számított és nemcsak a felsőbb körökben.

A levelek szövegezése, tartalma jellegzetes rendet követ. A megszólítás után rögtön a legutóbbi levél küldése óta megkapott levelekről és néha azok tartalmi visszaidezéséről esik szó, párosulva az aggódással és óvással.¹⁷ A levélírók ezután rendszerint örömeiket és a hálójukat fejezték ki a frontról érkező jó hírek kapcsán. Ezt követte az otthoniak beszámolója saját egészségi állapotukról, az időjárásról, a várható termésről és a gazdálkodás egyéb eseményeiről. Ha még maradt hely a rendszerint sűrűn teleírt tábori postai levelezőlapon, akkor következtek a társasági események, rokon, ismerős vizitációk. A helyi események mellett a budapesti társasági élet egyes hírei, egyéb szórakozások (színház, hangverseny), utazások és nem utolsósorban a vadászatok beszámolója is helyet kaptak. A levelekben olykor fontos adalékok találhatók más témákhoz is, így például egy 1916. július 1-jei levélből megtudjuk, hogy: „...Dr Iványi [Béla] egypár napja dolgozik a levéltárban...”¹⁸ A szabványos tábori postai levelezőlapok és levelek között akad egy két képeslap vagy például a családról készült fénykép, amelyet levelezőlappá alakítottak.¹⁹

Különösen érdekesek azok a levelek, amelyek a köztörténetből is jól ismert, fontos katonai vagy politikai eseményt taglalnak, mint amilyen például az 1917-es februári orosz forradalom. Erről Teleki Tibor így írt fiához: „Én úgy látom, hogy a bitang angolok keze és pénze indította meg a dolgot... Ha egyszer valahol a forradalom kiütött, annak mérvét és lefolyását soha senki nem tudta megmondani előre, az teljesen kiszámíthatatlan, ezt mutatta mindig a történelem.” Politikai természetű kérdéseket szinte kizárólag apjával vitattak meg a leveleken keresztül. Az októberi történések után így írt fiának: „Természetesen az egész világ a fegyverszünet eseményeivel foglalkozik és következményeit... én a magam részéről az oroszokkal és most már a románokkal kötendő külön békét csaknem bizonyosnak tartom. Kimondhatatlan következményei lehetnek ennek, ha a keleti front felszabadul, némi erősítéssel tönkre verhetjük az olaszokat és akkor az angol[oknak] és franciá[k]nak is lőttek, ha nem köt[nek] békét.”²⁰

A naplók és a levelek mellett az eseményeket komplementer módon bemutató harmadik forráscsoport, a fronton készített fényképek is igen szemléletesek és páratlanok. Az iratanyagban idevonatkozóan két fotóalbum maradt ránk, amelyek a frontszolgálat teljes ciklusát felölelik. A két album teljesen egyforma, a különbség annyi, hogy az időrendben első 13, míg a második 15, egymáshoz képest folytatólagosan számozott lapból áll. Az albumok közel egyformasága, valamint a képek és felirataik egységes, rendezett volta arra enged következtetni, hogy azoknak az albumba rendezése nem a harctéren történt, hanem vélhe-

¹⁷ Egy példa e jellegzetes szófordulatra: „...csak vigyázzanak drága egészségükre ezen túl is, boldogok vagyunk, ha vígan vannak, így van ez jól, csak a nagy vigasság ne származzék a szesz italok túlságos mérvű fogyasztásától, amit a katonaságnál meg lehet sok helyen szokni...” ZML Teleki Béla főisp. ir. Teleki Tibor levele fiához, Teleki Bélához 1916. január 29.

¹⁸ Uo. Teleki József levele bátyjához, Teleki Bélához 1916. július 1. Lásd ehhez: *Iványi Béla: A római szent birodalmi széki gróf Teleki család gyömrői levéltára 1245–1526. I–II. köt. Szeged, 1931–1932.*

¹⁹ ZML Teleki Béla főisp. ir. Teleki Hanna (Johanna) levele bátyjához, Teleki Bélához.

²⁰ Uo. Teleki Tibor levele Teleki Bélához, 1917. december 5.

tően otthon, esetleg a szabadságok ideje alatt, vagy még inkább a háború végén.²¹ Az album képein kívül nem található az iratanyagban más első világháborús fotóanyag.

A képek általában kis méretűek, így a legtöbb esetben egy oldalon nyolc-kilenc fotó is található. A képek zöme fekete-fehér, időnként előfordulnak barna-fehér (szépia) fényképek is. A fényképezőgép típusa nem ismert, a fotók nagy részét Teleki Béla készítette, de előfordulhatnak olyanok is, amelyek mások által vagy más fényképezőgéppel készülhettek. Az albumba helyezettekhez képest biztosan több kép készült. Az első hónapokban írott levelekben többször esik szó a filmek kidolgozása kapcsán arról, hogy sok nem lett jó, esetenként komplett filmek mentek veszendőbe.²² A kidolgozott képeket a hátszágaiak valószínűleg visszaküldték a frontra, majd onnét kerültek újra haza és ott-hon az albumba. Az első hónapok képein még érződik a technikai gyakorlatlanság. Ekkor még több, teljesen értékelhetetlen, és emiatt címmel el sem látott kép is bekerült az albumba, de ez a probléma rövid időn belül jól láthatóan kiküszöbölődött. Előbbiektől eltekintve minden kép címmel van ellátva, amely a lehető legpontosabban leírja a tartalmat, ki, mi és hol látható a fényképen. A képek egyedi címei mellett minden albumoldal is kapott egy főcímet, ami rendszerint a hónapra pontos dátumból és a helyszín lényegre törő ismertetéséből áll.

Az első képek még itthon, Magyarországon, az örkényi tüzéségi gyakorlótéren készültek, 1915 őszén. A következő oldalon elhelyezett képek már a kőbányai vagonírozást, a frontra indulás derűs, sztereotíp pillanatait örökítették meg. Már az első képekből is érződik Teleki dokumentátori szándéka, vagyis nemcsak az volt a célja, hogy a kivételes pillanatokot megörökítse, hanem minden helyszínt, mozzanatot – ha lehetősége nyílt rá – lefotografált. A fronton készült első képek, de ez általában igaz a később készütekre is, leginkább személyeket, a katonatársait ábrázolja beállított formában. Ők többnyire csoportosan, ritkábban szólóban is, sokszor valamilyen fegyverrel, leginkább persze a löveggel vagy lovakkal láthatóak. Nem mintha érdektelenek volnának ezek a képek, de talán még ennél is relevánsabbak azok a fotók, amelyek az adott területet „szociográfiai” szempontból örökítették meg. „Szociofotóin” a mindenkori frontvonal településeinek nevezetesebb vagy szubjektíve annak vélt házai, templomok, vagy utca-képek tűnnek fel, illetve civil személyek, általában – katonai munkára kirendelt - lányok és asszonyok, de ritkábban egzotikusnak talált, helyi népviseletbe öltözött egyes személyek is lencsevégre kerültek.

Nem kevés kép a harcok közötti szünetben gyakorolt szabadidős tevékenységeket (pihenés, evés, ivás, borotválkozás, lóápolás) mutat be, amely a mezőgazdasági munkát (szántás, veteményezés) sem nélkülözte a képek tanúsága szerint. A legkevesebb fotó, érthető okokból, magát a harcot ábrázolja, hiszen dokumentátorunknak ilyenkor más volt a feladata. Az e csoportba sorolható képek általában a tüzelésben lévő löveget próbálták megörökíteni, ami a dolog lényegéből fogva nem mindig volt sikeres, hiszen egy gyors

²¹ A háború utáni albumba rendezés valószínűségét viszont gyengíti a tény, hogy nem egy esetben egészen részletezőek a feliratok, aminek ilyen precíz kivitelezhetősége a memória természetes kopása miatt eléggé kétséges. Kétségtelen viszont, hogy a prezentált források sokrétűsége révén nem volt lehetetlen azok segítségével utólagosan rekonstruálni az esetleg feledésbe merült tényeket.

²² ZML Teleki Béla főisp. ir. Levél öccsétől, Teleki Lajostól 1916. február 28.; levél húgától, Teleki Hannától, 1916. január 27.

akciójelenetet kellett rögzíteni, ami rendszerint elmosódottságot eredményezett, nem is szólva a robbanások által keltett rezgések kamerára gyakorolt hatásáról. A háború pusztító arca viszont alig jelenik meg a képeken. Időnként feltűnik egy-egy szétlőtt épület, illetve bombatölcsér, néha egy-egy elesett bajtárs fotója, temetése is látható, de ezzel a néhány képpel ki is merül a téma.

A képek nagyjából arányosan oszlanak el időben és térben, egy-két esetben kaptak nagyobb reflektorfényt bizonyos történések, mint például József főherceg és Augustza főhercegné náluk tett látogatása 1917. április 24-én, ahol Teleki szinte haditudósítói precizitással fotózta végig a ceremóniát és illesztette be a képeket az albumába.

Külön érdemes szót ejteni az 1917. novemberi és decemberi keltezésű képekről, amelyek a bolsevik fordulat nyomán létrejött fegyverszünettel összefüggésben keletkeztek. Itt az úgynevezett frontbarátkozás emlékeivel találkozhatunk. Az album idevágó egyik oldalán egy orosz tízrubeles papírpénz is be van ragasztva, míg mellette egy fehér lapon orosz tisztek aláírása olvasható. Az alatta lévő felirat szerint: „Három orosz tiszttől aláírása, kik Wollowetzen lövegállásunkban vacsoráltak dec. 8-án. Az egyiketől 10 koronáért cseréltem e 10 rubelt.” A következő oldalon 1917. decemberi dátummal található két kép, amelyen magyar és orosz katonák láthatók a következő címmel: „Barátkozás az oroszokkal a rajvonalak közt fegyverszünet alatt.” Teleki egysége 1918 márciusában a bukovinai csángók által lakott Hadikfalva mellett foglalt állást. Az itt készült képek érdekessége ritkaságukban van, hiszen ekkortájt nem sok fénykép készülhetett például a részben szétlőtt hadikfalvi templomról vagy a falu házairól.

Teleki Béla az olasz fronton – részben a tanulmányi szabadságai miatt is – már nem sok időt töltött, így viszonylag kevés, mindössze húsz kép ad ízelítőt az itteni harcokról, vagy inkább helyszínekről. A képek egy részét már szinte turistaszemmel készítette Teleki, így többek között láthatjuk a vadregényes tájat, hegyeket, völgyeket, Folgaria templomát, Tonezzában az aostai herceg villáját (ugyanítt egy rommá lőtt emeletes épületet is), de megörökítette Golót, az üteg kutyáját is. A második album utolsó oldalán – kommentár nélkül – egy öt és egy tíz centesimo értékű kisméretű papírpénz is be van ragasztva.

A fotóalbumok képei alapján, a háborúval kapcsolatban az emberekben élő sztereotípiákhoz képest, egy teljesen más, de természetszerűleg szubjektív kép bontakozik ki előttünk. Az első világháború pusztító összképe, rombolásokkal és áldozatokkal teli nagyotálja itt nem érhető tetten. Sok esetben mintha nem is a harctéren lennénk, hanem valamilyen kiránduláson, esetleg egy cserkész gyakorlatot vagy tábort szemlélnénk a képeken. Ebben az is közrejátszik, hogy a képek nem tekinthetők művészeknek, kerülük a hatásvadászatot, inkább a vasárnap délutáni családi kirándulások jó hangulatát idéző, haladón amatőr fotós impresszióinak vizuális lenyomatait érzékelhetjük.

A hadinaplók, a tábori postai levelek és levelezőlapok, valamint az imént említett fotóalbumok mellett kisebb jelentőségű, de jellegükénél fogva – különösen egy hadtörténetész számára – nem érdektelenek azok az első világháborús katonai térképek sem, amelyek szintén fennmaradtak Teleki Béla iratanyagában. A 21 térképből hat vászonra kasírozott, míg a többi 15 szimpla papírtérkép, nagyjából a fele színes, míg a többi fekete-fehér. Valamennyi a bécsi katonai térképészeti intézetben készült (Militargeographischen Institut in Wien), amelyek közül a legnagyobb majd' egy négyzetméteres, 1:750 000 méretarányú (Übersichtskarte des nördlichen Kriegsschauplatzes). Ezen szí-

nes ceruzával összefoglalóan jelölve vannak a Teleki egysége által bejárt orosz (galíciai, ukrán, bukovinai) és román harcálláspontok. Az öt kisebb vászonra kasírozott térkép mind orosz, illetve galíciai területeket ábrázol 1:200 000 méretarányban. Ezek között három olyan is akad (Pinsk, Rowno és Ostrog címmel), amely területeket az előrenyomulások során nem érték el, így lényegében nem voltak használatban, semmilyen utólagos írás vagy rajzolás nem látható rajtuk.

A papírtérképek közül négy az orosz, míg 11 a bukovinai (román) front egy-egy részletét ábrázolja. Ezeken a térképeken jól látszanak a használat nyomai, valamennyi tele van rajzolva katonai, azon belül is tüzérségi jelzésekkel, mérési eredményekkel. A térképek mellett található még egy – Teleki által – ceruzával készített „látrajz”, amely a m. kir. 40. honvéd tábori tüzér ezred 2. ütegének (ahol szolgált) kíségtő megfigyelőjéből ábrázolja a Wollowetz (Bukovina) melletti frontszakaszt az 1917. október 8-i állapotnak megfelelően. A gondosan kidolgozott, horizontálisan elnyúló rajzolat mellett két lapon lövegirányzási adatok találhatók. Furcsa módon az olasz hadszíntérről egyetlen térkép sem található a kollekcióban.

A háborús emlékek utolsó elemének keletkezése már elszakad a fentebb citált források közös pontjaként is aposztrofálható aktualizmustól. Az egykori frontharcosok a frontra indulás tizedik évfordulójának méltó megünneplésére újra összegyűltek 1925. december 15-én, mely alkalomból egy emléklapot nyomttattak és egy kis fém (ezüst?) kitűzőt is készíttettek. Teleki Béla ezen az összejöveten nem volt jelen, ami a hátoldalon lévő szövegből derül ki: „Távolléted őszintén sajnáljuk és szívélyes üdvözetünket küldjük.” Az előlapon a tíz évvel korábban frontra indult m. kir. 1. honvéd tábori tarackos osztály tiszti, tiszthelyettesi és tisztesi állományának névsora olvasható az eredeti felállásban és rangokkal, illetve alul az időközben kikerkezett személyi pótlással. Az emléklap hátoldalán az egyéb résztvevők, főként feleségek aláírásai olvashatók. A frontra indulás húsz éves évfordulóját is megünnepezték 1935. december 14-én, melynek alkalomból formára ugyanezt, de fizikailag egy másik emléklapot használtak tollal ráfirkantva az 1935-ös dátumot. Ezen ceruzával, kis kereszttel jelölték a megelőző tíz évben elhunytakat, illetve pipával a jelen voltakat. Ebből tudjuk, hogy Teleki részt vett az eseményen. Az emléklap hátoldalára, a korábbihoz hasonlóan a feleségek nevei kerültek.

BALLA TIBOR

A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai

Tábornagyok, vezérezredek,
gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornaszernagyok

Das Regimentsgeschichtskommando			Das Regimentsgeschichtskommando		
Nr.	Standort	Im Bereiche des Militärrückens	Nr.	Standort	Im Bereiche des Militärrückens
1	Tropfen	Walden	81	Tannen	Walden
2	Isen (Kornfeld)	Walden	82	Steinlein	Walden
3	Kornfeld	Walden	83	Isen	Walden
4	Wald	Walden	84	Eigen (Hof)	Walden
5	Stamm-Nachw.	Kornfeld	85	Tannen	Walden

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

IOAN-AUREL POP – ALEXANDRU SIMON

FORRÁSOK A KENYÉRMEZEI CSATA (1479) ELŐZMÉNYEIRŐL ÉS KÖVETKEZMÉNYÉRŐL

Mátyás király hadvezéreinek a havasalföldi és a török sereg felett aratott kenyérmezei (Câmpul Pâinii, Brottfeld) 1479. október 13-i győzelmének híre tíz napon belül eljutott a budai udvarba. Két hét múlva a hírek hivatalos csatornákon át már Velencéig jutottak. Mátyás igyekezett terjeszteni a váratlan győzelem hírét, ami Jajca 1463. évi elfoglalása óta a legnagyobb török-ellenes győzelmének számított. Ez újabb alkalmat biztosított neki, hogy elégtételt vegyen Bécsen és Velencén régi sérelmeiért. Először is utasítására a Velencébe küldött követ a Magyarországot ért támadás kiváltó okaként azt nevezte meg, hogy Mátyás visszautasította a II. Mehmed (Mohamed) szultánnak az országra nézve rendkívül előnyös békeajánlatát, amíg ezzel szemben Velence és Isztambul az év elején nagy nehézségek árán békét kötött. Majd pedig az európai hatalmi központokban Mátyás követi megvádolták a köztársaságot és a német-római császárt, hogy Magyarország ellen uszították a szultánt. Nem ez volt az első eset, s nem is az utolsó, amikor ilyen vádakot fogalmazott meg, noha ő maga a velencei és Habsburg területeket fosztogató török portyázókat engedett át országán. Egyébként nehéz is lett volna elhinni, hogy Ali szendrői bég és IV. Basarab havasalföldi fejedelem II. Mehmed szultán beleegyezése nélkül támadta volna meg Magyarországot. Akárhogy is, mivel a szinte napi gyakoriságú Velencéből írott milánói jelentések közül csupán egyetlen említi az ütközetet, az okokat máshol kell keresnünk.¹

[...] Ceterum. Benche questa Signoria [Velence] senta da molti lochi, ch'el prefato Re d'Ungheria [Corvin Mátyás] se/ adirizi con lo exercito verso el Friulo, tamen hogi, a hore XX, dicta Signoria,

¹ Általánosságban: Archivio di Stato di Milano, Milan (ASM), Archivio Ducale Sforzesco / Archivio Visconteo Sforzesco (A.D.S.), Potenze Estere, Venezia, cart. 369, 1479 Agosto-Dicembre, fasc. 4, Novembre, 1479. november 8. Ez az október közepén lezajlott csata földrajzi tévedéseket tartalmazó egyetlen említése a velencei jelentésekben.) *Nicolae Iorga*: Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle. IV. köt. 1453–1476. Bukarest, 1915. №. 73. 53–54. o.; *Szakály Ferenc – Fodor Pál*: A kenyérmezei csata (1479. október 13.). *Hadtörténelmi Közlemények*, 111. (1998.) 3–4. 309–350. o. (Utánközlései: Fegyvert és vi-tézt... A magyar történelem nagy csatái. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2003. 61–80.o. és *Rex invictissimus*. Szerk. *Veszprémy László*. Budapest, 2008. 65–94. o.); *Alexandru Simon*: Lumea lui Djem. Suceava, Buda și Istanbul în anii 1480. *Anuarul Institutului de Istorie George Barițiu* (Cluj-Napoca), XLVIII. (2005.) 11–43. o. (Itt 20–24. o.). Az 1479. év eseményeiről szóló (és főleg Milánó és Velence levéltáraiból származó) mára már ismert kiadott forrásokat lásd: *Nagy Iván – Nyáry Albert*: Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából 1458–1490. (Monumenta Hungariae Historica, IV, 1–4.), II. [1466–1480.] Budapest, 1877.) (A továbbiakban: MDE.) №. 262–272., 387–407. o. (1479. márciustól decemberig; különösen: №. 267., 394–395. o.; №. 270., 398–404. o.; Mátyás október 22-i levele IV. Sixtus pápának a csatáról, illetve Velence november 5-i válasza Mátyásnak a csatát taglaló, a veronai Gabriele Rangoni egri püspök által kézbesített levelére). Éppen ellenkezőleg, nem zárhatjuk ki a lehetőségét, hogy a csatáról szóló jelentések fennmaradtak Milánó levéltáraiban, talán éppen a római iratok között. Lásd továbbá: *Papp Sándor*: Ștefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán Birodalom. *Hadtörténelmi Közlemények*, 121. (2008.) 2. sz. 303–325. o. (A szerző nyelvi okokból nem használhatta. – A szerk.)

secundo/ ho inteso, ha ricevuto una littera dal prelibato Re, de di XXIII del passato [október 23-a], per la quale/ sua Maiesta gli significa como le gienti sue quale erano verso la Bossina hanno/ datto un grandissimo conflictu ad quelli Turchi, quali erano venuti ad invadere/ el paese suo. Et che in esso conflictu sono stati tagliati in pezi circa quarantamillia/ Turchi, che seranno pur uno terzo non sera piccola cosa. Io me ingignaro de/ havere lo exemplo de dicta lettera, et havuto lo mandaro alle Sublimita Vestre.²

Mátyás maga is tudatában volt annak, hogy a győzelem aligha lesz megismételhető, ezért kívánt – ideiglenesen – megegyezni Mehmeddel, miközben Magyarország déli védelmi vonalainak újjászervezése is felgyorsult. A végvári csapatok összehangolatlansága nagyban veszélyeztette a hadi terveket 1467-ban vagy 1476-ban, s korábban lehetővé tette a Nagyvárad elleni 1474-es török támadást. Csak 1479 októberében sikerült csodával határos módon, az utolsó pillanatban győzedelmeskedni a törökök felett. Az újjászervezés lehetővé tette a török elleni védekezés megszilárdulását, de nem tudta megszüntetni az összehangolatlanságot, ami jelentős mértékben hozzájárult II. Bajezid szultán 1484-as győzelmeihez. Valójában a probléma sokkal inkább a királyság szívében, mint annak határterületein gyökerezett. Ez 1479-ben is világossá vált, amikor – akárcsak 1484-ben – az észak-nyugatra eső szomszédos területek voltak Mátyás terveinek célpontjai. Velence magyarországi képviselői 1479 májusában számoltak be először az Erdélyt fosztogató török portyázókról, majd Mátyás is segítségért folyamodott hozzájuk. A Magyarországot három oldalról fenyegető támadás, Erdély feldúlása, valamint a csillagok kedvezőtlen állása az uralkodót egyaránt arra készítette, hogy befejezze a II. Ulászlóval, Csehország „társ-uralkodójával”, és brandenburgi Albert Achillessel folytatott tárgyalásokat.

[...] Item der konig muß eylends wider gein Hungern reytten, dann die Turcken ziehen jm mit macht in das land an dreyen enden, und in drissigk jaren nye so starck und so grosse forcht und geschrey gewesen, dann die Turcken haben ob xx menschen auß Sibenpurgen in der nechsten karwochen vergann-gen hinweg gefurt und grosen schaden gethan [...] ³

Ebben az összefüggésben a török támadások híre akár dezinformációnak is tekinthető lenne. Ám a Velence és Magyarország közti (horvát–dalmát határok menti konfliktusok miatt) ellenséges viszony, valamint a velencei diplomaták tapasztalata ellentmond ennek az egyébként magától értődő politikai lehetőségnek.⁴

² [Lodovico il Moro Sforza és Bianca Maria Sforza] (Velence, 1479. november 8.; részletek a nagy diplomáciai tapasztalattal rendelkező Leonardo Bottának a milánói hercegi udvar számára küldött jelentéséből).

³ Részlet a brandenburgi Albert Achilles követei által Budáról küldött, 1479. május 26-i jelentés függelékéből.

⁴ ASM, A.D.S., Potenze estere, Venezia, cart. 368, 1479 Gennaio-Luglio, fasc. 3, Marzo, fasc. 5 (március 9., május 11. és 21. Az idézett jelentések szerzőjével, a „keleti politikában” különösen jártas Leonardo Bottával kapcsolatban lásd még: *Alexandru Simon*: Anti-Ottoman Warfare and Crusader Propaganda in 1474: New Evidences from the Archives of Milan. *Revue Roumaine d'Histoire*, XLVI. (2007.), nr. 1–4. 25–39. o.); *Urkundliche Nachträge zur Österreichisch-Deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III.* (Fontes Rerum Austriacarum, II, 46). Szerk.: *Adolf Bachmann*. Wien, 1892. №. 439. 452–453. o. (1479. május 26.; az eredeti példány: Staatsarchiv Nürnberg, Fürstentum Brandenburg-Ansbach, Herrschaftliche Bücher, reg. 49, f. 241^r).

Az események háttéréről: Gustav Gündisch: Siebenbürgen in der Türkenabwehr 1396–1526. *Revue Roumaine d'Histoire*, XIII. (1974.) nr. 3. 434–437. o.; *Jászay Mágda*: Contrastes et diplomatie dans les rapports de Matthias Ier Corvin et la République de Venise. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXXV. (1989.) 1–4. sz. 23–26. o.; *Pálffy Géza*: The Origins and Development of the Border Defence System against the Ottoman Empire in Hungary (up to the Early Eighteenth Century). In: *Ottomans*,

A támadás híre eljutott a Sforza udvarba is. A Sforzák haragban voltak Mátyással, mert az támogatta Aragóniai Ferdinándot, aki Frederico nevű fiát Milánó hercegévé kívánta emelni. Valójában Velence és Milánó nagyobb figyelmet fordított a török betörésekre, mint az októberi csatára, egyébként is Magyarországon különösen Velencét, a velencei–török békét tették felelőssé a portyázások miatt.

[...] Qua e venuto novella certa de Ungaria como li Turchi hanno transcorso in Transilvania, provincia del dicto re de Ungaria, et hanno facto grandissima preda et menato grandissimo numero de anime, in modo che, secondo che scrive lo ambaxiatore de questa Signoria [Velence], per quanto ho inteso, de bono loco el dicto re desidera che questa pace italica [nevezetesen Milánó, Velence és Nápoly között] omnino se face et versa altre parole de altra sorte che non le ha facto per el passato.⁵

[...] Preterea novamente questa Signoria ha havuto lettere de Ungaria per lequale el suo ambaxiatore le scrive che li Turchi che corseno et invaseno a di passati la Transilvania fecero uno dam-no inextimabile de numero grandissimo de anime captivate, bes-tiami et incendii, et che tutta la Ungaria dice essere successo per la pace che Venetiani hanno facto col Turcho, in modo che esso ambaxiatore non ha ardire de uscire de casa pe dubio de non es-sere taliato ad pezi da quelli Ungari [...]

Ugyanezen forrás tanúsága szerint a törökök Ljubljana környékén, III. Frigyes örökös birtokain is támadásba lendültek, miközben a velenceiek még mindig Mátyás jóakarátát igyekeztek megvásárolni Dalmáciával kapcsolatban. Így az 1479-es támadások sértették a köztársaság érdekeit, nem úgy, mint Nagyvárad 1474-es felpredálása, ami Mátyást a törökök ellen fordította, akik a velencei Scutarit (ma Shkodë, Shkodra) ostromolták.⁶

Mindazonáltal úgy tűnik, hogy a támadásokról nem készültek részletesebb feljegyzések Erdélyben. A szász források csupán arra engednek következtetni, hogy a törökök viszonya a nemrég kinevezett vajdával, Báthori Istvánnal, és III. István moldvai fejedelemmel feszültebbé vált. Áprilisban, az első támadások idején (bár az üzenet nem tesz említést róluk), a brassói szászok levelet írtak III. Istvánnak, mint Erdély a sors keze által kijelölt védelmezőjének, miközben háromszor is utalnak a magyar Szent Koronához való hűségükre. Később, július elején III. István válaszolt a városnak, figyelmeztetve őket a Székelyföldet érő havasalföldi–török betörésre.

[...] És tájékoztatom Uraságtokat [a városi bírót és az esküdteket] a következőkről. Láthatja, hogy mindez megtörtént, a törökök és a havasalföldiek felpredálták urunk, a király [Mátyás] földjét, Székelyföldet [...] Ezért Uraságtok figyeltessen kémekkel, és ha Uraságtok úgy találja, hogy ezen ellenségek az Maguk irányába vagy a mi irányunkba távoznak, álljon készenlétben, és

Hungarians and Habsburgs in Central Europe: the Military Confines in the Era of Ottoman Conquest. Szerk.: Fodor Pál, Dávid Géza. Leiden, 2000. 42–45. o.; Kubinyi András: Matthias Rex. Budapest, 2008. 110–115. o.; Alexandru Simon: Provinz, Königreich und Kaiserreich: Siebenbürgen und das Osmanenreich zur Zeit der Schlacht von Baia. In: Die Sachsen und ihre Siebenbürgische Nachbarn. Studia in honorem Dr. Thomas Nägler. Szerk.: Ioan Marian Țiplic, Konrad Gundisch. Alba Iulia, 2009. 201–214. o.

⁵ Velence, 1479. május 11.

⁶ Velence, 1479. május 21.

hamarvást üzenjen nekünk, éjjel-nappal, hogy mi is készen állhassunk, és Uraságtokkal együtt kelhessünk harcra az ellenséggel [a város feladata Báthori figyelmeztetése is, hogy mindnyájan összefoghassanak a közös ellenféllel szemben].⁷

A portyázók betörése abban az esetben érthette el a Székelyföldet Brassó érintése nélkül, ha Moldván keresztül haladtak. Meglehet, hogy nem is történt fegyveres betörés (még ha a német és olasz források nem erre engednek következtetni), ám az üzenet jelentése egyértelmű. Ha István fejedelem kérését nem teljesítik Magyarországon, a veszteség felbecsülhetetlen lehet.⁸

Ősz elején hír érkezett a törökökről, akik „...hanno transcorso prima tutta la Valachia Magiore et Minore et deinde una grande parte del paese del re de Ungaria.” Szász környezetből nem maradtak ránk a katasztrófát tanúsító források. Úgy tűnik, hogy a „júliusi epizódtól” eltekintve Délkelet Erdélyt nem érintette semmilyen fegyveres betörés. Több mint valószínű, hogy a támadások célpontja tavasz óta Fogaras (a havasalföldi uralkodók hajdani birtoka) és Hátszeg (a Hunyadiak bölcsője) volt. Nehéz megmondani, vajon István átengedett-e (egy újabb) portyát a Székelyföld felé. A moldvai–török háború (1473–1486) alatt a Moldvát ért támadások közül egyet sem állítottak meg Vasluitól (Vászló) délre. 1479-ben – az 1475., 1476., vagy 1484. évektől eltérően – a moldvaiak nem segítettek a magyar királyságot. Lehetséges, hogy az István levelében vázolt veszély két hónapon belül valósággá vált. Mindenesetre ő és Báthori, aki a királyi sereget vezette 1476-ban, tisztában volt vele, hogy a győzelem nagymértékben múlik Erdély támogatásán. István semlegessége feltehetőleg csak ősszel vált bizonyossá. A magyarok és a havasalföldiek (ez esetben moldvaiak) által az ütközet előtt tartott tanácskozása, melyet követően (Unrest szerint) csak a magyarok vonultak harcba, az 1475-ös moldvai–magyar szerződés feszült légkörben zajló újratárgyalása, a Moldvát fenyegető havasalföldi–török veszedelem és István 1479 végi törökökhöz küldött követsége magyarázza e fejleményeket. Végül legalább is a Hátszegtől keletre fekvő Nagyszeben szász városának csapatai jelen voltak Kenyérmezőn.⁹

⁷ Harló/Hárlău, <1479> július 9.

⁸ ASM, A.D.S., Potenze estere, Venezia, cart. 368, 1479 Gennaio-Luglio, fasc. 3, Marzo, fasc. 5 (március 9., május 11. és 21.); Direcția Județeană a Arhivelor Naționale-filiala Brașov, Brassó, Archiv der Stadt Kronstadt, Familiennachlässe, Stenner, I, №. 445 (<1479> július 9.; a levelet számos különböző keltezéssel kiadták, legutóbb 1481-es dátummal, ám abban az időben a két István Havasalföldön folytatott hadjáratot. In: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, VII. 1474–1489. Szerk.: Konrad G. Giindisch. Bukarest, 1991. №. 4512., 329. o. (A továbbiakban: Ub.); A levelet és összefüggéseit illetően lásd: Alexandru Simon: Aux origines italiennes et valaques de la bataille de Vaslui. *Annuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica* (Venice), X–XI. (2008–2009.) 219–220. o.; Schnell, I, №. 28 (1479. április 26.; másolat: Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL), Diplomatikai Fényképgyűjtemény, 246 652; utoljára kiadva in Ub., VII, №. 4302., p. 210). A székelyeket és Erdélyt illetően ebben az összefüggésben talán érdemes felidézni, hogy Jan Długosz (Jan Długosii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia. Kiad.: Alexandr Przewdzicki. XIV. (Historiae Polonicae libri XII, II.) Krakko, 1887. 603. o.) miként ábrázolta a helyi feszültségeket, és beszélt az Erdély által „hullatott könnyekről”, mikor világossá vált (1474), hogy a magyar–lengyel fegyverszünetet követően Erdély nem kerül IV. Kázmér fennhatósága alá. Mondanunk sem kell, hogy a Hunyadiak esküdt ellensége volt.

⁹ Például: ASM, A.D.S., Potenze estere, Venezia, cart. 369, fasc. 2, Settembre, №. (8 settembre); Ub., VII, nos. 4300–4320. 208–220. o. (1479. április–október); Eudoxiu de Hurmuzaki: Documente privitoare la istoria românilor, II-2, 1451–1510. Szerk.: Nicolae Densușianu. Bukarest, 1891. №. 233. 262. o.; Thallóczy Lajos: Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all’Adria. (Különlenyomat: Archaeografo Triestino, 3. sorozat, VII, 1.) Trieszt, 1913. 36–38. o. (1476. június–augusztus); Antonio Bonfini: Rerum Ungaricarum Decades.

1479 elején Belgrád és a királyi Bosznia vált a török támadások célpontjává. Velen-cének volt olyan információja, miszerint a szultán „...etiam prepara nova armata per mandarla nel Danubio.” Ez egy, a Duna torkolatánál történt támadásra utal. Azzal a pénzzel, melyet Velence Rómából biztosított a számára 1478 végén, István sürgősen megerősítette pozícióját Kiliában (Chilia) és Dnyeszterfehérvárott (Cetatea Albă), pontosan abban az időszakban, amikor a törökök minden bizonnyal Moldván keresztül Székelyföldre támadtak (június-július). A törökök és Velence között megkötött békét követően István a törökök lehetséges célpontjává vált (a törököktől való félelmében Velence felfüggesztette, de legalábbis nem vállalta a vele fenntartott kapcsolatát). István országát 1476 óta nem érte török támadás. Mátyásnak sokkal komolyabb problémákkal kellett szembenéznie, mivel valamennyi katolikus szomszédjával rossz viszonyban volt. Februárban a nyilván Velence által felbújtott Mehmed nem fogadta Mátyás és Ferdinánd (Ferrante) követeit. Úgy látszik, Velence egy „birodalmi fegyverszünetet” is előkészített III. Frigyes és Mehmed között.

[...] A di passati venne noticia qua como lo Imperatore haveva soy ambaxatori al grande Turcho et pracitchava paxe con luy. Hora questa Signoria e certificata como el prefato Imperatore ha concluso dicta pace et da al dicto Turcho ducati XVm al anno per essere sicuro luy et li paesi dalle incursioni et offerse tur-chesche.¹⁰

Augusztus 26-án Velence üzent Milánónak, hogy Bosznia térségben 30 000 török áll készenlétben Mátyás király megtámadására, és szeptember 1-jén Velence értesült róla, hogy az éppen a lengyel IV. Jagelló Kázmérral és a cseh II. Jagelló Ulászlóval sikerrel tárgyaló király fennhatósága alatt álló területek jelentős veszteségeket szenvedtek.

Velence és Milánó Mátyás és Ferdinánd (Ferrante) számításait egyaránt keresztülhúzta. A Mátyás és Frigyes közti vetélkedés ellenére a királyok, Mátyás és Ferdinánd állítólag márciusban hajlandó lett volna akár 300 000 dukátot felajánlani a császárnak a Sforzák elleni támogatásért cserébe. Mátyásnak csak az által sikerült elkerülnie a teljes elszigetelődést, hogy a Jagellókat megegyezésre kényszerítette. Ennek ellenére szembe kellett néznie a török támadással, amelynek lehetséges következményeit mérlegelve már szeptember óta katasztrofálisnak tekintettek.

Szerk.: *Főgel József, Juhász László, Iványi Béla*. IV. köt. Leipzig, 1941. Budapest, 1944/1945. 92–99., 124., 129. o.; *Jakob Unrest*: Österreichische Chronik. (Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Germanicarum, Nova Series, XI.) Kiad.: *Karl Grossman*. Weimar, 1957. 108. o.; *Alexandru Simon*: The Ottoman-Hungarian Crisis of 1484: Diplomacy and Warfare in Matthias Corvinus' Local and Regional Politics. In: Matthias and his Legacy. Cultural and Political Encounters between East and West. Szerk.: *Bárány Attila, Györkös Attila*. Debrecen, 2009. 401–436. o. Ebben az összefüggésben valószínűbb, hogy a Valachia Magiore et Minore kifejezés jelentése Havasalföld és Moldva (a megszokott értelmezés szerint), mivel a „Habsburg nézőpont”, amely szerint Nagy Havasalföld azonos Munténiával (Kelet-Havasalföld), Kis Havasalföld pedig Olténia (Nyugat-Havasalföld), csak Mátyás halála után terjedt el. Erről a kérdéstről lásd még: *I.-A. Pop*: Dalla Crociata alla pace: documenti veneziani riguardanti i rapporti tra le potenze cristiane e l'Impero Ottomano all'inizio del XVI secolo. In: Italia e l'Europa Centro-Orientale attraverso i secoli. Miscellanea di studi di storia politico-diplomatica, economica e dei rapporti cultural. Szerk.: *Cristian Luca, Gianluca Masi, Andrea Piccardi*. Venezia–Brăila, 2004. 95–108. o.; *Alexandru Simon*: Massimiliano I. Venezia e il problema ottomano (1493–1503). In: L'Europa Centro-Orientale e la Penisola italiana: quattro secoli di rapporti e influenze intercorsi tra Stati e civiltà (1300–1700). Szerk.: *Cristian Luca, Gianluca Masi*. Venezia–Brăila, 2007. 91–109. o.

¹⁰ Velencéből 1479. augusztus 22-én Milánóba küldött jelentés.

[...] Et ad cio le Vestre Excellentie [Bianca és Lodovico il Moro Sforza] intendano ch'el dicto Turcho non perde tempo: quelle sa-no che in questi proximi giorni li signifirai la coreria che li Turchi havevano facto nel paese del re de Ungaria. Da novo adviso le Vestre Sublimita che dicta coreria, per quanto se sente qua, e stata delle maggiore et delle piu crudele che habiano facto da dieci anni in qua, per che hanno transcorso prima tutta la Valachia Maggiore et Minore et deinde una grande parte del paese del re de Ungari, dovi hanno facto tanto preda, che ultra li morti, che sono numero grandissimo, hanno menato via vinti milliar de anime, et piu; et che hanno morto quanti vechi et vechie et putti piccolini li sono venuti alle mani, in modo che, insieme alle bestie, li hanno morto, che sono vintimillia de paese, con tanto setore delli dicti homini et bestie morte, che non se li po praticare.

Item ha mandato questo anno settanta galee nel Mare Magio-re et ha expugnato uno castello che may piu haveva potuto ha-ver, in modo che tutto quello mare e hora in sua libera potesta [abban az esetben, ha valóban sor került a török támadásra, és az sikeres volt, ez az értesülés feltehetőleg a Porta 1478-as, a Krím-félszigeten végrehajtott fekete-tengeri manővereinek megakadályozására utal, melyek célja a terület török uralmának, valamint az Arany Horda kánja, a Mehmedhez hűséges Mengli Ghiray pozíciójának a megerősítése volt]. Et similiter [II. Mehmed] ha mandato uno figliolo con uno exercito assay grosso contra uno figliolo gia de Usono Cassano.¹¹

Kinizsi Pál Bánságból érkező csapatainak beavatkozása nélkül nemcsak az egy hónappal később lezajló kenyérmezei csata végződhetett volna vereséggel, hanem egy nagyobb következményekkel járó katasztrófa történt volna.¹²

Corvin János elismerése törvényes utódként

Mátyás 1479 végén hatalmas győzelmet aratott a kereszténység nevében, ami lehetővé tette számára, hogy a világ előtt hivatalosan elismerje törvénytelen fiát, Jánost. Az Aragóniai Beatrix-szal kötött házasság harmadik évében nyilvánvalóvá vált a király és bizalmasai számára, hogy Ferdinánd (Ferrante) lánya nem képes utóddal megajándékozni a királyt (a probléma 1482–1483-ban vált nyilvánossá egy újabb török–olasz–Habsburg–magyar krízis során, ami súlyosan meggyengítette Mátyás hatalmi pozícióját

¹¹ Velence, 1479. szeptember 8.

¹² Pl. ASM, A.D.S., Potenze estere, Venezia, cart. 368, fasc. 1, Gennaio, nn; fasc. 2, Febbraio, (január 10., 14., 23., 28., 31., február 22., 26.); fasc. 3, nn; fasc. 4, nn, fasc. 5, nn (március 9., 20., 21., április 5., 7., 26., május 5., 8.); cart. 369, fasc. 1, nn, fasc. 2, nn (augusztus 21., 26., szeptember 1., 8.). Cronica moldo-germană. In: Cronicile slavo-române din secolele XV–XVI publicate de Ioan Bogdan. Szerk.: P. P. Panaitescu. Bukarest, 1958. 33. o.; Alexandru Simon: The Costs and Benefits of Anti-Ottoman Warfare: The Case of Moldavia (1475–1477). *Revue Roumaine d'Histoire*, XLVIII. (2009.) 1–2. sz. 37–53. o.

Egyrészt, figyelembe véve Velence és Moldva viszonyát, valamint a Porta által a Fekete-tenger térségében követett általános politikai stratégiát, nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy a török hajók megpróbáltak támadást intézni a Cetatea Albănál, a Dnyeszter torkolatánál, vagy a Dnyeper torkolatánál található Ilice-nél lévő moldvai állások ellen 1479 nyarán. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban lásd még: Mustafa Ali Mehmet: La politique ottomane à l'égard de la Moldavie et du Khanat de Crimée vers la fin du règne du sultan Mehmed II le Conquerant. *Revue Roumaine d'Histoire*, XIII. (1974.) 3. sz. 511–534. o.; Ștefan Andreescu: Moldavia's Pontic Policy: Stephen the Great and Ilice Castle. *Il Mar Nero* (Róma), III. (1997–1998.) 179–187. o.

Másrészt nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Frigyes nem volt hajlandó még egy beiktatási ceremóniát végezni a Sforzák, mint a császári hűbérnek számító Milánói Hercegség urai számára. Velence részben ezért próbálta a megkötött szövetségek ellenére megvásárolni Mátyás részleges semlegességét a Hercegség számára (1479. március–április). Mindazonáltal Mátyás nem állt kötélnek, és ismét csak a pénz vette át, mint ahogy az 1460-as években. Lásd még: Fabio Cusin: Il confine orientale d'Italia nella politica europea del XIV e XV secolo, II. Milan, 1937. 213–214., 231–232. o.

uralkodása hátralevő részére). Valószínűleg még aznap, október 21-én, amikor a diadal híre elért Budára, az ütközetet követő nyolcadik napon, egy nappal azelőtt, hogy hírül adta volna a pápának (a Frigyes és Velence ellen irányuló szokásos vádakkal együtt), Mátyás kibocsátotta első ismert olyan adománylevelét, melyben elismeri Corvin Jánost mint fiát Liptó hercegének és Vajdahunyad grófjának. Az elhatározás feltehetőleg már korábban megszületett a királyban, de a tény, hogy Mátyás nem volt tisztában azzal, pontosan milyen birtokokat adományoz, arra utal, hogy az oklevelet sietve fogalmazták (amely így nem mentes az elentmondásoktól). Mindazonáltal sem a csata, sem János herceggé és gróffá történő kinevezésének időpontját nem említik az oklevélben. Így a győzelem és az oklevél, amely a hatéves Jánost Erdély egyik jelentős méltóságának viselőjévé teszi meg, minden valószínűség szerint nem áll közvetlen kapcsolatban egymással, azokat a kedvező politikai helyzet kapcsolta össze.¹³

Ez a „adománylevél” valójában egy, a kolozsmonostori konvent számára eljuttatott királyi parancslevél volt, amely Jánost jelölte meg három, örökös nélkül meghalt nemesember birtokai jogos tulajdonosául, akiknek vagyona a törvények értelmében a királyra szállt. Mátyás nem akart túllépni uralkodói jogkörén, vagy saját helyzetét megnehezíteni, különösen mivel a III. Frigyesel kötött 1463-as szerződés értelmében a Hunyadiak csak abban az esetben tarthatták meg a magyar koronát, ha Mátyás törvényes fiú örökösrel rendelkezik. Ami a továbbiakat illeti, a nevezett birtokok adományozása teljesen jogszerűen történt, a korona országgyűlés által jóváhagyott joga alapján, és a valóságban is „megpecsételte” Corvin János helyzetét, valamint rangját Liptó hercegeként és Vajdahunyad grófjaként. Mátyásnak sikerült Beatrix beleegyezését is biztosítania (rendes körülmények között a királynőnek nem volt beleszólása ezekbe a kérdésekbe, amennyiben azok nem a saját birtokait érintették). Ugyanerről az egyetértésről tesznek említést 1482-ben is, amikor Mátyás fiának adományozta a Hunyadiak családi fészkehez tartozó földeket Hunyad megyében – még anyjának, Szilágyi Erzsébetnek a halála előtt, akinek Hunyadi János halála után kerültek a birtokába. 1479 óta hivatalosan János volt a király egyszerűült örököse. Azonban, akárcsak a kenyérmezei csata esetében, a győzelem csupán átmenetinek bizonyult.¹⁴

¹³ Mátyás Corvin János számára kibocsátott adománylevelét (MOL, DL 27 714, 1479. október 21.) számos alkalommal idézték az 1890-es évek óta, ám tudomásunk szerint kritikai kiadása nem látott napvilágot azóta, hogy *Schönherr Gyula* minden további elemzés nélkül átírta: Hunyadi Corvin János 1473–1504. Budapest, 1894. (CD kiadása: Arcanum)

A III. Frigyes és Aragóniai Beatrix által a magyar trón várományosává előlépett János iránt tanúsított ellenséges érzületre lásd: *Karl Nehring*: Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum Hunyadisch-Habsburgischen Gegensatz im Donaauraum. München, 1989.² 1479-ben Mátyás feltehetőleg megszerezte Beatrix beleegyezését (melyet az 1482-es, János részére kiadott vajdahunyadi adománylevél(ek) szintén megemlít(ik): *I.-A. Pop*: *Mărturi documentare privind domeniul Hunedoara la sfârșitul secolului al XV-lea. Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia*, XXXII. (1987.) 1–2. sz. 23–24. o.; (1482. április 8., július 12.) Mátyás hivatalos jelentése a győzelemről: MDE II. №. 267. 394–395. o. (Reprint: *Actae et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*. (Fontes Rerum Transsylvanicarum, IV, VI.) Szerk.: *Veress Endre*. I. köt. 1468–1540. Budapest, 1914. №. 30. 32–33. o.). Mindenesetre említést érdemel, hogy a hírek ugyanolyan gyorsan terjedtek, mint a törökkel az 1470-es években ezen a vidéken vívott másik két jelentős összecsapás. A moldvai vaslui (1475. január 10.) és valea albă-i csata (1476. július 26.) esetében lásd: *Alexandru Simion*: Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală. Cluj-Napoca, 2007. 281. o. (236. jegyzet) és 568–569. o. A Corvin János által kapott birtokokra lásd: Szolnok-Doboka vármegye monographiája. Szerk.: *Kádár József, Réthy László, Tagányi Károly*. I–VII. köt. Dés, 1900–1905.

¹⁴ Vajdahunyad és a Hunyadiak történetéről 1458 után lásd: *Iosif [József] Pataki*: *Domeniul Hunedoarei*

Mátyás tovább folytatta kényes erdélyi játékát. Az 1479-es adomány „megnevezett részei” a vajdaság északi felén helyezkedtek el, Doboka, Küküllő és Kolozs megye területén, ahonnan a két néhai nemes, Szentpáli Miklós és Zsuki János származott. I. István moldovai fejedelem 1397 körül ezen a területen kapott birtokot Zsigmond királytól, és később Mátyás is itt adományozott birtokot III. István moldovai fejedelemnek (1489). A későbbi időkben, így az 1467-es lázadás alkalmával a vidék magyar nemessége sok fejfájást okozott a magyar királynak. Mátyás a helyi befolyásos személyek és családok érdekeinek és bizonyos esetekben jogainak megsértését is kockáztatva kísérletet tett hatalmának kiterjesztésére szülővárosa, Kolozsvár vidékén. Ez a politikai kísérlet kétségtelenül kevésbé bizonytalan alapokon nyugodott, mint az 1479-es ütközet utáni, a Hunyadiakat és a szultánokat összekötő havasalföldi „vérrokonságra” építő tervei. Mindazonáltal az 1490-es események ismeretében megkockáztathatjuk, hogy Mátyás erdélyi törekvéseinél ez utóbbiak még mindig realisztikusabbak voltak.¹⁵

la începutul secolului al XVI-lea. Bukarest, 1976, XVIII–XX. o.; *Ioan Drăgan*: Nobilimea românească din Transilvania. 1440–1514. Bukarest, 2000. 232–233. o.; *Radu Lupescu*: Domeniul cetății Hunedoara în vremea Hunedoreștilor’. *Mediaevalia Transylvanica* (Szatmárnémeti-Kolozsvár), V–VI. (2001–2002.) 1–2. sz. 3–31. o. A Beatrix-szal kapcsolatos problémákra lásd: MDE III. 1480–1488. Budapest, 1877. №. 18. 23. o. (1483); №. 61. 74. o. (1486); *Bak János*: Queens as Scapegoats in Medieval Hungary, in *Queens and Queenship in Medieval Europe*. Szerk.: *Anne J. Duggan*. Woodbridge, 1997. 230–231. o. Mátyás kormányzati rendszerére és utódlására: *Karl Nehring*: Herrschaftstradition und Herrschaftslegitimität. Zur ungarischen Aussenpolitik in der Zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. *Revue Roumaine d’Histoire*, XIII. (1974.) 3. sz. 463–472. o.; *András Kubinyi*: Die Staatsorganisation der Matthiaszeit. In: *Matthias Corvinus: die Regierung eines Königreichs in Ostmitteleuropa, 1458–1490*. Heme, 1999. 5–96. o.

¹⁵ A terület politikai hagyományairól lásd: *Süttő Szilárd*: Spuren einer vom niederen Adel ausgeübten Autonomie im Siebenbürgen des ausgehenden 14. Jahrhunderts. In: *A Century in the History of Transylvania. The Later Crusades, Humanism, Church Union and Social Mobility at the End of the Middle Ages*. (Mélanges d’Histoire Générale, Nouvelle Série, II, 1.) Szerk.: *I. Drăgan, I.-A. Pop, T. Sălăgean, Alexandru Simon*. Cluj-Napoca, 2008. 161–170.; *Tudor Sălăgean*: Contrat et révolte: traditions politiques dans le nord-ouest de la Transylvanie à la fin du règne de Sigismond de Luxembourg’. In: *uo*. 185–195. o.

A moldvai uralkodók erdélyi birtokaival kapcsolatban az 1390-es és az 1490-es évekre lásd: *Nicolae Edroiu*: An Aspect of the Political and Private Relations between Matthias Corvinus and Stephen the Great: The Transylvanian Estates of the Rulers of Moldavia. In: *Between Worlds, I. Stephen the Great, Matthias Corvinus and their Time*. (Mélanges d’Histoire Générale, I, 1.) Szerk.: *Kosza László, Ovidiu Mureșan, Alexandru Simon*. Cluj-Napoca, 2007. 151–162. o.; *Alexandru Simon*: The Walachians in Ottoman-Hungarian Power Relations. *Acta Musei Napocensis*, XLVII–XLVIII. (2008–2009.) 2. sz. 199–218. o. Mátyás keleti politikájának kérdéseit illetően lásd: *Jakó Zsigmond*: Mátyás király erdélyi társadalom-politikájáról. *Korunk*, Új folyam, I. (1990.) 3. sz. 426–433. o.; *Uő*: A Farnasi Veres család. Az 1467. évi erdélyi lázadás kutatásához. In: *Emlékönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk.: *Kiss András, Kiss Kovács Gyöngy, Pózsony Ferenc*. Kolozsvár, 1999. 221–222. o.; *Alexandru Simon*: Antonio Bonfini’s Valachorum regulus: Matthias Corvinus, Transylvania and Stephen the Great’. In: *Between Worlds, I*. 205–224. o.

Buda, 1479. október 21.¹⁶

<Corvin> Mátyás, Magyarország és Csehország királya, elrendeli, hogy a kolozsmonostori (Cluj-Mănăştur, Abtsdorf) konvent helyezze birtokaiba <Corvin> Jánost, Liptó hercegét és Vajdahunyad grófját (illustrem Johannem ducem Liphthoviensem et comitem de Hwnýad), mint az ő egyetlen fiát (unicum natum nostrum), és Aragóniai Beatrix királynő jóindulatú beleegyezésével és döntésével, mint Besenyő (Bessenýew, Valea Izvoarelor), Szentpál (Zenthpal, Sânpaul), Ugra (Ugra, Ogra), Gyulas (Gewres, Giulus) és a Küküllő megyei Lackod (Laczkod, Lăscud) birtokok egészének birtokosát, amelyek korábban Miklóshoz, Szentpáli Mihály fiához tartoztak (condam Nicolai, filii Michaelis de Zenthpal), továbbá mint a Doboka megyei Omboz (Omboz, Mureşenii de Câmpie) birtokosát, amely az elhunyt Jánoshoz, Zsuki Mihály fiához tartozott (quondam Johannis, filii Michaelis de Swk), és mint a néhai Wok Sandrin / Vuk Aleksandr (Sándor) (?) (condam Wok Sandrini) minden birtokának, birtokrészének és birtokokkal járó jogok összességének tulajdonosát, a Magyar Királyság és Erdély bármely megyéjében is legyenek megtalálhatóak. Ezen földek előző birtokosaik jogos utód nélküli halála útján kerültek a király tulajdonába a királyi háramlási jog alapján.

Mathias, Dei gracia, rex Hungarie, Bohemie etc., fidelibus nostris conventui ecclesie de Kolosmonostra, salutem et gratiam.

Cum nos,/ qui ex suscepti regiminis officio et liberalitatis nostre largiflua habundancia cunctis de nobis benemeritis donativa largimur debemus tamen/ naturali affectu illi potissimum liberalitatem nostram regiam ostendere qui ex nostra propagacione vite sumpsit exordium sicut ergo/ affectione et instinctu naturali cogimur, ut illustrem Johannem, ducem Liphthoviensem et comitem de Hwnýad, unicum natum nostrum, diligamus/ ita etiam volentes ipsum ex magna dilectionem qua illi tanquam nato nostro¹⁷ carissimo afficimur beneficio prosequi gracioso/ totales porciones possessionarias condam Nicolai, filii Michaelis de Zenthpal in possessionibus¹⁸ Bessenýew, eadem Zenthpal ac Wgra,/ Gewres et Laczkod vocatis, in de Kykellew, item totalem porcionem possessionariam quondam Johannis, filii Michaelis de Swk in possessione/ Omboz vocatam, in de Doboka comitatibus, preterea universas possessiones, porciones et quelibet iura possessionaria condam Wok/ Sandrini [!] in quibuscumque comitatibus prefati regni nostri Hungarie ac parcium Transsilvanarum existentis et habita, que per defectum/ seminis eorundem ad nostram maiestatem et sacram eiusdem regni nostri Hungarie coronam rite et legitime devoluta esse perhibentur,/ simulcum cunctis suis utilitatibus et pertinenciis quibuslibet premissis sicut prefertur stantibus et se habentibus ex certa nostra sciencia et animo/ deliberato ac de consensu et beneplacita voluntate serenissime domine Beatricis regine, consortis nostre carissime, memorato Johanni/ duci, nato nostro suisque heredibus et posteritatibus universis, vigore aliarum litterarumstrarum donacionalium superinde confectarum, in perpetuum/ contulerimus velimusque eundem in dominium eorundem per nostrum et vestrum homines legitime facere introduci. Fidelitati igitur vestre firmiter/ percipientes mandamus quatinus vestrem mittatis hominem pro testimonio

¹⁶ Lelőhelye: Magyar Országos Levéltár, Dl. 27 714. Eredeti, papír, a zárolépcsét nyomai láthatóak a verzón.

¹⁷ A következő szó: *afficimur*, törölve.

¹⁸ A következő szó: *eadem Z*, törölve.

fidedignum quo presente Andreas Porkolab vel/ Stephanus Bordy aut Georgius Sýwlok de Sanczal sive Emericus Lewkes de Hederfaÿ vel Demetrius de Chykamemthery/ aut Benedictus Gybar de Lona vel Ladislaus Porkolab de Gewcz sive Johannes Desy de Iklod, aliis absentibus, homo noster,/ ad facies prescriptarum porcionum possessionarium in dictis possessionibus Bessenyew, Zenthpal, Wgra, Gýwlas,¹⁹ Gewres, Laczkod/ et²⁰ Omboz vocatis habitatum, consequenterque universorum possessionum porcionumque et quorumlibet iurium possessionarium prefati condam/ Wok Santrini [!] ubivis existencium, vicinis et commetaneis earundem universis inibi legitime convocatis et presentibus accedendo, introducat/ prefatum Johannem ducem in dominium eorundem, statuaturque eadem eidem premissis nostre donacionis titulo perpetuo possidenda,/ si non fuerit contradictum; contradictores vero, si qui fuerint, evocet eosdem contra annotatum Johannem ducem ad terminum competentem./ nostram personalem in presenciam, rationem contradiccionis eorum reddituros. Et posthec huiusmodi introduccionis et statucionis/ seriem cum contradictorum et evocatorum, si qui fuerint, vicinorumque et commetaneorum qui premissis statucioni intererunt nominibus terminoque/ assignato, ut fuerit expediendum, dicte nostre personali presencie fideliter rescribatis.

Datum Bude, in festo Undecim/ Milium Virginum, anno Domini millesimo quadringentesimo septuagesimo nono, regnorum nostrorum Hungarie etc. anno vigesimo secundo, Bohemie vero undecimo.

¹⁹ Birtok, amely csak ebben a felsorolásban szerepel, a forrás elején található listáról hiányzik.

²⁰ A következő szótág: *ho*, törölve.

HADIK ANDRÁS KÖNYVTÁRA II.

Közleményünkben a gróf Hadik András (1710–1790) tábornagy bécsi és futaki könyvtárának katalógusát tartalmazó forrás második, terjedelmét tekintve rövidebb részét adjuk közre,¹ melynek lelőhelye a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirat-tára, jelzete: M. Irodalom, Könyvészet, 34. sz. A katalógus 105 számozott (és kitöltött) foliót tartalmaz, könyvalakba kötve. A forrás az első közleményben megjelent kéziratrészekről eltérő kézírással készült (egy harmadik kéz munkája), gyakorlatilag a bécsi könyvtár 1779-es rekonstrukciójának tekinthető, mert polcról polcra haladva sorolja fel az ott őrzött műveket (fol. 75^r–105^r).

A művek leírásai a legtöbb esetben nem a könyvek és kéziratok (pontos) címét, hanem azok latin, német, francia és magyar nyelvű körülírását tartalmazzák: utalást a szerzőre és a cím tartalmi kivonatát, vagy utalást a könyvcímre. A forrásközlési elvek tekintetében az előző közleményben közreadott szempontokat követtük.² A rövidítéseket vagy a szövegben kurziválva, vagy az alább közölt jegyzékben oldottuk fel, kivéve a szerzők rövidített személyneveit. A helytelenül, pontatlanul, hibásan, eltorzított alakban írt neveket, szavakat csak abban az esetben javítottuk a lapalji jegyzetekben, ahol a leírt alak a megértést gátolja (az összeírást végző személy valószínűleg nem vagy csak kevésbé tudott franciául; pl. az ékezeteket hagyta). Szögletes zárójellel jelöltük egy helyütt a bizonytalan olvasatot [?], ugyancsak egy helyen az olvashatatlan részt [...], több helyen a szokásostól nagyon, olykor az értelmetlenségig eltérő olvasatot [!], pótlásainkat és ki egészítéseinket. Az áthúzott vagy átsátozott szövegrészeket <...> jel közé írtuk.

RÖVIDÍTÉSEK

A^o = Anno
f., fol. = folio
k. k. = kaiserliche–königliche
M^{de} = madame
M^{sle} = mademoiselle
M^{sr} = monsieur
r. = recto
St. = Saint
Sti = Sancti
v. = verso
1^a, 1ma = prima
1° = primo

1er = premier
2da = secunda
2^{ieme} = deuxième
3^{tia} = tertía
3ten = dreiten
4ta = quarta
5ta = quinta
6^{tium} = sextium
13me = trezième
I^{mi} = primi
VI^{ta} = sexta

¹ A közlemény első része: *Kincses Katalin Mária: Hadik András könyvtára I. Hadtörténelmi Közlemények*, 123. (2010.) 4. sz. 909–943. o. Lásd az ott közölt irodalmat is!

² Részletesen lásd: uo. 910. o.

[Kívül:] Catalogus Librorum meorum tam Viennæ quam Futokini existentium, uná cum Mappis Viennensibus 1787.³

[f. 4^r] Catalogus Librorum Andreae Comititis ab Hadik Tam Viennae quam Futokini existentium Anno 1779.

[f. 75^r.] **Bibliothecae. Scrinii Primi**

Autores	Tomi
<u>Series 1ma</u>	
Histoire Abregée des Empereurs Romains et Grecs par Ms ^r Beauvais	3
Homere par M ^{de} Varier	1
Xenophon par Ms ^r Charpentier	2
Histoire du Traite de Westphalie par le Pere Bougean[t]	6
Histoire des Revolutiones de Svede par Msr l'Abbé de Wertot	1
Histoire des Revolutiones de Genes	3
Histoire de Chevaliers Hospitaliers, de S ^t Jean de Jerusalem ou de Malthe par Ms ^r l'Abbé de Wertot	1
Memoires du Duc de Willars	3
La Vie du Duc de Ripperda	2
Begebnisheiten des Herzogs Ripperda	1
La Vie politique et militaire du Duc de Be<l>lisle	1
Le Testament politique du Duc de Belisle	1
Vie de Michel d'Hospital Chancelier de France	1
Campagne du Duc de Nouilles	2
Vie de l'Empereur Iulien	1
Geheime Instruction des König von Preußen an die Offiziers seiner Armen hauptsächlich von der Cavalerie	1
Instruction militaire d<e>u Roÿ de Prusse pour ses Généraux traduit de Alemand par M ^r Saxe	1
Königs von Preußen Unterricht von der Kriegskunst mit Kupfern	1
[f. 75 ^v] Bemerkung über die KriegsVerfassung der Preußischen Arméen nebst einigen Anekdoten des Privatleben des Monarchen	1
Memoires sur l'Infanterie du Comte de Saxe	1
Histoire de Maurice Comte de Saxe	2
Memoires du Comte S ^t Germain	1
Histoire du Chevalier Bayard	1
Poch der Feldjägerdienst	1
Observations sur l'Art de Faire la Guerre suivant les Maximes des plus grands Généraux	1
<u>Series 2da</u>	
Histoire Mornaÿ	1
Siecle de Louis XIV.	4
Journal de la Cour de Louis XIV.	1
Vie privée de Louis XV.	4
Les fastes de Louis XV.	2
Histoire de Vaubrun	1

³ A külső kötetátlán a cím Hadik sajátkezű felirata.

Memoires de Roger Rabutin comte de Bussy	3
Histoire de Bertrand du Guesclin	2
L'Art de la Guerre par Marquis Quincy	2
Vie du Cardinal de Richelieu	2
Memoires de Sully	8
Histoire de Charles VI. Roÿ de France par Miselle de Lussan	9
[f. 76 ^r .] L'Intrigue du Cabinet sous Henri IV. et Louis XIII.	4
L'Esprit de la Ligne des Troubles de France	3
Considerations sur les Moeurs de ce Siecle par M ^r Duclos	1
Abrege chronologique de tous les Empereurs depuis Jules Cesar jusqu' a Leopold Ignace	1

Series 3ta

Histoire militaire du Duc de Luxemburg	2
Les Césars de l'Empereur Julien par Spannheim	1
Historiarum Galliae Libri XXVIII. Authore Gramando	1
Turpin et Lefevre militar Taschenbuch von Güether	1
Journal de Henri III. Roÿ de France et de Pologne	2
Memoires de Ms ^{lle} de Montpensie	8
Histoire du Prince de Condé	4
Histoire du Cardinal Ximenes	2
Abelard et Eloise	1
Epistolæ Abelardi et Heloisæ latinæ cum Versione Gallica	2
[f. 76 ^v .] La Vie du Comte Rzewuskj	1
Histoire des Revolutions de l'Empire des Arabes sous le Gouvernement des Galisses par l'Abbé Marigny	4
Histoire des Revolutions de l'Empire des Arabes par l'Abbé Marigny ⁴	4
Memoires politiques de la Guerre et de la Paix	1
Hugo Grotius de Jure Belli et Pacis	1
Le Genio de Petrarque	1
Nicolai Kriegsschule	1
Essai historique sur Paris par S ^t . Foix	5
Leben des Marquis Pombal	2

Series 4ta

Plutarchi Vitae paralellae	3
Histoire de Polybe par M ^r Folard	6
L'Esprit du Folard	1
Essai sur l'Art de la Guerre par Comte Turpin	2
Essai sur la Cavallerie tout ensienne [!] que moderne	1
Memoires militaires sur les Grecs et Romains par Quischarde	1
Histoire de la Guerre des Alpes par le Marquis de S ^t . Simon	1
[f. 77 ^r .] Element de l'Architecture navale par Du Hamel du Monceau	1
Abrege de l'Art des Armées navales par un Capitaine de Vesseau	1
Histoire du Charles V. par Robertson	2
Memoires concernant Christine Reine de Suede	
Histoire de Charles XII. Roÿ de Suede par Norbert	3
Kurz gefaste Beschreibung der dreÿ schlesischen Kriegen mit Rupfertafeln von Ludwig Müller	1
Idée militaire de la Cavallerie Manuscriptum	1
Duis manibus Friderici II. sacrum per Pürkenstock	1
Castrucci Bonamici de rebus ac Velictras gestis Commentarius	2

⁴ Valószínűleg téves, másodszori bejegyzés.

Series 5ta

Histoire militaire du Prince Eugene de Savoy et du Duc de Malboroug et du Prince de Nassau-Fris par Dumont	3
Art de la Guerre par Principe et par Regle par Puységur	1
[f. 77 ^v] Histoire de quatre derniers Campagnes du Marechal Turenne	2
Militaire de l'Empire Ottomane par Comte Marsilli	1
Marsilli Histoire phisque de la mer	1
Histoire metalique par M ^r Van Loon	3
Atlas historique par M ^r Quevedeville	7
Thucidides de Bello <i>Peloponesiaco</i>	1
Diodorus Siculus interprete Laurentio Rodomano et Petro Veselingio	2
Casii Dionis Historia romana	2
Historiae romanae Scriptores Latini veteres qui exstant omnes	2

[f. 78^r] **Bibliothecae. Scrinii Secundi**

Authores

Tomi

Series 1ma

Der koniglich Schwedischen Accademie der Wissenschaften Abhandlungen	11
Encyclopedie oeconomique ou System Général d'oeconomie rustique, domestique, politique	16
Nouvell<e> Etat politique de l'Europe par M ^r de Maupert	1
Lettres de Baron de Bielefeld	2
Essai sur les grands Evenemens de petites Causes	1
Traite du vrai Merite de l'Home	2
Mes Pensées	1
Leben der Dogen von Venedig	1

Series 2da

Unterricht über die Verwandlung der Böhmischen Domanien in Bauergüter	1
Nützlicher Unterricht von der Ackerbau Gesellschaft in Herzogthum Krain	2
Versuch über die natürliche und politische Geschichte der Böhmisches und mährischen Bergwerke von Anton Veitner	1
Anleitung zur Bergbaukunst von Delius	1
[f. 78 ^v] Systema mineralogicum a Walerio	2
Mineralogia magni Principii Transilvaniae Fritwalski	1
Entdeckte Geheimnisse oder Erklärung aller Kunstwörter und Redensarten bey Bergwercken und Güttenarbeiten nach Alphabetischer Ordnung von Georg Lichtenstein	1
Born Briefe über mineralogische Gegenstände	1
Anecdotes oder Sammlung kleiner Gegebenheiten und witziger Einfälle	2
Amusemens philologiques ou Melang<e> agreable de diverses pieces concernent l'Histoire des Persones celebres, les Evenemens memorables, les usages et les Monumens des Anciens, la Morale, la Mithologie, et l'Histoire naturelle par Choffin	4
Bibliothèque Amusante et instructive contenant les Anecdotes interessantes	3
Dictionaire d'Anecdotes de Traits singuliers et caracteristiques, Historictes bons-mots Naweles Sallies, et Reparties ingenicules	2
Curiosites historiques ou Recueil de picus utiles a l'histoire de France	2
L'Esprit des Monarques philosophes Marc-Aurel, Iulien, Haneslas et Frederic	1
[f. 79 ^r] L'Esprit ces Maximes politiques pour servir de Suite a l'Esprit de Loix de Montesquieu par Peiquet	2
L'Esprit de Saint-Evremond	1
Esprit des Romains considerée dans les plus belles Sentences, Maximes et Reflexions des Auteurs celebres de l'ancienne Rome	1
Grandeur des Romains et de leun Decadame	1
Histoire de Trium-virat de Iules Cesar	1

Les Vies des Homes et des Femmes illustres d'Italie	2
L'Histoire de l'Imperatrice Irene	1
Histoire de Saladin Sulthan d'Egypte et de Syrie par Marin	2
Epoques de la Nature par Comte de Basson	2
Dictionnaire abrégé d'Antiquites pour servir a l'intelligence de l'Histoire ancienne tant sacré que profane, et a celle des Auteurs Grecs et Latins	1
Le Peuple instruit Ouvrage traduit de l'Anglois	1
La Vie et les Opinions de Trystram-Schandy	2
Dialogue moraux d'un petit Maitre philosophe et d'une Femme raisonnable	1
Considerations sur les Causes phisiques et morales de la Diversite du Genie, de Moeurs et du Gouvernements des Nations par Castilkon	3
[f. 79 ^v] Zimmermanns Nationalstolz	1
Geschichte des bayerischen Erbfolge Kriegs	1
Histoire de la Vie et la Mort tragique de Bianca Capello noble Venetienne et grand Duchesse de Toscane	1

Series 3^{tia}

Strallenberg Histori[a] der Reisen in Rußland, Siberien, und der großen Tartarey	1
Memoires sur la Ruisse par le General de Manstein	1
Jahrbuch der rußischen Regenten von Stählin	1
Militär Etat des rußischen Reichs	1
Neü Verenderts Rußland oder Leben Catherine der 2 ^{ten}	2
Geschichte der Staats Verenderungen in Rußischen Reich	1
Lettres du Comte Algorati sur la Ruisse l'Ecole de l'Administration maritime ou le Matelot politique	1
Histoire de Pierre I. sur le Nome le Grand-Voyage et Decouvertes faites par le Russes le Cony des Cotes, de la Men glacial et sur l'Oceant oriental tant vers le Japon, que vers l'Amerique avec l'Histoire du Fleuve Amur	2
[80 ^r] Chronologischer Auszug der Geschichte von Pohlen	1
Heterichs Antiegeitäs Lexikon	2
Nouveau Dictionnaire historique, ou Histoire abrégée de tous les Homes qui se sont faits un nom par le Génie, le talens les Vertus, les Erreurs meme depuis le Commencement du Monde, jusqu 'a nos Jours	6
Bertrand dictionnaire universelle de fossiles propres auccidentels	2
Europeisches Staats, Kriegs und Friedens Lexikon von Hörschelmann	2
Dictionnaire portatif de la langue Francoise par Waillis	2
Archenwald europäische Geschichte	2
Traite de la Circulation et du Credit	1
Histoire de Ciceron	4
Les Nuits anglaises	4
Eloits Leben	1
Doutes sur la Liberte de l'Escant reclamée par l'Empereur par le Comte de Mirabeau	

Series 4ta

Les Memoires de Philipe de Comine	1
Histoire de Decouvertes et Conquestes de [f. 80 ^v] Portugai dans le nouveau Monde par le Pere Lafitan	2
Histoire des Revolutions d'Angletterre par le Perre Orleans	11
Histoire d'Angletterre depuis la Decente de Iules Cesar jusqu' au Traite d'aix-la-Chapelle en 1748 par Schmolet	19
Histoire d'Angleterre depuis le Traite des aix-la-Chapelle en 1748 jusqu au Traite de Paris en 1763. par servir ce Continuation aux histoires de Ms ^r Schmolet et Hume par Tarÿe	3
Histoire du Ministre du Chevalier Robert Wauil Pool et Comte de Oxford	3
La Vie d'Ollivier Cromwell	2
La Vie de Peintres italiens, allemands, et francoises	4

Histoire de Jenne	1
Entretiens sur la Pluralite des Mondes par Fontenelle	1
Le Pot-aux-Rosses	1
Les Caracteurs de Madame de Puissiaux	2

Series 5ta

Georgii Cedreni Compendium historiarum a Mundo condito usque ad Isacium Commenum item Ioannes Seylitzes Curro palates	1
[f. 81 ^r] Procopii Cesariensis Tomi 2. et Nicephori Bryennii Comentarii Præfatio ad Irenem Augustum	1
Ioannis Cynavii Historiarum Libri VI.	1
Ioanis Cantacazeni Græca et Latina Historia	1
Nycetæ Agominate Chonitæ Historia	1
Annæ Commonæ prophiro-genitæ Casarisæ Alexias	1
Georgii Agropolitæ magni Logothetæ Historia	1
Georgii Monachi Syncelli Nicephori C. P. Patri Chronographia	1
Annales Michaelis Oliccæ	1
Agathia Scholastici de rebus gestis Iustiniani Imperatoris	1
Georgii Pachymeres Andronicus Pal<a>eologicus	1
Georgii Pachymenis Michael Palaeologus	1
Laonii Chalcocondylæ Atheniensis Historia cum Annalibus Sultanorum	1
Theophylacti Sincogathæ et S ^{ti} Nicephori Patriarchæ Breviarium historiarum	1
Corpus Byzantinæ Historiæ	1
Corpus universæ historiæ, Zonianæ, Annales, Nicetæ chronicatæ Libri XI Gregoræ et Chalcocondyli Libri X.	1
Nicephori Gregoræ Byzantina Historia	1
Notitia utraque cum Orientis tum Occidentis ultra Arcadii Honorique Caesarum Tempora, illustræ Vetustatis Monumentum	1
Pausanias	1
Herodotus in Deütschen	1
Herodicani Historia Editio Princeps	1

[f. 81^v] **Bibliothecæ. Scrinii Tertii**

Authores

Tomi

Series 1ma

Kurze Nachricht Von dem Rariäten Cabinet zu Ambras in Tÿroll	1
Description de tout l'intérieur des deux Palais de sans souci de dux de Potstam et de Charlottenbourg	1
Description, Explication des Grupés, Halues, Rustes, et demi Rustes, Pasrelieves, Urnes, et Vases de Marbre, de Bronze, et de Plomb antiques, aussi bien que des Ouvrages modernes, qui forment la Collection du Roÿ de Prusse	1
Descriptions des tableaux de la Gallerie Roÿale, et du Cabinet de Sans-Souci	1
Plans des Palais de Sans-Souci, avec la Description	1
Collini Voyage mineralogique qui contient differentes Observations sur les Agats et Le Basatte	1
L'Humanite Histoire des Infortunes du Chevalier de Dampiere	2
Essai sur la Population de l'Amerique	5
Lettres sur la Decouverte de l'ancienne Ville d'Herculane par Correvon	2
Histoire naturelle et politique de la Pensilvanie et de l'Etablissement de Gunkers	1
Les Incas ou la Destruction de l'Empire de Perou par Marmontel	2
[f. 82 ^r] Histoire de la Decouverte et de la Conquete de Perou	2
L'Infortune neapolitain<e> ou les Aventures de Rozelli	2
Histoire de Trablements de Terra arrivée a Luna Capital da Perou	2

Voyage en Sicile et dans la Grand Grec<e>	1
La Delice de la France	3
La Delice de l'Espagne et de Portugal	3
Histoire de l'Indostan	1
Hau-Kiou-Choan Histoire chinoise	2
Vicissitudes de la Fortune ou Cours de Morale mise en Action	2
Royaume de Syam par Laubert	2
Description de l'Isle Formos par Georg Psalmanzaun	1
Nouveau Voyage aux Indes occidentales par M ^r Bossu	1
Voyage du Sieur Paul Lucas	1
Voyage du Sieur Paul Lucas l'Anno 1714 par Ordre de Louis XIV dans la Imperie Asie Egÿpte	2
Histoire de Ronyaume de Syam par Turpin	2
Cooks nouvelle Decouverts des Russes entre l'Asie et Amerique	1
Histoire de Kamschatka des Isles Kurilski et de Voisines	2
[f. 82 ^v] Bestimmung der Käyserliche Macht	1
<u>Series 2da</u>	
Voyage en Calliphornie pour l'Observation de la Passage de Venus sur le Disque du Soleil par feu Chappe d'Auteroche	1
Scheizeri Minera Alpina	2
Grennländische Fischerey alte und neue von Abraham Murbach	1
Voyage autour de Monde par la Fregate du Roÿ la Boudense et la Flute l'Etoile 1766. 1767. 1768. 1769.	2
Supplement au Voyage de M ^r Baugainville ou Journal d'un Voyage autour de Monde fa- it par Bansis et Salander, Anglois, 1768. [1]769. [1]770. [1]771. par Ferville	1
Nouveau Voyage a la Mer de Sud par M ^r Marion et Surville	1
Le Voyageur americain ou Observations sur la Republique de tres Etats unis americains	1
Etat Civil politique et commercant du Bengale	1
[f. 83 ^r] Evenemens historiques interesens relatifs aux Provinces de Bengale et al Empire de l'Indostan avec la Mythologie et la Cosmologie, le fetes et les Jeunes qui suivent le Shastah	1
Histoire de Decouvertes Faites par Savans Voÿageurs	4
Relation de Voyage entrepris par Ordre de S. M. Brelanique par Bÿron, Carteret, Wallis, et Capitaine Cook	4
Fridrichs Ludwigs Norden Reÿse Beschreibung durch Egipten, und Nubien	1
Liné Reisen durch einige Schwedische Provinzen	2
Tremarci Reise durch der Nordsee	1
Pallas Reise durch verschiedene Provinzen des rußischen Reichs	3
Bibliothek der neünsten Reise Beschreibungen	2
Allgemeine Geschichte der neüesten Entdeckungen	3
Abate Fortis Reÿße in Dalmatien	2
Geschichte des Freülein von Terville	2
Archenholtz England und Italien	2
Saufrage et Aventures de Wiaud Capitaine de Navire	1
Description de l'Egÿpte les Memoires [f. 83 ^v] de M ^{sr} Maillet	2
Brudersohns Nachrichten von Ißland, Greenland um der StraÙe Dairis	1
Christoph Schweitzers leben der Seehelden und Erfunden der Läden	1
<u>Series 3ta</u>	
Abregé de l'Histoire général des Voyages par M ^r de la Harpe avec les Plans	22
Voyage autour du Monde par Byron, Cartenet, Walis et Le Capitaine Cook	[1]
Voyage de Banks avec des Cartes	5
[Voyage] du Cook [avec des Cartes] 1 ^{er}	7
[Voyage] de Cook [avec des Cartes] 2 ^{ieme}	5

Series 4ta

Novus Orbis Regionum ac Insularum veteribus [...]nitarum liber rarissimus	1
Legatio Batavica ad magnum Tartariae Chanum Sungteium per Joannem Nieuhovium	1
Montanus die Gesandschaften an die Kaiser von Japan	1
[f. 84 ^r] Legatio Persica liber rarus	1
Voyage du Pere Labat aux Isles de l'Amerique	2
Reise durch Ißland von Olasen und Biari	2
Geschichte der Seereisen und Entdeckungen an Sud Meer durch Biron, Wallis, Carte- re[t], und Cooks	3
Troisieme Voyage de Cook	1
Die glückliche Insel oder Beitrag zu des Capitane Cooks neuesten Entdeckungen in der Sudsee	1
Forsters Reise um die Welt	2
Phips Reise im Jahr 1773.	1
Olasens Reise durch Zeland	2
Krempfers Geschichte durch Japan	2
Tournefors Reise	3
Eduard Jevs Reisen nach Inden und Persien	2
Description de la Chine par le Pere du Hald[e]	4
Voyage aux Indes orientales et a la Chine par Sonnerad	3
Voyage de Pages Capitaine de Vesseaux autum du Monde avec les Plans	3

[f. 84^v] Series 5ta

Letichii de rebus sub Mathia sub Ferdinandis II. et III. Imperatoribus gestis liber rarissimus	2
Westphalen Monumenta rerum Germanicarum Liber rarus	2
Werthenagen de rebus publicis Hanseaticus	1
Voyages de Corneille le Brun pour la Moscovie en Perse et aux Indes orientales	1
Olearius Voyages en Moscovie, Tartarie et Perse	2
Description de Pais-bas par Quiziardini	1
Histoire de grands Chemins de l'Empire Romain par Bergien	2
Voyages a la nouvelle Quine par Sonnerat	1
Niebuhr Voyages en Arabie	2
Description de l'Arabie d'apres les Observations par M ^r Niebuhr	1
Histoire philosophique et politique des Europeens dans les deux Indes par M ^r Raynal	3
Remarques sur les Erneurs de Histoire philosophique et politique de M ^r Raynal	1
Voyage par M ^r Chabert dans l'Amerique Septentrionale	1
Scharos Reisen oder Anmerkungen verschiedener Theile der Barbarey und der Bewarte ⁵	1
Histoire general des Voyages ou nouvelle Collections de Coutes les Relations de Vo- yages par Mer et par Terre Tomes XIV. XV. et XVI.	3

[f. 85^r] **Bibliothecae. Scrinii Quarti**

Authores

Tomi

Series 1ma

Histoire des Conclaves depuis Clemens V.	1
Les Americaines ou la Procure de la Religion Chretiene par le Lumieres natureles par Md ^e la Prince de Beaumont	3
Memoires et Avantures d'un Home de Qualite	2
L'Art de se tranquiliser dans tous les Evenemens de la Vie de Sarasia	1
L'Esprit des Apologistes de la Religion chretienne	3

⁵ Helyesen: *Bewährte*.

L'insufficance de la Religion naturelle prouvée par les Verites contenues dans les Livres de l'Exeriture saint par Bruffet	2
La Verite de la Religion catholique prouvée par l'Ecriture Saint par Deshamis	1
Dictionnaire de morale philosophique ou Regle des Moeurs	2
Dictionnaire philosopho-theologique portative contenant l'Acord de la veritable Philosophie avec la Saine Theologie et la Refutation des Faax Principes etablis dans les Ecrits de nos Philosophes modernes	1
La nouvelle Philosophie refute par elle meme Ouvrage dans le quelle on renverse le Sýstem des Materialistes suivi de l'Examen de Livre de l'Esprit de Ms ^r Helvetius par le Pere Hyacint	1
Principe contre l'meredutite á l'Occasion du System de la Nature par Camuset	1
[85 ^v] L'Incredule convainue de la Verite de la Religion Chretienne	1
La Lags philosophe et Memoire de Madame Di et ses Discours a Ms ^r de Voltaire sur Son Imprete sa mauvaise Conduit et sa Folie	1
Pensées diverses contre se Systeme des Materialistes á l'Occasion d'un Ecrit intitulée Systeme de la Nature	1
L'Ame ou le System de Materialistes	1
Traite de la Nature et de la Grace par Malebranche	1
Les Prejuges des anciennes et nouveaux Philosophes sur la Nature de l'Ame humain, ou l'Examen du Materialisme par Dénésle	2
La Philosophie applicable a tous les Objects de l'Esprit et de la Raison par l'Abbé Terason	1
Les Grands Homes rangés par Dessablons	2
Antilucretius sive de Deo et Natura per Cardinalem Polignac	2
Le Seu Opusculum Aseeticum	1
Maximes et Reflexions morales du Duc de la Rochefoucauld	1
Betrachtung über Verschiedene Gegenstände der allgemeinen und einzelnen Glückseeligkeit	1
Klopstocks Messias	2
Samlung einiger Lob und Sittenreden von Michael Kramer	1
Annales de la Vertu ou Cours d'Histoire a l'Usage de jeunes Persones	2
[f. 86 ^f] Lakilsch Prelectiones Canonicae de Legitima Episcoporum instituendorum ac destituendorum ratione ad temperatae Legibus atque Usibus Regnorum Germainæ et Hungariae	1
Series Romanorum Pontificum cum Reflexionibus Historicis per Kolb	1
Des wohlthätige Weltweisen [!] moralische philosophische Werke	1
Merkwürdige Briefe des Pabstens Clemens XIV. Ganganelli	1
Callmet von Erscheinungen der Geister und denen Wampiren in Ungarn und Mähren	2
Caracioli die rufende Steen der Wahrheit wider die [...] Freüdenkerey in Glaubens Sachen	1
Histoire de la Fable conférée avec l'Histoire Saint par Lavaur	1
Histoire du Ciel ou l'on recherché l'Origine de l'Dolatrie et le Meprises de la Philosophie	2
Handbuch des ehrlichen Mannes	1
50. Motiva mit wahren Grund der rechten Wer[...] und des Glaubens Würrklich verfasset worein der alleinige römische catholische Glauben zu erwehlen	1
Corpus Iuris pastoralis novissimi per Valentinum Eibel pars 1 ^a et 3 ^{ia}	2
Philosophisches Lexicon der Religion des Abts Nonot	2
Canonisation des Heiligen Johann von Nepomuk	1
[f. 86 ^v] <u>Series 2da</u>	
Neünste Religions Geschichte unter der Aufsicht Christ. Wilh. Franc. Walchs	1
Pensées sur la Religion naturelle et revelée Letters à un Eveque et Reflexions sur l'incredulite	1
Concilium Tridentinum	1
La Defence de la Religion, de la Morale, de la Vertu, de la Politique, et de la Societe par Richard	1
Les Caracteres du Messii verifikes en Jesue de Nazareth	1
De la Religion par un Home du Monde	1

De l'Home morale par l'Abbe de Crilon	1
Dictionaire Anti philosophique pour servir de Commentaire, et de Correctif ou Dictionaire philosophique et aux autres Livres qui ont parci de nos Jours, contre le Christianisme	2
Traite Historique et Dogmatique de la Vrai Religion	12
Examen du Materialisme ou la Refutation du Systeme de la Nature par Berhien ⁶	
Examen de l'Evidence d'intriseque du Christianisme par Soame Jenins traduit de l'Anglais	1
[f. 87 ^r] Hugo Grotius de Veritate Religionis Christianae	1
Histoire des Papes	2
Repons critique a plusieurs Difficultes proposee par le nouveaux Incrdules sur diverses Endroits de Livres saint par M ^r Bullet	3
Theologie Astronomique par Denham	1
Nicolaii Alemanqii Theologi et Oratoris Galli, qui sub Concilio Constanziensi claruit memorabile Opusculum de Ruina Ecclesiae	1
Die in den Glauben befestigte und wider die Verstüßung des Irthums bewastente [!] Seele	1
Bittere Klagen der heütigen Christ-Katholischen Reiche	1
Abelli alte Urkunden der Kirche von der besondere Andachte der Christen gegen die heilige Jungfrau Mutter Gottes Maria	1
Katona Dissertatio de Monsuetudine euangelica Sacramenti Penitentiae Ministris non minus utili quam necessaria	1
Nachricht von der allgemeinen Revolution welche der Erdvenis [!] noch auszustehen hat, von dem neuen Himmel, und der neuen Erd	1
Dionisius Cartusianus de quatuor novissimi Hominibus Liber rarissimus	1
Geschichte Binder	1

[87^v] Series 3^{ia}

Anatomia Ecclesiae romanae Liber rarissimus	1
Boetius de Consolatione Philosophiae Liber rarissimus 1497.	1
Manroienus de Eterna temporalique Christi Generatione in Iudaicæ improbationem perfidiae rarissimus 1473.	1
Beati Effrem Sermones rarissimus Liber 1501.	1
Hedus de Amoribus de A ^o . 1492. rarissimus	1
Berosi Sacerdotis Caldacii Antiquitatum Libri [Du]plex	1
Liber Psalmorum Davidis Translatio Plures vetus et nova 1556. in Theca	1
Divi Bernardi Opuscula 1495. Impressio rarissima [!]	1
Ioannis Cerson Liber de A ^o . 1448. rarissimus in Tecca	1
Libelus tenuis Iudaicus	1
Sanctus Augustinus de Civitate Dei	5
Histoire de l'Ecclise par l'Abbe Percastel	20
Vie des Peres de Deferd	9
Römischer Kathechismus	4
De Funere Eugenii Francisci Sabandiae Principis Oratio	1

[f. 88^r] Series 4ta

Biblia Sacra	2
Lumen Animae liber rarissimus et Vetustissimus	1
Eusebii Chronicon 1483.	1
Taber contra Lutherum 1523.	1
Sancti Augustini Opera	18
Ouvres de Bosuet Eveque de Meaux	4
Breviarium Romanum ex Decreto Sacro Sancti Concilii Tridentini	1
L'Office de la Semaine Sainte a l'Usage de la Maison de Roy	1

⁶ Helyesen: *Bergier*.

Series 5ta

Oeuvre de Saint Therese	1
Sanctæ Brigittæ revelationum Libri	1
Sancti Dionisii Aeropagitæ Opera	2
Tertulianus cum Explicationibus et Notis Patris Ludovici de la Zerba	1
Sancti Euphraim Syri Opera omnia	1
Sancti Cyrillii Opera 1513.	1
Marsilii Ficinii Plotinus liber rarus	1
Galiotti Marcii ad Archiepiscopum Strigoniensem Mibrum de Homine Epistola rarissimus ⁷	1
Sancti Hieronimi Epistolarum Codex	1
Dialog von heiligen Pöbst Gregorius sehr rahr	1
[f. 88 ^v] Divi Thomæ Comentarii in Epistolam Divi Pauli 1481.	1
Petri Bergomi Tabula Divi Thomæ Aquinalis rarissimus 1481.	1
Antonini Archiepiscopi Florentini Capitula rarus 1480.	1
Origines contra Celsum 1481.	1
Divi Cipriani Epistolæ 1483.	1
Nogarolli de Mundi Eternitate Liber vetustissimus et rarissimus	1
Sancti Isidori Opera 1483.	1
Bruti Episcopi Catharensis Victoria contra Iudeos 1484.	1
Lactantius 1497.	1
Symonetha Historica persecutionum Christianorum et Pontificum 1492.	1
Regis Angliæ Jacobi opera 1515.	1
Hansizius Germaniæ Sacræ Libri Metropolis Laureacelsis cum Episcopatu Pataviensi	2
Historia Concilii Tridentini	3

[f. 89^r] **Bibliothecæ. Scrinii Quinti**

Auctores	Tomi
<u>Series 1ma</u>	
Parclaii Satiricon	1
Parclaii Argenis	1
Parclaii Icon Animorum	1
Institutiones Justiniani	1
Pauli Jovii Novocomensis Episcopi Nuceriini-historiarum sui Temporis Libri	2
Auli Genii noctes Atticæ	1
Merula de Gallorum Cisalpinorum Antiquitate ab Origine	1
Balduini Calceus antiquus et Misticus, et Iulius Nigromus de Gallia Veterum	1
Machiavelli Princeps	1
Histoire de Florence par Machiavell	1
Ursini de Zoroastre Patriano Hermetæ Trismegisto, Sanchiomatone, Phonicio, eorumque scriptis contra Mosaicæ Scripturæ antiquitatem	1
Petiti de Amasonibus Disertatio	1
Histoire des Amazons	1
Hartmanii Schoperii Speculum Vitæ aulicæ de admirabili Falacia, et Asturia Vulpeculæ, Reinikes	1
Petri Casteli romani de Hiena [!] odori fera	1
Gentium omnium Mores, Leges, et Ritus ex multis clarissimis rerum, Scriptoribus a Ioane Boemo Aubono Teutonico collecti 1556.	1
Ludovici de Hemer Respublica Tenediorum et Tenebris antiquitatum eruta	1
[89 ^v] Cornelii Taciti opera	2
Jeornandes Episcopus Ravenas de Gestarum seu Votorum Origine et rebus gestis	1

⁷ Aláhúzott szó.

Manuscriptum Membro eum Miscelaneorum de A ^o . 1459. Liber rarissimus	1
De Senetis Libri per Wekern Liber antiquus	1
Herodianus, Onosander, Petrarcha et Valtrinus de re militari	1
Vejecius in minori	1
Dionisius Halicarnaceum in minimo	2
Wielands Poetische Werke	3
Kleihts sammetliche Werke	1
Die schöne Sängerin	1
Merkwürdige Begebenheiten einer Voßkrischen Standspersohn	1
Hallers Gedichte	1
Lettres juives	1

Series 2da

Pogianii Epistolæ et Orationes	4
Lipsii Opera	4
Dyonis Afri, Dionis Brusencis, Petri arbitri, Symaci Salerii, Laudini, Abstemii, Salerni, et Bavii Historia Liber rarus	1
[f. 90 ^f] Onosandri Platonici de <rebus> Imperatoris instituone Libri XVI. et Basilii Imperatoris Exortationes ad Leonem Filium editio 1595.	1
Iulius Cæsar in minori Quarto	1
Histoire romaine eclairc[e] par les Medailles par Schulz	1
Vita Castrioti	1
Le Chou Kink ou le Livre sacre de Chinois	1
Maueriis de Pontificis romani Ellectione	1
Histoire du Calvinisme et celle du Papisme mis en Parallele	1
Luthers Briefe	1
Vita Martini Lutheri per Christianum Iunken	1
Martin Luthers Catecismus per Pan ⁿ ich	1
Demonstrations solides de la Verite de éa Religion protestante, contre la Religion pretendue catholique	1
Dydenns Abendstuden	1
Sturms Morgens Stunden	1
Dracula Wahrsagungen der Sybillen	1
L'Alcoran de Mahomet	2
Observations sur la Religiom le Loix, le Gouvernement, et les Moeurs de Surges	1
De Turcarum moribus Epitome, Barthelomei Georgowicz peregrino Authore	1
La Certitude de Preuves ⁸ de [!] Mahometisme par Mÿser-Beor-Alsak	2
[f. 90 ^v] Hermes Handbuch der Religion	2
Bons-mots de Boggi	1
Antiquarius das ist allerhand auserlesene Merkwürdigkeiten	1
Bons-mots et Cassonades	1

Series 3ta

Platonis Opera per Marsiglium liber rarissimus 1491.	1
Diogenes Laertius de Vitis Dogmatibus, et Apophtegmatibus clarorum Philosophorum	1
Plutarchi Chironensis quae super sunt opera Omnia Graecæ et Latinæ ex Principionibus Editionibus per Reisky	5
Plutarchi Volumen 6 ^{tium} Operum moralium et Philosophorum per Reiski	2
Leipniti Tentaminæ Theodiceæ de Bonitate Dei, Libertate Hominis, et origine Mari	1
Oculus Lucanus de la Nature de l'Univers	1
Entretiens de Pherion sur le Rapport de la Morale, avec la Politique	1
Horatius in Theca	2

⁸ Helyesen: *des Proeuve*.

Histoire de Philosophes anciennes avec Le un Portrait par Saverien	5
[f. 91 ^r] Histoire des Philosophes modernes par Saverien	8
Doctrina Veterum sapientium Grecae et Latinae Liber rarissimus	1
Aphorismi Hieroglyphici quibus veterum Philosophorum Misteria quaedam declamatur	1
La Philosophie de la Nature	3
Buris Histoire des Philosophes et des Femmes celebres	2
Helwetius de l'Home	2
Pensées de Pascal	2
Le Fatalisme ou Collection d'anecdotes par Mortiere	1
Les Confessions de J. J. Rousseau	2
Rousseau Selbst gesträche auf einsamen-Spaziergängen	1
Voltaire parmi les Ombres	1
Voltaire de Retour des Ombres	1
Variete philosophique et Litteraire	1
Le Phisonisme de l'Ecclise romaine	1
Le Monde naissante, ou la Creation de Monde	1
[f. 91 ^v] <u>Series 4ta</u>	
Bartholomeus Anglicus de Proprietatibus rerum Liber rarus 1492.	1
Hyginii Augusti Liberti Fabularum Liber ejusdem Poeticon, Astronomicon, Patefati de Fabulosis Narationibus T. Fulgentii Episcopi Carthaginensis Libri Arati et Procli Ope- ra 1535. Liber rarissimus	1
Historia Rhodi per per Vicecancellarium Insulae A ^o . 1496. rarissimus	1
Petrarchae Poetae Oratoris clarissimi de A ^o . 1429. rarissimus Liber	1
Terentius Varo de A ^o . 1483.	1
Xenophontis Ephesii, Ephos[ac]orum libri [V.] de Amoribus Anthiae et Abropomae ⁹	1
Scriptores rei rusticae veteres latini, Cato, Varo, Columela, Paladius, Veselius, et Carvi- lius Martialis	2
Ioanes Baptistae Portae Neapolitani villa	1
Vergilii Maronis opera Vetustissima	1
Suetonius vetustissimus de A ^o . 1469.	1
Plinii secundi Iunioris Epistolae Liber rarissimus de 1498.	1
Plinii secundi Epistolarum Continuatio	1
Plinii junoris ad Trajanum Epistolae de A ^o . 1502.	1
Plinius de Memorabilibus mundi de A ^o . 1491.	1
Pomponius Mela de A ^o . 1477.	1
Aretinus in Phalaridem Liber rarissimus de A ^o . [1]471.	1
Plautus de A ^o . 1495.	1
Opera mundi de A ^o . 1491.	1
Historia de Origine Trojanorum Liber vetustissimus	1
[f. 92 ^r] Albertus magnus 1473.	1
De Primatu romani Pontificis opus cujus Scopus est demonstrare Primatum romani Epis- copi, inter alios Episcopos nullum nisi honorificum esse	1
Caii Iulii Caesaris Commentaria 1490. Liber rarissimus	1
Hugo de militia equestri antiquia et nova liber rarus	1
Vegece, tres ancienne	1
Romanische Kriegskunst nebst der Übersetzung des Vegecii von Wahlhausen	1
Kriegskunst zu Fuß vom Wahlhausen	1
Justi Lipsii Solioricion sive de Machilis Tormentis, et Tegis Liber vetustissimus et rarissimus	1
Iustus Lipsius de Militia romana	1
Vejecias Renaldiis Comes, alique veterum Autores de re militari Liber rarus	1
Curtius de Alexandro magno	1

⁹ Helyesen: *Abrocomae*.

Musantii Tabulae chronologicae quae sacra, Politica, Bellica, Forticita, Litteras et antes ad omnigenam Historiam complectuntur	1
Gerardus de Roo annales rerum Belli Domique ab Austriacis Habsburgicae Gentis Principibus a Rudolpho 1 ^o usque ad Carolum V. gestis	1
Nicolai Belli österreichischer Lorbenkranz ¹⁰ sehr rahr	1
[f. 92 ^v] Notitia Regni Bohemiae	1
Comitum Gloriam centum qua Sanguine qua Virtute illustrium Virorum Iconibus instructum	1
Reinberg de Wissenfeld etwas für alle Stände. Manuscript.	1
Sonnenfels einfacher Umriß zu einer politischen Gesetzssammlung Manuscript	1

Series 5ta

Etates mundi et Friderici III. Historia Liber rarissimus	1
Ptolomei Viri Alexandrini Geographia Liber rarissimus	1
Plinii secundi naturalis Historia 1496.	1
Opera Lipsii	1
Flavius Iosephus opera Habe[...]	2
Philo Iudeus	1
Kircherii mundus subteraneus	1
[Kircherii] Museum	1
[Kircherii] Sphaera mixta	1
[Kircherii] Ars magna Mundi	1
[Kircherii] Ars magna Lucis et Umbrae	1
[Kircherii] Turris Babel	1
[f. 93 ^v] Kircherii Latium	1
[Kircherii] Physiologia experimentalis	1
[Kircherii] China	1
[Kircherii] Musurgia	1
[Kircherii] Phonurgia	1
[Kircherii] Oedipus	4
[Kircherii] Arithmetologia	1
[Kircherii] Magnes ¹¹	1
[Kircherii] Regnum magneticum	1
Antiquitatum convivialium Libri, in quibus Habreorum, Graecorum, Romanorum, aliorumque Nationum antiqua Convivialium Genera ex cetera illustrantur Authore Stukio	1

[f. 93^v] **Bibliothecae. Scriptorii Sexti**

Auctores	Tomi
<u>Series 1ma</u>	
Ducum Venetiarum Capitula et instructiones diversae, quorum Octo membraici	9
Contes de GuillaumeVade	1
Traite de la Constitution des Chemins	1
Traite de Moÿen de rendre le Riviere navigable	1
L'Anne 2440.	1
Reve s'il en faut acit jamais	1
Contes moreaux de Marmontel	3
Das goldene Jahrhundert oder Marie Theresie und Friedrich	1
L'Home ou le Tableaux de la Vie, Histoire des Passions des Ventus, et des brenemens des tous les Charges	1
Alphabetum romanum seu Bomanum Regni Avae	1

¹⁰ Helyesen: *Lorbeerkranz*.

¹¹ A tétel sorköztí betoldás.

Institutiones Linguae Turcicae par Kollon Gramaire Turce, ou Methode cour<s> et facile pour aprendre la langue turca	1
Elementa Linguae romanae sive Valachiae per Klein	1
Grammatica germanico Pollonica in Dupplo	1
A.b.c. oder Nammenbüchlein zum Gebrauch der Schulen	1
Ratio Educationis per Regnum Hungariae	1
Vollkommener Bericht von der Beschaffenheit des Weysenhauses unserer lieben Frauen aufn denenweg [?] ¹²	1
Handbuch der k. k. Gesetzte von 1780. bis [1]785.	1
[f. 94 ^r] Allgemeine Concurponderung für die Erbländer	1
Einleitung in die Österreichische Rechte von Haunnold	1
Allgemeine Gerichtsordnung für die Erbländer	1
Gesetze für die k. k. Armee von Joh. Heinrich	1

Series 2da

Instruction für die Professoren der k. k. Chyrurgischen Militärakademie	1
Oratio inauguralis Equitis Brambilla in Accademia militarii Chyrurgica Caesaræ Regiae	1
Störk Unterricht für die Feld und Landwundärzte	1
Hundzowsky Medizininisch chýrurgische Beobachtungen	1
Dissertatio medici Systemi pharmecopæ Regni vegetabilibus	1
Stoll de cognoscendis et curandis febribus	1
Bayer Grundriß der allgemeinen Bathologi ¹³	1
Wollstein von Kranckheiten der Pferde deutsch und ungarisch	1
Wollstein innerliche Pferd krankheiten	1
[Wollstein] Anmerkung neben die Viehseüch deütsch und Ungarisch	2
[f. 94 ^v] Wollstein Zucht der Kriegs und Bürger [...] nach dem Heilige Marks Fukkon	1
[Wollstein] Die Bücher der Wundarzney der Thiern	1
[Wollstein] von der Viehpeüche in der ungarischen Sprache kurz gefast	1
Sehosulan Vorschrift wie die ins Wasser gefallenen erfroren, oder erstickte Menschen conerirt werden sollen ungarisch	1
Kotzian von der Hornwiehpeüche	1
Dissertatio inauguralis de Gramine Manæ	1
Raaz von der Saliterpinderey ungrisch	1
Dissertatio Iuris publici universalis de interna Rerum publica Securitate	1
Reglement für die Theresianische Militär-Akademie zu Neüstadt	1
Der Freünd des Fürsten und des Vaterlands	1
Einleitung zum Universal Europäischen Postrecht	1
Nouvelle Hidraulogie	1
Ocuvres de Nicolas Boileau Depereaux	4
De l'Administration des Finances par Necker	3
Dictionarium quadrilinguæ, Latino, Hungarico, Græco, Germanicum	1
Abelard in hungarischen Wersen	1
Deczy Historia de Ortu, Progressu, Fatis, Mutationibus, Reformationibus, <Sectis, et Iuris et Legistratoribus> Iuris Prudentiæ hungaricæ Gentis ac Christianæ	1
Grossing Ius publicum Hungariæ	1
Konyi	1
[f. 95 ^r] Ein ungarisches geistliches Buch vom Unterricht	1
Sylagyi Ciropedi ungrisch	2
Rerum Transilvanicarum Libri VI ^{ta} Ioanne Bethlehemo	2
Origines et Occasus Transilvanicorum	1
Metamorphosis Hungariae	1

¹² Hadikné Futakon tartott fenn árvaházat. Lenkefi Ferenc szíves közlése.

¹³ Helyesen: *Pathologie*.

Fragmenta Historiae Hungaricæ ab 1663.	1
Balascha ungarische Gefänge	1
Bitanii Kenonicum Bellum	1
Kariklia ungarische Werse	1
Pocham Politia Hungariæ	1
Mausoleum potentissimorum et augustissimorum Regum	1

Series 3^{tia}

Corpus Iuris Hungarici	1
Kazý continuatio historiæ Istvankoin	1
Rerum hungaricarum scriptores varii historici geographici	1
Türkische und ungarische Cronik	1
Turoczý Hungaria suis cum Regionibus ceteris ¹⁴	

[f. 95^v] Series 4ta

Veterani Denkwürdigkeiten in den Feldzügen wider die Türcken un Dupplo	1
Feldzug der Russen 1769.	1
Hayne Abhandlung über die Kriegs Kunst der Türcken	1
Memoires du Baron de Dott	2
Memoires historiques et geographiques sur la Wallachie	1
Beschreibung der Ukraine, Krim und deren Einwohner von Moeller	1
Warnerii remarques sur les Turquie et Russen in frantzösisch und deutschen	1
Ambasade et Voyage en Turque et Amasie de M ^f Busbekius	1
Busbekii omnia quæ exstant	1
Histoire des Negotiations pour Paix de Bellgrad 18. Septembris [1]739. par Laugier	2
Memoires secrettes de la Guerre d'Hongrie par Smettan	1
Histoire de Constantinopel	8
Joannis Leonis Africa	1
Reise nach Mechinez der Residenz des Kaisers von Fetz und Maroko won Stuart	1
Einleitung zur Grundriß der Staats Verfasßung von Fetz und Maroko	1
Catastrum Bohemiæ Manuscriptum	1
Vocabulaire universelle Latin, François	1
Hausers annalitische Abhandlung der Anfangs gründe der Mathematik 3 ^{ten} Theil ¹⁵	1
[f. 97 ^r] Histoire du Roý Theodore	1
Burgii de Bello Suecico Comentarius	1
Itinerarium Pomegriimi Philosophi Sini, Japonæ, Cocin-Chinaæ, Canadæ, et Brasiliæ	1
Dissertationes historico-criticæ de utraque Archiepiscopatu Metropolitano Chioviensi, et Haliciensi	1
Compte rendu au Roý par M ^f Necker	1

Series 5ta

Dictionaire universelle de Trevoux	5
Calepini Dictionarium	1
Dictionaire universell reson<é>e d'Histoire Naturelle par M ^f . Valmont de Bomare	6
Puffendorff de rebus suevicis	1
Oldradii opea Iuridica de A ^o . 1472.	1
Gründleise Beschreibung des Böhmischen Fenster Sturms auf welchen der Weltbekannte 30. jährige Krieg erfolgt ist Manuscript	1
Duglosii Historia Polonica	2
Gromeri Episcopi Polonia	1
Acta generalia Comitiorum Regni Hungariæ de A ^o 1751.	1
Confoederatio generalis omnium Ordinum Regni, et Ducatus Lithaviæ, in Lingua Polonica	1

¹⁴ Kötetszámot nem írt.

¹⁵ A 96^{r-v}. foliók kitöltetlenek.

Authores	Tomi
<u>Series 1ma</u>	
Muschenbroek essai de Physique	1
La Physique des Arbres par Duhamel	2
Lynee Systema Naturae	4
Lynei Systema Plantarum	3
Lynei Fauna Suecica	1
Born über das Anguiken	1
Traite des Petrifications	1
Baxter glossarium antiquarum Britanicarum	1
Sauri Geschichte des Erdboden	1
Le Spectacle du Feu Elementaire	1
Klimii Iter subteraneum	1
Leonardi Speculum Lapidum	1
Kirchmayerus de Basilisco, Unicornio, Felice, Behemod, Leviathan, Dragone, Araneo, Tarantulo, et Ave paradisi	1
Homines sub Aquis viventes	1
Gesnerus de Rerum Fossilium Genere, Gemis, Lapidibus, Metalis	1
Vocabula rei numariae, Ponderum et Numismatarum graeca, Latina, et Hebraica per Bu- deum	1
Kilian Stobaeus de Petriesatis Numismatibus et Antiquitatum Historia	1
Sallamandrologia per Wurspein	1
Voceius de Botzburgensis Belga de Genus et Lapidibus	1
Essai d'un Dictionnaire contenant la Conaissance du Monde, des Sciences iniverselles, et partualierment ces des Medailles, des Passions, des Moeurs, et de Vices	1
Pataroll series Augustorum	1
Das ausgemeihte [!] römisch Kaiserliche Frauenzimmer [f. 98 ^r] von Iulio Cesare an bis Carl den Großen von Hamer Superintendenten der lutherischen Confession. Manuscript	1
Science des Medailles	2
Lexicon universæ nec Numariae veterum, et præcipue Græcorum ac Romanorum cum Observationibus antiquariis Geographiis, Chronologicis, Historicis, et Criticis	4
<u>Series 2da</u>	
Antiquité de Montfaucon	11
Musæi Coesarei Testatin	1
Numismata Cimelii Coesarei	1
Catalogus Musæi Coesarei Regii	1
Mediobarbi imperatorum romanorum Numismata	1
Novus Thesaurus Antiquitatum romanarum	3
Weilland Numismata Æra imperatorum Augustarum, et Cæsarum, in Coloniis Muni- cipiis, et Urbibus jure Latio Donatis	1
Weillum Numismata Imperatorum Augustarum, et Caesarum, a Populis Romanæ Diti- onis grecæ Cognentibus, ex omni Modulo percusia	1
Neumann Numi veteres	1
Patinus Imperatores romanorum Numismata	1
Colicii Historia magnæ Græciæ de A ^o 1576.	1
Recueil d'Antiquites Egyp̄tiens Drasques, Grecs, et romains	1
[98 ^v] Lubersad Discours sur les Monuments publiques des tous les Æges, et de tous les Peuples conues	1
Columnæ Fabii Lynceorum Notitia	1

Series 3ta

Zoophylatium et Chronogianum [!]	1
Linkius de Stellis marinis	1
Lister Historia Conchyliorum	1
Seligmanns Sammlung ausländischer Vögel	4
Histoire naturelle des Oiseaux par M ^r Buffon	10
Recueil des Estampes de M ^{sr} Choiseul	1
Ponanæ et Columnæ Ducis Montalbani Syracusarum antiquarum illustratarum Liber per Hasentampum	1
Olai magni Gothi Historia gentium septentrionalium	1
Histoire de Roÿ de Turace	1

Series 4ta

Le Reste d'<e>ancienne Rome	3
Monument des Nimes par Clarisseau	1
[f. 99 ^r] Voyage pitoresque de la Grec	1
[Voyage pitoresque] de l'Italie	4
[Voyage pitoresque] de la Suisse ¹⁶	3

[f. 103^r] Verzeichniß der Landkarten¹⁷

Atlas nouveau par Sanson on Cartes 418 in großen Folio	
Atlas Mapparum 100. Fol. in Regal Fromat	
L'Hongrie et le Danube par Marsigli en Cartes 31. A ^o . 1741. in großen Fol.	
Regnorum Hungariæ, Dalmatiæ, Croatiae, Sclavoniæ, Bosniæ, et Serviæ cum Principibus Transilvaniæ per Müller in schwarzen	
Tabula geographica Valachiae, Moldaviae, Besarabiæ, et Podoliæ per Hooman 1769.	
Buaczen Comitatus in kleinen	
Hongrie et la Sclavonie mit alter Benennung der Städte und besonderer Ereignissen par Coronelli et Tillem	
Theatre de la Guerre dans le Banat par Brifeaut 1723. tres rare ¹⁸	
Coste de Dalmatie par Ianson	
Carte de la Moldavie par le Général de Pauer pour servir a l'Histoire de la Guerre entre les Reusses et les Turcs de 1769.	
Regnum Bosniæ, cum Croatiae, Dalmatiæ, Sclavoniæ, Hungariæ, una cum Valachiae et Muldaviae Partibus per Hoomann	
Accurate Landkarthe von Hungarn, Sclavonien, Croatien, Dalmatien, Bosnien, Servien, Romannien, Bulgarien von Liolet	
Theatre de la Guerre sur le Timock 1737. tres rare ¹⁹	
Le Royaume de Bosnie dans son entiere	
Mappa der Opperation von 1739. per Rebain	
[f. 103 ^v] Atlas Topographique et militaire qui comprend les Etats de la Couronne de Boheme et la Saxe electorale avec leurs Frontiers en <Cartes> Fevil 47. par S ^l Julien	
Böhmische große Karthen von Mellen 1720. in 25. Sectio: in schwarzen	
[Böhmische] die mitter Karthe von Hoomann A ^o . 1720. in 13. Sectio: in schwarzen	
Böhmische große Karthe von Müller 1720. in 6. Sectio: braunen	

¹⁶ A 99^v–102^v. foliók kitöltetlenek.

¹⁷ A kötéstechnikákra vonatkozó marginális bejegyzéseket elhagytuk.

¹⁸ A kifejezés aláhúzott.

¹⁹ A kifejezést aláhúzta.

[Böhmische] Kleinste-Format in rothen
 Besondere Karthe von Königgratz, Bilow und Glatzer Distrikt in rothen
 Comitatus Glacensis per Homann
 Karthe von Böhmen die große worauf die Operationen von 1778. und die pro [1]779 Vorbereitete
 Bewegungen aufgezeichnet sind
 Bohemia per Muller
 Mähren von Müller in braunen
 [Mähren von Müller] auf Leinwand
 Moravia per Müller
 Carte de Pais-bas autrichien en 23. *Tomi*
 Carte Topographique de Pais-bas par Ingeron 6. *Tomi*
 Karthe von Nederland die alte und verläßlich gezeichnete
 [f. 104^r] Die exacteste Karthe von Gallizien und Ludomerien gezeichnet in 11 Stuck
 [Die exacteste] Special Karthe
 Karthe von Pohlen und Littau durch Rizzi-Zanoni 1772. 24 Stück
 [Karthe] illuminirte 1600.
 Bukowina in 2. Theilen Unbeschreibung
 Stÿria von Wischer in 12. Abtheilung 1678.
 Atlas Tyrollensis gegen Süden und Norden 3. St. a Petro Hanich in Blasio Hueben 1774.
 Karthe von Schleßien von Mayern [1]749. in 20. Sectio in blauen
 Kursachsen von Seutter in 33. Sectio: in blauen
 Kursächsische Postkarthe von Zürenem in grauen
 Sächsische Heer Karthe in 3. *Stücken* 1728.
 Bavaria von Bouna in 3 *Stücken*
 Bayrische Karthe von Apian 1766.
 Bavaria superior et inferior per Homan in 2 Fol.
 [f. 104^v] Palatinus Bavarix oder die Ober Pfalz von Homann
 Ober und Nieder Lausitz 1759. in grauen
 Lusacia Brandenburgica von Schreüßer per Homan 1732. in 5 *Stücken* in braunen
 Postkarthe von Deütschland auf Leinwand
 [Postkarte] durch ganz Deütschland von Bors in braunen
 [Postkarte] von Mezburg
 Imperium Germanicum in rothen
 Hessen-Passen par Rosiere 1759. in 2 *Stücken*
 [Hessen-Passen par] Bourain 1760.
 Veterau und Geschiche Karthe von Buna
 Hessen Darmstadtische von Brounter
 Boungraviatus Norimpergensis von Vetter
 Franconia per Homann
 Fulda, Wirzburg, Hamburg, Peüreüth²⁰ von Homann in 4 *Stücken*
 Turingen per Zollmann 1747.
 Pomerania per Scheuten
 Karthe sämmtlicher preüsischer Länden durch Schlesien
 [105^r] Theatrum Belli in Germania per Lothar 1759.
 [Theatrum] von [1]756. bis [1]759. durch Rizzi-Zanoni auf Tafeln
 Theatre de la Guerre sur le Rein par Sanson
 Theatrum Belli contra Gallos per Oettingen
 Tabula Italiæ antiquæ per D'Anville
 L'Europe en trois Partie par le Sieur D'Anville 1760.
 Nouvell Atlas de la Chine, de la Tartarie-Chinoise, du Thibet et du Royaume du Coree par D'Anville 1737.
 Part Septentrionale de l'Empire Ottomane

²⁰ Értsd: *Bayreuth*.

Etat du Grand Seigneur et de l'Empire de Pense par le S^t. Vaugund 1753.
Posphorus T[h]racicus von Reben
Charta Partis Asiæ par Patazi tres rare
Persia, Armenia, Natolia, [!] et Arabia par Decoitt
La petit Tartaire tres rare
The Sea of Marmaria on Propontis with the Hreaths of Constantinopel and Galiopol, by the Taden
Amerikanische Karthen

KRIEG IM MITTELALTERLICHEN ABENDLAND

(*Krieg und Gesellschaft. Hrsg. von: Thomas Kolnberger, Ilja Steffelbauer.*
Mandelbaum Verlag, Wien, 2010. 460 o.)

Az osztrák kiadó módszertanilag is érdekes vállalkozásba fogott, amikor szakemberekkel magas szakmai színvonalon, mégis lábjegyzetek nélkül vállalkozott a középkori hadtörténelem V. és XV. század közötti időszakának az áttekintésére. A fejezetek ennek megfelelően némileg változó felépítésűek: vannak probléma-centrikusabbak, a hadtörténeti szakirodalmat alaposabban feldolgozók, míg akadnak inkább a politikátörténet síkján mozgó áttekintő, sőt, olykor kifejezetten népszerűsítő műfajú tanulmányok. A terjedelmes időszak bemutatása ugyanakkor mindkét típust szükségessé tette, hiszen már az első tanulmánynak a késő római hadseregvezet átalakulásától a Karoling időszakig rengeteg részproblémával terhelt évszázadok történéseit kellett bemutatnia. Ezt még a nagyívű tárgyalás ellenére is csak részletes kronológia csatolásával tudta megoldani (Ilja Steffelbauer, Universität Wien, *Háború és társadalom a római korszak utáni Nyugaton*).

Amíg a könyv első tanulmánya a latin Nyugat kezdeteit mutatta be, a második tanulmány a Kelet átalakulásának szentelte figyelmét (Andreas Obenaus, Universität Wien, *Új hatalmak a Földközi tenger térségében, az iszlám expanzió*). Közismert, hogy I. Justinianus uralkodása alatt kísérelték meg utoljára a bizánci csapatok a régi római területek egyesítését a keleti gót Itáliától a nyugati gót Hispánián át a vandál Észak-Afrikáig. Ugyanakkor a közel-keleti térségben az új hatalmak terjedését csak késleltetni tudták, miközben 626-ban a Szászánidák avar segítséggel magát a bizánci fővárost is ostrom alá vették. Még látványosabb volt az arab kalifátusok terjeszkedése, amit megelőzőtt segédcapatainak a bizánci hadszervezetben eltöltött időszaka. A beduin lovass csapatokat nagyszámú, főleg a letelepedett lakosság soraiból szervezett gyalogság, s nem arab, például szászánida segédcapatok

tették a bizánci erőkkel közel azonos erejűvé. A vezetési szintek kialakítása, a csapatok specializálódása, a finanszírozás proto-feudális, multi-etnikus jellege mind megelőzte a nyugati ellenfelek gyakorlatát, s nehezen leküzdhető ellenfélle tette az arab csapatokat.

A bevezető tanulmányok sorában a nyugati lovagi időszak bemutatása következik, a jól ismert történész, Leopold Auer tollából (Universität Wien, Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien, *A lovagság által meghatározott középkori hadügy*). Úgy véli, hogy az időszakot az erőszak decentralizálódása jellemzi, amit a háború és hatalmaskodás („Krieg und Fehde”) kettősege határozott meg. Gondolatmenete alapján ebből az következik, hogy a háborúkat kis létszámú hadseregek térben és időben is korlátozott harci tevékenysége jellemezte. Ugyanakkor a lovagok idealizált harcművésze, a lovagi ideológia alapján szinte kizárólag a lovass csapatokra koncentrált, s látóköréből sokan kimaradnak a gyalogos városi milíciáktól kezdve a könnyűlovasságig (amiket a kötet későbbi tanulmányai is sokszor érintenek).

A bevezető szakasz záró tanulmányában már több részletmegfigyelés olvasható az ibériai félsziget visszahódításának nyolc évszázadáról (Gerald Weigl, AHS-Lehrer, *A matamoros jegyében, Spanyolország utolsó lovagjai*). Az időszak tagolása 1035–1212, 1212–1250, 1250–XV. sz. közepe) is azt mutatja, hogy az időszak hatalmas társadalmi, hadügyi és politikai változásokat hozó évszázadokat ível át, s azonos jellemzőkről aligha lehet beszélni. A korszakot az ibériai muzulmánok által meghonosított tüzéség zárja le, amit a mai kutatás 1317-hez köt, s innen terjedt el Európa szerte az ágyúhasználat gyakorlata (erre lásd még Liedl tanulmányát a kötetben). Ugyanakkor a keresztény erők a granadai muzulmán várak XV. század végi elfoglalását már tüzéségük

fölényének köszönhetik. A szerző az újítások iránti fogékonyságot az évszázados határharcok által kialakult helyi mentalitásában keresi. Miként ezzel magyarázza, hogy Itáliában a korszak legfélelmetesebb zsoldos gyalogsága kovácsolódik össze a pikások és tűzfegyveresek együttes alkalmazásával.

A következő négy tanulmány a Nyugat-Európai térséget vizsgálta különféle szempontokból. Werner Meyer (Universität Basel, *Lovagok, várak, csaták. A nyugati hadügy*) és Gefried Mandl (*Tartományok és uraságok. A tér és társadalom kontrollja az európai középkorban*) írásai némileg visszakanyarodtak L. Auer témájához, s a hadviselés általános jellemzőit vizsgálják. Werner Mayer megjegyzései közül érdekesek a számszerűsítésre vonatkozók. Ezek szerint Európában a fegyver már a korai XI. században is ismert volt, s a kereszt-háborúkhöz, a keleti hatáshoz inkább annak továbbfejlesztése köthető. Igaz, hogy jellemzően mindvégig a gyalogos csapatok fegyvere maradt, a felhúzási mechanizmus fejlődése pedig lóról való használatukat is megengedte.

A legtöbb magyar vonatkozás Norbert Hofer (Universität Wien, *Egy hosszú lovaglás vége. A pannóni térség középkori lovas népei*) tanulmányában olvasható, aki a lovasnomád fegyverzet, stratégia és taktika megbízható összefoglalását nyújtja. Kitér a lovas nomádok páncélhasználatára, az éghajlat szerepére, s a gyalogos katonák használatának a problémájára. Biztos tényként tudja, hogy a magyarok szlávokat alkalmaztak gyalogosként, akik egyébként gyalogosként részei maradtak a későbbi magyar hadszervezetnek is. Hasonlóképpen elnagyoltnak tűnik az sommás megállapítása is, hogy a magyarok a nehézlovas-sággal együtt a hűbéri adományrendszert is átvették, a nyugat-európai haditechnikához való teljes akkulturáció bizonyítékaként. A XV. századi magyar könnyűlovasság kapcsán megjegyzi, hogy ebben a steppei nomád hagyomány örökségét láthatjuk, ami azonban ennél sokkal bonyolultabb kérdés (vö. B. Szabó János könyvével: *A honfoglalótól a huszárokig*. Budapest, 2010.).

A bázeli Werner Meyer, a svájci középkori hadtörténet avatott ismerője a kötetbe másodikként beválogatott esettanulmánya a svájci szövetséges tartományok és városok hadügyéét tekinti át. Tanulságos megfigyeléseket tesz a szövetségesek közös politikai-katonai tevékenységének 1400 utáni koordinálásának a

kezdetéről, s bemutatja a folyamatot, amely a svájci zsoldosok európai jóhírének-hírhedségének elterjedtségéhez vezetett. Kitér a nagy győzelmekre (1315, 1476, 1515), az azokat övező mítoszokra és alaptalan hagyományokra. Megtudjuk, hogy a zsoldosokért Mátyás király által küldött követ emléket nagy becsben tartják, nem különben a svájciakból alakított első állandó francia és pápai testőrgárdákat.

Ulrich Schmilewski (Stiftung Kulturwerk Schlesien in Würzburg, Liegnitz/Wahlstatt, *Egy ismeretlen ellenség elleni ütközet*) már korábban is foglalkozott a témával (vö. ismertetése-met: *Haditörténelmi Közlemények*, 105. (1992.) 163–165. o.) A tatárok elleni tragikus csatáról egyedüli elbeszélő forrásunk a humanista történetíró, Jan Długosz, akinek azonban nem ad túl nagy hitelt. A keresztény katonák számát kétezerre becsüli, melyből következően a tatárok félelmetes túlerőben lehetettek. A harcban elesett a sziléziai fejedelem, Henrik, aki szentté avatott anyjának, illetve a gyors tatár kivonulásnak köszönhetően Szilézia és a kereszténység megmentőjévé, második Leonidásszá magasztosult az utókor szemében. Próbálja megoldani a rejtélyt, hogy miért vállalták a sziléziaiak a harcot, talán a seregük nem fért el a liegnitzi várban (biztosan nem), vagy a csehekkel való egyesülésben reménykedtek?

Rendkívül tanulságos Jan Willem Honig írása (*Stratégia és „command and control. A későközépkori hadvezetésben*, Swedish National Defence College). A szerző azt fejtegeti, hogy a katonai fegyelemnek és stratégiai tudatosságnak a középkori hadvezetésben a mainál sokkal kisebb volt a jelentősége, mivel a korabeli katonai elveket és gyakorlatot más tényezők alakították. Példaként az Agincourt-hoz vezető utat tekinti. Az angolok 1415. augusztus 13-án szálltak partra francia földön, de a franciák a hónap 28-án rendelték el a hadba vonulást, de volt olyan hely, ahol a parancsot csak szeptember 8-án hirdették ki. A király szeptember 10-én felemeli a hadizászlót, az Oriflammot, mégis képtelenek arra, hogy szeptember közepéig felmentsék az angol ostrom alá került Harfleur, ami szeptember 22-én meg is adja magát. A jelentős francia létszám-fölény ellenére a király csak október 13-án csatlakozik a sereghez, s a döntő ütközet napjáig, október 25-ig még további napokat kellett várni. A mindkét oldalról megfigyelhető megfontolt, lassú haladás okait vizsgálja, s von le belőlük általános következtetéseket.

Christoph Kaindel (ICE-Vienna, *Elesett a lovasság színe-java. A gyalogság felemelkedése a XIV. században*) az 1302. július 11-i kortrijki (courtrai-i) csata kapcsán tekinti át a gyalogság fegyvernemként való megjelenését a XIV. században. Hangsúlyozza: távolról sem volt arról szó, hogy a lovasság elveszítette volna csatadöntő szerepét, a gyalogság még sokáig csak a védelemben tudott a támadók fölé kerekedni.

Gottfried Liedl („*Hitvány tudomány*”). *Plebeiusok, legények, harangöntők: az ágyúk és elterjedésük*, Universitát Wien) a tűzfegyverek nyugati világbeli elterjedésének első időszakáról ad a legújabb szakirodalom alapján rendkívül hasznos összefoglalót. Amint már Hans Delbrück felvetette, hogy a lőpor „feltalálója” egy spanyol lehetett, a szerző tanulmányában a hispániai arabok szerepét fejtí ki a haditechnikai transzferben. A lőpor és lőfegyverek korai, minden más európai előfordulást megelőző említése a dél-hispániai hadszíntéren határozottan támogatja az arab közvetítés lehetőségét (Alicante, 1317; Huéscar, 1324; Algeciras 1342/43, Navarra 1350 körül), sőt Malaga még a Habsburg-korszakban is a lőporgyártás egyik központja maradt, miként innen került át a korai felfedezés személyes kapcsolatok révén 1327-ben Angliába. Egyúttal kitekint a műszaki újításokra, s azok európai terjedésére, köz-

tük Magyarország gyakori említésével. Az Oszmán Birodalomnak a tűzfegyvereket illető gyors akkulturációjával kapcsolatban úgy véli, hogy itt és ekkor semmiképpen sem lehet a későbbi időszakok dekadenciáját emlegetni.

A kötetet végül nem kevésbé érdekes írá- sok zárják a háború és béke legitimizálásáról a Bizánci Birodalomban (Ioannis Stouraitis, Universitát Wien), a háború helyéről a középkori német költészetben (Hermann Reichert, Universitát Wien), a középkori eretnekekről mint ellenségképről (Thomas Ertl, Universitát Heidelberg), a lovasságot érintő technikai és szervezeti újításokról (Alexander Juraske, Institut für Alte Geschichte und Altertumskunde, Wien), a lovagok társadalomban elfoglalt „ikon” szerepéről (Bea Lundt, Humboldt-Universitát, Berlin), s végül a vikingeknek a kalandozó magyarokkal is könnyen összevethető stratégiájáról (Rudolf Simek, Universitát Wien).

A kötet változó mélységű tanulmányainak köszönhetően hasznos olvasnivalója lehet a szak-hadtörténeteseknek, miként kellemes esti olvasmány a téma iránt érdeklődő nem szak- képzett olvasónak. Ugyanakkor a tanulmányok bibliográfiájából szerencsésen értesülünk a legújabb szakirodalmi termésről, ami könyvtári állománygyarapítási szempontból is figyelemreméltó.

Veszprémy László

RAFFAELLA GHERARDI – FABIO MARTELLI

LA PACE DEGLI ESERCITI E DELL'ECONOMIA. MONTECUCCOLI E MARSILI ALLA CORTE DI VIENNA

(Il Mulino, Bologna, 2009, 319 o.)

A XVII. század második felében a bécsi udvart elárasztó olasz történetírók, festők, zenészek és nem utolsósorban hadvezérek közül Raimondo Montecuccoli (1609–1680) és Luigi Ferdinando Marsili (1658–1730) a legismertebb a magyar szakirodalomban. Ennek nem csak az az oka, hogy mindketten kulcs-momentumokban forgolódtak a magyarországi és erdélyi hadszíntereken – Montecuccoli 1660–1664 között, melynek eredményeképpen a Zrínyi Miklóssal való vitája miatt lett közkedvelt szereplője a későbbi magyar (had)történeti iro-

dalomnak; Marsili pedig majd húsz évig harcolt a török ellen (1682–1700) a Magyar Korona országaiban és tartományaiban, hogy aztán a karlócai békét követő határmegállapító császári bizottság vezetője legyen – hanem elsősorban az, hogy mint történet- és hadtudományi-írók is kivételesek voltak. Így aztán tetteiket, elképzeléseiket és életük eseményeit saját maguk vetették papírra, vagy az azokra vonatkozó adatokat saját maguk gyűjtötték össze és rendszereztek, melynek eredményeképpen az utókor számára már-már zavarba ej-

tő gazdagságú forrásanyag áll rendelkezésre róluk. Ugyanakkor azt kell mondanom, hogy ez a forrásbőség néha akadályozhatja a kutatást, főleg akkor, ha a források gondos összegyűjtésével, rendszerezésével, sőt egyes nem kívánatos, de fontos, iratok szándékos elrejtésével a főszereplők maguk igyekeztek zavart kelteni és mintegy kijelölni az utókor számára az általuk helyesnek tartott értelmezési nyomvonalat. Ez különösen Marsili esetében érvényes, de Fabio Martelli jelen monográfiában (70–71. o.) arra is utal, hogy Montecuccolitól sem volt idegen az iratok publikálásával és nem publikálásával való játszadozás, mellyel természetesen az olvasóban a róla kialakult képet igyekezett befolyásolni. Véleményem szerint a forrásokkal való manipuláció lehet az oka annak is, hogy mindkét hősrünk esetében egészen a legújabb időkig a szervezett és rendszeres forráskiadás nem indult meg, ehelyett inkább monográfiák születtek róluk. Sőt tovább megyek: a megbízható forráskiadványok hiánya lehet az oka annak is, hogy a két hadvezérről magyar szerző tollából a mai napig nem született olyan monográfia, amely szisztematikusan tárná fel Montecuccoli és Marsili műveinek magyar vonatkozásait.

Mindezek ellenére az utóbbi években mind a Montecuccoli-, mind a Marsili-kutatás igazi reneszánszának lehetünk tanúi, nemcsak Olaszországban, hanem egész Európában (lásd Montecuccoli esetében Raimondo Luraghi, Fabio Martelli, Gunther R. Rothenberg, Jean Pierre Bois, Marsili kapcsán pedig Raffaella Gherardi, John Stoye, Hamdija Hajdarhodžić és Zrinka Blažević munkásságát). Külön örvendetes az a tény is, hogy ebből a reneszánszból most Magyarország sem marad ki: Perjés Géza 1961–1962-ben megjelent méltán híres tanulmánya után (*A „metodizmus” és a Zrínyi-Montecuccoli vita*) legutóbb Hausner Gábor állította párhuzamba PhD-disszertációjában Montecuccoli elméletét a XVII. századi magyar hadtudományi gondolkodással. Marsiliről is számos tanulmány jelent meg magyarul az utóbbi években, ahogy sikerült néhány Marsili-alapmű magyar fordítását is megjeleníteni (*A Duna felfedezése, Az Oszmán Birodalom katonai állapota, A Magyar Királyság történetének kivonata*).

Ilyen légkörben úgy vélem, több mint örvendetes az a tény, hogy a Montecuccoli- és Marsili-kutatás két doyen-e újabb monográfiával jelentkezett. Raffaella Gherardi majd há-

rom, míg Fabio Martelli majd két évtizede tett le az asztalra egy-egy vaskos monográfiát Marsiliról, valamint Montecuccoliról: *Raffaella Gherardi: Potere e costituzione a Vienna fra Sei e Settecento*. Il „buon ordine” di Luigi Ferdinando Marsili, Bologna, 1980.; *Fabio Martelli: Le leggi, le armi e il principe*. Studi sul pensiero politico di Raimondo Montecuccoli, Bologna, 1990. A mostani monográfia azonban nemcsak az 1980., valamint 1990 után született kutatások összefoglalásának és az azokra való reflektálások igényével született, hanem egyben ünnepi megemlékezés és tisztelegés a két kivételes személyiség előtt. 2009-ben ünnepeltük ugyanis Montecuccoli születésének 400. évfordulóját, melynek keretében máris történt néhány fontos esemény: Olaszországban önálló honlapot készítettek róla (www.montecuccoli.org), a budapesti Hadtörténeti Intézet pedig 2009. november 3-án nemzetközi Montecuccoli-konferenciát rendezett. Marsili esetében is hasonló a helyzet: Bolognában egy három évre tervezett nagyszabású rendezvénysorozatot szerveznek annak emlékére, hogy 1711-ben Marsili kezdeményezésére alakult meg a Bolognai Tudományos Intézet (Istituto delle Scienze). Az események koordinálására egy bizottságot hoztak létre (Comitato per le Celebrazioni Marsiliane), amely első lépésként 2009. október 23-án Bolognában tudományos konferenciát szervezett Marsiliről. A konferencia középpontjában természetesen a Gherardi-Martelli monográfia állt.

Martelli a monográfia első fejezetében (*Filosofia, scienza e arte della guerra in Montecuccoli*) Montecuccoli politikai gondolkodásának alakulását vizsgálja. A szerző szerint Montecuccoli átmenetet képez a késő-humanista „könyves,” valamint a racionalitásra és az egzakttnak vélt tudományokra (pl. a hadtudomány terén főleg a matematika, geometria, vagy építészet) épülő empirikus kultúra között. Montecuccolinál a háború tudománya (l'arte della guerra) a politika és a történetírás része ugyan, ugyanakkor a háború kimenetele már nem a humanista írók által oly nagyra értékelt erényektől (hősiesség, önfeláldozás, bátorság, vitézség, okosság stb.), hanem sokkal inkább a háborúban résztvevő államok gazdasági-intézményi fejlettségétől és szervezettségétől függ. Montecuccoli épp azért emelkedik ki a XVII. századi császári hadvezérek sorából, mert jóllehet mások is megpróbálták ötvözni a csatatereken megszerzett tapasztalataikat hu-

manista műveltségükkel (Giorgio Basta, Frederico Veterani stb.), de ez egyiküknek sem sikerült olyan jól, mint Montecuccolinak. Martelli bemutatásában egy sokoldalú, művelt politikai gondolkodó képe bontakozik ki előttünk: Montecuccoli már fiatalkorában lefordítja Arisztotelész retorikáját, hogy aztán később az államreazon szakavatott teoretikusává válik. Montecuccoli természetesen az abszolutizmus szószólója volt, de ugyanakkor azt is hangoztatta, hogy a monarcha sem tehet mindent teljesen szabadon, mert az isteni törvények alól ő sem vonhatja ki magát. Igaz ugyan, hogy az uralkodó az isteni akarat megtestesítője a földön, de Montecuccoli koncepciójában a vallás nem más mint törvény, szabály, norma (lex), melynek mindenkinek engedelmeskedni kell. Természetesen nem arról van szó, hogy Montecuccoli alá akarná rendelni az államot az egyháznak, hanem épp ellenkezőleg. Martelli meggyőzően mutatja be, hogy a Galilei-rajongó Montecuccolinak az volt a véleménye, hogy a tapasztalatra épülő tudomány (így a had- és politikatudomány) dolgaiba az egyház nem szólhat közvetlenül bele, így az uralkodóval szemben sem lehet az egyháznak kivételezett helyzete. Martelli elemzését olvasva önkéntelenül a Mátyás-elmékedések jutottak eszembe, ahol Zrínyi szintén szokatlan élességgel fogalmazta meg, hogy az „egyházi ember ne hágjon ki az ő circulusából,” mert „semmi közük ez világi politikus adminisztrációjában.” E libertinus elképzeléseknek (congetti libertini) köszönhetően Montecuccoli olyanokkal volt jó barátságban, mint Testi Fluvio, Girolamo Brusoni vagy Gualdo Galeazzo Priorato, akikben az volt a közös, hogy mindnyájan az Ismeretlenek Akadémiájának (Accademia degli Incogniti) tagjai voltak, melynek soraiba Montecuccoli és Zrínyi is belépett.

A következő fejezetben (*Per una Monarchia assoluta degli Asburgo*) Martelli igyekszik kimutatni, hogy Montecuccoli miként próbálta meg elméleti elképzeléseit az abszolutista állam kiépítésének szolgálatába állítani. Montecuccoli szerint az államok Isten akaratából jönnek létre mégpedig azért, hogy az ember kiszabaduljon abból a barbár természeti állapotból, amely a bűn melegágya. Szó sincs itt még a Rousseau-féle jó vademberről, de társadalmi szerződésről igen: az emberek azért, hogy a *bellum omnium contra omnes*-féle zűrzavaros állapottól megszabaduljanak, hajlandók lemondani szabadságukról és alávetni magukat

az uralkodónak, aki ezért cserébe köteles biztosítani alattvalói számára a biztonságot és a jólétet. Fontos hangsúlyozni, hogy Montecuccoli szerint az alattvalók nem az uralkodó, hanem az állam javára mondanak le szabadságukról és korlátozzák magukat, mivel az állami szervezeten belüli lét az (és nem az uralkodó), ami biztosítja az emberhez méltó és Isten által elvárt, büntelen élet lehetőségét. Mivel az alattvalók nem egyformák, hisz vannak köztük gyengébbek és erősebbek, az uralkodónak kell örködnie a társadalmi harmónia felett. Nyilvánvaló, hogy az erők mindig még erősebbek akarnak lenni, ezért, ha azok az ország belsejében vannak, akkor lázadni fognak az uralkodó ellen, ha pedig más országok lakóiról van szó, akkor majd meg akarják hódítani az uralkodó országát. Ezt a kettős veszélyt csak egy állandó állami és nem zsoldos hadsereg fenntartásával lehet elhárítani. Ugyanebből a megfontolásból volt Montecuccoli mélyen arisztokrata- és rendiség-ellenes is, mert ebben a rétegben az abszolút uralkodói hatalom kiépítésének ellenlábasait látta, nemcsak Magyarországon, hanem az egész Habsburg Monarchiában.

A Montecuccoliról szóló rész utolsó fejezetében (*La stagione delle grandi vittorie*) kiemelten foglalkozik a szerző Montecuccolinak az 1660–1664 között a magyar hadszíntereken játszott szerepével, és főleg a Zrínyi Miklóssal való vitájával és a kettejük közti ellenségeskedéssel. A magyar hadtörténetírásban Perjés Géza óta közhely, hogy Zrínyi és Montecuccoli között nem elvi, hadtudományi, hanem politikai ellentét volt, ami pontosan fedte a XVII. század közepi magyar–Habsburg viszálykodást. Martelli, ahogy egyébként más nyugat-európai Montecuccoli-kutatók is (pl. Gunther R. Rothenberg), némiképp másképp látja a helyzetet. Szerintük ugyanis Montecuccoli szerezte a manőverezést, de nem volt híve a partizánháborúnak. Sőt, Martelli szerint Montecuccoli épp a villámháborút („guerra grossa e corta – nagy és gyors háború”) tartotta a legjobb megoldásnak, ami csak rövid ideig – igaz akkor nagyon intenzíven – veszi igénybe a hadakozó felek gazdasági, infrastrukturális és logisztikai erőforrásait. Ez ugyanis sokkal gazdaságosabb, mint a hosszú évekig elnyúló hadakozás. Ezzel a koncepcióval összhangban mutatja be Martelli is Montecuccoli és Zrínyi vitáját, jóllehet idézi Perjés Géza tanulmányának angol változatát, amelyben a magyar had-

történész hangsúlyosan kiemelte, hogy ennek a magyar nemesség által valóban kedvelt, portyázó hadakozási módnak Zrínyi volt a legnagyobb ellenfele. A Zrínyi–Montecuccoli ügy a magyar és a nyugat-európai kultúra egymáshoz való viszonyának metaforája. A probléma ugyanis nem csak az, hogy míg Montecuccolit a hadtudomány-írás klasszikusaként tartják számon Nyugat-Európában, addig Zrínyit szintén csak mi magyarok ismerjük, hanem az igazán érdekes az, hogy a nyugat-európai szerzők mit értenek másképp mint mi, hisz, mint említettem Perjés Géza tanulmánya megjelent angolul és hivatkozik is rá mind Martelli, mind Rothenberg.

Sokkal fontosabb viszont Martelli könyvében az a rész, melyben Montecuccoli tudományos meggyőződéséből vezeti le a magyarokkal és így a Zrínyivel szembeni ellenérzéseit is. Montecuccoli ugyanis, Martelli szerint meggyőződéses nemesség-ellenes. Így nem csodálkozhatunk azon sem, hogy mélyen elítélte és lenézte a nemesi felkelésekre alapuló hadakozást. Azt is tudjuk, hogy Zrínyi még az állandó magyar hadsereget is a nemességből, a végvári katonákból, valamint az országban kóborló „szabad legényekből” szerette volna felállítani. Ezt a katonaaanyagot azonban Montecuccoli kifejezetten lenézte. Szerinte az állandó császári hadsereget harcedzett, soha fel nem oszlott és jól megfizetett veterán katonákból kellene felállítani. Ezért a modenai hadvezér az állandó hadsereg felállítását pusztán gazdasági kérdésként kezelte, és arról igyekezett meggyőzni az akadékoskodó udvari hivatalnokokat, hogy hosszú távon a központi kincstárból fizetett állandó hadsereg gazdasági szempontból is nyereséges vállalkozás. Ezzel szemben Zrínyi a nemességtől várt volna el anyagi áldozatvállalást az állandó hadsereg finanszírozása végett, kissé naiv módon azt gondolva, hogy az egyház és a nemesek által felajánlott nemesfémek, ékszerek, edények, ruhadíszek elegendők lesznek annak fenntartására. Ugyanakkor úgy vélem, hogy Martelli eltűllozza Montecuccoli nemesség-ellenességét és a gazdasági kérdések fontosságát a hadvezér gondolkodásában. Igaz, megemlíti Martelli, hogy Montecuccoli csak az arisztokratákat szidta, míg a közép-nemesség hadi erényeit dicsérte. Ugyanakkor a gazdasági fejlődésnek az összes társadalmi és politikai probléma megoldására alkalmas csodaszereként történő beállítása csak a következő generációra (melynek

egyik kiemelkedő tagja volt Marsili) lesz jellemző, habár már Montecuccoli is felvetette egy a császári kontroll alatt lévő, és a Dunára épülő összeurópai kereskedelmi hálózat kiépítésének szükségességét, melyet később például Marsili előszeretettel karolt fel. Martelli nyilván marxista értelmezői alapállása miatt interpretálja így Montecuccoli szövegeit, ahogyan egyébként a császári hadvezér hadtudományi gondolkodását is Engels *Anti-Dühringjének* szellemében ítéli meg anélkül, hogy a marxista íróra hivatkozna: „Montecuccoli szakított az azzal a gondolkodással, mely szerint a háború két ellenséges fél között a legvégső próbatétel, és melyben a siker nem a harcoló államok gazdasági-szervezeti fejlettségétől, hanem a hadvezérek hősiességétől és zsenialitásától, vagy a katonák bátorságától függ.” (25. o.) Íme Engels szövege: „Semmi sem függ annyira a gazdasági előfeltételektől, mint éppen a hadsereg és a hajóhad. Fegyverzet, állomány, szervezet, taktika és stratégia mindenekelőtt a termelés mindenkori fokától és a közlekedési eszközöktől függ. Nem zseniális hadvezérek ’értelme szabad alkotásának’ volt itt átalakító hatása, hanem a jobb fegyverek feltalálásának és a katonai emberanyag megváltozásának; a zseniális hadvezérek szerepe arra korlátozódik, hogy a harcmódot az új fegyverekhez és az új harcosokhoz idomítják.” (*Engels Frigyes: Válogatott katonai írásai*. I. k. Budapest, 1962. 25. o.)

A Martelli által írt fejezet legjobb részei azok, melyben a szerző azt mutatja be, hogy Montecuccoli miként igyekezett egyre kevesebb szerepet szánni a háború egyik legmegbízhatatlanabb elemének, a katonának (86–116. o.). Montecuccoli szerint ugyanis a hosszsan elnyúló háborúknak és hadjáratoknak az emberi félelem az oka. Régebben, a kegyetlen barbár világban, a harcoló felek gyorsan és totálisan végeztek egymással, mivel mindenki tudta, hogy aki győz, az mind egy szálig lemeszárolja legyőzött ellenfelét. Ezért a katonák annyira féltek a vereségtől és a szegyéntől, hogy inkább elestek a csataterén, semhogy vesztesen visszavonuljanak, vagy netán megadva magukat fogságba kerüljenek. Később azonban, amikor a kereszténység megszelídítette az erkölcsöket, a katonák már nem féltek annyira a vereségtől, vagy a fogságba eséstől, hisz az nem járt automatikusan az ellenfél fizikai megsemmisítésével. Ezért aztán a katonák nem is harcoltak olyan vehemenciával, mint a régiek, és így a háború egyik legmegbízha-

tatlanabb elemeivé váltak, amit tudományos, technikai és gazdasági tényezőkkel kellett el-
lensúlyozni. Montecuccoli azonban nem csak a
hadakozásból, hanem az államgépezet műkö-
déséből is szeretne volna, ha nem is kiiktatni,
de minimálisra csökkenteni az emberi ténye-
zőt. Pontosabban az emberi személyiség irra-
cionális érzelmeiktől vezérelt oldalát, melyet
csak csekély mértékben lehet a racionálisan
felépített államszervezet által ellenőrzés alá
vonni. Ilyen irracionálisnak gondolta Monte-
cuccoli a vallást, ezért a vallási sokféleséget az
egységes abszolutista monarchia legfőbb aka-
dályának tartotta. Martelli hatásos érveléssel
mutatja be, hogy a Wesselényi-felkelés ke-
mény megtorlásának eszmei és részben gya-
korlati irányítójaként elhíresült Montecuccolit
nem valamiféle etnikai gyűlölet, vagy intran-
zingens katolikus misszionarizmus vezette,
ahogyan azt a romantikus XIX. századi ma-
gyar történetírás előszeretettel hangsúlyozta,
hanem az akkor már a Haditanács elnökeként
tevékenykedő hadvezér politikai laboratóri-
umként fogta fel Magyarországot, ahol politi-
kaelméleti elképzeléseit a gyakorlatban is
megvalósíthatta. Számára ugyanis a korabeli
Magyarország gazdasági, politikai, de főként
katonai és jogi szempontból egy államiság
előtti zűrzavaros állapotban leledzett, ahol in-
kább a természeti (*jus naturale*), semmint a
szerződéses, társadalmi (*jus civile*) törvények
uralkodnak.

A monográfia Marsiliról szóló részének el-
ső fejezetében (*Mercantilismo e politica, della
regolamentazione a Vienna fra Sei e Settecento*)
Raffaella Gherardi a XVII. század második fe-
lében kibontakozó bécsi merkantilista gondol-
kodást, valamint a később erre alapozott kon-
krét gyakorlati gazdaságpolitikát mutatja be.
Gherardi a bécsi udvar kameralista elméletíró-
inak (Johann Joachim Becher, Wilhelm von
Schröder és Philip Wilhelm von Hörnigk) mű-
veit elemzi. Ez a furcsa társaság (egyikük sem
osztrák eredetű, egyikük sem katolikus, sőt a
leg híresebb angliai és hollandiai protestáns
egyetemeken tanulnak stb.) azonban nem lég-
üres térben tevékenykedett, hisz olyan befo-
lyásos politikusok által mellettük, mint Leo-
plod Kollonich, Franz Ulrich Kinsky (cseh
kancellár) Andreas Kaunitz (birodalmi alkan-
cellár) Gundaker Thomas von Starhemberg
(1703–1715 között az Udvari Kamara elnöke),
David Palm (udvari tanácsos), valamint ké-
sőbb Eugenio di Savoia herceg. Magyar szem-

pontból külön értéke ennek a fejezetnek, hogy
Gherardi részletesen bemutatja a három kame-
ralista elméleti műveit, melyek részben ugyan
ismertek a magyar szakirodalomban is, de kel-
lő mélységű elemzésük a mai napig nem tör-
tént meg. Mindenekelőtt Hörnigk *Österreich
über alles wann es nur will*, 1684 és a nálunk
kevésbé ismert, vehemensen franciaellenes
Francopolita-Schriften, 1682.; Becher *Politi-
sche Discurs*, 1668.; valamint Schröder, *Fürst-
liche Schatz und Rent-Cammer*, 1686. c. mű-
veiről van szó. Gherardi szerint a három szerző
alaptétele az, hogy a Monarchia összes társa-
dalmi, katonai, politikai és vallási problémái-
nak megoldására a legalkalmasabb eszköz a
gazdasági fejlődés. Ezért javasolják, hogy a
természeti kincsek (elsősorban Magyarorszá-
gon és Erdélyben) kitermelését fokozni kell.
Az így nyert nyersanyagok feldolgozására ma-
nufaktúrákat kell létesíteni, majd az ott előál-
lított termékekkel kereskedni kell. A kereske-
delmet Marsilihoz hasonlóan a Duna mentén
képzelték el, ráadásul úgy, hogy az Európa és
Ázsia közti kereskedelembe a Monarchia
Anglia, Franciaország és Hollandia mellett
kulcsszerepet kapjon. A kereskedelem bizton-
sága érdekében kereskedelmi rendőrséget és
kereskedelmi társaságokat (ezekből létre is jött
néhány) szerettek volna felállítani, a költségek
fedezésére pedig bankokat létrehozni. Becher
és Schröder vezetésével 1676–1683 között a
bécsi Tabor hegyen fel is állítottak egy kísérle-
ti manufaktúrát (Musterwerkstätte in Kunst
und- Werkhaus), mely nemcsak üzemként, ha-
nem a jövődő iparosok számára iskolaként is
működött. Nyilvánvaló, hogy a kameralisták
elképzelései a legfontosabb magyarországi be-
rendezkedési tervezetbe (*Einrichtungswerk*) is
bekerültek, melyet szintén kimerítően elemez
Raffaella Gherardi. Külön értéke ennek a fe-
jezetnek, hogy a szerző bemutatja a magyar
szakirodalomban szinte teljeséggel ismeretlen
Julius Schierl von Schierendorf (1661–1726)
udvari tanácsos kéziratban maradt műveit:
Parerga sive Otia [*Schierendorffiana*], *Syntag-
ma politico-camerale, Ohnmassgebige Materi-
alia*. Schierendorf a kameralisták elképzeléseit
gondolta tovább, és a tudomány fejlesztésében
(egy *Akademie der Manufakturen und Wissen-
schaften*-t szeretett volna felállítani) valamint a
vallási toleranciában látta a Monarchia jövőjét.
Marsili szempontjából azért különösen fontos
Schierendorf, mert míg a másik három kame-
ralistát személyesen nem ismerhette a bolognai

gróf, addig Schierendorffal hosszú beszélgetéseket folytatott a Monarchia kereskedelmének fejlesztéséről. 1702-ben Schierendorf meg is küldte Marsilinak az örökös tartományok kereskedelméről írt művét (*Ohnvorgreiflicher Entwurf*).

A következő fejezetben (*La „Pax Asburgica” secondo Marsili*) arról olvashatunk, hogy a kameralisták és Schierendorf elképzelései hogyan hatottak Marsili politikai gondolkodására. Gherardi valójában Marsilinak, mint a karlócai békét követő határkijelölő bizottság vezetőjének, a Monarchia déli határának meghúzása (1699. március – 1701. május) során a császárnak írt jelentéseit elemzi. Ezeket szintén a professzorasszony adta ki két vastos kötetben 1986-ban és csak egyetérthetünk vele abban, hogy ezek a jelentések képezik Marsili politikai gondolkodásának a csúcását. Gherardi elemzéséből kiderül, hogy Marsili a következő elveket tartotta szem előtt a határ kijelölésénél: a feladatát nem csak politikainak, hanem tudományosnak is tekintette, ezért a korabeli térképészet, földrajz, geometria és hadtudomány minden eszközét bevetette. Vitás kérdésekben még a török fél vezetőjét, Ibrahim pasát is sikerült meggyőznie csillagászati módszerekkel egy-egy határhely pontos megállapításáról. A határ legyen minél zártabb, azaz akadályozza meg a kisebb-nagyobb határsértéseket, az ide-oda való vándorlást, ezzel együtt a járványok terjedését is. Ugyanakkor azonban a határnak nemcsak az alattvalók és az uralkodó nyugalma, hanem a szabad kereskedelmet is garantálnia kell. Marsili kereskedelemről vallott nézeteit két terjedelmes iratban fejtette ki (*Discorso generale sopra del traffico* és *Progetto del possibile commercio fra ambedue gli Imperii*), melyeket Gherardi szintén részletesen elemez. Marsili kereskedelmi kérdésekben nem sokban távolodott el elődeitől: ahogy Montecuccoli és a kameralisták, ő is stratégia pozíciót szánt a Habsburg Monarchiának az Európa és Ázsia közt zajló kereskedelemben és ő is a Dunára alapozta a főbb kereskedelmi útvonalak kiépítését. Újdonság talán csak az, hogy mivel jól ismerte az Oszmán Birodalmat és annak kereskedelmét nagyra tartotta, sokszor épp azt állította példaként a bécsi döntéshozók elé. A monográfia utolsó fejezetében (*Una scienza per il principe e per lo stato*) Gherardi Marsilinak a Habsburg Monarchia politikai berendezkedésének a megreformálására született politikaelméleti írásait elemzi,

bemutatva azt, hogy a Montecuccoli-féle humanista örökség miként csúszik át a Hermann Conring és Andreas Bosius nevével fémjelzett *notitia rerum publicarum* vagy *Staatenkunde*-féle gondolkodásba.

A fentieket figyelembe véve nyilván nem véletlen, hogy Montecuccoli és Marsili egy monográfiában szerepelnek. Igaz, a szerzők nem használják ki az ebben rejlő lehetőséget, és egy röpké utalástól eltekintve (melyben arról esik szó, hogy az eddig Marsilinak tulajdonított *Relazione dello stato dell'Impero Romano Germanico* c. irat valójában Montecuccoli műve, melyet Marsili csak lemásolt, majd hozzáfűzte megjegyzéseit) nem elemzik a két hadvezér egymáshoz való viszonyát. Pedig ha a könyvet végigolvassuk, két dolog rögtön nyilvánvalóvá válik: nemcsak helyzetük és karrierjük mutat sok közös vonást, hanem gondolkodásuk is. Lotharingiai Károly mellett Marsilit is nyugodtan nevezhetjük Montecuccoli tanítványának. Persze ki nem az a XVII. század végi hadszíntereken forgolódók közül? Pontosan ezért sokkal érdekesebb a kettejük közti különbségeket, valamint azt vizsgálni, hogy Marsili miben haladta meg mesterét. Biztos, hogy személyesen nem ismerhették egymást, hisz Marsili csak Montecuccoli halála után került a bécsi udvarba. Arról viszont épp Marsili számol be önéletírásában, hogy még Montecuccoli életében, 1677-ben felkereste a hadvezér Livornóban tartózkodó fiát. Hogy Marsili ismerte Montecuccoli írásait, annak ellenére, hogy műveiben sehol sem hivatkozott rájuk, eléggé meggyőző lehet a fentebb említett adat.

Mindkét szerző hőseink életéből csak a császár szolgálatában töltött időszakot vizsgálja, elsősorban azért, mert politikai és hadtudományi gondolkodásuk ebben a korszakban kristályosodott ki. Ez Montecuccoli esetében teljesen jogos behatárolás, Marsilinál azonban bonyolultabb a helyzet. Montecuccoli 1642 után már soha nem tért vissza Itáliába, és miután a svédek elleni hadjáratokban az északi háború során komoly hírnévre tett szert, gyorsan ívelt felfelé karrierje a császári hadseregben, melyet a Haditanács elnöki tisztségének elnyerése tetőzött be. Jóllehet már Perjés Géza figyelmeztetett, hogy Montecuccoli esetében is kimutatható, hogy ugyanazon tényekről és eseményekről másként nyilatkozik magánleveleiben, mint a nyilvánosságagnak szánt irataiban, az ő életében mégsem volt olyan törés, ami korábbi nézeteinek nagymértékű felülvizsgálat-

ára kényszerítette volna. Más a helyzet Marsilinál. Ő ugyanis hiába tett szert a határkijelölési bizottságban végzett munkájáért komoly hírnévre és elismerésre, az elzászi kisváros, Breisach 1703. szeptember 6-i feladását mégsem bocsátotta meg neki a bécsi udvar. Marsili örökre kegyvesztett lett, sőt 1708-ban még arra is hajlandó lett volna, hogy a Habsburgok ellen vezesse a pápai hadsereget. Nem csoda hát, ha a politika elől a tudományba menekült. 1705 után egyetlen politikai vonatkozású sort sem írt le. Nemcsak Raffaella Gherardira, hanem a magyar Marsili-kutatásra is jellemző, hogy – néhány kivételtől eltekintve (pl. Deák Antal András, Bene Sándor) – Marsili életének és tevékenységének a bemutatását csak arra az időszakra korlátozza, ameddig Marsili a császári udvar szolgálatában, Magyarországon és Erdélyben működött (1682–1701). Pedig a térségünkre vonatkozó munkáinak nagy részét épp azután írta meg, hogy Breisach feladása után rangjától megfosztották és a császári hadseregből kizárták. Az, hogy Marsili a politika és a katonai élet elől ezek után a tudományba menekült, alapvetően meghatározta nemcsak a Kárpát-medencei térségre vonatkozó nézeteinek, hanem politikai koncepciójának alakulását is. Valójában két Marsiliról beszélhetünk: egy Breisach előttiről

és egy Breisach utániról. Sajnos ez utóbbi, szinte teljesen eltűnt a szakirodalomból, pedig nekünk magyaroknak ez a fontosabb. Már csak azért is, mert 1703 után Marsili sokkal körültekintőbben és felkészültebben nyilatkozott a magyar eseményekről mint azelőtt. Valójában csak 1703 után haladta meg az elkoptatott közhelyektől hemzsegő publicisztikai szintet a kárpát-medencei népek, és főleg a magyarok vonatkozásában, melyek az 1703 előtti munkáiban jócskán megtalálhatók. Ugyanakkor ezen a téren lenne égetően fontos a komoly keletkezéstörténeti kutatásokat mozgósító forráskiadványok megjelentetése is, mivel számos 1704 előtt írt művét később Marsili átdolgozta és átírta. Nehéz tehát úgy véleményt mondani Marsili politikai gondolkodásáról, hogy csak a császári szolgálat ideje alatt írt műveket tartjuk szem előtt, és nem vesszük figyelembe azt, hogy mit tagadott meg és mit vállalt továbbra is ezekből akkor, mikor már nem függött egzisztenciálisan sem a császár kegyétől. Gherardi elemzése azonban abból a szempontból mindenképp hasznosnak mondható, hogy ezekre a problémákra, ha csak közvetett módon is, de ráirányítja a figyelmet és ezáltal kijelöli a jövőbeni kutatók feladatait.

Nagy Levente

BENE REGI – A KIRÁLY JAVÁRA

**Ebergényi László császári altábornagy szerepe a szatmári békekötésben.
Ebergényi László válogatott levelei és Bivolínyi István töredék naplója (1710–1711)**

A levelezést sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a mutatókat összeállította Mészáros Kálmán.
A latin nyelvű naplót fordította és jegyzetekkel ellátta Bánkúti Imre

(Rákóczi Források. Sorozatszerkesztő: Mészáros Kálmán.
Nap Kiadó, [Budapest, 2010.] 415+2 o. 4 térképpel a kötetben és a hátsó előzőken.)

A Nap Kiadó *Rákóczi Források* sorozata 2010-ben új kötettel gazdagodott. Mészáros Kálmán báró Ebergényi László (1656–1724) császári altábornagy, a szatmári békekötés és az azt követő katonai konszolidáció egyik legfontosabb alakjának, Károlyi Sándorral 1711 végéig folytatott válogatott levelezését adta közre, valamint Bánkúti Imre egyik utolsó, kéziratban maradt munkáját: Ebergényi titkára, Bivolínyi István 1710 novembere és 1711. má-

jus vége között vezetett latin nyelvű naplójának fordítását. A szerzők – úgy véljük teljesült – szándéka szerint az eddig javarészt kiadatlan források: a 145 levél és a naplótöredék közreadásával és vizsgálatukkal a kutatás Ebergényi eddig ismert, de feltáratlan, a szatmári békekötés idején folytatott közvetítői szerepéről nyerhet világos és árnyalt képet és fontos adatokat szerezhet a békétárgyalások néhány mozzanatának tisztázásához.

A forráskiadványt Mészáros Kálmán több fejezetből álló *Bevezetése* nyitja. Ebergényi László katonai pályafutásának legfontosabb momentumait ismerhetjük meg, amely rendhagyó módon indult. A nyugat-dunántúli köznemesi családban született, soproni jezsuitánál végzett ifjú patvaristiként tevékenykedik nagyjából 30 éves koráig, amikor a Czobor Ádám által felállított, későbbi Kollonich-huszárezred hadbírói tisztségébe kerül, s ezzel elkezdődik katonai karrierje: 1690-től kompániás kapitány, 1694-től alezredesként ezredparancsnok, 1700-tól, bárói rangra emelésének évétől ezredes, s átveszi Pálffy János gróf huszárezredét, melynek haláláig tulajdonosa. 1704-ben vezérőrnagy, 1708 júniusától altábornagy (1706-ra visszamenőlegesen ranggal). Mészáros Kálmán rövid összefoglalójából kitűnik, hogy Ebergényi számára a katonai pályafutás nagyon jelentős társadalmi felemelkedést eredményezett, ami a családtagjai és rokonai közötti társadalmi szakadék elmélyülésével járt, ahogyan ezt a szerző helyesen megállapítja. Emelkedése a katonai pályafutás egyik látványos, kimagasló példája is, melynek később, a XVIII. század második–harmadik évtizedétől kezdődően folyamatosan több példáját láthatjuk a császári hadseregben, illetve a magyar társadalom katonai elitjében. Éppen ezért nagyon jó meglátása a szerzőnek, hogy Ebergényi László életműve társadalom- és gazdaságtörténeti szempontból is feltárást érdemel.

A Rákóczi-szabadságharc kezdetén Ebergényi az itáliai hadszíntéren harcol a spanyol örökösödési háborúban, s távol lévén, tegyük hozzá: valószínűleg alapvető információk hiányában, értetlenül és megdöbbenve fogadja Károlyi Sándor, majd Forgách Simon csatlakozását Rákóczihoz. A nyugat-dunántúli főúr lojalitása a császárhoz (a legtöbb e területről származó nemeséhez hasonlóan) és a Habsburg hadsereghez határozott, tudatos politikai állásfoglalást mutat mindvégig a szabadságharc folyamán. 1708 tavaszán vezénylik a felkelők ellen, s immáron altábornagyi rangban részt vesz a trencsényi várak visszafoglalásában és a lipthói hadjáratban. A katonai mellett politikai szerephez 1710 nyarán jutott, miután Pálffy János parancsnoksága alatt jelen volt Érsekújvár ostrománál, majd 1711-ben a Tiszántúlon Pálffyt helyettesíti, s a két fővezér, Pálffy és Károlyi „levelezését közvetíti” a szatmári békekötés idején, majd jelentős szerepet vállal a béke megkötését követő időszak-

ban. Végül, katonai pályafutása utolsó éveiben megadatott neki a lovassági tábornoki rang, s a török ellen 1716–1718-ban vezetett hadjáratban való részvétel. Halála előtt egy évvel a legmagasabb, tábornagyi rangot is elérte.

A katonatiszt Ebergényi László politikai szerepvállalása a szabadságharc befejező szakaszára, illetve lezárására esik, amikor is 1711 elejétől a Károlyi Sándorral 1706 óta fenntartott személyes jó kapcsolata miatt Pálffy mellett a rendi és egyben nemzeti érdekek képviselésének szándékával közvetít a két tábornok között. E szerepvállalás megértését és feltárást segíti az 1710-ben Bercsényi kancelláriájától Ebergényi szolgálatába állt titkár, Bivolínyi István naplójának közlése is.

Nagyon szemléletes és tanulságos a további kutatás szempontjából Mészáros Kálmán kiagadott példája a közreadott források alapján – Ecsed és Somlyókó várának 1711. januári átadása a császáriaknak – arra vonatkozóan, hogy megértsük: a hadászati és első látásra olykor politikai szempontból jelentéktelen epizódok, a tárgyalások, szóbeli, majd írásbeli megállapodások folyamán nagy taktikai jelentőséget kaphattak (itt a fegyverszünet meghosszabbításáért a felkelők részéről tett engedelményt, illetve visszalépést Pálffy a Habsburg udvar felé katonai sikerként jelenthette). Hiszen ez rávilágít arra, hogy a szatmári békekötés, illetve egyezség egy hosszabb, három, három és fél hónapig tartó tárgyalási folyamat legfontosabb momentuma, illetve eredménye. A levelezés alapján szembeötlő, hogy erre a tárgyalássorozatra Rákóczi mindvégig kizárólagosan mint fegyverszüneti tárgyalásokra tekintett és nem béketárgyalásokra, melyek befejezése előtt igyekezett az országba visszatérni (lásd a 23. levelet a 74–79. oldalon). Másrészt a források tanulsága szerint a kuruc állam feje, a Lengyelországban tartózkodó Rákóczi ebben az időszakban már nem tudott elsődleges hatást gyakorolni a tárgyalásokra az 1711. január 31-i vajai találkozó ellenére és annak ellenére, hogy hívein kívül többek között Pálffyyal is folyamatosan levelezett (minderről Károlyi és Ebergényi is folyamatosan értesült). A béketárgyalások lezárásaként Ebergényi politikai érzékére, illetve álláspontjára rávilágít, hogy úgy véli: az 1711. április közepén még teljes politikai felhatalmazással rendelkező Pálffyyal a megegyezés közvetlenül megköthető – ellenkező esetben a bécsi háborús „párt” felülkekedését jósolja, vagyis újabb hadjárat lehető-

ségével fenyegeti meg Károlyi Sándort (39. levél, 111–114. o.), mert úgy látja, 1711. április második felében Károlyi már nem akarta halogatni a békekötést (40. levél, 114. o.).

A kiadványt áttekintve úgy véljük, hogy az mindenképpen túlmutat Ebergényi politikai és katonai pályafutásának rekonstrukcióján, mert néhány kivételtől (és a naplórészlettől) eltekintve gyakorlatilag Károlyi Sándor 1711. január 25. és 1712. január 4. közötti, eddig kiadatlan levelezésének egyik nagyon fontos csoportját tartalmazza, amely remélhetőleg serkentőleg hat a teljes Károlyi-levelezés kritikai kiadására is. A leveleknek számos fontos tanulsága van tehát, melyek a Rákóczi-szabadságharc kutatásában és értékelésében új szempontokat adhatnak. Az egyik legfontosabb: a béketárgyalások folyamán az államfő, Rákóczi Ferenc fejedelem és a hadsereg tényleges főparancsnoka, Károlyi Sándor 1711 elejétől egészen a békekötés pillanatáig gyökeresen ellentétes álláspontot képviselt a béke megkötését illetően. Rákóczi lengyelországi útja során folyamatosan a küzdelem folytatásának biztosításán fáradozott, de – ismételjük – még az esetleges megállapodás előtt, mindenképpen vissza akart térni az országba, Károlyi pedig, akire a tárgyalások teljes felelőssége hárult, s aki türelmetlenül várta a fejedelem visszatérését, a kuruc állam fejének távolléte miatt, a „békekötés ügyén” dolgozott. A levelek (36–40. levél, 107–114. o.) rávilágítanak, hogy Károlyi mindvégig felelősségének teljes tudatában tevékenykedett,¹ a megállapodás kérdésében komplex, árnyalt álláspontot képviselt, a legapróbb részleteket is tisztázandó, s a végleges megállapodás előkészítésén fáradozott, de nem azon, hogy Rákóczi helyett állapodjon meg; a szatmári megegyezés létrehozásában pedig semmiképpen sem egyéni érdekei, vagy a Habsburg abszolutizmusba vetett (tegyük hozzá: téves vagy korlátozott) bizalma motiválták.²

¹ Egyet kell értenünk Bánkúti Imre véleményével: „Károlyi Sándor és Pálffy János... felelős államférfiként jártak el.” *Bánkúti Imre: Észrevételek II. Rákóczi Ferenc régi-új biográfiájához. Századok*, 2005. 5. sz. 1297. o.

² Vö.: *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc*. Harmadik, javított kiadás. Budapest, 2004. 471. o.

A békekötés utáni időszak forrásai szintén egy bonyolult, soktényezős folyamatot mutatnak be, amely a konszolidáció első, törekény, sok szempontból instabil szakaszának tekinthető katonai, hadászati, hadellátási (katonai terhek, beszállásolás kérdése stb.) és politikai (az emigráció, bujdosók hazatérése, a trónváltás miatti várakozások, politikai intézményrendszerek működése stb.) szempontból egyaránt. A fejedelem nem fogadja el, törvénytelennek tartja (a még uralkodó által ekkor nem ratifikált) szatmári békepontokat, az erdélyi és a magyarországi hadak (csapatok) élére új főparancsnokokat nevez ki (47. levél, 125–126. o.). Bár a felkelők kezén maradt négy legfontosabb erősség, Ungvár, Kövár, Huszt és Munkács kapitulációja is várat magára (pl. 48–51., 67–69. levél, 127–136., 166–169 o.), s a szatmári békepontok kihirdetése is akadozik (73. levél, 175–177. o.), már elkezdődik a vármegyék közigazgatásának, a legfőbb erősségek ellátásának megszervezése (hadbiztosi hivatal) Habsburg fennhatóság alatt, valamint az emigráns felkelők hazatérésének megszervezése (77. levél, 181–184. o.).

Mészáros Kálmán bevallotta több célt is kitűzött a levelezés és a Bánkúti Imre által latinból fordított naplótöredék kiadásával. Egyrészt a kutatás számára kívánta hozzáférhetővé tenni a dokumentumokat, másrészt a szélesebb olvasóközönségnek kívánt egy jól használható forráskiadványt kínálni. Végül, a nyelvtörténészek hasznára is szeretne lenni kötetével, bevallotta a frazeológiai kutatások terén. A történeti kutatás, úgy véljük, elégedett lehet, mert egy nagyon magas színvonalú, korrekt, minden szempontból megbízható forráskiadványt hasznosíthat majd a továbbiakban, melynek használatát könnyíti meg, illetve teszi teljessé a *Bevezetés*ben felsorakoztatott forrásközlési elvek és módszerek tanulmányozása, a hivatkozott, teljes szakirodalom és a levéltári források közzététele, a részletes kutatástörténeti bevezető, a levelek elején található pontos levéltári és irodalmi és (nyomtatásban már közölt levelek esetében) irodalmi lelőhelyek megjelölése, valamint a *Függelék*ben közölt jegyzékek, táblázatok, magyarázatok, mutatók rendszere (lásd a továbbiakban), s végül, de nem utolsósorban a kitűnő, szemléletes térképvázlatok, melyek készítője Bánfi Róbert.

A laikus olvasók nagy segítséget kaphatnak a levelek elején található rövid összefoglalókból, regesztákból, melyek a megértést számuk-

ra valóban jelentősen megkönnyítik. A nyelvtörténészek azonban véleményem szerint csak részben lehetnek elégedettek (elsősorban is a frazeológiai kutatásokat folytatók). Mészáros Kálmán bevallotta a „szélesebb olvasóközönset” kímélendő, a forrásközlést a korabeli, *vélhető* kiejtés megőrzésére való igénnyel végezte – a vélekedés minden kétséget kizáró alapja azonban véleményem szerint a betűhív forrásközlés lett volna. Ezért a modern átírási elveknek megfelelően mai helyesírásunkhoz igazította az ékezethasználatot, a kis és nagy kezdőbetűk alkalmazását, a szavak külön- és egybeírását, a központozást. Továbbá ugyan- csak a mai helyesírás vagy a latin humanista írásmód, illetve a megfelelő hangérték szerint írta át az u, v, i, j, y és ŷ betűket. Az egyéb régies betűkapcsolatokat a ma használatos formákra cserélte. Nem tartotta meg a kiejtés szerinti írásmódot a hasonlásoknál és a más-salhangzó-összeolvadásoknál, mondván: „ezek szóelemző írásmódja nem befolyásolja a kiejtésbeli sajátosságokat” (19. o.). A forrásközlési elvek rendszerét felsorakoztató bevezető oldalakból megtudhatjuk továbbá, hogy a forrásközlő megőrzött bizonyos Károlyi Sándorra jellemző (s–sz) betűcseréket (ami valószínűleg Károlyi beszédhibájáról árulkodik). – Bár nem vagyok nyelvész, de ezen a ponton kezd izgalmassá válni a forrásközlési elvek lajstroma, s folytatódik is azzal, hogy a modern átírási elve mellett az egykorú kiejtési mód keresése a forrásközlőt olyan szóelemző írásmódra készítette, amely eltér a forrásban szereplő eredeti alaktól és a mai helyesírástól is távol áll (!?).

Ez az a feladat, amit érdemesebb talán a nyelvészekre bízni, akik a kötetet kézbe véve így kénytelenek lesznek a levéltárba fáradni és az eredeti szöveget megnézni, hogy esetleges, a jelenlegitől eltérő, további értelmezéseket vagy értelmezés-variánsokat találhassanak. Mindez elkerülhető lett volna, ha a forráskiadás alapelve a betűhívás (Mészáros Kálmán egyedül a tulajdonneveknél törekedett betűhívásra, de a keresztnéveknél már nem): mindez nem kritikai észrevétel, hanem a forráskiadási elvek vagy gyakorlat eltérő megítélése (egy egységesen elfogadott elvrendszer hiányában) a recenziens részéről.

Végül néhány szó a kiváló jegyzetapparátusról és a *Függelék*ről. A latin szövegrészek fordítását, a tárgyi magyarázatokat a lapalji jegyzetek tartalmazzák, a magyar nyelvű szövegkörnyezetben található latin szavak, kifejezések jelentését pedig a kötet végi szójegyzék. Elmondható, hogy a korszerű és korrekt forrásközlés követendő iskolapéldája Mészáros Kálmán kiadványa a jelek, rövidítések, az idegen és régi(es) szavak, a katonai kifejezések magyarázatának tekintetében. Leszármazási táblázatok és mint említettük, térkép-vázlatok segítik az időben és a térben való tájékozódást, a mértékek és pénznemek világában pedig ezek külön magyarázata igazít el. A *Mutatók* között a földrajzi- és személynévmutatón kívül nagy segítséget kap az olvasó az alakulatmutató tanulmányozásakor, ahol az adott alakulatra vonatkozóan lexikon-szócikk-értékű információkhoz juthat.

Kincses Katalin Mária

BAGU BALÁZS

AZ 1848/49-ES FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC KÁRPÁTALJÁN

(Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2010. 180 o.)

Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc történetének egyik kevésbé kutatott területe az északkelet-magyarországi mellékhad-szintén eseményeinek, az itt zajló hadsereg-szervezés eredményeinek, valamint az itt működő hadiüzemek hadianyaggyártási tevékenységének bemutatása. A szabadságharc történe-

tével foglalkozó szakirodalomból ma még hiányzik az egykori Bereg, Ung, Máramaros és Ugocsa vármegyék területén történt események szakszerű monografikus feldolgozása. Emiatt komoly érdeklődésre tarthat számot minden olyan kötet, amelyik a téma valamilyen szintű feldolgozását ígéri. Az egykori

események helyszínén, a ma főként Ukrajnában található korábbi vármegyék területén – érthető módon – a helyi magyarság identitásának egyik meghatározó eleme a szabadságharc helyi történetének és emlékhelyeinek ápolása. Ezért az ott 1991–1992 körül lezajlott rendszerváltozás nyomán sorra jelentek meg önálló kötetek formájában a kárpátaljai magyar helytörténetírók 1848–49-el foglalkozó munkái is. A 90-es évek lendülete mára ugyan már alábbhagyott, de mint jelen példánk mutatja, ma is felbukkanhat egy újdonságot ígérő munka.

A magyarországi történészek számára azért is válik érdekessé egy-egy ilyen kötet, mert a ma még esetlegesen vagy egyáltalán nem hozzáférhető külföldi források közlésével segítséget kaphatnak a hazai kutatások. Sajnos azonban vannak olyan monográfiák és tanulmányok is, amelyek színvonala meglehetősen változó és gyakran nem felelnek meg a történettudomány által támasztott írott és íratlan szabványoknak. A lábjegyzetelés és a hivatkozások esetlegessége igen megnehezíti e munkák hasznosítását, több helyen pedig meglehetősen szembetűnő, hogy a szerzők Lehoczky Tivadar XIX. századi művét (*Beregmegye és a munkácsi vár 1848–49-ben*. Munkács, 1899.) használták sorvezetőül. Ilyen például Fakász Mihály és Fakász János *Északkelet-Magyarország a szabadságharc viharában* című kötete (Munkács, 2002.), vagy a Bagu Balázs és Fakász Mihály által jegyzett *Vázlatok a munkácsi vár szerepéhez 1848–49-ben* című tanulmány.³ Kétségtelen tény azonban, hogy e munkák megszületése a helyi események feldolgozatlansága okán már önmagában üdvözlendő. A szakavatott szerzők közül Csatáry György nevét emelném ki, aki bár nem erre a korszakra szakosodott, de könyvei forrásközléseikkel,

vagy a beregszászi levéltár 48-as fondjainak bemutatásával rendkívül nagy szolgálatot tettek a hazai történettudománynak.⁴ Az ő művein kívül Bagu Balázs és Szakáll Mihály (úgy tudjuk, ez utóbbi Fakász Mihály álneve) *A szabadságharc nemzetőrei* (Ungvár-Budapest, 1994.) című kötete említendő, mely hasznos forrásanyagot tesz közzé a helyi nemzetőrség szervezéséről, igaz többnyire hivatkozások és forrásmegjelölés nélkül.

E munkák sorába illeszthető Bagu Balázs kárpátaljai magyartanár és helytörténész 2010-ben megjelent új kötete is. Első ránézésre örömmel vettük kézbe az új könyvet, hiszen újabb érdekes, adatgazdag tanulmányokat, valamint eddig még kiadatlan források felbukkánását vártuk. Sajnos azonban csatlakoznunk kellett. A borító még minden igényt kielégít, hiszen a címlapon megjelenő három kép (Munkács vára, Kazinczy Lajos honvédezerjes portréja, valamint a podheringi ütközet emlékműve) tökéletesen összefoglalja Északkelet-Magyarország 1848–49-es történetének legfontosabb eseményeit. Ugyanígy a hátoldalon található, kárpátaljai emlékhelyek fényképeiből összeállított fotómontázs is tetszetős.

A kötet három nagyobb és két kisebb tanulmányt, kronológiát, valamint forrásközléseket tartalmaz, végül pedig a szerző életpályájával ismerkedhetünk meg, és eddigi munkásságáról találunk bibliográfiát. Az első tanulmány (*A Kazinczy-hadtest*) az eddig megjelent irodalom alapján foglalja össze Kazinczy Lajos életútját, ismerteti a hadtest hadrendjét, valamint főként Bona Gábor művei alapján a tisztikar életrajzát. Az még érthető, hogy még nem került a szerző kezébe (erre abból következtetünk, hogy a kötet bevezetője 2007-ben készült) Bona legújabb, századosokról szóló kétkötetes műve, de Bagu sajnos a 48-as tábornokok és törzstisztek életrajzainak 2000-ben megjelent harmadik, bővített kiadását sem ismeri.⁵ Ha azonban fellelőzzük *1848–49-es emlékhelyek Kárpátalján* című ko-

³ E tanulmánynak két változata is megjelent 1998-ban, az egyik Fakász Mihály munkájaként lábjegyzetek nélkül, a másik Bagu Balázs társszerzőségével és jegyzetekkel. Szövegükben azonban megegyeznek. *Fakász Mihály: Vázlatok a munkácsi vár szerepéhez 1848/1849-ben*. In: „...én elmentem volt a Tiszához felköltetni a népet.” A Kossuth Szövetség Délalföldi Konferenciáján elhangzott előadások szövege. Csongrád, 1998. május 26–27. Szerk. *Georgiádes Ildikó, Sebestyén István*. Csongrád, 1998. 66–81. o. és *Bagu Balázs – Fakász Mihály: Vázlatok a munkácsi vár szerepéhez 1848/49-ben*. In: *A szabadság Debrecenbe költözött*. Tanulmányok 1848/49 történetéhez. Szerk. *Takács Péter*. Debrecen, 1998. 127–148. o.

⁴ *Csatáry György: Levéltári kalázasok*. Ungvár-Budapest, 1993., *Múltunk írott ereklyéi*. Ungvár-Budapest, 1995. és *Szabadságharc a végeken*. Ungvár, 1999.

⁵ *Bona Gábor: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. I–II. köt. Budapest, 2008–2009. és *Uő: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. 3., átdolgozott, bővített kiadás. Budapest, 2000.

rábí munkáját (Budapest–Beregszász, 2002.), az *V. Honvédtisztek* és a *Nagy idők tanúi* című fejezetekben szinte szóról szóra ennek a fejezetnek a tartalmát találjuk. A következő tanulmány *Munkács várának szerepe a szabadságharcban* címmel íródott és felhasznál néhány beregszászi levéltári forrást is, igaz csak azok közül, amelyek a Magyar Országos Levéltárban is kutathatók mikrofilm-másolatban. E tanulmány egyébként majdnem szó szerinti közlése a már említett, több változatban megjelent *Vázlatok a munkácsi vár szerepéhez 1848–49-ben* című tanulmánynak! Tartalmát tekintve végigvezet a vár 1848–49-es történetén, a magyar nemzetörség 1848. októberi bevonulásától egészen az orosz csapatok előtti, 1849. augusztus végi kapitulációig.

A következő fejezet (*A szabadságharc emlékhelyei*) gyakorlatilag a már említett 2002-es kötet első négy fejezetének újraközlése. Erről azonban a szerző a fejezet elején említést is tesz, és korábbi könyvéhez képest igyekszik is többet adni, a megyénként, azon belül helységenként ismertetett sírhelyek, szobrok, emléktáblák számának bővítésével, és főként az emlékhelyekre vonatkozó képanyaggal. Bagu új kötetének negyedik fejezete (*Tanulmányok a szabadságharc témaköréből*) – itt már lábjegyzetekben megjelölt módon – saját korábbi (*A szabadságharc nemzetőrei*), illetve mások munkái alapján tesz közzé életrajzokat egykori helybeli fiatal honvédekről és lelkészeiről. Az *Eseménynaptár* című fejezet kronológiát ad 1848–49 helyi történetéhez, valamint a szabadságharc óta eltelt évek azzal összefüggő, emlékező, hagyományápoló eseményeihez. Ezután következik a záró fejezet *Melléletek*

címmel. A gyanútlan olvasó azt hihetné, hogy az eddig jórészt újraközlésekből álló kötetben most jönnek az értékes új források, de hamar kiderül, hogy az összesen tizenhárom itt közölt szövegből nyolc a helyi sajtóban korábban megjelent emléktábla-, vagy szoboravató beszéd a szabadságharc utóéletéből. A maradék öt közül pedig a beregszászi nemzetörség jegyzőkönyvei megtalálhatóak Csatóry György 1993-as munkájában (*Levéltári kalászatok*, 117–123. o.), és Bagu Balázs is közölte korábban (*A szabadságharc nemzetőrei*, 161–166. o.), ahogy Pazar József visszaemlékezését már kétszer is (*A szabadságharc nemzetőrei*, 91–93. o. és *1848–49-es emlékhelyek Kárpátalján*, 26–29. o.). Van még egy Kossuth Ferenc levél, amely a részvénytínyvánítást köszöni meg Beregszász város polgárainak Kossuth Lajos halálakor, ennek korábbi közlését nem találtuk. A maradék két levelet pedig szintén Csatóry György adta ki 1999-ben. Mind Egry János Ugocsa megyei alispán és kormánybiztos levele a megyei bizottmánynak, 1849 márciusából, mind Bertók János tűzmester levele szüleihez, amelyben beszámol Perczel Mór csapatainak muraközi tevékenységéről 1848 októberéből, megtalálható a *Szabadságharc a végeken* című kiadványban (75–78. és 124–126. o.).

Bagu Balázs új kötetét végigolvasva sajnos azt állapíthatjuk meg, hogy kevés újdonságot hoz a szabadságharc északkelet-magyarországi vonatkozásai iránt történészként érdeklődők számára, inkább azoknak ajánlható, akik most ismerkednek a mai Kárpátalja 1848–49-es történetével, emlékhelyeivel, és esetleg kirándulást terveznek a helyszínre.

Solymosi József

KEDVES GYULA – RATZKY RITA

CSATATEREK PETŐFIJE

Dokumentumok, Petőfi-művek hadtörténeti és irodalomtörténeti-poétikai elemzésekkel

(Timp kiadó, Budapest, 2009. 176 o.)

Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc, valamint Petőfi Sándor halálának 160. évfordulója kapcsán jelent Kedves Gyula hadtörténész és Ratzky Rita irodalomtörténész kö-

zös munkája a XIX. század közepének legnagyobb magyar költőjéről. Ez a Hadtörténeti Intézet és Múzeum által is támogatott munka azonban eltér a szokványos Petőfi-életrajzok-

tól, ugyanis elsősorban a költő és a katonaság viszonyát igyekszik bemutatni korabeli hivatalos iratok, levelek és természetesen költemények segítségével. Azt elemzi tehát, hogyan viszonyult a kötöttségeket nehezen viselő és a személyes szabadságát mindennél többre értékelő költő a zárt, hierarchikus szerkezetű hadsereghez az 1839–1841 között, valamint a „nagy év” során betöltött katonai szolgálata alatt. Milyen pozitív és negatív hatások érték a szabadságharc csatatarein és a hivatalok útvessztőiben, és mindez milyen hatással volt életére, meggyőződésére és természetesen költészetére. Olyan, az előszóban feltett kérdésekre keresik a szerzők a választ, amelyek máig nincsenek teljesen tisztázva a Petőfi-életrajzban. Valóban meggyőződésből vette-e fel a honvédtiszt egyenruhát, vagy csak a közvélemény nyomására, esetleg jelmezként? Valóban olyan összeférhetetlen személyiség volt, ahogy nem egy magas beosztású katonatiszt lefestette emlékirataiban, vagy nemegyszer a kölcsönös félreértés és a balszerencse is szerepet játszott a költő és a katonai vezetés viszonyának elmérgesedésében? Vagyis: milyen katona volt is valójában Petőfi Sándor?

A kötet első fejezete, mintegy bevezetőként, Petőfi alig több mint egyéves katonai szolgálatát mutatja be 1839. szeptember 6. és 1841. január 31. között. A szerzők tisztázzák, hogy milyen okok vezették a mindössze 16 éves fiút, hogy magát két évvel idősebbnek vallva belépjen a soproni székhelyű cs. kir. 48. (Gollner) sorgyalogezred kötelékébe önkéntesként, hat évi szolgálatra. A továbbiakban megismerkedünk a korabeli cs. kir. gyalogság szervezetével, a gyalogosok kiképzésével és általános életkörülményeivel, valamint az ezred tisztikarával, akik közül többen majd a magyar oldalra állnak 1848-ban. Barátainak és ismerőseinek visszaemlékezései, valamint saját korabeli és későbbi megnyilatkozásai alapján a poézissal ekkor már próbálkozó Petőfi (akkor még, mint Petrovich) nehezen viselte a szigorú fegyelmet, a katonaelet kiengesztelőségét, és csak a soproni evangélikus líceumban tanuló ismerősei körében és a könyvtárban érezte magát otthon. 1840 márciusában egy menetoszloppal Tirol felé indították, de csak Grazig menetelt, ahol súlyosan megbetegedett. Ezután Zágrábba még eljutott, de az őszi hadgyakorlat után betegsége kiújult, ezért orvosi vizsgálatra rendelték, majd katonai szolgálatra való alkalmatlanság miatt visszaküldték Sopronba,

ahol 1841. február végén leszerelték. Obsitelleve szerint „tisztességesen és becsületesen szolgált”. A fejezet zárásaként az ebben az időszakban írott verseivel ismerkedhetünk meg.

A második fejezet az 1848 márciusától szeptemberig tartó időszakot dolgozza fel. Petőfi, mint a márciusi forradalom vezető személyisége, teljesen természetesen vállalt szolgálatot az új nemzeti kormány által felállított belső rendvédelmi testület, a nemzetőrség kötelékében. Míg azonban tavasszal még vezető szerepet vitt a pesti nemzetőrségnél, 1848 nyarán radikális nézetei miatt már csak mint köznemzetőr szerepel a Pest városi nemzetőrség IV. zászlóaljának 4. századában. A szerzők itt bemutatják Petőfi korabeli álláspontját a magyar hadsereggel és hadügyminisztériummal kapcsolatban megnyilatkozásain és versein keresztül, valamint részletesen elemzik a katonai állítási törvényjavaslat kapcsán atyai jó barátjával, Vörösmarty Mihállyal kirobbant hírlapi vitáját, ami a költő további elszigetelődéséhez vezetett. A háborús veszély növekedésével Petőfi már tudatosan készült az esetleges fegyveres szolgálatra: látogatta az Újépületben folyó tűzérképzést, majd az *Egyenlőségi Társulat* által felállítandó önkéntes alakulat századosává választották. (Ez a csapat végül nem alakult meg.) Végül azonban Erdélybe sietett, hogy csatlakozzon a román felkelők ellen szerveződő nemzetőri táborhoz és biztonságba helyezze várandós feleségét. A szerzők szerint itt győzte meg régi barátja, Teleki Sándor, hogy vállaljon szolgálatot a felállítandó honvédszászlóalj egyikében.

A harmadik fejezet az 1848 októberétől 1849 januárjáig tartó időszak eseményeit elemzi. A szerzők itt bemutatják, milyen elvek szerint állították össze az újonnan szervezett honvédszászlóalj tisztikarát és milyen kritériumoknak kellett megfelelnie egy tisztnek. Azonban a szervezés meggyorsítása érdekében több, jelentősebb katonai előképzettséggel nem rendelkező nemzetőrtisztet, majd civil is neveztek ki honvédtisztákká. Így, bár Petőfi sem rendelkezett magasabb katonai ismeretekkel, mégis honvéd századosá neveztek ki a Debrecenben szerveződő 28. honvédszászlóalrhoz. A szerzők itt elemzik a zászlóalj tisztikarát, majd bemutatják, milyen nehéz körülmények között kezdhette meg a legénység kiképzését és felszerelését tisztársaival Petőfi. Majd bemutatásra kerül a „koszorús költő” első összetűzése a katonai vezetéssel. 1848. november közepén

ugyanis a zászlóalj négy századát (köztük a Petőfi vezette 2. századot is) a bántági hadszíntérre rendelték. Petőfi viszont szabadságot kért, hogy a cs. kir. erők előrenyomulása miatt Erdélyből Debrecenbe menekíthesse feleségét. Ezt azonban csak késve kapta meg, majd a katonai szervekkel való összetűzése miatt, Kosuth Lajos közbenjárásával, az erdélyi magyar hadsereghez helyeztette át magát 1849. január közepén.

A negyedik, egyben leghosszabb fejezet az 1849 januárjától július 31-ig, Petőfi haláláig tartó időszakot fogja át. A szerzők először röviden elemzik az ekkor már hírneves lengyel tábornok, Jozef Bem személyiségét, majd az erdélyi hadihelyzet alakulását 1849. január második feléig, Petőfi megérkezéséig. A költő a tábornok törzsébe került segédtiszt beosztásba, és e minőségében vett részt a soron következő ütközetekben. A szerzők itt részletesen bemutatják a költő szerepét az összecsapásokban, kiemelve, hogy heves vérmérséklete miatt Vízakna után már csak futártiszt feladatokkal bízta meg az általa egyre jobban tisztelt, őt féltő tábornoka. Petőfi első hivatalos futárútját Debrecenbe nem kísérte szerencse: az öltözködési szabályzat megsértése miatt összeveszett Mészáros Lázár hadügyminiszterrel, és lemondott tiszti rangjáról. Kiállított elbocsátó levelét azonban aligha vehette át, mivel február 23-án a kormány ismét Erdélybe indította hivatalos futárként. (Mivel a levelet a debreceni térparancsnokság csak 24-én kapta meg továbbításra: Hadtörténelmi Levéltár 1848/49-es gyűjtemény, 14/459.) A szerzők ezután ismertetik az erdélyi hadjárat további eseményeit, egészen Nagyszeben és Brassó felszabadításáig. Petőfi betegsége és újabb futárútjai miatt lemarad a nagy győzelmekről, de április elejétől május elejéig végig Bem mellett tartózkodik. A szerzők részletesen bemutatják ezt, a Petőfi katonai pályafutása szempontjából kétségtelenül legsikeresebb időszakot. A költő szeretett hadvezére mellett vesz részt a Bántági felszabadításában, akivel személyes kapcsolata is elmélyül. Visszakapja századosi rangját, megkapja a Magyar Katonai Érdemrend III. osztályát, majd Bem őrnaggyá lépteti elő, és Debrecenbe küldi. Itt azonban bekövetkezik a végzetes összeütközés a katonai (és a politikai) vezetéssel, amely egyaránt a költőt teszi felelőssé, hogy a Bem és gróf Vécsey Károly tá-

bornok közti hatásköri villongás nyilvánosságra került. Az ügyben a szerzők által is bizonyítottan ártatlan költő pedig ismét, ezúttal véglegesen lemond a rangjáról. A fejezet befejező részében bemutatásra kerül, hogy az állás nélkül maradt, szüleit elvesztő költő hogyan próbálja magát és családját eltartani. Az orosz intervenció bekövetkezése után a családjával a Tiszántúlra húzódó költő Bem hívására újra csatlakozik az erdélyi hadsereghez mint önkéntes. A szerzők részletesen rekonstruálják Petőfi utolsó napjait és a végzetes segesvári ütközetet, illetve azt, milyen erőfeszítéseket tett Szendrey Júlia és a cs. kir. hatóság a költő holttestének azonosítására.

Az utolsó fejezetben Petőfi öccsének, Istvánnak, valamint apjuknak – a nagyközönség által kevésbé ismert – katonai tevékenysége kerül bemutatásra a korabeli levelek segítségével. Petőfi István közlegényből századossá lépett elő a 6. honvédszászlóaljnál, míg „a vén zászlótartó”, a Vasvári Pál vezette „Fővárosi Csapat” kötelékében mint őrmester, valóban részt vett a horvát sereg üldözésében. A kötetet kislexikon, képjegyzék, és a szakirodalom feldolgozása zárja.

A könyvben, mint minden műben, előfordulnak kisebb hibák, elírások is. A debreceni ütközet 1849. augusztus 2-án, nem 1-jén volt (41. o.). A 79. oldalon a „bántági csatatereken” a helyes. Kérdéses, hogy a cs. kir. haderő létszáma Vízaknánál 8600 fő (87. o.), vagy kb. 8100 fő (88. o.) volt-e? A medgyesi „csata” valójában ütközet volt (101. o.). A dzsida inkább hosszú, mint rövid nyelű lándzsa volt (168. o.). A 168–169. oldalon „Csatamezők Petőfije” helyett pedig „Csataterék Petőfije” írandó.

A fentiek ellenére a recenzius csak ajánlani tudja a kötetet, hiszen a katona Petőfiről még sosem született ehhez hasonló részletes és írott, valamint tárgyi forrásokkal, képekkel és térképekkel gazdagon illusztrált mű. A könyv külön érdeme, hogy nemcsak a katonai eseményekkel és a költőnek azokban betöltött szerepével foglalkozik, hanem az eseményekhez köthető versek bemutatásával és elemzésével az irodalmárok és a laikusok számára is egy pontosabb, eddig még kevésbé ismert Petőfi-portrét rajzol meg.

Kemény Krisztián

A NAGY HÁBORÚ OSZTRÁK–MAGYAR TÁBORNOKAI

Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornagyseregvezetők

(A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára. Sorozatszerkesztő: Veszprémy László.
Argumentum Kiadó, [Budapest, 2010.] 348 o.)

Különös dolog kézbe venni – nekem legálábbis igen – olyan könyvet, amelyből letűnt korok egykoron meghatározó személyiségei tekintenek rám, s ezt nem csak egy-egy korabeli portréval teszik, hanem életrajzuk is megelevenedik számomra.

Ilyen könyv Balla Tibor hadtörténetész legújabb munkája. A szerző a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Bécsi Levéltári Kirendeltségének vezetője és hadtörténetészként az első világháború történetének Magyarország határain kívül is elismert kutatója.

Balla Tibor, élve a bécsi „levéltári állomásoztatás” nyújtotta lehetőségekkel, 178 egykori tábornok – ahogy könyvében sokszor írja: generális – életútját vázolta fel lexikon szócikk szerűen, de annál némileg nagyobb terjedelemben. Azonkról a generálisokról kap az érdeklődő olvasó mini portrékat, akik az első világháború – melyet a történetírás egykoron (és az utóbbi években ismét) Nagy Háborúnak nevezett – osztrák–magyar haderejének szárazföldi seregtesteinél és/illetve a központi szervezeteknél szolgáltak.

A kötet azonban nem csak a rövid életrajzi összeállításokat tartalmazza, hanem a 178 személy különböző személyi és lexikoni pályafutását bemutató adatainak elemzéséből is igyekszik képet adni az egykori osztrák–magyar tábornoki karról, pontosabban annak elitjéről. Mert az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének tábornoki karában a kötetben szereplőkön kívül még sok száz altábornagy és vezérőrnagy is szolgált, nem beszélve a haditengerészetnél szolgált ellentengernagyokról, altengernagyokról és tengernagyokról.

Az első világháború évei teljes tábornoki–tengernagyi karának bemutatása azonban – még megannyi elkötelezettség és szorgalom mellett is – túl nagy feladat egy ember számára, ilyen rövid idő alatt. A kihívás – és a vállalás azonban így is – kellően nagy volt, hiszen levéltári iratok százait, életrajzi lexikonokat, emlékiratokat, alakulattörténeteket, hivatalos

közlönyöket, sematizmusokat kellett kellő alaposítással átnézni, sajtókivágatokat, gyászjelentéseket előtalálni. Balla Tibor mindezeket megtette. Az Osztrák Állami Levéltár Hadilevéltárának gyűjteményei mellett a budapesti Hadtörténelmi Levéltár anyagait is hasznosította, hiszen az osztrák–magyar haderő generálisainak egy része magyar vagy magyarországi származású volt.

S talán épp a származás volt az a kategória, amelyiket a legnehezebben lehetett meghatározni. Cseh, magyar, osztrák, szerb, horvát, olasz és még számos más nemzetiségű tábornok volt ugyanis az egykori monarchiának, s közülük nem kevesen nem tudták eldönteni, hogy milyen nemzetiségűnek is vallják magukat igazán. Talán nemcsak a szerző által vizsgált korszak tábornokaira, de az osztrák–magyar haderő tiszti, vagy inkább tábornoki karára is jellemző lehetett a nemzetiségi hovatartozás meghatározása helyett a „császári és királyi” jelző. Magyar anyja, német nagypapa, cseh apa, rutén nagymama – és még számos „lehetőség” –, ami után el kell(ett) döntenie, az adott személynek, hogy „vajon ki is vagyok én”? Balla Tibor ügyesen kerülte meg ezt a nemzetiségi kérdést, hiszen nehezen lehetett volna hiteles válaszokat adnia, viszont pontos képet rajzolt a kötetbe bekerült tábornokok családi hátteréről, iskolázottságáról, nyelvismeretéről, katonai előmeneteléről, kitüntetéseikről, a hadjáratokban való részvételükről és az esetleges katonai szakírói tevékenységükről.

Balla Tibor könyvét nem lehet – és nem is kell – „egy ültő helyünkben” elolvasni. Ezt a könyvet lapozgatni, tanulmányozni kell. Elővenni, ha egy-egy könyvben, tanulmányban megakad a szemünk egy magas rangú generálison, netán többet szeretnénk tudni Köves Hermann tábornagról vagy Tamásy Árpád tábornagyról.

Balla Tibor könyve a *Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára* sorozat legújabb kötete, olyan kötet, amely méltó módon illeszkedik a Veszprémy László által „sorozatszerkesztett”

kiadványok közé. Érdemes volt a szerzőnek évekig kutatnia a bécsi és budapesti levéltárakban és könyvtárakban. Magam pedig a könyvet az „átlag lapozgatónál” többet forgatva várom, hogy a *Bevezetés*ben jelzett – altábornagyokat és vezérőrnagyokat bemutató – munka is elkészüljön, mert sok segítséget, támogatást nyújthatna az is – hasonlóan a jelen kötethez – mindazok számára, akik érdeklődnek az osztrák–magyar közös múlt hadtörténeti vonatkozásai iránt és szeretik a megbízható, alapos kézikönyveket. Balla Tibor mostani

munkája ugyanis megkerülhetetlen kézikönyv mindazok számára, akik az Osztrák–Magyar Monarchia három hadereje – a császári és királyi (k. und k., avagy más néven közös), a magyar királyi honvédség és a K. K. Landwehr – történetével foglalkoznak, avagy csak érdeklődnek iránta. Ennek az érdeklődésnek a kielégítését a magyarul nem olvasók számára a könyvben angol, német és olasz nyelven közreadott rezümék segítik.

Szakály Sándor

SALLAY GERGELY PÁL

MINDENT A HAZÁÉRT!

Első világháborús osztrák–magyar katonai alakulat- és emlékjelvények

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 2010. 182 o.)

„Mindent a hazáért!” – e jól hangzó, talán kissé általános főcímet olvasva valószínűleg kevesen asszociálnak arra, hogy a könyv első világháborús osztrák–magyar katonai alakulat- és emlékjelvényekről, közismerten, bár nem pontosan fogalmazva a „sapkajelvényekről” szól. Pedig a címadó jelmondatot a szerző az egyik jelvényről kölcsönözte – a hasonlóan hazafias jellegű, gyakorta patetikus, máskor nem éppen irodalmian megfogalmazott feliratok sűrűn alkalmazott elemei voltak ugyanis a jelvény-műfajnak.

Az első világháborút különösen német és osztrák–magyar oldalon egy sajátos „militarizmus” jellemezte: az eseményeket, személyeket, alakulatokat, csatákat, jelenségeket megörökítő, népszerűsítő jelvények, érmek, plakettek özönének előállítására. A változatos szín-, forma- és jelképvilágot felvonultató jelvények különösen kedveltekké váltak, és míg a Monarchia azóta eltűnt, a jelvények megmaradtak; napjainkban is nagy számban gazdagítják közgyűjteményeinket, de az irántuk megnyilvánuló magángyűjtői érdeklődés sem lanyhult.

Ma minek is tekinthetők ezek a különféle témájú és kivitelű tárgyak, amelyek egyikét-másikat neves művészek tervezték? Volt közöttük aranyból-ezüstből készült, áttört, fino-

man zománcozott, ékszernek beillő; többségük viszont mégiscsak szürke hadifémből készült, ugyanakkor sokaknak jelentős szimbólumok sorát jelenítették meg rajtuk létrehozóik.

Divatcikk? Műtárgy? Egyszerűen csak kordokumentumok? Úgy véljük, e megjelölések mindegyike ráillik a kötet témájára szolgáló iparművészeti tárgycsoport jelentős részére, s a szerzőnek éppen ezt a sokrétűséget, olykor a funkciók egymásba olvadását sikerült megragadnia, s invenciózusan bemutatnia.

Sallay Gergely Pál történész-muzeológusként több mint tíz éve vezeti a Hadtörténeti Múzeum Numizmatikai Gyűjteményét, amelyben ezrével őrizzük az első világháborús jelvényeket. Már egyetemi szakdolgozata kapcsolódott a témához, amelyről azóta több publikációja is napvilágot látott. Nem túlzás tehát, ha úgy fogalmazunk, hogy rendkívül széleskörű szakismerete birtokában oly módon képes ezt az anyagot – amely a numizmatikában-falerisztikában még talán most is a pénzek, érmek, kiüntetések mögé sorolt „mostohagyereknek” számít – újszerűen láttatni, úgy hozza vonatkozásait emberközelbe, ahogyan azt ezen a területen mások még nemigen kísérelték meg. Magyarországon tehát a munka úttörő, de az első világháborús katonai jelvényekről hasonló

kiadvány az egykori Monarchia utódállamaiban sem készült. Az osztrák–magyar propaganda jelvényekről jelentett meg igen színvonalas, sokrétű feldolgozást, a katonaiakról azonban nem. Érdekes módon az egykori ellenfél Olaszországban többen – köztük például hadszíntér-kutatók – foglalkoztak a téma egyes részterületeivel (az általuk publikált kiadványok megtalálhatóak Sallay Gergely Pál kötetének irodalomjegyzékében).

A tetszetős kötet bevezetőből és négy nagyobb fejezetből áll.

A *bevezetés*ben a szerző szót ejt arról, hogy ezek a jelvények „az együvé tartozás frappáns és praktikus kifejezői voltak, a katonák körében megjelenésük pillanatától kezdve nagy népszerűségnek örvendtek,” ugyanakkor „a harctéren küzdő katonák és a hátszág közötti kapocsként – a hazafias érzelmű polgári lakosághoz is hamar utat találtak.”

A jelvények változatos témáik révén „hírt adtak a háború jelentős hadieseményeiről, megörökítették a harcok helyszíneit és résztvevőit, emléket állítottak hadvezéreknek és közkatonáknak, hősöknek és áldozatoknak... Máig őrzik egy-egy alakulat hősiek harcainak és harctéri helytállásának emlékezetét,” a maguk sajátos módján beszélnek a csapatok történetéről, s ábrázolják a korabeli fegyvereket és, tegyük hozzá, még sok minden mást is. A téma feldolgozásában a szerző egyrészt az időrendiséget követi, ezen belül pedig az általánostól halad a konkrét felé.

A *jelvények és az első világháború* című fejezetben a szerző szól a jelenség XIX. századi előzményeiről, bemutatja a jelvények nem elhanyagolható szerepét a háborús propagandában, majd pedig az állami – a cs. és kir. Hadsegélyező Hivatal, a magyar királyi Hadsegélyező Hivatal, az Országos Hadigondozó Hivatal –, illetve a társadalmi szervezetek – köztük a Vöröskereszt, az Augusztus Alap, a Bárány Sándor Honvédelmi Alap – által felkarolt jótékonyági akciókban. Érdekeségeket tudunk meg e kis iparművészeti alkotások tervezőiről, gyártásáról és viselésük mikéntjéről, olykor anomáliáiról is. Annak ellenére, hogy sok esetben egyazon rajzú alakulatjelvény a tiszteknek mívesebb, zománcozott, a legénységnek esetleg csak szürkefém kivitelben készült, jelvénydivat egységesítő, ha úgy tetszik, demokratizáló szerepet is játszott. Az erről árulkodó képek egyikén Habsburg József főherceg tábo-

ri sapkáján szinte ugyanazok a jelvények látszanak, mint amelyeket a vele szemben álló, kitüntetett legénység tagjai viseltek. A magas kitüntetésekkel legjobban dekorált tisztek, parancsnokok az ábrák tanúsága szerint ugyanolyan súlyt helyeztek a sokféle jelvény kitűzésére, mint az egyszerű sorkatonák.

A *Sapkajelvények hadseregtől zászlóaljig* című fejezet az osztrák–magyar hadseregszervezet alapján csoportosítva ad ismertetést a magasabb parancsnokságok és seregtestek, a gyalogos csapattestek, a rohamcsapatok, a lovas- és tüzér csapattestek, a műszaki és vonatcsapatok, a légiár csapattest és a haditengerészet jelvényeiről. A sebesültgondozással, a frontünnepekkel kapcsolatos jelvények, a hadvezérek arcképcsarnoka és a harcok helyszínének emlékjelvényei is itt kerülnek bemutatásra.

A *Sapkajelvények további szerepeiben* című fejezet megismerteti a jelvények gyűjtésével, amely szinte azonnal megkezdődött, szól a korabeli nagyobb gyűjteményekről, amelyek katonai vezetők, de alakulatok tulajdonában is létrejöttek. Bemutatja továbbá azt a rendkívül széleskörű tárgyi világot – harctéri ereklyét, hadianyag-hulladékból készült különféle emléktárgyakat, faragványokat, levelezőlapokat, egyéb nyomtatványokat, bélyegeket –, amelyek a jelvények a legváltozatosabb formában – például rátétként, rajzban – megjelentek.

Végül az *Alakulatjelvények reneszánsza* című fejezet felvillantja azt a meghökkentő módot, ahogyan az 1919-es Tanácsköztársaság idején korábbi szimbólumaikat, felirataikat részben eltakaró, ekés-kalapácsos, ötágú vörös csillagokkal „szerelt” külalakkal a már meglévő alakulatjelvények egy részét tovább használták. Képet kapunk az első világháborús emléktáblákon, s más emlékműveken immár a Nagy Háború szimbólumaivá magasztosult jelvény-ábrázolásokról és a jelvényeknek a két világháború közötti bajtársi életben betöltött sajátos szerepéről.

A jelentősebb magyarországi, illetve ausztriai jelvénygyártók és forgalmazók név- és címjegyzékével, valamint válogatott irodalomjegyzékkel zárul a kötet.

Külön ki kell emelnünk a rendkívül szépen bemutatott, színes, igen színvonalas és szerteágazó illusztrációs anyagot, amely egyenrangúan társul a szöveghez. Hasznos, hogy minden képnek informatív, pontos felirata van. Maximalista vágyálom, hogy a tárgyak mellett olvasható legyen a lelőhelyük, de nem vált

volna hátrányára a munkának, ha külön jegyzékben ott szerepelnének a Hadtörténeti Intézet és Múzeum – netán más intézmény, magánszemély – azon gyűjteményei, amelyekben az eredeti tárgyakat őrzik.

A szerző a bemutatásra került tárgyak többségénél értelmezi és magyarázza a rajtuk ábrázolt jeleneteket, fegyvereket, szimbólumokat, feliratokat, rámutat érdekességekre, jelzi és indokolja a darab ritkaságát. Az egy-egy témához kapcsolódó illusztrációk – viselési fotók, korabeli reklámkiadványok, képek a gyártás folyamatáról és még sok más – frappánsan egészítik ki a szövegben írottakat.

Feltétlenül foglalkoznunk kell az ilyenfajta kiadványok örök problémájával: a viszonylag, illetve ténylegesen kisméretű tárgyak publikációs méretével. A néhány centiméteres tárgyak képi felnagyítása igen hálás feladat, olyan részletekre derül fény, amelyek eredetiben szinte nem is látszanak. Ugyanakkor az esetben, ha nincsenek konkrét tárgyleírások, ahol az anyag, technika és eredeti méret is szerepel, a publikáció szakmai értékét növeli, ha a közölt képek mérete valamennyire egységes (kétszeres, háromszoros) és ezt valahol fel is tüntetik. Jelen kiadványban ilyen rendszer a képméreteknél sajnos nem fedezhető fel.

A könyv szerzője – elsősorban a tárgyak nagy száma miatt – nem törekedhetett a teljességre. A mű nem katalógus tehát, bizonyos tekintetben azonban több annál, hiszen sokkal szélesebb körű ismereteket nyújt. Így, ha elsősorban nem is a minden tárgyváltozatot birtokolni vágyó, klasszikus értelemben vett gyűj-

tők szűk csoportjának szánt irodalom, ez a réteg is találhat benne még általa sem ismert érdekességeket, hiszen a gyűjtőszenvetély többnyire magába foglalja a tudás elmélyítésének igényét.

A kötet szélesebb olvasói kört céloz meg: mindazok élvezettel forgathatják, akik a tanulmányaikban szereplő, nagy történelmi események megismerésén túl múltunk kevésbé előtérbe állított vonatkozásaira is kíváncsiak, akik egy-egy régi tárgy kapcsán szívesen elgondolkoznak azon, mit jelenthetett az dédapáik, ükapáik mindennapjaiban. A szerző ennek, a maga korában népszerű tárgycsoportnak az örvén rávilágít a háború egy mindig időszzerű vetületére: a résztvevők embertelen körülmények között is ápolt emberi, összetartozást jelképező, hazaszeretetet tükröző érzéseire a jelvények tükrében.

Csak dicsérni lehet a Zrínyi Kiadó effajta témákat népszerűsítő vállalkozását. Ez a könyv az általános bel- és külföldi érdeklődésen túl minden bizonnyal különös érdeklődésre tarthat számot az egykori közös Monarchia utódállamainak történelmet kedvelő olvasói körében. Éppen ez okból üröm az örömben, hogy idegen nyelvű ismertetés nincs a könyvben. Néhány oldalas, legalább angol, német összefoglaló az Európai Unió és a NATO tagországaiban az ilyen típusú kiadványoknál alapkövetelmény lenne. Arról nem beszélve, hogy a felhasználhatóságot, az eladhatóságot is megsokszorozná.

Makai Ágnes

DAVID WHARTON LLOYD

BATTLEFIELD TOURISM

Pilgrimage and the Commemoration of the Great War in Britain, Australia and Canada, 1919–1939

(Berg Publishers, Oxford, 1998. 251 o.)

David W. Lloyd munkája nem friss szerzemény, ám hazánkban még nem jelent meg ismertető a műről. Ezért is fontosnak tartjuk bemutatni az angol nyelvű könyvet, amely a

nemzetközi szakirodalom mérföldköveként tárja eléink a Brit Birodalom adott korszakának katonai kegyelettel, valamint hadisírgondozással kapcsolatos történetét és alapvető fogalma-

it. Az angol történeti áttekintés egy aprólékos munka eredménye, amelyben a szerző jelentős számú forrás felhasználásával segít megérteni a háború következményeit. A Nagy Háború öröksége (*The Legacy of the Great War*) könyvsorozat köteteként megjelent mű nagy hangsúlyt fektet a megemlékezések politikai és kulturális jelentőségére is. Lloyd stílusa gondos és alapos. A forrásfeltáró munka közel ezer hivatkozást és a témához kapcsolódó részletes bibliográfiát tartalmaz, amelyek használata segítheti a nyugati hadisírgondozás további kutatását. A kötetet idézetek és illusztrációk teszik még szemléletesebbé. Szerkezetileg (a köszönetnyilvánítást, a bevezetőt és az összegzést nem számolva) öt nagy részből épül fel, amelyek további alfejezetekre tagolódnak.

A *Turizmus és zarándoklat 1860 és 1939 között* címet viselő első rész bevezetésében szó esik az első tömeges zarándoklatokról, amelyek a legtöbb esetben, középkori szokás szerint vallási helyszínekhez kötődtek. Megtudhatjuk, hogy Európában mely szakrális helyszínek vonzották a látogatókat és megtudhatjuk, hogy a tömegközlekedés kialakulásával, a XIX. század második felében hová vezettek az első modern zarándoklatok. Bemutatásra kerül, hogy az utazók egy csoportja már nem vallási célokból, hanem kikapcsolódásból kelt útra, mely által megszületett például a tengerparti üdülés mint turisztikai tevékenység, s a csatatér-látogatás még ennél is népszerűbb volt a kezdetekben. Az első szervezett utat Henry Gaze nevéhez köthetjük, aki 1854-ben Waterloo harcterére vezette az érdeklődőket, majd a későbbiekben a krími és az angol–búr háború hadisírhajói, csatateréi vonzották a brit látogatókat. A történeti áttekintés közben olyan elgondolások kerülnek megfogalmazásra, mint pl. „ha egy hadisír eltűnik, akkor azáltal nem csak egy katona válik névtelenné, de egykori létezése is a feledés homályába veszik”. A szerző arról is beszámol, hogy Angliában már 1911-ben felismerték az amerikai példa követendőségét, hogy a hadisírokat állami szinten kell gondozni, mint ahogyan a polgárháború hősi áldozatainak sírjait az Arlingtoni Nemzeti Temetőben. Még javában tombolt az első világháború, amikor civil érdeklődők nagyszámban keresték fel a csatatereteket, lövészárkokokat relikviák után kutatva. Mellettük jelentek meg a harcmezőkön a katonatemetőket felkereső gyászolók is, akiket a szerző – J. A. Hammer-tonra hivatkozva – „a bánat zarándokainak”

nevez. A háború után a veterán katonák képviselték a csatatér-zarándokok másik jelentős csoportját. Rajtuk kívül sokan hazafias kötelességből keltek útra, úgy tartották, aki felkeresi a hadisírokat, az a nemzet legnagyobb fiaihoz látogat el. Feltételezhetően ezek a különleges helyszínek visszahoztak valamit a múltból. Az utazók hittek abban, hogy felidézhetik a harci eseményeket, közelebb kerülve az emlékekhez, a halálhoz, a háború szelleméhez, és így közvetlen közelről élhették át újra a megpróbáltatásokat. A helyszínek, ahol a katonák vére a földre hullt, a harcterek és a katonatemetők szentséges helyé váltak a megemlékezők szemében, ezért ezek a zarándoklatok egyfajta spirituális utazássá fejlődtek. A nagyszámú magasztos gondolatot követően az író tényszerű adatokat tár elénk, amelyben Nagy-Britannia első világháborús veszteségeit, valamint a csatatér-zarándokok számait ecseteli. Többek között megtudhatjuk, hogy az 1930-as évekre már közel másfél millióan utaztak el a szigetországból valamelyik első világháborús helyszínre, valamint körülbelül hétmillióan zarándokoltak el a hazai emlékhelyekhez, vagy tekintették meg a londoni hadtörténeti múzeumot (*Imperial War Museum*). A fejezet végén Lloyd különbséget tesz lényeges fogalmak között, például a turizmust elüzettségese miatt össze nem egyeztetőnek tartja a zarándoklatokkal. Végül is zarándokoknak azokat a személyeket tekinti, akik azért utaznak, hogy a háború áldozatait előtt leróják kegyeletüket.

A második fejezet, melynek címe: *Pontosan mit nyertünk? Zarándoklatok a Síremlékhez és az Ismeretlen Katona sírjához*, bemutatja a londoni háborús megemlékezéseket és zarándoklatokat a két világháború között. Megtudhatjuk, hogy közvetlenül a háború után a még el nem készült *Ismeretlen Katona Sírjára szánt Ideiglenes Síremlék* azáltal vált szent hellyé, hogy közvetlenül szembesítette az embereket a háború veszteségeivel, ami heves érzelmeket váltott ki belőlük. Ez a hely jelentette az elesettekre való megemlékezés központját egészen 1920-ig, amikor is leleplezték az *Állandó Síremlék*et és az *Ismeretlen Katona Sírját* a Westminsteri Apátságban. Megtudhatjuk, hogy sok gyászoló család számára ezek az emlékhelyek segítettek felidézni az elvesztett katonát, s ily módon az egyszerű bémészködők is közel kerültek a gyászhoz. A szerző úgy vélekedik, hogy a két szakrális emlékhely egy „magasabb szintű” nyelven továbbította a hő-

sők szentségének tiszteletét és annak hagyományát. Ez a '20-as években kialakult emlékmű-, emlékhely-kultusz előrevetítette a későbbi megemlékezések természetét. Ettől kezdve nem csak a távoli harcmezőkön, vagy temetőkben róhatták le kegyeletüket az emberek. Az új emlékhelyek megalkotásával a kötelezettségvállalás új formája is megjelent, amely ezek ápolásában, fenntartásában és az ünnepségek megtartásában nyilvánult meg.

A gyilkolás bemutatása? Utazás a Nagy Háború csatamezőire című harmadik fejezet a keleti és a nyugati front harctereire irányuló utazásokat ismerteti. A keleti front legnépszerűbb úticéljai közé tartozott a jeruzsálemi katonamentető, ahol a zarándokok párhuzamot vontak Jézus Krisztus és a brit katonák szenvedései között, illetve a Gallipoli-félsziget, ami összefonódik egy romantikus atmoszférájú tájjal és a németek legyőzéséhez szükséges katonák elvesztésének képével. Közelsége miatt, a nyugati front népszerűbb volt az utazók körében. Több ezer megemlékező és megszállott kereste fel a Nagy Háború harcmezeit, főként a '20-as évek derekától „a háborús könyvek fellendülése” idején. Megtudhatjuk, hogy 1933-ban hanyatlani kezdett a kontinensre való utazások száma, ami a megromló nemzetközi viszonyokkal magyarázható. A szerző bemutatja a zarándoklatok természetét és kultúrtörténeti jelentőségét is. A megemlékezők egyéni akaratukból keltek útra, nem pedig valamiféle felsőbb vezetés utasítására. Beszámolók tükrében tudhatjuk meg, hogy a csatamezők legfőbb vonzerejét a pusztulás adta. A személyes látogatás lehetőséget adott megerősíteni azt a háborús képet, amelyben a németek barbárok, a britek pedig az igazság lovagjai. A több éves látogatások után több harcmezőt is „helyreállítottak”, annak érdekében, hogy az utazók a későbbiekben is láthassanak háborús tájat, amely a brit katonák hősiességét, kitartását és állóképességét jelképezi. A hősi temetők hagyományos vallásos arculatot kaptak, amely által megkíséreltek kialakítani egy angol mintát, valamint hangsúlyozni a brit minőséget és a kereszténységet. Akkoriban sokan úgy vélekedtek, hogy a béke fenntartása érdekében fontos a katonai emlékhelyek és a hadisírok ápolása. Ez a gondolatot, valamint a '20-as években a csatateret, a hősi temetők felújítása és karbantartása jó példaként szolgálhat napjainkban is.

A könyv negyedik fejezete *A háború egy mélyebb tudatossága: Zarándoklatok a Nagy*

Háború csatamezőire címet viseli. Lloyd ebben a fejezetben részletesen ismerteti a zarándok és a turista közötti különbségeket. A csatlátagokból, veteránokból álló zarándokcsoporthoz a legtöbb esetben a csatamezőre vezető út során egyaránt átértékelték az egyéni és a közösségi gyászát. Elutaztak, hogy lássák szeretteik sírkövét, vagy csupán a nevüket egy emléktáblán. Útjuknak része volt a bánat és a halálba való beletörődés. E folyamatokban nagy szerepet töltött be a vallás. Különösen az Istenben, a túlvilágban való hit biztosított erőt számukra. A veterán katonák a múltjukat, a gyászolók a szeretteikhez köthető képeket, míg a civilek az elképzelt háborút keresték. A zarándoklatot egyszerre hatotta át a veszteség fájdalmas érzése, a kötelesség teljesítése, valamint a kegyelet kifejezése. Ebben a fejezetben a szerző egy esettanulmányt is közöl, amely bemutatja a Brit Légő 1928-as méltóságteljes megemlékező ünnepségét. A leírás segít megérteni, hogy a megemlékezések milyen fontos szerepet játszottak a nemzeti identitás- és a kötelességtudat megerősödésében, ugyanis a zarándoklatok közösségi rituálék is voltak, amelyek szerepet játszottak a nemzeti öntudat formálásában. A zarándokok személyes vallomásai tanúsítják, hogy a kegyeleti utazások és a megemlékezések miként hozták közelebb a Brit Birodalom népeit is egymáshoz. A negyedik rész utolsó alfejezete bemutatja az olvasónak, hogy a két világháború között a háborús emlékművekről és mondanivalójukról egy elméleti vita zajlott, amely abba a kérdésbe torkollott, hogy „a sok ezernyi áldozat vajon hiába volt-e?” A kulcskérdés pedig az volt, hogy „ilyen borzalmas veszteségek mellett beszélhetünk-e győzelemről?” Végül a szerző feltárja előttünk, hogy a '30-as években azzal a válaszzal zárták le a vitát: a megannyi katona abban az esetben nem áldozta hiába az életét, amennyiben ők emlékeztetnek, mi pedig megemlékezünk a szörnyűségekre, és ez által elkerülhetővé válik egy újabb világháború. A magasztos hangvételű gondolatnak megfelelően a második világháború kitörésével sajnos mégis hiábavalónak bizonyultak az emberéletek.

Az utolsó, ötödik fejezet tartalmát elnevezése tükrözi: *A Nagy Háború turizmusa, zarándoklata és megemlékezése Ausztráliában és Kanadában 1919 és 1939 között*. Megtudhatjuk, hogy a háború idején és azt követően a háborúszágokban fontos szerepet töltöttek be a háborúról szóló relikvia- és művészeti kiállítások,

amelyek reményt nyújtottak az otthon maradtak számára és segítettek nekik megérteni a háborút. A szerző külön kiemeli az ausztrál Will Longstaff festményét, ami a Belgiumban található Ypres-i *Menin Gate* nevű brit háborús emlékművet örökíti meg (*Menin Gate at midnight*). A festményt sok ezer ausztrál zarándok kereste fel Canberrában, hogy előtte emlékezzen a hősökre. A kiállításokon túl az emlékművek váltak a megemlékezők főbb úti-céljává és a ceremóniák központi helyszínévé. A háború után egyénileg és szervezett csoportokban is sok ausztrál és kanadai utazott el a csatatereteket felkutatni. A déli földrésről csupán egy jelentősebb csoportos zarándoklat indult az öreg kontinensre, ezt Első Ausztrál Hadisír Zarándoklatnak (First Australian War Graves Pilgrimage) nevezték. Az összes domínium közül a kanadaiak szervezték meg a legjelentősebb utat, ami a franciaországi Vimy Ridge-be vezetett, ahol 1936-ban felavatták a *Kanadai Nemzeti Vimy Emlékművet*. Az eseményre közel tíz ezer kanadai érkezett és összesen több mint ötven ezer ember gyűlt össze az elesett hősök tiszteletére. A rendezvény sajátosan ötvözte a nemzeti identitást és az Egyesült Királysághoz fűződő alárendeltséget, mint ahogyan a Villers-Bretonneux-i *Ausztrál*

Nemzeti Emlékhely 1938-as leleplezése is, ami nagyban hozzájárult az ANZAC (Australian and New Zealand Army Corps) birodalombarrát katonai hagyományainak megteremtésében.

A Nagy Háborút követően Magyarországon is megemlékeztek a hősi halottakról. Településként épültek a háborús emlékművek és nyilvános megemlékezéseket szerveztek az elesettek tiszteletére szerte az országban. A legméltóságteljesebb állami ünnepeként a Hősök Napján zajlottak. 1929. május utolsó vasárnapján Budapesten is felavatták az *Ismeretlen Katona Sírját*, amely máig a Hősök tere vonzza a zarándokokat, turistákat. Mindezek a nyugat-európai, elsősorban a brit példákat követve alakulhattak ki. Nem meglepő tehát, hogy a közel fél évszázadig szünetelő, de napjainkban ismét virágzásnak induló nemzeti hadisírgondozás számára David W. Lloyd munkája alapművet jelent, hiszen a zarándoklatok által kialakult modern háborús megemlékezések történetét, jellegét és jelentőségét ismerteti. A műben foglaltak és azok magasztos üzenetei hatást gyakorolhatnak a magyar háborús zarándoklatok, megemlékezések további fejlődésére és ezáltal a nemzeti összetartozás és a kötelességtudat erősödésére is.

Tóth Zsolt

NÉGYESI LAJOS

CSATÁK NÉMA TANÚI

A csata- és hadszíntérkutatás, hadtörténeti régészet fogalma és módszerei

(HM hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2010. 224 o.)

A hadirégészet a régészet egy meglehetősen fiatal, elsődlegesen építmény-, roncs-, hadisír- és harctérkutatásra irányuló irányzata.

A csataterkutatás módszertanának alapjait 1983-ban, a Little Bighorn-i csatater feltárása során fektette le az amerikai Richard Alan Fox és Douglas Scott. Az 1980-as, 1990-es években több kontinens országában vette kezdetét a nemzeti múlt, illetve a világtörténelem szempontjából fontos ütközetek helyszínének régészeti kutatása. Hazánkban elsőként a Hadtörténeti Múzeum karolta fel, illetve kívánja összefogni a csatateret régészeti vizsgálatát.

Az első magyar vonatkozású hadirégészeti témájú monográfia Négyesi Lajos alezredes tollából született meg 2010-ben. (A szerző hivatásos katona, korábban mélységi felderítőként szolgált, a Hadtörténeti Múzeum hadszíntérkutatással foglalkozó osztályának vezetője.) A kötet az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretében végrehajtott kutatómunka eredménye, megjelenést a Nemzeti Kulturális Alap támogatta. A kötethez Holló József altábornagy, címzetes egyetemi tanár, a HM Hadtörténeti Múzeum és Intézet főigazgatója írt előszót.

Négyesi Lajos könyvének első fejezeteiben a hadirégészet nemzetközi kutatástörténetét és a XIX. században induló hazai, hadtörténeti vonatkozású terepkutatásokat ismerteti. Ezt követően a szerző a létesítmény-, a hadisír-, a roncs- és a harctérkutatás témakörét felölelő fejezetekre tagolta a hadirégészet témakörét. Négyesi számos, jelentős tudományos eredménnyel záródó, külföldi csatatér régészeti kutatását összegzi. Példaként az 1361-es Wisby-i (Gotland) csatatér valóságos régészeti szenzációkkal záródó feltárása említhető meg: a tömegsírokból 25, teljes páncélzatban eltemetett holttest is napvilágot látott. A szerző részletesen elemzi a csatatérrégészet módszertanának kialakulása szempontjából is jelentős ütközeteket, így például az amerikai lovasság legnagyobb vereségének tartott, 1876-ban lezajlott Little Bighorn-i ütközetet, amely mellett a hatalmas teljében levő Brit Birodalom győzhetlenségéről szóló mítoszokat megrengető, 1879-es Isandlwana-i (Dél-Afrika) csata helyszínének régészeti kutatása említhető még példaként.

A roncs- és harctérkutatás témáját tárgyaló fejezetek több magyarországi esettanulmányt

is tartalmaznak, amelyek mindegyikében a szerző is aktívan részt vett. A hazai roncskutatás kapcsán a 2007-ben lezajlott, Baranya megyei Maty-beli tankkupola feltárása, a csatatérkutatás témaköréhez a Karancs-tető (1919), a Kisbajom (1945) területén vívott csatározások 2000-es, illetve 2001-es kutatása. A kötet végén a szerző részletesen foglalkozik a csatatérvédelem aktuális kérdésével és a csatateretek pusztulásának problematikájával. Meghatározza a hazai hadszíntérkutatás távlati teendőit: a történelmi múlt szempontjából fontos ütközetek helyszínének regiszterének összeállítását; a csatateretek hathatósabb jogi védelmének előkészítését.

Négyesi Lajos munkája végén hangsúlyozza: „A csatateréken folytatott kutatás nem tudós passzió, hanem szükségszerűség, pusztuló hadtörténelmi emlékhelyeink megmentésének eszköze.” A munka tudományos értékét tovább növeli, hogy a kötet végén a monográfia írója a nemzetközi hadszíntérkutatás témakörének részletes, teljességre törekvő irodalomjegyzékét tematikus rendben közli.

Polgár Balázs

TARTALOM

TANULMÁNYOK

PÓSÁN LÁSZLÓ	A Német Lovagrend és a lengyel–litván állam közötti „nagy háború” (1409–1411).....	3
FABIO MARTELLI	Montecuccoli új hadászati elképzelései a Turenne elleni hadjárat fényében	31
SÜLI ATTILA	Erdély és a szomszédos megyék hadszíntérré válása 1848-ban.....	63

KÖZLEMÉNYEK

OROSS ANDRÁS	Ír ezredek Magyarországon. Adalékok az állandó hadsereg téli beszállásolásának gyakorlatához az 1690-es években	117
BAGI ZOLTÁN	Honoré Bonnet hadnagy titkos küldetése	145
TÓTH FERENC	Hadik András az 1737–1739-es török háború katonai iskolájában	157
CSORBA GYÖRGY	Cserkesz–lengyel–magyar szövetség terve 1849-ben.....	171
SPECK ISTVÁN	A „Sziklai-ügy” – Budakeszi, 1956.....	183

MŰHELY

KÁLI CSABA	Teleki Béla egykori főispán első világháborús iratai a Zala Megyei Levéltárban.....	219
------------	---	-----

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

IOAN-AUREL POP – – ALEXANDRU SIMON	Források a kenyérmezei csata (1479) előzményeiről és következményéről	229
KINCSES KATALIN MÁRIA	Hadik András könyvtára. II.	239

SZEMLE

ANDREAS OBENAU – – CHRISTOPH KAINDEL	Krieg im mitttelalterlichen Abendland (<i>Veszprémy László</i>)...	259
RAFFAELLA GHERARDI – – FABIO MARTELLI	La pace degli eserciti e dell’economia. Montecuccoli e Marsili alla Corte di Vienna (<i>Nagy Levente</i>)	261
BÁNKÚTI IMRE – – MÉSZÁROS KÁLMÁN	Bene Regi – A király javára. Ebergényi László császári altábornagy szerepe a szatmári békekötésben. Ebergényi László válogatott levelei és Bivolínyi István töredék naplója (1710–1711) (<i>Kincses Katalin Mária</i>)	267
BAGU BALÁZS	Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc Kárpátalján (<i>Solymosi József</i>)	270

KEDVES GYULA – – RATZKY RITA	Csataterek Petőfije. Dokumentumok, Petőfi-művek had- történeti és irodalomtörténeti-poétikai elemzésekkel (<i>Ke- mény Krisztián</i>).....	272
BALLA TIBOR	A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Táborna- gyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági táborno- kok, táborszernagyok (<i>Szakály Sándor</i>)	275
SALLAY GERGELY PÁL	Mindent a hazáért! Első világháborús osztrák–magyar katonai alakulat- és emlékjelvények (<i>Makai Ágnes</i>).....	276
DAVID WHARTON LLOYD	Battlefield Tourism. Pilgrimage and the Commemor- ation of the Great War in Britain, Australia and Canada, 1919–1939 (<i>Tóth Zsolt</i>)	278
NÉGYESI LAJOS	Csaták néma tanúi. A csata- és hadszíntérkutatás, had- történeti régészet fogalma és módszerei (<i>Polgár Balázs</i>)...	281

CONTENTS

STUDIES

LÁSZLÓ PÓSÁN	The 'Great War' between the Teutonic Order and the Polish–Lithuanian State (1409–1411)	3
FABIO MARTELLI	Montecuccoli's New Warfare Conceptions as Seen Through the Campaign Against Turenne.....	31
ATTILA SÜLI	Transylvania and the Neighbouring Counties Turning into Area of War in 1848.....	63

PUBLICATIONS

ANDRÁS OROSS	Irish Regiments in Hungary. A Contribution to the Practice of Winter Billeting of the Standing Army in the 1690s.....	117
ZOLTÁN BAGI	Second-Lieutenant Honoré Bonnet's Secret Mission	145
FERENC TÓTH	András Hadik's Military Schooling during the 1737–1739 Turkish War.....	157
GYÖRGY CSORBA	Plan of a Circassian–Polish–Hungarian Alliance in 1849	171
ISTVÁN SPECK	The 'Sziklai Case' – Budakeszi, 1956.....	183

WORKSHOP

CSABA KÁLI	Former Lord Lieutenant Béla Teleki's Documents from World War I in the Archives of Zala County	219
------------	--	-----

HISTORICAL SOURCES

IOAN-AUREL POP – – ALEXANDRU SIMON	Sources of the Antecedents and Consequences of the Battle of Kenyérmező (1479).....	229
KATALIN MÁRIA KINCSES	András Hadik's Library, Part II.....	239

REVIEW

ANDREAS OBENAUUS – – CHRISTOPH KAINDEL	Krieg im mittelalterlichen Abendland (<i>László Veszprémy</i>)...	259
RAFFAELLA GHERARDI – – FABIO MARTELLI	La pace degli eserciti e dell'economia. Montecuccoli e Marsili alla Corte di Vienna (<i>Levente Nagy</i>).....	261
IMRE BÁNKÚTI – – KÁLMÁN MÉSZÁROS	Bene Regi – For the King's Benefit. Imperial Lieutenant General László Ebergényi's Role in the Conclusion of Peace at Szatmár. László Ebergényi's selected letters and Istvány Bivolínyi's Fragment Diary (1710–1711)(<i>Katalin Mária Kincses</i>).....	267
BALÁZS BAGU	The 1848/49 Revolution and War of Independence at Sub-Carpathia (<i>József Solymosi</i>)	270

GYULA KEDVES – – RITA RATZKY	Petőfi of the Battlefields. Documents, Writings by Petőfi under War Historian and Literature Historian-Poetic Analysis (<i>Krisztián Kemény</i>).....	272
TIBOR BALLA	Austrian–Hungarian Generals of the Great War. Field Marshals, Colonel-Generals, Generals of the Cavalry and the Infantry, Generals of the Artillery (<i>Sándor Szakály</i>).....	275
GERGELY PÁL SALLAI	Everything for Our Home Country! Austrian-Hungarian Military Formation and Memorial Badges from World War I (<i>Ágnes Makai</i>).....	276
DAVID WHARTON LLOYD	Battlefield Tourism. Pilgrimage and the Commemoration of the Great War in Britain, Australia and Canada, 1919–1939 (<i>Zsolt Tóth</i>).....	278
NÉGYESI LAJOS	Mute Witnesses of Battles. The War Historian-Archaeological Notion and Methods of Battlefield- and Seat of War Research (<i>Balázs Polgár</i>).....	281

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

LASZLO PÓSÁN	La «grande guerre» entre l'Ordre des chevaliers teuto- niques et l'État polono-lituanien (1409–1411)	3
FABIO MARTELLI	Les nouvelles idées stratégiques de Montecuccoli à la lumière de la campagne contre Turenne	31
ATTILA SÜLI	La transformation de la Transylvanie et des comitats voisins en théâtre d'opérations militaires en 1848	63

PUBLICATIONS

ANDRÁS OROSS	Des régiments irlandais en Hongrie. Contributions au cantonement d'hiver de l'armée régulière dans les années 1690	117
ZOLTÁN BAGI	Mission secrète du sous-lieutenant Honoré Bonnet	145
FERENC TÓTH	András Hadik à l'école militaire de la guerre turque de 1737–1739	157
GYÖRGY CSORBA	Projet d'une alliance polono-hungaro-circassienne en 1849 ..	171
ISTVÁN SPECK	«L'affaire Sziklai» – Budakeszi, 1956	183

ATELIER

CSABA KÁLI	Documents sur la première guerre mondiale de l'ancien préfet de comitat Béla Teleki dans les Archives du Dé- partement de Zala	219
------------	--	-----

PUBLICATIONS DE SOURCE

IOAN-AUREL POP – – ALEXANDRU SIMON	Sources sur les antécédents et la conséquence de la bataille de Kenyérmező (1479)	229
KATALIN MÁRIA KINCSES	Bibliothèque d'András Hadik. II	239

REVUE

ANDREAS OBENAU – – CHRISTOPH KAINDEL	Krieg im mittelalterlichen Abendland (<i>László Veszprémy</i>)...	259
RAFFAELLA GHERARDI – – FABIO MARTELLI	La pace degli eserciti e dell'economia. Montecuccoli e Marsili alla Corte di Vienna (<i>Levente Nagy</i>)	261
IMRE BÁNKÚTI – – KÁLMÁN MÉSZÁROS	Bene Regi – En faveur du roi. Le rôle du général de divi- sion impérial László Ebergényi dans la conclusion de la paix de Szatmár. Lettres choisies de László Ebergényi et le journal fragmenté d'István Bivolínyi (1710–1711) (<i>Katalin Mária Kincses</i>)	267
BALÁZS BAGU	La révolution et la guerre d'indépendance de 1848–1849 dans la Russie subcarpathique (<i>József Solymosi</i>)	270

GYULA KEDVES – – RITA RATZKY	Le Petőfi des champs de bataille. Documents et œuvres de Petőfi avec des analyses poétiques, d'histoire militaire et littéraire (<i>Krisztián Kemény</i>)	272
TIBOR BALLA	Généraux austro-hongrois de la Grande Guerre. Feld-maréchaux, colonels généraux, généraux d'infanterie et de cavalerie, généraux commandants de corps d'armée (<i>Sándor Szakály</i>)	275
GERGELY PÁL SALLAY	Tout pour la patrie! Insignes austro-hongrois commémoratifs et des formations militaires de la première guerre mondiale (<i>Ágnes Makai</i>)	276
DAVID WHARTON LLOYD	Battlefield Tourism. Pilgrimage and the Commemoration of the Great War in Britain, Australia and Canada, 1919–1939 (<i>Zsolt Tóth</i>)	278
LAJOS NÉGYESI	Témoins muets des batailles. La définition et les méthodes de l'exploration des champs de bataille et des théâtres d'opérations militaires et de l'archéologie militaire (<i>Balázs Polgár</i>)	281

INHALT

STUDIEN

LÁSZLÓ PÓSÁN	Der „große Krieg“ zwischen dem Deutschritterorden und dem polnisch-litauischen Staat (1409–1411).....	3
FABIO MARTELLI	Die neuen strategischen Vorstellungen Montecuccolis im Licht des Feldzugs gegen Turenne.....	31
ATTILA SÜLI	Siebenbürgen und die Wandlung der benachbarten Komitate zu Kriegsschauplätzen im Jahre 1848.....	63

MITTEILUNGEN

ANDRÁS OROSS	Irische Regimenter in Ungarn. Beiträge zur Praxis der Winter-Einquartierung des stehenden Heeres in den 1690er Jahren	117
ZOLTÁN BAGI	Die geheime Mission von Leutnant Honoré Bonnet.....	145
FERENC TÓTH	András Hadik in der Militärschule des türkischen Krieges in den Jahren 1737-1739	157
GYÖRGY CSORBA	Der Plan des tscherkessisch-polnisch-ungarischen Bündnisses im Jahre 1849.....	171
ISTVÁN SPECK	Der „Fall Sziklai“ – Budakeszi, 1956.....	183

WERKSTATT

CSABA KÁLI	Die Schriften des einstigen Obergespanns Béla Teleki aus dem Ersten Weltkrieg im Archiv des Komitats Zala	219
------------	---	-----

QUELLENPUBLIKATIONEN

IOAN-AUREL POP – – ALEXANDRU SIMON	Quellen über die Vorgeschichte und die Folgen der Schlacht auf dem Brodfeld (1479).....	229
KATALIN MÁRIA KINCSES	Die Bibliothek von András Hadik. II.....	239

RUNDSCHAU

ANDREAS OBENAU – – CHRISTOPH KAINDEL	Krieg im mittelalterlichen Abendland (<i>László Veszprémy</i>)...	259
RAFFAELLA GHERARDI – – FABIO MARTELLI	La pace degli eserciti e dell’economia. Montecuccoli e Marsili alla Corte di Vienna (<i>Levente Nagy</i>)	261
IMRE BÁNKÚTI – – KÁLMÁN MÉSZÁROS	Bene Regi – Zugunsten des Königs. Die Rolle des kaiserlichen Feldmarschalleutnants László Ebergényi beim Friedensschluss von Szatmár (Sathmar). Ausgewählte Briefe von László Ebergényi und das Tagebuchfragment von István Bivolínyi (1710–1711) (<i>Katalin Mária Kincses</i>)..	267
BALÁZS BAGU	Der Freiheitskampf und die Revolution von 1848/49 in der Karpato-Ukraine (<i>József Solymosi</i>)	270

GYULA KEDVES – – RITA RATZKY	Der Petőfi der Schlachtfelder. Dokumente und Petőfi- Werke mit militärgeschichtlichen und literaturge- schichtlich-poetischen Analysen (<i>Krisztián Kemény</i>).....	272
TIBOR BALLA	Die österreichisch-ungarischen Generäle des Großen Krieges. Feldmarschalls, Generaloberste, Infanterie- und Kavalleriegeneräle, Feldzeugmeister (<i>Sándor Szakály</i>).....	275
GERGELY PÁL SALLAY	Alles für die Heimat! Österreichisch-ungarische mili- tärische Verband- und Gedenkabzeichen aus dem Ersten Weltkrieg (<i>Ágnes Makai</i>)	276
DAVID WHARTON LLOYD	Battlefield Tourism. Pilgrimage and the Commemor- ation of the Great War in Britain, Australia and Canada, 1919–1939 (<i>Zsolt Tóth</i>)	278
LAJOS NÉGYESI	Lautlose Schlachtzeugen. Der Begriff und die Methoden der Schlacht- und Kriegsschauplatzforschung, der mili- tärgeschichtlichen Archäologie (<i>Balázs Polgár</i>)	281

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЛАСЛО ПОШАН	„Великая война” между Германским Орденом Рыцарей и польско–литовским государством (1409–1411)...	3
ФАБИО МАРТЕЛЛИ	Новые стратегические замыслы Моньтекукколи в свете военного похода против Туренне.....	31
АТТИЛА ШЮЛИ	Становление театра военных действий в Трансильвании и соседних областях в 1848 году.....	63

СООБЩЕНИЯ

АНДРАШ ОРОШШ	Ирландские полки в Венгрии. Материалы, связанные с практикой зимнего расквартирования в 1690-х годах ..	117
ЗОЛТАН БАГИ	Тайная миссия лейтенанта Оноре Бонне.....	145
ФЕРЕНЦ ТОТ	Андраш Хадик в военной школе турецкой войны 1737–1739 годов	157
ДЬЁРДЬ ЧОРБА	План черкесско–польско–венгерского союза в 1849 году	171
ИШТВАН ШПЕК	„Дело Сиклаи” – Будакеши, 1956.....	183

МАСТЕРСКАЯ

ЧАБА КАЛИ	Записки, документы периода первой мировой войны бывшего губернатора комитата Бела Телеки в архиве комитата Зала	219
-----------	---	-----

СООБЩЕНИЯ ИСТОЧНИКОВ

ИОАН-АУРЕЛ ПОП – – АЛЕКСАНДРУ ШИМОН	Источники о предшествующих событиях и последствиях Кеньермезейской битвы (1479 год)	229
КАТАЛИН МАРИЯ КИНЧЕШ	Библиотека Андраша Хадик. Часть II.....	239

ОБЗОР

ANDREAS OBENAU – – CHRISTOPH KAINDEL	Krieg im mittelalterlichen Abendland (<i>Ласло Веспреми</i>)....	259
RAFFAELLA GHERARDI – – FABIO MARTELLI	La pace degli eserciti e dell’ economia. Montecuccoli e Marsili alla Corte di Vienna (<i>Левенте Надь</i>).....	261
ИМПЕ БАНКУТЫ – – КАЛМАН МЕСАРОШ	Vene Regi – На благо короля. Роль Ласло Эбергеня – императорского генерал-лейтенанта в заключении сатмарского мира. Избранные письма Ласло Эбергеня и отрывки из дневника Иштвана Биволины (1710–1711 гг.) (<i>Каталин Мария Кинчеш</i>).....	267
БАЛАЖ БАГУ	Революция и борьба за свободу в 1848–1849 гг. в Закарпатье (<i>Йожеф Шоймоши</i>).....	270

ДЬЮЛА КЕДВЕШ – – РИТА РАТЦКИ	Петёфи полей сражений. Документы, произведения Петёфи с военно-историческими и литературоведчес- кими-поэтическими анализами. (<i>Кристиан Кемень</i>)	272
ТИБОР БАЛЛА	Австро-венгерские генералы Великой Войны. Марша- лы, генерал-полковники, пехотные и кавалерийские генералы, генерал-фельдмаршалы (<i>Шандор Сакай</i>)	275
ГЕРГЕЙ ПАЛ ШАЛЛАИ	Всё за родину! Военные боевые и памятные значки австро-венгерских войск (<i>Агнеш Макай</i>)	276
DAVID WHARTON LLOYD	Battlefield Tourism. Pilgrimage and the Commemor- ation of the Great War in Britain, Australia and Canada, 1919–1939 (<i>Жольт Том</i>)	278
ЛАЙОШ НЕДЬЕШИ	Немые свидетели битв. Понятие и методы военно- исторической археологии в исследовании битв и театров военных действий (<i>Балаж Полгар</i>).....	281